

Keller Tanár
nr.

A NÉMET IRODALOM

TÖRTÉNETE.

Kovácsy István

ÍRTA

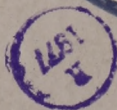
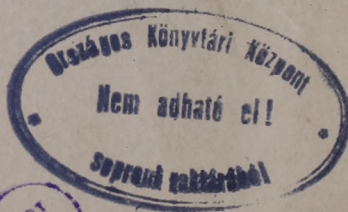
HEINRICH GUSZTÁV.

ELSŐ KÖTET.

BUDAPEST, 1886

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

163900 -

A Magyar Tudományos Akadémia föladata lévén, a tudományok önálló művelése és emelése mellett, azoknak *terjesztésére* is hatni, 1872. január 22-én tartott összes ülésében egy bizottságot alakított oly czélból, hogy az részint a külföldi tudományos irodalmak jelesebb termékeinek lefordíttatása, részint a tudományokat mai színvonalukon előadó eredeti magyar művek készíttetése által a tudományos műveltség terjesztése érdekében működjék.

A Magyar Tudományos Akadémia ezen *könyvkiadó bizottsága* föladatának megfelelni kívánván, mindenekelőtt azon hiányokra fordította figyelmét, melyek az egyes tudományszakok körében leginkább érezhetők. Sietett ennél fogva elismert tekintélyű hazai szakférfiakat tudományos kézikönyvek szerkesztésével megbízni; egyúttal gondoskodott, hogy a külföldi tudományos irodalmak számos jelesebb művei hazai nyelvünkön mielőbb közrebo csátassanak.

Ekkép a bizottság eszközlésére, részint a Magyar Tudományos Akadémia, részint egyes vállalkozó könyvkiadók kiadásában, tudományos eredeti műveknek és fordításoknak sorozata fog megjelenni; hivatva a külföld tudományos munkásságának eredményeit a magyar közönségre nézve megközelíthetőkké tenni.

Megjegyzendő azonban, hogy a bizottság, midőn az eredeti munkák szerzői és a fordítók megválasztása által — az utóbbiaktól, hol szükségesnek vélte, mutatványt is kívánva — már eleve is gondoskodni igyekezett a munkálat sikere felől, utólagos bírálatát nem terjeszthette ki a beadott munkák soronkénti kijavításáig, s így a szerzőkről vagy fordítókról minden felelősséget a részletekben magára nem vesz.

Budapesten, 1879. február havában.

A M. T. Akadémia könyvkiadó bizottsága.

AZ I. KÖTET TARTALMA.

I. <i>A német népek őskora.</i> A népvándorlás előtti korszak. — Németország fölfedezése: Pytheas, Julius Cæsar, Tacitus. — A germánok származása. — Az árja nyelvcsalád. — Az árja ősnép műveltsége, vallása, költészete. — A kelták. — «Germánok» és «Deutsche». — A történeti kor kezdete. — Tacitus rajza. — Germán állam és vallás. — A régi mythosz nyomai. — Az ősgermán nyelv. — Az ősgermán költészet; mythikus és történeti dalok: Mannus és Arminius. — Barditus. — Alliteratio. — Rúnák s rúnákkal való jóslás. — «A merseburgi ráolvasások» --- --- --- --- ---	Lap 1—27
--	-------------

II. <i>A népvándorlás és a hősmonda.</i> A népvándorlás átalakító hatása --- --- --- --- ---	28
--	----

1. <i>A német nemzetek alakulása.</i> A «népvándorlás» okai s útjai. (A langobárdok vándorlásai.) — A gótok a pyrenei félszigeten, a burgundok a Rajna mellett. — Attila és a húnok. — A római birodalom bukása. Odovakar és Nagy Theodorich. — Chlodowech és a frankok. — Anglok és szászok elfoglalják Britanniát. — Skandináv királyságok. — A norvégok letelepednek Izland szigetén. — A népvándorlás következményei --- --- ---	29—37
--	-------

2. <i>A hősmonda.</i> Történeti és mythikus elemek. — Három nemzetség. <i>a)</i> Amelungok: Dietrich von Bern. — Dietrich és Balder. Dietrich és Theodorich. — (Wolfdietrich és Rother.) — <i>b)</i> Nibelungok: Gundicarius és Attila. — Siegfried és Wodan. — A kincs a mythoszban és a mondában. — <i>c)</i> Hegelingek: a Hildamythosz. — Saxo Grammaticus és a Sörla-thattr meséje. — Walther és Hildegunda. — A népdalnok. --- --- ---	37—51
--	-------

3. <i>Ulfilas. A német nyelvek.</i> Gót költészet és monda. (Alliteratio.) — Ulfilas élete és művei. — A gót biblia. — A német nyelvek elágazása. — Keleti és nyugati germán nyelvek. (A hangváltás.) — A germán nyelvek rokonsági viszonyai	Lap 51—62
--	--------------

III. <i>Merovingek és Karolingok.</i> Chlodowech és a frank királyság. — I. Chlotar családja. (Fredegunde és Brunhilda.) — Meroving viszonyok és állapotok.	63—66
---	-------

1. <i>A Hildebrand-dal és a wessobrunni imádság.</i> A «Hildebrand-dal» szövege, tárgya, alakja. — Jelentősége a német éposz történetében. — «Beovulf», a legrégibb germán éposz. — A «Beovulf» történeti és mythikus elemei, költői jelleme. — Az angolszász és német éposz fejlődésének akadályai. — A «wessobrunni imádság». — A németek térítése. — Irországi és angolszász térítők. — Columbanus és Gallus, Winfried-Bonifacius	66—81
--	-------

2. <i>Nagy Károly. Muspilli.</i> Nagy Károly politikája; befolyása az egyházra és az irodalomra; dolgozó társai. — «Muspilli». — A keresztyénség befolyása a német nyelvre. — Az alliteratio és a rím.	82—89
--	-------

3. <i>Károly utódai. Egyházi költészet.</i> Jámbor Lajos király és a nemzeti költészet. — Hrabanus Maurus. — A «Heljand» forrásai. Szerzője és jelleme. — Otfried élete és műve. — «Evangélioma» és a «Heljand». — A frank nyelv. — A verduni szerződés és a strassburgi eskü. — Világi dalok. Napi események költői földolgozása: a «Lajosdal», Kurzibold, Rótszakállú Ottó, Ernő herczeg. — A hegedősök szerepe. — Nagy Károly Akadémiája	89—107
---	--------

IV. <i>Nemzeti latin költészet.</i> Középkori renaissance. — A szász dynastia. — Tudós nők. — A kolostorok szelleme	108—112
---	---------

1. <i>Waltharius.</i> Szt.-Gallen kolostora és az Ekkehardok. — A «Waltharius» tárgya és jellemzése. — A Hildegund-monda. — A Walther-monda változatai. — Pilgerin püspök és a latin «Nibelungok». — Notker Labeo. — Terentius «Andriá»-ja németül	113—125
--	---------

2. <i>Hrotsuit.</i> Terentius népszerűsége. — A gandersheimi kolostor. — Hrotsuit élete. — Otto tetteiről írt műve	
--	--

és legendái. — Hat drámája. — Hrotsuit mint dráma-
költő. — Corvey és Widukind 125—134

3. *Ruodlieb*. A lovagiság német elemei. — A «*Ruodlieb*» tárgya, jelleme, novellai elemei. — «*Ruodlieb*» és «*Waltharius*». — A költemény szerzője 134—140

4. *Latin lyra*. A hegedősök jelleme és szerepe. — «Szt. Péter és a hegedős». — Golias és a goliárdok. — A latin és a német lyra viszonya. — A vagáns költészet két csoportja. — Az Archipoeta 140—150

5. *Allatéposz*. Grimm elmélete az állatmondáról. — Állattörténetek régi krónikákban. — Az állatmonda eredete és elemei. — «*Ecbasis captivi cujusdam*». — «*De lupo*». — «*Alveradæ asina*». — «*Isengrimus*». — Heinrich der Glichesaere. — Az állatmonda fejlődése 150—163

V. *A frank császárok kora*. A frank dynastia. — III. Henrik és Ágnes de Poitou. — A keresztes hadjáratok, a francia izlés és a lovagiság. — A normanok. — A század sötét világnézete. 164—171

1. *Egyházi költészet*. Bibliai és legendai tárgyak. — Williram és az Énekek éneke. — Merigarto. — Hugo de St. Victor és Honorius d'Autun. — Ava asszony és fiai. — Az Antikrisztus. — Hartmann «A hitről». — Melki Henrik. — Mária-kultusz: «A szűz dicsérete», «Mária-dal», Wernher «Mária élete». — Legendák: Alberus Tundalus-legendája. — Szt. Brandanus. — Teophilus. — Faustinianus és Faustus. — «Annodal». — «Császárok krónikája» (Crescentia és Lucretia) 172—193

2. *A kelet első befolyása*. A bambergi püspökség. — Gunther keresztes útja — Róma, Konstantinápoly és a kelet. — A keresztes hadjáratok. — Ruteboeuf: «Vita egy keresztes vitéz és a keresztyén hadjáratoknak egy ellenzője közt». — Ezzo dala. — Új tárgyak és új motívumok; a hegedősök izlése és stílje. — «Ernö herczeg». — «Rother király». A Rother-monda alapjai. — «Orendel király». — «St. Oswald». — Tragemunt mes-ter. — «Rudolf gróf». — «Salman és Morolf». — A Károly-monda. — «Roland-dal». — «Karlmeinet». — A Stricker

Károly-dal, f. 1. sz.

Károly-műve. — A Károly-monda mythikus elemei. —	Lap
A Sándor-monda forrásai. — Lamprecht «Sándor dala». —	
A Hohenstaufok kora	193—225

VI. <i>A középkori költészet fénykora.</i> A keresztes hadjáratok. — Új tárgyak (Pantsatantra s Hét mes-ter története). — Új világnézet: Az antik irodalom és az egyház hatása. — Vallásos türelmesség. — II. Frigyes Jeruzsálemben. — Az Antikrisztusról szóló dráma. — A Hohenstaufok. — A francia szellem befolyása. — A lovagok s a lovagi költészet. — A költők társadalmi állásuk és származásuk szerint. — A költészet pártolói és középpontjai. — A költészet fajtái. — A nők. — Középfelnémet nyelv és verselés	226—245
--	---------

VII. <i>A nemzeti epika.</i> Éjszak- és Dél-Németország szerepe. — Hősmondai népdalok és skandináv sagák. — A hősmonda átalakulása a lovagi költészetben	246—249
--	---------

1. <i>Nibelungok.</i> A monda skandináv forrásai: a két Edda, a Völsunga- és Nornagestsaga, a hveni krónika, dán és norvég népdalok. — A Thidhreks-saga. — A nibelung-monda skandináv alakja. — A monda átalakulása Németországban. — Történeti események befolyása. — A német éposz története: a XV—XVII. században; a XVIII. században: Bodmer és Myller (Nagy Frigyes) törekvései; a kor magatartása; von der Hagen. — Lachmann K. elmélete. — Holtzmann és Bartsch bírálata. — A Nibelungének keletkezése. — Az éposz szerzője (régibb nézetek és Pfeiffer F. elmélete). — A nibelung-versszak és a Kürenbergi lovag dalai. — Az éposz reánk maradt alakja. — A Nibelungének jellemzése. — A «Panasz». — A «Siegfried-dal». — «Dornröschen»	249—292
---	---------

2. <i>Hegelingek.</i> A Kudrun-éposz sorsa. — Az éposz tárgya. — A Hilda- és a Kudrun-monda. — Az éposz keletkezése. — Mythikus és lovagi elemek. — Az alakok jellemzése. — Az éposz fény- és árnyoldalai	292—310
---	---------

3. <i>Amelungok.</i> Berni Detre monda-köre. — A források: A Thidhreks- vagy Vilkina-saga. — A mythosz átalakulása. — A monda ágai és csoportjai: a) Ifjúkori kalan-	
--	--

ELSŐ FEJEZET.

A NÉMET NÉPEK ŐSKORA.

A németek története a népvándorlással veszi kezdetét; a régebbi időkből reánk maradt elszórt és összefüggéstelen adatok a *német őskornak* becses, de sokszor nehezen megfejtethető maradványai. Honnan származik e nép? mi volt legrégibb nyelve, hite, műveltsége? kik voltak mesterei, tanítói? Régen vetették föl e kérdéseket, nemcsak a németek magok, hanem már az ókorban a görögök és rómaiak is; de még a tudomány legújabb vívmányai sem adnak egészen biztos feleletet e kérdésekre.

Az első történeti forrás, mely a régi németekről vagy *germánokról*, mint a rómaiak őket nevezték, szól, Julius Caesar naplója, melyben a lángeszű államférfiú és hadvezér Galliában folytatott háborúit elbeszéli. De nem Caesar fedezte föl Németországot, bár ő az első, ki e népről, e nép szokásairól és intézményeiről mint szemtanú ír. Németország fölfedezője Pytheas, Massalia (Marseille) görög gyarmatnak tudós polgára, ki körülbelül 325-ben Krisztus születése előtt — ugyanakkor, midőn Nagy Sándor India elfoglalására indult — kivezett az atlanti óceánba, végig hajózott Spanyol- és Franciaország partjain, megkerülte Britanniát és eljutott a Rajna torkolatáig. Egész útján baj nélkül boldogult kelta tolmácsaival, mert a merre járt, mindenütt kelta

népek laktak. A Rajna torkolatánál egy néptörzsszel találkozott — *teutonok* volt a neve, — melylyel nem beszélhetett többé. Pytheas, korának szokása szerint, a scythákhoz sorolta e népet, — mi tudjuk, hogy germánok voltak, még pedig ugyanaz a germán néptörzs, mely két századdal későbbben megrettegettette a hatalmas római birodalmat. A merész görög utazó nem merte ez idegen nép közt folytatni útját. Pytheas visszafordult, és fölfedezése idővel meseinek tetszett, mely mind kevesebb hitelre talált.¹

Julius Cæsar jobban ismerkedett meg a germánokkal, hiszen harczolt ellenök, le is győzte őket kelta területen, de saját országukban, a Rajna jobb partján, nem ment semmire. Cæsar leírása csak külsőségekre vonatkozik. Erőteljes vadász népnek rajzolja a germánokat, mely főörömét a harczban találja. E célra bámulatosan edzik testöket, melyet minden kigondolható kínzással sanyargatnak. Szellemi életpök nem igen érdekelte a nagy hadvezért, ki, úgy látszik, sem nagy örömmel, sem belső érdeklődéssel nem tekintett hazájának ez új szomszédjaira. Csak vallásukról jegyzi meg, hogy a germánok, nézete szerint, csupán a természetet és ennek jelenségeit imádják.

Másfél századdal Cæsar után újra foglalkozik egy római író a németekkel: 99-ben Krisztus után írja Cornelius Tacitus páratlan kis művét Germániáról.² Tacitus már egészen más szemmel nézi a germánokat. Az utolsó század története komoly aggodalmokat ébresztett a nagy történetíró lelkében. A világhódító római nép rohamos hanyatlá-

¹ KARL MÜLLENHOFF, *Deutsche Alterthumskunde*, I. 1870.

² *Germania antiqua*, *Cornelii Taciti libellum cum aliorum veterum auctorum locis de Germania præcipuis* ed. K. MÜLLENHOFF. Berlin, 1873. — *Geschichtschreiber der deutschen Vorzeit*, I.

sával szemben örvendetes tünemény, de egyszersmind ijesztően fenyegető veszély színében tűnt föl Tacitus előtt a germánok friss ősereje és egészséges romlatlansága. Sejtette, a mit már Sallustius is kimondott, hogy hazáját e nép részéről fenyegeti a megsemmisülés veszélye. Hát ha felrázhatná nemzetét erkölcstelen tespedéséből? hát ha fölébreszthetné benne bűneinek tudatát? E gondolatból írta meg remek kis könyvét, a germán őskor legfontosabb forrását. De törekvése nem volt sikeres; kortársai nem értették meg intő szövegét.

Tacitus az első, ki a germánok eredetével foglalkozik. Belsőültek-e vagy más országokból vándoroltak-e be Germániába? A római történetíró egészen subjektív okoskodással felel e kérdésre. Szerinte a németek földje oly vad és kietlen, hogy bizonyára senkit sem csábíthatott bevándorlásra és letelepedésre. Azért benszületteknek tartja e föld lakóit, a germánokat.

Századunk tudománya más feleletet ad a Tacitus fölvetette kérdésre. A germánok nem benszülettek, nem is elszigetelt, más népekkel semmi viszonyban nem álló néptörzs, hanem ága azon roppant népcsaládnak, melynek tagjai a Ganges folyam partjaitól az Atlanti oceánig és az éjszaki jeges tengertől a libyai sivatagig a művelt földet bírják, és mely Amerika és Ausztrália fölfedezésével az új világokban is uralkodóvá lett. E népet a németek indogermánnak nevezik, a nép maga árjának nevezte magát. Ez árja népcsaládhoz tartoznak Ázsiában az indusok és perzsák (a szanszkrit és zend-nép), Európában a görögök és rómaiak, a lithvánok és szlávok, a kelták és germánok. Mind e népek egy ősrégi korban *egy* népet alkottak, az *árja ősnépet*, melynek legrégebbi hazája Ázsia és Európa határán lehetett. Mily okok bírhatták ez ősnépet arra, hogy kisebb csoportokra oszolván őshazáját elhagyja és nyugatnak, délnek és keletnek vándoroljon?

dorolva új hazákat keressen, — nem tudjuk, de nem is igen kutatjuk. Sokkal fontosabb megtudnunk, hogy az őshazától elszakadt germánok mily nyelvet és hitet, mily ismereteket és szokásokat, szóval: mily műveltséget hoztak magokkal az új hazába, melyet az Elba és Rajna folyamai, a német tenger és az Alpok óriási határfala közt alapítottak.

Van-e eszközünk, melylyel amaz ősrégi műveltséget megállapíthassuk? Van, — de ez eszközzel nagy óvatossággal kell bánni, nagyobb, mint e század első felében bántak vele. Ez eszköz a nyelv. A kutatás módszere azon az elven alapszik, hogy a mely szók az összes árja nyelvekben megvannak, azok az árja ősn nyelv szókincséből származnak; minthogy pedig a szó fogalmat jelöl, ennek következtében az illető szóval a megfelelő fogalom is megvolt az ősnép-nél. A nyelvkincs a kultúra letéteményese és egyszersmind hű tanúja. Így pl. az atya, anya, testvér stb. rokonsági viszonyok megjelölésére szolgáló szók egyazon gyökérből vannak meg az összes árja nyelvekben; ennek alapján szabad következtetnünk, hogy az árja ősnép a családot és a családi életet már ismerte. Ez esetben nem is kétséges a következtetés helyessége. De más esetekben a kutatás sok nehézségekre akad, melyek főleg két körülményben gyökereznek: először igen csekély azon szók összege, melyek minden egyes árja nyelvben megvannak; ez igen természetes, hiszen az évezredek folyamában folyton pusztúl a nyelvek szókin-cse és számos gyökér kivesz; kérdés: szabad-e azon esetben is arra következtetnünk, hogy valamely szó az árja ősn nyelv szókincséhez tartozott, ha ez a szó nem mind a nyolcz, hanem csak hat vagy öt árja nyelvnek szótárában található? — és másodszor: az egyes szónak megvan az egyes árja nyelvekben a maga jelentése; de mi biztosít arról, hogy már az ősn nyelvben is ugyanez a jelentése volt? Így pl. a

„gabonát“ jelentő szó közös gyökérből származik az árja nyelvekben, — de hát ha ez a gyökér az árja ősnelvben nem „gabonát“ jelentett, hanem eshetőleg valamely vad fűnem magjának a neve volt? hogy következtessünk aztán arra, hogy az ős árják földmiveléssel foglalkoztak? A „ló“ neve is megvan az összes árja nyelvekben, de szabad-e ezen tényből következtetnünk, hogy a ló már az árja ősnépnek is házi állata volt?*

Régebben, még néhány évtized előtt, nem vették e nehézségeket kellően figyelembe és vérmes merészséggel alkották meg az árja ősnép életének és műveltségének képét. A költők arany korára emlékeztetett e rajz, mely még a XIX. század polgárának is fölkelthette irigységét. Ime: Az árják erőteljes, testileg és szellemileg egyaránt kiváló nép voltak, mely állattenyésztéssel és földmiveléssel foglalkozott. Betegségeket nem igen ismertek; az emberek sebekben vagy végelgyengülésben múltak ki. Ugyanazon emlősök és szárnyasok környezték, melyek a modern ember társaságát teszik: a nyertő ló, a bögő tehén, a bégető juh, a mekegő kecske; a ház küszöbét a hű kutya őrizte. Gabonát, főleg árpát és búzát vetettek és arattak. A bort ugyan még nem ismerték, de itták a gondúzó méhsert. A fémeket már használták, a vasat már kovácsolták. Fegyvereik a kard, pajzs, dárda, íj voltak. Fallal kerített városokban laktak, fejedelmek uralkodása alatt, törvény és jog által oltalmazva minden bántalom ellen. Sok istenben hittek, mythológiájuk teljesen ki volt fejlődve. A mesterségek- és művészetekben sokra vitték: tudtak festeni, hajót építeni, gyapjat és kendert szőni. A költészet virágzott nálok. És mily költői,

* O. SCHFADER, *Sprachvergleichung und Urgeschichte*. Jena, 1883. *Közlöny* VIII, 693.

mily bensőséggel teljes, mily tiszta volt családi életök! Az ,atya' szó nyelvökön annyit tett mint ,az oltalmazó, parancsoló', az ,anya' szó a ,szorgoskodó' házi asszonyt jelentette, a ,fiúban' a ,nemzettet', a ,sarjadékot' látták, a ,leány' a háznak kis ,fejő' cselédje volt! . . . Nem valóságos nyelvtudományi költészet terméke, őskori idyll ez a rajz?

Az újabb kutatások lényegesen megváltoztatták e képnek egyes vonásait, de főleg költői színét. Szorítkozzunk az aránylag biztos fővonásokra. Az árja ősnép nem ismerte még a fémeket és így nem állhatott a műveltségnek magas fokán. De nem volt vad nép. Főfoglalkozása az állattenyésztés, egyetlen és legkedvesebb gazdagsága a nyájak voltak, melyek marhákból, juhokból és kecskékből álltak. Régi indus dalokban ,tehénpásztor' annyi mint ,király'. Ez állatokon kívül ismerték még a lovat és a kutyát. De a sertést és a szárnyasokat még nem kapcsolták a házhoz. Nomádok voltak, azért a földmivelés kis szerepet játszott nálok, hiszen a nomád ember csak akkor veszi kezébe az ekét, ha kedvezőtlen körülmények közepette inség fenyegeti. Eledelőket a házi állatok vagy vadak húsa és vadon tenyésző gyümölcs-fák gyümölcsei szolgáltatták; a sőt még nem ismerték, valamint halászatot sem űztek; italuk az enyhe tej és a bódító méhser volt. Családi életök eléggé ki volt fejlődve, de idyllikus vonásait el kell ejtenünk. Soknejűség és testvérházasság nem volt ismeretlen, a menyasszonyt vásárolták vagy elrabolták; ez utóbbi ősi szokás még sok későbbi jelképi vonásban maradt meg. Az atya a családnak, nejének és gyermekeinek korlátlan ura volt; az özvegy a halálba követte férjét. A fejletlen gyermekeket szabad volt kitenni, a munkára képtelen aggodat megölni. E ,barbár' szokásokkal szemben szép az őskor azon törvénye, mely a legidősb fiút az atya halála után a nők védelmére kötelezi. Mester-

ségekről, művészetekről alig szólhatni. Fából építettek házakat, fából vájtak ki csónakokat, ha vándor útok vizen keresztül vezetett. Az állatok bőreiből készítettek ruhákat, de értettek már a fonáshoz és szövéshez is. Az ellenség és vadállatok ellen kőfegyverekkel védték magokat.

E kép nem költői, de magán hordja az igazság bélyegét, — sőt, a mi több, egészen ugyanezen műveltségi viszonyokkal találkozunk Európában, a történeti kor küszöbén: a svájci czölöplakóktól fönmaradt emlékek összege föltűnően egyezik az árja ősnép művelődési tényezőivel.*

Kevés biztosat tudunk az árja ősnép szellemi műveltségéről. Ime a főbb adatok: a tízes számrendszert talán ismerték már, az évet csak nyárra és télre osztották, az időszámítás alapját a csillagos éj képezte. A jogi államnak semmi nyoma; a vérbosszú a legszentebb kötelesség, de a váltságdíj lehetősége mérsékli a fölkorbácsolt indulatot. A természetet eleven szemmel figyelték meg és gazdag képzelettel öntötték életet az élettelenbe. Így alakultak hatalmas mythoszaik és költői regéik.

Az árja ősnép vallása a természeti erők istenítéséből állt. Főistenök a ragyogó égbolt volt, Djaus (Zeus, Jupiter), melyet „a földet takaró“-nak (Váruna, Uranos) is neveztek. Tisztelték a hajnalt, mely a sötétség rémeit elűzi, a napot és holdat, a zúgó vihart, mely mint az ég hírnöke (ind. Sarama, gör. Hermeias) a közelgő zivatart bejelenti. Az ősnyelvben is megvolt már a tárgyaknak nem szerinti költői megkülönböztetése, mely minden árja nyelvnek egyik főjellemezője. E nyelvi sajátság alapján az istenségeket is két nemre osztották: az ég és a nap férfiak voltak, a hold és a föld

* De ebből természetesen nem szabad következtetni, hogy e czölöplakók szintén árjak voltak.

asszonyok. A természeti tüneményeket nemcsak bámulták, de megmagyarázni is törekedtek. A magyarázat pedig abban állt, hogy emberi erőkre és cselekvényekre vezették vissza. A felhők elborítják a napot: a sötét szellemek feltámadnak az ég fényes ura ellen; zivatar támad: a *dæmonok* és az ég közt harc folyik; a nap újra ragyogón kisüt: a jó szellem legyőzte a sötét *dæmonokat*. Így alkottak naiv világnézlettel és gyermeteg kedélyvel történeteket, meséket, allegóriákat, melyekben az évszakok váltakozását, a nap és éj rendjét, a zivatar áldásos és vészes hatásait stb. föltüntették. Az ily elbeszélés tudományos neve *mythosz* és az idővel keletkezett ily *mythoszok* összege a *mythologia*. E *mythoszok*-ban rejlenek a természettudományok első naiv csirái. De van a *mythosznak* még egy másik forrása, mely szintén már ősrégi időkben felbugyog. Sok *mythosz* ugyanis régi költői kifejezésekből származik, melyek már korán szószerint vétettek. Az ily *mythosz* rokon, de nem azonos az allegóriával, mert a *mythosz* a népszellemnek öntudatlan alkotása a társadalomnak egy régi naiv fokán, az allegoria pedig egy egyes ember szellemének tudatos műve a társadalmi haladásnak fejlettebb fokán. „Odin az emlékezet forrásába merült szemével, hogy belőle bölcseséget merítsen”, mondta az őskor költője, és ime, a nép képzelete szó szerint vette a költői kifejezéseket: van egy forrás, mondja a skandináv *mythosz*, melyet Mimir („emlékezet”) őriz és melyben bölcsesség és tudás elrejtve; Odin a forráshoz érkezett, hogy belőle igyék, de kívánsága csak akkor teljesült, midőn egyik szemét zálogul adta.*

Minden nemzet *mythológiája* a nemzet életének viszonyait tükrözteti vissza. Az árja ősnép pásztornép volt és

* W. SCHERER, *Vorträge und Aufsätze*. Berlin, 1874. 385. 1.

ime, mythoszaiban főszerep jut a nyájnak; elrablott nyájak, utóbb elrablott nők is, elkeseredett harczok okozói. Az egész természet életet, egyéniséget nyer; istenekkel telve az erdő és a sivatag, a vizek és a hegyek. A mi áldást hoz az emberre, istenné alakul; a mi vésszel fenyegeti, *dæmonná*, óriássá lesz. A természetnek vad hatalmai és kegyes nyilatkozatai mint óriások és istenek állnak egymással szemben; harczaik újra meg újra kitörnek, de mindig az istenek győzelmével végződnek. Az óriások egyszersmind az embereknek is ellenségei, míg az istenek szeretik, oltalmazzák és védik a föld lakóját, ki tisztelettel és hálával tekint föl a világ uraihoz, imádsággal dicsőíti hatalmukat és fohászkodva kéri segítségöket, áldozattal, emberáldozattal is keresi és hálálja meg kegyöket; — de az ellenséges gonosz szellemeket, melyek a testi bántalmaknak is okozói, az istenek segítségén kívül varázsigékkel és ráolvasásokkal is távol tartja magától.

A mythologia a költészet anyagává, részben forrásává válik. Az imádságok és mythoszok költői alakot nyernek. Az áldozatban költészet, zene és táncz egy alkotássá forrnak össze. A nép áhítattal környezi az oltárt, rhythmikus mozdulatokban lép előre és hátra, jobbra és balra, a lépéseket rhythmikus dallal kísérve. Az árja költészet legrégibb alakja WESTPHAL szerint a nyolcz ütemes vers, melyet a sormetszet két egyenlő félre oszt. E verset megtaláljuk az ó-indus hymnuszokban és a legrégibb germán epikai dalokban, e versen alapúl a római saturnusi vers és a görög hexameter. A kar énekelte a legrégibb dalokat az istenek dicsőítésére; a vers és az ének rhythmusa összevágott a táncz rhythmusával: középen az oltár, négy lépést balra és négy lépést jobbra, a lépésekkel összevágva a vers metrumba és a melódia rhythmusa: ime a nyolcz ütem, a sormetszet, a vers két fele, melyet utóbb az alliteratio és, a keresztyén kor-

szakban, a rím összekapcsol.* Az egyes versek korán tartalmilag is befejezett versszakokká fűzettek össze.

A mythikus költészet szülte a világi költészetet, mely a mindennapi életet a képzelet erejével megalakítja. A tapasztalás tényei, az élet feltűnőbb eseményei mély benyomást tesznek a szemlélőre, ki érzéseit kifejezni, a látottat és tapasztaltat másokkal közölni, az élet jelenségeiből saját maga és társai számára intő tanulságokat meríteni törekszik. A mythikus dalok szolgáltatják a mintákat, az alakot és a rhythmust. Az árja ősnép költészete is így fejlődött. Az élet szolgáltatta a költészet anyagát, a képzelet földolgozta ez anyagot: ha az eseményt magát fölkarolta, epikai dal keletkezett; ha az esemény ébresztette érzéseket juttatta kifejezésre, a lyra született meg; ha tanulságot vont le az eseményből, gnoma vagy közmondás vagy tanító költemény jött létre. Tények nem állnak rendelkezésünkre, de a költészet keletkezése és fejlődése valószínűvé teszik, hogy az árja ősnépnek mythikus dalai mellett, melyekben az isteneket dicsőítette, varázsmondásai és ráolvasásai mellett, melyekben a természet szellemei fölött uralkodni próbált, voltak már szerelmi dalai is, melyekben az árjak érzéseiket kifejezésre juttatták, voltak természetű dalaik, melyekbe az évszakok váltakozása folytán ébresztett örömeiket és fájdalmukat öntötték, voltak didaktikus költeményeik, melyekbe életbölcsesegöket lerakták. Mely epikai tárgyak nyúlnak vissza ez árja őskorba? ki tudná biztosan megmondani! De az egyes árja népek irodalmában közkedveltségű elbeszélések és mondák alapján némi valószínűséggel állíthatni, hogy az ifjú, legyőzhetetlen, testének csak

* W. SCHERER, *Zur Geschichte der deutschen Sprache*. Berlin, 1878². 624. 1.

egy helyén megsebezhető hős, ki ádáz árulás áldozata gyanánt elesik, — hogy az apa és fiú párbaja, mely az utóbbinak tragikai halálát okozza, — hogy a hosszas álomból új életre ébresztett szűz, kit a szerelem boldogít és megsemmisít, — hogy e tárgyak már az árja őskorban megszülettek és hosszú évezredek előtt nyertek először költői alakot. Siegfried halála élete tavaszán, Hildebrand és Hadubrand párviadala, Brynhilda álma a lángoktól környezett várban, — a német epikai költészetnek e kedves tárgyai az árja ősnép legrégibb költői kincseiből valók.

Az árja ősnép e régi műveltségének részese volt az a néptöredék is, mely az őshazából kiindulva nyugatnak tartott és, legkésőbbben a Kr. előtti IV. században, Európa közepét elfoglalta. A rómaiak *germánoknak* nevezték a félelmes jövevényeket. Honnan e név?

A mai Németország nem volt lakatlan, midőn a németek itt megjelentek és letelepedtek. Az új jövevények az Elba és Rajna közt egy másik népre akadtak, mely e földet elfoglalva bírta. E nép a *kelták* voltak, a germánok vérrokonai; de a német törzsek bizonyára ép oly kevésbé ismerték föl a keltákban rokonaikat, mint később Pytheas vagy Julius Cæsar a germánokban saját vérrokonaikat. A kelták már a Kr. előtti VI. század előtt voltak urai Közép- és nyugati Európának; virágzásuk az V. és IV. századra esik. A gallusok Kr. e. 388-ban foglalták el Rómát; egy századdal későbbben újra kitört a háború rómaiak és kelták közt, de ekkor ez utóbbiak már nem voltak képesek a világhódítók hatalmának ellentállani. A III. század óta lassanként rómaiak és germánok osztoznak a keltáknak birtokain, kik műveltségben sokkal előrehaladottabbak voltak ugyan mint a germánok, de physikai erőben, erkölcsi energiában és politikai tehetségben nem vetekedhettek az új jövevények-

kel. Politikai tehetetlenségöket Cæsar is rögtön fölismerte és ügyesen hasznára fordította. Megrettegették ök Rómát és Delphit, Byzantiumot és Pergamont, de hosszabb ideig fennálló, egységes államot nem tudtak alkotni. «Két dologra fektetnek a gallusok, — mondja az öreg Cato,¹ — fősúlyt, ezek: a gloire és az esprit.» Gyorsan és jóformán nyom nélkül tűntek le Európának ez első árja urai.

Mit és mennyit tanulhattak és tanultak a germánok e műveltebb rokonaiktól, ki tudná ma pontosan megmondani? Németország helyneveinek egy tetemes része kelta eredetű,² a német mythologia némely vonásai is kelta befolyásra utalnak; a keltáktól nyerték a németek azon nevöket is, melylyel a történetbe beléptek és melylyel a külföldiek, első sorban a rómaiak, a számtalan néptörzsből álló népet *egy* nemzetté foglalták össze. Mert a *germán* név,³ melyet a győztes németek, Tacitus (*Germ.* 2. fejj.) tanubizonysága szerint is, a legyőzött keltáktól nyertek, kelta nyelven a. m. «a kiáltók», «kiáltással a csatába rohánók». Ezen elnevezés talán azokra a dalokra is vonatkozik, melyeket a germánok főleg a csata előtt énekeltek és melyeknek vad, félelmet keltő hatását még a száj elé tartott pajzs (*bardhi*, innen az ily dal eléneklése: *barditus*) által is nevelték. A germán nép a Krisztus előtti és utáni századokban valószínűen nem bírt oly általános *nemzeti* névvel, mely az összes nagyszámú törzseket összefoglalta

¹ Orig. II, p. 21: *Pleraque Gallia duas res industriosissime persequitur: rem militarem et argute loqui.* — THEOD. MOMMSEN, *Die Schweiz in römischer Zeit.* Zürich, 1854. 15. l.

² AD. BACMEISTER. *Alemannische Wanderungen*, I. Stuttgart, 1867., és *Keltische Briefe*, 1874.

³ A név egyéb (német, latin és kelta) magyarázatairól, lásd *Közlöny* X., 8. füzet.

volna. Ez annyival valóbbszintű, mert a német népek ezen időben soha sem lépnek föl mint *egy* nemzet, mely egységét és összetartozását érezte és elleneivel éreztette volna. A későbbi nemzeti név: *Deutsche*,* mely a népet ellentétben az idegenekkel mint nemzetet jelöli, csak századok múlva keletkezett és voltaképen csupán a IX. század kezdete óta lett általánosabban elfogadottá és használttá.

A történetbe a Krisztus előtti első században lépnek be a germánok, a cimberék és teutonok hadjáratával; tehát ekkor is nem az egész nép, hanem csak két egyes törzse szerepel, melyeknek sorsa a hazában hátramaradottakra semmiféle észrevehető hatást nem gyakorolt. A kik, mint GRIMM JAKAB, a gótokat azonosoknak tekintik a getákkal, vagy, mint WIRTH JÁNOS, a dákokat azonosítják a dánokkal, vagy, mint LÖHER FERENCZ, a skythákat és szarmatákat is germánoknak tekintik, azok a német népek történetét a Kr. előtti VI. századdal kezdhetik. De a történettudomány e merész föltevéseket nem fogadta el. A germánok hiteles és összefüggő története, egyes régibb elszórt adatokat nem tekintve, körülbelül azon korról kezdődik, melynek képe Tacitus rajzában maradt az utókorra.

Tacitus leírásában a germán törzsek a műveltségnek oly fokán tűnnek föl, mely csak hosszas fejlődésnek lehetett eredménye. De e fejlődés maga az őskor homályába vész.

* Gót *thiuda*, ófn. *diota*, *diot*, kfn. *diēt* a. m. „nép“; ebből melléknév: *thiud-isk*, ófn. *diot-isk*, kfn. *diut-isch*, úfn. *deutsch* a. m. „népies“, „nemzeti“, t. i. lakos, nyelv, dal stb., ellentétben az idegen és tudós latinnal. Ulfilasnál *thiudisk* annyit is tesz, mint „pogány“. Természetesen: minden, a mi népies és nemzeti volt, a pogányságban gyökerezett; a keresztyénség pedig éles ellentétben állt a németek egész nemzeti jellegével és minden nemzeti bir-tokukkal.

Mit tanulunk Tacitusból a régi germánok szokásairól, hitéről, nyelvéről, költészetéről?

Tacitus az országot vadnak, erdőkben és mocsarakban gazdagnak, vad állatokban bővelkedőnek, zordnak rajzolja. A nép, számos törzsekre oszolva, már műveli a földet, de főfoglalkozása az állattenyésztés. Gazdagságát nyájai teszik; az aranyat és ezüstöt nem ismeri; a kereskedelem fényes sikerei nem vonzzák. Nem nomád többé, bár nem városokban, hanem csak falvakban lakik, itt is kiki lehetőleg elkülönítve szomszédjától. Már az éles szemű római írónak is föltűnt az a sajátságos makacs individualismus, az egyéniség jogainak az a túlzó hangsúlyozása és érvényesülése mely a germánokat első föllépéseiktől a mai napig jellemzi és az államalkotásban ép úgy mint a nyelvben, hitben és szokásokban csodálatos sokféleségre vezetett. Házaikat fából építik; a kővel építést csak utóbb tanulják meg a keltáktól és rómaiaktól; a kőépítéseket még századokon keresztül román (franczia vagy olasz) építészek és munkások végzik Németországban. Főszenvédélyök a harcz, békében pedig a háború képe, a vadászat. Egyéb munkát lenéznek: henyélés az úr joga; a kockajáték és az ital, mind a kettő iszonyú mértékletlenséggel, főszórakozásai. De nemzeti jellemöknek e csúf kinövéseit ragyogó erények ellensúlyozzák. Családi életök tiszta; a házasság szentség, a férfiaknak is földcsőségek a hűség; a nőket, kikben isteni erőt gyanítanak, nagyon becsülik; vendégszeretők, egyenesek, igazak. A hűség erkölcsiségök központja: a vezér feláldozza magát embereiért, kik viszont életüket örömmel kockára teszik önválasztotta főnökükért. Az ösárja verboszszú és váltságdíj még mindig dívnak. A társadalom már világos alakot nyert volt: a lakosok szabadok vagy nem-szabadok; az elsők vagy főnemések (*Edeling*), a leg-

gazdagabbak és legjelesebbek, vagy egyszerű nemesek; a nem-szabadok bérlők, kik saját birtokkal nem bírtak, vagy rabszolgák, t. i. hadi foglyok, vagy kik büntetésből személyi szabadságukat elveszítették. A község maga intézkedik közgyűléseken; a főnökök mellett már királyok is föltűnnek. A papoknak kiváló az állásuk, de semmiben sincs döntő befolyásuk.

Vallásukban * fölismerjük az árja ősvallás alapját és főelemeit, de mind a kettőt fejlettebb alakban. A régi főisten (Djaus) helyébe nemzetiségi istenek léptek, kikben az ég ura más meg más módosulásban fölismerhető. Mert három főkorszakot különböztethetni meg a germán mythosz fejlődésében. Az elsőben főistenök az árja Djaus, a fény és ég ura, a német népeknél Tius, Tyr, Ziu vagy Eru. A hét harmadik napja volt neki szentelve: Dienstag (skand. Tys-tagr), a sváboknál ma is Ziestag, a bajoroknál Ertag; az ő tiszteletére járták a fegyvertánczot. Idővel elhomályosult e főisten képe; Ziu a háború istenévé lesz, és az egyes törzseknél nemzeti istenek tűnnek föl, mint főistenek. Így imádtak a vandalok és gótok egy isteni testvérpárt, így az északi tengerpart lakói Nerthus istennőt. Végre fő befolyásra és legnagyobb tekintélyre jutnak a német törzsek közt a frankok, kiknek nemzeti istene, Wodan, az összes germánok istenei fölé emelkedik. Wodan eredetileg a vihar istene, ki a megholtak szellemeivel a levegőn átrohan; utóbb a harcz ura, kitől a győzelem, a javak java, és minden egyéb jó származik; végre a bölcsesség, a költészet, a boldogság adományozója. Tőle származik a harczos győzelme, tőle a költő dala, tőle a tudomány: az írás (rúnák). Mellette Tyr a háború istene; Donar, a

* JAKOB GRIMM, *Deutsche Mythologie*, először 1835.

zivatár istene, ki a bőszi óriásokkal küzd. Kevesebb világosság az istennők alakjai, kik közül Frigga (béke), Wodan neje, és Bertha (a ragyogó), az ég és föld istennője, kiemelkednek. A kereszténység korán megsemmisítette a régi mythosz alakjait; a skandináv mythologia tovább maradt életben a nép hitében és a népköltészet emlékeiben és a műköltők termékeiben; de az északi népek mythoszeit nem szabad a németek hitregével egyszerűen azonosítanunk. Közös forrásból származik mind a kettő, de a népek elütő jelleme és hazájok meg fejlődésök eltérő befolyása más megmás alkotásokra vezettek északon és délen. A skandinávok világnézete sötét, zord; képzeletök féktelen, alakjaik iszonyúak; Németországban a mérsékeltbb éghajlat mérsékelt a kedélyeket és zabolázta a képzeletet. Azonkívül a skandináv mythoszt csak fejlődése utolsó szakából ismerjük, midőn a régi pogány világnézetet már a kereszténység ideái befolyásolták.

A népvándorlás és a keresztény térítők lelkes működése kiirtotta a régi hitet és megsemmisítette emlékeit. De a nép nem tud megválni isteneitől, kiket szeretett, kikben bízott, és ezek csak nagy nehezen alakúlnak át gonosz szellemekké, milyeneknek az egyház őket föltüntetni törekszik. A kedves alakok, a régi történetek, a megszokott ünnepek és szokások teljesen ki nem irthatók; még ma is fölismertük a régi mythoszokat, bármennyire módosultak is két évezred lefolyása alatt, a nép ajkán élő regékben és mondákban, a népnél elterjedt babonákban és szokásokban. Főleg gazdagok a népmesék mythikus elemekben.* Minden ősnép képzeletét első sorban az évszakok váltakozása fog-

* FR. LINNIG, *Deutsche Mythen-Märchen*. Paderborn, 1883. *Közlöny* IX., 67. l.

lalkoztatja. A napisten szereti a földet, ki télen álomba merül, míg a tavasz közeledtével a napisten csókja új életre ébreszti. E régi mythoszt tartalmazza a német népmesék legszebbike: Dornröschen álomba merül, melyből a királyfi csókja fölébreszti. A rege még a pontosabb magyarázatot is kiállja: a csecsemőt megajándékozó tizenhárom tündér az ó-germán évnek tizenhárom hónapja; az orsó, mely a királyleány hosszú álmát okozza, a nornák (a végzet istennőinek) jelképe; száz évig alszik a hajadon, mert a tél száz napig tart; a királyi vár kihal, mint a természet a télben; a szűznek kastélyát túskebokor és lángtenger veszi körül, mert a máglyát, mielőtt folygújtották, tövisfonadékkal vonták be; a királyfi fölébreszti kedvesét, mint az újra hatalomra jutott nap új életre kelti a földet. De nemcsak a népmesében akadunk e szép mythoszra; a hősmonda is ismeri: Siegfried és Brynhilda viszonya a napisten és a föld szerelmének képe.

Wodan villáma már a mythoszban lándzsává vagy karddá alakul át, mely a győzelmet kivívja; a népmesében bűvös vesszővé lesz, mely útmutatóul szolgál rejtett kincsekhez. Wodan maga, valamint a többi istenek is, királyfiúkká, pásztorokká, szabólegényekké lesznek, de szerepelnek ők mint keresztyén szentek és apostolok, sőt mint a keresztyének Istene, mint a megváltó Krisztus is. Számos a régi pogány világnézet töredéke, de e töredékekből nem alakul egész. A német mythologia rendszerét nem tudjuk már megalkotni, és minél többet merítünk a skandináv vagy épen a többi árja népek mythikus hagyományaiból a tátongó hézagok betöltésére, annál kevesbbé bízhatunk a heterogén elemekből emelt épület biztosságában és eredetiségében.

A régi istenek elbuktak, mint a germán mythosz maga is hitte. Mert a germánok istenei folyton küzdenek óriások

és sárkányok ellen, míg e küzdelemben meggyúl a föld és lángba borúl az egész világ, és e világtűz (*Muspilli*) megemészti magokat az isteneket is. Ez az istenek alkonya, melyet a skandináv költészet oly hatalmas képekben rajzol. Az óriási tűzből új szépségben megszületnek az istenek, kikkel az örök béke kora lesz uralkodóvá a földön, — ez a régi germánok hite, mely nem teljeseedett, vagy, jobban mondva, nem abban az alakban teljeseedett be, melyben várták. A végtelen harcokban megedzett zord vitézek sóvárgó tekinteteket vetettek a béke édenébe, melyet távol jövőben sejtettek és kívántak; — a keresztnek vallása igazolta sejtelmöket.

A régi germánok nyelvéről nem szól Tacitus, nem is maradt a népvándorlás előtti korból német nyelvemlék az utókorra.* Mégis kettőt biztosan tudunk ez ősrégi kor nyelvéről is. Először bizonyos, hogy Tacitus korában az összes germán népek egyazon nyelvet beszéltek, ha különböző területeken némi csekély szójárási módosításokkal is. Norvégok és dánok, anglok és szászok, — az északi tenger és a Rajna, a brit hegyek és az Alpok lakói még megértették egymást. Germán és germán közt a népvándorlás koráig, sőt jó ideig később is, soha tolmácsnak semmi nyoma. Csak midőn a népvándorlásból kifejlett német államok egymástól elválni, önálló politikai egyedekké fejlődni, egymástól elzárkózni kezdenek, — csak akkor indulnak eltérő fejlődésnek a régi szójáráások, míg végre az egyes törzseknél az irodalom eszközeivé lesznek és szerves nyelv-egyedekké válnak. Tacitus korában az összes törzseket még

* A Kr. utáni első század közepéből származik az a harmincz növény-név, melyeket DIOSKORIDES a dákok nyelvén följegyzett. GRIMM, *Geschichte der deutschen Sprache*. I³, 141. l.

a közös nyelv egysége tartja össze, mely bennök, a keltákkal és a rómaiakkal szemben, a nemzeti érzésnek egyetlen forrása és jele volt.

És másodszor biztosan következtethetni, hogy e nyelv hangok- és alakokban sokkal gazdagabb és tökéletesebb volt, mint bármely más fenmaradt német nyelv. Mert a germán nyelvek története folytonos, szakadatlan romlás és kopás: az eredeti szép hangzók lágyulások és összevonások útján kivesznek és helyökbe az egyhangú, szintelen, sőt hangtalan *e* lép; a ragok és képzők elkopnak, teljesen elvesznek vagy szintén csak az *e* hangzóval maradnak meg; az esetek, igeidők és módok száma folyton kevesbedik. Általános hang- és alaktani elszegényedés a német nyelvek története. A mai *Mensch, guten, lichter* alakok még ezer év előtt *mannisko, kuatônô, liohtera* hangzottak, még régebben még teljesebbek és szebbek lehettek. E tűnemény főoka a német hangsúly törvényében rejlik. A német nyelvekben kötött hangsúly uralkodik, mint pl. a magyarban is, azaz: a hangsúly egy bizonyos szótaghoz van kötve, míg más, pl. a latin és görög nyelvekben, a hangsúly szabad, azaz a szónak más meg más szótagjára kerülhet. A németben a hangsúly a tőszótagon fekszik, azaz a szónak azon részletén, mely a fogalom hordozója (*Bérg, bérgeu, Gebirg, gebórgen* stb.); a hangsúlynak tehát nemcsak nyelvtani szerepe, hanem logikai jelentősége is van. E tőszótag a német nyelvekben rendszerint a nyelv első szótagja; ezt emelte ki a hangsúly, még pedig oly erővel, hogy a szónak többi tagjai kevesbbé pontos, világos, szabatos kiejtésben részesültek, — úgy hogy ezeknek hangjai halkabban, kevesbbé biztosan ejtettek ki, míg mind jobban elhomályosultak és végre teljesen lekoptak.

Minél régibb valamely nyelvemlék, annál tökéletesebb

nyelvének hang- és alak-egésze; legtökéletesebb bizonyára a német őskor nyelve volt, melynek emlékei azonban nem jutottak a jelenkorra. Ez alaki tökéletesség és szépség kiváló jelessége a nyelvnek a költészet szempontjából, de nem teszi a nyelvet az emberi gondolkodás legalkalmasabb eszközévé. Németországban is az alaki romlással párhuzamosan halad a nyelv mondattani művészetének kifejlése, mely nem pótolja az eredeti szép hangzást, de az emberi gondolkodásnak és érzésnek bámulatosan fejlett eszközévé alakítja át a nyelvet.

Végre szól Tacitus a germánok költészetéről is. E költészet hymnikus volt, melyben lyrai és epikai elemek vegyültek, de ez utóbbiak képezték a főelemet. A költészet volt egyszersmind a történetírás egyetlen módja: a régiek emléket nem a prózai történetíró tolla, hanem az éneklő dalnok verse tartotta fenn.

Dalaik, a feldolgozott tárgyak szerint, kétfélék voltak: mythikusok és történetiek. Az előbbieken a mennydörgés hatalmas istenét (Donart vagy Thort), kit Tacitus Herculesnek nevez,¹ énekelték meg, a mint sujtó kalapácsával leveri az óriásokat, — és dicsőítették Tuistot, a legelső embert,² és ennek fiát Mannust, kitől a germán törzsek leszármaztatták magokat. E Mannusnak ugyanis három fia volt: Irmino, Ingváo és Istváo, és ezektől származnak a dalokban élő monda szerint az *irmínonok* Németország bel-

¹ A németek a mennydörgés istenét épen úgy szerették komikus alakban szerepeltetni, mint az ókori népek, főleg a görögök, a hatalmas Heraklest. E komikai Donarból sok vonás ment át utóbb a középkori ördögre, főleg a mint a nép e sémi alakot drámai játékokban szerepeltette.

² Tuisto valószínűen annyi, mint a „kettős”, t. i. a kettős nemű, ki önmagából nemzette az embereket.

sejében (az alamannok és suebek, a chattok és thüringek, a langobardok és részben a bajorok), az *ingvraonok*, a tengermellék lakói (az ánglok és szászok, az alnémetek és friezek), és az *isträonok* a Rajna mindkét partján (a későbbi frankok). Semmi jel nem mutat arra, hogy e genealógia népszerű lett volna; alapjairól, keletkeztéről semmi tudomásunk. De világos, hogy e leszármaztatás nem az összes germánokra vonatkozik, hiszen a gótok és a skandináv népek teljesen hiányzanak belőle, — hanem csak a németországi germánokra, a szorosb értelemben vett németekre terjed ki. A népvándorlás százados hullámaiban az isteneknek és népeknek e nevei,¹ valamint a rólok szóló dalok is teljes feledésbe merülnek, — de még Nagy Gergely pápa (+ 604) is beszéli, hogy a langobardok dalokat énekeltek pogány áldozataiknál.

Dalaik második csoportja történeti tartalmú volt; ezekben Arminiust (+ 21 Kr. u.) dicsőítették, a nép fölszabadítóját a római járom alól, ki ifjan, dicsősége tetőpontján, mint a monda Siegfriedje,² irigy rokonai gyűlöletéből veszett el. Emléke és a nagyságát hirdető dalok Tacitus (*Annal.* II, 88) szerint még az első század végén is éltek a nép ajkán. E dalokat is megsemmisítette a népvándorlás, mely teljesen átalakította a germánok politikai és művelődési viszonyait. Arminius emlékét csak a renaissance újította meg, mely az

¹ Mannus három fiának neveit Tacitus előtt csak Plinius IV, 14. említi, Tacitus után még egyetlen egyszer fordulnak elő; egy frank *Generatio Regum et Gentium* a VI. századból, mely alig mérített a nagy római íróból, mondja: *Tres fuere fratres: Erminus, Inguo et Istuo.*

² Többször azonosították is Arminiust és nejét Thusneldát Siegfrieddel és Kriemhildával. Legújabban (1886) Vigfusson újította meg e föltevést.

új életre ébredt ókor történeti forrásaiban megelégte a régi germánoknak e sokat dicsőített, főleg tragikai végével is vonzó szép alakját.

E dalaikat a germánok főleg a háborúban, csaták előtt énekelték (*Germ. 3. Histor. II, 22. IV, 18*), és e szokásuk érvényben maradt az egész középkoron keresztül, mit a IX. századi *Lajosdal*, sőt még a XIII. századi *Kudrun* (893—95. vsz.) is bizonyítanak. Nem a daloknak egy külön faja, hanem csak az előadásnak egy sajátos módja volt az a *barditus*, melyről Tacitus szól, s mely abban állt, hogy a csatába rohanó germánok dalaik hatását a száj elé tartott pajzsokkal (*bardhi*) még félelmetesebbé, borzasztóbbá tenni iparkodtak. A múlt századnak, főleg Klopstocknak, hiányos történeti tudománya e *barditus*ból német bárdokra,* azaz a költészetnek kasztszerű művelőire következtetett, holott biztosan tudjuk, hogy a germánoknál a költők soha külön kasztot nem képeztek. — De nemcsak a háborúban, béke idején is kedvelték a régi germánok a dalt: esküvők és temetések, áldozatok s egyéb vallásos és világi ünnepek alkalmával fölhangzott a nép éneke, és ez a szokás is megmaradt az összes német törzseknél, egészen a legújabb korig. Sőt a tánczhoz is énekelték, főleg a fegyvertánczhoz, melyet

* A *bárdok*, kikről a rómaiak már a Kr. előtti II. században tudnak, csak a kelta népeknél (gallusoknál és briteknél, kymrek-nél és walesieknél, ireknél és skótoknál) képeztek önálló czéhet, mint az angol-szászoknál a *skópok*, a skandináv népeknél a *szkál-dok*. A bárdok örökös várnát alkottak és roppant hatalmasak voltak, mert nemcsak mint költők, kik a csatában a sereg élén danoltak, szerepeltek, hanem mint a fejedelmek követei, a béke közvetítői is. Galliában korán tűntek el; de a brit szigeteken Erzsébet királyné koráig, sőt Skócziában a múlt század közepéig találjuk őket.

Tacitus (*Germ.* 28) említ és melyben talán szabad a dráma legegyszerűbb és legeredetibb csíráit fölismernünk. Dalokat hangszerekkel kísérték. A hárfát vagy cziterát már Jordánes említi az V. században; a népvándorlás korszakában a kűrtről és sípról is történik említés. A gót nyelv már megkülönbözteti a dicsőítő dalt (hymnust), a gúnyos költeményt (satirát) és a mesét (*hazeins, nateins, spill*).

E költemények alakja valószínűen az ósárja nyolcz-ütemes vers, zenei eleme biztosan az alliteratio volt, a kezdő mássalhangzók azonossága, mely a vers főütemeit egymáshoz kapcsolta. (A magánhangzók mind alliterálóknak tekintettek.) Az alliteratio régiségét bizonyítják a mythikus és mondai nevek azonos kezdő mássalhangzói is: *Vodan Vili Ve* a három főisten, *Ark* és *Embla* az első emberpár, *Ingo Isco Irmino* a germánok törzsfejei; és a későbbi hősmondában is: *Gunther Gernot Giselher* a nibelung királyok, *Hettel Hervig Hartmut* a Kudrun-eposz hősei; *Hengist* és *Horsa* az angolszászok vezérei stb. De nemcsak a dal nyert az alliteratióban alakot; a germánok törvényei is ez alakban éltek a nép ajkán; azok a ráolvasások, melyekkel már az árja ősnép is a természeti erőket fékezni és akarátja szerint irányozni törekedett, szintén alliteratiós versekben szálltak szájról szájra.

E költemények és verses hagyományok alig jegyeztettek föl valaha, bár volt a germánoknak írásuk is, a *rúnák*,* melyeknek eredetét a mythikus hagyomány a germánok főistenére, Odinra, vezette vissza; — ezt az írást azonban

* F. BURG, *Die älteren nordischen Runeninschriften*. Berlin, 1885. A régibb művek közül még ma is a legfontosabbak: W. GRIMM, *Über deutsche Runen*. Götting., 1821. és R. LILIENCRON und K. MÜLLENHOFF, *Zur Runenlehre*. Halle, 1852.

nem a mindennapi életben közdolgokra, hanem csak fontos állami ügyekben és főleg jóslásokra használták. Kétségtelen, hogy az összes germán törzseknek a legrégibb időben közös rúna-írásuk volt, mely huszonnégyszókos betűből állt; ép oly kétségtelen, hogy ez az írás is sokféle módosulásokon ment keresztül; a fönmaradt rúnairás¹ alapját az Augustus császár korabeli latin abc képezi: a rúnák létrejötte a római kultúrának első hatalmas hatása a germán népekre.² Tacitus beszéli, hogy a jóslás miképen ment végbe: Levágják egy gyümölcsfának ágát és ezt kis fadarabkákra szeldelelik, melyekbe egyes rúnákat belerónak. Erre egy fehér lepedőre szórják a rúnákkal megjelölt fadarabkákat, mire a főpap (állami ügyben) vagy a családfő (magán ügyben) az elszórt darabkákat fölszedi és a beléjük rovott rúnákból a jövendőt kimagyarázza.³ E leírás megmagyarázza az olvasás és írás német szavait: a gyümölcsfa a bükkfa, gót. *boka*, ófn. *puohha*, ma *Buch* (könyv); a bükkfa vesszeje: skand. *stabs*, *stafr*, betű, ném. *Buchstab*; a rovás ófn. *rizan*, ma *reissen*, az 'írás' régi neve, mielőtt a latin⁴ 'scribo' (schreiben) uralkodóvá lett (v. ö. gót. *vrīts*, ófn. *riz* betű;

¹ A legrégibb német, általában germán rúnaföliatok a Kr. u. IV. századból származnak. Skandináviában, hová a keresztyénség egy fél évezreddel később jutott, természetesen sokkal nagyobb a fönmaradt rúnaföliatok száma, — sőt itt e föliatok tömege a X. és XI. századból való; a IV—VI. századból 50—60 ily emlék maradt reánk.

² A rúna-abc hatott a szláv írásra is, mely régibb mint Methodius és Cyrillus, kik a szláv írást nem fedezték föl, hanem csak tökéletesítették.

³ Ugyanezt az eljárást említi Ammianus Marcellinus az alanokról és Saxo Grammaticus a dánokról.

⁴ Újabban a német *schreiben*-t egy ősgermán gyökére (*skrib*) vezetik vissza. KLUGE, *Etymolog. Wörterbuch*. Strassburg, 1883. 306. l.

és ma *der Riss, Grundriss, Abriss* stb.); a felszedés: gót. *lisan*, ma *lesen* a. m. «felszedni» és «olvasni».

E régi világot megsemmisítette a népvándorlás. Az őskor néptörzsei eltűnnek, helyöket a német népeknek egészen új csoportjai foglalják el. A mythoszból csak népregékben és babonákban maradnak fönnt összefüggéstelen töredékek; a nyelv különböző ágakra oszlik, melyek mind jobban eltérnek egymástól, míg az önállókká lett szójárások önálló nemzetek keletkezésére vezetnek; a régi költészet tárgyai feledésbe mennek: sem Tuistóról sem Arminiusról nem tudnak az V. századon túl a német népek; új hősök és új események foglalkoztatják a nemzet képzeletét. Csak az ősrégi vers alakja, — a nyolcz ütemes epikai 'hosszú sor', — és az alliteratio élnek még a népvándorlás lezajlása után is.

Német nyelven e germán őskorból egyetlen egy emlék maradt reánk, mely változatlanul, eredeti jellemében, a keresztyénségtől érintetlenül hagyva jutott a mythikus korból a jelen korra: *a két merseburgi ráolvasás*,* melyeket egy X. századi német szerzetes, bizonyára gyermekkori emlékeinek kincséből, egy IX. századi latin kéziratnak egy üres lapjára leírt. Mind a kettő varázsigé, melynek az alkalmazásától a nép minden egyes esetben biztos sikert várt: az elsővel egy fogolynak bilincseit vélte megtörhetni, a másodikkal egy lónak sántaságát meggyógyíthatni. Mind a kettő azonos alakú, a mennyiben mind a kettő két részből áll: az első rész előadja azt az esetet, melyben közvetlenül isteni hatalmak közbenjárása folytán létesült az a siker, melyet a nép minden ismétlődő esetben az illető ráolvasás alkalmazásával elérni kívánt; a második rész tartalmazza az első részből levont következtetést. Mind a két rész együtt

* HEINRICH G., *A merseburgi ráolvasások*. Phil. Közl. IX., 371. l.

teszi a varázsigét. Ime a második merseburgi ráolvasás hű fordításban :

Phol és Wodan az erdőbe menének.
 Ekkor Balder lovának megbicsaklott a lába.
 Most megáldta Szinthgunt és testvére Szunna,
 Most megáldta Volla és testvére Frija,
 Most megáldta Wodán, ki legjobban tudta,
 Ugy a csontficzamlást, mint a vérficzamlást, és a tagficzamlást :
 Csont a csonthoz, vér a vérhez,
 Tag a taghoz, mintha enyü kötné.

Az ily babonás kuruzsló ráolvasással való gyógyítás még ma is szokásos a népnél és főleg a házi állatok külső betegségeinél használatos. De a ráolvasások, melyeket a nép ma alkalmaz, többnyire összefüggetlen, értelemvesztett szavakból és mondatokból állnak, melyeknek régi jelentőségteljes értelme rég feledésbe ment. Eredetileg mind ősrégi emlékek, melyek a pogány korszakból fönmaradtak, de rendszert — a pogány vallás eszméi és alakjai teljesen elhomályosulván — igazi értelmöket elveszítették, elferdítették és teljesen értelmetlenekké lettek. Más esetekben keresztyén alakok és fogalmak léptek a pogány istenek és eszmék helyébe. Így pl. a fent közlött második merseburgi ráolvasás ily alakban is él a népnél :

Jézus egyszer templomba ment
 Vörös lóval, sötét lóval,
 Sötét fejű, hosszú farkú,
 Szürke színű fehér lóval.
 Megbicsaklott lova lába :
 ,Ime csukla kificzamlott,
 Ime ina hogy megugrott,
 Ime csontja megbicsaklott :
 Menjen csont a csonthoz ismét,
 Menjen ín az ínhez ismét,
 Menjen csukló csuklóhoz ismét,

Menjen tag a taghoz ismét,
 Menjen hús a húshoz ismét:
 Nedvet bocsáss rá, Mária!
 Mi atyánk, ki vagy stb. végig.

Bámulatos az ily ráolvasások szivós fönmaradása, mely legjobban bizonyítja, hogy e pogány hagyományok milyen mélyen gyökereznek a népben. A pogány korszakból származnak és még ma is élnek, ha részben igen módosított alakban is, a nép emlékezetében. És voltaképen még sokkal régiebbek, mert megtaláljuk az indusoknál is, a germánok ősrokonainál. E varázsigékben tehát az árja ősvallás töredékes emlékei maradtak a jelenkorra. Így voltaképen teljesen azonos a második merseburgi ráolvasással az Atharvaveda következő dala (IV, 12), melyet hű prózai fordításban közlök:

Meggyógyítod, Rohani, meggyógyítod az eltört lábat!
 Gyógyítsd meg ezt, Arundhati! . . .
 A mi megsérült, a mi eltört, a mi zúzott a testeden,
 Azt újra éppé tegye neked a teremő tagról tagra.
 Együvé legyen velő velővel, együvé legyen tag is taggal.
 A mi ínadból elveszett és maga a csont is nőjön meg.
 Velő egyesüljön velővel, bőr is nőjön össze bőrrel,
 Vér emelkedjék csontodon, hús emelkedjék húson.
 Szőr nőjön össze szőrrel, bőr is nőjön össze bőrrel,
 Vér emelkedjék csontodon! Az eltörtet tedd éppé, növény!
 Kelj fel, távozz, siess odébb!

A keresztyén papság oly erélylyel lépett fel ez ördögi mesterségek és a 'pogány' világ minden emléke ellen, hogy alig egyes nyomok maradtak amaz őskorból — ezek is elferdített alakban vagy keresztyén változatban — a jelenkorra. Németországban e régi emlékek közül a merseburgi ráolvasások a legrégiebbek és legeredetiebbek.

MÁSODIK FEJEZET.

A NÉPVÁNDORLÁS ÉS A HÖSMONDA.

A népvándorlás a legfontosabb esemény a germán népek történetében. A népek ez óriási hullámozása és századokon keresztül iszonyú folytonossággal dúló élet-halálharcza megsemmisítette és örök feledésbe borította a germán őskort, úgy hogy nincs német nemzetiség vagy néptörzs, melynek emlékezete e régebbi időbe visszanyúlna. A számos népnevek közül, melyeket Tacitus alapos pontossággal felsorol, csak a keleti germánok némely törzsének neve marad életben vagy legalább emlékezetben; a szoros értelemben vett német törzsnevek teljesen eltűnnek. A népvándorlás megalkotta az új germán államokat, melyek, a századok folyamában többé-kevésbé módosulva, megmaradtak egészen a mai napig; a népvándorlás megteremtette a német hősmondát, mely előbb mint történeti hagyomány, utóbb mint nemzeti költészet élt a nép ajkán, míg a XII. és XIII. században kiváló műköltők kezében nagy szabású és nagy értékű époszokká tömörül és, százados álom után, a fölvilágosodás korában új életre ébred és az újabb költészetnek is kedvelt tárgyává leszen. A középkor összes állami, nemzetiségi, vallási és művelődési viszonyai a népvándorlásban gyökereznek, melynek ezer éves utóhatásait csak a reformatió és renaissance módosítják lényegesebben.

1. A német nemzetek alakulása.

«Népvándorlás» alatt rendesen az európai népeknek azon mozgalmait értik, melyek a húnok betörése folytán római területre menekült nyugati gótok föllépése (376) és az utolsó nyugatrómai császárnak, Romulus Augustulusnak trónvesztése (476) közt, tehát épen egy évszázad lefolyása alatt végbe mentek.* De e felfogás igen szűk körre szorítkozik. Ha e mozgalmak okait, lényegét és következményeit nézzük, úgy találjuk, hogy a «népvándorlás» már a harmadik század elején indul meg és voltaképen csak a római császárság megújulásával, Nagy Károly világbirodalmának megalapításával ér véget. Sőt még ekkor sincsen teljesen befejezve: utójátéka, a magyar nemzet honfoglalása, csak egy századdal később zárja be a népek vándorlását.

Mi okozta a népeknek e páratlan hullámvásárát? mért hagyták el lakhelyeiket? hogyan történt a vándorlás maga? Paulus Diaconus (+ 797), a langobardok jeles történetírója, meséli, mikép jutott népe régi hazájából a Pó síkságába. A langobardok szerint az ősidőben Skandináviában laktak, melyet már Jordanes, a népek műhelyének és a nemzetek gyűlhelyének¹ nevezett, hol a századok folyamában annyira megszorodtak, hogy éhhalál fenyegeti a népet. E veszély eltávolítására azt határozza a népgyűlés, hogy a lakosságnak egy harmada hagyja el az országot és keressen magának új hazát. A sors jelölte-e ki a kivándorlókat, nem mondja a krónika; egy böles asszony és ennek két hős fia vezetik a csapatot, mely férfiakból, nőkől, gyermekekből

* ED. V. WIETERSHEIM, *Geschichte der Völkerwanderung*. Zweite vollständig umgearbeitete Auflage von FELIX DAHN. Leipzig, 1880. Két kötet.

és nagyszámú szolgálkból állott. Az istenek, jósló madarak és jelentőségteljes ragadozók mutatják a választandó utat. A vándorlás hosszú évekig tart; majd letelepednek és hozzáfognak a föld műveléséhez; de ellenséges szomszédok kizavarják őket az új honból és a langobardok tovább vonulnak. Most hatalmas ellenségre bukkan a gyenge csapat; ekkor fölfegyverzik a szolgálakat és szabadságot meg polgárjogot ígérnek nekik, ha vitézül harcolnak. Az istenek kegye és a szabadságnak fényes jutalmától fölvillanyozott szolgálak bátorsága a langobardok előnyére döntik el az ütközetet. Újra letelepednek és az eke elé fogják barmaikat. De az őszen nem váltja be a tavasz ígérését: a fagy tönkre teszi a vetést, az éhség ismét fenyegeti a népet. És a langobardok újra vándorbotot ragadnak és tova vonulnak új hazát keresendők. Így tart a vándorlás, Paulus Diaconus elbeszélése szerint, századokon keresztül, míg a sokat hányatott vitéz nép végre az Alpok déli lejtőjére jut, hol állandóan letelepszik és 'békés hazát' nyer.

A langobard történetíró elbeszélésének hitelessége nem érdekel bennünket. Meglehet, hogy előadásának egyetlen adata sem felel meg a történeti igazságnak; de az elbeszélés belső történeti hűsége kétségtelen; a népvándorlás okai, útjai, eredményei eleven igazságban tárulnak föl előttünk e szép hagyományban. Nem a hódítás vágya, nem a harc öröme és a zsákmány értéke csábította a germán népeket a kivándorlásra, mint azt némely modern, fölületes történetírók állították; nem, hanem a keserű kényszer, a nyomor parancsoló szava, külső és belső ellenségek dülése. A hová jöttek, mindenütt csak földet, szántóföldet, békés hazát (*quietam patriam*) kértek. A népvándorlásoknak sok oka volt; a legfontosabb a népesség túlságos elszaporodása, melyet mindenütt tapasztalhatni, a hol vadászatból és állat-

tenyésztésből élő nomád népek földművelőkké lesznek. E főökhöz járultak külső ellenségek, kik győztesen elnyomultak; belső pártvillongások, melyek az alkotmány módosulását eredményezték; a római világbirodalom politikája, mely egyes germán törzsekkel szövetségbe és másokat római területre csalt. A harczias szellem, a hódítás és zsákmány vágya nem voltak a népvándorlás döntő okai, hanem jó részben természetes következményei: a folytonos harczok megedzették a testet, szilajjá tették a szellemet, felköltötték a hatalom, birtok és dicsőség vágyát egyesekben és egész népekben.

Minket a népvándorlás csak mint a hősmonda forrása és tárgya érdekel. Több mint három századra terjednek a népek harczai, melyek mint epikai hagyomány életben maradtak a germánok emlékezetében. Ostrogotha, a gótok királya, ki a harmadik század közepe táján, mint Philippus és Decius római császárok kortársa uralkodott, a monda legrégibb alakja. Vagy száz évvel később él Ermanarich, a keleti gótok királya, kit Jordanes nagy birodalma és számos alkirálya miatt Nagy Sándorral hasonlít össze. Hatalma tetőpontján megtámadják országát a keletről előre nyomuló húnok (375) és a száztíz éves fejedelem, kinek erejét belső viszályok is bénítják, nem akarva fényes országa bukását megélni, maga vet véget életének. A keleti gótok egy része meghódol a húnoknak, a többiek a nyugati gótokhoz csatlakoznak és átmennek a római birodalomba, hol a Dunától délre eső síkságban új hazát nyernek, melyet csak véres csatákkal biztosíthatnak magoknak. Most Alarich hatalmas alakja kezd döntő szerepet játszani a keleti és római birodalom közepette: 396-ban földúlja Görögországot, az ötödik század elején Olaszországnak ura. Nagy tervek foglalkoztathatták; midőn Radagais 406-ban gótokból, alanokból,

vandalokból, suevekből, burgundokból és gepidákból álló óriási seregével Itáliába tör, Alarich visszaszorítja a jövevényeket: suevek, olaszok és vandalog elfoglalják a pyrenei félszigetet, a többiek széjjel futnak; Alarich maga Róma ellen és dél felé indul. Ekkor meghal 410-ben élete virágában és a jajgató gótok a Busento folyam medrébe temetik szőke fürtű nagy királyukat. Sógora Athaulf Galliába vezeti a nyugati gótokat és ennek utódja, Wallia, elfoglalja Spanyolországot is. A Loire folyótól a gibraltari szorosig gótok élnek és uralkodnak — épen háromszáz esztendeig (711-ig); de a nép nem óvja meg nemzetiségét, összeolvad a latinos lakókkal és megalkotja az új román nemzeteket: a provençalokat, spanyolokat, portugalokat.

Ugyanakkor, midőn Alarich Görögországban járt, alapítanak a burgundok a felső Rajna legtermékenyebb vidékén, Speier, Worms és Mainz körül, egy hatalmas új királyságot. Aëtius, „az utolsó római“, Galliának kormányzója, nem látja szívesen e nagy „barbár“ hatalom megerősödését és a burgundok ellen uszítja a húnokat, kikkel ravasz politikából szövetséget kötött volt. Iszonyú háború indul meg; a döntő csatában (437) 20.000 burgundi harcos száll Wodan csarnokába, köztök királyuk Gundicarius, ki Gunther névvel halhatatlan életet él a hősmondában. A burgundi királyság megszűnt, az életben maradtak délre vonultak és Savoye-ban telepedtek meg. Egy évtizeddel előbb (429) foglalták el a germán vandalog a római Afrikát.

Ekkor már Attila állt (428 óta) népe élén és a monda őt teszi azon hún sereg vezérévé, mely a burgundokat megsemmisítette. Attila a népvándorlás korának legnagyobb alakja; a germánok magokénak nézték, nem ellenségnek, és fényes hős gyanánt dicsőítették dalaikban. Attila környezete legnagyobbbrészt germánokból, főleg gótokból állott;

saját neve talán gót szó*, udvarában a gótok voltak a főemberek; a dalok, melyeket lakomái alkalmával hallott, valószínűen gót dalok voltak; a keleti gótok királya, Theodomer, állandó vendége volt. Galliai hadjárata (451) hatalmas és dicsősége tetőpontján mutatja a germánok előtt oly népszerű fejedelmet. De majdnem egyidejűleg e fényes győzelmeket és páratlan zsákmányt ígérő hadjáratával vették a megrendült népek halálának (453) hírét. Világbirodalma rövid egy év alatt teljesen széjjel esett; nagy alapítója a monda fényes alakjává lett.

Nemsokára megbukott a másik világbirodalom is, mely már három század óta csak páratlan múltjának kamataiból, mint régi dicsőségének halvány árnyéka tengette nyomorult életét: 476-ban Odovakar, a germán rugioi vezére, megszünteti az imperátorok birodalmát és kolostorba küldi az utolsó césart, a gyámoltalan Romulus Augustulust. De saját birodalma sem állott fönn tizenhárom évnél tovább: 493-ban levezeti Nagy Theodorich (+ 526) a keleti gótokat Olaszországba, trónjától megfosztja és meggyilkolja Odovakart és megalapítja a népvándorlás korának leghatalmasabb és legfényesebb államát, a keleti gótok olaszországi királyságát, mely hat évtizedig állott fönn (553-ig). A gótok a germán néptörzsek legkiválóbbika. A népvándorlás korszakában egyetlen más népnél sem találjuk azt a szellemi műveltséget, azt a minden szép- és jóért fogékony lelket, mint a gótoknál, főleg a keletiekénél. A gótok bámúlva tekin-

* *Atta* gótul a. m. atya, *attila* a. m. atyácska; mint *vulfs* a. m. mint farkas, *vulfila* a. m. farkaska. *Etsel* (ez a német mondában Attila neve) a német hangtörvények szerint lett Attilából: a hangváltás szerint a kemény hangzó (*t*) aspiratává (*tz*) lett, a képzőnek *i*-je hanglágyítást okozott, a zárhangzó, mint rendesen, lekopott: *Attila* — *Etsel*.

tettek a hellén és római világ nagyszerű emlékeire és anyyira törekedtek magokévé tenni az antik világ műveltségét, hogy ez odaadásukban saját nemzetiségöket elveszítették és igazi rómaiakká lettek. Gót férfiak az irodalom s politika terén válnak ki; tudunk gót történetírókról s geographusokról, sőt az Anthologia Latina közöl latin verseket vandál származású költőktől. Megnyerő e nép magatartása háborúban és békében egyaránt: mily nyájas a legyőzöttek iránt, mily igazságos az idegen nemzetiségekkel szemben, mily méltányos a benlakók jogainak figyelembe vételében! A vandálok ismeretes kegyetlenségei nem vonnak le semmit ez ítélet igazságából; mert a vandálok épen oly műveltek voltak mint a többi gótok, sőt mondhatni elpuhultak műveltségből, és csak akkor kegyetlenkedtek, ha a vallás volt a háború indító oka. A keresztyén vallás e kora fölvétele szintén fényoldal a gótok jellemében. És e nemes nép összes ragyogó tulajdonságai egyesítvék, fokozvák nagy királyukban, Theodorichban, ki nem csak saját népének fejedelme, hanem főkirályi méltósággal áll az összes germán nemzetek királyai fölött. Theodorich lesz, mint Dietrich von Bern, a német hősmonda főalakjává, valóságos középpontjává. Kevés esemény van a történetben, mely a modern olvasóra is oly megrendítő hatással volna, mint a keleti gótok birodalmának bukása, e hatalmas tragédia a népvándorlás számos drámája közt. E nép tragikai végzete még az ellenséget is megindítja: Prokopius, a gót háború görög történetírója, bámúlva és könnyezve beszéli ele rokonszenves nagy nemzet iszonyú megsemmisülését.

Körülbelül egyidejűleg Theodorichchal megalapítja Chlodowech a Merovingek családjából a frankok államát (481). Iszonyú kegyetlenséggel hódítja meg Galliát a Loireig, veri le a burgundokat, alamannokat, nyugati gótokat és az összes

frank törzseket. Hatalmas, bátor, okos emberek: így jellemzik a frankok önmagukat; a leggónoszabb és legkegyetlenebb emberek: így nevezik őket ellenségeik. Mind a két félnek van igaza. Chlodowechben népének összes tulajdonságai összpontosítvák. Fiai folytatták atyjok művét: 530 körül megsemmisítették a thüringiai királyságot, melynek hősei, Irmenfried és Iring, a hősmondába jutnak, elfoglalják a Provenceot, Aquitaniát, Bajorországot. Chlodowech unokája Theodebert már oly hatalmas, hogy a byzancezi császárság ellen tervezhet hódító hadjáratot. Ugyanezen Theodebert győzelme a geátok királya Hygelac fölött összevegyült a Beowulf-mondával, mely a legrégibb germán éposz tárgyát teszi.

Ez alatt folytatták a langobárdok regényes vándorútjokat, míg végre 568-ban Alboin királyuk vezetése alatt Olaszországba érkeznek és a keleti gótok örökségét elfoglalják.

A régi világ déli és nyugati tartományaiban folyt e szakadatlan óriási harcok és bámulatos végzetek nem maradhattak utóhatás nélkül Európa északi tartományaira sem. Az alnémet síkságot a szászok lakták, kik vagy fegyverektől (*sahs* kés) vagy *Sahsnot* nemzeti istenöktől nyerték nevüket. A római birodalom megrendülése ezeket is hódítókká tette.

Az V. század első felében a nyugati gótoktól fővárosukban megtámadott imperátorok visszahívták legióikat Britanniából, mely Agricola óta a világbirodalom tartománya volt. Ekkor a dél felé nyomuló harcias piktek és skótok által zaklatott kelta britek, kik a virágzó római uralom idejében elpuhultak volt, Vortigern vezérok alatt segítségül hívták a tenger túlsó partján lakó germán törzseket, az ánglokat, jüteket és szászokat, kik Bæda elbeszélése sze-

rint * 449-ben Hengist és Horsa vezérlete alatt átmentek Britanniába, levertek a pikteket és skótokat, de csakhamar a britek ellen is fordultak, kiket másfél századig tartó harczokban legyőztek és saját nyelvök s vallásuk elfogadására kényszerítették. A VI. század vége felé a mai Anglia legnagyobb része már germán birtok, az angolszászok királysága volt, melyet Egbert 827-ben egységes állammá tett s mely utóbb Nagy Alfréd uralkodása alatt (871—901) a hatalom és műveltség oly magas polczára emelkedett.

Az angolszász Egbert hatalma felköltötte skandináv kortársainak irigységét. A skandináv tartományok — Dánia, Svédország, Norvégia — akkor még számtalan kis királyságokból állottak, melyeknek fejedelmei (törzsfőnökei: jarlok) szakadatlan harczokat folytattak egymás ellen. A IX. században az északi törzsek is mindenütt az egyedűrség megalapításán fáradoznak, mely hosszas háborúk folyamán sikerül is. Dániában Öreg Gorm (a IX. század elején), Svédországban upsalai Erich (XII. század), Norvégiában Széphajú Harald (+ 936) megsemmisítik a kis királyokat és egységes államokká alakítják át országukat. Legfontosabb Harald Harfagri tengeri győzelme Hafursfjord mellett, melyben a hatalmas jarl a norvég nemességet leverte és hódolatra kényszerítette. De nem mindnyájan hódoltak meg; sokkal jobban szerették a szabadságot, mint hazájokat, melyet a „zsarnokságtól” megóvni képtelenek voltak.

* Bædæ *Histor. ecclesiast. gentis Anglorum* (ed. A. HOLDER, 1882) I, 15: *Duces primi... fratres Hengistus et Horsus, filii Victgils, cuius pater Vitta, cuius pater Vecta, cuius pater Voden, de cuius stirpe multarum provinciarum regium genus originem duxit.* Már a nevek alliteratiója (Hengist Horsa, Victgilsus Vitta Vecta Voden) és a király származtatása a germánok főistenétől bizonyítja, hogy itt mondával van dolgunk.

Azért hajóra szálltak, nejeikkel s gyermekeikkel, isteneikkel s hagyományaikkal, és nyugat felé eveztek ki a kietlen tengerre, míg Izland szigetére értek, hol az elhagyott norvég haza mintájára új szabad államot alkottak (870—874). A nemzeti vallás, nyelv és költészet tisztelete képezte ez új társadalom alapját. Itt életben maradt a régi germán világ, míg Európában a keresztyén vallás mind rohamosabban elsodorta a pogány kort összes emlékeivel együtt; itt tovább éltek a nép lelkében a régi istenek, a nép ajkán a régi dalok, melyek később az „Edda” című gyűjteményben ugyancsak Izland szigetén följegyeztettek és ily módon a végenyészettől megmenekültek.

A népvándorlás be volt fejezve. Melyek voltak következői? Főleg a következő négy: Európa déli és nyugati tartományaiban a rómaiak, kelták és germánok összeolvadásából létre jöttek a román (olasz, portugál, spanyol, provençal és francia) nemzetek és nyelvek; — Európa középső és északi részeiben megalakultak a germán nemzetek új csoportosulásai és az új germán államok; — a germánok megismerkedtek az antik műveltséggel és elfogadták idővel a világbirodalom állami vallását, a keresztyénséget; — a népvándorlás eseményeiből, régi mythikus hagyományok befolyása mellett, kifejlett a német hősmonda.

2. A hősmonda.

A népvándorlás óriási eseményei mélyen bevésődtek a népek emlékezetébe. Mily nagy birodalmak alakulása és csodálatos bukása, mily óriási alakok föltünése és rejtélyes megsemmisülése! A legnagyobb költőnek merészen csapongó képzelete nem alkothatott volna Attila és Theodorich

alakjainál, a gót és hún birodalom iszonyú tragikumánál hatalmasabbat és megrendítőbbet. A népvándorlás germánjairól is áll az, mit Tacitus az őskoriakról mondott, hogy náluk a költészet a történeti eseményeknek egyedüli följegyzési módja volt. Följegyzés az emlékezetben, — mert a rúna-írást csupán jóslásokra és föliratokra használták, a latin írást pedig csak az idegen papság ismerte, mely a nemzeti mondát kezdetben semmibe sem vette, sőt irtózott annak pogány elemeitől, melyeket lehetőleg megsemmisíteni törekedett.

A hősmonda középpontja Theodorich, — a népköltészetben Dietrich von Bern.* De története átalakul a mondában, mely a századok által elválasztott hősöket személyes érintkezésbe hozza egymással, a neveket és alakokat összekeveri és fölcseréli, az eredeti motivumokat újakkal helyettesíti. E mondai átalakulásokat eléggé megmagyarázza az események roppant tömege, a szereplők neveinek hasonlósága, a hagyomány ingatag alapja a nép emlékezetében, végre a régi mythosz befolyása. Mert a történeti események csak egyik elemét képezik a hősmondának; másik, kezdetben egyenrangú eleme, mely csak idővel veszít eredeti jelentőségéből, a nemzeti mythosz. A hősmonda történeti és mythikus elemekből alakul, és csak akkor és csak annyiban igazi hősmonda, a mennyiben e két elemből alakult. A mythikus történetek és dalok, melyek a nép emlékezetében és ajkán élnek, észrevétlenül összefolynak a történeti hagyományokkal. A rokon vagy hasonló alakok,

* *Verona a Teutonicis Berna nuncupatur. Hanc civitatem transmontanam Theodoricus quondam rex.... primum condidit.... Ne quisquam conditoris hujus incertus habeatur, usque hodie Theodorici domus appellatur.* XII. sz. közepén. Mon. Germ. Hist. SS. X. 149. l.

nevek, események befolyásolják, módosítják egymást, míg végre oly egységgé forrnak össze, hogy a mai kutatásnak már nem mindenütt sikerül az eredeti elemek pontos különválasztása. A vegyület különben nem egyforma az egyes hagyományokban; a nibelung-mondában pl. a történeti és mythikus elemek teljes egységgé forrtak össze; ellenben a Dietrich-monda legnagyobbbrészt történeti hagyomány, csekély mythikus anyaggal; míg az Orendel-monda tiszta mythosz, minden történeti vonatkoztatás nélkül.

Theodorich-Dietrich az amelung nemzetség sarja, az amelung-monda hőse. Mert három hős nemzetség körül csoportosúlnak a hősmonda alakjai és eseményei; ezek: az amelungok, a nibelungok és a hegelingek. Az amelungok legnagyobb alakja Dietrich von Bern.

Dietrich eredeti mythikus természete félreismerhetetlen; ő is egy természeti erőnek megsemmisítése, mint a mythosz minden alakja. Fiatal szépségben, rózsás fénynyel övezve lép föl. Csak lassan, majdnem félve, a körülményektől kényszerítve, érvényesíti erejét; de a mint hatalmának tudatára ébredt, ellentállhatatlanná válik. Most harezra kel óriásokkal és sárkányokkal és kigyókkal, melyeket legyőz és megsemmisít. Lovai Schimming (szürke) és Falke (fakó) megfoghatatlan gyorsasággal sietnek tova, alig érintve a földet, és annyit isznak a friez parton a tengerből, hogy ez néhány lábbal leapad. Az embereknek nagy barátja és jóltevője, hiszen neve is ilyennek jelzi; * de az óriásokkal szemben iszonyú düh fogja el: villámok lövelnek szeméből, lángoló lehelet tör ki szájából. Dietrich számkivetésben él, de ismételve megkísérli országa visszafoglalását; kísérletei

* *Dietrich* a m. *thiuda-rich*, nép ura, népies úr. L. fönt 13. l. a *deutsch* szó magyarázatát.

többször megghiúsulnak, de végre teljes diadalt ül a fényes hős és boldoggá teszi népét, mely visszatérését várva várta volt.

Ime a mythikus Dietrich, kiben első pillanatra fölismerhetni Baldert, a tavasz jötevő istenét.* A tél elől száműzetésbe indult, és csatavesztést szenvedett, midőn korán visszatért. Szemének villámai, leheletének lángjai: a nyár villámai és emésztő heve. A sárkányok és óriások, melyeket legyőz: a szélvészek és zuhanó vízárak; lovai a tavasz enyhe szelei, melyek a vizeket felszárítják. Uralkodása az öröm, a boldogság kora.

A mythikus alakok idővel emberekké, tetteik emberi történetekké lesznek. Ez átmenetet lényegesen elősegíti a mythoszban is mind jobban kifejlődő ethikus elem. Dietrich már a mythoszban a hűség személyesítőjévé vált, ki a romboló természeti erőkkel szemben nem hagyja el barátjait és társait, kik viszont hasonló hűséggel csüngnek rajta. E barátjait és társait a hagyomány oly helyzetekbe hozza, hogy Dietrich iránti hűségöket bebizonyíthassák, de melyek egyszersmind a hősnek magának is alkalmat adnak, hogy saját hűségét társai iránt érvényesíthesse. Így alakultak a Wolfdietrichről és Rother királyról szóló mondák, melyek az amelungok mondakörének kiegészítő részei. Mind a két mondában a hősnek és vazallusainak hűsége képezi a cselekvény középpontját, mind a két mondának költői földolgozásai e hűségnek dicsőítését célozzák.

A népvándorlás hősei közt Theodorich a legnagyobb alak és e Theodorich olvadt össze a mythikus Dietrichchel.

* Régebben Thort, a mennydörgés istenét vélték Dietrichben fölismerhetni; de e vélemény tarthatatlan. V. ö. K. H. КЕЧ, *Dietrich von Bern und seine Gesellen*. Leipzig, 1881. 295. l.

A nagy gót király a népvándorlás leghatalmasabb és legszerencsésebb fejedelme, — a mondában Dietrich főleg mint szerencsétlen, trónvesztett, számkivetett király szerepel. Honnan ez ellenmondás? Ennek főleg két oka van. Először — és ez Attilánál ismétlődik — népének képviselőjévé lesz annak leghíresebb királya. Dietrich és a keleti gótok csak úgy fornak együvé, mint Attila és a húnok, úgy hogy a későbbi hagyomány 'hún fejedelem' alatt mindig Attilát, gót király alatt mindig Theodorichet értette. És képzelhető-e szerencsétlenebb nép, mint a keleti gótok voltak, kiknek tragikus végzete még ellenségeit is megindította? — Másodszor összetévesztette a hagyomány Theodorichet atyjával Theodomerrel, ki Attila udvarában élt, — természetesen mint számkivetett, trónvesztett király, indokolta a nép képzelete. Theodorich és Odovakar ellenségeskedése mélyen bevesődött volt a népek emlékezetébe, hisz ez ellenségeskedés következménye volt az olaszországi fényes gót királyság megalapítása; — ha Theodorich elveszítette országát, ez, a nép következtetése szerint, csak Odovakar ellenében történhetett. De nem sokára Ermanarich lépett Odovakar helyébe, — a következő összefüggés szerint: Theodorich elűzetett országából és Attila udvarába jön. Attila (a hún nép) harczol Ermanarich ellen, — Theodorich érdekében, mint a hagyomány hitte. De Odovakar Italia királya, azaz, a nép fölfogása szerint, Rómában székel; azért lesz a mondában Ermanarich Róma császárává.* Ime a történeti Dietrich-monda kerete: Ermanarich, Róma

* Ez egymásutánt a források is bizonyítják. A *Chronicon Quedlinburgense* (1025 előtt) és a *Chron. Urspergense* (1125 előtt) feljegyzéseiben Odoacer Dietrich ellensége, — a skandináv *Vilkina-sagában*, mely német dalok és mondák alapján a XIII. században keletkezett, már Ermanarich és Sibich a hősnek ellenfelei.

királya, hallgatva a gaz Sibich rágalmaira, ellenségévé lesz rokonának Dietrichnek, kit üldöz, megtámad és végre kiűz az országból, melynek jogos örököse, ura. Dietrich Etzel hún királyhoz menekül, kinek segítségével kísérletet tesz országának visszafoglalására, de siker nélkül; csak harmincz évi távollét után, második hadjárata alkalmával, győzi le ellenségeit és foglalja el országát, mely uralkodása alatt a béke és boldogság korát éli. Dietrich története a monda és költészet legkedvesebb tárgyává lesz,¹ mely még ma is sok hagyományban él a nép emlékezetében. Fejtesszem-e még, hogy a monda és mythosz hőse mily föltűnő pontokban egyeznek egymással és hogy ennek következtében a két alak összeforrása és egybe olvadása mily könnyen mehetett végbe?

II. A hősmonda második nemzetsége a nibelungok ; e kör eseményeinek történeti alapja Gundicarnak és a burgundoknak megsemmisülése a húnok által (437). A hún nép képviselője a német mondában Attila; a hol húnokról szó van, ott szerepel Attila; a mit a húnok végeznek, azt mind Attila tette. Így harczol Attila Ermanarich ellen, így semmisíti meg Gundicart, így lesz Theodorich barátjává és szövetségésévé. Pedig Ermanarich meghalt 374-ben, Gundicar 437-ben, Attila 453-ban, Theodorich 526-ban. A monda nem törődik az évszámokkal, az idővel. Egy VIII. századi angolszász dálnok meséli,² hogy Alboin udvarában járt, hogy Gunthertől egy gyűrűt kapott ajándékba és hogy Ermanarich palotájában Ostrogotha királyt látta!

¹ *Attila rex Hunorum, et Emmericus (Ermanricus) atque Theodericus reges Gothorum, quorum actus vel preconia veterum narrationibus tragicorumque decantationibus orbe toto declamantur.* Dietrich von DEUTZ, a XII. század közepén.

² 'A vándor dala'. HAUPT-féle *Zeitschrift*, XI, 275—294.

Ide tartozik a szereplők életkora is. A Kudrun-eposzban pl. Hagen megmenti Hildeburgot a grifek hatalmából, és midőn Hagen király unokája, Kudrun, hosszas boldogtalanság és fogság után, végre férjhez megy, az örök ifjú Hildeburg is az oltár elé lép vőlegényével.

Kifejlett hún monda Németországban sohasem volt; Attila csupán az amelung- és nibelung-monda keretében szerepel. Csak halála lett a szóhagyomány tárgyává. Jordanes az V. században még azt beszéli, hogy Attilát, midőn a germán Ildicóval egybekelt, esküvője éjjelén a guta megütötte;¹ de már a Chronicon Quedlinburgense egész határozottsággal azt meséli, hogy Ildico, atyját megbosszulandó, meggyilkolta a zsarnokot.² De feltűnő és érdekes, hogy a német hősmonda nem tud Attila haláláról, egyáltalában nem tudja, mi lett a nagy hún királyból, annyira nem, hogy Attila eltűnése példaszóvá lett a középkori németeknél.³ Ez adat már maga is eléggé bizonyítja, hogy német húnmondáról alig beszélhetni.

A nibelung-monda lényeges alkatrésze a mythosz; e mythosz hőse Wodan, a frankok nemzeti főistene. Wodan hatja át az egész természetet, azonos az egész természettel, minden jónak és szépnek, a gazdag aratásnak, a harci dicsőségnek, a földöntúli létnek forrása és adományozója. A természet élete, a frank nép felfogása szerint, azonos Wodan váltakozó sorsával. Tavasszal felebred és új erőre

¹ *Jordanis Romana et Getica* ed. TH. MOMMSEN. Berlin, 1882., c. 49: *redundans sanguis... itinere ferali faucibus illapsus extinxit.*

² MGH. SS. III, 32: *Attila, rex Hunnorum et totius Europae terror, a puella, quam patre occiso vi rapuit, cultello perfossus interiit.*

³ HEINRICH G., *Etselburg es a magyar húnmonda*, Budapest, 1881. 33. l.

jut Wodan, nyáron ő a föld ura. De ősszel elhervad a földnek zöld pompája, — Wodan meghal. A tél zord hatalmai, melyek fölött uralkodott volt, legyőzik és megölik a fényes istent. E mythosz teljes cselekvénynyé lett a nibelungokról szóló hagyományban.

Wodan, az ifjú isten, legyőzi téli ellenségeit és megöli a felhő-sárkányt, mely az ég fényét eltakarja, hogy az égnek kincsét, a felhőnek áldását, hatalmába kerítse. A győzedelmes isten összekel menyasszonyával, a nap-szűzzel, kit égő lángokból ki kell szabadítania. Wodan e győzelme örömet és békességet hoz az emberiségre; azért nevezi őt a hálás nép Siegfriednek, „ki győzelmével békét hoz”. Mint az istent vitéz hősnek, úgy képzelték nejét harczias istennőnek; neve Hilda, a harczoló, még pedig Brun-hilda, a ki ragyogó pánczéiban küzd.

De a nyár vége felé indul és a sötétség és tél hatalma, a köd gyermekei, a nibelungok, Niflheim lakosai, újra hatalmasokká lesznek. Ravasz csellel hálójokba kerítik a fényes Siegfriedet és a ragyogó Brunhildát, elválasztják őket egymástól, és a szép isten egy nibelung nőnek, Kriemhildának, „az álarczban harczoló” szűznek lesz urává. Az éj istennője győzedelmeskedik a világosság istennője fölött: Kriemhilda elfeledteti Brunhildát Siegfrieddel, ki ez új frigynél fogva a nibelungok szolgájává leszen. Siegfried most maga szolgáltatja ki Brunhildát, a lángoló fényű istennőt, a sötétség hatalmainak: Gunther számára újra keresztül lovagol az égő lángokon és a köd fia nőül nyeri Brunhildát. De evvel a nibelungok be nem érik; Siegfriedet meg is gyilkoltatják a nibelung Hagennel, mire Brunhilda, ki első férjét még most is lángolóan szereti, önkényt követi Siegfriedet a halálba. A fényes istenek meghaltak, a sötétség és köd hatalmai diadalmaskodnak: a tél beállt.

E mythosz, mely régóta élt a nép hagyományaiban és dalaiban, folyt össze, miután már emberibb jelleget nyert volt, a népvándorlás azon hatalmas eseményeivel, melyeknek középpontját a húnok és burgundok harcrai képezik. A két hagyomány összekapcsolását először is a mind a kettőben szereplő kincs közvetítette, mely valószínűen mind a kettőben eredetileg jelképi értelmű volt: a mythoszban a ragyogó napot, a mondában (mint a germánoknál rendszeren) a királyi hatalmat jelentette; utóbb a monda szószzerűleg vette: Attila birvágýból támadja meg a burgundokat, hogy páratlan kincseket hatalmába kerítse; — közvetítette másodszor Gunther neve, mely a mythoszban meg a mondában is szerepel és — mint hasonló esetekben rendszeren — a két alak azonosítására vezetett; — közvetítette harmadszor a germán népek azon fölfogása, hogy a kincs (az arany) alvilági dæmonoknak, a nibelungoknak birtoka, mely átkot hoz mindazokra, kik birtokosaivá vagy részeseivé lesznek. Azért neveztetnek a burgundok is nibelungoknak, mihelyt a kincs birtokába jutnak. Így lett Attila, ki (mint a hún nép megtestesítése) a burgundokat megsemmisítette, Siegfriednek, ki a kincs birtokosa volt, ellenségévé; Attila a kincset hatalmába akarja keríteni: azért országába csalja a burgundokat és megsemmisíti őket. De a mondának e befejezése nem elégíthette ki a nép erkölcsi érzését. A hagyomány azért tovább füzte az események lánczolatát: Attilának burgundi származású neje, Kriemhilda, megbosszúlja testvéreit és megöli a kincsvágý hún fejedelmet. A kincs eredeti birtokosaihoz tér vissza.

A mythosz és monda összeforrása frank földön történt, a burgundok szomszédságában. Ez alakban ment át a monda a VI. század közepe után Skandináviába, hol értékes népdalok tárgyává lett, melyek az izlandi Eddában reánk

maradtak. Németországban a monda — részben a nemzet világnézetének a keresztyénség befolyása alatt történt átalakulása folytán, részben újabb történeti eseményeknek, főleg egy második burgundi királyság bukásának hatása alatt — lényeges módosulást szenvedett, mely a nibelungokról szóló nagy époszban nyerte művészi befejezettségét.

Végre a hösmonda harmadik köre: a hegelingerekről szóló hagyományok, melyeknek középpontjában Kudrun megható alakja áll.¹ E monda a X. és XI. század mesgyéjén, a német alföldön nyerte azt az alakját, mely az osztrák földön keletkezett époszban reánk maradt. De ez nem volt a hagyomány legrégibb alakja. A Kudrun-mondának csírája is ősgermán mythosz, melyet az ifjabb Edda szerzője a XII. században a következő alakban jegyzett föl:

«Egy Hogue nevű királynak volt egyszer egy leánya, Hildir. Ezt egy hadjárat alkalmával zsákmányul elrabolta Hedin király, Hjarrande fia, míg Hogue király egy tanácskozáson távol volt. Midőn utóbb meghallotta, hogy országában ellenséges sereg pusztított és hogy leányát elrabolták, útnak indult csapatjával, hogy Hedint fölkeresse, és megtudta, hogy ez a tengerpart szélén észak felé hajózott. Midőn Hogue király Norvégiába jutott, itt úgy értesült, hogy Hedin nyugat felé vitorlázott a tengeren át. Ekkor utána hajózott Hogue egészen az Orkneys szigetekig, és midőn Haey² szigethez érkezett, ott találta Hedint seregével. Ekkor Hildir atyjához ment és Hedin nevében egyezséget ajánlott föl neki; ellenkező esetben, így szólt, Hedin el van készülve a harcra és Hogue nem számíthat kímélességre az ő részéről. Hogue keményen válaszolt leányának,

¹ HEINRICH G., *Kudrun, a monda és az éposz*. Budapest, 1885.

² Azaz: a magas sziget, más feljegyzésekben csak *Ha*.

ki, midőn Hedinnel találkozott, tudatta vele, hogy Hogue egyezségről tudni sem akar, és felszólította, hogy készüljön a harczra. És így tettek mind a ketten, kimentek a szigetre és rendezték seregöket. Ekkor Hedin megszólította ipját, Hognét, és egyezséget, meg sok pénzt ajánlott neki váltságul. De Hogue így felelt: „Későn jösz ajánlatoddal, ha velem ki akarsz egyezkedni; mert már kivontam Dáinsleif* kardomat, melyet törpék kovácsoltak, és melynek egy férfiú gyilkosává kell lennie, ha hüvelyéből kikerül; és ez sohasem téveszti csapását és soha seb meg nem gyógyúl, melyet vágott”. Erre így felelt Hedin: „A karddal dicsekedhetel, de nem a győzelemmel; azt nevezem én jó kardnak, mely urához hű”. Ekkor megindították a csatát, melyet a Hjadningok csatájának (*Hjadhninga víg*) neveznek, és harczoltak az egész napon keresztül, és este visszatértek a királyok hajóikra. Hildr azonban éjjel kiment a csatatérre és bűvészmesterséggel felköltötte mind a halottakat, és másnap a királyok ismét kimentek a csatasíkra és velök mind azok is, kik előző nap elestek volt. Így tartott a csata nap nap után, hogy mind a harczosok elestek és hogy mind a fegyverek, melyek a csatatéren heverték, és mind a pajzsok kövé váltak. De a mint a reggel megjött, a halottak mind fölkeltek és újra harczoltak, és a fegyverek újra használhatók voltak. A dalokban pedig az a rege, hogy a Hjadningok így folytatni fogják a harczot az istenek alkonyáig» (azaz: a világ végéig).

Más skandináv hagyományok már kibővítik az elbeszélést: vetélytársat állítanak Hedin mellé, történeti alakokkal és eseményekkel hozzák legalább külső kapcsolatba a

* Azaz: Dáins műve. Dáins kovácsművészetéről híres törpe volt, kit az Edda dalai többször említenek.

mythoszt, a keresztyénség befolyása alatt átalakítják a „Hjadningok csatáját”. Így Saxo Grammaticus¹ III. Frotho dán király korába helyezi át az eseményt és bizonyos kapcsolatra is hozza a Hilde történetét e mesés királlyal, kiről semmiféle történeti forrás nem tud; a „Sörla-thátr” pedig, Erös Sörli története,² mely Izland szigetén a XIV. században följegyeztetett, egészen más mondák- és hagyományokkal fűzi és keveri össze a Hilde-mythoszt, melynek befejezését a keresztyén felfogás értelmében átalakítja: a keresztyén vallás közbenjárása véget vet a pogány hagyomány értelmében végtelen vérontásnak és küzdésnek. De a mythosz fővonásai minden hagyományban azonosak; középontját a nőrablás képezi, mely az árja mythosz egyik leg-

¹ *Historia Danica* ed. P. E. MÜLLER, 238. l. — Saxo, kit kortársai *Grammaticus*nak, azaz tudósnak neveztek el, a dán történetírás atyja, a XII. század második felében élt. Életéről csak annyit tudunk biztosan, hogy Absalon reeskildei püspöknek titkára volt. Nem bizonyos, a mit már régi források állítanak, hogy reeskildei prépost volt, hogy Roeskildében 1204-ben meghalt és a főtemplomban eltemettetett. Nagy munkáját, a *Historia Danicat*, Absalon püspök megbízásából jó latinsággal, de kevés tudományos kritikával írta. A munka 16 könyvből áll, melyek közül az első kilencz könyv mondák és mythoszok önkényes keveréke, népdalok és sagák alapján, melyeknek tartalmát azonban a szerző tetszése szerint átalakította és összekapcsolta. Az utolsó hét könyv azonban, melyekben saját korának, főleg I. Waldemarnak érdekes történetét megírta, kitünő és tudományos szempontból is igen fontos munka. A mű első kiadása 1514-ben jelent meg Párisban, legjobb kiadását Pet. Erasm. MÜLLER eszközölte (Kopenhága 1839—1858, 3 kötet).

² E hőstől nyerte az egész elbeszélés nevét: *Sörla-thátr*. „Thátr” a. m. rész, fejezet, főleg a jogi könyvekben (*lög-thátr*) és a mondákban (*sögu-thátr*); ez utóbbi értelemben tehát a. m. egy nagyobb monda része, epizód; utóbb: egy kis (önálló) elbeszélés.

kedvesebb és leggyakoribb motivuma, melylyel a Ganges partjaitól az Atlanti oczeánig minden indogerman népnél találkozunk. E mythosz az évszakok váltakozásának, a tél és nyár harcainak képe, melyek örökké, azaz addig tartanak, míg e földünk meg nem szűnik. E mythoszhoz talán csak utólag járult a 'Hjadninga-víg', mely azt a soha nem szünetelő földi háborúskodást jelképezi, melyet a hadisten szolgája, Odin valkyrája, újra meg újra föléleszt, és mely tartani fog egészen az istenek alkonyáig, midőn majd a Hjadningok hareza a mindent fölemészítő világtusával együtt véget ér.

E skandináv mythosz Németországban két ízben nyert mondai alakot: először a népvándorlás korszakában Walther és Hildegunde gyönyörű történetében, melyet a X. századi latin *Waltharius*-ból ismerünk, — és másodszor egy félévezreddel később a Schelde folyó torkolatánál a Kudrun-mondában, mely a XIII. századi Kudrun-eposzban remek költői alakot nyert. Az első esetben a burgundi mondáva¹ kapcsolatos hún mondához fűződött a hagyomány, a második esetben alnémet történetekkel vegyült össze a monda, mind a kettőben talán történeti események közvetítésével, melyeket a rendelkezésünkre álló forrásokból pontosan már ki nem mutathatunk. De mind a *Waltharius* mind a *Kudrun*-monda történeti háttérrel és történeti alappal lépnek föl; az eredeti mythikus elemek csak csekély számú és jelentőségű mellékes vonásokban és még ezekben is jó részt nagyon elhomályosulva tűnnek föl.

Amelungok, Nibelungok, Hegelingek a német hősmonda főalakjai. Köreik kezdetben teljesen önállóak voltak, de közös alakjaik, neveik, motivumaik megkönnyítették az érintkezéseket, melyeket későbbi költők keresve kerestek és a valószínűség és belső igazság rovására még túloztak. Már

a szájhagyomány is továbbfejlesztette e régi egyszerű történeteket, önálló költők még önkényesebben bántak el a mondákkal. Az alakok jelleme módosult, számuk szaporodott, a motívumok átalakultak, a cselekvény gazdagabb lett és egészen idegen hagyományokkal bővült, az epizódok számosabbak és terjedelmesebbek, idővel teljesen önállókká lettek. Így alakult a német hősmonda* nagyszerű épülete, a népvándorlás korának legremekebb terméke, a germán szellem egyik leghatalmasabb alkotása, mely egy teljes évezredig foglalkoztatta az egész nemzetnek és legnagyobb költőinek képzeletét, mire egy félévezredre teljes feledésbe süllyedt, hogy a múlt század végén és főleg jelen századunk elején, a GRIMM TESTVÉREK halhatatlan működése alapján, új életre ébredjen, újra az egész nemzet kedves kincsévé legyen és kiváló költők képzeletét újra megtermékenyítse és jeles alkotásokra lelkesítse.

A nép alkotása és birtoka volt a hősmonda és a legrégebbi epikai dalok, a nép embere volt a legrégebbi német dalmű is. *Scof* volt a költő eredeti nemzeti neve, azaz 'der Schaffende', az alkotó, teremtő, mint a görög: *poétész*; — csak midőn az eleven dal helyébe az írásban való följegyzés lépett, lett a költő neve a latin *dictare*ből *Dichter*, mivel a nemes származású udvari költők nem értettek az írás mesteriségéhez és tollba mondták műveiket. A legrégebbi időben tollról és írásról nem volt szó; a költő eleven képzelettel alkotta meg művét, a hárfa kíséretében adta elő költeményét és a nép hálás emlékezetben óvta meg a dalokat, melyek legnagyobb hőseiről, csak félig elfeledett isteneiről,

* WILH. GRIMM, *Die deutsche Heldensage*, 2. kiad. Berlin, 1867. A hősmonda legjelesebb elmesélése: GOTTH. KLEE, *Die deutschen Heldensagen für Jung und Alt wiedererzählt*, Gütersloh, 1885.

múltjának bámulatos történeteiről szóllottak. Udvarról udvarra, helységről helységre vándorolt a dalnok, a vendégek legkedvesbike, a ki nélkül igazi ünnep képzelhető sem volt. A hősmonda roppant terjedelme és köre sejteti velünk a költészet nagy virágzását a népvándorlást követő századokban, — csak sejteti velünk; mert e dalok elvesztek: Nagy Károly feljegyeztette ugyan az ősök nagy tetteiről szóló költeményeket, melyek az ő korában még a nép ajkán éltek; de már fia, Jámbor Lajos, annyira az egyház embere volt, hogy elfordult a nemzeti, világi, még félig pogány költészettől és megsemmisülni engedte nagy atyja nemzeti gyűjteményét. Egyetlen egy töredék jutott e régi költészetből a jelenkorra, a „Hildebranddal“, de ez is csak abban az alakban, melyben a VII. század végén élt a nép ajkán; a nemzeti monda és költészet többi termékeire csak a krónikások elbeszéléséből, mely az eleven hagyomány forrásán is alapul, és a későbbi korszakok nagy alkotásaiból következtethetünk.

3. Ulfilas. A német nyelvek.

A gótoknál indul meg a népvándorlás, a gótoknál a hősmonda, a gótoknál a keresztyén térítés, — kétségtelenül a gótoknál a nemzeti költészet is.* Gót költemények nem jutottak reánk, de tudjuk, hogy voltak e nagy tehetségű népnek mythikus és mondai dalai. Tudjuk, hogy az Amalok királyi családjának származását Wodan, Haimdal és Rigis istenektől hagyományos mondákban és dalokban dicsőítették; hogy őseik vándorlását a skandináv félszigetről Közép-Európába, a vandálok meghódítását, hadjáratai-

* HEINRICH G., *Gót költészet és próza*. Közlöny, VI. 375.

kat a scythák országán keresztül egészen a fekete tengerig, 'ősregi történeti' dalokban megénekelték; hogy királyaik hadi tetteit énekekben magasztalták; hogy a nibelungokról és Attiláról és a veszes kincsről legelsőbbben a gótoknál hangzottak föl epikai dalok.

Jordanes szerint Ablavius, a gót történetíró, nemzetének történeteit sokszor merítette a nép ajkán élő dalokból, sőt Jordanes* maga is ismételve hivatkozik, mint forrásokra, azokra a történeti énekekre, melyekben a gótok jeles királyaik emlékét föntartották. De e közvetlen bizonyítékok mellett vannak még más adataink, melyek a gót költészet virágzását bizonyítják. Ide tartoznak mindenek előtt azok a számos gót szók, melyek a költészetet, annak egyes ágait, eszközeit és előadása módját jelölik; ide azon körülmény is, hogy a források ismételve szólnak jeles gót dalmokokról, melyet pl. Nagy Theodorich Chlodowechnek, a frankok királyának, ennek ismételt kérésére, küldött. Jellemző Prokopiusnak azon feljegyzése is, hogy Gelimer király, midőn Pharas, a görög sereg vezére, őt Pappua várában körülzárt, követet küldött ellenéhez a következő hármas kéréssel: küldjön neki kenyeret, mert ilyet nem evett, mióta ezen várba lépett; továbbá szivacsot, hogy sírástól megdagadt szemeit megmoshassa; végre hárfát, mert dalt készített szomorú sorsáról, hogy ezt elénekelhesse. Ide tartoznak azok a színi tréfák is, melyek II. Theodorichnek, a nyugati gótok királyának udvaránál divatoztak, és azok a színi

* Gót története a népvándorlás korának legfontosabb forrása. Jordanes, az Amalok királyi családjának rokona, Croton püspöke (déli Olaszországban). 551-ben írta e művét Konstantinápolyban. Kiadta Theod. Mommsen, Berlin 1882.; németre ford. W. MARTENS, Leipzig 1884. *Közlöny*, VI. 384. l. és WATTENBACH, *Deutschlands Geschichtsquellen*, 1885⁵, I. 70. l.

előadások, mimusok és játékok, melyeket Prokopius a vandálokról oly sokszor említ.

Nem valószínű, hogy a történeti és alkalmi dalok valaha följegyeztettek volna; Jordanes mindig csak mint a nép ajkán élő, hagyomány útján az ókorból a későbbi nemzedékekre szállott énekekről szól; azután nem is volt a gótoknak Ulfilasig e dalok följegyzésére alkalmas írásuk. Annál biztosabban állíthatjuk, hogy e dalok alakja az alliteráció, a szókezdő hangzók azonosságán alapuló betűrím, volt, mert a mondai alakok nevei mind alliterálnak és mert az alliteráció az összes germán népek költészetének közös alakja, egészen a IX. század közepéig. A gót költészet termékei mind elvesztek. Soha nem voltak följegyezve, és midőn a nép elbukott és az új román nemzetekben eltűnt, vele együtt örökre elhangzott hagyományos költészete is. Csak a gót monda maga, melynek középpontjában Dietrich von Bern hatalmas alakja áll, maradt életben a német népeknél. Nem véletlen, vagy ha az, jelentőségteljes véletlen, hogy a német költészetnek legrégibb epikai emléke, a „Hildebranddal”, a gót monda köréhez tartozik, és hogy ugyane tárgynak egy késő földolgozása a XV. századból úgy szólván lezárja és befejezi a német nemzet hősmondai költészetének évezredes történeti fejlődését.

A hősmonda a keleti gótoknál indul meg, a keresztyén térítésben a nyugati gótok voltak az elsők és térítőik közt Ulfilas püspök a legjelesbik.* Hogy először a gótok fogadták el az összes germán népek közül a keresztyén vallást, ennek oka mindenek előtt baráti viszonyuk a római birodalomhoz,

* HEINRICH G., *Ulfilas és a gót nyelvemlékek*. Közlöny, VI. 527.
G. WAITZ, *Über das Leben und die Lehre des Ulfilas*. Götting, 1840.
W. BESSEL, *Über das Leben des Ulfilas*. U. o. 1860.

melyben a IV. században a keresztyén vallás már az uralkodó államvallás volt. A nyugati gótok, kik akkor még a Dunától északra és a fekete tenger mellékein laktak, a keleti birodalommal érintkeztek, mely, főleg Nagy Konstantin fia, Konstantius (337—361) alatt, Arius ¹ tana felé hajlott; így történt, hogy a gótok az arianismus hívei lettek és hogy Nicomediai Eusebius 341-ben az antiochiai zsinaton az arianus Ulfilast (gótul *Vulfila*) szentelte föl a gótok püspökévé.

Ulfilas kiváló tehetségét és tekintélyét már az az egy tény is bizonyítja, hogy alig 30 éves korában — mert 311-ben született — lett népének püspökévé. A nemes gót családból származott ² ifjú 17 éves korában került volt Konstantinápolyba, az ókori műveltségnek akkori központjába, hol a görög és latin nyelvet is elsajátította. Egy tanítványának följegyzése szerint mind a három nyelven szónokolt és írt műveket, és buzgón terjesztette az új hitet a gótok közt, kik azt örömmel fogadták. De Athanarich, a nyugati gót fejedelmek leghatalmasbika, első sorban politikai okokból híven ragaszkodott a régi pogány valláshoz és üldözni kezdte keresztyén alattvalóit. Sokan meghaltak hitökért, Ulfilas élete is

¹ Arius alexandriai presbyter volt a IV. században. Szerinte az Isten-atya és Isten-fiú *lényegökben* különböznek egymástól, a mennyiben az utóbbi 'az első által' és 'időben' teremtetett, míg amaz maga az első és örök időktől való; azért szerinte az Isten-fiú tökéletességben *hasonló* ugyan az Isten-atyához, de nem *azonos és egyértékű* vele. Arius ellenfeleinek győzelmét az első általános (nicæai) zsinaton (325) Athanasius, ki 326 óta alexandriai püspök volt, döntötte el. A germán népek legnagyobb része az arianismus hívei voltak, a frankok kivételével, kik Európában a catholicismust (Athanasius tanát) diadalra juttatták. L. Közlöny VI, 530. l.

² G. KAUFMANN, (HAUPT-féle *Zeitschrift*, XXVII. 193) szerint Sadagolthinában, Parnassus mellett, Kappadokiában született.

veszélyben forgott. De nem ezen veszély, hanem inkább hívei lelki üdvének megmentése bírta őt arra, hogy keresztyén társaival hazáját elhagyja és római földön keressen menedéket. Ez 348-ban, harmincz évvel a húnok betörése és a gótok tömeges kivándorlása előtt történt. Konstantius szívesen fogadta és Mœsiában telepítette le a jövevényeket, kik a Hæmus hegye északi alján, Nicopolis körül mint „kis vagy mœso-gótok” laktak. Itt Mœsiában élt és működött Ulfilas egészen haláláig — mely a 381-iki év első napjaiban Konstantinápolyban egy zsinat alkalmával bekövetkezett; — itt fordította le a bibliát is gót nyelvre. Népének kivezetése a régi hazából a hatalmas Aldunán át és nagyszerű bibliafordítása méltóvá tették őt a „Gótok Mózesé” nevére, melyel már Konstantius császár megtisztelte „a gótok ősz és nagy tiszteletben álló püspökét és primását”.

Ulfilas sokat írt görögül, latinul, gótul. Ez iratai mind elvesztek; de megvan leghíresebb és, ha meggondoljuk a kort, melyben készült, és az irodalmi szempontból fejletlen nyelvet, melyen keletkezett, valóban csodálatra méltó, bámulatos műve: bibliája, a szent írásnak legelső fordítása valamely modern nyelvre.* E művét első sorban saját népe számára írta; de olvasták azt a többi gót néptörzsek, főleg a művelt keleti gótok is; hiszen a fönmaradt kéziratok is mind Italiából származnak. Hogy a biblia oly korán fordítatott gót nyelvre, annak főoka abban keresendő, hogy a keleti egyház szokása szerint a gótoknál is a nemzeti nyelv volt az isteni tisztelet nyelve.

Ulfilas az egész bibliát fordította le — a görög szöveg

* A biblia latin fordítását, az ú. n. *Vulgatát*, is csak Ulfilas halála után kezdte meg Szt. Jeromos, ki a gót püspököt talán személyesen ismerte és tudott nagy művéről.

alapján — gót nyelvre, állítólag csak a «Királyok könyveinek» kivételével, nehogy ezeknek tartalmával népének különben is igen harcziás szellemét még inkább fokozza'. Reánk csak töredékekben maradt e korszakalkotó munka, négy vagy öt kéziratban, melyeknek legfontosbika, az 'ezüst codex' az upsalai könyvtárban, az evangéliomokat tartalmazza. A gót biblia¹ bámulatos mű, és Ulfilas csodálatra méltó munkát végzett. Gót nyelven előtte nem írt senki, gót írás nem volt,² még az olvasásra sem volt a gótoknak szavuk (azért Ulfilasnál *singen* énekelni a. m. olvasni), — és Ulfilas mert oly munkába fogni, melyet későbbi korok is, az irodalmi nyelvek magas fejlettségi fokán, óriási feladatnak tekintettek! Fordításáról bajos határozott ítéletet mondunk, mert egyéb gót szöveg nem maradt reánk. De annyit bizton állíthatni, hogy nem ragaszkodott betűről betűre az eredetihez, hogy tekintettel a gót nyelv szellemére és sajátos jellemére híven ugyan, de nem szolgailag fordította le a szent szöveget. Sajnos, hogy gót eredeti munka, főleg hogy gót költői mű nem maradt az utókorra; de annál nagyobb jelentőségű Ulfilas szövege, melynek fontosságát és értékét még fokozza az a körülmény, hogy valamely germán nyelven írott munkára, a gót biblia után, csak vagy egy fél évezred múlva akadunk újra. Ugyanazon időben, melyben Ulfilas, hazafiságtól és vallásosságtól ihletve, népe számára lefordította az új műveltség legfontosabb forrását, a szentírást, — ugyanazon időben nyomultak kelet felől Európába a húnok, kik a germán törzseket nyugat és dél

¹ Legjobban kiadta E. BERNHARDT. Halle, 1875. A többi kiadásokról l. *Közlöny*, VI. 536.

² Ulfilas a rúnák alapján, a görög írás segítségével alkotta meg azokat a betűket, melyekkel nagy művét megírta. A mai német betűket egészen helytelenül nevezik 'gót' írásnak.

felé tolva, megindították a népeknek több századra terjedő óriási vándorlását. E harczokban és zavarokban dúsgazdag századok, melyek az ezeréves római birodalom bukását és számtalan új államnak meteorként elvonuló keletkezését és elenyészését látták, nem kedveztek a műzsák egyikének sem. E korszakban nem találkozott férfiú, ki valamely német nyelven irodalmilag működött volna; vagy, ha találkozott, számtalan ókori kincsesel együtt az ő munkája is elveszett, mint elveszett ezen zavarokban a germán népek mythológiájának és hősmondájának tetemes része. Így tehát Ulfilas a német nyelv és irodalom történetének szempontjából hatalmas alakként emelkedik ki egy sötét, írott emlékekben terméketlen korból, magánosan, előd és utód nélkül. Munkája akaratlanul is Luther hasonló munkájára emlékezteti a történést. Hasonló e két munka, még pedig nemcsak a tárgy azonosságánál fogva. Mind a kettő roppant fontosságú azon viszonyra nézve is, melybe a német népek a keresztyén valláshoz léptek; mind a kettő nagy fontosságú a német nyelvek történeti fejlődésében; mind a kettő egyszersmind a szó legjobb értelmében népies munka, mely valódi nemzeti kincse lett amaz a gótoknak, emez a modern németeknek. De hasonló e két nagyszerű munka a fordítás módja és jelleme tekintetében is, mert valóban bámulva tapasztalhatjuk számos helyen, hogy Luther ugyanazon szóval (gyökkel), ugyanazon fordulattal, ugyanazon mondatkötéssel fordít, melyet Ulfilas, eltérőleg az eredeti szöveg betűjétől, használt volt. Ezen körülmény bizonyít talán a gót nyelvnek nagy befolyásáról a németre, de bizonyít a két fordítás népies, nemzeti jellege és jelessége mellett is.*

* A többi gót nyelvemlékekről (mind csekély jelentőségű töredékek) l. cikkemet *Közlöny* VI. 539. l.

A germán nyelvek¹ legrégibb, legelső összefüggő emléke a gót biblia,² — ez okból nem mellőzheti a német irodalom története, melybe különben nem tartozik, mert a gótok nem németek és a gót nyelv nem német nyelv, még nem is a német nyelv anyja, csak rokona, távoli nénje.

Lássuk a germán nyelvek elágazását.³

A germánok, mint egységes nép, a fekete és keleti tenger közt elterülő roppant síkságon laktak, valószínűen már az ősidőkben számos néptörzsre oszolva, melyek szójárási sajátosságokkal is különböztek egymástól. Főleg két nagy csoportot lehet már ez ősidőben föltételeznünk: a nyugati germánokat, a szorosb értelemben vett németeket, melyekhez a langobardok is tartoznak, — és a keleti germánokat, melyek utóbb gótokra és skandinávokra széjjelváltak. A gót és skandináv nyelvek tehát közelebb állnak egymáshoz, mint bármelyikök a német nyelvekhez.

A többi árja nyelvekkel szemben egy sajátzerű és eddig még teljesen meg nem magyarázott hangtani tünemény jellemzi a germán nyelveket. A néma hangzók ugyanis az árja nyelvekben a kiejtés főeszköze szerint ajakhangokra (b, p, f), foghangokra (d, t, th) és torokhangokra (g, k, ch) oszolnak, és e csoportok mindegyikében megkülönböztethetjük a lágy (b, g, d), a kemény (p, t, k) és a hehezetes

¹ J. GRIMM, *Deutsche Grammatik*, először 1817—37. 4 kötet. — R. v. RAUMER, *Geschichte der germanischen Philologie*. München, 1870.

² Összefüggéstelen germán (dák) szók már a Kr. u. első századból maradtak reánk Dioskorides szótárában (I. fönt 18. l.) és a népvándorlás korszakából Hrotharit langobard király edictumában, melyről I. C. MEYER, *Sprache und Sprachdenkmäler der Langobarden*. Paderborn, 1877.

³ Főmunka: W. SCHERER, *Zur Geschichte der deutschen Sprache*, II. kiadás. Berlin, 1878.

hangzót (f, th, ch). Ha már most a germán nyelveket összehasonlítjuk a többi árja nyelvekkel, pl. a szanszkrittal, göröggel vagy latinnal, azt tapasztaljuk, hogy az árja lágy hangzót a germán nyelvekben a megfelelő kemény hangzó, az árja kemény hangzót a germánban a megfelelő hehezetes hangzó és az árja hehezetes hangzót a germán nyelvekben a megfelelő lágy hangzó helyettesíti. E nagy fontosságú törvényt GRIMM JAKAB fedezte föl és nevezte el hangváltásnak (*Lautverschiebung*). Álljon itt meg szemléltetésére néhány példa:

Árja: ego, cor, hansas; decem, tu, зѣра; labi, pes, fagus.
Gót: ik, hair-to, gans; taihun, thu, daur; hloupan, fótus, boka.

A scytha síkságból útnak indultak a germán népek: a skandinávok észak felé, a gótok délre, a németek nyugatra.

A gótok a népvándorlás hatalmas hősei; gót népek voltak a szorosb értelemben vett (nyugati és keleti) gótokon kívül: a gepidák, burgundok, vandálok, herulok, rugioi, alanok és skírek. Nagy országokat alapítottak, átalakították a régi világot, halhatatlanságot nyertek a mondában és az eposzban, — de mint nemzeti egyediségek elvesztek: részben tönkre mentek a szakadatlan harczokban, részben beleolvadtak a római birodalom lakosságába, melylyel összevegyülve a modern román nemzeteket teremtték. Nyelvök egyetlen írott emléke, mely reánk maradt, Ulfilas biblia-fordítása. A gót nyelv az ismeretes germán nyelvek közül a legtökélyesebb és legszebb. Számos jelesség, melyekkel hajdan a germán nyelvek mind rendelkeztek, csak a gót nyelvben maradtak érvényben, míg a többiekben a századok folyamában kivesztek, mert a német nyelveknek, mint az összes árja nyelveknek, története folytonos alaki romlás, kopás, szegényedés. Az önhangzók eredetisége és tisztasága,

a kettős szám (dualis), a reduplicatio, a medium és passivum, a szóképzés gazdagsága és változatossága, — ezek mind a gót nyelvnek jelességei, melyek a többi germán nyelvekből vagy teljesen kivesztek vagy csak többé-kevésbé gyarló nyomokban vannak meg. E nyelv általában kitűnő a nyelvtani alakok gazdagsága, a ragok és képzők tökéletessége és hangzatossága, a mondatfűzés könnyedsége és szabatosága által; — e tulajdonokkal a gót nyelv a classicus nyelvek méltó vetélytársa, sőt némely tekintetben a latin nyelvénél is tökéletesebb. A gót nyelv azért *minden* germán nyelv tudományos nyelvtanának alapja, a német philológiának, mint azt a GRIMM TESTVÉREK megalapították, valóságos támasza és központja.

A *skandináv* nyelv, a skandináv félsziget és a partjai mellett elterülő szigetek lakóinak nyelve, már korán oszlott két ágra: a nyugati és a keleti skandináv nyelvre. A nyugati skandináv nyelv volt Norvégia szójárása, melyet a IX. században a Harald Harfagri uralkodása alatt kivándorlott norvégok Izland szigetére is átvittek. E nyelv legrégebbi irodalmi emlékei (a két „Edda” és számos prózai „saga” azaz: elbeszélés) a VIII.—XIII. században, Izland szigetén jegyeztettek föl. Ez emlékek nyelve az ó-északi vagy ó-skandináv nyelv, melyet, csekély módosulásokkal, az izlandi nép még ma is beszél. Norvégiában csak szójárás maradt a nyugat-skandináv nyelv, mert a norvégok a dán nyelvet választották irodalmi nyelvül.* — A keleti skandináv nyelv már a középkorban szakadt két ágra: a dán és a svéd nyelvre, de az irodalom e nyelveken voltaképen csak a XV. században, illetőleg a reformatióval indul meg.

* Újabban azonban norvég nyelven is iparkodnak irodalmat teremteni.

A német nyelv ismét — a VII. században — két ágra oszolt: egy éjszakira, az alnémetre, a nagy német síkságban; és egy délire, a felnémetre, a Majna és az Alpok közt. A főkülönbség e két nyelvcsoport közt a germán hangváltás ismétlése a felnémet nyelvben és szójárásokban, míg az alnémet nyelv a gót és skandináv nyelvek hangtani fokán megmaradtak. Tehát a fent közlött példák:

Alnémet: ik, hart, gans; ten, du, daer; lopen, fót, book.

Felnémet: ich, Herz, kans; zehn, du, Tür; laufen, Fuss, Buch.

azaz: az alnémet lágy, kemény és hehezetes néma hangzó-
nak megfelel ugyanezen sorban a felnémet kemény, hehe-
zetes és lágy néma hangzó.

Az alnémet néptörzsek közt legfontosabbak a szászok Németország északi síkságában a Rajna és az Elba közt. Irodalmi emlékeik a IX—XI. századból származnak: legjelesebbek a IX. századi 'Heliand' és a 'Reineke Vos' 1490. Csekély számú és jelentőségű kivételekkel a reformáció óta északi Németországban is a felnémet nyelv lesz az irodalom nyelvévé; ma az alnémet vagy szász nyelv csupán szójárás (*plattdeutsch*), melyet csak az utolsó tizedekben alkalmaznak újra irodalmi nyelvül. Ezen szászoknak egy része vándorolt át az V. században Britanniába és alapította meg itt az angolszász királyságot, mely Hódító Vilmosnak Hastings mellett vívott nagy győzelméig (1066) főnnállott. E királyság nyelve, az önállóan fejlődött angolszász nyelv, gazdag irodalomban maradt reánk; Vilmos király óta a francia nyelv volt az uralkodó néptörzs nyelve, s idővel a francia és angolszász nyelvek vegyületéből keletkezett földünk egyik leghatalmasabb nyelve, az öt világészben uralkodó angol nyelv.

A szászokon kívül tartoznak az alnémet nyelv köréhez a

friezek az északi tenger partjain Németalföldről Schleswigig, kiktől a középkorból csak csekély számú és terjedelmű irodalmi emlékek maradtak fenn; ma a friez nyelv csak szójárás; — és az alfrankok, kiktől a mai hollandok vagy németalföldiek származnak. Az önálló hollandi irodalom a reformatióval veszi kezdetét.

A felnémet nyelv a mai német irodalmi nyelv, melynek története és irodalma e munka szorosabb tárgya. A felnémet nyelv fő nyelvjárásai a bajor, alemann, sváb és osztrák dialektusok. A felnémet és alnémet népek és nyelvek területe közt fekszik a közép-német nyelvnek tere, mely az északi és déli nyelvek egyes sajátosságait magában egyesíti. Közép-német szójárások a thüringek, hesszek és jó részben a frankok nyelve.

A germán nyelvek rokonsági viszonyait a következő táblázat tünteti föl:

Germán törzsnyelv									
I. Keleti germán nyelv					II. Nyugati germán (német) nyelv				
Gót		Skandináv			Alnémet		Felnémet		
Keleti Skand.		Nyugati Skand.		Szász	Friez	Németalföldi	Ó-felnémet		
Svéd	Dán	Norvég	Ószász	Angolszász	Ó-friez	Alfrank	Közép-felnémet		
		Izlandi	Közép- alnémet.	Ó-angol	Uj-friez	Közép-német- alföldi	Uj-felnémet		
			Platt- deutsch	Uj-angol		Holland v. vläm.			

E nyelvek közül még ma is irodalmi nyelvek: a svéd, dán, izlandi, angol, holland és német nyelv; — csak szójárások: a norvég, plattdeutsch (alnémet) és friez nyelv; — régibb irodalmi emlékekből ismeretesek: a gót, ószász és közép- alnémet, angolszász és ó-angol, ó-friez, alfrank és közép-németalföldi, ó- és közép-felnémet nyelvek.

HARMADIK FEJEZET.

MEROVINGEK ÉS KAROLINGOK.

Az egyedüli német állam, mely a kontinensen a népvándorlás mozgalmait túlélte és a maradandóság csiráit magában rejtette, a frankok királysága volt. Chlodowech (szül. 465, 481 óta király, † 511), Merovæus utódja, e birodalomnak valóságos megalapítója, ki hódításaival az országnak terjedelmet és tekintélyt, a keresztyén katholikus vallás terjesztésével pedig biztosságot és a jövőnek zálogát adta. A Zülpich mellett vívott (496) borzasztó csata, melyben Chlodowech az alemannokat legyőzte, a frank királyság főalapja: ekkor kezdték a frankok hódításaikat, ekkor fogadták el a keresztyén vallást; e csata óta tekinti magát királyuk a cäsarok utódjának és az egyedül üdvözítő vallás védőjének. A merovingek királysága alnémet, felnémet és román nemzeteket foglalt magába; — a nemzetiségi érzés sem a germánoknál sem a románoknál nem volt még tudatosan kifejlődve és nem gátolta meg az ország politikai egységét. De a népek száma, a keresztyénség terjedése, a seregek vitézsége föl nem tartóztathatták a királyság rohamos hanyatlását Chlodowech gyenge és mégis véres, erélytelen és mégis kegyetlen utódjai alatt. A meroving család a világtörténelem legiszonyúbb, legvérengzőbb dynastiáinak egyike.

A fejedelmek ismételve felosztották az országot fiaik közt, és az egyedűrságra vágyó testvérek ismételve vérlázító tettekre vetemedtek egymás ellen. Utóbb a nép azt mesélte, hogy Basinának, Chlodowech anyjának, midőn hatalmas fia még szíve alatt szunnyadott, sajátságos álma volt; úgy tett neki, mintha előbb egy oroszlánt, aztán véres medvéket és farkasokat, végre játszó kutyákat szült volna; — a nép ez álmot Chlodowechre, fiaira s unokáira, és II. Chlotar utódjaira értette, vagy jobban mondva, a meroving fejedelmeket jelképezte ez utólagos jóslatban.

Chlodowech utódjai alatt földaraboltatott a királyság, melyet csak I. Chlotar egyesített újra. De ennek halálakor (561) fiai újra osztozkodtak az apai örökségben és most oly véres tetteket követtek el, melyek nagyon sokáig megmaradtak a nép emlékezetében, melyek talán a nibelungokról szóló hősmondára is módosító befolyással voltak. Chlotar két fia, Chilperich és Siegbert, két testvért bírtak nőül, Galaswinthát és Brunhildát, a nyugati gót király leányait. Chilperich, hogy Galaswinthát elvehesse, megvált volt első nejétől, az alacsony származású Fredegundétől; de ez erélyes és nagyravágyó nő nem hagyta el az udvart, hanem meggyilkolta a gót királyleányt és rávette a gyámoltalan királyt, hogy őt ültesse maga mellé a véres trónra. Testvérenek erőszakos halála vérbosszúra tüzelte Brunhildát, ki rábírta férjét, Siegbertet, hogy saját testvére ellen harczra keljen. Ez iszonyú háborúban Chlotarnak majdnem teljes családja kiveszett; Fredegunde meggyilkoltatta saját férjét, Brunhilda pedig iszonyú kínzások után egy vad ló farkához kötve hurezoltatott halálra. Igaz, hogy fia, II. Chlotar (+ 622), újra egyesítette az egész királyságot és visszaadta a megrémült és zaklatott népeknek a békét. De rövid uralkodása után ismét gyenge és becstelen fejedelmek kerül-

tek a trónra, kik a birodalmat végveszélybe sülyesztették volna, ha a Karolingok családjából származó királyi háznagyok (majordomus) nem ragadják kezökbe a hatalmat — Heristali Pipin 687 óta és nagy fia Martell Károly, ki 732-ben az arabokat legyőzte, 719 óta, — s nem foglalják le utóbb a koronát: Kis Pipin 752-ben kolostorba küldi az utolsó meroving királyt és II. István pápa segedelmével saját fejére teszi a frank királyság koronáját.

Az uralkodók gyarlósága és gonoszsága megrontó hatással volt a még különben is vad és szilaj népre. Gergely, ki 573 óta volt toursi püspök (+ 594) és terjedelmesen megírta a frank királyság történeteit (Fredegar utóbb 642-ig folytatta művét), iszonyú rajzát adja e korszak elvetemedettségének.* A legféktelenebb szenvedélyek uralkodtak a szívekben; érzéktiség és hűtlenség az emberek jellemző tulajdonságai. És e sötét világba a vallás melegítő fénye is csak tévedező sugarakat küldött. A régi hitet üldözték a királyok és a mind nagyobb hatalomra jutó papság; de a nép ragaszkodott a pogány istenekhez és csak színleg hódolt Krisztusnak és a boldogságos Szűznek. Tehát még vallási hitében is kétszínű volt e korszak, mely titokban más istenekhez imádkozott és más isteneket vallott szavával. A térítés a merovingek alatt különben is egészen külsőleges volt: a frank pogány eltűrte a keresztséget és elmondta a hiszek-egyet, — a többivel nem bajlódtak a térítők. Ezek legnagyobbbrészt idegenek voltak, kik nem törődtek a megtérítendő pogányok nemzetiségével; a német térítők alig teljesítették tisztöket igaz meggyőződéssel és belső hévvel. A meroving korszak-

* *Gregorii Turonensis Historia Francorum* ed. W. ARNDT. MG. SS. Meroving. I. 1884; németre ford. W. GIESEBRECHT. Berlin, 1878². V. ö. W. LÖBELL, *Gregor von Tours und seine Zeit*. Leipzig, 1869².

ból egyetlen német nyelvemlék nem maradt reánk, mely a térítés ügyét szolgálná, — a karoling korszakból már meglepő az ily dolgozatok száma! A merovingek kora a jellemtelen türelmesség ideje. Ulfilas lelkesedését, a későbbi térítők önfeláldozó munkásságát hiába keressük e szomorú századokban. Ha e korszak papjai tollat fogtak, hogy németül írjanak, magok is gyermekéveik pogány emlékeit másolták a szíronyra. A merovingek korában írta egy barát a pogány ,merseburgi ráolvasásokat‘ egy keresztyén tartalmú latin kéziratba, míg más kettő a szintén pogány jellegű ,Hildebrand-dal‘ jegyezte föl, egy negyedik pedig, pogány és keresztyén hatások közt ingadozva, a ,wessobrunni imádságot‘ tákolta össze. E három nyelvemlék a meroving korszak teljes német irodalma.

A merseburgi ráolvasások őskori emlékek, azért ezekről már más helyen (25. l.) emlékeztünk meg. A ,Hildebrand-dal‘ a VII—VIII. század alakjában maradt reánk, a ,wessobrunni imádságon‘ a VIII. század bélyege félreismerhetetlen, — e két emlékről itt kell szólnunk.

1. A Hildebrand-dal s a wessobrunni imádság.

A *Hildebrand-dal* * a régi epikai népköltészet egyetlen maradványa, és ez is töredék. Két alnémet származású szerzetes jegyezte föl a VIII. században a fuldai kolostorban, talán emlékezetből, vagy egy régibb kéziratot másolva, de mind a két esetben az eredeti felnémet szöveget saját szójárásuk szerint módosítva. Közben is hiányzanak egyes versek, a dal vége is elveszett, — de így is a német költészetnek egyik legbecsesebb emléke e költemény. Tárgya az

* HEINRICH G., *A Hildebrand-dal*. Közlöny, VII. 520.

amelungok mondaköréhez tartozik: Hildebrand, a berni Detre fegyverhordozója, elkísérte urát a számkivetésbe a húnok országába. Harminez év múltán visszatérve, a határon daliás ifjúvá felnőtt fiával találkozik, ki nem akarja benne atyját fölismerni és egymás után levágja az öreg Hildebrand vitézeit, úgy hogy végre ez maga is kénytelen síkra szállni a kérlelhetetlen levente ellen. De mielőtt a párbaj megindul, a bal sejtelmektől zaklatott ősz harczos kérdi ellenfelétől, hogy kicsoda. Ez megnevezi magát és dicsőíti atyját, kit a hír rég elhaltak mond. Hildebrand most tudja, hogy ellenfele saját egyetlen fia; azért nem akar harczolni, megnevezi magát, sőt ajándékokat is nyújt a makacs ifjúnak, hogy engedelkenységre bírja. De ez csak cselt lát az öregnek kegyességében, csalónak nézi és — egy elveszett versben — valószínűen gyávának nevezi. Most Hildebrand hangos jajokra fakad ugyan, hogy hosszú számkivetés után végre visszatérve a szeretett hazába, vagy fiától kell elesnie vagy annak gyilkosává lennie, — de megtámadott becsülete kezébe szorítja az öldöklő fegyvert. A párviadal nagy hévvel megindul, a lándzsák darabokra törnek, a viaskodók kardjukhoz fognak —. A költemény befejezése elveszett. De ime itt az őskor e fontos emléke teljes fordításban:

- Hallottam mesélni
 Hogy egymást ketten küzdeni kihívták,
 Hildebrand és Hadubrand két sereg között.
 Apa is fiú is felölték fegyveröket,
 5 Harczi mezben készen kézbe vették kardjokat,
 A hősök méneken viadalra menének.
 Harcias Hildebrand, bölcsőbb és büszkébb
 Kettejük között, kérdeni kezdé,
 Kevés szóval töle, kicsoda volna
 10 Nemzője a népben
 «vagy mely törzsből legyél.

- Nevezz nekem egyet tudom én a többit,
 Gyermekek, minden népet ismerek e földön.»
 Hildebrand szülöttje, Hadubrand, így szóla:
 15 «Harczosaink így hirdetéék énnékem,
 Öregek és okosak, kik rég oda vannak,
 Hogy apám Hildebrand, az én nevem Hadubrand.

- Elbujdosott keletre bőszt Otakert¹ kerülve,
 Dicső Detrével és sok drága néppel,
 20 Házában hagyva elhagyatottan
 Hü feleségét, gyámoltalan gyermekét,
 Szűken szegényeket; kelet felé indúlt.
 De azóta Detre ismét elveszté
 Haláltól apámat. Kevés volt a hive,
 25 Otakert ő mindig gyűlölte mélyen,
 De dicső Detre legjobban szereté.
 Mindig népe élén csak küzdelmet kívánt;
 Viaskodó vitézek, jól ismerték őtet;
 Nem igen hiszem, hogy még földön élne.»

- 30 «Fenn a magasban Mindenható tudja,
 Hogy ily közel rokon vitézzel még soha
 Harczot nem harczoltál»

- Karjáról most köszöntyüt, aranyból készültet,
 Levett, mit adott kegyesen a király,
 35 Húnoknak ura:² «Im, kegyem jeléül.»
 Hildebrand szülöttje, Hadubrand, így szóla:
 «Éles aczéllal kell ajándékot fogadni,
 Vassal vasra. Túlokos vagy, vén hún!
 Nagyon is csalfa! Csalogatsz engem
 40 Szép szóval, de törrel szeretnél megölni.

¹ A dal régiségét az is bizonyítja, hogy Dietrich ellenfele itt még Odovakar, nem Ermanarich. L. fönt 41. l.

² T. i. Attila; más hún király nem is szerepel a mondában.

Megöszültél, öreg, csellel folyton csalva.
 Hajós népek mondták nékem
 A vendel taván ¹ túl, hogy harc elragadta:
 Halva Hildebrand, Heribrand szülöttje.»
 45 Hildebrand szóla, Heribrand szülöttje:
 «Látom fényes fegyveredről,
 Hogy otthon vagy jó urad tenéked,
 A ki országából ki nem üzött soha.

Jaj nekem, világ ura, vészes végzet áll be.
 50 Hatvan nyáron én és télén ² haladtam,
 Hogy mindig tettek nyillövő népbe,
 S egy várnál sem ért vészes halál engem:
 S most saját magzatom rám méri kardját,
 Lesújt fegyverével vagy én leszek halála!
 55 Im könnyen teheted, ha telik az erőből,
 Hogy ily kevély férfin fegyverzetet nyerj,
 Prédához is juss, ha jogod van hozzá.
 Az legyen a leggyávabb kelet ³ leventéi közt,
 Ki megtagadja a harcot, melyet annyira óhajtasz,
 60 A páros viadalmat. Hadd döntse el a harc,
 Melyikünk bírja ma egyedül a prédát,
 Kié legyen kettőnk közt ez a két páncél.» —
 Kezdték aztán kelevészszel a kettős viadalt,
 Hangos harci zajjal, míg vértbe akadt a vas.
 65 Aztán összeértek, kongtak köfejszéik,
 Hatalmasan verték fejér pajzsukat,
 Míg hársdárdáik hitványokká nem lettek,
 Fegyveröktől fölemésztve

¹ A vendeltó a Középtenger.

² Hatvan nyár és tél együttvéve, t. i. harmincz esztendő értendő. Dietrich az angolszász és skandináv hagyomány szerint is harmincz esztendeig bolyongott országán kívül a számkivetésben.

³ Kelet országa, keleti ország a. m. a frank birodalom keleti része, t. i. Németország; utóbb a. m. Németország keleti része, t. i. Ausztria.

Fontos e költemény alakjánál, tárgyánál, előadásánál fogva.

Először alakja. A költemény verse a régi német epikai költészet verse; az úgynevezett epikai hosszor (*Epische Langzeile*), melynek nyolcz hangsúlyos szótagját szigorú sormetszet két egyenlő félre oszt, úgy hogy minden vers-félre négy-négy hangsúlyos szótag (ütem) esik. A vers két felét az alliteratio kapcsolja össze, a rímnek a germán népeknél legrégibb alakja, a régi németeknél is a versnek egyedüli kapcsoló eszköze, mely csak akkor engedi át szerepét és körét a latin eredetű rímnek, midőn Jámbor Lajos idejében az egyház hatalmasabb lesz, mint a nemzeti szellem. A vers rhythmusa, a hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok viszonya és váltakozása szigorú és finom törvényeken alapszik és bámulatos zengzetességet kölcsönöz e versnek, mely természetesen semmiféle más nyelven pontosan nem utánózható. Nem túlzás, ha az antik hexameter mellé állítják; ép oly méltóságos, ép oly változatos, a tartalom és hang árnyalataihoz símuló, ép oly ment a modern versek egyhangú kerepelésétől, mint az antik eposz verse, melynek abban is párja, hogy a strófai tagoltságot szintén nem ismeri.

A Hildebrand-dal a modern népek epikai költészetének egyik legrégibb emléke. Mit tanulunk belőle az eposz keletkezését, történetét illetőleg? A nagy népeposzok, melyeket az ókorban a görögöknél, az újkorban a németeknél és francziáknál találunk, a nemzeti hősmonda legtökéletesebb, de nem legelső megalkotásai. Mielőtt egy nagy nemzeti mondanak teljes köre azt az összefoglaló alakját nyeri, melyet az *Ilias*-ban, a *Nibelungdal*-ban, a *Chanson de Roland*-ban, az epikai költészetnek e legértékesebb remekeiben, bámulunk, a nép ajkán élő monda már apródonként, epizódonként alakult kisebb románcszerű dalokká, melyek annál könnyebben

jöhettek létre és juthattak a legnagyobb népszerűségre, mert a monda maga, egész teljességében, élt a nép tudatában és emlékezetében, s így a hallgatók az egyes epikai dalban mindig egy jól ismert egésznek szép költői alakba öltöztetett részletét élvezték. E szempontból is igen érdekes a Hildebrand-dal. Minden bevezetés, minden bővebb magyarázat nélkül egyenesen a tárgyalandó cselekvénynek magának középpontjába helyezi a hallgatót, mert hiszen ez jól ismerte Hildebrandot és Dietrichet, a hősök sorsát és kalandjait, és így bevezető tájékozásra nem szorult.

Epikai alakját tekintve különösen érdekes a mi dalunk, ha a skandináv *Edda* románczaival vagy az angolszász *Beowulf*-fal összehasonlítjuk. A földolgozásnak az elbeszélés módjában és modorában, az alakban és rhythmusban, a hangban és stilben nemcsak hasonlósága, hanem egyenesen azonossága annyira szembeötlő, hogy biztosan állíthatjuk, hogy a Hildebrand-dalban az összes germán népek epikai költészetének legrégibb foka jellemző és értékes emléken maradt a jelenkorra. Az eposzt mint mindenütt, úgy a germánoknál is, az epikai dal előzte meg; a nemzeti hősmonda, mint mindenütt, úgy a germánoknál is, első sorban egyes önálló és csak a monda kerete által összekapcsolt s egymással összefüggő rhapsódiákban nyerte földolgozását. Hogy ez epikai dalok milyenek voltak a görögöknél, arról nem tudunk még hozzávetőleg sem biztosat; — a germánoknál, ezt teljes biztossággal állíthatni, olyanok voltak, mint a Hildebrand-dal. Ilyen dalokon és nem a Lachmann által kiesztelt hús nibelungversszakos dalon alapszik a *Nibelungenlied*, mely azért nem is keletkezhett egyszerű külsőleges és gépies contaminatio, hanem csak a hagyománynak, bár a nemzeti epikai költészet termékein alapuló, de mégis költői önállósággal eszközölt földolgozása útján. Hogy per-

sze ez epikai dalok a VIII. századtól a XII. századig, midőn a Nibelungének létrejött, főleg az új verselés és a rím befolyása alatt, mily átalakulásokon mentek keresztül, arról biztosat nem tudunk.

A 'Hildebrand-dal' töredék; a párviadal közepette megszakad a költemény. Befejezése kétségtelenül tragikai volt: a szerencsétlen atya megölte egyetlen fiát. Ezt bizonyítja a dal egész hangja, ezt a rokon tárgyú mondák * befejezése, ezt az a tény, hogy Hadubrand e párviadalon túl eltűnik a hősmondából, ezt a skandináv Asmundar-saga, melyben a haldokló Hildebrand e szavakkal végzi életét: 'Fejemnél áll a darabokra tört pajzs; föl van sorolva rajta az a nyolczvan férfiú, a kiket én megöltem; élükön saját fiam, egyetlen örökösöm; nem akarva fosztottam meg őt életétől'. A XIII. századi Vilkina-ságában és egy XV. századi német népdalban kiengeszteléssel végződik az atya és fiú párviadala; de e késő emlékek nem bizonyíthatnak a monda eredeti alakja mellett vagy ellen, annál kevesebbé, mert czélnatos humorral komikus kalanddá alakítják át a mondát.

Bajos a költemény æsthetikai szépségéről beszélni, mert töredék. De félreismerhetetlen a cselekvény gyors lefolyása, a költő tárgyilagossága, az elbeszélés drámai szemléletessége. A dálnok fukar a jelzőkkel, de a melyeket alkalmaz, azok találók és jellemzők. A dialogusnak nagy tér jut; a párbeszéd tárja föl a helyzetet, tájékoztat a múltakról, kifejti a szereplők nézeteit. Hildebrand tragikai alakja vonzóan emelkedik ki az egyszerű előadásból; oly hosszú távol-

* A perzsa monda Rustem- és Sohrabról, a kelta hagyomány Conlach és Cuchullinról, az orosz monda Ilja Murometről, a szerb népdal Predrag és Nenadról, — tehát csupa árja hagyományok, melyek valószínűen egy (eddig föl nem derített) ősrája mythosra vezetnek vissza.

lét, annyi szenvedés után visszasiet hazájába, nejének és fiának karjaiba, és ime, a végzet szembe állítja őt egyetlen örökösével, és a becsület szava fia gyilkosává teszi az agg hőst. De a költő nem hat e kétségbeejtő viszonyok kifestésével szívünkre; — ő egyszerűen mesél, mert tudja, hogy az igaz költészet érzelgősség nélkül sem téveszti hatását.

Ugyanazon időben, midőn Németországban a „Hildebrand-dal“ keletkezett, nyerte az *angolszász Beovulf* reánk maradt alakját. E mű nem szorosabb értelemben „német“ munka, de a legrégebb germán eposz; — e tény indokolja rövid fölemlítését e műben is.*

Az eposz tartalmát és eredeti főelemét két esemény teszi. Hrothgar dán fejedelem Seeland szigetén fényes palotát épít lakomázó harczosai számára. A palota neve Heorot („szarvas“). De mikor a hősök éjjel nyugalomra hajtják fejüket, a közeli mocsárból előmászik Grendel, egy undok tengeri szörnyeteg, és megöli vagy martalékul a tó fenekére magával hurezolja Hrothgar vitézeit. Évekig tart a szörny kegyetlen pusztítása, melynek híre szánalmat keltő dalokban bejárja a világot. Ekkor Beovulf (ered. Beava), a geátok királya (a mai svéd Götalandban), értesül Hrothgar népének iszonyú nyomoráról és fölkerekedik, hogy az óriás szörnynyel megvívjon. Elszántsága, vitézsége teljes diadalt ül: Beovulf legyőzi és halálosan megsebesíti Grendelt. A hős dicsőséggel tér vissza hazájába és sokáig boldogan uralkodik. Ez a cselekvény egyik főeleme. Másik főrésze az ősz Beovulfról szól, ki egy tűzhányó sárkány

* Kézirata X. századi, két kéz írta. Az eposz 43 *fit*ből (énekből), 3184 versből áll. Kiadta M. HEYNE, 1873³. Németre ford. SIMROCK K., 1859. és WOLZOGEN JÁNOS, 1873. V. ö. JESZE K., *Beovulf, a legrégebb germán eposz*. Közlöny IV. 599. 1.

ellen indul, mely tengerparti barlangjában óriási kincset őriz és az országot kegyetlenül pusztítja. Tizenkét társától kísérve keresi föl Beovulf a szörnyet, de csak Wiglaf segíti az elszánt hőst. Ketten megölik a sárkányt, a kincs az agg királyé leszen; de ez sebeiben meghal. Hívei megégetik és a tengerparton magas halom ormán temetik el porait.

Beovulf történetének mythikus jellege félreismerhetetlen. Küzdelmei szörnyetegek és sárkányok ellen; ifjú erőben győzelme, agg napjaiban elbukása; a kincs, melyet tüzet lövellő sárkány őriz, és melyet a hős hatalmába kerít, — mind ez elemek egy tavaszi istenséget sejtetnek Beavában, kire a hagyomány utóbb Thor és Freyr istenek egyes vonásait is ráruházta. Az eposzban magában a cselekvény mythikus jellege már igen csekély; az epikai Beovulf már egészen a hősmonda alakja. De az eredeti mythoszt azért is nehéz a késői hagyományból kiemelni és pontosan megfejtetni, mivel a régi mythikus anyaghoz idővel új részletek, másunnan származó epikai elemek járultak, pl. Beovulf harcza Grendel anyjával, kit tenger alatti lakába követ és itt megöl. Történeti emlékek is fűződtek az eredeti anyaghoz, főleg a következő: Hygelac, a geátok királya, 512 és 520 közt rabló haddal támadja meg az alsó Rajna vidékét. Theoderich frank király fia, Theodebert, frankokból és friezekből álló sereggel indul ellene és legyőzi őt.* Hygelac elesik, seregének maradványai megfutnak; — hogy megmenekülnek, az egyedül Beovulf érdeme, ki mint Hygelac unokaöccse a csatában részt vett és óriási erejével csodákat művelt. Idővel ez a történeti Beovulf összefolyt a mythikus Beavával, ki Grendelt és a sárkányt legyőzte.

Mai alakját a VII. század végén vagy a VIII. sz. elején

* *Gesta regum Francorum*, cap. XIX. és *Toursi Gergely* III, 3.

nyerte a Beovulf-eposz. Ekkor már a keresztyénség is befolyt alakulására, mert az angolszászok már a VII. század eleje óta Nagy Gergely tanítványai és hívei. Innen a sok ismétlés és ellentmondás a költeményben, innen az ellentétes pogány és keresztyén elemek. A 'Beovulf' alakjai történeti alapúak, azaz a mondából származnak, tetteik a mythosz körébe tartoznak. Innen van, hogy a mű cselekvénye nem egységes. Az eposzt a keresztyénség megakadályozta fejlődésében, — azért nem lehetett a Beovulf-dalokból, melyekben az eposz elemei bőven megvoltak, igazi mintaszerű eposz.

A 'Beovulf' alig keletkezett Angliában az angolszászok közt, mert sem ánglok, sem szászok nem említetnek benne; csak dánok és gautok szerepelnek, az elsők kedvezőtlen jellemzéssel. A régi dán irodalomban sem történik soha említés Beovulfról, tehát a dánoknál sem keletkezhett az eposz; — de a gautoknál sem, mert ezek skandináv nép voltak, mely az angolszász nyelvet nem értette. A 'Beovulf' tehát csak a szászoknál jöhetett létre azoknak eredeti hazájában, Németországban; mai alakját azonban Angliában nyerte az angolszász honfoglalás után. A Beovulf-eposz kiváló alkotás, a régi germán hőskornak leghívebb és költői egyszerűségében megragadó rajza. A későbbi regényes elemeknek, pl. a szerelemnek vagy a lovagi udvariasságnak vagy az érzelgősségnek, még semmi nyoma; idegen ízlés még nem gyakorolt befolyást a nép alkotó képzetére. Ez eposz nemzeti a szó legszebb értelmében: a régi germán hőskornak legigazabb terméke és egyszersmind legszebb gyümölcse.

Tehát az angolszász eposz csakúgy nem tudott kifejlődni, mint a német eposz, melynek első virágzása korszakából oly terjedelmes és értékes emlék sem maradt fenn,

mint a 'Beovulf'. Egyetlen nyoma a 'Hildebrand-dal'. Már a következő században megújítja Nagy Károly a római császárságot, és nyomdokaiban az Ottók fényes és nagy szellemű nemzedéke az ókor emlékeihez kapcsolja a század műveltségét. A X. század egy korai renaissance korszaka, mely román művészetben és latin költészetben nyer kifejezést. A nemzeti költészetnek a VII. században megindult virágzása elmarad; a classikus műveltségű írók lenéznek a hazai nyelvet, a buzgó keresztyén papok irtóznak a nemzeti költészet pogány tárgyaitól és pogány szellemétől. A népköltészet magára van hagyatva. Fejlődésének irányáról és fokról nem tudunk; csak annyi bizonyos, hogy a nemzet nem feledkezett meg hősmondája nagy alakjairól és hatalmas eseményeiről, és hogy a régi mythikus elemek mind szorosabban forrtak össze a nagy világtörténelmi alakokkal és eseményekkel.

A X. századi renaissance örökre megsemmisítette a német eposz önálló nemzeti fejlődését. Mert midőn a keresztes hadjáratok korában, új világtörténelmi események hatása alatt, a német népszellem újra régi hagyományainak költői megalkotásához fog, már a nyugatról származott lovagi szellem, a franczia ízlés és a középkori romantika is befolyásolják a németek költészetét. E különböző elemek közreműködése érleli a *Nibelungenlied* létrejöttét; ezeknek hatása nem engedi, hogy e nagyszerű mű igazi népeposz legyen. Hogy a nemzeti epika a Hildebrand-daltól a Nibelungokig mily átalakulásokon ment keresztül: azt nem tudjuk. A két értékes emlék két különböző korszak fő- és csúcspontja gyanánt áll előttünk, mindegyikök egyszersmind korának képviselője és tükröje. A mi köztük fekszik, az a nemzeti szellem fejlődésében idegen elemek tusája, a nemzeti költészet terén pedig többé kevésbé alanyi föltevés.

De térjünk vissza a merovingek korába, melyből még a *Wessobrunni imádságról* * kell megemlékeznünk. Ez saját-szerű egy emlék, jellemző a korra nézve, melyből származik. A költemény három részből áll; minden rész más meg más jellegű. Egy bajor szerzetes olvasott a IX. század elején a weissenbrunni kolostorban egy ószász költeményt, mely a világ teremteséről szólt, s mivel megtetszett neki, lemásolta, az eredeti szöveg nyelvét saját felnémet szójárá-sára átírva, az elejét:

Megtudtam az emberektől mint a legfő csodát,
Hogy föld sem volt sem égbolt, hogy fa sem volt sem hegység,
Hogy csillag nem csillogott és nap még nem fénylett,
Hogy a hold nem volt sem a hatalmas tenger —

Itt megakadt a jámbor barát tollá: hisz ez pogány költészet! a költő sem a bibliára, sem a kor theologiai tudományára nem hivatkozik, hanem egyedül a néphagyományra, mely teljesen a régi hitben gyökerezett! Bizony pogány költészet ez; hogyan is származhatott volna a VIII. századi szászoktól más költészet, mikor e szilaj és daczos népet még Nagy Károly sem tudta a keresztyénségnek végleg megnyerni! És hogy ne volna ez pogány költészet, mikor majdnem szóról szóról megegyez az 'Edda' egyik legrégebbi dalának, a 'Völuspa' című hatalmas himnusznak e versszakával:

Ősrégi korban, — Imir élt akkor —
Sem part nem volt sem tó, hab nem volt sem víz,
Alant föld nem volt még, fönt a menny nem volt még,
Tátongó mélység és fű sem voltak —

A bajor barát nem merte folytatni a másolást, hiszen az egyház borzasztó büntetéseket szabott a pogány dolgokkal

* HEINRICH G., *A wessobrunni imádság*, Közlöny IX. 479. l.

foglalkozóra, és a régi dæmonok is fölébredhettek. De szerzetesünk már benne volt az írásban, — mit írjon tovább? Ekkor eszébe jutott — a tárgy hasonlatosságánál fogva — egy keresztyén költemény, mely az ótestamentomnak egy részét felölelte. Az első verseket könyv nélkül tudta és leírta:

Mikor még semmi nem volt, sem ür sem vég nem,
Akkor volt az Egy már, a mindenható Isten,
A férfiak szentje, és voltak vele szinte
Isteni szellemek. És te, szent Isten —

Tovább nem tudta könyv nélkül. Mit írjon tovább? talán olyat, a mi az előbbihez illjék? Most megkísértette ismeretes és sokszor előforduló kifejezésekből és fordulatokból egy imádságot összerakni, mely lehetőleg az előbbi versek nyelvéhez és alakjához simúljon:

Mindenható Isten, égnek földnek teremője,
Adtál embereknek annyi tenger jót,
Adj nekem kegyedben igazhivő hitet
És jó szándékot, bölcseséget s eszélyt,
S erőt ellentállni ördögöknek s gonosznak,
És a mit te akarsz, csak azt cselekedni.

Ez nem mély költészet, de a sötétben leskelődő dæmoni szellemek ellen biztos pajzs! — Így keletkezhetett a 'wessobrunni imádság', mely legjobban mutatja, hogy a merovingek korában még a német papság maga is mennyire ingadozott pogány és keresztyén képek és érzelmek közt.

A német népek térítése nem is a német papok érdeme. A legtekintélyesebb és leghatásosabb térítők Irországból jöttek, melynek kolostorai Szt. Patrick működése (V. század) óta a keresztyén vallásnak és az ókori műveltségnek legbuzgóbb tűzhelyei voltak. Irhon a középkornak e korai századaiban a keresztyénségnek fontosabb és befolyásosabb központja volt mint Róma, és többet is tett az új népek térítése terén.

De nemcsak lelkes keresztyének voltak az irek, hanem az antik műveltségnek buzgó tanítványai is. Szt. Columbanus teljes erélyvel terjeszti a Megváltó hitét, de ajánlja egy-szersmind a régi költők olvasását is; a keresztyén tanok helyességét nemcsak az egyházi atyákból, hanem Juvenalis szatiráiból is bizonyítja; maga is ír Sappho mintájára görög strófaalakokban verseket és ismételve czéloz írásai-ban antik mythoszokra és mondákra. A tanácsok, melyeket szerzetesei számára följegyez, régi philosophusok műveiből merítvék. Ő és társai a németek apostolai.

Columbanus lett a VII. században az alemannok téri-tője. Midőn a gonosz Brunhilda elűzte, a bodeni tó vidé-kére ment, mely akkor csupa pusztaság és vad erdőség volt, később pedig Olaszországba, hol a langobardok közt az értékes kézirati kincseiről híres bobbioi kolostorban meg-halt. Tanítványa Szt. Gallus alapította a vadon kellő köze-pén Szt. Gallent, a keresztyén hit és műveltség fő tűzhelyét déli Németországban; más irek más vidékeken terjesztet-ték az új hitet és az új kulturát, így Szt. Fridolin a Rajna mentében; Szt. Pirmin, a reichenai kolostor alapítója, a bodeni tó körül; Szt. Kilian a frankok közt Würzburgban. Idővel németek is csatlakoztak az idegenekhez, így már a VIII. században a frank származású Szt. Emmeram, a bajorok apostola.

Az irek érdeme, hogy a merovingek birodalma keresz-tyén ország lett, ha a keresztyénség nem is vert még mély gyökeret a szívekben; valószínűen az ő türelmességök okozta, hogy pogány és keresztyén elemek oly csodálato-san összeolvadtak a germánoknál. A mythosz sok anyaga keresztyén szentekhez kapcsoltatott, keresztyén ünnepek pogány szertartásokkal forrtak össze; pogány templomok keresztyén szentélyekké, ősgermán istenek legendai hőökké

lettek. Donar és Szt. Péter, Sz. Mária és Holda közeledni kezdtek egymáshoz; a sárkányölő Siegfried összeolvadt a sárkányölő Szt. Györggyel; a mythikus elfekből keresztyén angyalok lettek. Krisztus születése és föltámadása ünnepéhez pogány szokások és szertartások fűződnek, a nép babonája pedig teljesen az ős pogány hitben gyökerezik. A térítők e türelmességét Nagy Gergely pápa nemcsak helyeselte, hanem egyenesen tanácsolta is, „mert e zord kedélyeket egyszerre elszakítani mindentől, bizonyára lehetetlen és mivel az, ki a legmagasabb fokra jutni kíván, egyes lépésekkel, nem pedig ugrásokkal jut fölfelé.” És a germánok följutottak e magas fokra; már a merovingek országa is keresztyén ország volt. De e keresztyén egyház nem volt szervezve, a térítés nem volt tervszerű, az új hit központjai nem álltak sem egymással, sem a kormánynyal kapcsolatban. — Az egyház szervezete sem a német papok érdeme, hanem az angolszászoké. E germán népet Nagy Gergely pápa (590—604) térítette a keresztyén vallásra, ő kapcsolta az angolszászokat a római szent székhez. Az angolszászok lelkes keresztyénekké lettek; ők voltak egyszersmind az elsők, kiknél az új hit valóságos nemzeti érzéssé lett, mely áthatotta egész életöket, egész irodalmukat. Bæda átkarolta korának összes tudományát, melyet keresztyén szempontból földolgozott; Aldhelm a latin költészet terén emelkedett korának jelesei közé; Kædmon és Kynevulf nemzetök nyelvén ótestamentomi és legendai tárgyakat dolgoznak föl, melyekben a „Beovulf” nemzeti népköltészete buzgó keresztyén hittel kiváló költői termékekké egyesül.

Az angolszászok az irek utódjai a németek térítésében; főemberök Winfried, ki 680-ban született. A pápa a bajorok és hesszek térítésével bízta meg és 723-ban püspökké

avatta, Bonifacius névvel. Mint az angolszászok általában, úgy Bonifacius is a pápa tántoríthatatlan híve; esküvel fogadja, hogy minden térítettet a pápa alattvalójává teszi. Bonifacius nem oly nagy szellem, mint Columbanus: türelmetlenebb, korlátoltabb, egyoldalúabb. Nem szereti az ireket, kik oly szabadelvűek és felvilágosodottak voltak, s bevádolja őket a pápánál, hogy átkos eretnekségeket, a földnek gömb alakját és az antipodok létét, tanítják; a pogány emlékeket kegyetlenül üldözi és írtja; a keresztyén hit terén sem tűr eltérő véleményt. Nem nagy térítő, de nagy szervező; az irek művét befejezte és biztosította; a német keresztyén egyház megalapítása az ő érdeme. A meroving fejedelmeknek karoling háznagyjai rögtön fölfogták e férfiú terveinek s munkásságának nagy jelentőségét; erélyesen pártolták és megtették a német egyház primásává. Bonifacius szervezte a püspökségeket: Bajorországban Salzburg, Freisingen, Regensburg és Passau, Frankhonban Würzburg és Aichstädt, Hesszenben Fulda és Hersfeld lettek az új egyház központjai. A kolostorok mellett idővel hatalmas templomok emelkedtek, a templomok körül házak és utcák. A keresztyén egyház a német városoknak is megalapítója. A kolostorok a papok iskolái, a szegényeknek, üldözötteknek, zarándokoknak menhelyei, a tudomány és műveltség ápoló központjai. Bonifacius 745 óta volt mainzi érsek; ő koronázta meg 752-ben, természetesen a pápa fölhatalmazásából, Pippint frank királlyá. A térítés művét ezután is folytatta: a keresztyénség legnagyobb ellenségei a szászok és friezek voltak; az utóbbiak közt halt meg vértanúi halállal 755-ben. Nagy Károly korszakalkotó föllépése előtt Bonifacius gyakorolt legnagyobb befolyást a németek fejlődésére; ő a német nemzet igazi apostola.

2. Nagy Károly. „Muspilli“.

Bonifacius nem képzelhető Nagy Károly (768—814) nélkül, de Károly sem ért volna czélt hatalmas tervei keresztülvitelében a nagy apostol közreműködése nélkül. Nagy Károly fontos örökséget vett át atyjától: a frank királyságot, a pápa szövetségét, a keresztyén egyház védnökségét. Károly tovább vitte és befejezte Pippin művét: ő egyesítette az összes germán népeket jogara alatt, a keresztyén vallásra térítette az utolsó német pogányokat, megújította a római császárságot. Uralkodása alatt külsőleg és belsőleg átalakult a német világ. Az összes német törzseket egy állammá egyesíteni, a keresztyén vallásra téríteni és az új hit közvetítésével tanultakká, műveltekké tenni: ez politikájának főczélja. E célra hozott angolszász és olasz tudósokat udvarába, — e célra fordította a német nyelvre és irodalomra figyelmét, mert belátta, hogy politikája csak úgy lesz sikeres, ha nemcsak keresztyén és művelt, de egyszersmind nemzeti politika is.

Nagy Károly nemzeti fejedelem; németnek érezte magát, bár alattvalóinak igen tetemes töredékét olaszok és francziák tették. Bizonyára ez is egyik főoka, hogy a nemzeti monda a karoling fejedelmek közül egyedül Nagy Károlyt avatta hőségé. Spanyol hadjárata a keresztyénség védelmére, legkedvesebb emberének Rolandnak halála, harczeit a büszke és féktelen hűbéres urakkal teszik a franczia és német mondának egy teljes körét. Sőt mythikus vonásokat is ruházott a hagyomány a nagy császárra, kinek hatalmas alakja összefolyt a német Olympus legmagasztosabb istenének, Wuotannak alakjával: az alnémet Odenbergben vagy a felnémet Untersbergben alszik a halhatatlan hős, ki

ismét elő fog lépni a hegy odujából és új dicsőségre fogja vezetni népét.

Károly német fejedelem volt — bár mondája a franczia népnél fejlődött ki legteltesebben és legszebben — és német nemzeti irányú volt politikája is. Bizalmas emberei: a frank Angilbert, Károly legjobb barátja és veje (+ 814), az angol-szász Alkuin (+ 804), a langobárd Paulus Diaconus (+ 797), a frank Einhart, a császár titkára és történetírója (+ 840), a mainzi Hrabanus Maurus (+ 856) mind e szellemben működtek. Ismételt rendeletekben lelkére köti a papságnak a tudománynyal való foglalkozást és meghagyja, hogy a népnek német nyelven prédikáljanak és németül tanítsák a hívőket. Károly maga írt német nyelvtant, német neveket adott a hónapoknak és szeleknek, gyűjtötte a régi hősmondai dalokat, melyek az ősök dicsőségéről szóltak.* Irodalmi hatása tehát nemcsak a térítésnek állott szolgálataiban, mégis e téren volt legnagyobb. Az ő parancsára keletkeztek a legelső művek német prózában; többnyire fordítások, az új keresztyének számára: a miatyánk, a hiszek-egy, gyónások és imádságok. A hívek Krisztus életét is kívánták német nyelven bírni, és papjai lefordították Máté evangéliomát, mely e kornak egyik legszebb nyelvemléke; lefordították Isidorus értekezését, az úr születéséről, melyben a zsidóság ellenvetései megczáfolvák, továbbá Augustinus szónoklatát Szt. Péterről, Szt. Benedek reguláját stb. Már Károly halála után, fiának uralkodása alatt, ültetettett át németre a középkornak egyik legfontosabb theologiai forrásműve, az a híres „Evangéliom-harmonia”, melyet a hagyomány alexandriai Ammoniusnak vagy Tatianusnak tulajdonított, mely azonban Victor capuai

* Nagy Károly élete EINHARD-tól, 29. fej.

püspöknék (+ 554) műve a VI. századból.¹ E nagy munka² Fuldában jött létre, Hrabanus Maurus iskolájában, ugyanazon iskolában, melynek Otfried tanítványa volt, ki utóbb főleg ezen munka alapján írta német verses evangyéliomharmonióját. A fuldai papok térítették meg a szászokat is; apátjok, a bajor származású Sturmi, a szászok apostola. És a mint a térítés megindul, a térítők és megtérítettek számára ószász nyelven is följegyzik a keresztyén hitvallást, gyónásokat és imádságokat. A kolostorok mindenfelé ropant munkásságot fejtenek ki; sok veszett el a századok folyamában; a fenmaradt glossák, fordítások és magyarázatok mégis igen tekintélyes irodalmat tesznek.

Verses alakban egyetlen egy töredékes emlék maradt Nagy Károly idejéből — félig prédikáció, félig az utolsó ítélet leírása, epikai és tanító elemekből megalkotva, keresztyén szellemben írva, de telve pogány képzetekkel.³ Első kiadójától származik czíme *Muspilli* azaz: a világ vége tűz által, mert e pogány szóval jelöli a szerző az utolsó ítélet napját. A költemény a VIII. század végén vagy a IX. sz. elején Bajorországban keletkezett, talán mielőtt Nagy Károly 802-ben országának tekintélyes férfait kiküldte, hogy birtokjogi pörökben igazságot szolgáltatassanak. Híres dal volt, melyre Otfried is céloz; fönmaradt följegyzése talán Német Lajos királytól származik.⁴

¹ Th. ZAHN, *Forschungen zur Geschichte des neutestamentlichen Kanons*, I. (Erlangen, 1881.) szerint e munka mégis Tatianusnak szyr nyelven a II. század közepén írt műve.

² Kiadták SCHMELLER ANDRÁS 1841, — SIEVERS EDE 1872. — *Harmonia Evangeliorum* az oly munka, mely Jézus életét mind a négy evangyéliom alapján kölcsönös kiegészítéssel és kiegyenlítéssel előadja.

³ HEINRICH G., *Muspilli*, Közlöny VIII. 158.

⁴ P. PIPER, *Die älteste deutsche Literatur*. Stuttgart, 1885. 150. l.

A 'Muspilli' három részből áll. Az első tárgyalja az angyalok és ördögök harcát az elköltözött lélekért, — a későbbi középkornak is egyik kedves tárgyát. Illés és Antikrisztus is részt vesznek e harcban. A második rész az új testamentumon alapszik, de nem egyezik teljesen az Apocalypsis (XI, 3) leírásával; nem is egyezhetik vele, mert a félig pogány szerző a német mythosz tanát a világ végéről összekeveri a keresztyén fölfogással, Illést pedig azonosítja Thorral, kit a midhgardi kigyó megöl, mire a világ tűzben véget ér:

Hallottam, hogy mondják, kik a világ sorsát tudják:

Antikrisztus és Illés harcolni fognak.

Fegyverben áll a dühös, s küzdelemre kelnek.

40 Oly kitünők a küzdők s oly nagy a harc czélja!

Illés itt síkra száll az örök életért,

Hogy az igazaknak birodalmat biztosítson.

Segíti is őt bizonyynyal az egeknek ura.

Antikrisztus oldalán áll az örök ellen,

45 Oldalán a sátán, ki mélységbe vonja,

Miért is megsebesítve maradand a téren, —

Kísérlete közepett győzelmét veszíti.

De más szent tudósok meg azt tanítják,

Hogy a harcban győztes seb nélkül nem marad.

50 Illés vére csepegve a mint éri a földet

Lánggra gyúlnak a hegyek, egyetlen fa sem marad

Épen egész földön, a folyók kiszáradnak,

A tenger elpárolog, lángban ég az égbolt

A hold gömbe lehull, hamuvá lesz földünk,

55 Egy szikla sem áll szilárdúl. Ha jön a végzet napja,

Tüzes kocsin közelg ő, fölkeresni a népeket,

Rokon sem bir rokont megváltni a világtűztől.

Most következik az utolsó ítélet, melyen a mindent tudó Isten elválasztja a jókat és gonoszokat:

86 Ha ő megérkezik s leül törvényt látni

S élőknek s holtaknak jutalmat juttatni:

- Körülállja körben az angyalok serge
 És a jó halandók hatalmas nagy népe . . .
 91 Itt földnek fia nem takarhat semmit,
 Mert a keze is megszólal, feje is vallomást tesz
 És tagjai mindenike, még kicsi újja is . . .
 Nincs is oly ravasz, ki meghazudtolná
 96 Vagy csak titkolhatná valamelyik tettét
 S ne válnék valamennyi tudtúl a királynak, —
 Hacsak alamizsnával helyre nem hozta hibáját
 És szigorú bőjtökkel meg nem lakolt bűnéért,
 Mert megtisztul, a ki megbánt mire törvény elé jut.

Itt minden igazságtalanság kiderül és minden gonoszság bére elvész :

- 58 Ha földünk fölszine mindenestől megég
 És a tűz és a lég megemésztnék mindent —
 Hová lett a birtok, melyért küzdtek rokonikkal?
 Hamuvá égett a birtok, lenyügözve áll a lélek,
 S ha nem javít hibáin, bemegy a nagy büntetésbe.

A költemény befejezése homiliaszerű intés: hogy a keresztyén hívők a jogot és igazságot mindig szem előtt tartsák és legtöbbször becsüljék. Legyetek jámborok s igazságszeretők, és ne kívánjátok azt, a mi embertársatoké! Ez utolsó rész talán terjedelmes volt; de a befejezés nem maradt fönn. Gyilkosság, a bírák igazságtalansága, czivódások a birtokokról: ezek a főbűnök, melyektől a költő a hallgatókat óvja.

Nyelv, verselés, felfogás tekintetében még igen közel áll a „Muspilli” a „Hildebranddal”-hoz, — de más a szelleme, más a stílje. A keresztyénség kiszorította a pogány hitet, mely csak egyes képzetekben és kifejezésekben lappang, a szép és erőteljes előadás levetette a régi tárgyilagosságot. A költő prédikátor, de maga is érzi bűnösségét; inti embertársait, de saját szíve is szorúl. Részben új e mű nyelve is.

A keresztyénség nagy befolyással volt a német nyelvre. Mennyi új szóra, új fordulatra volt szükség, hogy a németek az új hitnek számos soha nem hallott fogalmát és fordulatát kifejezhessék! A szók alkotása a régi nyelvben leginkább belső képzés (*Ablaut*, pl. *bergen*, *barg*, *geborgen*, *Berg*, *Gebirge*, *Burg* stb.) útján történt; most a származtatás kezd nagy szerepet vinni. Régi szók képzőkké lesznek, az összetétel igen gyakorivá lesz; idegen szók is jutnak a nemzeti nyelvbe,¹ mások új jelentést nyernek.² A kettős szám, mely az államban és családban nagy jelentőséggel bírt, eltűnt, mert szerepe megszűnt. A mondatban is átalakul; a régi stíl teljesen a mellérendelésen alapult; most az új gondolatok és a latin nyelv példája az alárendelést honosítja meg. Határozók kötőszókká lesznek, hogy az új fordulatok lehetségesekké váljanak; az előljárók roppant tért foglalnak el a régi casusok rovására. A nyelv régi testesége, szemlélhetősége, friss ereje eltűnik; az elvont hittel és tudománynyal elvonttá lesz a nyelv maga is.³

A „Muspilli“ az utolsó felnémet költemény betűrímes alakban; néhány verspárt már itt is a rím kapcsolja össze; de e versek későbbi eredetűek lehetnek vagy a rím csak véletlen. De ezentúl a vers uralkodó kapcsoló eszköze a rím,

¹ Így ez időben pl. *kiricha*, *pfaffo*, *laigo* (laikus), *angil* (angyal), *piscof* (püspök), *priestar*, *klusa* (Klause), *abbas* (apát), *clöster*, *altäri*, *munistri* (monostor), *ophar* (*offere*, áldozat), *chrüzi* (kereszt), *tiufal* (diabolus), *seғанон* (*signare*, áldani) stb.

² Például *heithan* falusi, most pogány, *gimeinida* közösség, most egyházközség; a pogány kultuszból származnak, pl. *got* a fényes ég, *hella*, *Hel* a halál istennője; *suontag* itélet napja, *unholt* ördög stb.

³ RUD. V. RAUMER, *Die Einwirkung des Christenthums auf die althochdeutsche Sprache*. Stuttgart, 1845.

egészen a jelenkorig. A rím a latin egyházi költészetből származik, melyben a régi metrikát helyettesíti. A mint a latin vers nem többé a szótagok mennyiségére, hanem egyedül a hangsúlyra támaszkodik, föltűnik a rím, mely a régi egyház remek hymnusaiban már általában szerepel és az egyházi költészetből a világi népies nemzeti költészetbe is átmegy. Németországban is a latin egyházi dalból származik a rím, de talán a román népek költészetéből is,* melynek kezdettől fogva jellemző eleme a vers zárszótagjainak e hangzatos összecsengése. A rímmel jár a strófa; az alliterációs költészet ritkán lép föl strófai tagoltsággal, Németországban soha: a rimes költészet már a legrégibb emlékekben — latin, román és germán művekben — strófai tagoltságot eredményez. Az egyházi hymnuszok legrégibb verse, a négy hangsúlyos szótagot föltüntető sor, összevágott a német epikai sor felével, azaz: az epikai sor két félre osztott, melyeket a rím kapcsolt egymáshoz. Ez alak tehát német nemzeti eredetű, de egyszersmind megegyez a latin költészet kedvelt versalakjával. Négy ily vers tett egy versszakot, már Otfriednél is, kinél a rímmel először találkozunk. De nagyon valószínű, hogy nem a szerzetesek alkalmazták először a rímet, hanem hogy ezt előbb a német nemzeti költészet vette föl, és a nép dalainak mintájára alkalmazta később az egyházi költészet, mely mindenütt és mindenkor lehetőleg a nemzeti költészet jellemét veszi föl. De rimes népdalok csak későbbi időből maradtak fenn; az első német

* A román nyelvekben *rîma*, ófn. *hrîm*, *rîm*, úfn. *Reim* a. m. sor, szám. A középkori latin költészetben *rhythmus* és *metrum* ellentétek: amazt a hangsúlyos és rímelő, emezt a hangmennyiségi és rímtelen versekről használják. S így a középkori latin költeményekben (pl. a mysteriumokban) előforduló német verseknek is rendes czímfelirata *rhythmus* vagy *rigmus*.

munkák, melyeket a rím jellemez, az egyházi költészet körébe tartoznak.

3. Károly utódjai. Egyházi költészet.

Ily egyházi költészet fejlődésének igen kedvezett a IX. század. Már Nagy Károly fia és utódja, Jámbor Lajos (814—840), inkább pap, mint fejedelem. Az egyházi szempont előtte benne a nemzeti szellemet. A hősdalok, melyeket atyja gyűjtetett és melyeket Lajos ifjabb éveiben még szeretett és könyv nélkül tudott, ellenszenvesekké váltak a meglett férfiú előtt; sem olvasni, sem hallani nem akarta, mint Theganus, a császár életírója meséli.* A N. Károly gyűjteménye bizonyosan már Lajos alatt ment tönkre, és talán a „Hildebranddal“ az egyedüli emlék, mely belőle, ha nem is közvetlenül, fönmaradt. Nemzeti dolgok iránt Lajos nem érdeklődött; legföljebb az egyházi, vallásos tartalmú német költészetet pártolta, melyről remélte és kívánta, hogy a pogány ízű hősmondát és annak költői földolgozásait kiszorítsa és megsemmisítse. Jellemző, hogy az alliteráció épen Lajos alatt szűnik meg és helyét a keresztyén rím foglalja el. N. Károly nagyszerű sikerei a nemzeti műveltség terén mind veszélyeztetve voltak e szerencsétlen fejedelem alatt, kivel szemben a történetíró folyton fölháborodás és szánsalom közt ingadozik. Szerencséire az ő idejébe esik a jeles Hrabanus Maurus működésének legfontosabb korszaka és a fuldai kolostornak messzeható virágzása; e fényes pont némileg enyhíti az ő uralkodásának sötét képét.

Fuldát Bonifacius alapította; tanítványa Sturmi (744—

* Cap. 19: *poetica carmina gentilia, quae in juventute didicerat, respuit nec legere nec audire nec docere voluit.*

780), a szászok térítője, volt első apátja. Hrabanus Maurus, ötödik utódja, ki 776-ban született, 804—822 állt az iskola és 822 óta mint apát a kolostor élén, erélyes és türelmetlen, de munkás és nemzeti szellemű férfiú volt. Az ő vezetése alatt volt a fuldai iskola Németországnak leghíresebb és legtekintélyesebb intézete, melynek mintájára mindenfelé alapították vagy újjá szervezték a kolostori iskolákat.* Tanítványok messze földről keresték föl Fuldát, hogy Hrabanus vezetése alatt a kor tudományát elsajátítsák. A jeles apát, ki utóbb mint mainzi érsek (847—856) a német egyház primása, Bonifacius méltó utódja volt, a keresztyén buzgósággal a nemzeti szellemet is egyesítette. A fuldai iskolából kisugárzott a német szellem mindenfelé és megedzette a még teljesen ki nem fejlett nemzetiséget, melyet Jámbor Lajos politikája erősen veszélyeztetett. Hrabanus maga is írt német nyelven — így főleg a Máté-evangéliom magyarázatát, melyet a IX. században a költők is fölhasználtak — és buzdított másokat német művek szerkesztésére: Tatianus nagy munkájának német fordítása az ő befolyása alatt keletkezett és Otfried, Jézus életéről írt epikai művében, büszkén vallja magát az ő tanítványának.

De Otfried nem az első, ki a Megváltó életét költői alakban földolgozta; vagy egy emberöltővel régibb a *Heliland* (t. i. *Heiland*, Megváltó), mely a régi alliteratiós alakban, a réginepköltészetszellemében, de nem felnémet, hanem ószász nyelven van írva. Nagy Károly meghódította és a keresztyén hitre térítette ugyan a szászokat, de a felnémet nyelvet nem kényszeríthette reájok. Az alnémet szójárás, melyet a

* Az oktatás alapját és körét mindenütt a Trivium (grammatika, retorika, dialektika) és az alárendeltebb Quadrivium (aritmetika, geometria, zene és astronomia) tették.

VI. században kifejlett hangváltás megkülönböztet a felnémlettől, érvényben maradt a német síkságban, mint az irodalom eszköze is, egészen a reformációig, de jelentősége csak ritkán csillámlik föl egy-egy szórványos emléken. A frank fejedelmek hatalma a felnémet nyelvet tette az irodalom legfontosabb közegévé, még pedig e nyelvnek frank dialektusát, mely számos emléken fekszik előttünk. Irodalmi nyelvet, ellentétben a szójárásokkal, egységes és kötelező irodalmi nyelvet nem ismert a IX. és X. század, nem ismert Németország egészen a reformációig; a középkor századaiban az irodalmi termékekben is az egyes tartományok szójárása az uralkodó; de félreismerhetetlen a karolingok és frank császárok alatt a frank szójárás túlsúlya és nagy befolyása: a legtöbb nyelvemlék e dialektusban van írva és a többi szójárások legalább közeledni törekszenek az uralkodó dynastia udvari nyelvéhez. Nagy Károly tehát még a német nyelv fejlődésére és terjesztésére is befolyt és kétségtelen, hogy ha a sors nagy eszméktől áthatott utódokkal áldja meg a lángeszű férfiút, Németország egyesítése és egysége sokkal korábban és sokkal bensőbben jött volna létre.

A ‚Heljand‘¹ a messiádák sorából való, keresztyén-valóságos éposz, melynek tárgya a Megváltó élete, hőse maga Krisztus. A költemény két nagy kéziratban és egy kis töredékben maradt reánk és első kiadójától, SCHMELLER ANDRÁSTÓL (1830), nyerte czímét.² Az époszhoz csatolt zavaros és ellentmondásokban bővelkedő latin előszó szerint e mű szerzője egészen tudatlan paraszt volt, kinek a Megváltó

¹ V. ö. *Közlöny*, VII. 263. — Szász K., *A világirodalom nagy époszai*, II. 659. — A költemény 5983 versre terjed.

² A kéziratokban nincs a költeménynek czíme, csak az egyik codexben olvasható e fölirat: *Incipit quatuor evangelium*.

személyesen meghagyta, hogy életét és szenvedését a szász nép számára verses alakban földolgozza. Ez adat monda, még pedig ugyanaz a monda, melyet a hagyomány Kædmon angolszász költőről mesél* és melyet, nem tudni, mi alapon és mily összefüggésben, itt a „Heljand“ szerzőjére alkalmaztak. Ellenkezőleg, a „Heljand“ költője tanult és tudományosan képzett pap volt, ki korának egyházi irodalmát jól ismerte és az evangéliumokat (az ú. n. Tatianust is) a hozzájuk tartozó magyarázatokkal együtt ügyesen felhasználta. Kevesbbé kifogásos a költemény latin előszavának azon állítása, hogy a „Heljand“ költője Jámbor Lajos kivánságára és megbízásából írta e művét; sőt ez adat teljesen összevág Lajos király apostoli buzgóságával. A szászok névleg keresztyének voltak, de csakis névleg és külsőleg, mert méltán tartottak a frank helytartók kérlelhetetlen szigorától; de titokban a régi isteneknek áldoztak az erdők mélyében és a patakok partinál és szívéen ragaszkodtak ősrégi szokásaikhoz. A térítő intése, a hivatalnok fenyegetése, a bíró ítélete nem sokat lendítettek e szilaj és makacs faj ellenében; hátha megkísértenék, a Megváltó szent életét és megható halálát a szászoknak nemzeti költészetök szeregett alakjában és stíljében adni elő? nem számíthatna-e ily munka nagyobb népszerűségre és nem verhetne a költészet útján a vallásos szeretet és hit is gyökeret a nép szívében? E gondolat vezethetett a „Heljand“ megírására, és miért ne származhatnék e gondolat Nagy Károly jámbor fiától, ki a szász térítés czéljaira 822-ben Corveyben nagyszerű kolostort is alapított? A költemény maga kétségtelenül Lajos alatt készült, még pedig 821 után, mert ez évben fejezte be Hrabanus Maurus Máté-kommentárját, melyet a „Heljand“

* *Baedae Histor. Eccl.* ed. A. HOLDER, lib. VI. cap. 24 (208. l.)

szerzője fölhasználta. A mű latin előszava még egy harmadik adatot is tartalmaz, mely szintén figyelemre méltó: a szerző, mondja az előszó, jeles költő volt, ki nemcsak az új, hanem az ótestamentomot is földolgozta ószász versekben. Ez utóbbi műve — ha ugyan a „præfatio” ez adata hiteles — nem maradt reánk; de nem lehetetlen, hogy az angolszász „Genesis” egy epizódja, mely a gonosz angyalok bukását tárgyalja, a „Heljand” szerzőjének elveszett ótestamentomi époszából származik.*

A „Heljand” tehát tanult szerzetesnek műve, de e szerzetes egyszersmind nemzeti szellemű, a népköltészet emlékeiben jártas és jeles tehetségű költő volt, ki úgy látszik a fegyverek forgatásához is értett, mert kiváló előszeretettel szól a csaták zajáról és a harcban esett sebekről. A tárgy epikai földolgozásra nem igen alkalmas; a költő azért nem is igazi époszszá, hanem inkább epikai tankölteménynyé dolgozta föl. De ezen megszorítással értékes munka a „Heljand”. A költő teljesen a nemzeti költészet alapján áll és e költészet eszközeivel építi föl vallásos művét. Germán-pogány és bibliai-keresztyén fogalmak és képek folyton váltakoznak e hangzatos versekben; a világ, melyet a költő rajzol, csak névleg bibliai, tényleg szász nemzeti világ: Krisztus nála germán fejedelem, ki népgyűléseket tart és lakomákat ül híveivel; tanítványai az ő vazallusai, kiket a germán hűség ösrégi köteléke kapcsol hozzá; a zsidó ország és nép teljesen a szász tartomány és nép képében tűnnek föl: Nazareth és Bethlehem várak, mert a szász földön másnemű város nem volt; Herodes terme a germán hűbérúrnak favára; a hajó, melyen Krisztus Tiberias taván evez, a magas bordájú német hajó. Mythikus czélzások sem hiány-

* ED. SIEVERS, *Der Heliand und die angelsächsische Genesis*. 1875.

zanak: a végítélet nála is ‚muspilli‘, a mindenséget megemésztő tűz; a sátán a láthatatlanná tevő varázs-sisaknak van birtokában, mint Siegfried a germán mythosban.¹ Az egész költemény így nemzeti színezetet nyer, mely költői becsét neveli, a nélkül hogy vallásos értékét csorbítaná. A ‚Heljand‘ közel áll a ‚Beovulfhoz‘; előadás, verselés, fölfogás tekintetében felöltő a hasonlatosság; csak a tárgyban van nagy eltérés, de a ‚Heljand‘ szerzője még ezt is kiegyenlíti bizonyos fokig, mert lehetőleg a hősmunda világába helyezi át az ókeresztyén történetet. Persze igazi cselekvénynyé ő sem tudta átalakítani tárgyát, mely epikai szempontból szegény és sivár; valamint nem tudta kiegyenlíteni pogány világnézetét és nemzeti stíljét az új anyagnak keresztyén szellemével és idegen jellemével. Örömmel ragadja meg forrásának epikusabb részleteit és terjedelmesebb leírásra alkalmas mozzanatait; de tárgya és föladata mégis a szent hitnek előadására készítetik, úgy hogy művének nagy része elméleti magyarázat és erkölcsi prédikáció.

Még nagyobb mértékben áll ez vetélytársáról, Otfriedről, ki vagy egy emberöltővel későbbben ugyanazt a tárgyat, ugyanazon forrásokból, de felnémet nyelven és lényegesen eltérő szempontból dolgozta föl. Otfried 790-ben született Weissenburgban, mely akkor a speieri kerülethez, tehát a frank tartományhoz tartozott. Fuldában tanult, hol Hrabanus Maurus szelleme őt is magával ragadta. Később beneczés szerzetes lett a weissenburgi kolostorban. Nagy művét — melyet ok nélkül neveznek *Kriszt*-nek, czíme valószínűen *Evangelium*² volt — 868-ban írta egy ‚Matrona

¹ A. F. C. VILMAR, *Deutsche Alterthümer im Heljand*. 1862².

² *Liber Evangeliorum* vagy csak *Evangelium*. — A ‚Kriszt‘ czím GRAFF-tól származik, ki 1831-ben kiadta. Első kiadását

Judith' fölszólítására, kiben újabban Jámbor Lajos özvegyét, Judith császárnét, Német Lajos király mostoha anyját ismerték föl, ki 830-ban apácza lett és 843-ban meghalt. Otfried több évet töltött Szt. Gallenben is: innen frank nyelvének alemann elemei, és 875 táján halt meg. Műve, melyet Német Lajos királynak és Liutbert mainzi érseknek, amannak német versekben, ennek latin prózában ajánlott, négy kéziratban maradt reánk: kettőt, a bécsit és a heidelbergit, Otfried maga írta; a harmadik, a freisingi, mely csak töredékekben maradt fenn, a költő felügyelete alatt készült; a negyediket, a münchenit, a X. században Otfriednek egy sajátkezűleg írt példányából másolták le. A 'Heljandot' nem ismerte Otfried; a két mű egyező vonásai a források azonoságából származnak; de ismerte a 'Muspilli', 'Petrus-dal' és 'Krisztus és a szamarita nő' című ófelnémet költeményeket.¹

Otfried műve költemény akar lenni, elolvasásra és előnéklésre szánt költemény — innen a kóták a bécsi és heidelbergi kéziratokban —, de egyszersmind a tudós körökhöz is fordul. Öt könyvre oszlik, melyek az öt érzék tisztítását és megszentelését célozzák;² az egyes könyvek fejezetekre oszolnak, melyek latin címfőiratokkal pompáznak; a latin előszó kifejti a szerző célját: a szentségtelen népköltészetet akarja kiszorítani.³ Nagy apparatussal dolgozott: ismeri

Mathias Flacius eszközölte 1571-ben, legelőször Tritheim apát említi 1495-ben.

¹ Legjobb kiadása PIPER PÁLTÓL. Paderborn, 1879. *Közlöny*, IV. 373. — Németre fordította KELLE JÁNOS. Prag, 1870.

² Tartalmuk: 1. Krisztus születése és ifjúsága, 2. első föllépése és tanai, 3. csodái, 4. szenvedései és halála, 5. föltámadása és mennybemenetele.

³ *Rerum sonus inutilium, laicorum cantus obscenus, ut aliquantum huius cantus lectionis ludum secularium vocum deleat et in*

Vergiliust, Lucanust, Ovidiust, Juvencust, Aratort, Prudentiust; ismeri korának theologiai irodalmát: Hrabanus Máté-kommentárját, Bæda Lukács-kommentárját, Alkuin János-kommentárját, Szt. Gergely és Szt. Ágoston műveit. Főfeladata a magyarázat, a reflexió, a tanítás. Ellentétben a „Heljand“ szerzőjével, elhanyagolja tárgyának epikai anyagát és inkább tanító, moralizáló elemeit dolgozza föl. Nem az olvasó képzeletére törekszik hatni, hanem szívére; nem költői élvezetet akar neki nyújtani, hanem javítani, vallássossá, erkölcsössé törekszik tenni honfitársait. Az élet a nyomor országa, melyben mi emberek mint a számkivetésben élünk; igazi hazánk a paradicsom, melyben élet van halál nélkül, világosság sötétség nélkül, hol merő boldogság és öröm honol. Már e földön is mennyi fájdalom és bánat részese, a ki hazájától távol élni kénytelen! — a költő maga is élt idegenek közt és sóvárogva vágyott vissza gyermek éveit honába; — mennyivel nagyobb boldogtalanság, ha mennyei hazánkat, a paradicsomot, örökre elveszítjük! Ez a mű alapgondolata, melyre Otfried újra meg újra visszatér.

Otfried munkája még kevesbbé eposz, mint a „Heljand“; még inkább tanköltemény, mint az ózsász messiáda. Költői értéke azért nem is nagy, bár egyes részletek melegség vagy lendület által kiválók; annál fontosabb nyelvi és verselési szempontból. A költő épen nem dicséri anyanyelvét; barbárnak és fejletlennek nevezi,* és sokszor látjuk, mint küzd e merev eszközzel, hogy gondolatainak és érzéseinek alkalmas kifejezőjévé tegye. Az ófelnémet nyelv csakugyan

evangeliorum propria lingua occupati dulcedine sonum inutilium rerum noverint declinare.

* *Huius linguae barbaries inculta et indisciplinabilis atque insueta capi regulari freno grammaticae artis.*

fejletlen volt még, de gyönyörű rhythmusú, mély és változatos hangzókból gazdag, költői előadásra kiválóan alkalmas, — a reflektáló és fejtegető stilhez azonban nehezen simúlt. Otfried verse a régi nyolcz ütemes epikai sor, melyet a sormetszet két félre oszt, tehát a „Hildebranddal” és „Muspilli” verse. De az alliteratiót a sorvégi rím helyettesíti: a verssor közepét és végét a rím kapcsolja együvé; két-két ily verssor versszakot alkot; pl. egy versszak:

*Lindo liobo druhtin mîn, Laz thina kestiga sîn;
Gîlôko mir daz minaz muat, Sô muoter kindiline diat.**

E nyelv szépségét az is érzi, a ki nem érti. Otfried a latin nyelvvel hasonlította össze és barbárnak találta. Pedig jó német volt, büszke volt népére, a hódító frankokra, kiknek dicsőségét e művével is emelni akarja. A frankok szerint Macedoniából származnak, Nagy Sándor rokonai; merészek és a fegyverforgatásban ügyesek, akár a görögök vagy rómaiak; okosak és tehetségesek, gazdagok és munkások; a föld összes népei félnek tőlök, kivéve a kik a tengereken túl laknak; szomszédaikat mind meghódították; karddal és lándzsával, nem szép szóval tanítják az ellenséget az engedelmességre; még a médusok és perzsák is rosszúl járnának, ha Nagy Sándornak e rokonait megtámadnák! De a frankok jó keresztyének is; szívesen hallgatják és tanulják Isten igéjét; azért is határozta el a költő, hogy Krisztus dicsőségét saját népe nyelvén előadja és magasztalja. E nemzeti öntudat nem Otfried személyes érzése;

* Mai németséggel: Linder lieber Herre mein, lass deine Züchtigung sein; Locke zu dir mein Gemüth, wie die Mutter ihrem Kindlein thut. Azaz: Kegyes szeretett Uram Istenem, hagyj fel büntetéssel; Szeretettel fűzd magadhoz szívetem, mint az anya csecsemőjét (magához szorítja).

egész népe át volt hatva e büszke tudattól. A frank jogi könyv¹ (*Lex salica*) prologja részben szóról-szóra meg-
egyezz a frank költővel: „A frankok dicsőségben gazdag népét
a teremő Isten alkotta meg; bátor harczosok, hű szövetsé-
gesek, böles tanácsadók; a frank ember magas testalkatú,
fehér bőré és kiválóan szép; merész, gyors és erélyes. . . .
Ez az az erős és bátor nép, mely hosszú harczokban lerázta
nyakáról a rómaiak kemény igáját, mely a szent keresztsé-
get fölvette és arannyal és drágakövekkel ékesítette ama
szent vértanúk testeit, kiket a rómaiak tűzben megégettek,
karddal összevagdaltak és a vadállatok elé dobtak’.

E büszke nemzeti öntudatnak történeti alapja a verduni
szerződés (843), mely a német nemzeti államnak alapja.
Csak most van ,német’ ország és ,német’ nemzet — a romá-
nokkal (francziákkal és olaszokkal) szemben; csak most
lesz a ,deutsch’ megjelölés — mely a latinnal szemben
788-ban, a francziával szemben 813-ban fordul elő először —
általánosan elfogadottá. E korszakalkotó szerződés beveze-
tése az az eskü volt, melyet 842. február 14. Strassburgban
a nyugati frankok Kopasz Károly alatt franczia nyelven, a
keleti frankok Német Lajos alatt német nyelven mondtak;²

¹ A ,saliai jog’ (fönmaradt alakjában az V. századból száрма-
zik) nyelvi szempontból is fontos forrás az úgynevezett *malbergi*
glossa által. E névvel a latin szöveghez csatolt német jogi kifeje-
zéseket jelölik, melyeket régebben keltáknak néztek, de melyek-
ről ma már kétségtelen, hogy német szók és phrasisok. A név
értelme: *in mallobergo*, azaz: a nép törvényszékén. (Ófn. *mahal*
s ebből klat. *mallum* v. *mallus*, törvényszék.) Nagy Károly a *lex*
salicát 802-ben németre fordíttatta, de e fordításból csak egy tö-
redék maradt fön.

² *Nitharti Historiarum libri IV.* MGH. SS. II, p. 665. Nithart
Angilbert és Bertha fia, Nagy Károly unokája. — Közlöm ez
esküket, mint a franczia és német nyelv jellemző emlékeit. Fran-

— a verduni szerződés, melyben Jámbor Lajos fiai osztzkodtak atyjok és nagyatyjok örökségében, megállapította a mai német, francia és olasz nemzeteket és államokat; németekké, azaz 'egy' nemzetté, tette a frankokat, szászokat, thüringiaiakat és a többi német ajkú törzseket. E 'német' államnak, 'Német' Lajos királyságának uralkodó törzse a frankok voltak, — innen az a büszke öntudat, mely a 'frank jog' bevezetésében és az elzászi szerzetes verseiben majdnem ugyanazon szavakkal, de bizonyára ugyanazon szellemmel nyilvánul.

A kor költészete a Karolingok alatt majdnem kivétel nélkül az egyház és vallás szolgálatában áll. A fönmaradt emlékek — nagyrészt töredékek, melyeknek költői értékéről bajos itélni — mind egyháziak, vallásosak. Ilyenek: az 'Ima szt. Péterhez', melyet némelyek tévesen Otfriednak tulajdonítottak, mert Otfried versében van írva; — egy verses zsoltár-fordítás töredékei (részletek a 138. és 139. zsoltárból), melyek talán Szt.-Gallenből származnak; — 'Krisztus és a szamarita nő', János evangy. IV, 6—19 alapján, balladaszerű költői elbeszélés, melynek vége elveszett;

ezíaul: *Si Lodhuuigs sacrament, que son fradre karlo iurat, conseruat, et Karlus meos sendra de sua part non los tanit, si io returnar non l'int pois, ne io ne neuls, cui eo returnar int pois, in nulla aiudha contra Lodhuuig nun li ir er.* Németül: *Oba Karl then eid, then er sinemo bruodher ludhuuige gesuor, geleistit, inti Ludhuuig min herro, then er imo gesuor, forbrihchit, ob ih inan es iruenden nemag, noh ih noh thero nohhein, then ih es iruenden mag, wiidhar Karle imo ce follusti neuuirdhit.* [Magyarúl: Ha Lajos (Károly) az esküt, melyet testvérének Károlynak (Lajosnak) esküdött, megtartja, és Károly (Lajos), az én uram, azt a maga részéről meg nem tartja (megszegi), ha nem tudom őt ettől elfordítani, akkor sem én, sem bárki más, kit ettől elfordítani tudok, nem fogunk őtet segíteni Lajos (Károly) ellen.]

egy legenda Szt. Györgyről, mely szintén töredék, és egy másik Szt. Gallusról, Ratpert szt. galleni szerzetesnek műve a IX. század végéről, mely azonban csak IV. Ekkehard latin átdolgozásában, rímes hangsúlyos versekben, maradt fön, és egyéb töredékek, melyek csak mint nyelvemlékek fontosak és értékesek.¹

De a költészet már a világi dolgok iránt is kezd érdeklődni és profán tárgyakkal is mer foglalkozni. A hősmonda folyton élt a nép ajkán, és azok a „carmina diabolica“, melyeket a papság oly erélylyel üldözött, népszerűek maradtak. Bizonyára nem feledte el a nép azokat a szerelmes dalokat („winileod“, *winja* kedves) sem, melyeket már a merovingek alatt említenek az egyházi tilalmak; ² bizonyára azokat a táncdalokat („leich“, gót *leikôn* táncolni) sem,³ melyeket még templomokban és temetőkön is pogány ízű tánczok közben elénekeltek és melyek ellen az egyház még a XV. században is kénytelen volt fölszólalni. Ezekhez most a napnak történeti eseményei is járultak, melyeket szerzetesek és hegedősök költői alakban földolgoztak.

A legfontosabb emlék e körből, az egyetlen német emlék, mely az ily fajta művekből fönmaradt, a *Lajosdal*,⁴ mely III. Lajos királynak 881. augusztus 3-án Saucourt mellett kivívott nagy győzelmét dicsőíti. A normannokat verte meg

¹ Az ófelnémet kisebb emlékeket kiadták K. MÜLLENHOFF és W. SCHERER, *Denkmäler deutscher Poesie und Prosa aus dem VIII—XII. Jht.* Berlin, 1873².

² A dálnak német nevét (*Lied*, ófn. *leod*, gót *liuthôn* énekelni s *liuthareis* dalnok) Venantius Fortunatus poitiersi püspök (VI. száz.) említi először: *bombicans barbaros leudos harpa relidebat* és: *nos tibi versículos, dent barbara carmina leudos*.

³ Először Notkernél († 1022): *lied unde leicha*.

⁴ HEINRICH G., *A Lajosdal*. Közlöny, VIII. 476.

az ifjú király, a IX. század legfélelmetesebb ellenségét; innen e győzelem nagy híre; angol krónikások is tudnak róla, a francia népköltészet is fölkarolja, monda is fűződik hozzá. A dal közvetlenül a nagy esemény után keletkezett, még Lajos életében, pedig a király már 882. aug. 5., majdnem győzelme első évfordulóján halt meg. Némelyek szerint Hucbald, szt.-amandi ¹ szerzetes, ki 930-ban kilenczven éves korában meghalt, a dal szerzője; bizonyos, hogy szerzetesnek műve, ki első sorban történetet akart írni, mert a költemény a legcsekélyebb, legmellékesebb vonásokban is megegyez a történelmi tényekkel, úgy hogy teljesen megbízható történeti forrásnak is tekinthető. De azért a szerzőnek papi állása és világnézete első pillanatra is fölismerhető: ó-testamentomi stílusban, bibliai képekkel dolgozza föl tárgyát. Lajos király korán jutott árvaságra.² Ekkor Isten maga helyettesítette atyját: magához vette a gyermeket és fölnevelte, utóbb királylyá tette. Most meg akarja kísértetni, képes lesz-e ifjúsága ellenére is nagy vészszel megküzdeni. E czélból áthozza a tengeren a vad normannokat és megbünteti a frankokat bűneik miatt. Lajos távol van. Ekkor Isten visszahívja őt, és a király engedelmeskedik az Úr szavának: népe élére áll és győz. A szerző pap, mindent Istenre vezet vissza és az Isten ostorát ismeri föl a normannok betöréseiben; — de egyszersmind tehetséges költő: röviden, erőlesen, tartalmasan ír. A dialogikus alak, mely a költemény első felében a túlnyomó, elevenséget és szemléletességet kölcsönöz a dalnak; a csata leírása rövid, de látszik, hogy a szerzetes dalnok ifjú éveiben maga

¹ St.-Amand kolostor, a germán és román világ határán, a karoling korszakban a tudományos munkásság híres központja volt.

² Midőn atyja, Hebegő Lajos meghalt (879), tizenöt éves volt.

is forgatta a kardot és szemben állt a pogányokkal.
A király

Dárdát fog és pajzsot, Sebes lovon vágat,
Összecsapni kíván Ellene hadával.

S íme, jött feléje Normann ellensége.
,Istennek' mond ,hála!' Meglett kívánsága.

Lajos jött merészen S dalolt harcra készen,
S vitézi daloltak: ,Kyrie eleison!'

A dalt ők eldalolták, A harczot megindíták,
Arczuk lángra lobbant, Szívök kéjtől dobant.

Bátran kiki harczolt, Lajosnak párja nem volt:
Gyorsan és merészen, — Így volt mindig készen.

Amazt általvágta, Emezt lesújtotta.
Összes ellensége Fájdalmat vett tőle,

Keserű fájdalmat. Szomorú volt sorsa!

A mint a győzelem a frankoké, a költő egy rövid kívánsággal fejezi be művét:

Áldva Isten karja: Lajos győztes maradt;

Hála minden szentnek: Lajos lett a győztes.

Boldog volt a király, Dicső volt a harcza!

Minden bajnak vége! Gond őt sohse érje!

Tartsa meg őt Isten Örök dicsőségben!

A ,Lajosdal' félig történeti, félig vallásos költemény, ballada és hymnus keveréke. A moralizáló tendenzia a szerzetes költő része, az epikai dal alakját és stíljét bizonyára a népköltészet szolgáltatta.

Mert a nép költészete is előszeretettel fordul a IX. század óta a napi eseményekhez, és a vándor hegedősök komoly és tréfás, epikai és hymnikus dalokban tárgyalják a kor érdekesebb eseményeit, a kimagasló szereplők tetteit.* Mig

* Azért nevezi SCHERER (*Gesch. d. deutsch. Lit.*, 59. l.) e dalok szerzőit inkább szellemesen mint találóan ,vándor journalisták'-nak.

a népvándorlás századaiban a hősmonda szolgáltatta a költészet legfontosabb és legkedvesebb tárgyait, most — a IX. és X. században, — a 'legújabb hírek' vonzzák leginkább a hallgatók érdeklődését, és a hegedősök ilyenekkel kedveskednek közönségöknek. E tárgyak nem emelték költőiket: e századokban a vándor népköltő társadalmi állása föltűnően hanyatlik; inkább bohóc mint költő, félig komédiás, félig csodamester. Szívesen látják, jól is tartják mindenütt, de nagyra nem becsülik s egy kissé tartanak hosszú újjaitól. A papság nemcsak azért gyűlöli és üldözi, mivel pogány dalokat és igézéseket tud és alkalmaz, hanem tisztán erkölcsi szempontból is: a nép megrontóját látja benne, és nem minden alap nélkül.

A hegedősök e dalaiból semmi sem maradt fönn, senki sem jegyezte föl és így elhangzottak, mint a vándormadár dala. Csak sejthetjük alakját és jellemét a 'Lajosdalból', melyet szerzetes írt ugyan, de bizonyára a népdalok mintájára, és néhány töredékből, melyeknek hovátartozásáról mit sem tudunk: az egyik úgy látszik, gúnyvers volt egy meghiusult eljegyzésre, a másik egy vadászatnak szatirikus rajza. E régi 'napi költészet' elpusztulása annál sajnosabb, mennél gazdagabb és érdekesebb volt ez az irodalom, melyet a IX., de főleg a X. századi történetírók, egyenesen hivatkozva 'népdalokra', szorgalmasan kiaknáztak. A történetírókból tudjuk, hogy pl. a babenbergi hercegek véres viszályai a frank hercegekkel Gyermek Lajos (899—911) idejében és Hatto mainzi érsek gazsága, ki babenbergi Adalbertet elárulta (906), ily népdalok tárgyai voltak; hogy Madarász Henrikről, kivel az erélyes szász dynasztia jutott a német trónra (919) és Nagy Ottóról, e dynastia legkiválóbb alakjáról, számos monda és dal élt a nép ajkán. De nemcsak a kiváló császárokról, hanem kiváló hősookról is regélt a nép

és danoltak a hegedősök. Főleg híres volt I. Henriknek és Nagy Ottónak egy vitéze, Konrad herczeg, Alsó-Lahngau grófja († 948. junius 30.), kit a nép „Kurziboldnak“, azaz kis embernek nevezett és a ki sok tekintetben emlékeztet a magyar népmonda egyik legkiválóbb alakjára, Toldi Miklósrá.* Ez a Kurzibold derék okos ember volt, ki királyainak a tanácsban és a csatatéren sok jó szolgálatot tett. A nőket nem szerette, azért nem is nősült meg soha. A limburgi templomba temették, melyet ő alapított volt. A nép sokat regélt és énekelt róla, mondja IV. Ekkehard, a st. galleni krónista, ki maga azonban csak néhány adatot jegyzett föl ez érdekes emberről. Így hogy Kuno, *Churzibolt a brevitae cognominatus*, 939-ben megölte Giselbert és Eberhard hercegeket, kik I. Otto ellen fellázadtak: csak húsz emberrel tört rájok és saját kezével ölte meg az árulókat, midőn épen kockakajátékkal mulattak; Giselbert egy hajóba ugrott, melyet Konrad lándzsájával átdöfött, úgy hogy az a herczeggel és összes kíséretével együtt elmerült; Eberhardot a parton kardjával vágta le. Azután hozzáteszi: „Kuno ugyanis kis testalkata ellenére erős, bátor és vitéz volt. Egyszer egy oroszlánt, mely ketreczéből kitörve őt és a királyt, midőn ketten tanácskoztak, megtámadta, rögtön előugorva levágott, míg a király, ki pedig nagy testalkatu ember volt, Kuno kardját, melyet ez szokás szerint viselt, épen csak ki akarta húzni hüvelyéből. Messze beszélték, hogy Henrik király egy vitéze karddal levágott egy oroszlánt, mely neki tört volt. Nőket és almákat Kuno egy bizonyos, a természetből beleje oltott sajátos ellenszenvből annyira utált, hogy nem akarta oly helyen az éjet tölteni, a hol útközben az egyikre vagy másikra akadt. Sokat beszélnek és énekelnek

* HEINRICH G., *A Toldi-mondáról*. Közlöny III., 152. főleg 171. l.

róla, mit most mellőzök, mert vissza kell térnem tárgyamhoz; csak azt az egyet említem meg, hogy Kuno, egy új Dávid, a király táborából előtörve egy szláv harczost, ki viadalra szólította volt a vitézeket, óriási erejű egy embert, az igaz, hogy nem kövel, de lándzsával leterített.* Ennyit mesél a st. galleni szerzetes. Az alma még a XVI. században is a szerelem jelképe; Kuno emlékének még a XVII. században is találjuk nyomát, de épen csak nyomát. A róla szóló mondák és dalok, úgy látszik, örökre elvesztek.

E dalok bizonyára humorosak voltak. Ilyen az a monda is, melyet a nép Nagy Ottoról mesélt, ki szakállára szokott esküdni és ezt az esküjét mindig megtartotta. Egyszer egy sváb lovag, Henrik, a kempteni apát hűbérese, agyonütötte a császár asztalnokát, mire Otto szakállára fogadta, hogy a gyilkosnak vérével kell lakolnia. A mint Henrik erről értesült, rögtön szakállánál fogva az asztalra rántotta a császárt és halállal fenyegette, ha esküjét ünnepélyesen vissza nem veszi. Otto megbocsátott a lovagnak, ki szakállát borotva nélkül megborotválta, de száműzte az országból. Utóbb Olaszországban épen fürdőkádjában ül a lovag, midőn sátorának nyitott ajtajából észreveszi, hogy a gaz talliánok hatalmukba kerítették a császárt és fogva viszik. Henrik rögtön kiugrik, fegyvert ragad, meztelenül lerohan a síkra és kiszabadítja a császárt, ki most élete megmentőjével végleg kibékül.* E groteszk kaland igen népszerű volt; Würzburgi Konrád (+ 1287) még a XIII. század végén csinos költői elbeszéléssé dolgozta föl.

E korból származik Ernő herczeg mondája is, a közép-

* Rőtszakállú Otto különben nem Nagy Otto, hanem ennek fia, II. Otto volt. A monda természetesen nem veszi a dolgot ily szigorúan.

kornak egyik legkedveltebb tárgya, melynek alapját Ludolf herczeg története képezi, ki atyja, Nagy Otto ellen föllázadt, és tragikus véget ért. A történetírókból tudjuk, hogy e nagy szabású tárgy mondákban és dalokban élt a nép ajkán ; — hogy a hegedősök a X. században hogyan fogták föl a tév-útra vezetett fiúnak atyja és császára ellen elkövetett kettős bűnét, arról nincs tudomásunk. Midőn a monda utóbb Ludolf helyébe Ernő herczeget helyezte, a keresztes háborúknak és a keletnek befolyása teljesen más irányt adtak a nép képzeletének és egészen átalakították az eredeti tárgyat.

De e tárgyak már egy későbbi korszakba vezetnek bennünket. A német Karolingok 911-ben kihalnak. Gyenge, gyámoltalan urak és gyermekek kerültek volt Nagy Károly trónjára. Pedig a férfias és erélyes uralkodót is megpróbálta a kor : egy oldalról normannok, szlávok, saracénok és magyarok törtek be a birodalomba és sarczolták a béke és nyugalom után sóvárgó népet ; — más oldalról a régi herczegségek, melyeket Nagy Károly a királyi főúrság elismerésére kényszerített volt, újra önállóságra törekedtek : Szászország, Frankhon, Thüringia, a sváb herczegség, Bajorország, Lotharingia mind jobban függetleníték magokat a német királytól, kinek alakját a római császári korona tekintélyesebbé tette és nagyobb dicsfényvel övezte, — de egyszersmind, hatáskörének roppant kiterjedésével, hatalmát és erejét lényegesen csökkentette ; a római császárság külföldi kalandja különben is alárendeltségre juttatta a nemzeti ügyet. A Karolingok utolsó százada szomorú korszak a német nemzet történetében, szomorú korszak, mint láttuk, a német nemzeti műveltség és költészet történetében is. A szász uralkodókkal kiváló dynasztia került a német trónra (919), de e jeles embereket is első sorban a nagy politika foglalkoztatta, második sorban pedig az antik műveltség, úgy hogy

a nemzeti kultúra az Ottók alatt is csak közvetve emelkedett és haladt.

A karoling korszak egyik legjellemzőbb alkotása az a tudós akadémia, melyet Nagy Károly, udvara mellett, Aachen városában létesített, és mely haláláig fennállott. A német irodalommal nem állnak e kör költői és tudományos törekvései kapcsolatban; a német műveltségre is csak nagyon közvetve voltak hatással, a mennyiben az itt nevelt férfiak utóbb nagy befolyású és áldásos működésű kolostori iskoláknak lettek főnökei és tanárai. Közvetlen hatása ez akadémiának a karoling korszak történeti irodalma, természetesen latin nyelven és a régi római írók mintájára. Paulus Diaconus gyönyörű langobard története, Einhardnak Nagy Károly életéről, Suetonius modorában írt kis könyve, Alkuin tartalmas és érdekes levelezése, Angilbert latin versei mind a frank akadémia hatására utalnak vissza. És e hatás nem szűnt meg Károly halálával és az akadémia föloszlásával. A tudományos és antik irány, mely a IX. században oly széles körben megindult, túléli a Karolingok századát és előkészíti a szász származású fejedelmeknek rokon szellemű törekvéseit, melyek a kolostorokban fokozott munkásságot érleltek és egy sajátos jellemű, idegen nyelvbe öltöztetett, de nemzeti szellemtől áthatott irodalom létesítésére vezettek.

NEGYEDIK FEJEZET.

NEMZETI LATIN KÖLTÉSSET.

Az utolsó Karolingokat a szász királyok követik, Nagy Károly gyenge utódjait Nagy Ottó erőteljes családja. Az első német-római császár föléled az első Ottóban, ki Nagy Károlynak első méltó utódja, voltaképen igazi mása. Otto megújítja Károly nagy törekvéseit: fejére teszi a római imperium koronáját, felkutatja az antik műveltség emlékeit és virágzása magaslatára emeli az ókori kultúra újjászületését, melyet már Pipin királynak nagy fia megindított volt. Nagy Ottó és utódjainak kora a *középkori renaissance korszaka*, melynek nyilvánulásai római és byzancziumi mintákra emelt paloták- és templomokban, latin eposzokban, drámákban és dalokban, classicus tanulmányokban és latin történeti művekben maradtak reánk. Vergilius, Suetonius, Terentius a kor mesterei.

E renaissance megindítása Nagy Károly műve, alapja a római császárság megújítása, de első nyomai mélyebben gyökereznek. A fiatal germán népeknek főtörekvése a világbirodalom megbuktatása, egy új állami társadalmi vallási életnek megalapítása volt. De már Nagy Theodorich politikája a renaissancera volt alapítva: egyesíteni, összeforrasztani a germán elemet a római elemmel, a régi népet az új törzsekkel, a régi kulturát az új keresztyénséggel.

Hívei csak úgy át voltak hatva e törekvéstől, mint ő maga és Jordanes közönyösen, sőt ellenszenvvel nézi Totila és Teja bámulatos harczeit (melyeket az idegen Prokopius könnyezve mesél el), mivel ez utolsó gót királyok a rómaiak ellenségei voltak. Nagy Károlynál e renaissance már tudatos alkotásban nyilvánul. Az imperium mintájára szervezi országát, elmerül a latin nyelv és irodalom tanulmányozásában, második Rómává alakítja át Aachent, melynek főtemploma és császári palotája egészen római mintára készültek, melynek tudós akadémiaja az imperium összes fönmaradt műveltségi elemeit egyesíteni törekszik.* Ezóta a német nemzet tudományos emberei áhitattal és bámulattal tekintenek vissza a letűnt ókorra, melyet őseik szétromboltak; ezóta nőttön nő ez ókor fölélesztésére irányzott törekvés. Már Károly alatt fölkiált egy fiatal német poéta: „Ime, az aranyos Róma újra megszületett a föld kerekiségén!”

E renaissance talán szükséges volt, talán üdvös volt; — a mint a németek keresztülvitték, végzetes merénylet volt a nemzeti szellem ellen. Idegen nyelv, idegen tárgyak, idegen eszmék! A hősmonda parlagon hevert, a német költészet póriassá vált a hegedősök rímeléseiben, a nemzet legjobb tehetségei elfordultak népoktól és halva született latin versek írására pazarolták erejüket és műveltségöket, melylyel a nemzeti költészetet magas virágzásra juttathatták volna. A halottaiból föltámasztott classicus költészet elfonnyasztotta fagyos lehelletével a nemzeti költészetnek kelő virágait, melyeknek üde szépségét csak későbbi hajtá-

* E törekvések valóságos jelképe gyanánt állt Aachen főterén, a dóm és a császári palatium közt, Nagy Theodorich ércszobra, melyet N. Károly Olaszországból hozott volt. H. GRIMM, *Das Reiterstandbild des Theodorich zu Aachen*. Berlin, 1869.

saiból sejtethjük. A német hősmonda nagyszerű tárgyait legfőbb iskolai latin gyakorlatokra tartották érdemesnek és megengedték, hogy a nemzeti költészetnek értékes maradványai elkallódjanak. Német emlék ez időből egyetlen egy sem maradt fenn, — jellemző, hogy vannak keverve német és latin versekből összetákolt művek! — de igen is latin emlékek, melyek német tárgyakat, német művek alapján földolgozva, tartalmazznak. E latin emlékek azért a német irodalom körébe tartoznak.

A szász fejedelmek első feladata a birodalom biztosítása és rendezése volt. E feladatot nagy erélyvel és szerencsével oldotta meg I. Henrik (919—936), a legnémetebb királyok egyike, kire az imperium koronája legkisebb csábító hatással nem volt. Henrik, kit a népmóna is hősévé avatott, a királyi méltóság elismerésére kényszerítette a hatalmas hűbérurakat és győzelmesen verte vissza a szlávokat és magyarokat, kik az országot pusztították. Alatta a kard uralkodott; a toll forgatására hivatott papok és tudósok is a csatateren működtek. Rendezett és békés országot öröklött jeles atyjától I. Otto (936—973), ki 962-ben a római császárságot megújította. Mint ő, úgy utódjai is (II. Otto 973—983, III. Otto 983—1002 és II. Henrik 1002—1024) Olaszországra és a keleti birodalom fényes központjára, Konstantinápolyra, fordították főfigyelmöket; az ókori világ varázserővel vonzotta e geniális embereket, kik lehetetlen czélokra törekedve fölemésztették saját és nemzetök erejét és iszonyú zavaroknak vetették el csiráit. II. Otto 972-ben nőül vette Theophanót, a byzanci császár leányát: ekkor lép be Konstantinápoly a német politika körébe és a német nép mondájába. Az ókor lelkes bámulása már érzelmős betegséggé válik III. Ottóban, kit Gerbert reimsi érsek (utóbb II. Sylvester pápa) valóságos rómaivá nevel és egy

ideális phantastikus világbirodalom álmaival elbódít. Ő is, mint a német nép legjobbjai, csak mérget ivott abból a kehelyből, melyből halhatatlanságot, örök dicsőséget, ideáljainak megvalósítását vélte meríthetni. Az olasz kalandok alatt elvadult a német nép és vészes zavarokba süllyedt a német királyság. II. Henriket szentnek nevezi az egyház: nem első sorban vallásossága miatt, hanem mivel az egyházzal szemben engedékeny volt. Nem szívesen tette; de a mind nagyobb önállóságra jutott hercegekkel szemben, kik már örökös birtokukká tudták tenni hatalmukat és hűbéröket, kénytelen volt a főpapságra támaszkodni, mely örömmel állt pártjára, mivel ez hatalmának öregbítésével járt. Henrik a legendának lett hősévé, de az ő lelkében is az antik világnak fényes képei ragyogtak.

Nagy Otto e nagy fejedelmek legnagyobbika. Ideálja, mintája Nagy Károly volt.* Otto is foglalkozott élete delén a latin nyelvvel és irodalommal; Otto is hozott külföldi tudósokat Németországba. Ez idegenek közt a leghíresebb Gunzo, novarai diaconus, ki száz könyvet hozott magával a barbárokhoz, többek közt Plato és Aristoteles műveit is, természetesen latin fordításban. Nagy befolyással voltak az Ottók udvaránál a nők, kik közt kiválóan művelteket találunk. Többen latinúl, sőt görögül tudtak, sokan foglalkoztak irodalmi dolgozatokkal és serkentették a tudósokat. I. Henrik leánya Gerberga kívánságára írt Adso apát az Antikrisztusról könyvet; Theophano, II. Otto neje, és Adelheid burgundi hercegnő korukat meghaladó műveltséggel bírtak; a kortársak nagyon bámulták Hedwignek, a sváb hercegnőnek is tudományos műveltségét. Hedwig Nagy Otto testvérének, Bajor Henriknek volt leánya; már gyer-

* W. WATTENBACH, *Deutschlands Geschichtsquellen*, 1885⁵, 294.

mekkorában eljegyezték egy görög herczegnek és tanították a latin és görög nyelvre. E házasságból nem lett semmi; Hedwig Burchard sváb herczegnek lett nejévé és korán (973) özvegyévé. De a latin írókat folyton szerette olvasni, miben Ekkehard, a szt. galleni ifjú szerzetes, kit a herczegné maga választott mesterévé, volt tanítója és segédje.* Fiát ő maga tanította a görög nyelvre, és midőn anyjától megvált, emlékül egy szép Horatiust adott neki. Igen művelt nők voltak testvére Gerberga, a gandersheimi kolostor fejedelemsasszonya, Hrotsuit tanítója, valamint Kunigunda, II. Henrik neje, is.

Az udvarnak e szelleme kihatott az egész nemzetre, főleg a kolostorokra. A kor legnagyobb tudósa, Brun, Nagy Otto legifjabb testvére, ki 965-ben mint kölni érsek meghalt, volt a nagy birodalom összes egyházi ügyeinek vezetője. Főleg az ő hatása alatt virágzottak föl a régi kolostorok: Corvey, Gandersheim, St. Gallen, keletkeztek új iskolák, a tudománynak, főleg a renaissancenak új központjai, melyekben a régi latin költőket olvasták, magyarázták, utánozták. Valóságos latin század ez a német nép fejlődésében, és nem csoda, hogy már akkor is akadtak világiak és egyháziak, kik ezt az 'idegen' és 'pogány' lelkesedést nem helyeselték, s kik azért, minthogy a kor szellemétől teljesen meg nem menekülhettek, legalább arra törekedtek, mint pl. Hrotsuit az ő keresztyén drámáiban, hogy — Ermenrich szavaival — 'a pogány költészet sarát haszonnal értékesítsék'.

* Ekkehard és Hedwig a SCHEFFEL VICTOR kitünő történeti regényének (*Ekkehard, eine Geschichte aus dem zehnten Jahrhundert*, először 1855.) hősei. E munka az egész kornak épen oly költői, mint hű és tanulságos rajza. De l. a következő jegyzetet is.

1. Waltharius.

E korszak költészete természetesen kolostori költészet, a kolostorok legelseje pedig a X. században St. Gallen, mely már a Karolingok alatt a tudományos élet egyik fényes központja volt. Ir térítők tették itt otthonossá a görög nyelvet, míg az Olaszországgal folytatott sűrű érintkezés a római ókor emlékeit juttatta a sváb földnek e félreeső, de messze kiható zugába. Innen került ki a X. századnak legfontosabb irodalmi terméke, a német epika egyik legértékesebb emléke, a német szellemű, bár latin nyelvű *Erös karú Walther* (,Waltharius manu fortis'), a jeles Ekkehardok szép műve.

I. Ekkehard decanus volt St. Gallenben és 973. január 14. halt meg. Ő a ,Waltharius' szerzője. Nem első sorban a költői ihlet műve e szép eposz, hanem iskolai gyakorlat a latin stilben és a latin verselésben. De az eredetinek költői értéke és a hazafias szellemű szerzetesnek félreismerhetetlen epikai hivatása még ily mostoha körülmények közt is gyönyörű költeményt eredményeztek. Ekkehard* mint a kolostori iskola növendéke, főleg Vergilius és Prudentius mintájára, írta tanárának Geraldusnak vezetése alatt a ,Walthariust', melyet Geraldus azután egy verses előszóban pártfogójának, Erkanbald strassburgi püspöknek (+ 991) ajánlott. Egy félszázaddal később új átdolgozást szenvedett

* Ezen I. Ekkehardnak unokaöcsese, II. Ekkehard, került 973-ban Hedwignek, II. Burchard sváb herceg özvegyének várába, a Hohentwielre, utóbb innen a mainzi udvarhoz, hol mint prépost meghalt (990). SCHEFFEL költői szabadsággal e II. Ekkehardot teszi a ,Waltharius' költőjévé.

e mű. IV. Ekkehard, Notker Labeo jeles tanítványa, ki 1022—31-ig a mainzi iskola főnöke volt és 1060 körül meghalt, még Mainzban megigérte érsekének, Aribonak, hogy e sokat olvasott eposzt átdolgozza, főleg, hogy „a sok németül gondolt helyet” kijavítsa. A régi germán hősdalt már első átdolgozója is a nagyra becsült és mintaszerűnek tekintett latin epikai költők módjára alakította át, de, úgy látszik, nemzeti szelleme és az eredeti mű ereje megvesztegették *classicus* nyelvérzékét, úgy hogy sok helyütt németül szólt latin szavakkal. Most IV. Ekkehard e germanismusoktól akarta megtisztítani a művet, mire annál hívatottabbnak érezhette magát, mert jeles és termékeny latin poéta volt, ha mi manap nem is becsülhetjük latin verseit sokra. Nem tudjuk, mennyire sikerült törekvése, mert a munka első alakja nem maradt reánk; de ha figyelembe vesszük, hogy még az ő átdolgozása is gazdag német szólamokban és fordulatokban,¹ elképzelhetjük, hogy I. Ekkehard kezéből igen tarka latinsággal kerülhetett ki az eposz. Bármint legyen: a két Ekkehard nagy hálaára kötelezték nemzetöket, hogy a germán hősmonda e gyöngyét latin keretbe fogták, mert az csak így menekülhetett e nemzetietlen korban a teljes megsemmisüléstől.²

¹ Csak egy-két példa: *vestrum velle meum*, dein Wille ist der meine; *vix erupit cras*, kaum brach der morgende Tag an; *Hunos, inquit, habemus*, da haben wir die Hunnen; *lancea pulmone resedit*, die Lanze sass in der Lunge; *mortem gustare*, den Tod kosten; *laudabilis heros*, der lobeliche Recke stb.

² E IV. Ekkehardnak főmunkája a st. galleni krónika (*Casus Sti Galli*), melyben a kolostor történetét egészen 972-ig, Notker apátig, elbeszéli. E mű a középkornak egyik legszebb és legelevenebb krónikája, főleg művelődéstörténeti tekintetben valóságos kincses bánya (melyet SCHEFFEL híres regényében derekasan kiak-

A „Waltharius” tárgya: Walther és Hildegund szerelme és menekülése. A harcziás és idyllikus vonásokban egyaránt gazdag cselekvénynek imponáló háttérét a hatalmas hún birodalom teszi. Attila király elhatározza, hogy a frankokat, burgundokat és aquitánokat egymás után legyőzi és adófizetőivé teszi:

Húnok magas trónján ült a nagy király Etel
S megfuvatá a kürtöt: „No, hősök, útra fel!
Fel, lóra, harcra készen, Frankföld felé megyünk,
A rajna-menti Wormsban hivatlan vendégek legyünk.”

Wormsban tehát frankok laknak, nem burgundok, mint a Nibelungok történetében, — azaz: „frankok” a nevök, mert az alakok ugyanazok. Gibich királynak éppen akkor született első fia, Gunther, midőn a rémhír megérkezik, hogy a húnoknak oly megszámlálhatatlan sokasága csapott le a frank földre, mint a mennyi a csillag az égen és a tengerpart fővénye. A megrémült király nem mer síkra szállni Attila ellen, hanem meghódol, túsúl, csecsemő fia helyett, „ki anya nélkül el nem lehet”, fiatal hős rokonát, a trójai törzsből származott Hágent* adva át a húnoknak. Attila szövetséget köt Gibichchel, magával viszi Hágent és a bur-

názott). Mint történeti forrásmunka egy kissé gazdag tévedésekben, a korához közelebb eső eseményeket pedig egyoldalú pártszempontból tárgyalja. Legjobb kiadásai: a Mon. Germ. Histor. II. kötetében, és igen jó magyarázatokkal MEYER VON KNONAU-tól, 1877. Ez utóbbi németre is fordította, 1878.

* *De germine Trojae*: a Thidreksságában is *Högni af Troja*. A középkor az összes frankokat is a trójaiaktól, t. i. Hektor fiától, Francustól származtatta. Hagen szülővárosa a Nibelungokban: *Tronege*, azaz: az először 728-ban előforduló *pagus Tronigorum* t. i. Troyes a Szajna mellett a mai Champagneban.

gundok ellen indul. Herrich király, kinek nincsen fia, egyetlen bájos leányát adja túsúl Attilának, ki Hildegundot átveszi és Aquitania (Gascogne) ellen fordul, hol Alfer király, követve két hatalmas szomszédja példáját, fiát Walthert, ki régtől férjül volt rendelve Hildegundnak, ajánlja föl túsúl és szintén szövetséget köt Attilával.

A túsóknak a legjobb dolguk van a húnok országában: Attila mint saját fiaival bánik Hágennel és Waltherrel, oktatja őket kopjavesítésben és kardforgatásban, elnököl és bíraskodik harcjátékaikon; a hún királyné, Ospirin, mint saját édes leányát szereti Hildegundot. Hiába: a germánok nem tudják felejtetni, hogy száműzetésben élnek, és a honvágy mind erősebben fejlik szívökben.

Most Gibich király meghal Wormsban és Gunther ül a burgundok trónjára. Gunther nem esküdött hűséget Attilának; ezt Hágén jól tudja; azért Gibich halálának hírére nyomban megszökik az udvartól és haza megy. A hún király bosszankodik, de eltűri a frank tús szökését. Nagyobb gondja, hogy Walther, kit annyira szeret és ki seregének vezére, oszlopa, követhetné pajtása példáját. Ospirin jó tanácsot tud: meg kell házasítani Walthert egy hún főember leányával; ily frigy örökre lánczolná a germán hőst a hún koronához. Attila meg is kísérti, hogy Walthert ily házasságra rávegye; de ennek szívében Hildegund és a haza élnek; azért ügyesen kitérő és a nagy királyt elaltató válaszzal elhárítja a fenyegető frigyet.

Egy alkalommal diadalmas háborúból tér haza Walther és egyedül találja Hildegundot a palotában. A hős homlokon csókolja a szeretett leányt s egy pohár bort kér tőle, mert 'meleg napjok volt'. Walther lehajtja a hűsítő italt s aztán kezébe fogja a leány kezét. Tudták, hogy rég el vannak jegyezve egymásnak.

A lány pirúlva hallgat, s az ifjú szól megint:
,Az idegen igát rég hordjuk mindketten itt,
Pedig egymáséi lennünk rég kellett volna, ládd, —
Topp! kimondám e szót már, s nem hallgatok tovább‘.

A lány remegve állt ott, hogy az gúnyolja tán,
S villám gyúlt kék szemében és szóla azután:
,Miért mond ajkad olyat, mit nem érez szíved?
Szebb s gazdagabb arára vetéd, tudom, szemed‘.

De híven, igaz szívvel felelt a hős fiú:
,Ne, azt ne hidd felőlem, beszédem nem hiú,
Szívemben nincsen álság, s mit érzek, igazán
Azt mondta nyíltan mindig, most is azt mondja szám‘.

Hildegund erre lábaihoz omlik és kezét hozzá emelve,
mondja: ,Parancsolj, s követlek, a hová szólítasz‘, Walther
pedig elmondja neki tervét. Meg akar vele szökni nyugat
felé, a szeretett hazába. Hildegund szerezzen a húnok kin-
cséből, melyet őriz, kitűnő fegyvereket, rakjon tele két
szekrényt arannyal s ékszerekkel és készíttessen horgokat
és töröket, hogy hosszú útojokon hallal és vaddal csillapít-
hassák éhöket. Erre Walther nagy diadalmi ünnepet ren-
dez, mély álomba meríti a húnokat és megszökik arájával.
Attila iszonyúan megharagszik.

Dühében nagy léptekkel ödöngye föl s alá,
Bibor palástját tépte s a falhoz vagdalá,
Egy szót se tudta szólni, haraggal oly tele,
Csak érintetlen állott itala, étele.

A menekülők, kiket Attila kiküldött emberei üldözni
sem merik, ez alatt folytatják útjokat. Hildegund vezeti a
hősnek lovát, mely a színültig megrakott szekrényeket
hordja, s horgászvesszőt tart kezében; Walther teljesen

fölfegyverezve jár mellette. Éjjel haladnak tovább, a nyílt utakat kerülve, erdőkön s hegyeken keresztül; nappal pihennek s a fáradt hős a kedves leány ölébe hajtva fejét alszik. Hildegundnak dobog a szíve, ha a szellő a lombot susogtatja vagy ha egy madárka ágról ágra száll. Így érkeznek a Rajnához s egy révész, kit dunai hallal kifizettek, elviszi a szökevények hírét a wormszi udvarhoz. Hágen a leírásból ráismer rabszolgáira s nagy öröme van, hogy Walther is megszabadult a hún fogságából. De Gunther nem törődik Hágen s Walther barátságával. A révész elbeszéléséből megértette, hogy az idegenek gazdag kincseket visznek magokkal: „ez atyámnak, Gibichnek, kincse, — mondja Gunther, — mely urához visszakerül; és elhatározza, bár Hágen komolyan ellenzi, hogy Walthert elfogja és kincsét elveszi. Tizenkét jeles vitézével rögtön követi a menekülőket nyomait.

Walther ezalatt a Wasgen-erdőbe ért.* A hol itt két meredek hegycsúcs barlangszerű keskeny nyílást képez, megállapodnak s megpihennek a fáradt útasok. Walther Hildegund ölébe hajtva fejét nyugszik; a szűz örökdi, messze kitekintve az elterülő tájba. Ekkor lovaktól fölvert port vesz észre és ijedten fölkelte a hőst. Hildegund a húnokat sejti a közeledőkben s térdre borúlva halálát kéri Walther kezétől, nehogy ellenségeinek hatalmába kerüljön. De nem a húnok üldözik őket; Gunther megérkezett tizenkét hősével és követeli a kincset. Walther megtagadja, de váltságúl följánl száz arany kőson tyüt és szemrehányásokkal illeti barátját, Hágent, ki ellenséges indulattal lép föl ellene. Hágen nem akar harcolni, újra inti királyát, s

* *In Vosagum saltum.* Ma ném. *Vogesen*, francz. *Vosges*. A Nibelungének 2344. vsz. szerint a *Wasgenstein*hoz.

midőn ez nem hallgat szavára, oldalt egy sziklára ül és közönyösen nézi a véres párviadalokat. Gunther egymásután küldi vitézeit az aquitániai hős ellen és Walther mind sorban legyőzi és megöli őket. Csak Gunther és Hágén vannak még hátra. A király most esdekelve könyörög Hágénnek, hogy ne hagyja őt is csúfosan elesni. Urának szerencsétlensége meghatja a rettenetes vitézt; a vazallus hűsége szentebb, mint a bajtársé. De Hágén sem tartja tanácsosnak, hogy Walthert védett helyzetében megtámadják. Ki kell csalni a síkra; azért távozást színlelnék.

Most beállt az est. Walther nem akar tolvaj módra megszökni; pihenésre is van szüksége. Azért eltorlasztja a nyílás kapuját, az elesettek fejeit hozzácsatolja testökhöz és megkötözi az uratlan lovakat. Az éj első felében a hős nyugszik, s Hildegund örködik és énekkel úzi az elhatalmasodó álmot; azután a leány fekszik le s Walther áll őrt, lándzsájára támaszkodva. Reggel Walther négy lovat megrak az elesettek fegyvereivel, az ötödikre aráját emeli, a hatodikra maga ül. Így kijutnak a síkra, hol Gunther és Hágén meglesik és megtámadják a hőst. Rettenetes harcztámad a méltó ellenfelek közt; nem győzhetik le egymást, bár számos sebből csöpög már vérök a rétre. Végre képtelenek lesznek a harc folytatására: Gunther egyik lába, Hágénnek jobb szeme, Walthernek jobb keze hevernek a véres síkon. Hildegund bekötözi és ápolja a három sebesültet, kik tréfálkozva s borozva régi barátságukat megújítják. Azután Walther és Hildegund folytatják útjokat a drága hazába.

A 'Waltharius',* idegenszerű s itt-ott feszes alakja elle-

* Első tudományos értékű kiadását GRIMM JAK. és SCHMELLER ANDR. eszközölték, 1838. Legjobb kiadása, SCHEFFEL fordításával,

nére is a középkor epikai remekei közt foglal helyet. Helyzetei, hangja, stílje valóban az Iliasra emlékeztetnek, melyet pedig sem a német nép, mely az eredetit megalakotta, sem az átdolgozó szerzetes nem ismertek. A tizenkét párviadal az epikai leírás és elbeszélés remekei: mindegyik más meg más fegyverrel, más meg más lefolyással, más meg más katastrophával. A hősök a népvándorlás előtti korszak emberei: iszonyúak rettenthetetlen bátorságukban; panasz nem hangzik ajkukról, nyugodtan és elégedetten, mint a ki föladatát jelesen megoldotta, hullanak a porba. Ez érzéketlenség megdöbbentő, de csak ily fölfogás mellett tehet ez iszonyú öldöklés tiszta költői hatást. Az alakok rajza is mesteri kézre vall. Mily daliás alak ez a Walther tiszta igaz szerelmével, meleg honvágyával, páratlan vitézségével, őszinte hű barátságával! mily kitűnően vannak Hildegund és Hågen jellemezve, mily életteli alakok a frank vitézek! Gunther kincsvágya minden baj kűtfeje: a költő nem is szereti és ellenszenvvel rajzolja a kezdetben főnhéjázó, utóbb kislelkű és végre sebétől komikusan megnyomorgatott királyt. Főleg igen szép a költemény két leíró részlete: Walther és Hildegund útja Húnországból a Rajna felé és az utolsó harcz előtti éjjel. Minden érzegősség, a romantikus költészet minden eszköze nélkül, mélyen megható képek ezek, melyek a legnagyobb költőnek is becsületére válnának, — a modern szerelemnek első modern rajzai. Ekkehard, úgy látszik, híven ragaszkodott a német hősenekhez, melyet átdolgozott; papi világnézete

HOLDER ALFRED-től, 1874. A hexameteres eposzt SCHEFFEL 'visszaköltötte' a Nibelungok stíljében és versszakában, 1855; példáját követték SIMROCK K. és LINNIG FERENCZ, 1869. A fönt idézett versszakokat Szász K. fordította *A világirodalom nagy eposzai* II, 154. A mondáról l. HAUPT-féle *Zeitschrift* XII, 273.

csak néhány jelentéktelen vonásban jut érvényre. Az eposz szelleme a régi germánok pogány világának szelleme.)

A Walther-monda az ősgermán Hilde-mythosz (1. fent 46. l.) mondai átalakulása. Az istenekből emberek lettek és az emberi motívumokra alapított cselekvény Hágén nevének közvetítésével a worms-i hősökhöz és ezek útján Attila nevéhez fűződött. A Hilde-mythosz és Hildegund-monda azonosságát már a nevek azonossága is bizonyítja, mert Hildegund a. m. Hilde-Hilde,* Hágén a. m. Högni. Hogy Gunther és a frankok nem tartoznak eredetileg a mondába, bizonyítja a Thidrekssaga, melyben csak Högni üldözi a menekülőket s a frankok meg sem említetnek, és a lengyel Walthari-monda, mely szintén csak egy üldözőről tud, t. i. Hágénról. De a cselekvény egyes momentumai is emlékeztetnek a monda eredeti alakjára, a Hilde-mythoszra. Az angolszász Walthariusban Hilde maga lelkesíti vőlegényét a harcra, mint a skandináv mythoszbán. A csatára következő éjjel Hildegund örködik és énekel: már GRIMM sejtette, hogy e mozzanat a mythosz azon vonásából származik, hogy Hilde éjjeli varázsdalokkal új életre költi az elesetteket; hasonlóképp emlékeztet e mythikus vonásra a mondanak az a másik adata is, hogy a hős az elhullottak fejét hozzácsatolja testökhöz; végre a befejezés is: Hildegund megállítja a hősök vérzését és bekötözi sebeiket, mit a skandináv források a mythikus Hildéről is mesélnek.

A Hildegund-monda cselekvénye két főmotívumon nyugszik: az egyik a hősnek és üldözőjének benső barátsága, mely eskü alapján a vérrokonság erejével bír, — és ezt ismeri a skandináv hagyomány is; a másik a kincs, melyet

* *Gund* ugyanazt teszi, mit *Hild*, t. i. csata, harc. *Hildr* és *Gunnr* valkyrják, kik az eddai dalokban szerepelnek.

az üldözők magokkal visznek s mely az üldözésnek közvetlen oka, — ezt föltételezik, de nem hangsúlyozzák az északi források: Hilde örömmel menekül kedvesével rideg atyjától, kinek haragját kincseinek elveszte még fokozza. Hogy az eredeti Hedin helyébe — eredetiségét az alliteratio is bizonyítja: Hedin Hagen Hilde — mikor és hogyan lépett Walther,¹ erről semmi tudomásunk.

A Walther-monda nagyon el volt terjedve; sok forrásban történik czélzás reá s több változatban maradt fenn. E változatok mind három csoportot alkotnak: az első az alemann fölfogás, mely a latin Walthariusban és a VIII. századi töredékes angolszász, Valdere'-ben maradt reánk.² Walther itt arájával Húnországból megmenekül s Gunther és tizenkét hőse ellen védelmezi magával hozott kincseit. A második változatban, melyet a skandináv Thidrekssaga és több középkori osztrák töredék képviselnek, Walther nem a frankokkal, hanem a húnokkal küzd. Végre a harmadik változatnak, Boguphalus (+ 1253) lengyel krónikája szerint, hőse Walgerz lengyel lovag, ki Helgunda frank királyleányt a Rajna mellett egy alemann vitéz támadásai ellenében védelmezi. Az angolszász, Valdere' a mondának más kapcsolataira is enged következtetnünk, mert Walther birtokává teszi Mimming-et, azt a híres páratlan kardot, melyet Wieland kovácsolt, fia Wittich számára. És ismét más mondai kifejlést tartalmaz Novalese piemonti kolos-

¹ A név elemei: *waldan*, *walten*, vezetni, és *heri*, a fegyveres vitézek összessége, sereg.

² Ugyanerre vonatkoznak a „Nibelungenlied“ és a „Biterolf“ czélzásai is (mind a kettő a XIII. sz. elejéről). Az utóbbi világosan *német* Walther-eposzt ért s ilyennek töredékei a XIII. századból fenn is maradtak (HAUPT-féle *Zeitschrift* XII, 217 és 281). A hún királyné neve itt már *Helche*.

tornak krónikája a XI. század közepéből. Ez elbeszélés szerint Walther, miután hazatért után még sok jeles tettet véghez vitt, a novalesei kolostorba vonúl vissza, hol alkalom adtán még többször érvényesíti erős keze súlyát. E hagyomány nehezen tartozik a német Walther-mondá-hoz. A krónikás, úgy látszik, önkényesen azonosította egy Walther-legendának hősét az Ekkehard eposzának, melyet ismer és kivonatul, hősével.

Demind e hagyományok és elszórt vonások csak töredékek, melyek teljes egészszé még a tudományos kutatásban sem alakúlnak. Teljes művészi egész csak a st. galleni szerzetesnek Waltharius-eposza, a X. századi német irodalomnak e legbecsesebb ereklejeje.

Mert a mi a nemzeti epika terén e században még létrejött, az mind elveszett, — elveszett az a *Latin Nibelungmunka* is, melyről a nagy német eposz utóhangja, a XII. századi 'Panasz' (*Diu Klage*) megemlékszik:

A passau püspök Pilgerin,
 Öcséihez való jó szíve szerint,
Leíratá e gyász mesét,
 Hogy tudja minden, hogy' esék;
Latin betűkkel még pedig:
 Ezt mindenek elhihetik.
 A mint kezdődék s eredett
 Mindvégig a történetet,
 A hősök gyász történetét,
 Hogy mind rakásra öleték:
Azt sorba úgy leírta mind,
 Maga s világ tudásakint
Konrád mester, íródiák.
Azóta aztán átírák,
S megvan németül is a dal.
 Olvassa agg és fiatal,
 S jól ismerik mind a regét!

Ez adat hitelességét kétségbe vonni nincsen sem okunk, sem jogunk.¹ Pilgerin meghalt 991-ben; e latin nibelung-mű tehát a X. század terméke. De arra nézve nem ad a „Panasz” kellő fölvilágosítást, epikai, talán a „Waltharius” módjában írt költői műre értsük-e a Konrad mester munkáját, melyre mint egyik főforrására hivatkozik; vagy talán csak prózában írt krónika — eshetőleg „Hún krónika” — volt-e ez a rejtélyes munka, mely oly viszonyban állhatott a nibelungokról szóló nemzeti hősdalokhoz, mint a skandináv Thidrekssaga az amelungok tetteit és sorsát tárgyazó német népdalokhoz vagy az Ál-Turpin krónikája a Nagy Károlyról és Rolandról szóló énekekhez. Ez utóbbi fölfogás a valóbszínű, úgy hogy a Pilgerin íródeákjának műve csak a mellett tanúskodik, hogy a német hősmonda a X. században is élt a nép ajkán, — mit egyéb forrásokból, de legjobban éppen a „Walthariusból” is tudunk.

IV. Ekkehard Notker tanítványa volt. E férfiú, ki II. Burchard apátsága alatt a kolostori iskola igazgatója volt és 1022-ben halt meg, a st. galleni kolostor jelesei közt foglal helyet. Vastag ajkáról „Labeo”, nemzeti szellemről és munkásságáról „Német” (Teutonicus) melléknévvel különböztették meg a többi Nötkerektől. Saját és tanítványainak munkái egész kis könyvtárt tesznek.² Ő maga német versekbe fordította le a zsoltárokat és német nyelven

¹ ZARNCKE FRIGYES, *Beiträge zur Erklärung und zur Geschichte des Nibelungenliedes*, 1856., kimutatta, hogy a német eposz ellentmondásos földrajzi adatainak egyik főforrása ily X. századi nibelung-munka volt. Még a XIII. században volt Passauban egy „latin Attila” t. i. Attiláról és viselt dolgairól szóló egy latin munka. *Wiener Studien* VII, 325.

² *Die Schriften Notkers und seiner Schule*, herausgegeben von PAUL PIPER, 1882, 3 kötet.

magyarázta Aristoteles retorikáját és logikáját, német népdalokból vett mondatokkal és német közmondásokkal világosítva föl fejtegetéseit. Még érdekesebbek volnának elveszett munkái: ugyanez a Notker lefordította Vergilius eclogáit és Terentiusnak „Andria” cz. vígjátékát; * de e munkák nem jutottak a jelenkorra. Jellemző és tanulságos azonban, mind a középkori renaissance erejére és körére, mind a német kolostorok hazafias és nemzeti szellemére nézve, hogy ily munkák *létrejöttek*, melyek sajátos fénnyt derítenek ez ok nélkül „sötéteknek” nevezett középkori századokra.

2. Hrotsuit.

Terentius vígjátékai a X. század legolvasottabb művei közé tartoznak; nemcsak férfiak, hanem nők, sőt apácák is gyönyörködtek a római költő elegans stíljében és finom élezeiben, nem sokat törődve a darabok tárgyaival, melyek erkölcsi szempontból sok kifogásra adhattak alkalmat. Notker bizonyára nemcsak a maga mulattatására fordította le az „Andriát”; tudhatta, hogy a német Terentius sok hálás olvasóra tarthat számot. De mások megbotránkoztak a római vígjáték ledér tárgyain és sikamlós tréfáin, — senki nagyobb mértékben, mint Hrotsuit vagy Roswitha gandersheimi apáca, kit az erkölcsi fölháborodás drámaköltővé, a modern világ legelső drámaköltőjévé tett.

A gandersheimi kolostor északi Németország egyik legfontosabb művelődési központja, melyet a váltakozó események számos szállal kapcsoltak az Ottók dicső házához. A szászok első igazi hercege e szilaj nép legyőzése és meg-

* L. Notker levelét PIPER-nél, I. 859 l.

térítése után Liudolf volt, ki egy előkelő frank család sarját, Odát, vette nőül. Mielőtt Oda a szász hercegségbe követi férjét, anyja Aeda a szívére köti, hogy kolostort alapítson. Anyja kívánságán kívül még mennyei látományok is sürgetik a kegyeletes művet. Liudolf és Oda 845-ben Rómába indulnak, mert a pápa beleegyezése és áldása nélkül nem mernek semmit is tenni. II. Sergius örömmel helyesli szent elhatározásukat, s a szász hercegi pár Anastasius és Innocentius ereklyéivel és a tervezett kolostori könyvtár első készletével tér vissza a zord hazába. A Harcz-hegység közelében, a későbbi braunschweigi hercegségben, választják az új kolostor helyét; első fejedelemasszonya Liudolf legidősb leánya, Hathumod lesz. Nehezen halad a munka, kevés a kő, gyakorlatlanok a munkások; Liudolf 865-ben meghal és 874-ben meghal Hathumod, és a kolostor még sem kész. Hathumod után ennek nővére Gerberga és, midőn ez is elhal, Liudolf harmadik leánya Krisztina lesz az épülő kolostor fejedelemasszonya. Végre Liudolf fia, Otto herceg, befejezi a nagy művet: 881. november 1. fölszenteli a hildesheimi püspök a Szt. Benedek regulája alapján rendezett gandersheimi kolostort, föl a sírboltot is, melybe Liudolf fiát Brunót (880),* leányait Liudgardot és Gerbergát, végre Otto herceget (912) is örök nyugalomra teszik. És Oda még mindig él, megéli családja legdicsőbb sarjának, szép-unokájának, I. Otto császárnak is születését, mire végre 913-ban, miután 107 esztendeig élt volt, meghal és leszáll a gandersheimi sírboltba leányai mellé. Hat évvel utóbb, 919-ben Krisztina is követte szeretett rokonait. Most együtt

* Két évvel utóbb halt meg Liudolf veje, III. Lajos frank király, kinek a normannok fölött kivívott győzelmét a „Lajos-dal” dicsőíti. L. fönt 101. l.

vannak ők: „hadd élvezzék a világosság országában a jutalmat, mely az Úrnak hű szolgálait várja!” Ez imádsággal végzi Hrotsuit a kolostor alapításáról írt költeményét.¹ De a gyász napjait követték a dicsőség és öröm napjai: ugyan-csak 919-ben lett Oda unokája, Henrik herceg, a német birodalom királya. Egy ideig elhanyagolták I. Henrik és I. Otto is Gandersheimot; de 957 után a császári családot új érdek fűzi a kolostorhoz: Gerberga, Bajor Henrik herceg leánya, I. Otto császár unokahuga, a Hohentwielen székelő Hedwignek testvére, lesz a kolostor fejedelemasszonya. Gerberga (959—1001) kitünő, művelt, tudós nő volt, ki a latin egyházi és világi irodalom terén ritka jártasságot szerzett. Sokat olvasott és gondolkodott, s szeretette tudományát másokkal is közölni, kiket szeretett. Legjobb és legkedvesebb tanítványa Hrotsuit volt.

Hrotsuit² életéről jó formán semmit sem tudunk; csak annyi igen valószínű, hogy nemes szász családból származott, hogy 930 körül született és hogy I. Otto császárt néhány évvel túlélte. Mikor és miért lépett be a kolostorba? milyen volt ifjúsága? hogyan fejlődött? — mind e kérdésekre még valószínű feleleteink sincsenek. Életének homályossága, irodalmi munkásságának sok tekintetben rejtélyessége képezik azon merész föltevésnek alapját, hogy a Hrotsuit neve alatt ismeretes művek nem e X. századi apácának munkái, hanem Celtes Konrádnak (1459—1508), a XV. századi humanistának, ki e munkákat először közre-

¹ *De primordiis coenobii Gandersheimensis*, MGH. SS. IV.

² Hrotsuit maga rendesen így írja nevét, másoknál: Rotsuitha, Hrosuitha, Rosuitha stb. Hrotsuit egyszer maga helyesen „clamor validus”-sal fordítja nevét. A régebbi magyarázatok („vörös” vagy „fehér rózsza” stb.) mind helytelenek.

bocsátotta,¹ hamisítványai.² E föltevést alaposan megczáfolta a tudomány, de Hrotsuit alakja a legújabb kitünő kutatások³ alapján sem nyert, a források hézagossága miatt, igazi életet.

Hrotsuit tudós és olvasott nő volt. A keresztyén írókat és költőket jól ismerte, az ókoriak közül Vergiliust és Lucanust, Horatiust és Ovidiust, Terentiust és talán Plautust.⁴ Görögül nem tudott, de a latin nyelvet prózában és versben könnyen kezeli. Korának gazdag legendai irodalmában igen jártas; századának, főleg az uralkodó háznak történeteit jól ismeri. Legnagyobb ideálja Nagy Otto császár, kit 'Otto tetteiről' (*Gesta Oddonis*) Gerberga fölszólítására rímes hexameterekben írt latin epikai költeményében dicsőít. Írt nyolcz legendát is, melyeknek tárgyait olvasmányából, részben saját tapasztalataiból is merítette; legérdekesebb e legendák közül Theophilusnak, a 'középkori Faustnak' története, melylyel Hrotsuitnál találkozunk először nyugaton.⁵ De főjelentősége drámai műveiben gyökerzik: hat drámája az újkori népek első kísérletei a színiköltészet terén, — ha egyelőre az ókor mintájára és az ókor nyelvén is.

Hrotsuit utánozza Terentius drámáit, hogy azokat kiszorítsa, mert a római író élcei és rajzai, úgy érzi, megszértik

¹ Nürnberg 1501, DÜRER ALBERT hat rajzával. — A drámák legjobb kiadása BARACK KÁROLY-tól, 1858., német fordításuk BENDIXEN-től, 1853.

² JOS. ASCHBACH, *Roswitha und Konrad Celtes*, Bécsi Akadémia, 1867. Pártolja FRANZ HIRSCH, *Geschichte d. d. Literatur*, I, 1884, 77. l.

³ RUD. KÖPKE, *Hrotsuit von Gandersheim*, 1869., és ugyanaz, *Die älteste deutsche Dichterin*, 1869.

⁴ Ez utóbbit tagadja HAUPT MÓR, *Hermes* VII, 189.

⁵ HEINRICH G., *Faust és rokonai*, Közlöny VIII, 826., főleg 949. l.

és veszélyeztetik a tiszta erkölcsösséget. Minél elbájolőbb a klasszikus alak, a stil és nyelv megragadó szépsége, annál inkább tartott e műveknek megrontó hatásától, melyek ledér ifjak és nők kalandjait tárgyalják és a legcsúfabb bűnök fészkeibe vezetik az olvasót. Ezért írt ő, mint előszavában mondja, terentiusi stilben terentiusellenes drámákat, a latin költőnek minden egyes darabját egy-egy keresztyén és erkölcsi irányú darabbal ellensúlyozva és pótolva. Terentius a megvetett nő gyengeségét gúny tárgyává tette vígjátékaiban; Hrotsuit főczélja: a bukott nőt a gyalázat mocsarából ismét fölemelni, megszentesíteni, a bűn odúit is Isten dicsőségének forrásaivá tenni.

Terentius hat drámája ellen Hrotsuit, latin prózában (közbeszótt rímes versekkel), szintén hat drámát írt; ezek: Gallicanus, Dulcitius, Callimachus, Abraham, Paphnutius és Sapiaentia. Ily sorban állnak a kéziratban; de talán nem ebben a sorrendben írta, mert az utolsó kettő a leggyengébb.

„Sapiaentia“ egy régi legenda dramatizálása. Hadrianus császár megtudja, hogy Sapiaentia (bölcseiség) és leányai: Fides (hűség), Spes (remény) és Charitas (szeretet) hívei az új vallásnak, mely nemcsak a régi isteneket, hanem a házasságot, családi békét és a trónt is veszélyeztetik. A császár követeli, hogy térjenek vissza az igazi istenekhez; a vádlottak állhatatosak. A császár iszonyú módon kínoztatja őket, a vádlottak állhatatosak. Végre máglyára kerülnek: a tűz ezerszámra semmisíti meg kínzóikat, ők magok angyalok szárnyain szállnak föl a szentek körébe. A cselekvény csekély; a kíntások éppen oly egyhangúak, mint a kíntottak állhatatossága. Drámai életnek semmi nyoma. Még legjobb a Hadrianus és Sapiaentia közt folyó vitatkozás, melyben a római császár a keresztyén nővel szemben szánandó tudatlanságot árul el.

A „Sapientia” tárgyával rokon a „Dulcitius” cselekvénye, mely szintén régi legendán alapúl. Diocletianus császárral három szűz áll szemben: Agape, Chionia és Irene, kiket a császár előkelő és gazdag férfiakhoz akar nőül adni, ha az új hitről lemondanak. De a hű nők nem hagyják el Krisztust és vértanúi halállal múlnak ki. Itt azonban nem a kínzásokon van a fősúly, melyeket Hrotsuit egészen mellőz, hanem, mint a dráma címe is mutatja, Dulcitiusnak, a bírónak, szerepén. Dulcitius szerelmes lesz a három szűzbe, de az Isten vaksággal veri, és a fölhevült imádó három kormos edényt ölelget. A vak pogány nemcsak utálat és megvetés, de egyszersmind nevetés és gúny tárgyává lesz. Hrotsuit comikus ereje félreismerhetetlen, a jellemzés is életteljesebb, a cselekvény drámaibb, mint az előbbi műben.

„Abraham” és „Paphnutius” szintén rokon darabok. Az első darabnak hőse, Abraham remete, megtudja, hogy rokona Mária, kit egy gaz szerzetes elcsábított, a legmélyebb erkölcstelenségbe süllyedt; a lelkes férfiú előkelő ifju öltözetében fölkeresi a bűn barlangját és megmenti rokonát. „Abraham” * Hrotsuit legsikerültebb műve. Hőse maga a világ gyermeke volt: gazdag, előkelő, szerelmes. De esküvője napján lemond a világról, téríti a pogányokat és visszavonúl a sivatagba. Testvérének leánya nála nevelkedik, gyermekien tiszta leány, kit a sátán megveszteget. A kétségbeesés kergeti a bukott leányt a bűnnek odúiba. Abraham nem mond le róla, fölkeresi és megmenti. Itt minden érzés igaz, a cselekvény minden mozzanata indokolt, az alakok életteljesek, a cselekvény gyors és minden tekintetben reálisan igaz. Sok szép gondolat, sok magasztos eszme nyer kifejezést e drámában, melyet ma is érdekléssel olvashatni.

* THEMARI WERNHER már 1503-ban lefordította németre.

„Paphnutius“ úgy viszonylik „Abrahamhoz“, mint „Sapientia“ „Dulcitiushoz“: gyöngé mása. Az ég szavára menti meg Paphnutius, egy sivatagbeli remetekolostor apátja, a bűn gyermekét, a szép Thaiszt, ki végül a szentek sorába kerül. Gyöngébb az indokolás, csekélyebb a drámai cselekvény és több a tudós fejtegetés e darabban, mint az „Abrahamban“, melyben a hőst szíve kapcsolja a bukott leányhoz, kinek lelki üdveért felelősnek érzi magát, kinek bűne Istenben való bizalmát megingatja.

„Callimachus“ is legendai tárgy. Az ifjú, szép és szenvedélyes pogány annyira megszereti a szép keresztyén nőt, Drusianát, hogy erőszakkal is hatalmába akarja keríteni. A vallásos nő a halált kéri Istenétől, mert csak ez mentheti meg szüzi tisztaságát. A kétségbeesett Callimachus még a szűznek hulláját is meg akarja ölelni, de egy kígyó megmarja és a pogány szörnyet hal, hogy éljen. Mert Evangélista Szt. János életre ébreszti a holtakat, kik ezentúl csak Krisztusnak élnek. A cselekvény gyorsan halad, az alakok hatásos ellentétben állanak egymással szemben, de a kifejlés inkább legendai mint drámai.

Más kifejlésre vezet az alakok hasonló ellentéte, „Gallicanus“-ban.* Ez Hrotsuit legterjedelmesebb drámája, nagy cselekvénynyel, sok epizóddal. Voltaképen két darab. Gallicanus, Konstantin császár legjelesebb vezére, megszereti a császár szép leányát, Konstantiát. De ez sz. Ágnes sirján gyógyíthatatlan betegségből épült föl és szűzességet fogadott Istenének. A scythák megtámadják a birodalmat; Gallicanus kezében az ország ügye. Most megkéri a leány kezét. Nehogy a császártól elpártoljon, oda ígérnek neki Konstantiát, de melléje adják János és Paula apostolokat, hogy a

* Németre fordította GOTTSCHED KRISTÓF, 1757.

keresztyén hitre térítsék. Gallicanus a scythák ellen indul. A háború kedvezőtlenül indul meg; ekkor a fővezér, társainak tanácsát elfogadva, keresztyén lesz és fényes győzelmet arat. Eddig az első rész. Midőn Gallicanus visszatér, Julianus ül a csasarok trónján, a ki a keresztyéneket üldözi. Gallicanus és társai is vértanúi halállal múlnak ki. E drámában egy egész korképet rajzol Hrotsuit: a szereplők egyéni sorsába belejátszik a birodalomnak és a keresztyénségnek sorsa; politikai és vallási összeütközések gazdagabbá és életteljesebbé teszik a legendai anyagot.

Hrotsuit első sorban a keresztyén vallás fönségességének hirdetője, drámaiban is. Az erény győz, a keresztyén vallás győz; a gonoszság, mely mindig azonós a pogánysággal, elveszti a csatát. A győzelem nagysága az ellenfél nagyságától függ. Ennek rajzában Hrotsuit nem riad vissza erős színektől sem; elvezeti az olvasót a bűn odúiba, melyeket meglepő realitással rajzol. A legenda-költészet volt Hrotsuit forrása, melyhez sokszor szó szerint ragaszkodott, de egyzersmind mintája is; a legendák is eleven színekkel rajzolják a világ csábjait, hogy az erény győzelme annál fönségesebbnek tűnjék fel. Drámái természetesen nem Shakespeare mértékével ítéltetők meg. Dialogizált legendák azok, melyeknek megírásánál a költőnőt sem Aristoteles elmélete, sem a színpad igényei nem vezették. De jellemzése itt-ott igen sikerült, a cselekvény lefolyása gyors, az indokolás helyes, a dialogus meglepően eleven, néha valóban drámai. Túlzó dicsőítők * a modern dráma megalapítóját látták a gandersheimi apáczában. E fölfogás azért is teljesen alap-

* J. L. KLEIN, *Geschichte des Dramas*, III. és ennek alapján: RÉNYI R., *Hrotsuiha álláspontja a mysteriumok és a fejlett dráma közt*, 1876. L. ez utóbbiról bírálatomat *Budapesti Szemle* XII, 195. l.

talán, mert Hrotsuitnak egy kolostor könyvtárában lappangó művei legkisebb befolyást sem gyakoroltak a dráma fejlődésére. De különben is fontosabb e kiváló nő törekvése, mint munkásságának eredményei, nagyobb művelődéstörténeti mint irodalmi jelentősége. A középkori renaissance benne éri el legmagasabb fokát: az ókori dráma megújítása a X. század legmerészebb gondolata.

Gandersheim dicsősége Hrotsuit nevéhez van fűzve. A szász apáca 968-ban készült el „Otto tetteiről” írt, csak töredékesen fönmaradt költeményével, melyet I. Otto császárnak és II. Otto királynak megküldött. Egy évvel előbb fogott hozzá a szász Widukind Corveyben népe történetének¹ megírásához. Corvey méltó versenytársa volt Gandersheimnak. Jámbor Lajos alapította 822-ben a szász kolostort a Weser partján, Corbie francia kolostor mintájára; ² Anskar, Észak apostola, a ki 865-ben mint brémai érsek halt meg, volt első iskola főnöke. E kolostor volt a szászok térítésének és művelődésének fő helye; legnagyobb virágzása az Ottók korába esik; dicsősége Widukind nevéhez van fűzve.

Nagy Otto hatalmának tetőpontján állott, midőn Widukind 967-ben hozzáfogott nagy művéhez. A szász történetíró igazi nemzeti álláspontot foglal el. Nem a római birodalomból indul ki, mint a legtöbb középkori krónikás; népének őstörténetén kezdi, melyet régi mondákból és a nép ajkán élő hősdalokból merít. Az epikai költészet szelleme és hangja

¹ *Res gestae Saxonicae*. MGH. SS. IX. Németül SCHOTTINTÓL, 1882². Wattenbach I⁵. 308. l.

² Mind a kettőnek latin neve Corbeja. Corbie a Somme partján Amiens közelében; apátságát Bathilde királynő alapította 662-ben. Desiderius, a langobardok utolsó királya, itt ette a száműzetés keserű kenyerét.

vonúl végig e gyönyörű munkán, melynek latinsága és stíljé is nemzeti szász ízű. Nincs a középkor ez első feléből munka, mely annyira egységes fölfogású és jellemű volna; friss és eleven előadása, terjedelmes és szemléletes leírásai, főleg remek csataképei (pl. a magyar háborúból), az író költői érzéke valóságos époszszerű jelleget kölcsönöznek e műnek, melynek megragadó szépségét a Sallustius mondatkötéséből és a biblia stíljéből megalkotott sajátságos, néha hibás latinság nem rontja meg. A középkori renaissance emlékei közt Widukind munkája az első helyek egyikét foglalja el.

3. Ruodlieb.

A renaissance eszméi mellett már a X. század végén, de még inkább a következő századnak elején egy újabb eszme tűnik fel, mely csakhamar áthatja a német életet, társadalmat és műveltséget: a lovagi szellem ez, melynek elemei voltaképen germán eredetűek, de csak a külföldön nyert kifejlett alakjokban voltak mélyreható befolyással a német népre. A lovagi intézmény csirái már a germánok őskorában föllelhetők. Már Tacitus említi a német népeknek egy szokását, mely teljesen megfelel a középkori *swertleiten*nek, a lovaggá avatás szertartásának; ugyan ő jegyezte föl, hogy a régi germánok a nőt kiválóan tisztelték és valami magasabb lénynek tekintették, mint később a lovagi kor is. A lovagiság legrégibb formája a germán hűbéri intézményben, a hűbérúr és vazallus viszonyában rejlett, melyet a németektől a normannok vettek át és honosítottak meg Franciaországban, honnan az kifejlettebb alakban ismét visszatért Németországba. A lovagiság csak a keresztes hadjáratok korában lesz az egész életet és társadalmat átható szellemmé; de elemei megvannak a XI. században is és

korán jutnak érvényre a költészetben is. Az első német munka, melyben e francia lovagi szellem befolyása, de még kapcsolatosan a renaissance szellemével és még teljesen el nem ölve a nemzeti szellemet, észlelhető, a XI. század elejéről származó, valószínűen Bajorországban keletkezett latin „Ruodlieb“, mely értékes, de, sajnos, igen rejtélyes töredékekben maradt fenn.*

A költemény hőse, Ruodlieb, nemes családból származó lovag, több előkelő gróf vazallusa, a ki híven teljesíti hűbéri kötelességeit. De urai csak szép szóval hálálják meg hűségét és nem védelmezik ellenségeivel szemben; azért Ruodlieb elhagyja őket és útnak indul, hogy jobb urat keressen. A szomszéd ország fővárosában megismerkedik a király vadászával, kinek ajánlására az udvar szolgálatába lép. A király megkedveli a derék lovagot, a ki egy hatalmas fejedlem ellenében a csatatéren épp úgy, mint a béke megkötésekor nagyon kitünteti magát. Tíz év múltán hazahívják előbbi urai és anyja: amazok azon ígérettel, hogy mindent jóvá tesznek, emez elhagyatottsága panaszaival megindítva fia szívét.

Ruodlieb elbucszik jó urától, ki azt kérdi tőle. pénzt vagy bölcseséget kíván-e szolgálatai jutalmául? A hős az utóbbit választja, mire a király két kenyeret ad neki, melyeket csak hazatérte után szegjen meg, és a következő tizenkét tanácsdal bocsátja útnak: Vereshajú emberrel ne barátkozzék; az útról soha se térjen le, ha sáros is, s a vetésen át ne lovagoljon; ne térjen be oly házba, melynek ura vén, és asszonya fiatal, hanem csak az olyanba, melynek fiatal gazdája vén feleséggel él; vemhes kanczával ne boronáltas-

* PETZ GEDEON, *Ruodlieb*. Közlöny VII, 892. 1. (E czikk bevezetése tőlem van.)

son; barátjait felette gyakran ne látogassa meg; cselédjével túlságos bizalmas viszonyt ne kössön; csak anyja tanácsa szerint nősüljön s nejével ne közölje minden titkát; fékezze haragját és halassza bosszúját másnapra; urával ne vitakozzék és ajándékozza oda neki, a mit az kölcsön kér; templom mellett, bármily sietős az útja, el ne menjen, hogy magát szentjének oltalmába ne ajánlja vagy a misét végig ne hallgassa; ha valaki Krisztus nevében kéri, hogy ne bőjtöljön, teljesítse kérését; ha földje van az út mentén, ne zárja el árokkal. Ruodlieb köszönettel fogadja a királynak e tanácsait és útnak indul hazájába.

A további elbeszélés e tizenkét tanácsnak tapasztalati megsemléltetése. Ruodlieb nemsokára egy vereshajú emberrel találkozik s a király első tanácsa ellenére ismeretséget köt vele. Rögtön megbánja könnyelműségét, mert társa megcsalja. Erre társa, elhagyva az országutat, átlovagol a vetésen. A lovag nem követi, megemlékezve a király második tanácsáról, és nem bánja meg eljárását, mert megtudja, hogy a parasztok elverték a vereshajút. Faluba érve Ruodlieb a harmadik tanács értelmében egy fiatal gazdához száll, kinek vén neje van, míg vörös társa egy öregnél tér be, kinek ifjú felesége vonzza. Éjjel a vereshajú az asszony segítségével meggyilkolja az öreg gazdát; de a gyilkosság már másnap kitudódik s a bírák halálra ítélik a bűnöst. Ruodlieb folytatja útját és szerencsésen ér haza, hol nagy örömmel fogadják. A lovag most megszegi a királytól kapott két kenyeret és színaranytal találja megtöltve.

Itt megszakad az összefüggés. A további cselekvénynek töredékes szálaait már nem fűzhetjük össze kikerekített egészszé. Ruodlieb egyik barátja szerelmes egy szép leányba és a boldog pár megtartja esküvőjét. Talán ez esküvő hatása alatt, de anyjának kérésére is elhatározza Ruodlieb, hogy

megnősül. Rokonai egy szép leányt ajánlanak neki feleségül; de a hős megtudja, hogy a leánynak már mással volt szerelmi viszonya és meg sem kéri. Ruodlieb anyja ez alatt sok jót tesz özvegyekkel és árvákkal és jutalmát veszi e kegyességének: megálmodja fiának fényes és boldog jövőjét. Ez álom, úgy látszik, nem sokára valósul: a hős legyőz egy törpét, a ki élete és szabadsága váltságául megígéri, hogy Ruodliebnek segítségére lesz Immunch és Hartunch legyőzésében és Heriburg királyleánynak nőül nyeresében. Itt a lovagregény a német mythosz és hősmonda körébe vezet át, de, sajnos, éppen itt szakad meg végleg a költemény.

A „Ruodlieb“ éles ellentétet képez a „Walthariushoz“; a megváltozott társadalmi és irodalmi viszonyok teljesen eltérő jelleművé teszik a XI. századi lovagi történetet. A klasszikus elemek háttérbe szorúlnak és helyöket modern vonások foglalják el. Modern a tárgy és a világnézet, modernek a leírt viszonyok és a szereplő indokok, latin már csak a nyelv és a verselés. De mennyire más még e latin köntös is! A X. századi latin költők pontosan utánozzák Vergiliust és Prudentiust, — a Ruodlieb költője souverain megvetéssel bánik el a latin nyelv szabályaival¹ és a latin verselés törvényeivel.² A X. századi latin költőkben túlnyomó az ókori szellem, mely csak egyes emlékekben küzd a nemzeti szel-

¹ Germanizmusainak száma legio. Csak egy pár példát idézek: *sine grato*, sonder Dank; *grates habe*, habe Dank; *ovare alicuius rei*, sich freuen eines Dinges; *post mensam*, nach Tische stb. Számos a németből vett latin kölcsönszó is, pl. *fodrum*, Futter; *faida*, Fehde; *charpho*, Karpfen stb. Tiszta német szót is ismételve szöbe szövegébe.

² A „Waltharius“ még tiszta, antik hexameterekben van írva; a „Ruodlieb“ alakja a rímes leoninus, melyet már Hrotsuit legendáiban és Otto tetteiről írt költeményében találtunk.

lemmel; a ‚Ruodlieb‘ töredékeiben lépten nyomon nyilvánul az új lovagi szellem; a finomúlt társadalmi élet képei, a lovagi kalandok lépnek a ‚Waltharius‘ hőstettei és párviadalai helyébe. Méltán nevezte Scherer ez érdekes emléket ‚a világirodalom legelső lovagregényének‘.

De e lovagregény még igen különböző elemekből alakul. Túlnyomók a novellai elemek: a kivándorló hős, kit a szerencse idegen országban javaival elhalmoz; a tizenkét tanács, melyeknek igazságát az élet kipróbálja; a kalandok, melyekben e tanácsok érvényre jutnak vagy bajba hozzák a hőst, — mind novellai vonások, melyekkel a világirodalom óriási területén ismételve találkozunk. E vonások eredeti hazája a kelet, honnan, ismeretlen úton ismeretlen közvetítők hozták már a XI. században Németországba. E novellai elemek mellett csekélyebb jelentőségűek a történeti elemek, melyek főleg az egyik töredékben szembeszökők: a királyok találkozása még a részletekben is annyira megegyez II. Henrik császárnak és Róbert francia királynak 1023-iki találkozásával, hogy a német császárság legjelesebb történetírója * a ‚Ruodlieb‘ ez elbeszélését egyenesen ama történeti tény alkalmazásának tekinti. Végre figyelemre méltók költeményünk mondai vonásai is: a hős anyjának álma, Ruodlieb kalandja a törpével, — ez utóbbi eseményre a német ‚Ecken-dal‘ és a skandináv ‚Thidrekssaga‘ is czéloznak — és, mit biztosan föltételezhetni, a történet további kifejlése, mely azonban nem maradt reánk.

E különböző elemek vonzó egészsze vannak földolgozva eposzunkban. A költő terve világos: A tizenkét tanács előrebocsátásával fölkelte érdeklődésünket és kíváncsiakká tesz a kalandokra, melyekben e tanok igazsága érvényesül; e

* W. GIESEBRECHT, *Geschichte der deutschen Kaiserzeit* II, 602.

kalandok pedig a hős nevelését az élet iskolájában eszközlik és Ruodlieb hatalmának s boldogságának megalapításával nyerik külső és belső befejezésöket. A regény szerkezete világos; a részletekről, a munka töredékes voltánál fogva, nem mondhatni biztos ítéletet. Hogy a költő egyedi jellemzésre törekedett, mutatja a vereshajú útitárs, kinek kép-mutatását, kéjvágyát, furfangosságát és arczátlanságát meg-lepő élénkséggel rajzolja; mutatják a vén zsugori parasztnak, a durva szenvedélyes parasztasszonynak, a kaczer feslett leánynak, de különösen a naiv, élénk, egy kissé durcás menyasszonynak alakjai. Igen sikerült a korrajz is. Már GRIMM JAKAB hangsúlyozta, hogy a „Ruodlieb“ a XI. század művelődéstörténetére nézve valóságos kincses bánya, mely a nyilvános és magán élet viszonyait eleven képekben tünteti föl. A költő híven és szemléletesen rajzolja az udvart, a vadászatot és halászatot, a lovagi életet; részt veszünk fejedelmek találkozásában, törvénylátásban, menyekzőben, társásjátékokban, zenében és tánczban. És e képeket a szerző az epikai költő részletező körülményességével rajzolja, egyéni nézetét is beleszöve az előadásba. A külvilágot és annak tárgyait is bőven festi: ruhákat és fegyvereket, az új műveltség eszközeit, drágaságokat, ritka állatokat. Mind e leírások az igazság hatását teszik az olvasóra: a költő a saját szemével látott világot rajzol. Saját korának képét találjuk a művelődési viszonyokban is, melyek a cselekvény háttérét képezik. A régi vad és rettenetes hősiesség helyébe finomabb modor lépett; a férfi udvarias a nő, a bíró elnéző a megbánó bűnös, a győztes kegyes a legyőzött ellenség irányában. A társalgás is finomabb már, de még nem annyira, hogy kényes dolgokat ne legyen szabad igaz nevökön megnevezni. Mily ellentét, ha e társadalmat a „Waltharius“ világával össze hasonlítjuk!

A „Ruodlieb”, a XI. század elején keletkezett Tegernsee délnémet kolostorban. Ezt bizonyítja a mű kézírata. Vajjon ki a szerzője? Tegernseeben a XI. század elején Froumund szerzetes volt a leghíresebb latin poeta, kitől kisebb költemények is maradtak reánk. Nem csoda, ha SCHMELLER, a „Ruodlieb” első kiadója * Froumundot (vagy egy kortársát?) tekintette ez érdekes emlék szerzőjének. Ma e véleményt megczáfoltnak tekinthetni. A „Ruodlieb” szerzője ismeretlen; neve nem jutott reánk, s csak annyit tudunk róla, hogy szerzetes volt, hogy kiváló tehetség volt, hogy alkotó erő és költői ízlés tekintetében messze túlhaladta kortársait. Műve, melyet költői anyagának gazdagsága, az események művészi szerkezete, és majd érdekfeszítő, majd megható előadása a középkor legértékesebb emlékeinek egyikévé tesz, érdekesen bizonyítja, hogy — SCHMELLER szavaival élve — Németországban már az ezredik év táján is tudták nemcsak azt, hogy mi az épületes, hanem azt is, hogy mi a szép és élvezetes.

4. Latin lyra.

A hegedősök költészete, mely már a IX. században a kor napi hőseit és napi eseményeit fölkarolta, a X. században sem szünetelt. A szász dynastia nagy alakjai és nagy tettei kedves tárgyai voltak a vándordalnokok énekeinek, melyek lassanként az élet minden viszonyára, az érzés egész világára kiterjedtek. De a század kezdetén még a nagy politikai

* JAK. GRIMM és AND. SCHMELLER, *Lateinische Gedichte des X. und XI. Jahrhunderts*, 1838. A „Ruodlieb” legjobb kiadása: FRIED. SEILER, *Ruodlieb, der älteste Roman des Mittelalters*, 1882. A költemény egyes részleteit egészen szabadon, de igen sikerülten földolgozta SIMROCK KÁROLY az *Amelungenlied* III. kötetében.

dolgok állnak az érdeklődés előterében : Nagy Otto kibékülése testvérével Henrik herczeggel, II. Otto megmenekülése egy elveszett csata után, a magyarok veresége a Lech mellett, a három Otto jeles tettei, — ilyen és hasonló tárgyak foglalkoztatták a hegedősöket és közönségöket. De idővel a magánélet kalandjait is földolgozzák; a svábok ravaszságáról, szerelmesek kalandjairól, sikamlós és durva tréfákról kezdenek énekelni. A jó kedv, a komikum iránti érzék, a szatirikus hajlam fejlődik; már legendát is oly szellemben és modorban mernek földolgozni, hogy a mulattatás czélja egészen háttérbe szorítja a tárgynak szent és épületes voltát. A hegedősök költészete mind szélesb körű lesz; a történeti események mellett a legenda, novella, rege, tréfa, állatmese anyagot szolgáltatnak nekik; a dalnokok fölkarolnak minden tárgyat, minden alakot, minden fajt. Mulattatás, nevettetés a főczéljuk; művészi nézpontjaik nincsenek vagy legalább igen alárendeltek. Életbölcse ségök, erkölcsiségök visszatükröződik dolgozataikban : könnyelmű, ledér nép, mely csak a maga hasznát nézi, visszaél embertársainak gyarlóságával, gúny tárgyává teszi gyengéit és még az ördögöt is nevetséges vagy legalább jókedvű fickóvá alakítja át. Csodálhatjuk-e, ha az egyház nem szerette e veszedelmes legényeket? Már Szt. Ágoston nem erénynek, hanem csúf bűnnek nevezte a hegedősökre pazarolt jótékonytságot; és Alkuin figyelmeztet, hogy gaz szellemeket fogad az be házába, a ki színészeket és dalnokokat befogad. A sátán gyermekei ők, kiket nem érdemes bűneik megbánására fölszólítani, minthogy úgy is a pokol áldozatai. A törvény sem bánt velök jobban : a ‚Sachsenspiegel‘ jogtalanoknak tekinti őket, a ‚Schwabenspiegel‘ szerint pedig a hegedős elégtétele, ha megbántották, abban áll, hogy megbántójának árnyékát nyakon ütheti. Nem így a nép :

ez szerette, védelmezte s jól tartotta a dalnokot, a ki szép dalaival s víg tréfáival az öröm és jókedv adományozója és hirdetője volt.

A középkor irodalma sokkal egyetemesebb, mint első pillanatra látszik. A román nemzeteknél és a brit szigeteken a viszonyok fejlődése egészen olyan, mint Németországban; a német állapotokat sokszor csak a külföldiekkel való összehasonlítás teszi érthetőkké, és megfordítva. Azért bátran hivatkozhatni külföldi bizonyítékokra is, a hol a német források nem szolgáltatnak kellő fölvilágosítást. Van egy ófrancia fabliau „De St. Pierre et dou Jongleur” (Szt. Péter és a hegedős), mely a hegedősök társadalmi állását és morális hitelét meglepően megvilágítja.* Egy jongleurnek lelke könnyelmű és ledér élet után a pokolba jut. Mivel hasznos kézművességet nem tanult, kályhafütőnek használják az ördögök. Ezek egyszer egy tanácskozássra távoznak és a hegedősre bízzák a nagy üstöt, melyben az elkárhozott lelkek főnek: ügyeljen a tűzre, hogy el ne aludjék, és a lelkekre, hogy meg ne szökjenek. Szt. Péter észreveszi, hogy a pokol e ledér ficzkóra van bízva és lemegy; talán sikerül neki néhány lelket megmentenie. De a fölügyelő dalnok nem volt hajlandó, egyet is oda adni, bár Szt. Péter nagyon szépen kérte. Ekkor a tapasztalt szent eselhez folyamodik, és, ismerve a hegedősök gyengéit, kockajátékkal kínálja meg a jongleurt. Ez nem tud ellenállni a meghívásnak, — de nincsen pénze. Se baj, mondja Péter, elfogadok én elkárhozott lelkeket is. Így hozzá fognak a játékhoz, melyben a szerencse feltűnően kedvez a szentnek, úgy, hogy már a lel-

* Kiadva: MONTAIGLON et RAYNAUD, *Recueil des Fabliaux des XIII. et XIV. siècles*, Paris 1872, V. 65 l., németül: W. HERTZ, *Spielmanns-Buch*, Stuttgart 1886, 229. l.

kek felét megnyerte. Ekkor kijelenti a hegedős, hogy nem játszik tovább. Szt. Péter nem tágit, csalja, csábítja a hegedőst, végre va banquekal kínálja meg: vagy elveszíti egy dobásra a már megnyert lelkeket vagy megnyeri még a többieket is. A hegedős rááll, Péter nyer és fölviszi az összes elkárhozottakat a mennyei boldogságba. Most hazajönnek az ördögök és rögtön észreveszik a roppant veszteséget, melyet a pokol szenvedett. Lucifer iszonyú dühös lesz és nyomban a tűzbe akarja vetni a mihaszna verselőt; de meggondolja magát és kidobja a bűnöst: „Takarodjál ki, kedves barátom!“ mondja, „ki veled! Oly ostoba emberek nem kellenek nekem itten; nem is fogadok soha többé jongleurt a házamba!“ A hegedős örömmel kiszaladt a pokolból és egyenesen a mennyországnak tartott, hol Szt. Péter szívesen befogadta jó ismerősét. A fabliau tendenciája világos, de a hegedős, a ki e merész tréfát megírta, még világosabbá tette a befejezéssel, mely a történet morálját kifejti: „Azért csak mulassatok és élvezetek kényetek és kedvetek szerint e földön, ti hegedősök! A pokol kínjaitól sohse tartsatok, mert a sötétség országának kapui elzárva előttetek, mióta társatok az elkárhozott lelkeket koczkán eljátszotta.“

E fabliaut Németországban német hegedős is írhatta volna, főleg a XI. században, midőn a világi dalnokokhoz egyháziak is csatlakoztak. Mert az e század legfeltűnőbb jelensége, hogy félig vagy éppen nem sikerült klerikusok,* megszökött vagy elcsapott papok, tönkre ment geniek és nyugtalan csavargók belépnek a hegedősök czéhébe és dalaikkal, tréfaikkal, cseleikkel csakúgy mulattatják, csak-

* Minden tanult ember „clericus“ a kóbor deákok „clerici vagabundi“.

úgy rászedik a gyámoltalan népet, mint a hegedősök. A klerikusok föllépésének első jellemző jele a latin nyelvnek szerepe a népies irányú költészetben. Már a fent említett költeményeknek egy része vegyest latin és német nyelven — latin és német versek váltakoznak, — egy része egészen latin nyelven van írva. Idővel e latin népköltészet a századnak egyik önálló, nagy virágzásnak induló ágává lesz. „Golias”¹ a XI. századnak egy jellemző eleme, mely még a következő XII. században is fontos szerepet játszik. Fent egy jongleur fabliaujából vontam tanulságokat a korabeli német hegedősök életbölcseiségére; a klerikusok költészetével szemben a külföldre való e hivatkozás annál inkább, mert ez írók és dalok nemzeti eredete sok esetben kétséges, el nem dönthető. Olaszok, francziák, németek és angolok működtek e téren, dalaik nyugatról keletre, délről északra és viszont vándoroltak, e vándorútjokon módosultak, átalakultak, — ki mondhatná meg: mi volt az egyes dal eredeti alakja, eredeti hazája? ki volt eredeti szerzője?

A goliardok költészetében két korszak különböztetendő meg: egy régebbi, X. századi, mely a troubadourok, trouvères és minnesängerek költészetére, úgy látszik, nagy befolyást gyakorolt;² és egy későbbi, XII. századi, melyben

¹ E név eredete ismeretlen, csak annyi bizonyos, hogy nincsen köze az ó-testamentomi Goliáthoz, bár a dalok sokszor élcelnek róla. *Golias* az összes vándor-kerikusoknak, a goliárdoknak vagy vagansoknak összesége, az egész osztály megszemélyesítő jelképe. A név különben alkalmasint román eredetű; Diez szerint az ó-olaszban *goliare* a. m. hevesen kérni, úgy, hogy *goliardok* annyit tenne, mint a középfelnémetben *diu gernden* (die Begehrenden, a kérők), a mint a világi hegedősöket nevezik. Talán rokon a Goliás tőjével a provençei *gola* is, mely a. m. tobzódás.

² ERNST MARTIN, *Die Carmina Burana und die Anfänge des deutschen Minnesangs*. Haupt-féle Zeitschrift XX. 1876, 46. 1.

megfordítva a nagy virágzásnak indúlt világi költészet Franciaországban, a Provenceban és Németországban átalakító hatással volt a klerikusok költészetére. De e két korszak emlékei pontosan el nem különíthetők egymástól; a dalok az illető körökben hagyománykép szálltak nemzedékről nemzedékre; majd itt majd amott, némelyek korán mások későn jegyeztettek föl. A mit azért e helyen a vagánsok költészetéről elmondunk, illik a régi és későbbi korszakra, de pontosabban a XII. századra, mert a vagánsok legjelesbike Barbarossa Frigyes idejében élt. Hogy a német nemzeti költészet fejlődését ne kelljen félbeszakítanunk, e helyen végzünk a klerikusok teljes lyrájával, melyet alább a német dalköltészet tárgyalásánál csak röviden érintünk.

Csak a jelen században méltatták a vagánsok költészetét nagyobb figyelemre és főleg GRIMM JAKAB,¹ EDÉLESTAND DU MÉRIL² és SCHMELLER ANDRÁS szereztek nagy érdemeket e téren. A német irodalom szempontjából főleg az utóbbi, ki e dalok legfontosabb német kéziratát, Benedickbeuren bajor kolostorából, kiadta.³

A vagánsok költészetének hazája, úgy látszik, Franciaország, hol a XI. és XII. század nyugtalansága és vándor-
kedve a papokat is magával ragadta, kik városról városra, iskolából iskolába jártak, és e szabad életökben korukat túlhaladó szabadabb gondolkozásra és világnézetre is jutottak.

¹ *Gedichte des Mittelalters auf König Friedrich I.* Berlini Akadémia 1843. (*Kleine Schriften III.*)

² *Poesies populaires latines antérieures au XII. siècle*, Paris 1843.

³ *Carmina burana* (azaz: beureni dalok), 1847. A gyűjtemény a XIII. század elejéről származik; a német lyra kezdetének némely befolyása (vagy megfordítva?) észlelhető, de az udvari eposzé semmi tekintetben. A kézirat kétségtelenül régebbi kéziratokból van összeírva s részben igen régi darabokat is tartalmaz.

Hiszen a francia és provencai költészet terén különben is kiváló szerepet játszik a papság, és a troubadourok és trouvèrek közt nagy a papok száma. A főkülönbség az, hogy e troubadourok és trouvèrek nemzeti költők voltak, míg a vagánsok vagy goliardok csak latin nyelven írtak. Ma már kétségbenvonhatatlan, hogy az egyháziak latin költészete, főleg alaki tekintetben, nagy befolyást gyakorolt a troubadourok költészetére; utóbb, a XI. és XII. században megfordítva a troubadourok költészete befolyásolta ez új latin költészetet, mely alakját, versformáit, stíljét jó részben Dél-Franciaország virágzó lyrájától kölcsönözte. E vagáns költők közönsége, már nyelvöknél fogva, csak a papság és a tudósok lehettek, tehát a püspökök s apátok udvarai, mert a világiak nagy ritkán bírták a latin nyelvet. A főpapság élvezhette és élvezte a klerikusok dalait és megjutalmazta költőiket. E dalok nagyrészt névtelenül jutottak reánk; — a névről ismert vagánsok közül Walter de Lille Franciaországban, Gualterus Mapes Angliában és az Archipoeta Németországban* a leghíresebb vagánsok, de pontosan meg nem állapítható, hogy mely dalok származnak ezek valamelyikétől vagy másoktól. Nem is valószínű, hogy e költemények szerzőit valaha pontosan meghatározhassuk. Hiszen e dalok oly természetűek, mint a népdal. Tartalmuk, alakjuk, eszméik, sőt kifejezéseik közösek; ugyanegy dal több változatban maradt fenn; majd az egyik majd a másik versszak eltérő; majd terjedelmes majd kevés néhány versszakból van megalkotva. Világos, hogy a vagánsok közkin-

* GIESEBRECHT VILMOS (*Die Vaganten oder Goliarden und ihre Lieder*, 1853.) azonosította a francia Waltert és a német Archipoetát, de HUBATSCH OSZKÁR (*Die lat. Vagantenlieder des Mittelalters* 1870) e föltevést alaposan megcáfolta.

csöknek tekintették e költeményeket, melyeket minden goliárda énekelhetett, módosíthatott, átalakíthatott, mint a nép tett és még ma is tesz dalaival. E költészet nemzeti eredetére nézve is leghelyesebb, ha fölteszszük, hogy Francia-, Német-, Olasz- és Angolországnak egyaránt van része a vagánsok dalaiban, melyek oly szerzőktől származtak és oly közönséghez fordultak, melyek a közös latin nyelvben és tudós műveltségben túl emelkedtek a nemzetiségek korlátain.

E dalok tartalmuk szerint két csoportra oszlanak: szorosb értelemben vett lyrai dalokra, melyek a szerelem örömeiről és fájdalmairól, boiról, vándorlásról, az élet különböző jó és rossz dolgairól szólnak; — és szatirikus, szorosb értelemben vett goliárda-dalokra, melyek főleg az egyháznak és a papságnak romlottsága ellen fordulnak. Ez utóbbiakat, melyek miatt a vagánsok ismételve üldözéseket szenvedtek, elő is keresték a reformáció korában és kinyomatták, mint régi és megbízható tanúkat az egyháznak javításra szoruló állapotáról. E szatirikus dalok nagy hatással voltak a korra, melyben keletkeztek; a modern világot első sorban művelődéstörténeti szempontból érdeklik, bár nagy részök elévülhetetlen költői becsú is. De sokkal szebbek, a középkori költészet valódi gyöngyei közé tartoznak a vagánsok lyrai dalai, melyekben az életnek oly friss, reális élvezete, de egyszersmind oly költői fölfogása nyilvánul, mely messze túlhaladja a troubadouroknak és minnesängereknek sokszor csinált, többnyire conventionális formákba szorított költeményeit. Igaz, hogy Goliás hívei sokszor nyersek, durvák, a magok nevén nevezik a dolgokat; műveik azért leánykák kezeibe nem valók; de e dalok mindenütt igazak s költőiek, és oly gyönyörű művészi alakban jelennek meg, mely régi gyakorlatra, százados fejlődésre enged követke-

tetnünk. Van valami megnyerő és szeretetreméltó a goliárdoknak azon naiv őszinteségében is, melylyel bűneiket felsorolják, szerelmi kalandjaikat kifecsegitik, a túlvilági paradicsommal nem törődnek, és csak ezt a szép világot, melyet a buták „a bajok völgyének” neveznek, élvezni, tőlök telhetőleg kiélvezni kívánnak.

Ez általános vonásokkal találkozunk a német goliárdok dalaiban is, melyek a beureni kéziratban fönmaradtak. A német goliárda is javíthatatlan bűnös; szereti a bort és a kockákat és főleg a szép leányokat, kiknél a lovagot kitűrni törekszik. Eleven, ledér; sem Istennel sem emberekkel nem törődik; nem ad semmit személyes méltóságára, semmibe sem veszi a társadalom követeléseit vagy előítéleteit. Nemes neki nem az, a ki régi czímerrel büszkélkedhet, hanem a ki fenköltén gondolkodik és cselekszik. Az egyház büntetéseivel nem törődik; gonoszoknak és gazoknak nevezi a papokat; szerinte az egyház minden bűn tanyája, a nép pásztorai tolvajok és zsiványok.

A német vagánsok közül a legkiválóbbik a nemes származású „Archipoeta” (Erzpoet, főköltő), kinek nevét nem tudjuk, és életéről is csak annyi bizonyos,* hogy Barbarossa Frigyes kancellárjának, Dassel Reinald kölni érseknek, e kitűnő műveltségű és nagy erélyű államférfiúnak kedves embere volt. A nagy császár tetteit Dassel gondolja ki és az Archipoeta dicsőíti lelkes, eszmékben gazdag és alakilag is kitűnő dalokban. Egyik legremekebb költeménye „A goliárda gyónása”, melylyel feslett élete miatt neheztelő

* Valószínűen a Rajna vidékéről származott. Cæsarius, a heisterbachi krónikás († 1240 körül), meséli, hogy az Archipoeta egyszer betért egy rajnamenti kolostorba s itt tettetett betegséggével megréfkálta a szerzeteseket.

urát kiengesztelni törekedett; legismertebb dala ‚Végrendelete‘ (Mihi est propositum), melyet számos modern költő átdolgozott és utánzott. De az ő költeményei közt is legszebbek a szerelmi dalok, melyek majd gyöngédek, majd pajzánok, most boldogtalan szerelemről szólnak, most az élvezet kéjét dicsőítik, — de mindig igazak, költőiek és alaki tekintetben remek. Mily szépen írja le kedvesét:

Eius vultus
Forma, cultus,
Præ puellis
Ut sol stellis
Sic præluet.

Szerelmi vallomásai itt nem közölhetők; de sokszor gyönyörűen egyesül a pajzánság igaz költői naivsággal, pl. azon német-latin dalban, mely e versszakkal kezdődik:

Gyermek voltam, szép és jó,
Virgo dum florebam;
Dicsérték is mindenütt,
Omnibus placebam.
Hoy et oe
Maledicantur tiliæ,
Juxta viam positæ

és a mely Walther von der Vogelweide egyik legszebb dalára emlékeztet. Vagy egy másikban, midőn a vagans erélyes szerelmi vallomással ostromol egy kis leányt s ez naivul feleli:

Quæ respondit verbo brevi:
‚Ludos viri non assuevi,
Sunt parentes mihi Suevi;
Mater longioris ævi
Irascetur pro re levi,
Parce nunc in hora‘.

E költészet tartalmi és alaki tökélyére nézve nem térhetnek el a vélemények. Más kérdés, vajjon valószínű-e, hogy

a nemzeti lyra e latin költészet utánzásából származott, mint némely újabb tudósok hiszik. A kutatások még nincsenek befejezve e kérdésre vonatkozólag; de részéről nem tartom valószínűnek, hogy a latin lyra döntő befolyást gyakorolt volna a nemzeti költészetre, már azon okból nem, mivel a lovagi rend, mely a XII. században a minnesangot megteremti, latinul nem tudott, és így közvetlenül nem is kerülhetett a vagansok hatása alá.

Goliás híve volt az állatmonda első földolgozója Németországban, az „Ecbasis captivi” szerzője is.

5. Állateposz.

Állatokról történetek Németországban már a VII. század óta ismereteseek, és szakadatlan lánczolatuk levezet a legújabb korig. Krónikákban, latin és német költeményekben, népdalokban és népmesékben, közmondásokban és költői képekben újra meg újra találkozunk állatokkal, melyek mint kifejlett egyedi jellemek szerepelnek, találunk történeteket, melyek egy nagy epikai cyklus részletei gyanánt tűnnek föl. GRIMM JAKAB gazdag anyagra alapította híres elméletét az *állatmondáról*,* melynek szerinte semmi köze az antik állatmeséhez. GRIMM szerint az ember és állat közti viszony az őskorban az árja népeknél, de különösen a germánoknál igen szoros volt. A németek, fő foglalatosságuk a vadászat és állattenyésztés levén, igen közel álltak az állatokhoz és korán bizonyos hasonlatosságot vettek észre álla-

* GRIMM JAK. *Reinhart Fuchs* 1834, *Sendschreiben an K. Lachmann*, 1840. *Lat. Gedichte des X. und XI. Jahrhunderts* 1838. (bevezetés). GRIMM elméletét népszerűen tárgyalja W. WACKERNAGEL, *Von der Thiersage und den Dichtungen aus der Thiersage* 1867. (Kleine Schriften. II. 1873.)

tok s emberek közt. Hajlamokat, ösztönöket, jellemző tulajdonságokat figyeltek meg az állatokban, melyeknél fogva ezek sok tekintetben az emberek hasonmásainak tetszhettek. Az állatok fontos szerepet játszottak az emberek háztartásában és hitében. A házi állatok már az árja ős család nélkülözhetetlen kiegészítő részét tették, s már az ősnép hitte, hogy az emberek állatokká és viszont állatok emberekké átváltozhatnak; az emberek fensőbb hatalmakat és titkos erőket teteleztek föl az állatokban, melyeknek megjelenéséből, testéből, magatartásából a jövődőt megérteni és megmagyarázni törekedtek. A mese ismeretes fordulata: „midőn még az állatok beszéltek“, az ősgermánoknak valódi meggyőződése volt. E viszonyból könnyen megérthetni, hogy az állatokról történetek és hagyományok keletkeztek, melyeket a népnek eleven és naiv képzelete megalkotott, kibővített, egymással kapcsolatba hozott és idővel teljes állat-mondává, a hősmondának önálló párjává, kifejtett. E költészet egészen naiv volt; semmi tudatos mellékes czél nem lebegett a nép alkotó képzelete előtt, midőn egyes állatokról jellemző adatokat, vonzó történeteket mesélt. Az állatok világa egy külön, önálló értékű világnak tetszett, melyet tárgyilagosan fölfogtak és költői képzelettel önálló értékű mondákban és dalokban megalkottak. Utóbb, a társadalmi élet átalakulása folytán, megváltozott az ember viszonya az állathoz, a görög állatmese befolyása alatt megváltozott az állatmonda eredeti jellege: az ember föléje emelkedett az állatnak és csak ösztönszerű tengődést látott abban, mit régebben a magáéval majdnem egyenrangú titokzatos szellemi életnek tekintett volt; az állati világ az emberi világnak eltorzított képe gyanánt tűnt föl, a tudatosan emberiesített állati élet az emberi élet tusáinak és gyarlóságainak tükrévé lett. Ily módon alakult át a tárgyilagos állatmonda tanító és szati-

rikus irányú állattörténetté, mely végre az antik állatmesével teljesen összefolyt.

Ez GRIMM JAKAB elmélete a német állatmondáról, mely szerinte, ösárja elemek fölhasználásával, a germán népeknek önálló alkotása. Csak a germán faj teremtetten az állatmondát, melyet utóbb román nemzetek, főleg a francziák is átvettek és tovább fejlesztettek.

GRIMM elmélete tarthatatlan,* bár kétségtelenül igen szép. Ha az állatmonda csakugyan a germán népszellem legősibb és legjellemzőbb alkotásai közé tartoznék, a legrégibb német emlékekben legalább célzásokat találnánk annak egyes részleteire. De az ily célzásoknak ó-német, ó-szász, angolszász és skandináv művekben semmi nyomuk. Állattörténetek először latin krónikásoknál találkoznak: így Fredegarnál a VII. században, Paulus Diaconusnál a VIII. században, Alkuinnál a IX. században, tehát tanult tudós íróknál; utóbb önálló latin verses földolgozásokban, tehát ismét tanult szerzetesek műveiben, mindenütt világos tanító vagy szatirizáló célzással.

Fredegar Nagy Theodorich gót királynak egy egészen mesés történetébe szövi bele a következő állatmondát: Az oroszlán megtámadja a szarvast, de ez, agancsának elvesztésével, megmenekül. A róka azután a beteg oroszlán barlangjába csalja a bamba szarvast, melyet az állatok királya most széttép. A róka a szarvas szívét ragadja magához és nyeli le. Midőn az oroszlán az állat szívét keresi, a róka bátran azt állítja, hogy a szarvasnak nem volt szíve, mert különben el nem jött volna az oroszlán barlangjába.

* K. MÜLLENHOFF, *Reinhart Fuchs*, Haupt-féle Zeitschrift, XVIII, 1875, 1—9. l. s. már előbb W. SCHERER. *Zeitschr. f. d. öster. Gymnasien*, 1870, 42—49. l.

(Régi felfogás szerint az ész a szívben lakozik.) E történetet X. századi bajor dalok egy Theodo nevű bajor herceghez fűzik, azzal az érdekes változattal, hogy itt a medve az állatok királya. A XII. században Adelger herceg lépett Theodo helyébe. A történet tendenciája világos: Fredegár szerint Leo császár, a ki már egyszer bántotta volt Theodorichot, most magához hívátja a germán fejedelmet. Ez előbb követet küld a császári udvarhoz és itt meséli Theodorichnak egy hű embere ez állattörténetet. Theodorich megérti a mesét és nem megy Byzanczba. E mese megvan a görög mese-gyűjteményekben, megvan az ind „Pancsatantrá”-ban,* az európai novellák és regék e bámulatos gazdagságú forrásában. A róka helyét itt a sakál foglalja el, az oroszán rendes szolgálja és zsákmányainak részese. Az elbeszélés idegen eredete nem kétséges, s a mesének gyakorlati, félig meddig tanító iránya sem.

És ily irányúak mind e legrégibb állattörténetek. Ugyancsak Fredegár meséli, hogy Theuderich király legyőzte Theudebertet. Ekkor a mainzi püspök a következő történetet mondja neki: Van egy népies elbeszélés (*rustica fabula dicitur*), hogy a farkas fölment a hegyre és onnan nézte, fiai mint kezdenek vadászni. Ekkor magához hívatta őket s így szólt hozzájuk: „Tekintsetek körül, a meddig szemetek ér, nincsen barátotok, kivéve azt az egynehányat, kik nemzetségekből valók. Azért fejezzétek be, a mit megkezdtek.” A történet előzményeit nem meséli Fredegár, azért nem is egészen világos a mese. De tendenciája félre nem magyarázható; Theuderich is megértette és folytatta ellenségeinek üldözését.

* „Pancsatantra” (a. m. öt könyv), egy régi buddhistikus irányú s pali nyelven írt műnek szanszkrit átdolgozása. Németre ford. (remek bevezetéssel) TH. BENFEY, Leipz. 1859. és L. FRITZE, 1884.

Még egy példa. Toursi Gergely meséli Theodabald királyról, hogy ez egyszer megharagudott egy emberére, kit azzal gyanúsított, hogy királyi birtokot tulajdonított el. Ekkor a következő történetet mesélte el neki: Egy kigyó borral telt palaczkra akadt és bele mászott a palaczk keskeny nyakán, és annyira tele itta magát, hogy nem birt a keskeny nyíláson kijönni. A bor ura most észrevette a kinlódó állatot s így szólt hozzá: „Add előbb ki, a mit elnyeltél és szabadon mehetsz odább.” Theodabald embere megértette a mesét, és a király félelmetessé s gyűlöletessé lett vazallusainál.

Ime, mesék, igazi állatmesék, határozott gyakorlati, tanító célzással, csakhogy a „haec fabula docet” nem szavakban nyer kifejezést, hanem tettekben nyilvánul s érvényesül.

E legrégibb emlékekben a farkas a főszemély, csak a XII. század óta lép a róka, mint az állattörténetek hőse előtérbe. És mi e történetek anyaga? honnan való a tendenciájuk? Ez állatkalandok eredete ma már nem rejtély többé: részben Aesopus gyűjteményéből, részben a Physiologusból,¹ részben keleti forrásokból² származnak, mely utóbbiak kétségtelenül Byzancz közvetítésével jutottak a nyugati népekhez. És tendenciájok alapja a biblia, Máté evangy. VII, 15: „Őrizzétek magatokat a hamis prófétáktól, kik hozzátok

¹ Physiologusoknak neveztettek az oly természetrajzi könyvecskék, melyekben az állatokat leírták és tulajdonságaikat jelképileg (főleg Krisztusra és az ördögre) magyarázták vagy alkalmazták. A legrégibb német physiologus a XI. század első feléből való (*Reda umbe diu tier*).

² O. KELLER. *Untersuchungen über die Geschichte der griechischen Fabel* (Jahrb. f. class. Philologie, IV. Suppl.) 1862, kimutatta hogy a róka helyét eredetileg a sakál foglalta el, a mi egymaga is bizonyítja e mesék indiai eredetét.

jönnek juhoknak ruhájokban, de belül ragadozó farkasok.‘ A farkas e legrégibb elbeszélésekben a szerzetesnek jelképe, az elbeszélések magok tanító, szatirizáló, gúnyoros irányúak. A farkas képében a szenteskedő, kapzsi és önző barátot rajzolják a legrégibb emlékek; innen van, hogy a farkas ellenfele, a róka, laikus; és a róka szerepe is a biblián alapul, Máté evangy. X, 16: ,Imé, én elbocsátlak titeket mint a juhokat a farkasok közé; legyetek azért okosak, mint a kigyók, és szelidek, mint a galambok.‘ A papok szatirája utóbb a fejedelmek szatirájává lett, mit az állattörténetek további fejlődésében ki kell mutatnunk.

A német állattörténetekben alig van nyoma annak a tárgylagosságnak, melyet GRIMM föltételez. Pedig joggal tételezi föl. Kétségtelenül voltak az őskorban elbeszélések, melyek az állatok életét minden mellékes czél nélkül rajzolták, azaz tanító czél nélkül, mert egészen céltalanok nem voltak e legrégibb történetek sem. Céljok pedig az állatok valamely sajátságának megmagyarázása volt, pl. mért szörten a patkány farka? mért görbe a gém nyaka? E kérdésekre egy-egy történettel felelt az ősnép. Ez elbeszélések tehát az állatvilág feltűnő jelenségeinek épp oly naiv magyarázatai, mint a mythoszok naiv magyarázatai a természeti jelenségeknek, amazok primitív zoologia, mint emezek primitív physika. De csakhamar tanító célokra használták föl ez állati történeteket, míg végre az igazi állattan mese fejlődött belőlök. A német elbeszélések az első és harmadik fejlődési fok közt foglalnak helyet; nem naiv magyarázatok többé, de még nem is száraz tanító állattanok. Az úgynevezett német állatmonda tehát antik és keleti forrásokból vette anyagát, a bibliából ez anyagnak jelképi felhasználását, a reális életből az állati allegoriák szatirikus vagy gúnyoros alkalmazását. A mit GRIMM a népszellem

öntudatlan alkotásának tekintett és ősrégi időkbe helyezett vissza: az úgynevezett „állatmonda” a történeti emlékek tanúsága szerint műköltők önálló és tudatos műve, melyet lépésről-lépésre fejlődni, módosulni látunk.

A német állateposz első alkotása, a X. századi latin *Ecbasis captivi cujusdam*¹ (Egy fogolynak megszökése), már kézzelfoghatólag jelképi irányú munka. E rímes hexametekben 936 körül² írt elbeszélés kétségtelenül egy német szerzetes műve; ezt bizonyítja a költemény germanismusainak imponáló tömege, ezt a szerző feltűnő lelkesedése I. Henrik német király iránt. Csak a műből magából következtethetünk szerzőjére, mert egyéb források nem állnak rendelkezésünkre. Az *Ecbasis* költője 912 körül született, Luxenburg vidékén, nemes családból, és St. Aper (Evre) kolostorában nevelkedett Tullban. Gyöngy élet volt az itt a IX. század végén és a X. század elején! A szerzetesek csak hogy csuhát viseltek, de különben egészen világi, még pedig igen víg világi életet éltek, a tudománnyal semmit sem törődtek és inkább a kolostoron kívül töltötték napjaikat, vadászva, halászva, a néppel mulatva. Költőnk szenvedélyes halász volt és egyébvel sem foglalkozott, mint a halászattal, gyönyörködve a csörgedező patak partján az erdő lombjának susogásában és a repdeső madarak kedves énekében. Ekkor, 930 táján, elhatott a clugnybeli kolostorban³ meg-

¹ *Ecbasis captivi. Das älteste Thierepos des Mittelalters, herausgegeben von ERNST VOIGT. Strassburg 1875. GRIMM JAK. fedezte föl 1834-ben Brüsszelben. Németre fordította G. A. WEISKE, hallei programm 1858.*

² Merseburgi Thietmar, kinek történeti műve 1018-ig terjed, már ismeri és idézi az *Ecbasis*-t.

³ E kolostort 910-ben alapította Kegyes Frigyes aquitániai herceg, ki a szerzetes élet reformját tűzte ki az új intézet föladatául.

indult erélyes reformmozgalom Tullba is és Gauzlin apát kellő szigorral kezdte életbe léptetni Szt. Benedek reguláját : a víg világi élet helyébe az egyhangú kolostori élet lépett, a madarak kedves énekét helyettesítette a tanár száraz előadása, a halászatot teljesen kiszorította a tudomány. Ez nem tetszik az életvidor, ifjú szerzetesnek, a ki daczosan ellenszegül tanárának és az apátnak, úgy hogy ismételve megbüntetik s végül örök fogsággal fenyegetik. Költőnk nem tágit, és midőn látja, hogy a vész mind fenyegetőbbben közeledik, megszökik. De nem éri el célját, mert elfogják és visszahozzák a kolostorba, hol tömlöczbe vetik. Itt az ifjú gondolkodóba esik és megtér; igéri, hogy javulni fog, esküszik, hogy Szt. Benedek hű és engedelmes fia lesz. De az apát nem ad a szép szóra : bizonyítékot kíván. Most írja meg az ifjú szerzetes, magába-térése és javulása eszközéül s egyszersmind jeléül, az „Ecbasis captivi“.

Tartalma világos jelképe a költő történetének. Egy ifjú borjú megszökik nyájától, mire a farkas hatalmába kerül, a ki zsákmányát várába viszi. Nemsokára összesereglenek az állatok, hogy a ragadozó szörnynek várát ostrommal bevégyék; az oroszlán rendelte el az ostromot, melyet a róka vezet. Itt közbeszövi a költő, hogy a farkas és róka ellenséges viszonyát megmagyarázza, azt az ismeretes állatmesét, hogy a róka egyszer a farkas lenyűzött bőrével gyógyította meg a beteg oroszlánt.* Ez alatt foly az ostrom : a vár az ellenfél kezébe kerül, a farkast agyonütik, a borjú pedig örül, hogy megszabadul és szívesen siet vissza nyájához, melyet könnyelműen elhagyott volt.

* E mesét már Paulus Diaconus is földolgozta N. Károly udvarán. Ez elbeszélés is indiai eredetű, csak hogy Indiában a róka helyét a sakál foglalja el.

E verses gyónás megtette hatását, a költő visszanyerte szabadságát és utóbb tekintélyes tagja lett a szerzetnek. Az 'Ecbasis' inkább bizonyítja is a szerző megtérését, mint költői tehetségét: előadása és verselése igen hiányos, a mű szerkezete sem nagyon ügyes, legfeltünőbb pedig az a naivsága, melylyel más költőkből kifejezéseket, képeket, sőt teljes verseket (igy csak Horatiusból 250 verset!) átvesz. Ily eljárás után természetesen a munka stíljéről vagy költői értékéről bajos beszélni. Annál fontosabb művelődéstörténeti becse: hiszen az egész állattörténet a X. századi kolostori életnek hű képe!

Az 'Ecbasis' óta a szerzetesek ismételve dolgoztak föl egyes állattörténeteket, természetesen mindig tanító vagy gúnyolódó czélzással.* A XI. század elején keletkezett 'A farkasról' (*De lupo*) szóló költemény: A farkas sok bajt okoz egy falusi papnak, úgy, hogy ez végre mély vermet ás, melybe bőszen ellensége csakugyan beleesik. Midőn azonban a pap a farkasnak ki akarja ütni a szemét, maga is beleesik a verembe. A megrémült lelkész most letérdel és énekel meg imádkozik, mire a farkas a papnak hátán át kijut a veremből és megszabadul. Aztán kihúzzák a papot is. Az elbeszélés forrása kétségtelenül Aesopus 45. meséje, melyben a szereplők: a róka és a kecskebak.

Ugyanez időből való az *Alveradae asina* (Alverada szamara) című költemény: Alverada apácza szamarát megtámadja és széttepi a farkas. Az apácza hallja kedves állatjának jajgatását és társaival együtt segítségére siet, de elkéssik: a farkas elvégezte lakomáját és megszökött az erdőbe. Alverada panasza zárja be a kis költeményt, mely úgy lát-

* *Kleinere lat. Denkmäler der Thiersage aus d. XII.—XIV. Jht. herausgegeben von ERNST VOIGT. Strassburg. 1878.*

szik tréfásan meg is vigasztalja, ki is gúnyolja az érzelmes apáczáat. Valószínűen az Elzászban keletkezett.

Szintén a XI. századból s valószínűen az alsó Loire vidékéről (?) való *De lupo, pastore et monacho* (A farkas, a pásztor és a szerzetes) című költemény: A pásztor elfog egy farkast, de midőn ez megigéri, hogy visszatér és egy másik farkast állít túsúl, szabadon bocsátja. A farkas egy szerzetessel találkozik, a ki őt szerzetessé avatja. Most visszatér a pásztorhoz, a ki látván szent voltát, őt is, túsúját is szabadon bocsátja. De a farkasok, a mint megszabadulnak, rögtön megtámadják a pásztor nyáját, és nagy kárt tesznek benne. Világos, hogy ez elbeszélésnek alapját is a farkas-szerzetes régi jelképe teszi.

E kis költeményeknél fontosabb a XII. századi *Isengrimus*,* a latin állattörténetek legterjedelmesebbike és legfontosabbika. A kalandok hőse nem a farkas, hanem a róka, azért már régebben is helyesebben *Reinardus Vulpes*-nek nevezték e költeményt. Ez már valóságos állateposz-féle; tartalmát a következő tizenkét kaland képezi: a sonkán való osztozkodás, a halászat, a földmérés, a beteg oroszlán gyűlést tart, a zarándokolás, a róka és a kakas, a farkas mint barát, a mén és a gólya (a mén és a farkas), a farkas baja, az oroszlán, farkas és a róka zsákmányon osztozkodnak, a farkas esküje, a farkas vége.

Az 'Isengrimus' szerzője a genti Magister Nivardus, a ki a XII. század első felében a belga-német határon, talán a Rajna vidékén, német nemes családból származott, a genti Sz. Péter-kolostorban növekedett, a század szokása szerint Párisban tanult, mire északi Franciaországot, Németalföl-

* *Isengrimus, herausgegeben und erklärt von ERNST VOIGT, Halle 1884. Közlöny IX, 72.*

det és Németország északnyugati részeit beúta, Gentbe visszatért, Szt. Pharahild templománál kanonok lett s mint ilyen 1148. vége felé írta állatposztát. Nivardus, mit „magister“ czíme is sejtet, tudós és művelt ember volt. A középkori tudomány minden ágában jártassággal bírt, de ismerte az életet és különösen a népet is, melynek babonáit és szokásait sokszor érinti, melynek közmondásait szereti előadásába beleszőni. Önálló, szabad gondolkodású, bátor férfiú volt, a ki senkitől sem félt, senkinek tetszésével vagy nem-tetszésével mit sem gondolt. Külön forrásokra, munkájának tárgyára vonatkozólag nem hivatkozik; ezt a szóbeli hagyományból merítette és életbölcseége szerint alkalmazta; de hivatkozik forrásokra, t. i. a korabeli theologiai irodalomra, a hol a keresztyénségről vagy a szerzetesek törvényeiről szól, és sokat merít, de nem szó szerint, az ó-kori írókból, főleg Ovidiusból. GRIMM azt hitte, hogy Nivardus az úgynevezett „Isengrimus abbreviatns“ alapján írta művét; pedig megfordítva áll a dolog: e „rövidlet“ a Nivardus költeményének gyenge és zavaros kivonata. Ezt bizonyítják az „Isengrimus“ számos és régi kézíratai a XIII. század óta, míg a „kis Isengrimus“ csak kevés kéziratban maradt fenn a XIV. század óta; ezt bizonyítja a „kis Isengrimus“ zavaros elbeszélése és egyenetlen stílje, mely világosan egy régibb mintának ügyetlen átalakítására utal. Ez átalakítás iránya is fölismerhető: szerzője, a ki a XIII. század végén Aachen vidékén élt, kitörölte Nivardus művéből a papságra vonatkozó szatirikus helyeket, megrövidítette az eredeti munkának dialogusait, melyek őt nem érdekelték, és néhány új, de a régiekhez nem illő motivum fölvételével „actualisabbá“ törekedett tenni a híres eposzt.

Természetes, hogy a GRIMM-féle fölfogás nem kedvezett Nivardus költői hírnevének: átdolgozónak, kibővítőnek néz-

ték, ki munkája legszebb részleteit egy régibb műből egyszerűen kiírta. Most máskép látjuk a dolgot és NIVARDUS alakja is máskép áll előttünk. Az „Isengrimus” a középkor legszellemesebb s legegységesebb művei közé tartozik. Nivardus mesteri kézzel rajzolja és maró gúnynyal ostromozza korának viszonyait; igen ügyesen csóportosítja a fölvetett és szerves egészzé földolgozott eseményeket; szellemmel szövi néha egy kissé terjedelmes, de mindig igen érdekes dialogusait; igaz költői fölfogással festi a vidéket. Tagadhatatlanul a francia műveltség varázsa alatt áll és folyton hirdeti is e műveltség fölényét, főleg a németekkel szemben, kiket mindig kigúnyol és ostromoz. Európa civilizatioja szerinte nyugaton és délen otthonos, észak és kelet felé terjed és nő a barbárság: a butaság és tunyaság típusai, a farkas és a szamár, Németországba tették át lakásukat. De még jobban gyűlöli és megveti az angolokat. Német nemzetisége azért legkevesebbé sem kétséges: Köln, Szt. Gereon városa, az egyház legszentebb búcsúhelye; legkedvesebb barátja e világon a kölni érsek testvére; germanismusai igen tekintélyes számúak; a német közmondák történetében pedig az „Isengrimus” elsőrangú forrás. De első rangú forrás e munka művelődéstörténeti szempontból is: Nivardus eleven színekkel rajzolja és éles szatírával ostromozza a papság elfajulását és ocsmány materialismusát, melylyel szemben Szt. Benedek jeles reguláját és az evangéliom tiszta erkölcstanát hangoztatja és dicsőíti. Azt követeli, hogy a papok Istennek szentjei legyenek, akkor majd átalakíthatják a bűnös emberiséget és valódi édennek lesz ez a mi földünk.

„Isengrimus”-ban találjuk először az állatok azon neveit, melyek azóta minden állatépószban, ha néha nagyon eltorzítva is, szerepelnek. Legfontosabbak a farkas és a róka

nevei, melyek (mint a legtöbb többi név is) tisztán németek : *Isengrim*, régebben *Isangrim* a. m. a vas sisakú, vas álarczú ; *Renardus* a. m. Reginhard, Ragino-hard, a tanácsban, cselben gazdag,¹ — az első név az állatnak roppant erejét, kegyetlenségét és ragadozó voltát jelöli ; az utóbbi elnevezés jellemzi a róka ravaszságát, melylyel az minden bajból kimenekszik.

Nem sokkal az *Isengrimus* után keletkezett az első német állatéposz, *Reinhart*, melyet Heinrich der Glíchesære,² egy sváb (elzászi) klerikus még a XII. századnak közepén, legkésőbbben e századnak végén írt. E munka eredeti alakjából csak csekély töredékek maradtak fön, ³ az egész munkát (egy kis hézag kivételével) csupán vagy egy félszázaddal később keletkezett átdolgozásban bírjuk.⁴ A munka eredeti czíme, úgy látszik, *Isengrines nôt* volt, világos czélzással a Nibelunge nôt-ra. Heinrich, kinek műve egy elveszett franczia költeményen alapszik, nem nagy költő : elbeszélése száraz és feszes, tele franczia szókkal ; az olvasó folyton érzi, hogy fordítással van dolga, és hogy a szerző nem bír kellően eredetijével.

Tekintsünk vissza. Az állatmonda idegen elemekből, melyek közt a keletiek a legfontosabbak, alakúl Németországban és közkedveltségüvé lesz a frankoknál, kik a mai

¹ Vagy „nagyon kemény“, vagy „nagyon erős“, — mint *regin-blind* nagyon, egészen vak ? Nem valószínű.

² E név értelme «képmutató» (*der Gleissner*). Eredetéről nem tudunk, de feltűnő, hogy a költő maga nevezi magát így.

³ E töredékek (mindössze 700 vers) csak 1839-ben fedeztettek föl. Kiadta GRIMM JAKAB, *Sendschreiben an K. Lachmann*, 1840.

⁴ Kiadta GRIMM JAKAB, *Reinhart Fuchs*, 1835. Ez átdolgozás egy heidelbergi és a kalocsai kéziratban maradt fön. Ez utóbbi a heidelbergi XIII. századi kéziratnak értéktelen másolata.

Francia- és Németország határán, Belgiumban és Németalföldön laknak. Itt dolgozták föl először német szerzetesek e népszerű meséket latin nyelven, szatirikus iránynyal. E latin művek eljutnak Franciaországba, hol a XII. század közepe táján az első önálló, nemzeti nyelven írt állatéposz keletkezik.* Ez állatéposzt dolgozta föl Heinrich der Glíchesære német nyelven. Így került az állatmonda vissza eredeti hazájába, Németországba.

De ideje, hogy mi is visszatérjünk a német költészetnek és irodalomnak további történeti fejlődéséhez.

* A róka neve az ófranciában *golpil*, *goulpil* v. *volpil*, t. i. *vulpes*, de az állatéposzban *rénard* a német *Reinhard*-ból.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A FRANK CSÁSZÁROK KORA.

A szász császárok után a frank dynastia (1024—1125) foglalta el a német trónt: többnyire szerencsétlen fejedelmek, kik keveset törődtek tudománnyal és költészettel. II. Konrád (1024—1039) udvari papja és életírója, Wipo, ki maga is szeretett latinul verselni, keserűen panaszolja, hogy Németországban kigúnyolják, sőt megvetik azt a laikust, ki tudománnyal foglalkozik. Nem sokára a papság is félretette a könyveket és inkább az izgatott kor politikai tusáiba merült. IV. Henrik (1056—1106) és VII. Gergely pápa (1073—1085) elkeseredett harcrai feneketlen viszályokba sodorták az országot és demoralizálták az egyház szolgálait, kik türelmetlenek, fenhéjázók, fanatikusok lesznek és ellenséges állást kezdenek elfoglalni a világi rendekkel és a világi költészettel szemben. Az első frank királynak, II. Konrádnak, megválasztásakor még nagy tetszésben részesültek az udvarnál a hegedősök dalai; midőn húsz évvel később utódja, az erélyes III. Henrik Ingelheimben Agnes de Poitou, a szép franczia királyleányt, nőül vette (1043), már elűzte udvarától a nép dalnokait, kik nagy jutalom reményében összesereglettek volt. A népköltészet megbosszúlta magát a frank fejedelmeken e nemzetietlen

és egyházas magoktartásukért: e királyokról hallgat a monda és a dal.

III. Henrik francia házassága korszakot alkot a német költészet fejlődésében: ez esküvővel kezdődik a francia műveltség és ízlés roppant befolyása Németországban. Húsz évvel utóbb — harmincz évvel az első keresztes hadjárat előtt — német zarándokok útnak indulnak a szent földre: ez eseménnyel megindul a második mozgalom, mely a középkori költészet fejlődését befolyásolja: a keresztes hadjáratok romantikája. Mind a két elem alapján fejlődik a középkori költészet harmadik fontos előfeltétele: a lovagiság.

A francia befolyás a XI. század közepe óta átalakítja a német költészet minden elemét: tárgyait, alakját, világnézetét, ízlését. Még a népköltészet sem maradt ment az idegen ízlés hatásaitól: a Nibelung- és Kudrun-éposz csak úgy magokon hordják a francia költészet és műveltség bélyegét, mint az Artusról vagy Nagy Károlyról szóló, rendesen francia költeményeken alapuló lovagregények. E francia befolyás kétségtelenül igen jótékonyan hatott a német műveltségre és költészetre; de nagy baj volt, hogy a németek föltétlenül kiszolgáltaták nemzeti geniusukat az idegen ízlésnek. A középkori német irodalom fénykorának legtöbb terméke csak nyelv tekintetében német, alak és stíl, tartalom és világnézet szempontjából egészen francia. Az epika és lyra alkotásainak egy tetemes része francia művek átdolgozása, néha egyszerű szabad fordítása; — pedig egyes alkotások bizonyítják, hogy a német költők is képesek voltak önálló műveket teremteni, hogy a francia ízlés légkörében is tudtak függetlenek és nemzeti maradni.

A francia műveltség különben nemcsak Németországra volt ily döntő hatással; áthatotta az egész Európát, minden nemzet kulturájára és költészetére rányomva bélyegét.

A francia izlés valóságos nemzetközi izlés volt; képviselője és hordozója a lovagiság, a középkornak a szó legszorosb értelmében nemzetközi intézmén e. A lovagiság germán eredetű (l. fent 134. l.), de csak a román nemzeteknél, pontosabban a francziáknál, nyerte teljesen kifejtett alakját, itt is első sorban egy germán fajnak, a normannoknak, körében.

A normannok a középkornak nemzetközi nemzete: egész Európában szerepelnek, mindenütt hódítanak s telepednek le, mindenüvé elviszik világnézetöket, szokásaikat, műveltségöket. Eredetileg norvégok, általában skandinávok, tehát germánok voltak.* Nyugtalan és kalandokra vágyó, merész és vitéz nép, melyre a tenger csodálatos vonzó erőt gyakorolt. Titkos vágy ragadta őket a távolba, a veszély vonzotta, a béke elűzte e vakmerő kalandorokat, kik Európa legféltreesebb vidékein föltűnnek, kik egy félszázaddal Columbus előtt Amerikát fölfedezik és a lovagi romantikát otthonossá teszik az egész földrészen.

Sok indok ösztönözte a vitéz normann leventéket a kívándorlásra. Első sorban az egyedúrság megalapítása Skandináviában: hatalmas urak (*jarlok*) legyőzték a kisebb, de önállóságukhoz s szabadságukhoz erőlyesen ragaszkodó urakat és megfosztották őket független hatalmuktól. Ezek, nem akarván a győztes „zsarnokokat” urukúl elismerni, hajóra szálltak és új hazát kerestek idegen földön. De a

* A németek és francziák nevezték e tengeri rablókat *normann-oknak*, az angolok *dán-oknak*, az irek *ostmann-oknak*. Egyébb neveik: *vikíngok*, ebből: *vikíng*, harc, tengeri hadjárat; *vikíng*, több. *vikíngar*, tengeri harcos, tengeri rabló; — és *warä-gek* (így nevezték főleg az Oroszországba és Konstantinápolyba kerülteket), ebből: *vargr*, több. *vargar*, farkas, utóbb (mint a német *Recke*) a. m. száműzött, kalandor; homo sacer, az erdőbe kiűzött bűnös, hol a farkasnak társa volt.

királyság megalapításával mindenütt uralkodóvá lesz a keresztyén egyház, ez a kérlelhetetlen hódító is, mely a megtértéktől korlátlan engedelmességet és egy új világnézet elfogadását követelte. A papság 'zsarnoksága' nem űzött ki kevesebb normannt hazájából, mint a királyok hatalma, mert hiszen az egyház a békét tanította, holott a normann ember egyetlen boldogsága a harcz volt; az egyház rendes munkára utalta híveit, pedig a normann levente csak vakmerő kalandokért lelkesedett.

Az első normann gyarmat Franciaországban jött létre. A IX. század óta folyton fölkeresik észak nyugtalan fiai a gyenge karoling fejedelmek alatt tartós és hathatós ellentállásra képtelen országot: a Szajnán fölhajózva ostromolják Párist, a Garonneon behatolnak Toulouseig, a Rhonén fölevezve megjelennek a Provenceban. A királyok végre alkudozásokba bocsátkoznak velök és Rollo vagy Rolf, ki 912-ben Párist ostromolta és Rouent elfoglalta, áttér a keresztyén hitre és nőül veszi Gizelát, Együgyű Károly királynak leányát. A menyasszony hozománya az alsó Szajna vidéke, melynek ezóta Normandia a neve. Rolf (Róbert) lesz Normandiának első hercege. Bámulatos, hogy e franciaországi normannok mily gyorsan lettek francziákká, sőt a francia szellemnek első kifejlett képviselőivé.

Németországban a normannok nem boldogultak: Arnulf király 891-ben Brabantban a Dyle folyó mellett annyira megverte őket, hogy további látogatásaik elmaradtak. Annál hatalmasabbak lettek Angliában, hol Egbert király halála után (836) a szigetnek egy nagy részét elfoglalták. Nagy Alfréd király (891—901), a középkor egyik legjelesebb embere, féken tartja őket, de midőn Ethelred király (978—1016) 1002. évi november 13-án Szt. Briccius éjjelén az Angliában lakó összes normannokat meggyilkoltatja, Sven dán

király, híveit megbosszulandó, elfoglalja az egész országot, melyet aztán meghódított tartomány gyanánt hagy fiára, Nagy Kanutra, ki Norvégiát, Dániát és Angliát hatalmas kézzel kormányozza. Kanut halála után (1035) az angolszász dynastia ugyan visszatér és Ethelred fia, Hitvalló Edvárd visszanyeri ősei trónját; de az elvakult király Rollo herceg egyik unokáját, Hódító Vilmos normandiai herceget, teszi utódjává, ki 1066. október 14. Hastings mellett legyőzi az utolsó angolszász fejedelmet, Haraldot, és megalapítja a mai angol királyságot. Vilmossal a normann szellem és a francia ízlés Angolországban is uralkodóvá lesz.

Elviszik ezt a normannok a középtenger tartományaiba, nevezetesen Olaszországba is, melyet a IX. század óta meglátogatnak, melyben a XI. század óta otthonosak. Itt a normann szellem összevegyült a rokon saracén * szellemmel: 1016-ban normann zarándokok jelentek meg Salerno előtt, melyet épen az arabok ostromoltak; a normannok segítették az olaszokat a „pogányok” ellen és letelepedtek Salerno vidékén. Sergius, Nápoly hercege, 1027-ben tartományt adott nekik, melyben Aversát építették. Első grófjok Rainulf volt; leghatalmasabbak Hautevillei Tankréd és tíz fia alatt voltak: 1038-ban, szövetkezve a görögökkel, elfoglalják az araboktól Siciliát, 1040 körül Apuliát, 1053. június 18. legyőzik és elfoglalják Civitella mellett IX. Leo pápát, kinek azonban nem sokára vazallusaivá lesznek. Guiscard Róbert (1056—1085) egész alsó Italia hercege, testvére I. Roger Sicilia ura, és ennek fiát II. Roger II. Anaklét pápa 1130-ban Nápoly és Sicilia királyává koronázza. Midőn

* A saracénok tul. egy arabiai néptörzs, melyet Ammianus Marcellianus (XIV, 4) említ először. A középkorban azután az összes arabokat, utóbb minden mohamedán népet neveztek így.

e királyság 1189-ben átmegy a Hohenstaufok birtokába, a normann szellem és a francia ízlés innen délről is hatott a német műveltségre és költészetre.

Csak melleleg érintem, hogy a normannok alapították Oroszországot is, legyőzték a kazárokat, megrémítették Byzanczot; — hogy a normannok fölfedezték Izlandot, Grönlandot és Amerikát; — végre hogy a normannok a keresztes hadjáratok főhősei és legérdekesebb alakjai. E százas hadjáratok, melyekben a kaland és dicsőség utáni vágynak épen oly nagy és talán nagyobb része volt, mint a vallásos lelkesedésnek, Normandiából indulnak ki; a korabeli történet és monda romantikus központjai: Normandiai Róbert, Tarenti Boemund, Brindisii Tankred, Oroszlánszínű Rikárd — mind normann leventék, a lovagi szellem első nagy képviselői és megtestesítései.

Mert a lovagi szellem Normandiában, a románizált germánoknál, nyerte azt a kifejlett alakját, melyben az egész európai középkornak nemzetközi intézményévé lett, — sőt külső formáival még a muhamedán arabokat is befolyásolta. De a lovagiság nemcsak az egyes nemzetek fölött áll, hanem az egyes társadalmi osztályok fölött is. Az eszményi magatartás, a finom műveltség teszi a lovagot: egyéb korlátokat nem ismer a lovagiság; a ki e föltételeknek megfelel, tagjává lehet e nemzetközi rendnek. A császárok és királyok, mint lovagok, csak egyenrangúak a többi lovagokkal; hatalmuk csupán a lovagi élet középpontjaivá teszi őket. „Lovagi“ (*ritterlich*) és „udvari“ (*höfisch, hübesch*) Németországban azonos fogalmak. Az udvarok — nemcsak a császárok és királyok, hanem a fejedelmek és főpapok, a grófok és nemesek udvarai is középpontjai és egyszersmind ideáljai a lovagi életnek. Finom társalgás, előzékeny magaviselet, a költészet iránti érdeklődés a lovagnak jellemző vonásai;

hűség ura iránt, a nők tisztelete, a keresztyén vallás védelme a lovagiság főeszméi; a társadalom műveltségi színvonalának emelése, a korabeli durvaságok és embertelenségek megszüntetése, az idealismus ápolása és fejlesztése a lovagi intézmény főérdemei.

De a lovagi élet Németországban csak a XII. század vége felé lesz uralkodóvá; a lovagi rend csak Barbarossa Frigyes idejében ragadja magához a költészetet, mely ez időtől lovagi és udvari művészetté lesz. A frank korszakból nem ismerünk még lovagi költőt; az epikai művek szerzői vagy népköltők, hegedősök, kik első sorban a 'nép' számára írtak, vagy papok, kik, amazokkal versenyezve, a népre is törekedtek hatni, valódi közönségöknek azonban a nemesi osztályt tekintették. A XI. és XII. században a lovagi eszmék csak lassan terjednek Németországban, alig tűnnek föl elvértve itt ott egy költői műben, mint pl. a latin 'Ruodlieb'-ben s távol sem oly erősek még, hogy a társadalmat áthatni, az életet megtermékenyíteni, a század uralkodó szellemévé válni tudnának.

E század szelleme csak annyiban áll a lovagisággal némi kapcsolatban, hogy már is ellene fordul; mert e század szelleme egyházi, mely a világi élettől elfordul, a világ szolgálatát kiátkozza, és örök elkárhozással fenyegeti mind azokat, kik e földi életet szépnek tekintették. A világi irodalom e században teljesen háttérbe lép, a hegedősök dalai elhangzanak, a hősmonda feledésbe megy. 'Hajdan', mondja a quedlinburgi krónika már e század elején, 'énekelt a nép Dietrichről'. A politikában a papság ellenséges állást foglalt a császárokkal, az irodalomban a világi költészettel szemben. A frank századnak nincs Ekkehardja, ki a hősmondáért lelkesedik, nincs barátja, ki a 'Ruodlieb' példájára a lovagi költészet tárgyait földolgozza. Az 'ember elkárhozása'

a század legnépszerűbb eszméje. A föld minden gonoszság és bűn tanyája; a ki e földtől el nem fordul, a ki részes lesz e gonoszságban és bűnben, az örökre elkárhozik. Az ember főfeladata, hogy a bűn és az ördög ellen harczoljon, első sorban azonban saját szíve ellen, mely minden bűnnek kútforrása. Innen a korabeli írók roppant ellenszenve a hegedősök és vagánsok ellen, sőt ellenszenve az ókori költészet remek emlékei ellen is, melyekért még egy századdal előbb, az Ottók korában, világiak és szerzetesek egyaránt lelkesedtek. A világi költészet ördögi művészet, a hősmonda elbeszélései pogány hazugságok, a lyra termékei erkölcstelenek és fajtalanok: ez a frank század fölfogása. Csak az egyházi költészet értékes, csak a prédikáció (versben vagy prózában) jogosult. Ma már nagyon jól tudjuk, hogy a középkort csak tudatlanságból nevezték régebben 'sötétnek', mert a középkor az emberiség fejlődésének egy gazdag és részben igen fényes korszaka; de a frank császárok századát fanatikus gyűlöletével fekete világnézetével, korlátolt vallásosságával legjobban úgy jellemezhetjük, ha 'sötét századnak' nevezzük.

A lovagi szellem lassú megerősödése és a keresztes hadjáratok ébredező idealismusa megtörik e század sötéttségét, úgy hogy e korszak két fejezetre oszlik, melyeknek termékei a XI. század utolsó tizedeinek és a XII. század első felének költői alkotásait foglalják magokban*; a XII. század vége már a lovagi vagy udvari költészet korához, a XIII. századhoz, tartozik.

* W. SCHERER, *Geschichte der deutschen Dichtung im XI. und XII. Jht.* 1875, — és: *Geistliche Poeten der deutschen Kaiserzeit*, 1874, 2 füzet.

1. Egyházi költészet.

A frank század elején a költészet teljesen a papság kezébe kerül, e papság pedig, mint láttuk, szenvedélyes gyűlölettel áll szemben a földi élettel; természetes azért, hogy költeményeinek tárgyait kivétel nélkül a bibliából és a legendából veszi és hogy nagyobb súlyt fektet az olvasó épülésére és javulására, mint képzeletének mulattatására; de természetes azután az is, hogy e művek költői értéke általában csekély. A költők nagy része ismeretlen, munkáik névtelenül jutottak reánk, költői egyéniségök nem is olyan, hogy nagyon kíváncsiak lehetnénk reájok.

A korszak élén a frank származású Williram áll, ki tanulmányait Franciaországban és Fuldában végezte, a hol az antik irodalom remekeivel és szellemével megismerkedett. Midőn utóbb mint iskolai igazgató Bambergbe jött, latinul verselt ugyan még, de már csak bibliai történeteket dolgozott föl. Élete végén apát volt a bajor Ebersbergben (1048—1085), és itt írta (1065 körül) az *Énekek énekét*, azaz jelképi, mystikus magyarázatot e gyönyörű költői remekről, melyet az ifjú IV. Henrik királynak ajánlott.* Műve alapját Remigiushoz egy latin munkája teszi, melyet Williram minden költői érzék nélkül átdolgozott. De ízlése sem volt; stílje latin és német szólamok keveréke, mit akkor igen szépnek tartottak, mint pl. a XVII. században nagyon gyönyörködtek német és francia szónak és fordulatoknak keverésében. E mű nagyon meg-

* Kiadta J. SEEMÜLLER, Strassburg 1878; a XII. századi átdolgozást JOSEF HAUPT, Wien 1864. — W. SCHERER, *Leben Willirams*, Bécsi Akadémia, 1866.

felelt a kor ízlésének: egyetlen ófelnémet munka nem maradt reánk annyi kéziratban, és egy század múlva egy elzászi apácza még új átdolgozásra is méltatta.

A költői művek közt a legrégibbek egyike a *Merigarto** című, melyben, úgy látszik, egy terjedelmes verses földrajznak töredéke (120 vers) maradt reánk. Verses földrajz! Kell-e egyéb, hogy e korszak költői ferdeségét és barbár ízlését fölismerjük? A „Merigarto” szerzője würzburgi pap volt, ki Utrechtbe kerülve, itt egy Reginbert nevű épen Izlandból visszakerült barátától mindenféle csodás dolgokat hallott, melyeket Isidorus könyveiből kiegészített és 1070 körül jól-rosszul versbe szedett. A fönmaradt töredék mindenféle csodás tengerekről és forrásokról szól.

De legszámosabbak az oly költői, illetőleg verses művek, melyekben a papok ó- és új-testamentomi tárgyakat dolgoztak föl. Ide tartoznak a „Genesis” és „Exodus”, „A három ifjú a tüzes kemenczében”, „Judith”, „Salomo” — és az új testamentumból Jézus életének több töredéke, „Keresztelő János”, „Krisztus és Antikrisztus” és egyebek, melyek mind nem egyenként, mint költői individualitások kifejezései, hanem csak összeségökben, mint a korszak szellemének jellemző nyilatkozatai bírnak érdekel. Nyelv és művelődéstörténeti becsök magasan felülhaladja költői értékeket. E bibliai tárgyakhoz járult a keresztyén egyháznak tarka legendai irodalma, mely oly gazdag igazi költői gyöngyökben. De e korszak nem a legszebb legendákat dolgozta föl, hanem első sorban az olyanokat, melyeknek tárgya és írá-

* A föld t. i. a tenger által bekerített világ. E címét első kiadójától, HOFFMANN VON FALLERSLEBEN-től nyerte, ki azt 1834-ben fölfedezte. Legjobb kiadása MÜLLENHOFF-SCHERER gyűjteményében, 32. sz.

nya a korszellemnek legjobban megfelelt: tehát az oly szent történeteket, melyek a lemondást, az önmegalázást, a szenvedés heroismusát dicsőítették. Ilyenek ,Szt. Aegidius', ,Szt. András', ,Szt. Silvester', ,Szt. Servatius' és mások. Egy nagy összefoglaló német ,Legendariumból' is maradtak fenn töredékek.

E költői művek nagyrészt Ausztriából és Karinthiából származnak. Az osztrák tartományok e beteges vallásosságtól áthatott művekkel lépnek be a német irodalomba. Honnan ez irány éppen Ausztriában? A XII. század elején a Szt. Victorról nevezett párisi ágostonrendi kolostorban az egyházi mystikának egy új iránya kezdett kifejlődni, mely a kornak sötét világnézetét még fokozta, de lehetőleg tudományos alapokra is fektette. Ez új theologia főembere Hugó de St. Victor, a német blankenburgi grófok sarjadéka, ki 1097-ben született és 1141-ben meghalt. Hugó művei a német papság legkedvesebb olvasmányává lettek és nagy befolyást gyakoroltak az emberek gondolkodására s irodalmi működésére. A szt. victori iskola legerélyesebb képviselője azonban Honorius (+ 1140 körül), az autuni iskola igazgatója, egyszersmind a classikus tanulmányok szigorú ellensége és a pápa korlátlan főúrságának leghevesebb pártolója* volt, ki 1115 körül, ismeretlen okokból, Ausztriába jött és itt, főleg népszerű irányú, a laikus közönségre is számító, a korabeli tudomány minden ágára kiterjeszkedő munkásságával mély hatást gyakorolt a kedélyekre. E hatás fölismerhető az osztrák költői művekben is, melyek a XII. század eleje óta éppen a Duna völgyében oly nagy számmal létrejöttek.

* ,A pápáról és császárról' cz. dolgozata az ultramontanizmus legmerészebb elmélete: a római császár a pápa alattvalója; a pápa van egyedül hivatva arra, hogy a császárt megválassza és kinevezze.

A legismertebb osztrák költő ez időből egy *Ava* nevű asszony, ki 1127-ben Göttweigben mint remete meghalt, a legrégibb ismeretes német nőköltő.* *Ava* asszony férjnél volt, mielőtt a világból visszavonúlt; sőt két fiáról is van tudomásunk, kik valószínűen theologusok voltak, mert ők szolgáltatták anyjoknak az anyagot, melyet *Ava* verses alakban földolgozott. Három művét* bírjuk: „A szent lélek hét adományáról”, „Az Antikrisztusról” és „Az utolsó ítéletről”, — nem kiváló költői alkotások, de érdekesek mint a francia theologia képviselői a Duna partjain. *Ava* fölfogása különben naiv, előadása a képzelhető legegyszerűbb, nézetekben és esze járásában a nő félre nem ismerhető. Első költeménye természetesen egészen mystikus irányú; a hetes szám magyarázata és dicsőítése különben is e korszak egyik kedvelt problémája, melyről sokan latin dolgozatokat is írtak. Az Antikrisztusról és az utolsó ítéletről szóló művek rokon tárgyúak: mind a kettő a halál után bekövetkezendő dolgokról szól.

Az „Antikrisztus”, kiről már a „Muspilli” költője tudott, e korszaknak egyik jellemző tárgya, melyet versben és prózában, latin és német nyelven ismételve földolgoztak. János kinyilatkoztatása e legenda alapja, Lactantius és Ágoston egyházi atyák művei a főforrások. De a későbbi kor nagyon átalakította a mondát; már Adso „Könyvecskéje az Antikrisztus”-ról (954 előtt) és Anshelm de Canterbury (+ 1109) elbeszélései nagyon elütnek a legrégibb följegyzésektől. A nép hagyományában még jobban átalakult e régi zsidó-keresztény legenda, míg végre ez lesz főtartalma: Sátán nem mond le arról, hogy Krisztus országát végre is meg-

¹ Mert Hrotsuit csak latinul írt.

² A. LANGGUTH, *Untersuchungen über die Gedichte der Ava*, 1880.

semmisítse, de más eszközt választ céljának elérésére: elcsábít Dan törzseből egy férjes nőt, ki szűznek adja ki magát és Babylon városában megszüli az ördög fiát. Ezt atyja titokban neveli föl, minden tudás részesévé teszi és csodatevő erővel ruházza föl. Midőn az ifjú harminczadik életévét betölti, kilép a világba, melyet hírnökei már előkészítettek megjelenésére. Zsidók és keresztyének lelkesedéssel csatlakoznak hozzá, főleg midőn a jeruzsálemi templomban körülmetélteti és azon Messiasnak hirdeti magát, ki az írás szavai szerint megérkezett, hogy a zsidók országát újra megalapítsa.* Hívei mind számosabbak lesznek; kit tanai meg nem hódítanak, azt elvakítják csodái; másokat pénzzel és ígéretekkel sikerül megvesztegetnie. A kik őt el nem ismerik és nem imádják, azokat kínos halállal öli meg. Krisztus megijed a sátán e diadalain és leküldi Enochot és Illést a földre, hogy a népeket fölvilágosítsák, és ezek oly sikerrel működnek, hogy a zsidók mind keresztyénekké lesznek. Az Antikrisztus ezen annyira feldühödik, hogy elfogatja és lefejezteti az Úr küldöttjeit. E merész tettével újra visszanyeri régi híveit és birodalma végleg megalapítotttnak tetszik. De Isten úgy határozta, hogy a gonosz csak negyedfél esztendeig örüljön diadalának. Midőn ez idő letelt, az Antikrisztus az olajfák hegyén állíttatja föl trónját, azon a helyen, a hol a Megváltó a mennyekbe szállt. Most letelt az ideje: egy angyal leüti a fejét, más hagyomány szerint az Isten villáma semmisíti meg. Bukása oly rémületet kelt, hogy az emberek három napig szótlanak maradnak; a

* V. ö. Jézus szavait Mát. évang. 24, 5: Mert sokan fognak eljönni az én nevemben, kik ezt mondják: Én vagyok a Krisztus, és sokakat elhítenek, — és u. o. 24: Hamis Krisztusok és hamis próféták támadnak, és nagy jeleket és csudákat tesznek.

negyedik napon mindenki visszapártol a Megváltóhoz, ki negyven nap múlva megérkezik, hogy törvényt lásson élőkről és halottakról. A legenda maga is kapcsolatba hozza az Antikrisztust a világ végével, és a költészetben is rendesen 'egy' képpé olvad össze e két képzet. Így Ava asszonynál is, ki az utolsó ítéletről írt költeményét e szavakkal végzi: 'E könyvet két fiú anyja írta; ők szolgáltatták neki az anyagot. Nagyon szerették egymást. Az egyik elhagyta már ez életet. Kérem olvasóimat, hogy imádkozzanak lelke üdvéért. A másiknak pedig, ki még él és a lét nyomorával küzd, kívánjátok az örök kegyelmességet, valamint anyjának is, kinek neve Ava'.

Ava fiait nem ismerjük. Diemer, a ki az osztrák költő műveit kiadta,¹ Hartmann- és Henrikben ismeri föl őket. Az első, 'Szegény Hartmann', a mint maga nevezi magát, 'A hitről' (*Vom glauben*) írt egy hat részből álló költeményt, melyben a nicæai 'Hiszek egy' minden pontját körülményesen fejtegeti.² E tárgy természetesen költői földolgozásra nem igen alkalmas, de a költő tehetsége félreismerhetetlen. Igaz, mély vallásosság hatja át verseit, melyekben majd az egyház tanait elméletileg fejtegeti, majd követésre méltó történeteket mesél, majd Krisztust dicsőíti. Intő szavát főleg a lovagi osztály ellen intézi, mely a föld fényében és örömeiben kéjeleg s a 'becsület' szolgálatában kockára teszi lelki üdvösségét. A ki a szent lélek tanácsára hallgat, kimegy a vadonba, elhagyja nejét és gyermekeit, Isten háza-

¹ *Deutsche Gedichte des XI. u. XII. Jahrhunderts*, herausgegeben von JOSEF DIEMER, 1849. — Ugyanaz: *Kleinere Beiträge zur älteren deutschen Sprache und Litteratur*, Wien 1851—1867, hat rész.

² K. REISSENBERGER, *Über Hartmanns Rede vom Glauben*, Hermannstadt, 1871. A költemény alapja a nicæai 'Hiszek egy' 381-ki szövege.

nak adja birtokát és örökét és a kolostor magányába vonúl vissza, hogy bűneinek bocsánatát megnyerje. És e világnézet nemcsak elmélet volt a frank korszakban: Arnstein Lajos gróf pl. 1139-ben kolostorral alakította át várát, maga barát, neje remete lett.

Ez a Hartmann nehezen Ava asszony fia, mert, már nyelve után is, a Rajna vidékéről való. Könnyebben lehetne Ava fia (de valószínűen ez sem az) az a Henrik, ki a XII. század közepe táján élt és „Emlékezzünk a halálról” (*Von des Todes gehügede*) cz. költeményének végén Erkenfried melki apátot († 1163) említi. Laikus volt, „Isten szegény szolgájának” nevezi magát; jól ismeri a bibliát, de nem volt tudós; polgári származását a nemesség iránt kifejezett éles ellenszenvéből akarták következtetni. Tehetséges költő, ki jellemezni és eleynen mesélni tud. Műve első részében korának társadalmát írja le, tanulságos képekben tüntetve föl az egyes osztályokat. A papság rajza elég sötét: kapzsinak, fösvénynek, kicsapongónak nevezi. A papok vezetik a laikusokat: vakok a vakokat, — csoda-e, ha örvényekbe jutnak a hívők? De a laikusok sem jobbak; főleg igen elvetemedettek a nők: ruhájuk fényes és pazar, arcukat festik, a legszegényebb is a leggazdagabbal vetekedik. De minden bűn tanyája és forrása Róma, honnan a pénzvággy és erköletelenség kiterjed az egész világra. A mű másik része szól a halálról: minden, a mi az embert környezi, emlékezteti őt a

* Ugyane korból van egy töredékes költemény «A papok életéről» (*Vom Pfaffenleben*), mely annyira magán hordja Henrik költészetének jellemét, hogy újabban általában neki tulajdonítják. E műben a költő kifejti, hogy a papok és apácák gonosz élete nem teszi a misét gonoszszá és nem jogosítja föl a laikusokat a vallástalanságra.

halálra, emlékezzünk is róla és bánjuk meg bűneinket, különben örökre elkárhozunk.

Ez a mű kerete. A költő, HEINRICH VON MELK, mint újabban nevezik, alig Ava fia. Munkájának jeles kiadója * valószínűvé tette, hogy Henrik egy előkelő osztrák nemes család sarja, ki viszontagságos és keserű családi bajok után a melki kolostorba menekült, hol 1153—1163 közt írta művét. „Memento mori!” e munka alapgondolata s talán eredeti címe is. A világ a bűnök tanyája, az emberek mind elvetemedettek, a társadalom minden osztálya romlott, — e meggyőződése emlékezteti őt a halálra. Az első részből a királyfi életének rajza átvezet a mű főtárgyára. Hogy irigylik a királyfit! Pedig mi van irigyelni való benne? Folyton aggódalmak közt tölti napjait: képes lesz-e birtokát öregbíteni, fogja-e híveit kielégíthetni, nem környezi-e árulás, nem törnek-e legközelebbi rokonai életére? Ha gyöngéd és jószívű, tönkre megy ebben a világban; ha erélyes és kíméletlen, lelke üdvösségét teszi kockára. És minden erőködés célja? a halál! Undorító részletességgel írja le a holt testet: ime, ez minden élvezet és kéj gyümölcse! Hát még a halál után! mennyi kint szenvednek a gonoszok! Henrik drámai jelenetekké változtatja át a leírást: a feleség áll férje koporsójánál és szemléli a halál iszonyatosságait, a fiúnak a sírjából fölemelkedő apa írja le a pokol kínjait. És minden rajz és minden elmélkedés „egy” következtetésre vezet: hagyd el a világot, fordulj el az élet örömeitől, mert a föld minden gyönyöre a halál után kárhozattá lesz! Megragadó lelkesedés, a legmélyebb meggyőződés szól e versek-

* *Heinrich von Melk, herausg. von R. HEINZEL, 1867.* — W. WILMANS, *Beiträge zur Geschichte der älteren deutschen Literatur, I.* (Bonn 1885), XIV. századi költőnek tekintí e Henriket.

ből hozzánk. A világ gyűlölete és megvetése a szenvedély erejével nyer kifejezést e műben, mely kétségtelenül a frank korszak legjellemzőbb alkotása. Melki Henrik, a XII. század Juvenálisa; szatirája megsemmisíti a társadalom minden virágát, bűntudata érzéketlenné teszi őt a világ minden csábja iránt.

A kor papsága tehát a legnagyobb elkeseredéssel fordult a fejlődő lovagi szellem ellen, de nem hogy előlni, még maga magát sem tudta befolyásától megóvni. Ezt legjobban bizonyítja a Mária-kultusz, mely a XI. század óta mind nagyobb mérveket ölt és már a XII. században számos költői műben nyilvánul. E munkákban mintha egészen más szellem uralkodnék: a dühös prédikátorok finom udvarlókká lesznek! A boldogságos szűz a régi elbeszélésekben egyszerű apáczához hasonlított; idővel valóságos királynévá lesz, kit a földi fény és pompa minden eszközével elhalmoznak. Kezdetben mint Isten anyjához fordulnak hozzá a bűnös hívők; később szenvedélyes szerelemmel dicsőítik és imádják a nő ideálját. A Mária-művekben a papság is a lovagi izlés hatása alatt áll; világos, hogy az új szellem, melyet a papok olyan szenvedélyesen megtámadtak, az egyházban is érvényre jutott.

A legrégibb ide tartozó munkák egy XI. századi költemény: *„A szűz dicsérete“*, mely az alsó Rajna vidékén keletkezett,* és egy arnsteini nőnek 1140 körül írt, költői szépségekben gazdag *Mária-dala*, — a leghíresebb WERNHER papnak 1172-ben írt költeménye: *„Mária élete“*, mely három részben először Mária anyjának, Annának történetét tárgyalja, azután Mária ifjúságát és Józseffel egybekelését adja elő, végre Krisztus születését és gyermekeveit meséli el.

* Kiadta Grimm Vilmos, HAUPT-féle *Zeitschrift*, X.

Wernher latin forrás¹ alapján dolgozott; műve igen népszerű volt és meg is érdemelte e népszerűségét; csak hogy a költő érdemének egy tetemes része a szép latin elbeszélés rovására esik, mely gazdag gyönyörű epizódokban és költői vonásokban. Wernher átvette forrásának epikai anyagát, de bővítette azt lyrai részletekkel és tanító elmélkedésekkel. Művének minden része imádsággal s prédikációval végződik és közben is majd saját vallásos érzéseit fejtegeti a költő, majd szívhez szóló intésekkel fordul olvasóihoz. Előadása gyöngéd és lágy, nyelve és verselése már finomabb és művészebb. A papság eddigi szenvedélyes világ-gyűlöletének semmi nyoma.

Mária tisztelete áthatja a legendai költészetet is, melynek utóbb főelemét teszi. Még a XII. századból való egy csinos, kellemmel elbeszélte történet: „A zsidó gyermek” (*Das Jüdel*), melynek tárgyát később is többször földolgozták.² Egy zsidó fiú keresztyén iskolába jár. Itt találja a boldogságos szűznek egy piszkos képét, mely neki nagyon megtetszik, úgy hogy szépen megtisztítja. Utóbb tanúja az úrvacsorának s maga is eszik a szentelt kenyérből. Midőn atyja ezt megtudja, tüzes kemenczébe dobja fiát, de ennek itt semmi baja nem esik, mert Mária megóvja tisztelőjét, kit a püspök kivesz a tűzből és megkeresztel. Szolgálatok Isten anyját, végzi a költő, ki csekély szolgálatot is így megjutalmaz.

A legenda a középkor legnépszerűbb és legelterjedtebb költői faja, melyet a németek is nagyon kedveltek. A XI. századtól egészen a reformatióig, mely természetesen a

¹ *Liber de infantia Mariae et Christi salvatoris*, ed. O. Schade 1869.

² R. SPRENGER, *Die Legende vom Judenknaben*, Germania, XXVII, 129.

szent mondát nem türte, bámulatos a versben és prózában földolgozott legendák száma. A régebbek egyszerű, száraz történetek, melyek lehető híven ragaszkodnak a latin források szövegéhez; később a költők nagyobb önállósággal dolgozzák föl az adott anyagot és sokszor kiváló értékű költeményeket alkotnak. A vallásos tartalom és a költői érték azonban többnyire megfordított arányban állnak egymáshoz: a régebbek vallásos áhitattal telviek, de gyenge költemények; a későbbiekben háttérbe szorúl a legenda épületes iránya, helyét a költészet elemei foglalják el.

Itt csak néhány, tárgyi szempontból érdekesebb legendát emelek ki e korszakból, mely az ily művekben nagyon gazdag.

A XII. század végén dolgozta föl egy regensburgi pap, ALBERUS, Tnugdalus történetét,* egy irhoni legendát, melyet egy szerzetes Rómából hozott volt a bajor kolostorba. A legenda egy Tnugdalus nevű lovagról szól, ki 1144-ben Cafelensis hiberniai városban élt. Kegyes, bőkezű, jó kedvű férfiú volt, ki azonban egészen a világ szolgálatába állott, a föld örömeit élvezte, a szegényekkel nem törődött, a templomot ritkán kereste föl. Sőt gonoszságra is vetemedett: egy komájának elvette egyetlen tehenét. Egy szerdai napon Tnugdalus élettelenül rogy össze és csak szombaton ébred föl, midőn épen temetni viszik. Teljesen megváltozott: összes birtokát elajándékozza a szegényeknek, lemond a világról és kolostorba vonúl. Azután elbeszéli, hogy ama szerdai napon, midőn eszméletlenül lerogyott, egy angyal a poklon és mennyországon keresztül vezette őtet. A pokolban gyilkosokat, hitszegőket, dölyfösöket, fajtalanokat, tolvajokat, rablókat, gaz papokat, Vulcanust és Lucifert találta;

* *Visio Tnugdali, lateinisch und altddeutsch*, herausg. von Albr. Wagner, 1882.

az égben a prófétákat és apostolokat, a vértanukat és szenteket. Amazok különféle kínokat szenvednek, emezek a mennyek örömeit élvezik. A költő terjedelmesen és igaz hivatással írja le a túlvilági dolgokat, de nagyobb sikerrel a boldogok örömeit, mint az elkárhozottak kínjait. Az ily tárgyak igen népszerűek voltak; az angolszászok már a VIII. és IX. században meséltek emberekről, kik a pokolban s a mennyországban jártak és Bæda följegyezte e mondákat; ily legendát mesélt a német nép Wettin reichenauai barát-ról († 824) is; de leghíresebb volt Tnugdalus története, melyet Németországban még a reformatio korában is földolgoztak. Danté a Tnugdalus-legendából vette halhatatlan nagy művének alapgondolatát.

Tnugdalus az égben Szt. Patrikkal, Irhon apostolával, és Szt. Brandanus ír apáttal, ki állítólag 577-ben meghalt, is találkozik. Ez utóbbinak legendája szintén igen népszerű volt. Brandanus egy alkalommal olvassa, hogy van a föld alatt egy másik világ, a hol nappal van, ha nálunk éjjel van. A jámbor szerzetes ezt annyira hihetetlennek tartja, hogy haragjában a tűzbe dobja a hazug könyvet. Büntetésül szerzeteseivel együtt útnak kell indulnia és ez útjában még sokkal hihetlenebb dolgokat tapasztalnia. A német költemény, mely e legendát tartalmazza,* már a XIII. századból való és magán hordja a keresztes hadjáratoknak és a keleti világnak hatását; a mondát magát azonban már a XII. században is ismerték. Forrása egy XI. századi prózai elbeszélés, melyet egy francia költő már a következő század elején földolgozott. Brandanus történetét a német költő csak keretnek veszi, melyben minden képzelhető és nem

* *St. Brandan. Ein lateinischer und drei deutsche Texte*, herausgegeben von C. Schröder, Erlangen 1871.

képzeltető, keleti és nyugati, komoly és tréfás meséket és kalandokat összefoglal, jó részben olyanokat is, melyek egyidejűleg és utóbb más művekben, főleg az Ernő hercegről szólókban is találhatók. Brandanus története a XV. század óta mint népkönyv újra igen elterjedt.

Szegény Hartmann, ki „A hitről” énekelt, czéloz e művében a Theophilus-legendára * is, melyet már Hrotsuit is, de latin nyelven, földolgozott. Ez is a középkornak egyik legkedveltebb tárgya. A legenda forrása egy görög elbeszélés, melynek szerzője, Eutychianos, állítólag a monda hőseinek kortársa volt. Ez elbeszélés szerint Theophilus igen jámbor és istenfélő ember volt, a ki Adona ciliciai városban mint archidiakonus, még pedig abban az időben élt, midőn a perzsák ismételve betörték a római birodalomba, tehát a VI. század közepe táján, más források szerint II. Justinianus császár uralkodása alatt. A püspök halála után a nép és a papság, melyek Theophilust egyaránt nagyra becsülték és szerették, őt választották meg püspökké; de a szerény férfiú nem találta magát e kitüntetésre méltónak s nem fogadta el püspökké választását. Így tehát mást választottak püspökké, a ki Theophilusnak régebben is irigye volt és most még rágalmazók szavára is hallgatva, megfosztja a jámbor és derék archidiakonust, ki pedig kötelességét mindig a legpontosabban teljesítette, hivatalától. E méltatlan sértés annyira bántja Theophilust, hogy egy öreg zsidóhoz folyamodik segélyért, mint ki nagy bűvész hírében állt, hogy ennek hatalmas pártolásával hivatalát újra visszanyerje. A bűvész zsidó megígéri Theophilusnak, hogy segíti, ha nem fog semmitől megijedni és soha keresztet nem vet magára. Erre a következő éjjel a circusba mennek, hol

* HEINRICH GUSZTÁV, *Faust és rokonai*, Közlöny VIII. 949.

Theophilus a város lakóinak nagy részét együtt találja, a mint azok Satanasnak, ki a circus közepében fényes trónon ül, hódolnak és a pokol urát hymnuszokban dicsőítik. Theophilus is letérdel és megcsókolja az ördög lábait. Satanas kérdezi, hogy mit akar itten, mire az archidiakonus azt feleli, hogy minden parancsolatát kész teljesíteni. Erre Satanas lehajol hozzá, megsímítja Theophilus szakállát, szájára csókolja új alattvalóját és kedves fiának nevezi. Theophilus megtagadja Jézust és Máriát, és végül átadja a pokol urának a hódoló oklevelet, melyet sajátkezűleg írt és viaszkkal lepecsételt. Másnap a püspök magához hivatja Theophilust, a legnagyobb tisztelettel fogadja és újra beiktatja hivatalába. De minden más kívánsága is teljesül, és Theophilus víg, világi életet él. Ez hosszabb ideig tart így. De végre Theophilus megbánja tettét és újra az égiekhez fordul. Negyven nap és negyven éjjel folyton imádkozik a Panhagia templomában Szűz Máriához, hogy mentse ki a pokol hatalmából és eszközölje ki számára az Isten irgalmát. A negyvenedik éjjel Theophilus bágyadtan és kimerülten roskad össze a templomban. Midőn reggel fölébred, mellén találja az oklevelet, melyben magát Satanasnak lekötötte volt. Erre összehívja a népet, nyilvánosan bevallja bűneit, elmeséli a boldogságos szűz kegyét és megégeti a pokoli kötelezvényt. Három nap múlva boldogan hal meg; utóbb még a szentek sorába is került.

A legenda tendenciája kétségbe vonhatatlan: a boldogságos szűz közvetítő hatalmának dicsőítése. Midőn a 325-iki általános niceai zsinat Krisztust Istennel azonos természetűnek jelentette ki, új közvetítő kellett az emberek és Isten közt, és ez Krisztus anyja lett. A IV. század óta terjed Mária tisztelete keletről nyugatra, az V. században egy ephesusi zsinat «örökké szűz istenanyának» határozta meg

Máriát, a VI. században pedig megállapítja az egyház a Boldogságos szűz ünnepeit. Ez idő óta folyton szaporodnak és mind inkább terjednek a Mária tisztelésének emelését czélzó legendák és mondák, melyek közül a Theophilus-legenda a legrégebbek s legnépszerűbbek egyike. „Középkori Faust”-nak nevezték e legenda hőseit; bizony ok nélkül, mert nincs sem alakjában, sem történetében semmi, ami a reformatio-korabeli eget ostromló titánra emlékeztetne. Egyetlen egy közös vonása van a két hagyománynak: az ördöggel kötött szerződés; csakhogy ez számos egyéb legendában, a Theophilusról szóló elbeszélésnél régiebbekben is szerepel.

Theophilus történetével rokon Faustinianus és Faustus legendája, melyet a hagyomány Simon magusz történetéhez * kapcsolt. E történet főforrása a Clemens Romanus püspöknek tulajdonított ó-keresztyén regény, mely „Clementina” név alatt ismeretes. E könyv szerint Simon Gittából (Samaria mellett) származott. Mint ifjú Cæsareában nevelkedett, Justa házában, hol a görög műveltséggel megismerkedett és a zsidó törvényt tanulta. Innen Jeruzsálembe ment, hol mint a zsidóság lelkes híve szenvedélyes gyűlölettel lépett föl az épen akkor keletkező keresztyén hitközség és a térítő útjokból hazatért apostolok ellen. Simon a keresztyének véres üldözésére lázítja a jeruzsálemi népet, azután Damaskusba siet, hogy Petrust fölkeresse és megczáfolja. De útközben megtér, saját állítása szerint azért, mert Krisztus előtte megjelent, mások szerint bosszúból, mivel a főpap megtagadta tőle leánya kezét. Most Simon maga is apostolnak lép föl, de elferdíti Krisztus tanát, megcsalja és megteveszti a népet, mely szavában bízik és varázs-

* HEINRICH G., *Faust és rokonai*, Közlöny VIII, 836.

lásait bámulja. Ekkor Petrus, az igazi Simon, föllép az álapostol ellen, megczáfolja és leálcázza a merész csalót, ki bűnbánatot színlel, de folytatja szövetségét a démonokkal és tovább is rosszra csábítja a népet. Végre mégis menekülnie kell: Rómába indul, hol Nero császárt hamis csodáival teljesen megnyeri. De Petrus ide is követi és kimutatja a császár előtt, hogy Simon csaló. Nero bizalma ingadozni kezd. Ekkor Simon, hogy a császárt ismét hívévé tegye, az égbe akar röpdülni. Démonjai föl is emelik őt a levegőbe, de Petrus az Úr erejével leveri a démonokat, Simon a földre zuhan és szörnyet hal. Nero erre annyira fölböszül, hogy Petrust, ki kedves mágusának halálát okozta, nyomban kivégezteti.

Ez ókeresztyén legendához kapcsolta a hagyomány Clemens történetét, a középkornak egyik legkedveltebb mondját. Ez a Clemens, Faustinianus és Matthidia fia, császári vérből származott. Sokat foglalkozott a görög bölcsek műveivel, de mivel ezek számos kételyeit el nem oszlatták, Jézus tanítványait kereste föl és éppen akkor találkozott Caesareában Petrussal, midőn ez az álprófeta Simont diadalmasan legyőzte. Clemens most keresztyénné lesz s elmeséli Petrusnak, hogy anyja két idősb testvérével, Faustinnussal és Faustussal útnak indultak Athénbe, de útközben nyomtalanul eltűntek. Erre atyja is útnak indult, hogy az elveszetteket fölkeresse, de ő is eltűnt. Az elbeszélés folyamában azután az elveszettek mind előtűnnek és fölismerik egymást. Simon mágusz a történet végén is befoly a cselekvényre, mely kalandok tarka vegyületekből áll. A császárné hajótörést szenved és koldúlni kénytelen; fiai is hajótörést szenvednek és rabszolgácul adatnak el; a császár is hajótörést szenved és szolgálni kényszerül. A sors e kalandos váltakozásai mulattatták a kort, de egyszersmind épü-

letes képét szolgáltatták az emberi dolgok bizonytalanságának, a kedvező befejezés pedig a gondviselés bölcseségét dicsőítette.

A Faustinianus története, kapcsolatban a régi máguslegendával, kétségtelenül befolyással volt a Faust-monda anyagának létrejöttére; de a két hagyomány alapeszméi merőn különbözök: Simonban az ókeresztyén egyház a hitetlen pogányt rajzolta, ki pokoli dæmonok segítségével apostoli szerepet akart játszani, pedig hitével, eszközeivel és céljaival az utált pogányság álláspontját foglalta el; Faust az emberi ész korlátain túl akar hatolni és e célra a pokollal szövetezik, de természetesen elbukik, mert az ördög megcsalja őt és megvesztegeti lelkét.

A legenda a nap szereplő hőseihez és a történelem nagy alakjaihoz is fűződött. A XI. és XII. század főművei a legenda-költészet terén az *„Anno-dal”* és a *„Császárok krónikája”*. Az első mű hőse, II. Hanno vagy Anno kölni érsek, Németország legnagyobb egyházi férfia a XI. század második felében, ki III. Henrik és részben még IV. Henrik alatt a német birodalom leghatalmasabb emberei közé tartozott. Anno 1075-ben halt meg; a róla szóló ének néhány évtizeddel halála után, 1105 körül jött létre.* Érdekes és a kor ízlésére jellemző e költemény szerkezete. A költő Annót, a szent püspököt akarja megénekelni; de a kor fölfogása és iránya szerint a világ teremtéséből indul ki, mire a világi történeteket, a négy világbirodalmon és a római császárságon keresztül, levezeti a maga koráig, az egyházi törté-

* Forrása a *Vita S. Annonis* (ed. R. Köpke, MGH. SS. XI.), mely 1105-ben készült el. Régebben azt hitték, hogy az *„Anno-dal”* közvetlenül az érsek halála után, 1075 és 1080 közt keletkezett.

neteket pedig a keresztyénség megalapításán kezdi, elbeszéli a trójai frankok megtérését és a kölni érsekség létrejöttét és levezeti ennek eseményeit egészen az utolsó kölni érsekig, Annóig, kit az egyház 1183-ban vett föl a szentek sorába. A költő dicsőíti a nagy érsek példás életét, s jószívű adakozásait, mert szegényeket s árvákat segített, templomokat és kolostorokat épített. Alatta boldog volt az ország. De midőn IV. Henrik alatt gyilkosság és gazság pusztított az országban, Anno nem akart tovább élni. Az Úr meghallgatja kérését, megpróbálja őt fájdalmakkal mint Jóbot, és fölveszi lelkét a paradicsomba. Teste marad csak a földön, hol csodákat mivel és vakokat meg sántákat meggyógyít. — A költemény világtörténeti háttére nagyszabásúvá teszi a kölni érsek dicsőítését, és Herder nem túlzott, midőn e költeményt, kétségtelenül tekintettel tartalmára és szerkezetére, valóságos pindaroszi hymnusznak nevezte. Az „Anno-dal“ két félre oszlik: a világtörténelmi bevezetésre (az 574. versig) és Anno alakjának, nagyságának és csodáinak rajzára (575—876.) Egyes részei kiválóan sikerültek, így pl. a pharsalusi csata leírása, mely újra bizonyítja, hogy a XI. század szerzetesei mily kitűnően értettek a kard forgatásához és mily élvezettel merültek harczias jelenetek rajzába. Igen sikerült Anno velős és életteljes jellemzése is. Az „Anno-dal“ kézírata elveszett. Első kiadását Opitz Márton, az újabbkori német irodalom atyja, eszközölte (1639) és e kiadás ma a kézirat értékével bír.*

A régi tárgyak és a szerző modern nézetei sajátságosan

* *Maere von Sente Annen*, ed. H. E. Bezzenberger, 1848, — németre fordította Stern A., 1881. — V. ö. EMIL KETTNER, *Untersuchungen über das Annolied*, Zeitschr. f. deutsche Philologie, IX, 257.

vegyülnek e költeményben és a vele rokon művekben. Történeti kritikának természetesen semmi nyoma. Minden csudálatos e szerzők világnézetében: a föld alakja és eredete, a dolgok összefüggése és folyama, az emberek élete és sorsa. Történeti szempontból e mythikus álláspont sok furcaságot értelt; költői szempontból okvetetlenül igen kedvező volt. A legjellemzőbb munka e téren a Regensburgban összeállított *Császárok krónikája* (Die Kaiserchronik), melynek forrásai közé az „Anno-dal” is tartozik. E nagy terjedelmű munka* (17,296 vers!) tárgya: a római császárok története Romulustól és Julius Caesartól Lotharig (1139) és ifjabb kéziratokban III. Konrádig, pontosan 1147-ig, mely évben a császár a keresztes hadjáratot elhatározza. Később II. Frigyes haláláig (1250), sőt Habsburgi Rudolfig (1274) folytatták és a középkor végéig olvasták, sőt prózai krónikává is átdolgozák. De a császárok önkényes sorrendje és nagyrészt mondai története csak keretül szolgál, melybe a bajor szerző számtalan mondát, legendát, mesét, regét, sőt úgy látszik teljes régibb költeményeket is befogad. A mű legrégibb alakja Richenza császárné halála (1141) után jött létre, 1147 körül. Főforrása a „Chronicon Wirzburgense”, mely 1057-ig terjed. A császári krónikáról bajos képet adni, amyimindenféle anyagot foglal magában: a nagy német és római császárok mellett szerepelnek ó-keresztyén legendai alakok: Faustinianus és Clemens, lelkes vértanúk: Petrus és Paulus, Johannes és Laurentius, a népvándorlás hősei: Totila és Dietrich, kiváló nőalakok:

* Kiadták Diemer József, 1849 (csak a szöveg) és Massmann Henrik, 1849—1854, 3 kötet (terjedelmes magyarázatokkal). V. ö. HÜGEL, *Kaiserchronik*, Ersch- és Gruber-féle encyclopaedia, II. Sect 32. köt., hol az összes irodalom össze van állítva.

Lucretia és Crescentia; — hatalmas csataképek váltakoznak érdekes novellákkal, egyszerű krónikaszerű elbeszélések kiválóbb költői tehetségre valló jellemzésekkel és elmélkedésekkel. E mű sok szempontból nagy jelentőségű: a németek számára ez volt sokáig világtörténelmi, sőt német közjogi ismereteik főforrása; a novella-irodalom e nagy compilatio útján kezd tért foglalni a német irodalomban; a német történetírás e műből indul ki.

A szerző álláspontja félreismerhetetlen: a pápa főuraságaért rajongó pap volt aristokratikus pártnézetekkel. Nagy Károlyt elismeri és dicsóítja mint hadvezért, de a fejedelem ideálja szerint Jámbor Lajos. Ennek uralkodása a béke és boldogság kora: akkor a vazallusok hívek és igazak voltak, hazugok nem jutottak az udvarhoz, csak a bölcsek ültek a tanácsban, csak becsületesek működtek mint bírák. Azóta sok dolog rosszra fordult: főleg bántó a parasztok fenhéjázása és pazarlása, melyet (szerinte) már N. Károly eltiltott volt. A költő bajor származása is észrevehető, főleg Büszke Henrik (1126—39) dicsőítésében és Adelger herceg történetében.* Ez a mondai bajor herceg Severus idejében élt és semmit sem törődött a római császár főuraságával. A császár azért haragosan Rómába idézte. Adelger megjelent és Severus, hogy meggyalázza, ruháját és haját levágatá. De a herceg hívei annyira szeretik urukat, hogy mindegyikök levágatja ruháját és haját. Innen a bajorok öltözete és szokása.

A fölvetett legendák közt legszebb a Crescentia története (majd 3000 vers). Szép Dietrich szenvedélyesen megszereti testvérének Csúf Dietrichnek, Róma királyának nejét, Cre-

* Ebbe bele van szöve a középkor egyik legismertebb állatmeséje: a szarvasról, melynek nincsen szíve. L. fönt 152. l.

scentiát és el akarja csábítani. De a szép és hű nő visszatartja gonosz sógorát, ki most bosszúból hűtlenséggel vádolja Crescentiát. Férje a Tiberis folyamba dobhatja az ártatlan asszonyt, de ez megmenekül és szegény halászokhoz kerül, kiknek szolgálójává lesz. Csak most indul meg a romantikus cselekvény: a szép nőt mindenki megszereti s mindenki kedvesévé akarja tenni, és Crescentia, ki minden csábításnak ellentáll, ismételve életét kockáztatja, hogy tisztaságát és hűségét megővja. Végül meggyógyítja férjét és sógorát, kik abban a perczben rühesek, némák és vakok lettek, melyben Crescentiát a vízbe dobták, és visszavonul férjével a kolostorba, hol egyedül istenének él. — E szép legenda mint önálló költemény került a 'Császárok krónikájába'; ezt bizonyítja az elbeszélés strófai alakja is, míg a 'krónika' maga versszakokra nem tagolt rövid rimpárokban van írva.* Egészen önálló a Konstantin császár történetéhez fűzött szép legenda is, melyet később Würzburgi Konrád is földolgozott.

Előadás tekintetében legsikerültebb Lucretia története, mely valószínűen szintén önálló verses novella volt és mint ilyen került a 'Császárok krónikájába'. Ezt, nem tekintve az elbeszélés eltérő jellegét, abból is szabad következtetni, hogy nem áll a cselekvény helyes sorrendjében, hanem közvetlenül Nero császár története után. A szerelmet költői vonásokkal rajzolja a szerző: 'A szerelem oly hatalmas, hogy élő lény nem képes neki ellentállani. A ki jó nőt szíve mélyéből megszeret, egészséges lesz, ha beteg volt, ifjú lesz, ha öreg volt. Jó nők művelté és bátorrá teszik azt, a ki őket megszereti.' A szereplők: Tarquinus császár, Collatinus trieri

* *Crescentia, niederrheinisches Gedicht aus dem XII. Jahrhdt.*
ed. O. Schade, 1853.

herczeg és a többiek mind igen udvarias urak, kik nagy súlyt fektetnek a szép viselkedésre és finom társalgásra. A lovagi szellem és költészet e Lucretia-novellában már előre veti árnyékát.

2. A kelet első befolyása.

A XI. század első évtizedében (1007) alapította az Ottók utolsó utódja a német birodalom trónján a bambergi püspökséget, mely ugyane század közepe táján vallásosság, erkölcsösség és tudományos munkásság tekintetében is előkelő helyet foglalt el. Püspökei még a német költészetet is pártolták, de rendszerint csak a kor szellemétől áthatott, vallásos buzgalomból fakadó és fanatikus vallásosságra buzdító költészetet. A legkiválóbb bambergi püspök e században Günther (1057—1065), ki előkelő osztrák családból származott, és régebben a hatalmas III. Henrik császárnak olaszországi kancellárja volt; Anno kölni érsek barátja, de egészen más egyéniség: gazdag, szép, fényes, szeretetreméltó ember; szereti a világi költészetet, és mint Hermann bambergi prépost írja, szívesebben hallgatja a hegedősök dalait Attiláról és az amelungokról, mint szerzeteseinek legendáit. Hogy a kor szelleme mily hatalmas volt, legjobban mutatja az a meglepő tény, hogy ez a férfiú, kiben sem rajongás, sem fanatizmus nem lakozott, 1064-ben vagy 7000 zarándokot vezetett a szent földre. A zarándoklók legnagyobb része német volt; de e kis keresztes hadjáratnak oly roppant híre volt egész Európában, hogy sokan Angliából és Franciaországból is csatlakoztak Gunther csapatjához, mely heves harcok és kalandos viszontagságok után eljutott Jeruzsálembe. Csak vagy kétezeren tértek vissza Németországba; Gunther maga visszajövet Magyarországon halt meg.

E zarándoklás a keresztes hadjáratok igazi megelőzője. Zarándokok ugyan régóta keresték föl a szent földet; így tudunk a VIII. századból hat, a IX. századból tizenkét, a XI. századból már száztizenhét ily kisebb-nagyobb zarándoklásról. Látni, hogy számuk mily lassan nő, míg végre a XI. században aránytalanul felszökken. Azok után, mit e század vallásos rajongásáról s fanatismusáról elmondtunk, már nem tetszhetik e tény csodálatosnak, mely különben a kor ideálisabb irányáról és izgatottabb képzeletéről is tanúskodik. De nemcsak vallásos rajongókból teltek ki a zarándoklók seregei; mindenféle kalandorok, „végzett” emberek, szerencsevadászok is csatlakoztak a szent csapathoz; a tudás vágya, a kelet titkai, idővel az utazás divatja is csábították az embereket. Már a X. században észlelhetni, hogy Róma városának vonzó varázsereje hanyatlik; helyébe az Ottók politikai tervei és rokonsági összeköttetései következtében a távolabbi Konstantinápoly lépett, mely az ókori hagyományoknak gazdagabb és elevenebb letéteményese volt; most, a XI. században, a görög császárok székhelye a távolba vágyóknak nem czéljok többé, csak állomás a mögötte titokzatos homályban elterülő kelet felé, melyben a kor vallásos rajongása Urunk életének és szenvedéseinek színhelyét, az ótestamentom szent alakjainak hazáját, az emberiség bölcsőjét és paradicsomát kereste. Gunther zarándoklása a kor szellemének kifolyása, de egyszersmind hatalmas fokozója, mely rögtön a költészetben is hagyott nyomokat.

Mégis, az első igazi keresztes hadjárat (1095) tisztán francia, illetőleg normann vállalat, melyben németek alig vettek részt. Ennek főoka abban keresendő, hogy a keresztes hadjáratok pápai vállalatok voltak, és a pápának nem volt a szerencsétlen IV. Henrik idejében sok híve Nemeto-

szágban, főleg Canossa (1077) után, midőn még a főpapság is a császár pártjára kezdett állani. Ez állapotok megváltoztak, a mint III. Konráddal (1138—1152) a Hohenstaufokra szállt a német korona. Már a második keresztes hadjárat (1147), melyet Konrád mint a pápa vazallusa vezetett a szent földre, félig német, félig franczia vállalat; a harmadik hadjárat (1190) tetőpontján mutatja a német birodalom hatalmát: I. Frigyes Barbarossa (1152—1190) mint a pápa egyenjogú szövetségese indul keletre; a negyedik hadjáratot (1228) a Hohenstaufok legnagyobb sarja, a lángeszű II. Frigyes (1215—1250) szervezi, ellenére a pápának, IX. Gergelynek, ki a császárt az előző évben egyházi átokkal sújtotta volt. Barbarossa Frigyes alattéri el a keresztes szellem hatalmának tetőpontját; már II. Frigyes hadjárata inkább politikai demonstratio, mint vallásos rajongás kifolyása. A későbbi keresztes hadjáratok alig találunk visszhangra Németországban. A keresztes szellemnek ez utolsó fellobbanásai ismét Franciaországra szorítkoznak, de még itt sem tudnak, IX. Lajos imponáló alakja és fáradhatatlan buzgalma ellenére, igazi lelkesedést, odaadó áldozatkészséget teremteni. Ezt legjobban bizonyítja a XIII. század második felének legjelesebb franczia költője, Ruteboeuf, ki 1260—1285 közt virágzott és egyik legismertebb művében — „Vita egy keresztes vitéz és a keresztyén hadjáratoknak egy ellenzője közt” (*Disputizon dou croizié et dou descroizié*) — korának hangulatát jellemzően rajzolja. A keresztes hadjáratok nagy pártolója természetesen a költő maga; de ellenfele azért igen józan és találó okokkal védi álláspontját. Minek pocsékolja el hazai birtokát, hogy a szent földre menjen? Az Istent Franciaországban is lehet szolgálni, hiszen az Isten, ha egyáltalán van valahol, bizonyára a szép Franciaországban van, nem pedig a hitetlenek közt, oly országban, hol nyáron

élvezhető ivóvíz sincsen. Mit törődik ő a szultánnal Ázsiában? Ha Franciaországot megtámadná, majd fegyvert ragadna ő is. Menjenek a pogányok ellen a szerzetesek és a főpapok, az ő érdekek ez, nem a lovagoké és a polgároké. De persze, ezek jobban szeretik a jó ételt és italt és a kényelmes, nyugalmas életet. Ha ezek eljutnak a mennyországba, eljut oda ő is, a nélkül, hogy a szent földet valaha látta volna. Végre a költő mégis megnyeri ellenfelét, ki a pokol kínjaitól való félelmében fölveszi a keresztet.

A Ruteboeuf költeményében hangoztatott nézetek jellemzők a XIII. század második felére nézve. Az emberek nem indulnak többé áhitatos lelkesedéssel a szent földre, hanem csak a nyereség és veszteség józan latolgatása után állnak be a keresztesek közé, — a kik beállanak. És ez Franciaországban van így, Szent Lajos alatt, kiben a keresztes hadjáratok nagy eszméi utolszor megragadó és lelkesítő személyesítőt nyertek. Hogyan állhattak volna a dolgok Németországban jobban, hol a pápák és a papság ellen fölkorbácsolt közszellem gyanakvólag tekintett a nagy vállalatokra, melyekről a kortársak végre észrevették, hogy első sorban csak az egyházra nézve hasznosak, hogy mindenekelőtt a német nemzet és a birodalom kérlelhetetlen ellenségeinek hatalmát növelik? Ruteboeuf maga igen vallásos férfiú volt, de a papokat és pápákat ő is megvetette és gyűlölte. „Rómából jön minden gonoszság, mely az erényt megsemmisíti”, kiált föl. „Róma tele van kapzsisággal és megvesztegetéssel, hazugsággal és csalárdsággal! Rómában pénzen minden megvásárolható!” Éjszaki Franciaországban az egyház romlottságát senki sem ostromozta oly erélylyel és bátorsággal, mint ez a szegény jongleur, a ki, mint többi társai, folyton küzdött az élet nyomorával, de azért jó kedvét, erős meggyőződését és szilárd hitét soha el nem veszítette, soha

meg nem tagadta. E szilárd hite győzedelmeskedik említett költeményében a világiak közönye fölött, — de e közöny maga eléggé mutatja, hogy a keresztes eszme a XIII. század második felében még Franciaországban is teljesen túlhaladott álláspont volt.

De két századdal előbb egészen más világ volt Európában, még a pápaellenes Németországban is; Gunther püspök 1064-iki zarándoklása hatalmas visszhangra talált a Rajna és Duna vidékein, és fölismerhető nyomot hagyott a költészetben is. Közvetlen terméke egy szép hymnus *„Krisztus csodáiról”*, melyet Ezzo bambergi pap, püspökének megbízásából, a nagy zarándoklás alatt írt és Willo paptársa zenére tett.¹ E költemény tárgya voltaképen az egész szent történet a világ teremtésétől a Megváltó haláláig; de középpontja Krisztus élete és csodái, hangja és stílje pedig magasztos, lelkes, hymnikus. A *„vita Altmanni”* szerint² e dal oly megragadó hatással volt, hogy minden ember, a ki halottá, szerzetes lett és kolostorba lépett be. Ezzo dala a XII. századi egyházi költészetnek legszebb terméke; a szerző mély vallásos rajongása a durva nyelv és fejletlen alak ellenére is megragadó hatású. Az ó- és új testámentom eszmei összekapcsolását a német költészetben Ezzonál találni legelőször: az ember teremtése és megváltása, születése és újjászületése képezi az okozatos fonalat a régi és az új szövetség közt, melyet a kor theologus írói, főleg Honorius d'Autun, elméletileg már kifejtettek volt. Ezzo költészetté alakította át a scholastikus speculatiót, hymnussá a homi-

¹ Kiadta Diemer József, Bécsi akadémia, 1867 (V. ö. Zeitschr. f. d. östreich. Gymnasien, 1868, 735) és Müllenhoff-Scherer, 31. sz. Willo michelsbergi apát † 1085.

² MGH. SS. XII, 230 *„Cantilena de miraculis Christi”* címmel idézi Ezzo hymnusát.

liát. Képeinek gazdagsága, nyelvének ereje, hitének mélysége kiváló helyet biztosítanak e történeti szempontból is nagy jelentőségű dalnak. Mily hévvel fordul a szent kereszt-hez, mely ezentúl a költői lelkesedés legmagasztosabb tárgya: „Oh áldott kereszt, te vagy a fák legjobbika; kedvesek a te ágaid, melyek a mennyei terhet hordták; téged nedvesített a szent vér, azért a te gyümölcösöd édes és jó és megváltotta az emberiséget! Oh Megváltónk keresztje, te vagy a mi árboczunk az élet végtelen tengerén, Urunk Istenünk a vitorlázó hajós, jó tetteink vitorlaköteleink, a hit a vitorlánk, a szent lélek a jó szél, mely a helyes útra viszen, a mennyország igazi hazánk, ott kell kikötnünk, Istent dicsőítve!” A költő latin verseket is sző bele művébe, melyek a huszonnyolcz művészi szerkezetű versszakból álló költeménynek ódonszerűségét és mély hatását még fokozzák. Ezso hymnusa a XI. és XII. századi költészetre is nagy befolyással volt: képeivel, eszméivel, irányával számos műben találkozunk; igen sok reá a világos célzás is későbbi költőknél.

A kelet azonban csak az igazi keresztes hadjáratok óta van kimutatható lényeges hatással a német költészetre, főleg az 1147-iki vállalat óta, melyben a németek kiváló szerepet játszottak. A népies költészet tárgyai most új alakot nyernek; Jeruzsálem és Konstantinápoly, keleti mesék és csodák összefolynak német nemzeti hagyományokkal; a keleti népek nagy alakjai, bölcs Salamon és Nagy Sándor, a hegedősök hőseivé lesznek; a korok és vidékek határai eltűnnek és az új alkotások a legellentétebb elemekből alakulnak.

E költeményeknek nem a tárgyai újak, csak a fölfogás, az előadás új. A „Császárok krónikája” már ismeri ezen anyag nagy részét, tud Nagy Sándorról és Salamonról, Nagy

Károlyról és a legenda hőseiről, grifekről és csodás tengeri utakról; — de előadása száraz, fölfogása még elég tárgyilagoss. Most a hegedősök merészen nyúlnak a költészet és monda tarka anyagához, nem kötik magokat forrásaikhoz, önálló leleménynyel alkotnak regényes történeteket és kapcsolják össze az ismert hagyományokat. A keletről visszakérült harczosok és zarándokok elbeszélései és leírásai, túlzásai és füllentései kész hitelre találnak és a költők izgatott képzelete még túlozza a hallottakat. A hősmonda legkedvesebb motivumai: a száműzött levente kalandjai és a féltékenyen őrzött kedvesnek nagy veszélyek közt véghezvitt megszöktetése, melyeket már a ,Waltharius,-ban és a ,Ruodlieb'-ben találtunk, most keleti színezetet nyernek: a levente Ázsiába kerül, a szeretett leány a konstantinápolyi császár leánya. A költők főczélja: érdekfeszítő történeteket mesélni; innen a sok túlzás e költeményekben: ha a hős legyőzi ellenségeit, ezereken hullnak el; ha pogány ellenfeleit a keresztén vallás elfogadására kényszeríti, ezereken keresztelkednek ki; ha veszélybe kerül, csak csodákkal határos körülmények mentik meg életét. A kalandok száma nőttön nő, s idővel semmit sem törődnek azzal, hihető-e meséjük. Oly világot rajzolnak, melyben a valóságtól lényegesen eltérő szokások és törvények uralkodnak; a reális élet logikáját merészen félre dobják; a népmese és mythosz motivumai mint kétségbe nem vonható tények szerepelnek. A romantika varázsa megaranyozza a világot és a költészetet.

A költők legnagyobbbrészt igazi népköltők, vándorló hegedősök, kik a piacon magok adják elő műveiket. Látni, hogy hallgatóságnak mesélnek, melynek arczáról leolvassák meséik hatását. E hallgatóság ízlése hat reájok, a mint viszont ők fejlesztik és irányozzák közönségök ízlését. A népszereleti a tréfát, és a komikai elem nagy szerepet játszik e

művekben — néha az ízlés rovására. A hatást jól tudják fokozni, sokszor tréfás fogásokkal: ha hősük a legnagyobb veszélyben van, s a hallgatók visszafojtott lélekzettel lesik a kaland befejezését, a költő szünetet tart, egy pohár bort kér és csak azután folytatja az érdekes történetet. Ha valamely kaland nem teszi meg a várt hatást, nagyítva és mesés elemekkel kibővítve ismétlik. Szerkezet és ízlés dolgában e művek elég kifogásosak, de a szerzők költői tehetsége félreismerhetetlen. Jól tudnak mesélni, elevenen leírni, az érdeklődést ügyesen ébrentartani és fokozni. Némelyiknek jellemző tehetsége is kiváló. Előadási modorukat a papok is elsajátították, csakhogy ezek már rendszerint idegen, francia minták után dolgoznak, és ennyiben közelebb állnak a műköltészethez, mint a hegedősök.

A XII. század leghíresebb és legnépszerűbb költeménye, *Ernő herczeg*,* már az Ottók korában is igen kedvelt tárgyat dolgoz föl. Különböző történeti hagyományok vannak e mesében tarkán és önkényesen összekeverve. A történeti hős, II. Ernő sváb herczeg, ki 1007-ben vagy 1008-ban született, I. Ernő herczegnek volt fia. Atyját egy vadászat alkalmával egy vazallusa ügyetlenségből agyonlőtte (1015), mire anyja Gisela, Konrád burgundi király unokája, lett az ifjú herczeg gyámja. Gisela utóbb II. Konrád császárhoz ment nőül, a ki Burgundot magának és fiának biztosította.

* *Herzog Ernst, herausgegeben von Karl Bartsch, 1869* (az összes földolgozásokat tartalmazza). Az első epikai munka Ernő herczegről a XII. század második felében keletkezett s Ruprecht tegernseei apát († 1186) említi. De e mű csekély töredékek kivételével elveszett. Reánk maradt két ifjabb földolgozás, az egyik a XII. század végéről, a másik a XIII. század elejéről, és egy latin prózai munka, melyet utóbb népkönyvvé alakítottak át Odo (1206—1233) latin hexameterekben dolgozta fel e munkát.

De Ernőnek több igénye volt a burgundi koronára s azért föllázadt mostoha atyja ellen, de leveretett. Második lázadása is sikertelen volt: a császár Giebichenstein várába záratta a herceget, de 1030-ban Gisela könyörgésére szabadon bocsátotta, hercegségét azonban csak azon föltétel alatt akarta neki visszaadni, ha legjobb barátját, Werner kiburgi grófot, a ki a császárral hadakozott, megtámadja. Ernő e követelést határozottan visszautasította, mire Konrád császár öt birodalmi átokkal sújtotta és a sváb hercegséget másnak adományozta. Ernő Falkenstein várába vonúlt vissza, honnan ismételve kirohant, a vidéket pusztította és a császár embereit elfogta vagy megölte, de már 1030. augusztus 27., Wernerrel együtt, elesett egy ütközetben. E szerencsétlen ifjú története összefolyt a mondában Liudolf herceg sorsával, a ki atyja I. Otto ellen föllázadt, és Bajor Ernő történetével, kit Német Lajos 861-ben birtokától megfosztott. Így alakult történeti tényekből és mondai hagyományokból, keleti mesék- és ősnémet emlékekből az epikai költészetnek egyik legszebb tárgya, mely még modern költőket is epikai vagy drámai földolgozásokra csábított.*

A monda költői földolgozásaiban Ernő Bajorország hercege. Anyja, Adelheid, férjének halála után Otto császárnak lesz neje. A császár fiául fogadja és bizalmával tiszteli meg Ernőt. De az ifjú hercegnek bőszen ellensége, Henrik palotagróf, ármányt sző veszedelmes vetélytársa ellen, úgy hogy Otto mind jobban elfordul mostoha fiától. Egy alkalommal Ernő a császárnál találja Henriket és kérdőre vonja; a szóvitából párviadal lesz és Ernő leszúrja a palotagrófot. A császár most birodalmi átokkal sújtja mostoha

* Legismertebb UHLAND LAJOS szép szomorújátéka *Ernst Herzog von Schwaben*, 1818.

fiát és sereget küld ellene. Ernő öt esztendeig küzd a birodalom csapatjai ellen, végre nem tarthatja magát tovább és elhagyja hazáját. A szent földre megy és ott számtalan csodás kalandnak lesz hősévé, de bátran küzd Jeruzsálemben a pogányok ellen is. Végre a honvágy visszacsalja őt Németországba, hol anyja a legnagyobb örömmel fogadja. Atyját a bambergi templomban keresi föl és lábaihoz borúlva kegyelemért esdekel. A császár föl nem ismeri az idegen lovagot, fölemeli és megcsókolja, de midőn megtudja, hogy mostoha fia áll előtte, visszautasítja s újra el akarja üzni, azonban nevének és a többi hercegeknek kérésére megkegyelmez neki s visszaadja herczegségét. Wetzel gróf, Ernő legjobb barátja, a ki minden bajt és veszedelmet megosztott vele, nála marad haláláig.

A költemény két részből áll: az első tartalmazza Ernő viszonyát atyjához, a másik a hősnek kalandos keresztes útját; amaz mondai, ez mesei jellegű. A mű népszerűsége ez utóbbi részben gyökerezik. A keresztes világ összes csodái össze vannak hordva Ernő keleti útjában: ó- és középkori, antik és keleti hagyományok tarkán váltakoznak ez érdekes Odysseában. Mesés népek szerepelnek itt mesés tulajdonságokkal: darufejű és hosszúfülű emberek, gigászok és cyclopok, pygmäusok és talpacsok; a hős grifekkel küzd és hajótörést szenved a mágnes-hegynél, mely hajójából az összes vasszögeket kihúzza, és keresztülhatol a gyémánt-hegyen, honnan azt a páratlan követ hozza haza, mely a német királyok koronájában ragyog. De a kelet meglepő csodái mellett a hős maga is megnyerte a nép szívét: hiszen ártatlanul szenved, rágalmazók veszítik össze atyjával és urával, és hű, tántoríthatatlan barátsága okozza balsorsát. Ernő herceg hűsége valóságos példaszóvá vált Németországban, és a nép még akkor is mesélt és énekelt e bol-

dogtalan királyfiról, midőn sem Siegfriedről, sem Dietrichről nem tudott többé.

A szerelem nem játszik szerepet az Ernő-mondában. A hős egy alkalommal találkozik ugyan egy leánynyal, kinek szépségét a költő elragadtatással rajzolja: fényes korona diszítette fejét, gyönyörű volt alakja, arcza messze ragyogott; ajka a harmatos rózsához hasonlított, kedves volt álla, barna haja és tiszta fényű szemepárja; — de Ernő herczeg megtudja, hogy a bájos szűzet elrabolták és hogy Kypria ura erőszakkal nejévé akarja tenni; azért kiszabadítja zsarnoka kezéből és visszaküldi hazájába, Indiába.

'Rother király' már szerelmes história.¹ E szép költemény régi mondán alapúl és ismételve alakíttatott át; mai alakját a XII. század vége felé nyerte Bajorországban. Rother király Bariban székel, Olaszországban.² Egy hívének tanácsára nőül kéri a konstantinápolyi császárnak csodaszép leányát. De a császár tömlöczbe vetteti Rother küldötteit. A király folyton busúl, hogy hű emberei vissza nem térnek, végre Berhther merani gróf³ tanácsára sereget gyűjt és útnak indul Konstantinápoly ellen. Vazallusai közt van tizenhárom óriás is; a legvadabb ezek közt Widolt, kit lánczon visznek, mert különben mindent összezúz.

¹ Kiadta Rückert Henrik, 1872. — A mondának gyönyörű, de egészen önálló új német földolgozása: *König Rother* von EMIL TAUBERT, 1883.

² Bari városát Lothar császár 1137-ben foglalta el Roger sicíliai királytól.

³ Ezt némelyek az andechsi grófok valamelyikével (több köztök a Berthold) akarták azonosítani, de alap nélkül, mert e grófok csak 1178 óta voltak merani herczegek. Meran természetesen Maronia Dalmáciában, honnan Merani Gertrud, II. András magyar király neje is származott

Rother a város alatt táborni út és bemegy a császárhoz, kivel elhiteti, hogy ő Dietrich gróf, kit Rother elűzött. A császár szívesen fogadja, a császárléány megszereti és kész őt követni. Rother viszontlátja boldogtalan követeit, kik mély tömlöczben szenvednek. Most a babyloni király megtámadja a görög császárt, a ki Rothert állítja a sereg élére. Rother győz, visszatér a csatából és megszökteti aráját. A császár borzasztó haragra lobban és rögtön üldözőbe akarja venni a menekülteket; de egy hegedős vállalkozik, hogy a léányt csellel visszahozza. Ez sikerül és Rother újra sereggel indul Konstantinápoly ellen. Áruhában belopódzik a palotába, hol neje fölisméri és örömében elárulja. A császár föl akarja akasztatni, de Rother hívei kiszabadítják urokat, mire a császár végre odaadja neki leányát. Rother és neje életök végén visszavonulnak az erdőbe, és mint szent remeték halnak meg. Rother fia Pipin, unokája Nagy Károly: a hagyomány így legalább gyöngé szállal a Karoling-mondá-hoz kapcsolja e kedves alakját.

Eposzunk költője tudott Rotharis langobard királyról (+ 650) és Roger siciliai grófról is,* és talán ezen ismeretei révén kapcsolta egészen önkényesen Rother történetét a Károly-mondához. A Rother-monda minden esetre sokkal régibb; legeredetibb alakjában a XIII. századi izlandi Thidhrek-ságában fekszik előttünk, mely német népdalokból s népmondákból alakult. E régi hagyomány szerint Osangtrix Wilkinalandnak (a keleti tenger német partvidékének) királya, követeket küld Hunalandba, hogy Miliás királynak csodaszép tizenöt éves leányát, Odát, számára

* Talán ismerte Autharis (Otheres) és Theodolinda híres szerelmi történetét is, melyet Paulus Diaconus (III, 30) oly szépen elmesél.

nőül kéri. Miliás tömlöczbe vetteti a követeket. Osangtrix másodizben is jó módon próbál célhoz jutni, s újra követseget küld Miliához; Hertnid, Wilkinaország legszebb leventéje indul tizenegy lovaggal Hunalandba. Miliás ezeket is tömlöczbe vetteti. Most sereget gyűjt Osangtrix és behívja óriásait is, kik közül Widolf teljesen azonos a „Rother király” Widoltjával. Osangtrix itt is mint Dietrich jön a királyi palotába, de nem csellel, hanem erőszakkal nyeri és szökteti meg Odát. Miliás végül kibékül vejével.

A két elbeszélés azonossága félreismerhetetlen, csak hogy a skandináv változat csak a „Rother király” első részének felel meg; a német eposz második része, a császárléány visszaszöktetése és második összekelése a hőssel, kétségtelenül későbbi eredetű s valószínűen a hegedősök azon törekvéséből származik, hogy a cselekvényt lehető gazdaggá, változatossá, regényessé tegyék. De nemcsak a Thidreck-saga elbeszélésével, hanem a Hugdietrich- és Wolddietrich-ről szóló mondákkal is feltűnően egyez Rother története. A cselekvény elemei azonosak: Egy hatalmas király nőül kéri egy másik hatalmas királynak csodaszép leányát, kit atyja minden kéréstől megtagad. A hős erőszakkal és csellel iparkodik a leányt zsarnok atyja kezéből kiszabadítani és nevévé tenni, a mi végre több kevesebb veszedelmes és regényes kaland után sikerül. A motívumok azonosak, a kalandok föltűnően hasonlóak, csak a színhely, a nevek és az epizódok eltérők. E különböző hagyományok összefüggése és eredete még nincsen teljesen kiderítve, mythikus magyarázatukat azonban nem tartom indokoltnak, bár bizonyos, hogy némely ily tárgyú történetek, pl. a Siegfried-Brunhilda és a Hilde-Kudrun története, kétségtelenül eredeti mythoszok. A „Rother király” költője az alsó Rajna vidékéről származik; itt hallhatta az Osangtrix-mondát, mely innen

került Skandináviába, de bizonyosan még a nép ajkán is élt elbeszélésekben és dalokban; de nem északi, hanem déli Németországban írta költeményét, fölhasználva a Bajorországban és Tirolban igen népszerű Wolfdietrich-mondát. Konstantinápolyt jól ismeri; a görög fővárosról elbeszélte dolgok megegyeznek konstantinápolyi történetekkel I. Alexius (+ 1158) alatt. E tekintetben a keletről visszatért keresztesek és zarándokok szolgáltatották neki az anyagot, bár nem lehetetlen, hogy ő maga is járt a keleten. Költői hivatás dolgában egy színvonalon áll az „Ernö herczeg” szerzőjével; csak hogy ebben több a mesés, „Rother királyban” túlnyomó a kalandos elem. Szerkezet tekintetében is hasonlít a két munka egymáshoz, csak hogy „Rother király” kevésbé egységes, mert nejének visszaszöktetése és újból megnyerése nem egyéb, mint a főcselekvénynek módosított ismétlése.

Régi mythoszon alapszik „Orendel király”, kinek történetét egy XII. századi pap valóságos legendává alakította át.* Orendel a trieri király fia, ki Bridét, a szent sír vitéz úrnőjét akarja nőül venni. Nagy sereggel és 72 hajóval indul keletre. Jeruzsálem előtt iszonyú zivatar sülyeszti el az összes hajókat, a sereg teljesen tönkremegy, csak Orendelt vetik a habok meztelenül a partra. Itt egy halászhoz szegődik szolgálul. A halász többek közt egy czethalat fog, melynek gyomrában Krisztusnak varratlan ruháját találja.

* Kiadták F. H. von der Hagen 1844, és Ludw. Ettmüller 1858. Németre fordította SIMROCK KÁROLY 1845. — A monda népkönyvvé is lett: *Eine hübsche Histori zu lesen von unseres Herren Rock, wie der wunderbarlich einem König, Orendel genannt, worden ist*, Augsburg 1512. — H. HARKENSEE, *Untersuchungen über das Spielmannsgedicht Orendel*, 1879, és E. H. MEYER, *Das Alter des Orendel und Oswalt*, Haupt-féle Zeitschrift XII, 387.

Orendel megveszi e ruhát: e czélra szűz Mária Gábor arkangyallal azt a harmincz aranyat küldi neki, melyért Jézust eladták; egyszersmind tudatja vele, hogy e ruhában mindig győzedelmeskedni fog a pogányokon. Most roppant tarka harczok következnek pogányokkal és óriásokkal, melyekben Orendel kitűnik. Bride királyné megszereti és neijévé kíván lenni. De az Úr angyala megtiltja nekik az egybekelést. Orendel Trierben is csodákat mivel a pogányok ellen, de visszasiet Jeruzsálembe, hol a szent sír veszélyben forog. Krisztus ruháját Isten parancsára Trierben hagyja.¹ Orendel és Bride házasságát most is ellenzi az Isten; azért a sivatagba vonúlnak vissza, hol rövid idő múlva a mennyek országába szállnak föl.

Orendel régi mythikus alak:² a bajózásnak egyik geniusza, egyszersmind a kedvező évszak személyesítője, ki késő ősszel hajótörést szenved és Ise (Eis, jég) óriásnak, a jég megtestesítőjének, foglyává lesz. Meztelenül kerül a partra, utóbb egy szürke kabátra tesz szert. Ebben tavasszal visszatér országába, fölszabadítja kéroktól zaklatott nejét és újra boldogan uralkodik. Ezt az Odysseus-mythoszt, melynek alapját egy Donar-mythosz teszi — hisz Donar indul minden évben az óriások ellen, mire tavasszal, ha a jég olvad és a vetőmag csirázni kezd, visszatér, — kapcsolja össze a középkori költemény szerzője, a ki talán trieri hegedős volt, Krisztusnak Trierben őrzött, varratlan kabátjával, melynek eredetét megmagyarázni törekszik, és a jeruzsálemi királyságnak 1187 előtti történeteivel. A munka 1190 körül keletkezett az alsó Rajna vidékén, tarka csodák és kalandok keveréke, csekély költői tehetséggel földolgozva.

¹ Itt még 1845-ben is mutogatták!

² K. MÜLLENHOFF, *Deutsche Alterthumskunde* I, 32.

A legenda szelleme túlnyomó e műben, melyet középkori *„Megszabadított Jeruzsálemnek“* nevezhetni.

Rokon vele *„St. Oswald“*, melynek tárgya egy régi legendán alapszik. A középkori költemény¹ szerint Oswald, Anglia királya, megszereti és egy beszélő holló meg egy arany szarvas segítségével megszökteti Gaudon pogány királynak szép leányát, Baugét. Gaudon üldözőbe veszi a menekülőket, de az egész pogány sereg elesik. Oswald imádságára az elesettek föltámadnak, megkeresztelkednek és csak most halnak meg végleg. Csupán Gaudon, Oswald és arája jutnak Angliába. Az esküvőn gazdagon megvendégelik a szegényeket, kik közt Krisztus maga is megjelen és örök szüzességet parancsol az ifjú párnak, mely természetesen szót fogad. E történetben még a Hilde-monda motívumaival (a halottak föltámasztása) is találkozunk, alapját azonban egy *Wodan-mythosz* teszi. Ismeretesek Munin és Hugin, Wodannak két hollója, kik az isten vállaira ülnek, és őt a földön történekről értesítik. Tőlök nevezik Wodant „Hollós istennek“ is. Wodan az „ansok“ (vagy „ázok“, főistennek) ura („Walter“) és mint ilyen Answald (Oswald) is a neve. A szarvas is mythikus állat, az arany szarvas pedig a nap jelképe. Oswald egy alkalommal ötvösnek öltözve is szerepel, tizenkét társával: az ötvösség is az istenek mesterisége, tizenkettő pedig az ázok száma.² Wodan csodatevő kürtjének és lándzsájának nyomaira is akadunk a XII. századi hegedősnek tarka, de mythikus jellegöktől már teljesen

¹ Kiadta L. Ettmüller 1835, és a mű ifjabb alakját Fr. Pfeiffer, Haupt-féle Zeitschrift II, 92. — Jos. Strobl, *Über das Spielmannsgedicht von St. Oswald*, Bécsi akadémia 1870, és A. Edzardi, *Untersuchungen über das Gedicht von S. Oswald*, 1876.

² Thor, Baldur, Tyr, Bragi, Heimdallur, Hödur, Widar, Wali, Forseti, Ullr, Niödr és Loki.

megfosztott regényes kalandokból szőtt művében. A költemény egyes részletei szépek és vonzók, de a költő általában túlságosan hajhászsa a nép tetszését; innen az a sok komikus túlzás, mely a legendai tárgyat helyenként valóságos parodiává alakítja át. A cselekvény főeszközlője *Tragemunt* mester, kinek a hagyomány egy régi dalt is tulajdonít,¹ mely csinos rejtvényekből (a megoldásokkal együtt) áll. *Tragemunt* vagy *Traugemunt* 72 országot² látott és mindenről tud felvilágosítást adni; a rejtvények, melyeket a hagyomány vele megoldat, lehetnek ősrégiiek, némelyikben az alliteratio csakugyan igen régi eredetre mutat; de kapcsolatuk is valószínűen jóval régibb, mint a XIV. századi kézirat, melyben a dal fönmaradt. A „*Tragemunt*” név a középleatin „*drogamundus*”, mely az arabs „*targoman*” (tolmács) elferdítéséből alakult.³ „*St. Oswaldban*” *Tragemunt* mester kétségtelenül a vándor hegedős megszemélyesítője.

Ugyanazon színhelyen, de inkább a reális életben mozog egy töredékesen fönmaradt költemény: „*Rudolf gróf*”, melyből az eddig tárgyalt művek phantastikus elemei majdnem teljesen hiányzanak.⁴ Szerzőjét még nem is sejtjük; csak annyi valószínű, hogy Thüringiából származott, és annyi bizonyos, hogy a XII. századnak egyik legkiválóbb költői tehetsége volt. Munkájának sem eleje, sem vége nem maradt reánk, és így a mű cselekvényéről alig, szerkezetéről

¹ Fönmaradt alakját e dal a XII. század végén nyerte. Kiadták: Uhland népdalgyűjteményében, 1. sz., és Müllenhoff-Scherer, 48. sz. E dallal alak és tárgy tekintetében rokon az eddai „*Vafthrudnismál*”, mely szintén rejtvények és megoldások gyűjteménye.

² Régi, ókori mondák szerint 72 ország és nyelv van a világon.

³ UHLAND, *Schriften*, III, 189. és 293. l.

⁴ Kiadta GRIMM VILMOS, 1828. és 1844. V. ö. Haupt-féle Zeitschrift II, 235—248 (a tárgy történeti elemeiről).

épen nem szólhatni. Rudolf flandriai gróf atyjával együtt Jeruzsálembe megy, hol a „pogányok” ellen jeles vitézséggel harczol, de később, föl nem ismerhető okokból, átpártol az ellenséghez, Halap királyhoz (Aleppo urához?), kit a keresztyének ellen segít. Halap király leánya, ki a hőst szereti, Konstantinápolyban van és áttér a keresztyén vallásra (Irmengard); Rudolf fogságba esik és nagy nyomorba jut. Utóbb őt is Konstantinápolyban találjuk, hol kedvesével együtt megszökik, de rablókkal találkozik. — Ennyit megérthetni a töredékekből. A költő, úgy látszik, egy kiváló embert akart rajzolni, kit szenvedélyei, mint az ókori Coriolanust, heves küzdelmekbe és vészes tévedésekbe sodornak, de derék jelleme utóbb a helyes útra visszavezet. A mű legföltünőbb jellemvonása a költő egészséges józansága: az alakok és cselekvények nemcsak a valószínűségnek, hanem valóban az igazságnak hatását teszik reánk. De e józanság nem teszi a szerzőt prózai krónikássá; műve a reális életnek kiváló epikai tehetséggel alakított költői rajza. — „Rudolf gróf” történeti alapja Hugo de Puiset francia gróf története. Ez 1127 körül a szent földre jött, hogy a joppei grófságot, melyet hűbérül öröklött, elfoglalja. Kitünő vitéz, művelt levente volt, de egyszersmind fenhéjázó és követelő. Nem tudni, mi okból (talán mivel a királyné kegyét bírta) összetűzött Fulco királylyal és átpártolt a muhamedánokhoz, kik őt a király ellen segítették. Hugo elfoglalta és megerősítette Joppét, de végre kiegyezett Fulcóval. A béke fő feltétele értelmében Hugónak három évre el kellett hagyania a szent földet. Midőn éppen útra készült, Jeruzsálemben megtámadták és megsebesítették. Hugo és a nép a királyt gyanúsították, hogy a veszedelmes lovagot az útból el akarta tenni, de Fulco bebizonyította ártatlanságát és a lovag Apuliába ment, a hol nem sokára meghalt. E történetet a

szóhagyományból vagy írott forrásból ismerhette a „Rudolf gróf“ költője, kit a tárgyban rejlő lélektani problema vonzott. Nem a kalandok tarkaságára és számára, hanem hőségnek jellemére és fejlődésére fekteti a fősúlyt, úgy hogy műve ezen szempontból is kiváló helyet foglal el a XII. század epikai munkái közt.

A korszak egyik legnépszerűbb alakja Salamon király, kire már az „Énekek éneke“ és ennek ismételt német földolgozásai fordították a népek figyelmét. Most, a keresztes hadak idejében, keleten számos mondát és regét hallottak e nagy fejedelem páratlan bölcseségéről, fényes udvaráról, a szellemek fölött gyakorlott hatalmáról. Már a VI. század szembeállította a bölcseségnek e képviselőjével a nép józan eszének egy képviselőjét; a következő századokban e vitás párbeszédet egy cselekvény központjává tették, és ez a cselekvény a XII. században természetesen egy királyleány megszöktetése körül forgott. A XII. századi művek különben is telvék célzásokkal és egyes vonásokkal, melyek Salamonra vonatkoznak. A költészet hőségé a „*Salman és Morolf*“ című műben lett, mely csak egy XIV. századi átdolgozásban maradt fenn.* Salman, Jeruzsálem királya, megszöktette Cyprian indiai királynak szép leányát, Salomét. Midőn Fore (Pharao) király meg akar nőülni, tanácsosai Salomét ajánlják neki feleségül. Fore Salman ellen indul, de vereséget szenved és fogságba esik, mire Salman a foglyot, testvérének s tanácsosának Morolfnak figyelmeztetése ellenére, Salomére bizza, ki Forét szabadon bocsátja. Rövid idő múlva ez egy hegedőssel varázsfüvet küld Salomének, melytől, ha szájába veszi, élettelenül összerogy. Úgy lesz.

* *Die deutschen Dichtungen von Salamon und Markolf, herausg. von Fr. Vogt. I. Salman und Morolf, 1880.*

Salman eltemetteti Salomét, de Fore hegedőse urához viszi, a ki ismét életre ébreszti. Morolf sejti, hogy őt és királyát megcsalták és útnak indul, hogy Salomét fölkeresse. Rá is akad, de őt magát elfogják, mire Fore a ravasz embert Salome fölügyeletére bízza. Morolf most sok csellel bajjal kiszabadul és tarka kalandok után visszatér Salmanhoz, a ki háborút indít Fore ellen. Morolf cselei Salman kezébe juttatják Forét, kit Salman (úgy látszik, eredetileg Salomével együtt) fölakasztat. A műnek egy másik változatában Salmannak és Salomének egy fia is szerepel, Salome megszöktetése ismétlődik stb.

E mű tárgya tehát semmiben sem különbözik, 'Rother király' vagy 'Orendel' tárgyaitól; de eredeti a költő fölfogása és előadása.¹ A humor a munka főjellemző eleme; Morolf alakja az eddigiektől egészen eltérővé teszi a költemény hangját és stíljét. Ez az alak igen népszerű lett Németországban, és utóbb ismételve szembeállították a hegedősök Salamont és Morolfot, a bölcs, tudós királyt és a tanulatlan, durva parasztot. Párbeszédek, vitáik, rejtvényeik századról századra szaporodtak, és utóbb, az ízlés és műveltség hanyatlásával, iszonyú durvákká, piszkosokká lettek, de pajkos jó kedvben és igaz, töről metszett humorban meg nem fogytak.² Természetes, hogy e vitákban Salamon húzza a rövidebbet; Morolfban a nép saját józan esztét. dicsőítette a tanult osztályok korlátoltságával szemben. 'A császár és az apát' és hasonló tréfás elbeszélések közvet-

¹ Még verses alakja is, mert e mű nem rövid rímpárokban van írva, hanem majd öt-, majd hatsoros versszakokban.

² E vitás párbeszédek teszik a későbbi népkönyv főtárgyát. E népkönyv roppant népszerű volt; első kiadásai: latinul 1482, németül 1487, magyarul 1577.

lenül vagy közvetve a középkori Salman-Morolf-féle hagyományokra utalnak vissza.

A hegedősöknek eddig tárgyalt műveinél francia befolyásról csak egész általánosságban szólhatni. Egyes motívumok, alakok, gondolatok származhatnak a nyugati szomszédtól; francia munkát e régibb költők nem használtak föl. Az első német írók, kik francia költemények alapján dolgoztak, Konrad és Lamprecht papok, a 'Roland-dal' és 'Sándor-dal' szerzői. Önállóságuk nem nagy: műveik cselekvényét a fölhasznált forrásokból veszik, melyeket a szerkesztésben és elbeszélésben is híven követnek; műveik nyelve és stílje a XII. századi népies költészet nyelve és stílje, úgy hogy e tanult papok ezen tekintetekben semmiben sem különböznek a korabeli hegedősöktől; fölfogásuk és világnézetük a keresztes hadak világában gyökerezik. A kor iránya vezette őket a tárgy választásában is: az egyik földolgozta Nagy Károly keresztes hadjáratát a spanyolországi 'pogányok' ellen, melyet Roland halála már korán a monda és költészet kedves tárgyává tett, főleg Franciaországban; a másik a keleti mondavilág egyik legszebb alakját, Nagy Sándort, ismertette meg a németekkel, kik örömmel elmerültek a nagy macedón király alakjához fűzött temérdek mesében és regében. Konrad és Lamprecht voltaképen csak fordítók, bár részben igen szabad fordítók, és mint ilyenek alsó rendű írók; annál nagyobb történeti jelentőségök: ők a francia ízlésnek első képviselői, egyzersmind a lovagi költészetnek nagy hatású úttörői Németországban.

Nagy Károly német származású és német érzésű férfiú volt, és a német monda még életében hőségé avatta a nagy császárt, közvetlenül halála után pedig a st.-galleni szerzetes oly alakban írta meg életét, melyben a mondai és

legendai elemek teljesen elnyomják a való történetet.¹ Császárként koronáztatása, langobard és avar hadjáratai, küzdelmei a spanyolországi 'pogányokkal', a szászok megtérítése, — Nagy Károly e hatalmas vállalatai csak az Isten és angyalainak közvetlen segítségével látszottak lehetőeknek. Már a kortársak Dáviddal és Salamonnal hasonlították össze Károlyt, — utóbb egészen az ótestamentom stíljében tárgyalták tetteit.

Már gyermekeveit is átalakította a monda. Pipin király követséget küld Kärlingbe (Franciaországba), a mely számára a király leányát Berthát nőül kérje. De a követség vezére saját leányát adja a királyhoz, Berthát pedig a vadonba űzi. A királyleány egy malomba kerül, hol szolgálónak fogadják. Hét év múlva betér Pipin egy vadászat alkalmával e malomba és megszereti a szép Berthát. Este a király csillagásza, ki őt elkísérte volt, föltekint az égre és tudatja urával, hogy ezen éjjel hatalmas fiút fog nemzeni, a ki keresztyén és pogány fejedelmek urává lesz. Pipin a malomban Berthánál tölti az éjt és reggel észreveszi a leány gyűrűjén, hogy ő az a királyleány, kit nejévé választott volt. De Bertha még most a malomban marad és itt szüli a Karoling-ház legnagyobb sarját. Bertha útján a mythosz is belevegyül a mondába. A germán őshit szerint Bertha (Perhta, a fényes) a nőiség példánya, kinek szövése és fonása a boldog aranykor jelképe gyanánt él a középkori németek és francziák emlékében.² Ez a Bertha azonos

¹ *Monachi Sangallensis de gestis Karoli libri II.* MGH. I. A st.-galleni szerzetes Vastag Károly király (884—887) kívánságára írta e könyvét, legnagyobbbrészt szóbeli hagyományokból. — A «Császárok krónikája» is sok mondat közöl Károlyról.

² *Au temps que Berthe filait.* — *Non è piu il tempo che Berta filava.* — *Als Bertha spann.*

Freiával, a valkyrja-istennővel, a ki a hattyú alakját is fölvehette; innen Bertha hattyúlába, mely a frank építészet legrégibb emlékein fönmaradt szobrokon észlelhető, s mely utóbb, az elhomályosult hagyományban, lúdlábbá lett. A monda később a folytonos fonásból magyarázta Bertha nagy lábát' (*Reine Pédaque, Reine aux pieds d'oison, Berthe mit dem fuoze, Berthe au grand pied*). Ez a mythiskus Bertha összeolvadt a mondai Berthával; így lett Nagy Károly anyja a házias nő példányképe.*

Különösen népszerű volt Károly, mint az igazság képviselője: 'Károly joga' példaszóvá lett. E jelességéből tarka szálak vezetnek keresztül a nagy császár életén. A császár palotáján, a monda szerint, egy harang függ, melyet mindenki meghúzhat, a ki méltatlanságot szenvedett, és a császár lovagokat rendelt, kik az üldözöttnek védelmére siettek. Egyszer egy kigyó húzta meg a harang kötelét és fészkéhez vezette a harang öreit, kik ott egy csunya békát találtak a kigyó tojásain. Károly elűzette a békát, mire a hálás kigyó egy drágakövet adott a császárnak, mely Károly szívét örökre oda köti, a hol e drágakő van. A császár nejének adta, ki folyton bírta férje szerelmét. De Fastrada nem akarta, hogy férje az ő halála után más nőt szeressen; azért halála perczében szájába rejtette a drágakövet. Most a császár nem tudott megválni neje holttestétől: bebalzsamoztatta és folyton magával hordozta, még hadjáratain is. Végre a kölni érsek észrevette a csodálatos vonzalom okát, kivette a követ a holttest szájából és átadta a császárnak. Ez úgy érezte, mintha mély álomból ébredt volna föl, és hogy soha többé halandó emberhez ne lehessen lánczolva, az aacheni tóba dobta a drágakövet. Most Aachenhez volt

* K. SIMROCK, *Bertha die Spinnerin*, Frankfurt 1853.

bűvölve Károly: ide építette palotáját, ide fényes sírboltját, melyben nyugszik. Így magyarázta meg a népmonda, hogy Károly sehol sem időzött oly szívesen, mint Aachen városában, mely világbirodalmának igazi központja, a Karoling-kulturának messze kiható székhelye volt.

Alig van a nagy császár életének mozzanata, melyhez a német nép mondái és legendái ne fűződtek volna. Mégis, a *Károly-monda*,¹ mint gazdag hagyományok teljes köre, nem a német, hanem a francia szellem alkotása és csak Franciaországból jutott utóbb, részben csak a XV. században, Németországba. A Károly-monda-kör két főágra oszlik: Károly harczi vazallusaival (Aimon, Ogier stb.) és a császár spanyol hadjárata (Roland-monda); az első ág elbeszélései csak a középkor legvégén kerülnek Németországba, a Roland-mondát Konrad pap tette a németeknél népszerűvé, a XII. század végén írt *Roland-dalával*.

A spanyolországi szaracénok elleni hadjárat nem éppen nagy jelentőségű epizód N. Károly történetében; hogy mégis ez lett a monda igazi központja, azt a keresztes hadjáratok szellemének kell tulajdonítanunk, mely a nagy császárban a keresztes vitézeknek korra nézve legelsejét látta. Hiszen a monda valódi keresztes sereg élére is állította Károlyt és elküldte őt a szent földre, hol a császár a pogányokat leverte és számos csodatevő erekljét szerzett.² Francia

¹ LUDW. UHLAND, *Über das altfranzösische Epos*, 1812. (Schriften IV, 329). — G. PARIS, *Histoire poétique de Charlemagne*, Paris 1865. — L. GAUTIER, *Les épopées françaises*. Paris 1872². — IGN. ZINGERLE, *Karl der Grosse nach der deutschen Sage*, Östr. Wochenschrift, 1865, VI, 225, 262. — R. FOSS, *Zur Carlssage*, Berlin 1869. — Szász K., *Nagy époszok*, II, 50.

² Ezt először 968 körül Benedictus meséli, a ki Soracte hegyén Róma közelében Szt. András kolostorában szerzetes volt.

költők ismételve megénekelték Nagy Károlynak e keresztes hadjáratát. E monda létrejöttét talán elősegítette az a történeti tény, hogy a nagy császár Harun al Raschiddal baráti viszonyban állott. A monda fejlődésében Károly nemcsak Krisztusnak védőjévé, hanem helyettesévé is lett; a hagyomány az Úr tizenkét tanítványának mintájára tizenkét paladint állított mellé, kik közül Ganehunnak jutott a Judás szerepe.

A spanyol háború történeti tény. Midőn Károly 777-ben Paderbornban tartózkodott, egy arab követség jelent meg előtte, hogy segítségét kérje Abderrahman emir ellen. Károly a következő év elején nagy sereg élén indult Spanyolországba, leverte az arabokat és bevonult Saragossába. Éppen fölkészült, hogy az Ebrót átlépve az arabok főeregét megtámadja, midőn a szászok újabb lázadásának híre visszatérésre kényszerítette őt. Midőn a pyrenéi hegyszorosokon átvonult, a vaszkonok Aquitaniai Lupus herczeg vezeteése alatt megtámadták a seregnek utócsapatját és lemészárolták az összes vitézeket, egyetlen egynek kivételével. Ekkor elestek, Einhard elbeszélése szerint, Eggihard (*regiae mensae praepositus*), Anselm (*comes palatii*) és Hruodland (*britannici limitis praefectus*).¹ Ez 778. aug. 15. történt, Ronceval völgyében. Lupus a bitón bűnhődött gazságaért.

E történet Franciaországban már a IX. században a monda és dal kedvelt tárgya. E régi dalokból² alakult a *Chanson de Roland*, az epikai költészetnek e gyönyörű remeke; e dalokon alapszik az úgynevezett Turpin-féle

¹ Roland aligha történeti alak; neve nem is fordul elő Einhard művének minden kéziratában.

² Midőn Hódító Vilmos 1066-ban Hastings mellett az angolszász sereget megsemmisítette, Taillefer a norman sereg élén Rolandról s Olivierről dalolt.

krónika¹ is, melyet a hagyomány Károly egyik legjobb emberének, Turpin reimsi püspöknek tulajdonít, mely azonban csak a XI. és a XII. században keletkezett. A „Chanson de Roland”-ban² a történeti anyag már nagyon átalakult: a gaz Lupusból és híveiből már szaraczenok lettek, — a tárgy keresztyén, keresztes jellege tehát következetesen van keresztülvive; de fölfogás és előadás tekintetében mégis nem legendai mű, hanem valódi hősdal e nagszerű eposz, melynek szellemében és alakjában félreismerhetetlen az alapjául szolgált mondák és dalok germán jelleme.³

E francia éposznak átdolgozása a német *Rolandslied*,⁴ melynek szerzője maga Konrád papnak nevezi magát, (9079. v.) és egy francia művet említ forrása gyanánt. Konrád e forrását előbb latinra fordította és csak azután dolgozta föl alsó-rajnai szójárásban, úrnőjének, Henrik herczeg hitvesének, kitől a francia művet kapta, kivánságára és megbízásából német költeménynyé. Konrád ura Büszke Henrik, Oroszlán Henrik atyja, bajor herczeg volt, a ki 1127-ben III. Lothár császár leányát, Gertrudot, vette nőül. A költő művének végén úgy beszél Henrikről, mint a ki még boldogan és nagy tiszteletben él; minthogy Henrik herczeg 1139-ben halt meg, a német Roland-dal 1139 előtt készült. Konrád híven követte forrását, de azért éppen nem mondható fordítónak, annyira nem, hogy a francia éposz az ő átdolgozásában teljesen más szellemet nyert és tartalmilag

¹ *Historia de vita Caroli Magni et Rolandi Turpino vulgo tributa*, ed. S. Ciampi, Firenze 1822. — GAST. PARIS, *De Pseudo-Turpino*. Paris 1865.

² Kiadta Theod. Müller, Göttinga 1876³ és L. Gautier, Tours 1872. Németre fordította W. HERTZ, Stuttgart 1861.

³ Ezt kifejti L. GAUTIER, *Épopées françaises* I, 10.

⁴ Kiadta Bartsch Károly, Leipzig 1874. *Germania* XIX, 385.

is lényegesen átalakult. A francia Roland-dal keresztyén, de egyszersmind nemzeti éposz: a francia hősiességnek dicsősége, a „dulce France” fénye lelkesíti a költőt és hőseit; Konrádnál e jellemző vonás teljesen eltűnt: nála a hősök keresztyén lovagok, kik a vértanú koronájáért és a mennyországért küzdenek, csak Isten parancsából cselekednek és kizárólag Istennek köszönik dicsőségöket. A két mű kétigen különböző korszak terméke: a francia Roland-dal a X. századi hősies világ tükre, a német dal a XII. századi keresztes szellem hirdetője. Konrád stílje is nem a francia éposznak, hanem az ó-testamentomnak stílje; hőseit Dáviddal és Jozsuával hasonlítja össze; a császár az ó-szövetségi próphéták nyelvén beszél, Roland maga is nem egyszer ájtatos szónoklatokat tart. De anyag tekintetében sem egyez Konrád műve teljesen a francia époszszal. Ez utóbbi Saragossa ostromával kezdődik: az előzményekről nem szól a költő, mert hallgatói jól ismerték a monda teljes körét. Erre a német költő nem számíthatott, és azért elejétől meséli a történetet. Károly megtudja, hogy Spanyolországban még mindig bálványokat imádnak; a császár szívét e hír mély fájdalommal tölti el. Erre Isten egyik angyalát küldi Károlyhoz és megparancsolja neki, hogy a pogányokat a Megváltó hitére térítse. A császár most összehívja hiveit, tudatja velök szándékát és inti őket, hogy a vértanúk királyi koronájáért fegyvert fogjanak s induljanak vele Spanyolországba. Csak azután tér át Konrád a francia éposz tárgyára.

A német „Rolanddal” nem eredeti munka, de sok az önálló részlete és vonása. Főértéke epikai stílje, előadásának egyszerű ereje és igazsága. A költő át van hatva tárgyának nagyszerűségétől, hitének lelkes hatalmától; de, mint már említettem, míg a francia époszban a harcziás

elem a túlnyomó, Konrádnál a vallásos elem dominál; amaz keresztyén hősdal, a német mű harczias legenda. A szerelem sem a francia, sem a német dalban nem szerepel, — a lovagi költészet még nem gyakorolt befolyást e hatalmas tárgyra.

A német, Rolanddal' igen népszerű lett, sokat olvasták, pompás rajzokkal diszítették, ismételve átdolgozták és végre beleolvadt egy nagy kompilációba, mely a XIV. század elején keletkezett és Nagy Károly gyermek- és ifjúkorát is tárgyalja. Ez a *Karl Meinet*,¹ melynek egyes részei a XII. századból származnak. — Nagyobb tetszésben részesült egy osztrák költőnek, STRICKER-nek átdolgozása, mely 1230 körül készült² s szintén a császár gyermekevein kezdi az elbeszélést, német nemzeti hagyományokból és a francia éposz későbbi átdolgozásaiból szedve össze az epikai anyagot. STRICKER tanító költő és ez meglátszik Károly-époszán is, mely száraz és prózai szellemű munka. Konrád pap műve költői érték tekintetében sokkal magasabban áll, ha nem is állítható egy sorba a francia epika legtökéletesebb remekével.

E mondákban és dalokban Károly a keresztyén hősieség legfényesebb ideálja. De ez nem akadályozta meg a nép eleven képzeletét abban, hogy régi mythikus anyagot is ne ruházzon át a nagy császárra. Főleg a germán főistennek, Wuotannak, jellemző vonásai olvadtak össze a nagy férfinak alakjával. Midőn Károly Magyarországon hadakozott, oly soká maradt hír nélkül távol, hogy neje holtnak

¹ Kiadta Adalb. v. Keller, Stuttgart 1858. — K. BARTSCH, *Über Karlmeinet, Ein Beitrag zur Karlsage*, Nürnberg 1861. — *Karlmeinet a. m. a kis Charlemaine* (Nagy Károly gyermekkori története).

² *Strickers Karl ed. K. Bartsch, Quedlinburg 1857.*

hitte és újból készült férjhez menni. Az Úrnak angyala tudatta ezt a császárral, és megparancsolta neki, hogy íródeákjának lován siessen haza Aachenbe, mert harmadnapra megtartják az esküvőt. Károly lóra ült és első nap Győrig, második nap Passauig lovagolt, végre a harmadik napon Aachenbe érkezik, hol megjelenése megakadályozza nejének esküvőjét.¹ Hasonlót mesél a monda a skandináv Haddingről, Oroszlán Henrikről, Normandiai Rikhádról és másokról; — e mondák alapját Wuotan köpenye teszi, melyen az Isten ijesztő gyorsasággal utazik a levegőn keresztül. Még fölismerhetőbb a Károly-Wuotan-mythosz a nép azon hitében, hogy a nagy császár nem halt meg, hanem valamely hegyben elrejtőzve alszik, honnan nagy vész idejében ismét, hatalmas sereg élén, előlép, hogy szeretett népét győztessé és hatalmassá tegye. A minden áldás adományozója, a nyár mindenható istene, télen eltűnik, — nem hal meg, mert hiszen tavasszal újjult erővel és fokozott szépségben jelen meg, — hanem elrejtőzik valamely hegybe vagy várba, t. i. föltornyosult felhők mögé, és alszik, míg újabb föllépésének ideje megjön. A mythosz elhomályosultával a nagy isten helyébe a nagy császár lépett, a természetnek új életre ébredését a politikai hatalom megújítása váltotta föl: Wuotanból Nagy Károly, a mythoszból monda lett. Később, mint látni fogjuk, a legnagyobb frank császár helyét a legnagyobb Hohenstauf császár, II. Frigyes foglalta el, kit csak a XVIII. században szorított ki nagyatyja, I. Barbarossa Frigyes.² A Wuotan-mythosz e vonását Artus királyra is átruházta a hagyomány.

¹ GRIMM, *Deutsche Sagen* II, 105.

² GEORG VOIGT, *Die Kifhäusersage*, Leipzig 1871. és SYBEL történeti folyóiratában XXVI, 139. — JOS. HÄUSSNER, *Unsere Kaisersage*, Berlin 1884.

Körülbelül ugyanakkor, midőn Konrád pap Rolanddalát megírta, dolgozta át egy másik német pap, Lambrecht, Alberich (Aubry) de Besançon francia *Sándordal*-át, mely szintén a középkor egyik legkedveltebb olvasmánya volt. Nagy Sándor már az ókorban lett mondai hőssé. A lángeszű világhódítónak az a regényes életrajza, melyet a hagyomány Nagy Sándor kortársának, Kallisthenesnek, tulajdonított, csak Krisztus után 200 körül keletkezett Alexandriában, de régi mondákat és hagyományokat foglalt össze vonzó olvasmánynyá. — E munkát 340 körül fordította le Julius Valerius latinra és tette az egész művelt világ számára hozzáférhetővé,¹ mire 965-ben Leo pap Nápolyban az Ál-Kallisthenes művét újra átdolgozta «*Historia Alexandri Magni de proeliis*» címmel. Ez utóbbi forrás alapján írta Alberich a XI. század végén Sándor-dalát; melynek csak eleje maradt reánk,² és Alberich művét dolgozta át a XII. század elején, kölni nyelvjárásban, Lambrecht pap,³ kinek költeményét 1187-ben, midőn Saladin a szentföldet elfoglalta, egy alsó-rajnai író a fokozottabb nyelvi és verselési igényekhez mértén javította és újból a közönség kedves olvasmányává tette. Egy bázeli kéziratban még modernebb alakban maradt reánk.⁴

Kelet és nyugat vetekedtek abban, hogy Sándort a monda ragyogó hőségé tegyék: héberek, persák és törökök, görögök, rómaiak és a modern népek bámulattal csüngtek

¹ Kallisthenest kiadta H. Meusel, Leipzig 1871, J. Valeriust Jul. Zacher, Halle 1867, a *Historia de proeliis* Gust. Langraf, 1885. V. ö. JUL. ZACHER, *Pseudo-Kallisthenes*, Halle 1867.

² *Inedita romanensia* ed. Paul Heyse, Berlin 1856.

³ Kiadta Heinr. Weismann, Frankfurt 1850, 2 kötet.

⁴ *Die Basler Bearbeitung von Lambrechts Alexander* ed. R. M. Werner, Stuttgart 1882.

e nagy ember alakján, ki a nyugati és keleti világot egybekötni törekedett, a ki csodálatraméltó tetteket vitt véghez, a ki a görög műveltséget az egész ismert világban elterjeszté és a keresztyénségnek útját egyengette. A keresztes hadak korában föl kellett élednie emlékének, hiszen ő is járt azon vidékeken, még pedig először, melyek most a nyugati emberiséget ellentállhatatlan varázserővel vonzották. Fényes pályája, tarka kalandjai, váratlan vége páratlan hatalmának tetőpontján különben is rokonszenvessé tették alakját és sorsát, melyeket az egész világ mondaalkotó képzelete a költészet legragyogóbb fényével megaranyozott.

A Sándor-dal két részből áll; az első mondai jellegű: alapját Nagy Sándor történeti tettei, a nyugati és keleti népekkel folytatott háborúi teszik, melyeknek bevezetése a dicső fejedelem csodaszerű származása és ifjúsága; a másik rész regei szellemű: csodás kalandok, melyekben a költői képzelet határ és korlát nélkül csapong, a világ tarka meséit a világhódítónak ragyogó alakjához fűzve. Az első részben túlnyomók a csataképek, melyeket a költő megragadó szemléltető erővel fest; látszik, hogy maga is kedvét lelte a kard forгатásában és a csata zajában. De azért éppen nem vad szellem hatja át e leírásokat és elbeszéléseket; ellenkezőleg: megható a költő emberséges világnézete; tisztellel szól a nagy király ellenségeiről is, megsiratja a halottakat és fényes ünnepélyességgel takaríttatja el a csatában elesetteket. Ellenségeinek legyőzetése után N. Sándor a világ végére jut, és innen levelet ír anyjának, utolsó élményeiről. A levél alakja itt kitünő gondolat: a csodás dolgok hitelt nyernek, midőn a hős maga meséli el, és az elbeszélés alanyi jellegűvé, melegebbé lesz, mint ha a költő szavát hallanók. Sándor levele a rózsás mesék egész tárháza. A király forráshoz ér, melynek vize epés ízű; aztán óriá-

sokra és szörnyekre talál, melyekkel meg kell küzdenie; utóbb egy erdőbe ér, mely telve van a legpompásabb rózsákkal, melyekből tavasszal csodaszép leányok emelkednek ki, kikkel a király és vitézei boldog életet élnek; de csak őszig tart e boldogság, mert ekkor a virágok elhervadnak és a szép leányok elhalnak, és a király búsan tova vonúl bús seregével; végre, sok mindenféle kaland után, bölcs tanácsosainak komoly intései ellenére, hallgatva ifjú társainak ösztönzésére, az angyalokat is megakarja adóztatni és a paradicsomot hatalmába keríteni. De itt megtudja, hogy a paradicsomot nem karhatalommal, csak önmegalázással nyerhetni el. N. Sándor magába tér, visszafordul és meghal.

Lambrecht, a mennyiben a francia munka fönmaradt töredéke alapján ítélni, még inkább fordító, mint pap- és költőtársa Konrád. Híven követi eredetijének szövegét, csak itt-ott sző bele egyes vonásokat s célzásokat, egy alkalmmal a Kudrun-mondára is. De nem csekély érdeme, hogy szép eredetijének méltó tolmácsa: egyszerű népies nyelve és erőteljes epikai stílje még ma sem tévesztik hatásukat az olvasóra, és Gervinus nem túlzott, midőn valóságos hymnust írt e műről. Persze antik szellemnek, antik világnézetnek semmi nyoma e költeményben; Sándor, Dárius, Porus középkori francia lovagok, a rajzolt világ a XII. század világa, az uralkodó világnézet a keresztyénség szende humanismusa, a munka jellemét a keresztes hadjáratok szelleme alkotja.

Midőn Konrád és Lambrecht e műveiket megírták és a francia szellem első hirdetőivé lettek Németországban, a római császárok koronája a Hohenstaufokra ment át, kiknek uralkodása nemcsak Németország történetében, hanem a német kultúra és költészet fejlődésében is korszakot alkot.

E lángeszű fejedelmek egyénisége és politikája, a keresztes szellem teljes kifejlése, a lovagiság fényes fölvirágzása, a francia izlés általános terjedése, — ime az a négy elem, melyek alapján a középkori német költészet a XII. század második felében virágzása tetőpontját érte el.

HATODIK FEJEZET.

A KÖZÉPKORI KÖLTÉSNET FÉNYKORA.

Nem ismerünk eseményt, mely a középkori világnak és a középkori költészetnek fejlődésére és alakulására oly döntő befolyást gyakorolt volna, mint a keresztes hadjáratok.* A keletet akarták átalakítani, de e céljokat nem érték el; a nyugattal nem törődtek, és ezt teljesen átalakították. A középkor első felének egyik legjellemzőbb sajátága a nemzeteknek elszigeteltsége és ennek következtében önálló ugyan, de egyszersmind korlátolt és egyoldalú élete; a keresztes hadak érintkezésbe hozták a nemzeteket egymással és a kelettel és közvetítették azt a tartós és nagy hatású kölcsönhatást, melyet az európai népek a XII. század közepe óta egymásra gyakoroltak. Mennyi új nézettel és szokással, mennyi új anyaggal és alakkal ismerkedtek meg e századokon át tartó érintkezésben a népek, és mily új, gazdag és fényes világ tárult föl szemök előtt a keleten, melyet mint az ó- és az újtestamentum történeteinek színhelyét, régisége és szentsége különben is a regényesség és sejtelmesség varázsával bevont! Minden nap új csodát szült, és a közönségnek mély álomból fölébresztett érdeklődése

* BERNH. KUGLER, *Geschichte der Kreuzzüge*. Berlin, 1880. — HANS PRUTZ, *Kulturgeschichte der Kreuzzüge*. Berlin, 1883.

mohón ragadta meg a vonzó híreket. A történetírás eddig kizárólag latin nyelvű volt, — hiszen csak a tudósok számára jegyezték föl a múltnak fontosabb eseményeit; most a népek kíváncsisága létrehozta, kötetlen és kötött alakban, a nemzeti történetírást, mely az eseményeket majd tárgyilagos hűséggel följegyezte, majd a költői képzelődés erejével merészen átalakította. A keletről visszatért keresztesek helységről-helysége, udvarról-udvarra vándoroltak; mindenütt kitünő fogadtatásra, feszült figyelemmel hallgató közönségre, dús jutalomra számíthattak. És mily naiv, mily hiszékeny volt még ez a közönség! Ha a zarándokot vagy költőt még oly messze ragadta is képzelete, hallgatói örömmel fogadták meséit, zavartalan élvezettel átengedve magokat ez új gazdag világot föltüntető képek elandalító mámorának.

A költészet új tárgyakkal s képzetekkel gazdagott, de a keresztes szellem a régi tárgyakat és képzeteket is átalakította. Láttuk, hogy Nagy Károly és Ernő herczeg, Roland és Rother király, Szt. Oswald és Orendel keresztes vitézekké lettek; láttuk, hogy az antik Sándor-monda hogyan módosult ez új világban. A keleti dragomanból lett Traugemund mester, a ki hetvenkét országot bejárt; a tengerentúli országnak fejedelme (d'outre mer) meglepő önkénynyel Ultor-Ilmár királyává alakul át. De keleti anyag is bőven jutott ez időben Európába: az a számtalan mese és rege, melyeket főleg a XIII. század óta a legtöbb nyugati nemzetnél költői földolgozásokban találunk, melyek ez idő óta az európai népek legkedvesebb birtokát alkotják, és részben, mint népmesék és népregék, még ma is a nép ajkán élnek, részben Boccaccio novellái, a 'Gesta Romanorum' történetei, Chaucer 'Canterbury elbeszélései' óta kiváló jelentőségű irodalmi földolgozásokban fekszenek előttünk, — az európai népek e közös kincsének legnagyobb és legszebb

része a keletről származik, honnan keresztes vitézek és zarándokok hozták Nyugat országaiba. Egy indus monda szerint egy hatalmas királynak egyszer három igen buta fia volt. Egy böles brahmán elvállalja oktatásukat; kézikönyve a 'Pantsatantra' (azaz: öt könyv, eredetileg talán tizenkettő volt). E munka főadata, hogy a fejedelmeket az uralkodásra tanítsa. De e tanítás nem elméleti fejtegetések, hanem tanulságos történetek útján megy végbe. A 'Pantsatantra' tehát mese-gyűjtemény.¹ Elbeszéléseiben csupa állatok szerepelnek, de nem mint az európai állatmesékben biztos jellemmel fölruházott állatok, hanem voltaképen emberek, állatok neveivel. E nagy munkát a Krisztus utáni VI. században perzsára fordították és ezen (elveszett) perzsa fordításon alapszik az arab átdolgozás, melynek czíme 'Kalilah és Dimnah'. Ez arab munkából készültek a középkorban egy héber, egy görög és egy új-perzsa átdolgozás, és ez utóbbit dolgozta föl a XIII. század végén Johannes de Capua, egy keresztyénné lett zsidó, latin nyelven. Capuai János műve vált azután a trouverek és novellisták forrásává, kiknek költeményeiből a keleti mesék az összes európai népeknél elterjedtek és sok helyütt valóságos népmesékké lettek. Indiából való a 'Hét mester története' is, a melyet a hagyomány Sendabad indus bölesnek tulajdonít s mely perzsa, héber és arab átdolgozásokban el volt terjedve Ázsiában, mire görögre s utóbb latinra fordították és Nyugat népeinek hozzá férhetővé tették.² És Indiából származ-

¹ Németre fordította THEOD. BENFEY (kitűnő magyarázatokkal). Leipzig, 1859, két kötet. — A Pantsatantrán alapszik a *Hitopadesa* (üdvös tanács) is, mely voltaképen csak a nagy mű első három könyvének kivonata. Ezt először 1787-ben fordította WILKINS angolra, 1844-ben MÜLLE MIKSA németre.

² A latin átdolgozásnak (*Historia septem sapientum* vagy *Historia*

nak 'A vampyr meséi', 'A papagáj elbeszélései', a 'Soma-deva' gyűjteménye is, melyek a keresztes hadak korszaka óta közvetetlenül és közvetve a nyugati nemzetekhez jutottak és Európában bámulatos népszerűsége tettek szert.

De átalakult a nemzetek műveltsége és világnézete is a keresztes hadjáratok befolyása alatt. Az ó-kor hatása nem volt sem nagy terjedelmű sem mélyre ható a középkor első felében. Ovidius és Vergilius, Horatius és Terentius művei megvoltak ugyan a kolostorok könyvtáraiban, a papok olvasták és utánózták is az ókor e remekeit, — de gondolkodásukra, világnézetükre az antik műveltség igen csekély, mondhatni semmi befolyást nem gyakorolt. És milyen kicsiny volt az a kör, mely a római írókat élvezhette! A lovagok és polgárok, az egész laikus világ nem tudott latinul, és a papságnak magának is csak kis része birta teljesen ez antik remekek nyelvét, hiszen pl. 1291-ben St. Gallenben, hol néhány századdal előbb az Ekkehardok megírták a remek Waltharius-époszt és a nem kevesebb remek kolostori krónikát, sem az apát sem a káptalan nem tudott írni s csak igen gyarlón olvasni! A középkori nemzetekre mint ilyenekre nem hatott azért az ókori világ, a nemzeti költészetben befolyásának semmi nyoma, a német népnek pl. szókincsében is elenyészően csekély a latin eredetű szók száma.* Az antik tárgyú középkori költemények is nem az antik forrásokból, hanem középkori művekből merítik anyagukat, alaki és stílbeli jellemökre pedig az ókori költészet nem hatott. Innen a renaissance roppant jelentősége és az összes európai népek műveltségét átalakító hatása a középkor utolsó

de calumnia novercali) első nyomt. 1490. Legrégibb német ford. 1470 körül; magyarul: *Poncianus históriája*, 1573.

* Legtöbb a XIII. század óta a francia nyelv közvetítésével jutott a német szótárba.

századában. De a XII. századi nagy művelődéstörténeti forradalomban az ókori kulturának semmi érdeme, — semmi érdeme az egyháznak sem. Igaz, hogy a keresztes hadjáratok, melyek oly korszakalkotó befolyást gyakoroltak Európa nemzeteire, első sorban az egyház vállalatai, mely ezek útján hatalmát megszilárdítani és növelni remélte; de e reménye teljesen megghiúsult; éppen a keresztes hadak korában támad föl mindenütt az oppositio az egyház ellen, éppen ezen időben szabadúl föl a nyugati emberiség az egyház korlátlan hatalmának súlya alól. Mily óriási ellentét van a XI. és a XIII. század közt: ott savanyú elfordulás a világtól és annak örömeitől, folytonos önvádolás és önkínzás, kétségbeesett menekvés az egyház oltalmazó és védő szárnyai alá; — itt e földi lét szépségeinek és örömeinek lelkes élvezete és dicsőítése, a pokolnak merész megvetése, az emberi méltóság és szabadság bátor hirdetése az egyház tilalmaival és intéseivel szemben! Innen a nemzeti szellem fölébredése, a nemzeti műveltség alakulása, a nemzeti irodalom fölvirágzása az európai népeknél.

A keresztes hadjáratok aláásták az egyház korlátlan uralmát, megsemmisítették a népek korlátolt türelmetlenségét is. A szent föld, hová oly áhitattal zarándokoltak a keresztesek, kijózanította az embereket; a görögökkel és arabokkal való érintkezés lényegesen módosította vallásos álláspontjokat. A keresztes hadjáratok kora a vallásos türelmesség korszakává lesz, és LESSING jól tudta, mért helyezi át „Bölcs Náthánja” cselekvényét az emberiségnek e nagy korába. Mily művelteknek, jellemeseknek, erényeseknek találták a nyugatiak azokat a „pogányokat”, kiknek kiírtására útnak indultak volt, kiket az egyház kiátkozott! Csoda-e, ha Saladin szultán a keresztyén költészet és monda kedves ideáljává lett?

II. Frigyes császár 1229. márczius 18. Jeruzsálemben a pápa átka és tilalma ellenére, fejére tette a szent föld koronáját; — e világtörténelmi tény a megváltozott világnak igazi jelképe. A német császár teljesen függetleníti magát a pápától, alattvalói közt keresztyének, zsidók és pogányok egyenlő joggal élnek egymás mellett. „Rudolf gróf“ majd a keresztyének majd a pogányok harciosa; Wolfram, „Parzival“-jában keresztyének és muhamedánok egyazon család tagjai; Walther von der Vogelweide dicsőíti Saladin szultánt; Freidank, a kor legnagyobb tanító költője, ki maga is a szent földön járt, tagadja, hogy az eretnekek, a pogányok és zsidók mind a pokol martalékává lesznek; II. Frigyes zsidó tudósokat alkalmaz Olaszországban, kik Aristoteles arab szövegeit és arab magyarázóit latinra fordítják, és szaraczenokat hív meg fényes udvarához. Milyen más világ ez, mint a XI. század kora!

El világ egyik legjellemzőbb terméke az Antikrisztusról szóló latin dráma, *De adventu et interitu Antichristi*,* mely inkább politikai munka, mint mysterium; nagyobb jelentőséggel bírművelődéstörténeti, mint színi szempontból. A XII. század végén, de mindenesetre Barbarossa Frigyes halála (1290) előtt, talán Tegernsee bajor kolostorában keletkezett ez érdekes munka, mely a régi császármondán alapszik, de teljesen korának szellemében gyökerezik és szerzőjének hazafias mély meggyőződését hirdeti. Már a X. században mesélték, hogy az utolsó római császár Jeruzsálembé jön és itt leteszi a koronát, mire az Antikrisztus föllép, és a csá-

* GERH. VON ZEZSCHWITZ, *Vom römischen Kaiserthum deutscher Nation ein mittelalterliches Drama*. Leipzig, 1877. Németre fordította J. WEDDE. Hamburg, 1878. — V. ö. HAUPT-féle Zeitschrift XXIV, 450.

szári birodalommal együtt a világ maga is véget ér. E tárgy ragadta meg drámánk szerzőjét. A színpad a földet jelképezi hét trónjával: az egyik oldalon, keletre, van a jeruzsálemi templom, mellette a zsinagóga és Jeruzsálem királyának széke, melyet utóbb az Antikrisztus elfoglal. Evvel szemben nyugaton van a császár trónja, melyen a császáron kívül az Egyház a Szeretettel és Igazságossággal és a Pápa is helyet foglalnak. A császári trón mellett vannak a német és francia királynak, háttérben a görögök, a pogányság és Babylonia királyainak trónjai. A színmű maga két részből áll: Az elsőben föllép a pogányság, a zsinagóga és a keresztén egyház a császárral. Mind a három párt kifejti álláspontját; az első kettő elég tárgyilagosan, az egyház roppant türelmetlenséggel: a máshitűeknek el kell kárhozniok. A német császár igényt emel a világuralomra, mely a történetírók tanúsága szerint hajdan a rómaiaké volt és ezektől a németekre ment át, és megköveteli a föld összes királyaitól, hogy neki adót fizessenek. Jellemző, hogy a vitézségekkel kitünő francziáknak megengedi, hogy adójokat hadi szolgálattal rójják le. De ezek erre sem akarnak ráállni; azért harczra kerül a dolog: a császár legyőzi a francziákat, de megkegyelmez nekik. A többi királyok meghódnak, mire a császár megmenti a pogányoktól megtámadott Jeruzsálemet és lemond az uralomról, hogy csak Isten legyen a föld kormányzója.

A második részben föllép az Antikrisztus, a ki a Megváltó emlékét megsemmisíteni és fönségét bitorolni akarja. Képmutató szolgálai előkészítik uralmát: a görögöket fenyegetésekkel, a francziákat hizelgésekkel és ajándékokkal sikerül megvesztegetniök. A jeruzsálemi királyt elűzik, mire trónját az Antikrisztus foglalja el. Csak a németektől tart: „Németország a fegyverek fényes tettei által ragyog; erről tanúskodnak

mindnyájan, a kik erejét megkísértették. A németek királyát ajándékokkal kell megnyerni; dőreség volna, iszonyú harag-jokat fölizgatni. A kik őket megtámadták, mind iszonyúan meglakoltak. Az Antikrisztus képmutató szolgálói fölkeresik a császárt és fölszólítják, hogy az új Istennek hódoljon; de az, kit a szerző ezentúl német királynak nevez, hozzá-férhetetlen, ő megtámadja és leveri az Antikrisztus seregét. A legyőzött Antikrisztus most csodákat mivel és elhiteti a németekkel, hogy ő az igazi Krisztus, a ki visszatért a földre. A németek elhiszik és hódolnak neki és legyőzik számára a pogányokat. Erre megjelennek Elias és Enoch próféták, kik a zsidókat a keresztyén hitre térítik s híveikkel vértanúi halált szenvednek, míg a keresztyén királyok az Antikrisztust imádják. Végül megzendül az ég, az Úr mennyköve lesújtja az Antikrisztust és az egyház kihirdeti a végítélet napját. — Az egész darabban egy szót sem szól a pápa. A német császár a föld ura, az ő oltalma alatt áll az egyház. Ez a Hohenstaufok politikája, mely a német költészet és műveltség fejlődésére szintén nagy hatással volt.

A Hohenstaufok kora (1138—1254) egyszersmind a középkori német költészet fénykora, melynek hanyatló napja még a XIII. századnak második felét is éri. Nem mintha e lángeszű fejedelmek a német költőknek és költészetnek igen lelkes pártolói voltak volna; — igaz, Hausen Frigyes kedves és tekintélyes embere volt a rötszakállú császárnak, VI. Henrik és IV. Konrád magok is írtak német dalokat, és II. Frigyes nagyrabecsülte a középkor legnagyobb dalköltőjét, Walthert; — de az ilyen egyes adatok csak azt bizonyítják, hogy a Hohenstauf királyok mindenütt fölismerték és tisztelték a geniust, hisz I. Frigyes körében találjuk a hauseni lovag mellett a legnagyobb újabbkori latin lyrikust, az Archipoétát (l. fönt 148. l.), és II. Frigyes udvaránál olasz

költők és provencai troubadourok vetekednek egymással. Sőt a monda szerint már a mainzi fényes udvari ünnepélyen (1184), melyen Barbarossa Frigyes két fiát Henriket és Frigyest lovagokká avatta, versenyt énekeltek francia és német költők a hatalma tetőpontján álló császár előtt. De mégis inkább egyéniségökkel és tetteikkel, részben példajokkal is hatottak a Hohenstaufok az egész korra s közvetve a költőkre és a költészetre is. III. Konrád (1138—1152) volt az első német király, a ki a keresztes eszmét megragadta és 1147-ben a németeket a szent földre vezette; láttuk már, hogy ez esemény mily gazdagon megtermékenyítette a költészetet. Utódja, I. Barbarossa Frigyes (1152—1190) megfékezte a német vazallusokat, az olasz városokat és a római pápát, és oly tekintélyre emelte a birodalmat, milyennek az még soha nem örvendhetett. Váratlan halála a távol keleten soká nem talált hitelre népénél s a monda utóbb őt helyezte a Kyffhäuser hegyébe, hol a régibb hagyományok szerint Nagy Károly és II. Frigyes aludták hosszú álmaikat. Fia, VI. Henrik (1190—1197), a normannok örököse lesz Nápolyban és Siciliában, de szintén váratlanul hal el és nagy zavarok okozójává lesz Németországban. A Hohenstauf Fülöp (1193—1208) ellenében a welf IV. Ottót (1197—1218) ültetik a fejedelmek a német trónra s alkalmat szolgáltatnak a római egyháznak (III. Incze pápa 1198—1216), hogy a birodalom ügyeibe avatkozzék. II. Frigyes (1215—1250) még egyszer roppant hatalomra és tekintélyre jut, és IX. Gergely átkának ellenére fejére teszi a szent föld koronáját (1228). De már fia, IV. Konrád (1250—1254) nem bír a fölidézett szellemekkel: Németországban mind nagyobb önállóságra jutnak a fejedelmek, Nápoly és Sicilia francia kézre kerül, és Konradin, az utolsó Hohenstauf herczeg, verpadon végzi boldogtalan életét (1268). Az interregnum két

évtizede (1254—1273) aláássa a királyi tekintélyt, a lovagok útonállókká lesznek, a városok és a polgári elem önállóságra és hatalomra jutnak. Habsburgi Rudolf királylyal (1273—1291) helyreáll ugyan a politikai és társadalmi rend, de a királynak első sorban házának hatalmára irányzott működése és a teljesen átalakult társadalmi viszonyok a költészetet is egészen más útra terelték. A lovagok megszűnnek a költészet képviselői lenni, helyöket mind kizárólagosabban a polgári elem foglalja el, mely a hohenstauf korszak alatt fölvirágzott kereskedelem alapján előbb gazdaggá, azután tekintélyessé, végre művelté lett volt.

A Hohenstaufok nagy politikája, olaszországi bonyodalmaik, keresztes hadjárataik, a német fejedelmekkel folytatott harczaik mind nagyobb zavarokba sodorták a birodalmat, és előkészítették a királyság bukását; de a nemzet műveltségére igen jótékony hatással voltak, fölrázták a szellemeket tespedtségökből, nagy eszmék szolgálatába kényszerítették a nemzetet, és pezsgő életet leheltek az egész nép testébe. Politikájok inkább világpolgárius volt mint nemzeti, és így e korszak költészetén is csak csekély nyoma van a nemzeti szellemnek, bár egyes nagy költők, mint Walther von der Vogelweide, erős nemzeti önérzetnek képviselői. Uralkodóvá a francia szellem lett, melynek befolyását már a francia theologia nagy fölvirágzása megindította, Konrád és Lambrecht papok költői munkássága már előkészítette. Francia költők a német költők mintái és forrásai, francia vagy a francziák által közvetített tárgyakat dolgoznak föl, a francia és provencai lyra alakjai és stílje nyerne polgárjogot a német földön. Nem a ‚sage‘ és a ‚mære‘ többé az epikai költészet mûzsája, hanem az idegen ‚âventiure‘ (lat. ‚adventura‘, francia ‚aventure‘, ma ‚abenteuer‘, kaland). A társadalom felsőbb osztályai teljesen francia

műveltségűek voltak, jó részben Franciaországban nevedtek, és onnan idegen szokásokat, öltözetet, művelődési eszközöket hoztak magokkal Németországba. A francia műveltség divattá, fitogtatása modorra kezd válni: a német nyelvet francia szókkal és szólamokkal tarkázzák, bár kevesen sajátítják el kellően az idegen nyelvet. Az ú. n. gót építészeti stíl is ez időben jutott Franciaországból Németországba: a kölni főtemplom mintája az amiensi templom, de a német mester messze felülmúlta francia tanítóját, a mi a költészetben is, legalább Gottfriednek, Wolframnak és Walthernek, sikerült.

Ez új műveltség hordozói a nemesség, a lovagok voltak,* kik ugyan még most is nagy súlyt fektetnek arra, hogy a fegyverforgatás mesterei legyenek, és még most is megvetik a 'tudós' tanulmányokat — hiszen nagy részök s köztök éppen a legjelesebbek sem írni sem olvasni nem tudnak; de ideáljuk nem többé a rettenthetetlen, hozzáférhetetlen hős, a ki éjjel nappal ellenségekkel, óriásokkal és sárkányokkal küzd, hanem a finom módorú levente, a ki elegánsan tud mozogni és diskurálni, ki a nőt szóval és dalával mulattatni képes. A papság, mely az előbbi korszakban a költészetet oly nagy számmal és oly kiváló sikerrel művelte, egészen háttérbe lép, teljesen a politikai viszályokba merül, és műveltség s tudományosság tekintetében mind jobban süllyed. Polgárok — 'meister' a címök, ellentétben a lovagnak címével: 'her' (úr) — csak e korszak végén kezdenek nagyobb szerepet játszani a költészet terén, és kezdetben ők is teljesen az 'urak' szellemében és stíljében írnak. A költészet a lovagok művészete, udvari ('hövisch') művészet

* ALLWIN SCHULTZ, *Das höfische Leben zur Zeit der Minnesinger*. Leipzig 1879. Két kötet.

lett. Az udvarok ízlése lett a döntő; az udvarok tetszését keresték a lovagok, kik többnyire szegény nemesi családokból származtak, és udvarról udvarra vándoroltak dalaikkal vagy elbeszélő műveikkel, melyeknek előadásából éltek. Innen a fejedelmek és gazdag mágnások bőkezűségének (,milte') folytonos emlegetése és dicsőítése; innen e korszak végén ama végtelen, sokszor sértő panaszok az urak zsugoriságáról, kik már az interregnum alatt semmit sem törődtek a költőkkel s a költészettel. A lovagi költők, mint ilyen vándorköltők, társaivá és néha vetélytársaivá lettek a hegedősöknek (,Spielleute'), kik azonban nemcsak származásuk és társadalmi állásuk tekintetében különböztek a nemesi dalnokoktól, hanem költészetük nemzeti iránya és alsóbb állású közönségek által is. Utóbb a lovagok is fölkarolták a hegedősök tárgyait vagy dalait és átdolgozták azokat az udvarok számára. Így pl. a nibelungokról és hegelingenokról szóló dalok a hegedősök ajkán maradtak életben, fejlődtek és módosultak; a Nibelung- és Kudrun-époszszá azonban udvari, lovagi költők dolgozták át ama népies énekeket. A költészet gyakorlása a lovag műveltségének legfényesebb jele volt; Hartmann felsorolja „Armer Heinrich” cz. szép költeményében hősének számos jelességét: minden erény megvolt benne, híre kitűnő volt mindenfelé, nemes volt származása, nagy volt birtoka; a világ örömét látta benne, művelt és jószívű, adakozó és bölcs volt; végül pedig „er sanc vil wol von minnen” (szépen énekelt a szerelemről), azaz: jeles költő volt.

Igen nagy is e korszakban a költők száma, és minden társadalmi rend szolgálatát kiváló képviselőket, de egy sem annyit, mint a nemesi és főnemesi osztály. Fejedelmek is pengetik a lantot, főleg mint dalköltők, így: VI. Henrik és IV. Konrád német királyok, Konradin herczeg, I. János

brabanti herczeg, I. és II. Venczel cseh királyok, Lipót osztrák herczeg, IV. Otto brandenburgi határörgróf, Boroszlói IV. Henrik, Rügeni IV. Wizlaw herczeg és mások, tehát szláv tartományok uralkodói is. A papok közül ismeretes dalköltők: Eberhard von Sax szerzetes, Rost sarneni lelkész, Vilmos szt.-galleni apát, Henrik konstanczi püspök, Engelbert kölni érsek; — a polgári rendből kimagaslik Gottfried von Strassburg és tanítványa, a würzburgi Konrád; — egy zsidó, Süsskind von Trimberg, is énekel tavasról és szelelemlről.

A költők számával arányban van a terület terjedelme, melyen a német dal fölhangzik. Nemcsak a felnémet nyelv egész körén belül írnak német költők epikai s lyrai és tanító irányú műveket; alnémet vidékeken is danolnak felnémet nyelven, sőt Németországon kívül is élnek és működnek német költők, szláv tartományokban, francia földön, az olasz ég alatt. A francia befolyás Flandrián keresztül jön Németországba és terjed kelet és dél felé, egyazon ízlésnek hódítva meg az egész német föld költőit és olvasóit. Fővárosa nem volt Németországnak, állandó székhelyök nem volt a német királyoknak; azért nincsen a költészetnek s az irodalomnak sem egyetlen gyűpontja. A költészet igazi központjaivá oly fejedelmek udvarai lesznek, kiket műveltségök, ízlésök és adakozó bőkezűségök a költők tisztelőivé és pártolóivá tett. Első helyen áll e tekintetben a thüringiai udvar Wartburg várában Eisenach mellett, mely Hermann tartománygróf alatt a költők Mekkája, a finom ízlés és az udvari költészet sokat dicsőített egyeteme volt. Hermann Párisban nevededett s a francia fővárosból hozta magával a költészet szeretetét. Soha a német középkorban fejedelem nem pártolt annyi költőt, nem lett annyi munka eszközöljévé. Hermann 1181 óta szász palotagróf, 1190 óta thürin-

giai tartománygróf volt; előbb Neuenburgban az Unstrut mellett, utóbb a Wartburgon székelte. Az ő nevéhez és wartburgi fényes udvarához fűzi a monda a költők versenyét (1206), mely még sokáig élt a nép emlékezetében. Az ő megbízásából dolgozta át Halberstadti Albert Ovidius Átváltozásait, írta Fritzlari Herbort a trójai háborút tárgyaló eposzát, és Heinrich von Veldeke, az udvari művészet atyja, Aeneas kalandjairól szóló költeményét; az ő udvarán éltek rövidebb hosszabb ideig Walther von der Vogelweide és Wolfram von Eschenbach, a középkor legkiválóbb költői. Halála (1217) nagy csapás volt a költőkre, mert utódja Lajos, magyar Szent Erzsébet férje, komoly vallásos irányú férfiú volt, kinek uralkodása alatt a víg dalok és fényes ünnepélyek helyét szigorú vezeklések és zord prédikációk foglalták el.

A középkori költészet második főközpontja a bécsi udvar volt. Itt a X. század óta a Babenbergiek uralkodtak, egy frank nemesi család, mely a víg lovagi életet és a világi költészetet folyton szerette és pártolta. II. Otto császár tette meg Babenbergi Lipótot, a ki magát a császár ellen föllázadt bajor herczeg ellen kitüntette volt, 975-ben vagy 976-ban a keleti határörgrófságnak (Ostmark), melyet utóbb (1156) I. Frigyes herczegséggé emelt, urává. A második osztrák herczeg, V. Lipót (1177—1194) Stájerországot is birtokaihoz kapcsolta. E lovagias szellemű fejedelem tűzött össze a szent földön Oroszlánszívű Rikhárd dal. V. Lipót két fia közül az egyik, Frigyes, korán halt el a keleten, a másik, VI. Lipót, kit kortársai 'dicsőnek' (der Glorreiche) neveztek, emelte a herczegséget hatalmának és virágzásának fénypontjára. Kiváló tehetségű, nagy befolyású fejedelem volt. Keleti műveltség és franczia ízlés egyesültek udvarában; az elsőt közvetítette neje Theodora, Isaac Angelus görög császár rokona, Fülöp német király nejének, Irénének, unoka-

testvére; az utóbbi ekkor már a kornak uralkodó iránya volt, melynek Lipót a gyorsan fölvirágzó fényes Bécsben sokat dicsőített otthont teremtett. De a herczeg vallásos férfiú is volt; 1212-ben járt Spanyolországban, hol a mórok ellen harczolt; 1217-ben pedig keresztes sereget vezetett a szent földre. Utódja, Frigyes herczeg (1194—1197), Walther von der Vogelweide bizalmas barátja, 1198-ban halt el a szent földön, mire VII. Lipót (1198—1230) és II. Harczos Frigyes (1230—1246) a virágzásnak egy újabb korszakát teremtették meg az osztrák herczegségben. II. Frigyes-sel, ki 1246. június 15. a magyarok ellen elesett, kihalt a Babenbergiek családja, és az osztrák herczegség rövid időre Ottokar cseh király, és 1278-ban örökre a Habsburgok hatalmába ment át. Míg a Wartburgon leginkább epikai költők fordultak meg, addig Bécsben a középkor legnagyobb lyrikusaival találkozunk. „A wartburgi dalnokversenyről” szóló költeményben arról vitáznak a költők, vajjon Hermann vagy VI. Lipót-e a jelesebb fejedelem; de a vita eldöntetlen marad: a középkori költők mindkettejüket, mint a költészet lelkes és bőkezű barátait nagyra becsülték és hálásan dicsőítették.

Hermann és Lipót mellett Welf sváb herczeg (1139—1191), V. Berthold, Zähringen hercege (1186—1218) és más fejedelmek és főurak is szerették a költészetet és jutalmazták a költőket.

Eposz, lyra és utóbb a tanítóköltészet virágzottak e korszakban; a dráma kezdetei már a XIV. századba tartoznak; a próza csak a XIV. század végén és a XV. században kezd fejlődni, de nem a költészet szolgálatában.

A költészet középpontjában a nő állt,* a szerelem lett a

* K. WEINHOLD, *Die deutschen Frauen in dem Mittelalter*. Wien, 1882², két kötet.

lyra és éposz főtárgya. A nő a lovagnak és a költőnek ideálja; szépsége és kelleme megaranyozzák e korszakot, melyet méltán a nőtisztelet korának nevez a tudomány. Finomabb ízlés, gyöngédebb bánásmód, a szellemiek iránti rokonszenv és lelkesedés, műveltebb társalgás, udvarias magatartás — a lovagi korszaknak e jellemző, főleg az előző századokkal szemben jellemző erényei — még el sem képzelhetők a nők szende hatalma nélkül, melylyel a „gyenge nem” a legerősebb és legszilajabb harczosokat is szenvedélyesen keresett kegyének édes igájába kényszerítette. Az ifjúkori rajongás varázsa teszi e XIII. századot oly vonzóvá és regényessé; e rajongás teremtmője, czélja és tárgya pedig a nő volt. Míg még a „Rolanddal” és a „Sándor-dal” szerelmi kalandokról nem tudnak, már Heinrich von Veldeke „Eneit”-jében a szerelem a cselekvények főrugója. A költészetnek ez átalakulása is francia befolyásra vezetendő vissza. Franciaországban nyerte a lovagiság azt az alakját, mely a XII. század közepe óta Németországban is uralkodóvá lesz és a költészet jellemét is módosítja, mert hiszen a lovagok saját világnézetüket fejezték ki dalaikban és jutatták érvényre verses regényeikben. A lovagnak három fő kötelessége volt istenét, urát, hölgyét szolgálni: a keresztyén vallást védelmezni és a keresztes hadjáratokban résztvenni; tántoríthatatlan hűséggel teljesíteni vazallusi tisztségét, és urát a legnagyobb veszélyben is segíteni; oltalma alá venni a nőket általában, de főleg szolgálni szíve választottját, ki föltétlenül rendelkezhetett lovagjának szívével és karjával. „Gottesdienst”, „Herrendienst”, „Frauendienst” nevezte a német középkor a lovagnak e hármas kötelességét, mely a költészetnek is fő tárgyát és valóságos alapját teszi. De nemcsak bájja tette a nőt e korszak középpontjává, hanem műveltsége is. A nemesi osztályhoz tartozó nő tudott írni és olvasni,

tudott jól francziáúl s sokszor elég jól latinúl, ismerte a kor költészetét és elmélkedő irodalmát. E műveltséggel a nők sokkal magasabban álltak, mint a lovagok, kik hölgyökben nemcsak a szép és gyöngéd asszonyt, hanem a tanult és művelt nőt is dicsőítették és szolgálták. Éppen a legjobb költők hangsúlyozzák, hogy őket a nők társasága jobbakká és értékesebbé teszi, és főleg a nők irodalmi műveltségének tulajdoníthatni, hogy a lovagi rend tagjai oly lelkesedéssel foglalkoztak a költészettel.

Ez az új költészet új nyelvet is teremtett, hiszen az irodalomnak nagyszerűbb lendülete rendszerint a nyelvnek mélyebbre ható módosulását is eszközözi, sőt részben föltételezi. A XI. század végéig az ófelnémet nyelv az irodalmi termékek nyelve; de ez nem irodalmi nyelv, ellentétben a szójárásokkal: ama korszakban minden vidék saját dialektusát alkalmazta, mint a családi körben, úgy az irodalom terén is (91. l.). A XII. század nyelve átmenetet képez a nyelv fejlődésének régibb és újabb korszakai közt: már nem igazi ófelnémet, még nem teljes középfelnémet nyelv. E század végén létesül a középfelnémet nyelv, mely a XIII. század nagy költői alkotásainak, utóbb a predikátoroknak és mystikus bölcsekedőknek is nyelve. A fő különbség a közép- és ófelnémet nyelv közt a ragokban és képzőkben mutatkozik: míg a X. és XI. században az ige és a főnév hajlításában a ragok még teljes, változatos és szép hangzású hangzókat tüntetnek föl,¹ addig a középfelnémetben e hangzók legnagyobbbrészt átmentek e-be,² a mi által régebben megkülön-

¹ Pl. *Gibu* (adok), *gibis*, *gibit*, *gebamés*, *gebat*, *gebant*, — vagy: *hano* (kakas), *hanin*, *hanin*, *hanun*, *hanun*, *hanóno*, *hanóm*, *hanun*.

² Pl. *Gibe*, *gibest*, *gibet*, *geben*, *gebet*, *gebent*, — vagy: *han*, *hanen*, *hanen*, *hanen*, *hanen*, *hanen*, *hanen*.

böztetett alakok azonosakká váltak és a nyelv maga egyhangúbbá lett. A zárhangzók többnyire elestek,¹ a tőhangzók egy része, a következő szótag *i*-jének befolyása alatt meglágyult.² Hang- és alaktani tekintetben tehát szegényesebbé, egyhangúbbá lett a középfelnémet nyelv; de az írók művészete e gyengéit a fejlettebb mondatkötés és mondatfűzés finomságaival mesteri sikerrel kipótolja.

De ez a középfelnémet nyelv sem 'irodalmi nyelv' a szó mai értelmében: nem az egyes szójárásoktól merően különböző, általános érvényű nyelve az irodalomnak. Régebben³ ilyennek tekintették: általános udvari nyelvnek ('Hofsprache'), mely a hohenstaufi császárok alatt és az ő befolyásuk folytán, még pedig a sváb-alemann dialektus alapján keletkezett. E nézetet először megtámadta PFEIFFER FERENCZ⁴ és teljesen megezáfolta PAUL HERMANN.⁵

A Hohenstaufok befolyásáról a német nyelvnek alakulására nem igen lehet szó. Sokkal kevesebbet tartózkodtak Németországban, sokkal kevesebb költő és író fordult meg udvaruknál, semhogy e téren irányadók lehettek volna. Egységes irodalmi nyelv nem lehetséges, mielőtt az államnak és irodalomnak egységes, mértékadó központja nincsen. A sváb dialektusból sem alakulhatott ez a nyelv, mert ez a szójárás még a ragokban s képzőkben is szigorúbban és tovább ragaszkodott a nyelv régibb állapotához, mint bármely más német dialektus. A középfelnémet korszakban is

¹ Pl. *Kuatónó*: *guoten*, *liohtera*: *liehter*.

² Pl. *Mohti*: *möhte*, *sluzil*: *slüzel*, *loupir*: *löuber*.

³ K. LACHMANN, *Auswahl aus den mittelhochdeutschen Dichtern*, 1820, VIII. l. — J. GRIMM, *Deutsche Grammatik*, 1822², XII. l.

⁴ *Über Wesen und Bildung der höfischen Sprache*. Bécsi Akadémia 1861. (Ujra: *Freie Forschung*, 1867, 309.)

⁵ *Gab es eine mittelhochdeutsche Schriftsprache?* Halle, 1873.

csak a szójárások voltak az irodalom eszközei, még pedig éjszaki Németországban az alnémet dialektus (melyen kevés figyelemre méltó munka keletkezett), középső Németországban a középnémet (thüringiai, hesszeni, felfrank és rajnai) szójárások, délen pedi a felnémet (sváb-aleman, bajor-osztrák) dialektusok.

Mégis tagadhatatlan, hogy a felnémet területen létrejött művekben, a középfelnémet irodalom nagy számú remekeiben, távol sem oly nagyok a nyelvi eltérések, mint az ófelnémet korszakban. Ennek főleg két oka van: egy oldalról bámulatos udvari művészet fejtett ki, mely a verset és a rímet szabályozta és ezek útján bizonyos határig a nyelvre magára is szabályozólag hatott; és másodszor: a töszótagokban meg vannak ugyan óva a szójárások jellemző sajátosságai, de a ragok és képzők hangzói minden szójárásban átmentek e-be.

E két körülmény csekélyebbeknek tünteti föl a szójárási eltéréseket az egyes írók műveiben, — de azért minden írónak hazája fölismerhető műveinek nyelvéből, és sokszor éppen csak nyelvéből tudjuk, legalább nagy valószínűséggel, meghatározni származását. Hogy mennyire nem volt egységes irodalmi nyelv, legjobban bizonyítja az a jellemző tény, hogy a nagy írók utánzói, sőt az elsőrangú költők némely töredékesen hátrahagyott műveinek folytatói pontosan és néha nagyon ügyesen utánozzák az illető írók verselését és stíljét, de soha azoknak nyelvét, nyelvöknek hang- és alaktani sajátosságait is.

A középfelnémet nyelv a legszebb német, általában a legszebb nyelvek egyike, mely nagy költőknek, pl. Gottfriednak vagy Walthernek, költeményeiben bájos hangzatoság által kitünő s a gondolat és érzés minden legfinomabb árnyalatának kifejezésére alkalmas. És e szép nyelv

alapján a középfelnémet költők oly finom verselést * alapítottak meg, mely maga is számot tarthat a remekmű nevére. A rhythmus a legpontosabb törvényeken alapúl, változatosságát a legfinomabb megfigyelések szabályozzák; a versszakok gazdagsága és a rím tisztasága pedig soha semmiféle irodalomban nem jutott annyira érvényre. Az egyes irodalmi termékeknél lesz alkalmunk, alakjokat is jellemeznünk; most ismerkedjünk meg e fényes korszak nagy alakjaival és nagy alkotásaival.

* RICH. v. MUTH, *Mittelhochdeutsche Metrik*. Wien, 1882. (Leginkább LACHMANN KÁROLY alapvető kutatásainak összefoglaló feldolgozása.)

HETEDIK FEJEZET.

A NEMZETI EPIKA.

Az udvari költészet az alsó Rajna vidékén hangzik föl legelőször, hol a félig francia félig német flandriai tartomány közvetítette a francia költészet befolyását Németországra. Innen terjedt az új ízlés délre és keletre és meghódította Közép-Németországot is. Csupán északi Németország, a szász föld, nem jutott az udvari költészet hatása alá; e vidéken csak elvétve lépnek föl műköltők, és ezek is felnémet (legfeljebb középnémet) nyelven, a felnémet közönség számára írnak. Pedig a szász síkság nem idegenkedett a költészettől; igaz, hogy a 'Heliand' óta kiválóbb költői termék nem maradt reánk e vidékről; de tudjuk, hogy éppen ezen a vidéken virágzott a német hősmonda, mely éppen itt élt számos dalban és elbeszélésben a nép ajkán: a hegelingerekről szóló dalok itt hangzottak föl először és innen jutottak a bajor és osztrák tartományokba, hol a Kudrun-eposzban egységes műremekké alakultak; a nibelungokról és amelungokról itt énekelték azokat a dalokat és itt mesélték azokat a mondákat, melyeket norvég emberek átvittek Skandináviába, hol skandináv nyelven előbb hatalmas dalokban, utóbb regényes prózai elbeszélésekben (ságákban) befejezett alakot nyertek. Ez északnémet síkságról jutottak a nibelungokról és amelungokról szóló dalok és

mondák is közép és déli Németországba, hol a XII. század végén és a XIII. század elején a német hősmonda minden ága többé kevesbbé kiváló költeményekben összefoglaló alakot nyert. Északi és déli Németország ez ellentéte érvényben marad egészen a reformációig, mely a tartományok ellentétét az egységes irodalmi nyelv hatalmával kiegyenlíti. Ez ellentét főalapja a területek művelődési különbsége: a szász föld kizárólagos germán világ, a délnémet területen kelta és román népségek és művelődési elemek képezték a német kultúra előzményeit.

Az alsó Rajna vidékén megismerkedik a német dalnok a francia költészettel, de egyszersmind a szász föld költői anyagával, az új irodalom ízlésével és a német hősmonda tárgyaival; délre és délkeletre vándorolva magával viszi mind a kettőt: így keletkezhetnek délen és délkeleten költői művek, melyekben a hősmonda anyaga a modern ízlés szellemében van földolgozva. Vándor költők, hegedősök voltak a hősmonda terjesztői, a lovagok fölkarolták e vonzó tárgyakat és földolgozták az ő közönségök, az udvarok, számára. A nép ajkán élő, a hegedősöktől költött, átalakított és terjesztett költemények legnagyobbbrészt elvesztek; a lovagok műveit följegyezték az udvari olvasók számára, és e műveknek egy része, valószínűen csak csekély része, maradt reánk. A hegedősök nemzeti költészetéből csak annyi maradt az utókorra, a mennyi Skandináviába jutott és itt a XIII. században följegyeztetett; de ennek is csupán anyaga maradt fenn, mert a norvég emberek, kik a szász dalokat gyűjtötték, csak prózában és önkényes kapcsolatban írták össze a hősmonda történeteit. Csak elvétve jutottak egyes dalok, eredeti alakjukban, Skandináviába, hol dán vagy norvég nyelven egészen a jelenkorig élnek egyes skandináv tartományokban vagy szigeteken (főleg a Faröer-eken) a

nép ajkán. Ha e dalokat és a német hősmondai költeményeket összehasonlítjuk a skandináv prózai följegyzésekkel, a Völsunga-ságával, mely a nibelung-mondát tartalmazza, és a Thidhreks-ságával, mely az amelung-monda egész anyagát összefoglalja: első pillanatra is láthatjuk, hogy a ságák szerzői csak a mondának nyers anyaga iránt érdeklődtek, hogy a szereplők jellemzését és a cselekvények indokolását egészen mellőzték vagy legalább kevésbe vették: A ságákból bajos ama régi nemzeti költészetre következtetni; de mint a hősmonda anyagának forrásai megbecsülhetetlenek e skandináv elbeszélések.

Délen a költészet kedves tárgyai maradtak a nemzeti mondák, melyeket lovagi költők is fölkaroltak, de egyszerűsmind átalakítottak, még pedig három irányban. Első sorban az új ízlés értelmében: a hősmonda óriási alakjai többé-kevésbbé lovagokká lettek, a lovagi élet szokásaival és ésjárásával. A középkori költő csak egy kort ismer: a saját korát; ezt rajzolja minden művében, akár Artus király vagy Aeneas, akár Siegfried vagy szt. György a cselekvény hőse. Átalakult a hősmonda mythikus eleme is: a mythoszoknak eredeti értelme és jelentősége rég elhomályosult; a kor nem értette többé, ízlésteleneknek és gyermekeseknek tekintette e „meséket”. A monda mostani földolgozásaiban azért a költők ez elemeket vagy teljesen mellőzték, vagy, ha egészen ki nem lökhatték, lehetőleg háttérbe szorították vagy a keresztyén-ség szellemében átalakították. Innen pl. Brunhild érthetetlen alakja a Nibelung-énekben, innen az angyalok szerepe régi mythikus alakok helyett. Végre módosította az új költészet a hősmonda erkölcsi alapjait is, melyek oly sokszor ellentétben állottak a keresztyén etikával. Innen a régi vad motívumok gyengítése, újakkal helyettesítése; innen pl. a Nibelung-énekben Siegfried és Brunhild eredeti viszo-

nyának elhallgatása, mert a modern ízlés nem helyeselte e viszonyt. Hogy a nemzeti költészet nyert-e az új ízlés szellemében keresztülvitt e módosításokkal, erre nézve eltérhetnek a vélemények; de hogy eredeti népies és nemzeti jellege ily módon tetemesen módosult és itt-ott teljesen elenyészett, az bizonyos, és ezt az alábbi fejtegetések még jobban föl fogják tüntetni.

1. Nibelungok.

A hősmondának e jelenleg leghíresebb nemzetsége a mythoszból származik. Siegfried a germánok fő istene Wodan, ki sötét hatalmak szolgálatába kerül és áldozattukká lesz. E mythosz összeolvad a népvándorlás korában a burgundok pusztulásáról és Attila haláláról szóló elbeszélésekkel (l. fönt 42. l.). Ily alakban kerül a monda a VI. században Skandináviába, hol számos hatalmas dalban él a nép ajkán és több prózai ságában is nyert alakot, részben a régi skandináv dalok, részben német hagyományok alapján. A Nibelung-monda skandináv alakjának forrásai közt első helyen áll a két Edda.

A ,régibb Edda‘ * nagyszerű dalgyűjtemény, mely mai alakjában Izland szigetén jött létre; az egyes dalok azonban kétségtelenül Norvégiában keletkeztek, honnan a normannok 874-ben kivándoroltak Izland szigetére, hogy széphajú Harald zsarnokságától megszabaduljanak. E szigeten századokon keresztül éltek e dalok a nép ajkán, míg végre

* Legajánlatosabb kiadása LÜNING HERMANN-é, bevezetéssel, nyelvtannal, magyarázatokkal és szótárral, Zürich 1859. A fordítások közül a SIMROK KÁROLY-é (8. kiad., Stuttgart 1882.) magában foglalja az ifjabb Edda mythologiai elbeszéléseit is.

a XIII. században följegyezték. A legrégibb és egyedül teljes kézirat, mely e dalokat tartalmazza, a kopenhágai királyi könyvtárban levő „Codex regius“, a XIII. század végéről való. Ez 29 dalt és daltöredéket tartalmaz, melyekhez más forrásokból (főleg a „Codex Arnamagnæanusból“ és az „ifjabb Eddából“) még négy dal járúl, úgy, hogy az eddai dalok teljes összege 33 költeményből áll. A codex regiust, mely századokon keresztül lappangott, 1639 és 1643 közt Brynjulf Sveinsson skaalholti püspök fedezte föl, és ez írta a kézíratra e czímet: „Edda Sæmundar multisævi“, azaz: Tudós Sæmund Eddája. „Edda“ annyi mint „ősanya“, — a név, mely eredetileg nem illeti meg e kézíratot, tartalmának régiségét jelöli. Sæmundr, kit már kortársai „hinn frodhi“ (a tudós) melléknévvel tiszteltek meg, 1056—1133-ig élt; Brynjulf, úgy látszik, a dalok szerzőjének tartotta Sæmundot; később, midőn e dalok ősrégiségét és népies jellegét fölismerték, gyűjtésöket tulajdonították e nagy tudományú izlandi férfiúnak; ma kétségtelennek tekinthető, hogy Sæmundnak a régibb Eddához semmi köze.

A 33 eddai dal nem egészen azonos jellemű; némelyik teljes, mások töredékek; egyesek megóvták eredeti alakjokat, mások világosan magokon hordják a későbbi átdolgozás, főleg a keresztyénség hatásának nyomait. A dalok közül 11 tisztán mythikus tartalmú; a többi 22 mondai tárgyú dalból négy költemény tisztán skandináv mondát tartalmaz: három dal Helgiről, egy Frodhiról szól; egy dal adja a Wieland-monda északi alakját; a hátra levő 17 dal mind a Nibelung-mondára vonatkozik. Az eddai dalok nem valóságos, megmásíthatlan népdalok, hanem többé-kevésbé ily népdalok töredékei, melyeket a szkáldok, a skandináv műköltők, átalakítottak, de népies jellegöktől teljesen meg nem fosztottak.

Más természetű munka az *ifjabb Edda*, melyet Arngrim Jonson 1628-ban fedezett föl, s mely szintén a XIII. századból való. Szerzője, illetőleg szerkesztője Snorri Sturluson (1178—1241), a *„Heimskringla“* (Föld kereksege) cz. világtörténelem jeles szerzője. A Snorri-Edda három kéziratban maradt fenn, melyek közül csak az upsalai a XIII. század végéről viseli kezdettől az *„Edda“* nevét. E fontos mű két főrészből áll: a Skaldából (költészettan és verstan) és egy rendszeres skandináv mythológiából, mely utóbbinak jelentősége abban rejlik, hogy régi forrásokon, nemcsak az eddai, hanem más (azóta elveszett) mythikus dalokon is alapszik. Az egész munka voltaképen tankönyv műköltők (szkaldok) számára; innen száraz alakja, kivonatos tartalma.

A skandináv *prózai ságák*, melyek a Nibelung-monda köréhez tartoznak, a XIII. századból valók, és részben már a mondának egy későbbi, ifjabb alakját is ismerik. E ságák közül legfontosabb a *Völsunga-saga*,* a XIII. század máso-

* Németül: Fried. Heinr. von der HAGEN-tól, *Altdeutsche und altnordische Heldensagen*, 1815, III-dik kötet, melyet A. EDZARDI 1880-ban teljesen átdolgozott. (E kötet magában foglalja a *Völsunga- és Nornagest-ságát*.) *Közlöny* V, 64.

A *Völsunga-* vagy *Niflunga-saga*, mely Sigurd szüleinek és rokonainak, Sigurdnak magának és leányának történetét tartalmazza, híven ragaszkodik a hagyományhoz, a mint az az eddai dalokban reánk maradt; a hol forrásaitól eltér, ezt rendszerint két okból teszi: 1. összefüggő mesére törekszik, s így kénytelen a különböző daloknak egymástól eltérő vagy egymással ellentétes részleteit összeegyeztetni s főleg a megokolás hézagait betölteni; 2. összefüggésbe akarja hozni a *Völsunga-ságát* a *Ragnar-ságával*, azaz: a norvég királyi családot a *völsungoktól* (Sigurd családjától) származtatni. Ezért beszéli, ellentétben minden igaz hagyománnyal, hogy Sigurd és Brynhilda viszonyából, melyet az eredeti monda mindig szűznek rajzol, egy leány, Aslaug, száрма-

dik feléből, mely Sigurd őseitől, a Völsungoktól, nyerte nevét. E munka jó részben az Edda dalain alapszik; fő célja: a norvég uralkodó ház dicsőítése. Azért Odhintól származtatja Sigurdot, és ennek és Brunhildnak leányától, Aslaugtól (kit Ragnar Lodbrókkal házasít össze), Harald Hårfagri őseit. E sága főleg azért igen fontos, mert a régibb Eddának codex regiusából nyolcz levél hiányzik, melyeket a Völsunga-sága szerzője még ismert és kivonatolt. Fiatalabb a „Nornagest-sága“ a XIV. század első éveiből, mely azonban szintén az Edda dalain alapszik. A saga hőse, Gestr, Siegfried társa, meséli Siegfried történetét. Az elbeszélés néhány régi vonást tartalmaz a Nibelung-mondából, és egy teljes, a régi mythosza vonatkozó dalt.

A Nibelung-monda skandináv változata sajátos módosításban van meg a „Hveni krónikában“, mely állítólag 1603-ban fordítottatott le Hven szigetén (a Sundban) egy régi latin munkából. E krónika hveni történeté alakítja át a Nibelung-mondát, és különben is sokat változtat a régi hagyományon.¹ Sokkal eredetiebbek a Nibelungokra vonatkozó népdalok, melyek részben még ma is élnek a skandináv nép ajkán. Ide tartoznak: négy dán népdal, melyeket Vedel dán történetíró már 1591-ben jegyzett föl Hven szigetén;² — három dal a Faröer szigetről, melyeket már

zott, ki azután, mint Ragnar Lodbrok neje, kapocsúl szolgál a völsungok és a norvég dynastia közt, mely magát Ragnartól származtatta.

¹ Németül: AUG. RASSMANN, *Die deutsche Heldensage und ihre Heimat*, Hannover 1863², két kötet, II. 118—130, 1.

² RASSMANN-nál prózában: II. 107., I. 298., I. 295. és I. 303. l., — verses fordításban: WILH. GRIMM, *Altdänische Heldenlieder, Balladen und Märchen*, Heidelberg 1811. Az 1., 5., 7. és 62. számú költemények.

1673-ban említene, de csak 1817-ben adtak ki;¹ — végre egy homályos és alig érthető norvég népdal.²

Ezek a Nibelung-monda skandináv forrásai, mert a 'Thidreks-saga', mely főhősétől, Berni Detrétől nyerte nevét, saját nyilatkozata szerint, német forrásokból merített és azért nem jöhet tekintetbe, midőn a Nibelung-monda skandináv alakjáról van szó. A Siegfried-mondát is a német Nibelung-énekből vagy ez ének alapját tevő eredeti dalokból meríti a Thidreks-saga, mely csak az elbeszélés első felében iparkodik a német hagyományt, de nem nagy sikerrel, kiegészíteni az eddai dalok tartalmával. A Thidreks-ságát Niflunga-ságának is nevezik, bár csak utolsó kisebb részében (319—390. fejezetek) tárgyalja a Nibelung-mondát.³

E források alapján a Nibelung-monda skandináv alakját következőleg foglalhatni össze:

Odhin, Hœnir és Loki istenek Andvari törpe vízesésénél megölnek egy nagy kigyót és magokkal vizzik lehúzott bőrét. Éjjelre Hreidmar óriáshoz térnek be szállásra és ez ráismer e bőrben fiának Ottarnak bőrére, és nem bocsátja el az isteneket, míg váltságul a bőrt arannyal nem töltik meg és kívülről is arannyal nem borítják. Loki visszamegy a vízeséshez és erőszakkal elveszi Andvari óriási kincsét, a törpének bűvös gyűrűjével együtt. A törpe megátkozza a kincset, hogy minden birtokosának vesztét okozza:

¹ RASSMANN-nál prózában: I. 306., I. 313. és II. 134. l., — verses fordításban: WILLATZEN, *Altisländische Volksballaden und Heldenlieder der Färinger*, Bremen 1865. A 243., 266. és 306. lapokon.

² RASSMANN-nál inkább körülírva, mint fordítva II. 700.

³ Németül: Von der HAGEN művének I—III. köteteiben, melyek 1855-ben második kiadásban jelentek meg, és RASSMANN munkájának II. kötetében.

. . . . ez arany
 Két testvérré halált hozzon
 S nemes leventét öljön meg nyolezat.
 Senkinek se jusson aranyomból áldás.

Az átok rögtön Hreidmáron érvényesül: két fia, Regin és Fafnir, megölik atyjokat, hogy a kincs birtokába jussanak, azután Fafnir, mint az erősebbik, magához ragadja a kincset és sárkánynná átváltozva őrzi a Gnita-pusztán. Regin bosszút forral és bosszúja eszközeül kiszemeli Sigurdot.

Sigurd Völsungnak, Odhin főisten maradékának sarja. Atyja Siegmund, anyja Hiördis volt. Siegmund halhatatlan hőstetteket vitt volt véghez Odhin kardjával, a Grammal. A főisten ezt a kardját markolatig beütötte egy tölgyfába, s kijelentette, hogy azé legyen e kard, a ki onnan kihúzni bírja. Siegmund, Odhin unokája, kihúzta a kardot és leverte vele minden ellenségét, úgy hogy Odhin maga is megsokalta s egy alkalommal álruhában megtámadta Siegmundot és lándzsájával darabokra törte a kardot. Siegmund halála után neje Hiördis az isteni fegyver töredékeivel Hialprek király udvarába kerül, s itt szüli nagy fiát, Sigurdot. A király kovácsa, Regin, a gaz Fafnir testvére, lesz Sigurd nevelője. Midőn a fiú felnő és óriási erejével minden halandót legyőz, Regin őt választja bosszúja eszközeül: a Gram darabjaiból új kardot kovácsol, és rábírja Sigurdot, hogy e karddal támadja meg és ölje meg Fafnirt. Sigurd megteszi, s a halokló szörnyeteg fölkiált:

Fogadd tanácsom s hallgass rám:
 Indulj el innen!
 E fényes arany, e vérvörös kincs,
 Ezek a gyűrűk gyilkosid lesznek.

Sigurd megsüti a sárkány szívét; midőn megpróbálja, vajjon ehető-e már, megégeti újját, melyet szájába vesz. Most

megérti a madarak énekét és megtudja, hogy Regin életére tör. Sigurd azért rögtön megöli Regint; az átkos kincs az övé.

Midőn Sigurd a páratlan kincscsel tova vonúl, egy lángfaltól köryezett várhoz ér, melyben Brynhilda valkyrja, Budli leánya, Atli nővére, alszik. Brynhilda, Odhin akarata ellenére, megkegyelmezett egy királyfinak, kit a had istene Walhallába szánt; ez engedetlenségeért megszúrta őt Odhin az álomtüskével, mire mély álomba merült, melyből csak oly vitéz ébresztheti föl, kinek szíve még sohasem remegett. Ilyen Sigurd: félelem nélkül keresztül lovagol a lángokon, fölmetszi kardjával a csodaszép leány szoros pánczélingét, és Brynhilda fölébred. A valkyrja bölcseségre tanítja a leventét, mire Sigurd eljegyzi Brynhildát. Örök hűséget fogadnak egymásnak.

Sigurd tovább vonúl és Giuki királyhoz ér. Ennek neje Grimhild, fiai Gunnar, Högni, Guthorm; leánya Gudrun. Grimhild varázsitalt ad Sigurdnak, melytől elfelejti Brynhildát és szerelemre lobban Gudrun iránt. Meg is esküszik a szép királyleánynyal, mire Gunnarral útnak indul, hogy Brynhildát sógorának feleségül szerezzék. De Brynhildához csak a lángfalon át hatolhatni, erre pedig csupán Sigurd képes. Sigurd azért felölti Gunnar alakját, átlovagol a tűzön, eljegyzi Brynhildát az Andvari gyűrűjével, és összekel vele. Éjjel azonban

Sigurd a vasát, vészes kardját
Kettőjük közt közepén elhelyezte.
Csókot nem nyomott a szép nő ajkára,
Karjába nem vette a királynőt,
Mint gyermek feküdt anyja oldalán.

Reggel mindnyájan visszatérnek a Giukungok rajnai városába.

Egy alkalommal együtt fürödnek Brynhilda és Gudrun a Rajnában. Gunnar neje nem akar Gudrun alatt állni, mert ő különb hősnek felesége. Gudrun dicséri a maga férjét, a ki Regint és a sárkányt megölte és a niflungok kincsét hatalmába kerítette. 'Több ennél Gunnar útja a lángfalon keresztül', mondja Brynhilda. Erre Gudrun elneveti magát: a gyűrű a királyné ujján az Andvara-Naut, ezt Sigurd adta neki, nem Gunnar. Brynhilda szótlanul tér haza; szerelme Sigurd iránt újra fölébred:

Magában ült kint, ha az est közelgett,
 Hangosan beszélni kezdte magával:
 'Vagy sirba szállok vagy Sigurd szeressen;
 Birnom kell a hőst ifjú karomban —
 E szárnyas szókat hogy szánom ismét:
 Az ő neje Gudrun, nekem férjem Gunnar —
 Hosszú bút rótt ránk a sötét végzet.'

Gyakorta telve gonosz gondolattal
 Jéghegyen, jégmezőn járt késő este,
 Hogy Sigurd és Gudrun nyugalomra tértek.
 Felhívta férjét gyilkoló bosszúra:
 'Mondj le teljesen, mondj le, Gunnar, rólam,
 Birtokaimról és rólam!
 Nem derít föl semmi soha többé nálad!
 Vissza vágyom, vissza, a hol előbb voltam,
 Hű barátimhoz, vérbelieimhez.
 Ott érje életem magányban a végét,
 Ha nem hagyod meghalni szaporán Sigurdot.'

Brynhilda szerelme a szenvedett gyalázat miatt engesztelhetetlen gyűlöletre változott. A halálig sértett nő Sigurd halálát követeli férjétől. Gunnar és Högni ellenzik e borzasztó tettet, hiszen ősi szokás szerint vérrokoni hűséget esküdtek Sigurdnak.

Sigurd érti és sejti a közelgő vészt. 'Jól tudom', mondja nejének,

„Jól tudom, jól, hogyan esett dolgom:
Minden bű- s bajnak Brynhild okozója.
Engem szeretett ő legjobban a világon —
De Gunnar iránt nincsen semmi bűnöm:
Tartám a rokonságot, a szent esküvéseket,
Mégis engem tekint nője kedvesének.“

Végre a harmadik testvér, Guthorn, kit eskü nem köt
le, orvúl megtámadja és álmában megöli a páratlan hőst.
Gudrun fájdalma is páratlan:

A királyné feljajdult, a király kimúlt.
Gudrun oly erősen csapta össze kezeit,
Hogy a deszkákon megszólaltak a kelyhek
És a ludak serge hangosan sikoltott.

A boldogtalannak iszonyú kínjait örömmel nézi Brynhilda:

Brynhild felkaczagott, Budli leánya,
Kaczagott még egyszer szíve mélyéből,
Midőn nyoszolyájaig áttörte a termet
Giuki lányának hangos zokogása.

Gudrun fájdalma nem ismer sem határt, sem vigasztalást:

Gudrun kínjában meg kívánt halni
S keservvel üle Sigurd teteménél;
Nem is zokogott már, nem tördelte kezét,
Nem sírt, nem jajgatott, mint asszonyok szoktak.

Közeledtek hozzá udvari hősök,
Tán szörnyű bánatát enyhíteni bírnák;
De Gudrun szemébe nem tódult könnycsepp,
Kínos keservében majd ketté repedt.

Udvari hölgyek, hősöknek hitvesi,
Aranyos díszben ültek le Sigurdhoz:
Mindenik szóllott siralmas sorsáról,
Legnagyobb kínjáról, melyet szenvedett volt.

De Gudrun fájdalmát semmi sem enyhíti. — Sigurd
holttestét pompás máglyán égetik meg. Midőn a lángok ég

felé csapnak, Brynhilda szívébe dőfi Sigurd kardját és egyesül a lángokban igaz szerelmével, az egyetlen hőssel, ki hozzá méltó volt e földön. A giukungok magokhoz ragadják az átkos kincset.

Ekkor Atli király, kinek hatalmas országa van a Duna mentén, váltságot követel Brynhildának, testvérének haláláért, melyért rokonait okolja, és bosszút akar állni a giukungokon. De igazi célja: a kincs. Hogy kiengeszteljék Atlit, a giukungok nőül adják hozzá Gudrunt, kinek Grimhild, mint hajdan Sigurdnak, varázsitalt ad, melytől első férjét elfelejti. Atli csak bosszúja eszközéül fogadja a nőt, országába csalja sógorait és elveszíti őket: Högninek kivágatja szívét, Gunnart pedig a kigyós toronyba vetteti. Gunnar lantjának hangjaival megszelidíti és elaltatja a kigyókat; de egy vipera ébren marad és meglesi, míg Gunnar elalszik; ekkor szíven marja őt. A kincset a giukungok a Rajnába rejtették volt, a hol azt még ma is a folyam habjai mossák és takarják.

Most Gudrunnak kell megbosszúlnia testvérei halálát. Fényes halotti tort rendez, melyen két fiát, Erpet és Eitilt, megöli és atyjoknak ebédül feltálalja. Azután megöli Atlit magát is, rágyújtja a palotát és megéget mindent:

Vért adott a törrel a nyoszolyának inni
Gyilkoló kézzel, s feloldá a kutyákat,
A terem ajtajában felkölti szolgálit,
A lángoló fáklyát a várba dobá.

A vár minden népét a lángoknak adta.
Leszakadtak a termek, füst fődé a kincstárt,
Romokba dőlt Budli fényes palotája.
Maró tűz előlte a pajzsos szüzeket,
Ifjú éveiket lángok heve emészté.

Nem folytatom tovább.
Soha nő többé a vértet így nem hordja.

Soha atyafiát így meg nem bosszúlja.
Három királyt küldött a hatalmas a halálba,
Mig maga is meghalt.

Végül Gudrun a tengerbe veti magát, de dicsősége túl-
éli halálát:

Bizony attól fogva boldog az apa,
Kinek a végzet ily bátor leányt adott.
Túl is éli ötöt minden országban
Hitvesi bosszúja, hol csak népek hallják.

Ez elbeszélésben a mythikus és történeti elemek össze-
függő cselekvénynyé olvadtak össze. E cselekvény színhelye
a frank föld, középpontja Worms: tehát a frankoknál, a
burgundok szomszédjainál fejlett a Nibelung-monda ez
alakja, mely a VI. század után Skandináviába kerülve, itt
dalokban és ságákban földolgoztatott. A niflungok meg-
ölték Sigurdot, hogy páratlan kincsét hatalmokba kerítsék;
Sigurd gyilkos halálát megbosszúlja Atli, midőn a giukun-
gokat megsemmisíti: ez a monda cselekvény legrégibb
kerete és magva. Atli azért eredetileg életben maradt; de
csakhamar elterjedt a hír, hogy Hildico (a. m. Hildácská)
meggyilkolta a nagy hún királyt a nászjében, hogy atyját
megbosszúlja rajta. Minthogy Hildico, a. m. Hilde és ez
a. m. Kriemhilde, a Skandináviába került és itt a költészet-
ben tökéletesebb alakot nyert német monda nem atyját,
hanem az Attilától meggyilkolt testvéreit bosszúltatja
meg vele.

Németországban még mélyebbre ható módosulásokat
szenvedett a monda: a keresztyénség elhomályosította
mythikus elemeit, a történelem eseményei átalakították
történeti magvát, a magasabb kultúra enyhítette borzasztó
jellegét. Skandináviában a kincs az összes szenvedélyek és
tettek okozója és forrása; a kincsert nyeri meg Grimhild a

Brynhilda férjét, Sigurdot, leánya Gudrun számára, a kincsért hal meg Sigurd, a kincsért öli meg Atli a rajnai fejedelmeket, a mi saját halálát is okozza. Az újabb német hagyományban a kincs háttérbe lép, Sigurd és Brynhilda viszonya már oly ködössé vált, hogy egyedül a német forrásokból meg sem érthető teljesen. Gudrun helyébe Kriemhilda lépett, és ez a Kriemhilda nem testvéreit bosszúlja meg második férjén, Etzel hún királyon, hanem első férjét, Siegfriedet (ez a skandináv Sigurdnak német neve) testvérein, a burgundi királyokon. A kincs jelentősége, Sigurd és Brynhilda viszonya, a Nibelungok szerepe a mythosban gyökereznek; e tény eléggé magyarázza e motívumok elhomályosultát a keresztyén korszakban. De mikor és miképen alakult át a cselekvény legfontosabb részlete? mikor és miképen lett Kriemhilda testvéreinek megbosszúlójából férjének megbosszúlójává? E kérdésekre csak hozzávetőleg felelhet a tudomány.

Az első kérdésre nézve egy pontos, de sajnos, még sem elég régi adat nyújt tájékozást: már a XII. század legelőjén igen ismeretes (*notissima*) volt egy német dal, mely Kriemhildának *testvérein* elkövetett árulását (*Grimildae erga fratres perfidiam*) tárgyalta,* — sőt ha a passai Piligrin meghagyásából készült nibelungi munkát (l. fönt 123. l.) figyelembe vesszük, már a X. században beteljesedett a monda átalakulása. Ez átalakulás indokai lehettek ethikai természetűek: Sigurd borzasztó halála nem maradhatott megbosszúlatlan, annál kevésbé, mert, ellentétben a pogány világnézettel, keresztyén fölfogás szerint a házasszerelm a legerősebb érzés, melyet a szenvedély iszonyú bosszúvá

* *Saxo Grammaticus* ed. P. E. Müller, lib. XIII. p. 638. — W. GRIMM, *Deutsche Heldensage*, 49. l.

magasíthat a legközelebbi vérrokonok ellen is; — gyökereshettek a költői alkotás magasabb művészetében, a művészi egységre irányzott tudatosabb törekvésben: Kriemhilda lett az egész cselekvény középpontjává, az eposz igazi hőisévé; — létrejöhettek újabb történeti tények hatásai alatt: a burgundi királyságnak első bukása 537-ben hozta létre a Sigurd-mythoszhoz fűződő Nibelung-mondát, a mint azt skandináv forrásokból ismerjük; egy második burgundi királyság bukása 583-ban vezethetett e monda átalakulására. Ez új burgundi királyság története iszonyú tettek szakadatlan láncolata. Gundobald, a burgundok királya, saját kezével gyilkolta meg testvérét és királytársát Chilperichet, és egy szikladarabhoz kötözve dobatta ennek nejét a tengerbe. Chilperich elárvult leánya, Chrotilda, Chlodowechnik a hatalmas frank királynak lett nejévé. Nem a szerelem varázsa kapcsolta a boldogtalan kiráyleányt véres férjéhez, hanem a bosszú reménye. A mint fiai felnőttek, Chrotilda iszonyú bosszúra sarkalta őket és kiirtatta velök saját családját. Így semmisült meg 583-ban a második burgundi királyság, melyet a hagyomány idővel az első burgundi királysággal azonosított, — így lett Kriemhilda rokonainak kiirtójává.

De még egy másik történeti esemény is befolyásolhatta a monda átalakulását (l. fönt 64 l.). Siegbert, Ausztrázia királya, nőül veszi Brunhildát, a nyugati gót kiráyleányt, ennek testvérét Galswinthát, nem sokára ezután Siegbert bátyja Chilperich, Neusztria királya, vezeti oltárhoz.* De Chilperich kedvese, Fredegunde, megfojtja a törvényes feleséget, és maga ül Chilperich mellé a királyi trónra.

* Ausztrázia a frank királyság keleti, Neusztria annak nyugati fele, amaz Német-, emez Franciaország.

Brunhilda most bosszút, véres bosszút forral; háborúra izgatja férjét saját testvére ellen. A háború Siegbert győzelmére vezet, de mielőtt a győztes fejére teheti a legyőzöttnek koronáját, Fredegunde gyilkosai kioltják fiatal életét. Brunhilda most Chilperich fiához, Merovechhez, megy nőül, s ime, 584-ben, egy vadászat alkalmával, ismeretlen gyilkosok keze alatt vérzik el Fredegunde férje. A közvélemény Brunhildát és férjét, a meggyilkoltnak saját fiát, vádolta a borzasztó tettel. Fredegunde nem irtózik vissza semmitől, hogy bosszúja teljes lehessen: Merovech elvérzik kiküldött czinkosainak töre alatt, elvérzenek Chilperich összes fiai, hogy Chlotar, a Fredegunde fia, örökölhessen az egész frank országot. De minek folytassuk e véres történeteket, melyek azzal végződnek, hogy a Fredegunde fia iszonyúan kínoztatta s egy vad ló farkához kötve halálra hurboltatta a kezébe került Brunhildát? Az élet rettenetes tettekhez szoktatta a kort, és e mindennapi iszonyatosságok a költészet tárgyait is befolyásolták. Nem mutatható ki e befolyás pontos adatokban, nem mutatható ki e befolyásnak növekedése, átalakító ereje, — de a Nibelung-monda német alakját a *Nibelung-ének*ben csak e történeti események hatása érteti meg.

Hogyan és mikor keletkezett e nagyszerű munka? ki a szerzője? *

A Nibelung-ének a német középkor egyik legnépszerűbb és legelterjedtebb műve volt. Ezt a kortársak számtalan

* Az eposzra vonatkozó teljes irodalmat összeállítják és feldolgozzák: HERM. FISCHER, *Die Forschungen über das Nibelungenlied seit K. Lachmann*, Leipzig 1874 (Bartsch álláspontja), és RICH. v. MUTH, *Einleitung in das Nibelungenlied*, Paderborn 1877 (Lachmann-párti).

idézeteiből és a reánk maradt kéziratok nagy számából¹ következtethetjük. Egészen a XV. század második feléig ismételve másolták e nagy művet; az utolsó kézirat, mely reánk maradt, I. Miksa császár rendeletéből készült.² Sőt Miksa, «az utolsó lovag,» ki a középkor emlékei iránt élénk rokonszenvvel viseltetett, a költeményt nyomtatásban is ki akarta adni; de ezen szándéka, ismeretlen okokból, meg hiúsult. A könyvnyomtatók, úgy látszik, nem bíztak a nagy munka értékében, mert nem vállalkoztak kiadására, — holott Wolfram *Parzival*-ját (1477) és a középkor egyéb, részben sokkal gyengébb termékeit már korán kiadták.

A XVI. században már csak egyes tudós történetbúvárok tudnak a Nibelung-énekről, melyet történeti forrásnak tekintenek, s főleg Attilára és a húnokra nézve kutatnak s felhasználnak. Így közöl pl. Lazius Farkas (+ 1565), a kor egyik legnagyobb polyhistora, „A népek vándorlásairól“ írt művében (Basel 1557) egyes versszakokat a költeményből, melyet különben nem épen nagyra becsül, hiszen szerzője szerinte valami «poetaster Gothicus» volt! Már Lazius előtt tesz Brusch Gáspár (+ 1559) említést egy Nibelung-kéziratról, de nem idéz belőle semmit. Később Hund Wiguleus (+ 1600) és Tschudi Egyed (+ 1572), ki maga is egy kézirat³ birtokában volt, tudnak a Nibelung-énekről, de ezek is csak mint történeti forrásról. A költemény igaz jelleméről és értékéről semmi sejtelmök. A XVII. században senki sem

¹ Az eposz tíz teljes és tizennyolcz töredékes kéziratban maradt fenn.

² Ez az úgynevezett ambrasi kézirat, mely előbb Ambras várában Tirolban (Innsbruck mellett) volt, jelenleg pedig (1805 óta) a bécsi udvari könyvtár birtoka. Tudományos jegye *d*.

³ Ez a szt.-galleni kézirat (*B*), mely Tschudi hagyatékából a szt.-galleni kolostor gazdag könyvtárába ment át.

ismeri a Nibelung-éneket. Opitz Márton (+ 1639) a század legtekintélyesebb költője, és Schottel György (+ 1676), korának legkitünőbb német grammatikusa, tudnak ugyan róla, de csak Lazius megjegyzései és idézetei alapján.

Végre a XVIII. század közepe táján van ismét szó a nagy eposzról. BODMER JÁN. JAK. (+ 1783), az ismeretes svájci író, ki a régi német nyelv és irodalom iránt érdeklődött, megtudta, hogy Hohenems várában a Nibelung-éneknek egy kézírata van,¹ melyet 1756-ban kölcsön kért és tanulmánya tárgyává tett. Bodmer azonban sem a költemény nyelvét nem értette kellően, sem költői értékét nem látta be teljesen. Nem is tartotta az egész művet kiadásra méltónak.² Hozzájárul, hogy e kézirat közepéből hat levél hiányzik. Bodmer azért csak a költemény második felét

¹ Ez az úgynevezett Hohenems-Lassberg-féle kézirat (C), mely az utolsó Hohenems gróf halála után (1759) valami Frickart ügyvédnek és utóbb (1816) Lassberg Józsefnek birtokába ment át. Lassberg halála óta (1855) Fürstenberg herceg könyvtárában van, Donau-Eschingenben.

² Az előszóban így nyilatkozik a műről: «Es ist einigen Neugierigen (?) zu gefallen geschehen, dass man etliche merkwürdige Stellen aus dem fôdern (vorderen) Theile des Gedichtes von den Nibelungen absonderlich ausgezogen hat. Man siehet keinen Anschein (semmi kilátás arra), dass er jemals werde ganz gedruckt werden. Es ist in der That für den Ruhm des schwäbischen Zeitpunktes am besten gesorget, wenn man nicht Alles, was noch im Staube verborgen lieget, an den Tag hervorziehet.» (A XVIII. századnak az egész középkor «schwäbischer Zeitpunkt» és minden középkori költő «Minnesinger» volt.) — Hogy a Nibelungének második része mennyire tetszett az öreg Bodmernek, abból is láthatni, hogy később *Die Rache der Schwester* címmel maga is földolgozta tartalmát, gyarló hexameterekben és minden költői erő nélkül (*Calliope* von Bodmern. Zweiter Band. Zürich 1767.)

adta ki teljesen,* az első feléből pedig csak egyes kisebb töredékeket közölt a függelékben. Kiadásának címe: „Chriemhilden Rache, und die Klage: zwei Heldengedichte aus dem schwäbischen Zeitpuncte. Samt Fragmenten aus dem Gedichte von den Nibelungen und aus dem Josaphat. Darzu kömmt ein Glossarium. Zürich, 1757“. Hogy BODMER mennyire nem értette a dolgot, mutatja az, hogy az eposz stróphás alakját sem vette észre. A kézirat ugyanis közvetlenül egymás után (mintha próza volna) közli a verseket, de pontokkal jelöli a verssorokat és vörös kezdőbetűvel a versszakokat. BODMER azt hívén, hogy a Nibelung-ének is ugyanazon alakban van írva, mint a Klage (t. i. az ú. n. rövid rímpárokban), ketté törte a nibelungverset és stróphai megkülönböztetés nélkül, látszólagos rövid rímpárokban nyomatta le az eposz második felét. — De a kornak sem történeti, sem irodalomtörténeti készültsége, sem általános æsthetikai műveltsége nem volt olyan, hogy e munka helyes fölfogását lehetővé tette volna. A folyóiratok megemlégették BODMER kiadását, de csak rövid általános, többnyire ferde, néha nevetséges megjegyzéseket csatoltak hozzá. LESSING kétszer tesz magánleveleiben említést róla, de mind a kétszer csak a kiadásról szól, melyet igen rossznak mond. A többi kiválóbb írók és költők tudomást sem vettek róla.

Két évtized múlva MYLLER Kristóf Henrik (+ 1807) berlini gymnasiumi tanár, részvénytársulatot alakít, melynek célja a régi német irodalmi, főleg költői termékek kiadása. Három louisd'or volt egy részvény ára, 30 részvényessel a vállalat megindulhatott. A gyűjtemény címe volt: „Samlung deutscher Gedichte aus dem XII., XIII. und XIV. Jahrhundert“.

* LACHMANN számozása szerint az 1582. versszak 4-dik versétől végig.

A kiadó 1780. deczember 14. folyamodott Nagy Frigyes királyhoz, hogy a munkát neki ajánlhassa, s már a következő napon megkapta a kért engedélyt. De a vállalat azért lassan lépett életbe és lassan haladt. Utóbb a részvények árát leszállították; de még most is csekély volt a részvét. MYLLER azonban nem csüggedett el, s így közel két évi előkészületek után megjelent gyűjteményének első füzeté, a következő címmel: „Der Nibelungen Liet, ein Rittergedicht aus dem XIII. oder XIV. Jahrhundert. Zum ersten Male aus der Handschrift ganz abgedruckt 1782”.¹ A költemény első felének kézírataért MYLLER természetesen BODMER-hez fordult, ki a legnagyobb készséggel eljárta ez ügyben. Hohenems várában azonban a BODMER kiadása óta, az utolsó Hohenemsi gróf halála után (1759), nagyon megváltoztak volt a viszonyok. A számos értékes kézirattal senki sem gondolt; halomra heverték egy teremben és «rothadtak». Végre sok utánjárással megkapta BODMER a Nibelung-éneket, de nem azt a kéziratot (*C*), melyből ő a második részt kiadta volt s melyet ekkor meg nem találhattak, hanem egy egészen más codexet,² melyből most a költemény első felét egészen addig, hol saját kiadása kezdődik, MYLLER számára lemásoltatta. E kéziratban a költemény versek szerint van írva, de a stróphák nincsenek elkülönítve egymástól. MYLLER is a versszakok megkülönböztetése nélkül, de a teljes nibelung-versekben nyomatta le az egész eposzt. BODMER figyelmeztette őt, hogy az előbbi kéziratot meg nem szerezhette s hogy ennek következtében a költemény két különböző kéziratból

¹ JOH. CRUEGER, *Die erste Gesamtausgabe der Nibelungen*. Frankfurt a. M. 1884.

² Ez az ú. n. Hohenems-müncheni kézirat (*A*), mely jelenleg a müncheni állami könyvtárban van.

lesz összetákolva; de MYLLER e körülményre annyira nem fektetett súlyt, hogy az előszóban még meg sem említette,¹ sőt világosan azt állította, hogy a költemény *egy* kéziratból van véve.

MYLLER az első példányt 1782. október 19. kelt francia levéllel megküldte Nagy Frigyesnek, ki a levélnek eléje terjesztett kivonatához e szót írta: *gut*. Ennek értelmében a király titkára igen hizelgő francia levelet írt MYLLER-nek, melyben a király megköszöni a neki ajánlott művet s hozzá teszi, hogy örülni fog, ha királyi helyeslése hasznára lesz a MYLLER vállalatának. E levél határozott ellentétben áll Nagy Frigyes azon ismeretes (jelenleg Zürichben őrzött) levelével, melyben a király egyenesen és gorombán pálczát tör a kiadott költemények és MYLLER törekvései fölött.² Honnan ez ellenmondás? De lássuk előbb a vállalat további sorsát, mely a középkori német irodalom újjáébredése történetére oly érdekes és tanulságos világot vet.

¹ Csak 1807-ben vette GRIMM JAKAB észre, hogy a MYLLER kiadása két kéziraton alapszik, csakhogy ő az első részt a szt.-galleni kéziratból (*B*) vettnek hitte. Von der HAGEN végre (1810) kiderítette a való tényállást.

² A levél így hangzik: «Hochgelahrter, lieber getreuer. Ihr urtheilt, viel zu vorthailhaft, von denen Gedichten, aus dem 12., 13. und 14. Seculo, deren Druck Ihr befördert habet, und zur Bereicherung der Teutschen Sprache, so brauchbar haltet. Meiner Einsicht nach, sind solche, nicht einen Schuss Pulwer, werth; und verdienten nicht aus dem Staube der Vergessenheit, gezogen zu werden. In meiner Bücher-Sammlung wenigstens, würde ich, dergleichen elendes Zeug, nicht dulden; sondern herauschmeissen. Das Mir eingesandte Exemplar mag dahero sein Schicksaal, in der dortigen grossen Bibliothec, abwarten. — Viele Nachfrage verspricht aber solchem nicht, Euer sonst gnädiger König Frch. Potsdam, d. 22. Februar 1784.» — Az egész levél a király saját keze írása.

MYLLER már 1783. áprilisben szétküldhette az első kötet második részét, mely a porosz koronaherczegnek, a későbbi II. Frigyes Vilmos királynak, volt ajánlva. Tartalma: „Got Amur” és „Eneidt”. Végre 1784. február 10. elkészült az első kötet harmadik része. Tartalma: „Parcival”, „Der arme Heinrich” és három verses novella. Evvel teljes volt a vállalat első kötete, melyet 1785-ben még egy második kötet követett.*

Ez utolsó, harmadik rész megküldésére felel Nagy Frigyes levele, mely tehát nem vonatkozik (mint minden irodalomtörténetben olvashatni) a Nibelung-énekekre; hiszen ennek ajánlását és megküldését a király két évvel előbb igen hizelgő (ha nem is maga fogalmazta és írta) levélben köszönte meg. Hogy a nagy királynak 1784. február 22., tehát két évvel a Nibelung-ének megjelenése és saját hizelgő köszönete után kelt levelét hogyan értsük és mire magyarázzuk, — erre nézve semmi tények nem szolgáltatnak útbaigazítást. A király kabinetirodájában e levélnek sehol semmi nyoma; azért sok helyütt hitelre talált az a vélemény, hogy e levél (akár rosszakaró, akár gúnyos vagy legalább tréfás) hamisítvány. De más oldalról oly tekintélyek nyilatkoztak a sokat vitatott levél valódisága mellett, hogy e pontra nézve alig ágazhatnak szét a nézetek. Végre nem marad más hátra, mint Nagy Frigyes igazságtalan és udvariatlan sorait MYLLER némely elleneinek tulajdonítanunk, kik ismeretlen okokból ellenezték MYLLER működését; és

* Sőt egy harmadik kötetből is jelent meg egy darab (1785) Konrad von Würzburg „Trójai háború”-jának első felével. A második kötet tartalma: Gottfried von Strassburg „Tristan”-ja Heinrich von Freiberg folytatásával; Konrad Flecketől „Flore és Blanschefur”, Hartmann von Auetől „Twein” (rosszúl olvasva „Iwein” helyett), Freidank nagy tanító költeménye és lyrai dalok.

eddig még föl nem derített úton-módon befolyást tudtak gyakorolni a királyra, ki annál könnyebben hajlott tanácsukra, mert ő maga e középkori műveket semmi esetre sem olvasta és a régi német irodalmat barbárnak tekintette. Hogy MYLLER-t a király levele nem riasztotta vissza vállalatára folytatásától, mutatja a 'Sammlung'-nak 1785-ben megjelent második kötete; másrészt valószínű, hogy MYLLER-nek ellenei csakugyan igen hatalmasok voltak s hogy életét nagyon megkeserítették; mert 1787-ben váratlanul félbenhagyta vállalatának már készülöben volt harmadik kötetét, megvált tanári állásától és visszavonult szülővárosába Zürichbe, hol csak két évtized múlva halt meg.

Nagy Frigyes ítélete különben összevágott az egész kor álláspontjával, a középkori költői munkákkal szemben. Nem értették, nem tudták sem olvasni, sem élvezni. GOETHE bele sem nézett abba a példányba, melyet MYLLER neki megküldött; HERDER még 1793-ban mondja, hogy nem képes e 'hosszú epikai költeményeket' olvasni; ADELUNG az összes középkori költeményeket üreseknek, hosszadalmasaknak, silányaknak, költőietleneknek tartotta, — és hasonló szellemenben nyilatkoztak a többi kortársak, a mennyiben tudomást vettek a gyűjteményről. Kivételt képez MÜLLER JÁNOS, ki a Nibelung-éneket már 1783-ban az Ilias mellé állította, — de a híres svájci történétíró BODMER-ék lelkesítő hatása alatt állott. A németek közönyösek voltak és közönyösek maradtak egészen a jénai csatáig, 1806-ig. Csak a nemzeti nyomor, a nemzetiség veszélyeztetése, a nemzeti öntudat ébredése tette a németeket fogékonyakká múltjok iránt. A Nibelung-ének legközelebbi kiadása — Von der HAGEN-tól, Berlin 1810 — már valóságos irodalmi esemény és nemzeti tett volt, melynek jelentőségét egész Németország értette és elismerte. És Von der HAGEN utóbb is nagy érdemeket szer-

et Kor

zett a Nibelung-ének és általában a középkori irodalom terjesztése és népszerűsítése körül. De tudományos értékkel nagy számú dolgozatai nem bírnak; a német philologia tudományos művelése, a Nibelung-énekre is vonatkozó kérdések tudományos tárgyalása LACHMANN KÁROLY-lyal indul meg.

LACHMANN első, korszakalkotó dolgozata, mely a Nibelung-énekkel foglalkozik,¹ az éposz eredeti alakjának föl kutatását czélozza. A fölvetett kérdést LACHMANN Wolf Frigyes Ágostnak ismeretes elmélete értelmében dönti el. Valamint WOLF² az *Ilias*- és *Odyssea*-ra vonatkozóan tagadta a köl tőnek egységét és Homéroszt csak a nép ajkán élő dalok összeállítójának tekintette: szintűgy kifejtette LACHMANN, hogy a Nibelung-ének nem egységes költői alkotás, és hogy költőjéről nem is szólhatni, mivel az éposz nem egyéb, mint egyes románcz- vagy balladaszerű, még most is bizto san megkülönböztethető népdaloknak egészen külsőleges, majdnem gépies összefűzése. Ez eredményre, mely egészen LACHMANN haláláig (1851) az egyedül uralkodó volt, és még ma is számos jeles tudóst számít hívei közé, külső és belső indokok alapján jutott szerzője.

A külső indokokat a kéziratok természete szolgáltatta. A Nibelung-éneknek összes fönmaradt kéziratai három fő-codexre mennek vissza, melyek még ma is az époszra vonatkozó minden tudományos kutatás alapjai. Az első kézirat — LACHMANN soro zása és megjelölése szerint — a hohenems-müncheni codex, A, a XIII. századnak végéről: a három fő kézirat közül a legrövidebb (2316 versszak), két kéz által

¹ *Über die ursprüngliche Gestalt des Gedichtes von der Nibelungen Noth.* Berlin, 1816. (*Kleinere Schriften.* Berlin, 1876. I.)

² *Prolegomena in Homerum.* Halle, 1795.

éppen nem szépen írva, telve hibákkal. E kézirat őrizte meg, LACHMANN szerint, a dalokból összeállított teljes költeménynek aránylag legrégibb szövegét; e kéziratból adta ki LACHMANN 1826-ban az époszt,¹ melyhez 1836-ban «Jegyzetei» járultak.² A második kézirat a szt.-galleni codex, *B*, a nibelungi kéziratok közt a legelterjedtebb (azért Vulgatának is nevezik), a XIII. század első feléből, 2376 versszak. E kéziraton alapszanak BARTCSH KÁROLY kiadásai.³ Végre a harmadik kézirat, a Hohenems-Lassbergféle Codex, *C*, szintén a XIII. század első feléből, az összes kéziratok legterjedelmesebbike (2440 versszak) és legszebbike. E kéziraton alapszanak HOLTZMANN ADOLF⁴ és ZARNCKE FRIGYES⁵ kiadásai. *A* és *B* végszavai szerint a költemény címe: *Der Nibelunge Not*, *C* szerint: *Der Nibelunge Lied*. Innen a különböző kiadások eltérő címe.

LACHMANN fölfogása szerint, mely fölaprózó elméletét lehetővé tette, a müncheni kézirat (*A*) a legrégibb, az éposz eredeti alakjához legközelebb álló. E kéziratnak szövege igen töredékes és hézagos, úgy hogy kisebb részekre osztása nem járt nagy nehézségekkel. LACHMANN ki is emelte e szö-

¹ Ötödik kiadás. Berlin, 1878. — E kéziratból fordította le az époszt HAHN WERNER. Stuttgart, 1885.

² *Zu den Nibelungen und zur Klage, Anmerkungen von K. Lachmann, Wörterbuch von W. Wackernagel*. Berlin, 1836. A szótár sohasem jelent meg.

³ Leipzig, 1866. Ötödik kiadás, 1879. — Ugyancsak BARTSCH fordította e kéziratból az époszt újnémre. Leipzig, 1880².

⁴ Stuttgart, 1857. Második kiadás, 1863.

⁵ Leipzig, 1856. Ötödik kiadás, 1875. (kitünő bevezetéssel). E kéziratot lefordította JUNGHANS HERMANN. Leipzig, 1875. — A SIMROCK KÁROLY fordítása (Berlin, 1827. Negyvenedik kiadás, Stuttgart 1880.) a kézirati szövegek önkényes vegyületén alapszik.

vegből azt a húszt dalt,¹ mindössze 1235 versszakot, melyeket a „gyűjtő” (hiszen költőnek gépies eljárása miatt nem nevezhetni) összefűzött és jól-rosszul, de inkább rosszul mint jól, a hézagokat kitöltő új versszakokkal *egy* egészszé alakított. Ez LACHMANN szerint nem sokkal 1205 után történt Thüringiában. Az ekkor létrejött szöveget (*A*) később egy újabb író kiszélesítette és összefüggőbbé tette (*B*), mire még később az éposznak e bővített alakja egy még ifjabb szerző keze alatt még terjengősebbé és modernebbé lett (*C*).

A kéziratok alapvető bizonyítékához járultak belső indokok, melyeket LACHMANN ugyan épp oly kevésbé fejtegetett és bizonyítgatott, mint a codexek korára és időbeli sorozatára vonatkozó nézeteit, melyeket azonban elméletének megállapításánál habozás nélkül követett. E belső indokok alapján² különböztetett meg LACHMANN eredeti és a későbbi gyűjtőtől, illetőleg gyűjtőktől származó, hamis versszakokat. Későbbiek, szerinte, mind azon strófák, melyekben kéttagú ütemelőző³ vagy rimes sormetszet van, melyekben a mondat szerkezet az egyik versszakból a másikba átvezet, melyekben a szereplők következetesség nélkül majd tegeznek majd magázzák egymást, melyeknek negyedik verse tartalmatlan, melyek a szomszédos versszakokból összekoldult kifejezésekből állnak, melyekben a burgundi hősök indoko-

¹ E húszt dalt külön kiadta LACHMANN, 1840., németre fordította SIMROCK K., *Zwanzig Lieder von den Nibelungen*, 1840., és FREYTAG LAJOS, *Das Nibelungenlied*, 1879.

² E „kritériumokat” összeállította MÜLLENHOFF K., *Zur Geschichte der Nibelunge Not*. Braunschweig, 1855. 2. l.

³ A középfelnémet vers kizárólag a hangsúlyon alapszik; csak az ütemek (a hangsúlyos szótagok) számítanak. Az első ütem előtti hangsúlytalan szótagot vagy szótagokat nevezzük ütemelőzőnek. Ez rendszeren egytagú, de lehet kéttagú és hiányozhatik teljesen.

latlanul fölemlítettnek, vagy ruhák és ünnepélyek ok nélkül leírva, végre melyekben mind a négy vers csak egy rímré végződik. E kilencz 'kriterium' szerint állította össze LACHMANN a müncheni kézirat alapján az 'eredeti' versszakokat, melyeket aztán a cselekvény összefüggése és részletei szerint húsz dalba foglalt össze. De már maga is kénytelen volt kriteriumainak alkalmazásánál bizonyos következtetéssel, illetőleg elnézéssel eljárni, különben nélkülözhetetlen versszakokat is kellett volna mint 'későbbi toldásokat' mellőznie. Főleg feltűnő, hogy a huszadik dal szerzőjének, pedig ez a legterjedelmesebb és legfontosabb dal, megengedte, hogy összes kriteriumai ellen vétkezzék. Azonfelül az egyes dalok megszerkesztésénél különös figyelemmel volt arra, hogy egy-egy dal versszakainak száma héttel osztható legyen! Minden egyes dal tehát 'heptádokból' áll.

LACHMANN elméletének *egy* pontjára nézve nem volt sohasem véleménykülönbség: kétségtelen, hogy a Nibelungének régi dalokon alapszik. De elméletének egyéb részeit még LACHMANN életében helytelenítették a GRIMM testvérek és UHLAND LAJOS, habár csak magán nyilatkozatokban; a félelmetes tudós halála (1851) után azonban minden oldalról léptek föl ellene, és ma a 'dal-theoria' lényeges alapnézeteiben épűgy mint mellékes indokaiban megczáfoltnak tekinthető. LACHMANN a müncheni kéziratot tekintette az éposz legrégibb, legeredetibb szövegének: ma tudjuk, hogy a Nibelungének fönmaradt főkodexei közül az *A*-kézirat a legkésőbbi és legkevesebbé megbízható; LACHMANN kriteriumai közül az első négy és a kilenczedik semmi alappal nem bírnak, mert sehogy sem bizonyítható be, hogy kéttagű ütemelőző, rímes sormetszetek, átmenő mondat szerkezetek, a tegezés és magázás váltakozása, végre a mind a négy versen végig vonuló egyazon rím mért ne fordulhatna elő régi,

igen régi versszakokban, midőn mind e sajátságok a XI. és XII. század egyéb költeményeiben is találhatók; — többi négy kriteriuma pedig teljesen alanyi természetű, mely csak szerzőjére nézve bírhat bizonyító erővel, mert ki mutatja ki tárgylagos bizonyítással, hogy mikor üres valamely versszak utolsó sora, vagy mikor van valamely versszak szomszédos strófákból összekoldúlva, vagy mikor vannak a burgundi hősök, ruhák és ünnepek indokolatlanul fölemlítve vagy leírva? Azonkívül LACHMANN maga sem tudta e kriteriumokat szigorúan keresztülvinni, a XX. dal szerzőjét meg épen teljesen fölmentette e követelmények alól, melyek pedig az eposz többi részeiben a versszakok élete és halála fölött döntöttek. De LACHMANN dalai sem lehetnek igazi népdalok, mert nem bírnak az ilyen népdalok jellemző sajátságaival, és mivel a nibelung-strófában kellett volna írva lenniök, pedig e strófa nem népies természetű, igen korán található már egy német műköltőnél, e műköltő pedig, az osztrák Kürenbergi lovag, a „saját” versszakának nevezi e strófát. Végre még LACHMANN leghívebb pártfeleinél is kínos benyomást gyakorolt és erélyes ellenzésre talált a jeles tudós az a bogara (másképp alig nevezhetni e babonás előítéletet), hogy az egyes „dalok” versszakainak számát héttel eloszthatóknak képzelte és e föltevés alapján szerkesztette meg dalait.¹

Nyomban LACHMANN halála után megindult a harcz az ő elmélete ellen. Megindította HOLTZMANN ADOLF egy terjedelmes munkával,² mely a nemrég elhalt nagy tekintélyű

¹ LACHMANN előbb már a görög melikus és színi költői műveket is heptádokra, a *Klage*-t pedig előbb 28, utóbb harmincz-soros részletekre osztotta. JAK. GRIMM, *Rede auf Lachmann*, 1851. (*Kleinere Schriften*, I. 154. l.)

² *Untersuchungen über das Nibelungenlied*. Stuttgart, 1854.

kutatónak egész rendszerére kiterjedt. HOLTZMANN a Lassberg-féle kéziratot (*C*) tartja a legrégibbnek,¹ melyből a másolók kényelmetességéből s hanyagságából előbb a szentgallen-i (*B*), még később a müncheni szöveg (*A*) származott. De *C* sem adja a költemény eredeti szövegét, hanem annak átdolgozását. Az eredeti költemény óriási éposz volt, mely nemesak a mai Nibelungéneknek, hanem a „Klage”-nak tartalmát is magában foglalta, sőt a magyarok történetét is tárgyalta egészen a Lech mellett vívott nagy csatáig. Ez éposz szerzője Konrad, Piligrin püspök titkára, volt, kiről a „Klage” világosan és határozottan mondja (főnt 123. l.), hogy a nibelungok történetét földolgozta; az éposz alakja a régi német epikai hosszú sor (főnt 70. l.) volt, melynek a sormetszet által elválasztott két felét az alliteráció kapcsolta össze. — HOLTZMANN megdöntötte a müncheni kézirat régiségét és eredetiségét és evvel együtt LACHMANN dal-elméletét, mely első sorban az *A*-codex eredetiségén alapúl. De saját nézetei a nagy éposz eredetéről és fejlődéséről tarthatatlannak. Nem tekintve az éposz tartalmát, melyről igen kalandos nézetei vannak; nem tekintve Konrad mestert, mint az éposz szerzőjét, mely nézete teljesen tarthatatlan, mert a „Klage” világosan mondja, hogy Konrad *latin* munkát írt a nibelungok vesztéről: a kéziratok értékére és sorára vonatkozó fölfogása sem állhat meg. Ezt meggyőzőleg kimutatta BARTSCH KÁROLY,² kinek LACHMANN óta a legtöbb érdeme van a nibelung-kérdés egész terén, ki a nagy éposz keletkezését és fejlődését is beható tanulmányok tárgyává tette.

A IV. század óta énekelt és mesélt a német nép a nibe-

¹ Majdnem egyidejűleg ő vele jutott ZARNCKE FRIGYES (*Zur Nibelungenfrage*. Leipzig, 1854) ugyanezen eredményre.

² *Untersuchungen über das Nibelungenlied*. Wien, 1865.

lungokról és e dalok és mondák eljutottak Európa minden vidékére, a hol németek laktak. Drága nemzeti kincs gyanánt szálltak e hagyományok nemzedékről nemzedékre, folyton befolyásolva és módosítva a nemzet váltakozó műveltségétől és világnézetétől. Nem bizonyos szándék vezérelte a dalnokokat a mondának és a daloknak átalakításában: akaratlanul, öntudatlanul hódoltak koruk és közönségök váltakozó ízlésének, a mint akaratlanul s öntudatlanul módosították a dalok nyelvét is, hogy a nemzedék, mely előtt énekeltek, megérthesse őket. Így éltek a nibelungokról szóló dalok vagy nyolcz századon keresztül a nép ajkán, lassan, alig fölismerhető változatokban módosulva. Eredetileg bizonyára fontos helyet foglaltak el e mondákban és dalokban a hagyomány mythikus elemei és a történeti részletek alig tértek el lényegesebb vonásokban a történeti tényektől. De a mint a keresztyénség mind nagyobb befolyást gyakorolt a német szellemre, míg végre a pogány vallást teljesen kiirtotta, úgy hogy ennek csak igen töredékes, érthetetlen nyomai maradtak meg a nép szokásaiban és babonáiban; a mint a történeti tények mind mélyebbre sülyedtek a letűnő századokba, úgy, hogy a tényleg egymástól távol eső, térben és időben egyaránt távol eső tettek és alakok egyazon térben és időben föltűnteknek tetszhettek: mind jobban átalakult az eredeti hagyomány: a mythikus elemek elhomályosultak, a történetiek merészen összekapcsoltattak, új meg új vonások, alakok és események járultak a régiekhez, a kor szelleme pedig színt és jelleget, ethikai alapot és világnézetet öntött a hagyományos anyagba. A nibelungmondára vonatkozóan nem tudjuk e fejlődést fönmaradt emlékekben fölmutatni, de a népköltészet általános jelleme és története kétségtelenné teszi, hogy ez a monda is keresztül ment a fejlődésnek e különböző fokain.

Hová lettek a nibelungokról szóló régi dalok és mondák? Német területen elvesztek: soha sem voltak följegyezve és utóbb a Nibelung-éposz nagyszerű alkotása teljes feledésbe sülyesztette. A skandináv Edda hősmondai dalaiból és a német *Hildebrand-dal*ból látjuk, hogy e régi dalok mily tartalmúak s mily alakúak voltak. Mert ilyeneknek kell képzelnünk a nép ajkán élő epikai dalokat, melyek Siegfriedről s Kriemhildáról szóltak,— hiszen a „Hildebrand-dal” verse volt az összes germánok epikai népköltészetének verse, az alliteratiót pedig nemcsak a mondában szereplő hősök nevei biztosítják, fönmaradt az a nagy éposz számos versében és fordulatában is. Nem LACHMANN dalai éltek a nép ajkán, — ilyen dalokat soha sem a német, sem más nép nem énekelt, — hanem epikai dalok, melyek a mondai tárgyat merész elevenséggel, balladai félhomálylyal, drámai közvetlenséggel és az igazi népdal igazi alakjában és stíljében föltüntették.

Ezeket a dalokat és hagyományokat dolgozta föl a XII. század első felében egy osztrák származású költő, nagy szabású, az egész mondakört felölelő eposzszá. Kétségtelenül osztrák költő volt: ezt bizonyítja az éposz összes reánk maradt változatainak nyelvjárása; ezt bizonyítja az a föltűnő tény, hogy a szerző Ausztriát és hazánknak az osztrák tartományokkal határos vidékét igen jól, sokkal jobban ismeri, mint a monda hazáját s egyik legfontosabb színhelyét, a Rajna partjait. Milyen alakban élt a monda a nép ajkán, mily tartalmúak s terjedelműek voltak az epikai dalok, melyeket fölhasznált, — e kérdésekre nem tudunk válaszolni, de általában valószínű, hogy a monda már a hagyományban is azt az alakot nyerte volt, melyben a reánk maradt époszban előttünk fekszik. A költő tehát nem alakította át a mondát, csak kikerekítette és talán pontosabb

indokolással egységesebbé tette; hasonlóképen kitöltötte a dalok és a mondák hézagait, mellőzve a lényegtelen vagy a cselekvénytől messzebb eső részleteket, háttérbe szorítva a mythikus elemeket, egyformább szellemet és jellemet öltve a nagy mű minden egyes részére. E szellem és jellem pedig a XII. századi lovagi társaságnak volt szelleme és jelleme, azé a társaságé, melynek a költő maga is tagja volt. A XII. század világnézete uralkodik e műben, e század szokásai, divatjai, előítéletei képezik a nagy éposz alapját, háttérét. A pogány isteni Siegfried és a fél keresztyén hún Attila, a félisteni pogány Brunhilda és a vallásos keresztyén Kriemhilda és a többi alakok mind teljesen elveszítették eredeti jellemöket: a XII. század udvari levegője környezi és udvari alakokká teszi őket. Főleg áll ez az éposz első részéről, mely fényes palotákban, pompás udvari székhelyeken boldog lovagok körében játszik. Itt a cselekvény maga indokolja, sőt megköveteli a fényesebb rajzokat. Minél jobban közeledik a cselekvény a sötét sejtelmek és jóslások által hirdetett iszonyú katastrófhához, annál gyorsabban siet a költő az elbeszéléssel, annál rövidebbek és szavakban fukarabbak a külsőségek rajzai. De itt is, Etzel király várában is a XII. századi udvari élet közepette találjuk magunkat. A középkori költő mindig és minden anyaggal szemben csak a maga korát rajzolja, — naivságában eszébe sem jut csak föl is vetnie azt a kérdést, vajjon nem-e más szokások, más divatok, más eszmék uralkodtak más meg más századokban, más meg más embereknél. Ő az emberiség egész történetét csak a maga korának szemüvegén keresztül nézhette.

És vajjon ki lehetett az éposznak e költője? LACHMANN föllépése előtt a kapkodó, módszer nélkül tapogatózó kíváncsiság minden nap más meg más névvel állt elő, hogy a Nibelung-époszt hozzá kapcsolja. Minél nagyobb volt

valamely középkori költő vagy minél mythikusabb valamely középkori név, annál merészebben avatták a nagy mű szerzőjévé. Így tekintette Müller János a nagy híró történetíró Eschenbachi Wolframot az éposz szerzőjének; Bodmer a ‚Klage‘-ból ismeretes Konrád írődeákot, Piligrin püspök emberét; Koch és Adelung Würzburgi Konrádot, a XIII. századi ügyes verselőt; Zeune a magyar származású Klinsort; Schlegel Á. Vilmos Ofterdingen Henriket; Von der Hagen éppen Walther von der Vogelweidét; Roth Károly Emsi Rudolfot, a würzburgi Konrad kortársát; Haas Henrik gravenbergi Wirnt lovagot, Hartmann tehetséges tanítványát; Mosler Károly a rötszakállú Frigyesnek egy jeles emberét, Hausen Frigyest; ¹ — de minek folytassuk? Nevek, nevek, üres nevek ezek, minden indokolás, minden alap, minden jogosultság nélkül előrántva, hogy egy nagyszerű költői koszorút lehessen valakinek homlokára tűzni. LACHMANN föllépésével még ez üres nevek hangoztatása is megszűnt: a dal-theoria mellett az éposz költőjéről nem lehetett szó. De a mint LACHMANN halála után a Nibelungének eredetéről föllállított elméletét megingatták, rögtön fölmerült az egységes hősköltemény egységes szerzőjének kérdése. HOLTZMANN a passauai püspök íródiákját tartotta az eposz költőjének, — egészen téves következtetés alapján, mert a ‚Klage‘, mely Konrad mesterre vonatkozóan egyedüli forrásunk, félre nem magyarázható világossággal mondja, hogy Piligrin embere latin művet írt a nibelungok vesztéről. HOLTZMANN nézete nem is igen talált hívőkre; — annál nagyobb tetszésben részesült PFEIFFER FERENCZ véleménye az éposz szerzőjéről.²

¹ K. VOLLMÖLLER, *Kürenberg und die Nibelungen*. Stuttgart, 1874.

² *Der Dichter des Nibelungenliedes*. Wien, 1862. (*Freie Forschung*. Wien, 1867, p. 1—52.)

PFEIFFER e kérdés módszeres tárgyalásánál az éposz alakjából indult ki. Honnan származik a nibelung-strófa? a nép költői szellemének ősi és eredeti, legalább egy bizonyos korszakban epikai dalok számára általánosan használt versmértéke-e vagy valamely egyes költőnek előhaladott műízlés alapján teremtett versalakja? Ha e kérdések elsejére felelünk igennel, az éposz szerzőjét hiába kutatjuk; de ha az utóbbi kérdést döntjük el igenlőleg, megtalálhatjuk az éposz szerzőjét, mert talán sikerül a nibelungstrófa megalkotóját fölkatatnunk.

A nibelungstrófa nem népies alak, nem is általában használatos versforma, nem volt nemzeti köztulajdon. Verse a négyütemes régi germán, sőt indogermán ösversre vezethető vissza, de a Nibelungénekben alkalmazott formájában oly művészi alkotás, mely nem magától teremhetett, mint a rét virága. Változatossága, módosulási ereje bámulatos; az elbeszélés, leírás, hangulat minden árnyalatához képes simúlni, művészi alkotás, és mégis teljesen megfelel a nép költői és zenei szellemének. A nibelung-vers négy és három ütemből áll, melyeket a sormetszet elválaszt egymástól; négy ily vers alkot egy strófát, két-két verset tompa rím kapcsol egymáshoz; az utolsó versnek második fele egy ütemmel gazdagabb, a mi a strófa befejezettségét külsőleg is érezteti. Hol, kinél találjuk ezt a strófát legelőször? Nem PFEIFFER az első, a ki a Kürenbergi lovagra utal, kinél e versszakkal először találkozunk a német költészetben; de ő az első, ki e tényből messzeható következtetéseket von. A Kürenbergiek előkelő felső-ausztriai nemes család volt, melynek vára, bár porladozó romokban, még ma is ismerek Linz közelében. A dalköltő, kinek keresztnévét nem smerjük, 1120—1140 közt virágzott. Ő az ú. n. nibelungstrófa megteremtője, hiszen egyik fönmaradt dalában vilá-

gosan és határozottan a saját strófájának nevezi e versszakot, melyben dalait megírta. Kedvesének ajkára ugyanis e szavakat adja:

Későn éjféli órán állék erkélyemen ;
 Egy lovagot hallgattam, ott énekelt nekem
 A Kürenbergi módján ; felismertem dalát.
 Vagy hagyja el e tájat, vagy adja meg nekem magát.

A Kürenbergi lovagnál találjuk legelőször e versformát, ő e strófát a maga sajátjának mondja ; — e lovag Ausztriában élt és énekelt, ugyanabban az időben, melyben a Nibelungének, ugyancsak Ausztriában, első alakját nyerte ; — sőt az ő dalai nyelvezet és stílus tekintetében, fordulatokban és képekben föltűnően megegyeznek a nagy német éposz nyelvvel és stíljével. És e föltűnő, bár nem bizonyító indokokat PFEIFFER még egy utolsóval egészíti ki : a versszak a középkori lyrában mindig az egyes költő föltalálása és alkotása volt, melyet senki el nem sajátíthatott tőle. E törvény egészen a XIII. század közepéig volt érvényben, s valóban, csak a XIII. század közepén túl találjuk a kürenbergi strófát idegen költők alkotásaiban is alkalmazva. A XIII. század közepéig csak a Kürenberg dalai és a Nibelung-éposz jelennek meg e versszakban. E versszak a kürenbergi lovag alkotása és kizárólagos birtoka lévén, a kürenbergi lovag a nibelungok vesztéről szóló éposznak a szerzője. Ime PFEIFFER hozzávetése, melytől a valószínűséget nem lehet teljesen megtagadni. De ha biztos volna is, mit nyerünk vele ? Egy újabb üres nevet, mert a kürenbergi lovagról semmit, de épenséggel semmit sem tudunk.

A kürenbergi lovag dalaiban még igen sok az asszonáncz a pontos rím helyett ;* ugyan ilyen lehetett az 1140 körül

* Csak néhány példa : Was : sach, lieb : niet, wunne : kunde,

keletkezett Nibelung-éposz alakja, mert hisz ez alaki gyarlóság nem az egyik vagy a másik költőnek, hanem a XII. század első felében az összes költészetnek jellemző vonása. Minél gyorsabban haladt a német költészet a XII. század közepe óta az alaki tökély felé, annál kellemetlenebbül érezhették a kortársak a hatalmas éposz formai tökéletlenségét. A Nibelung-ének már néhány évtizeddel létrejötté után ódonszerűnek, gyarlónak, javításra szorulóknak tűnt föl. Nem csoda azért, ha már 1170 körül akadt egy ifjabb költő, ki az éposz alaki fogyatkozásait eltávolítani, a tárgyánál fogva igen népszerű költeményt nyelvezet és verselés tekintetében is haladottabb korának színvonalára emelni törekedett. Ez átdolgozó, kinek főtörekvése csak az alak javítására irányult, alig változtatott a mű szerkezetén, stíljén, tartalmán; de valószínű, hogy a kifejezések ereje és szemléletessége, az epikai stíl nyugalma és plastikája sok helyütt csorbát szenvedett, — hiszen nem is képzelhető, hogy a gyarló rímeknek jobbakkal helyettesítése a megváltoztatott helyek stíljének módosítása nélkül eszközölhető lett volna.

De már a század végén megújult az 1170-iki nemzedék viszonya az átdolgozott époszszal szemben. A XII. század végén és a XIII -diknek elején éri el a középkori német költészet virágzása tetőpontját. E költészet eredetiségéről és értékéről eltérők a nézetek, de nem eltérők e költészetnek bámulatos alaki gazdagságáról és tökélyéről. A verselés íly művészete, a rímelés e remeksége, a nyelvnek e kristályszerű tisztasága páratlan az újabb irodalmakban. Csodálhatni-e, ha a költészetnek íly formai remekeihez szoktatott

zinne: *singen*, *sí*: *sín*, *bette*: *wecken*, *hemed*: *edele*, *jār*: *hān*, *geweine*: *scheiden*, *zam*: *man* stb.

ízlés ódonszerűnek, javításra szorulóknak tartotta a Nibelung-éposznak 1170-iki alakját is? és ha, 1190 és 1200 közt két költő is egyszerre, egymásról nem tudva, egymásra befolyást nem gyakorolva, átdolgozták a nagy époszt, mind a ketten első sorban csakis azon szempontból, hogy alaki tekintetben a kor æsthetikai követelményeinek megfelelőbbé tegyék?* Így keletkezett az éposz szt. galleni szövege (*B*), mely az 1170-iki eredetihez híven ragaszkodik és csak a müncheni kéziratban (*A*) nyújt sok tekintetben töredékes és hanyagúl másolt szöveget, — és a LASSBERG-féle kézirat (*C*), melynek szerzője az előtte feküdt szöveget kiegészíteni, a mutatkozó hézagokat kitölteni, az itt-ott fölmerülő ellendmondásokat eltávolítani törekszik. Ez átdolgozó még az éposz címét is megváltoztatta. *Der Nibelunge Not*, a mi kétségtelenül az eredetinek címe volt, csak az éposz befejezésére látszhatott neki illeni, azért *Der Nibelunge Lied* címmel helyettesítette.

Csak ez alakokban, az 1190 és 1200 közt keletkezett átdolgozásokban jutott a Nibelung-éposz az utókorra. Ki tartotta volna szükségesnek, hogy e javított és a kor ízlésének megfelelő szövegek mellett még a régi, a kor szempontjából elavult, különben már nyelvi tekintetben is félig érthetetlen szövegeket a végenyészettől megóvjá? Azért nem is szólhatunk a költeménynek sem 1140-iki, sem 1170-iki alakjáról; — reánk nézve csak az éposznak a XII. század legvégén vagy a XIII. század legelején létrejött alakja lehet, úgy a kutatásnak, mint az élvezetnek tárgya.

* De még ez utolsó átdolgozásokban is maradtak asszonánczok és tökéletlen rímek, melyek valóságos 'romjai egy régibb eredeti alaknak'. Így főleg, a hol *Hagene* a vers végén áll; e névre rímeknek pl. *gademe*, *samene*, *degene*, *manege*!

A Nibelung-ének kétségtelenül a világirodalomnak egyik legkiválóbb, a középkori német irodalomnak bizonyára leg-hatalmasabb alkotása.* Értékének és hatásának egy fontos eleme a *tárgyban* rejlik: a nibelung-monda maga a népköltészet legbámulatosabb termékei közé tartozik. De azért az éposz szerzőjének is nagyok érdemei, ha nem is kételkedhetünk abban, hogy a nép ajkán élő dalok eredetiség és frissesség, közvetlenség és plastika tekintetében nagyobb műre mek voltak a magok nemében, mint az éposz, főleg reánk maradt alakjában, mint nagy szabású epikai alkotás. A költő, kitől a Nibelung-ének mai alakját nyerte, lovag és műköltő volt: az udvari közönség számára írt, az udvari költészet termékeit utánozta, az udvari élethez törekedett közelébb hozni a népvándorlás óriási mozgalmaiban gyökeres óriási alakokat. Tévedés azért, a Nibelung-éneket nép-éposznak nevezni és tekinteni, oly értelemben, melyben az Iliast és Odysseát vagy a Kalevalát nép-époszoknak nevezük, — hiszen a költő legalább is módosította, sőt valószínűleg lényegesen módosította a népies dalok eredeti jellegét, és egy egészen más világnak és kulturának tükrévé tette művét. Igaz, műéposznak sem nevezhetjük és nem állíthatjuk egy sorba Vergilius „Aeneis“-ével vagy Tasso „Megszabadított Jeruzsálem“-ével, melyek a népköltéssel, még a földolgozott anyag révén is csak igen laza vagy éppen semmi kapcsolatban nincsenek. Középhelet foglal el az igazi nép- és az igazi műéposz közt: népies anyagon nyugvó műtermék, naiv alapra fektetett tudatos alkotás; a népköltészet-hez való pontos viszonyának megállapítását az alapjául

* Az éposznak igen szép és beható æsthetikai elemzését és méltatását adja Szász Károly, *Világirodalom époszai*, II. 196—326. l. Ugyanő igen sikerülten fordította le a Nibelung-éneket magyarra.

szolgáló régi nemzeti dalok elveszte lehetetlenné teszi. Korán hasonlították már az Iliashoz, — először MÜLLER JÁNOS 1783-ban, ki az Iliast magasabbra helyezi ugyan, de nyomban utána és mellette csak a német époszt hiszi fölemlíthetőnek; utóbb a felköltött nemzeti lelkesedés és büszkeség egyes vérmesebb hazafiakban a görög éposz fölébe helyezte. Ez összehasonlítások és mérlegelések indokolatlanok és csak eszmezavarra vezetnek. A görög és német éposz éppen csak mint nagyszerű események költői elbeszélései kerülhetnek egy sorba; minden egyéb tekintetekben inkább ellentétben állnak egymással, semhogy hasonlítaniuk egymáshoz.

A Nibelung-ének főjellemző vonásai és egyszersmind legkiválóbb jelességei tárgyának rendkívül erős tragikuma, mely ismételve drámai földolgozására csábította a modern költőket;* szerkezetének egységes, kerek befejezettségre jutott szilárdsága, melyben a görög Iliast messze fölülmúlja; a jellemzés sokoldalúsága és művészete, melyben a görög époszszal legalább is egy magaslaton áll. Csekély jelentőségű csirákból származik a borzasztó végzet, mely felisteni hősöket és hatalmas népeket megsemmisít; és e megsemmisülés megrázó következetességgel folyik a szereplők jelleméből és a viszonyok kényszerűségéből. Siegfried, az egyenes lelkű és tiszta hős, hűtelen lesz önmagához, midőn, hogy Kriemhilda kezét megnyerje, aljas csalással a gyáva és tehetetlen Gunther hatalmába keríti a fejedelmi Brunhildát. E vétsége vesztét okozza, és a szeretetreméltó levante halála kiforgatja kedélye mélyében szerető nejének jellemét, ki naiv leánykából és boldog hitvesből véres bosszút lihegő furiává lesz, ki előbb le sem teszi a véres kardot, míg

* HEINRICH G., *A Nibelung-monda német földolgozásai*. Közlöny, I. 372.

a Siegfried gyilkosai, legközelebbi vérrokonai, élettelenül porban nem hevernek lábainál. Kriemhilda alakját méltán a költészet legnagyobb remekei mellé állítják; „a legmerészebb átalakulás lélektanilag mély és való fölfogása” e hatalmas nőben valóban páratlan a világirodalomban. A tárgy tragikuma csak szilárd szerkezetben juthatott kellő érvényre, és e szilárd szerkezet drámai jelleget kölcsönöz az egész műnek. Kriemhilda áll kezdettől végig a cselekvény előterében; ő vele kezdődik az éposz:

Burgondban régidőben egy szép leányka nőtt,
A kinél bájosabbat még nem nevelt a föld.
Kriemhilda volt a neve —

és már itt elárulja a költő végzetalkotó, vészthozó szerepét:

Sok hősnek kellett érte veszíteni életét.

Kriemhildaért jön Siegfried Wormsba, ő érte csálja meg Brunhildát és teszi a királynét és Hagent a maga halálos ellenségeivé. Kriemhilda furdaló lelkiismerete és rossz sejtelmái adják a megsebezhetetlen hőst ellenségeinek kezébe, mert ő árulja el az egyetlen helyet imádott férje testén, a hol a fegyver behatolhat. Fájdalma Siegfried meggyilkolása után leírhatatlan; undorral és mély gyűlölettel vonul el rokonaitól, legjobban teljesen szeretne elzárkózni a világtól. De nem teheti, mert férje nem maradhat megbosszúlatlan: belső hajlam nélkül, sőt bizonyos rémüléssel lesz a hún király nejevé. Sem Etzel szeretete, sem népének hódolata, sem kis fia játécai nem altathatják el borús lelkében a bosszú sötét terveit. Végre megjött az évek óta áhítozott percz, a burgundok bevonulnak Etzel várába és Kriemhilda tudja, mert elhatározta, hogy egyikök sem tér vissza hazába. Mind lekonzoltatja őket, és végül maga is, kit az ősz

Hildebrand fölindulásában levág, holtan rogy az óriási magasságig fölhalmozott holttetemekre.

A többi alakok rajza éppen oly következetes és biztos. És mily nagy a szereplők száma és jellemök sokfélesége! A nyílt szívű, tiszta lelkű Siegfried mellett áll a gyöngye, minden külső hatásnak engedő Gunther; az erélyes Gernot mellett a gyermeteg kedélyű ártatlan Giselher; a keleti tétlenségben a küzdő pártok fölött fejedelmi méltóságban nyugvó Etzel mellett a hatalmas és bölcs Detre, leghívebb emberével, az öreg Hildebranddal. És mily remekei a jellemzésnek: Hágen, Volker és Rüdiger! Hagen egymaga is megalapíthatta volna egy nagy költő hírnevét; „bösznek” (*grimm*) nevezi a költő, de csak urának elleneivel szemben az, mert e hatalmas és félelmetes herosznak lelkét a legszebb és legnemesebb érzés tölti el, melyről a középkor tudott: a tántoríthatatlan hűség ura és ennek családja iránt. E hűségében gyökerezik minden szép és minden gonosz tette; e hűsége folytán döfi gyilkos lándzsáját az isteni Siegfriedbe, ² i neki semmit sem vétett; ugyan e hűsége folytán követi urait a húnok országába, bár biztosan látja, hogy mindnyájan a kérlelhetetlen halálba mennek. Méltó társai Volker, a vándordalnok, ki a hegedű vonóját éppen oly mestereleg forgatja, mint a kardnak gyilkoló vasát, és a vendégszerető Rüdiger, kit a végzet ellentétes kötelelességek közé állít, és a ki, vérző szívvel bár, de esküjéhez híven, a vazallusi hűségnek föláldozza családja boldogságát és saját életét.

A hűség a középkori költészet legmagasztosabb, legünnepelebbebb erénye, — látszik, hogy mélyen gyökerezik a nép lelkében, — és a hűség minden neme közt első sorban a vazallusnak hűsége hűbérura iránt. Már Tacitus mondja (*Germ.* 14), hogy becstelenné vált az a férfi egész életére, ki a csatatéren elesett urát elhagyta, és ugyanaz a római tanú

beszéli (*Annal.* XIII, 54), hogy midőn 59-ben Kr. u. a friez küldöttség Rómában járt és Pompejus színházában megjelent, itt úgy hallotta, hogy a bátorságuk és Róma iránti hűségök által kitűnő népek küldöttei külön helyen ülnek: „Nincs halandó, — kiáltottak föl, — ki bátorságban és hűségben a germánokat fölülmúltná!” és leültek a senatorok mellé. A középkori költészet legszebb alakjai — Kriemhilda, Hagen, Rüdiger, Kudrun, Wolfdietrich, — a hűség valóságos megtestesítései. A gyémánttal hasonlították össze a hűséget, mert épp oly értékes és épp oly szilárd. A külföldi elbeszélések közül is azok lettek legnépszerűbbek Németországban, melyek a hűség dicsőítésén alapszanak: Amicus és Amelius, Athis és Prophilius, Genovefa, Crescentia történetei még ma is élnek, bár módosított alakban, a nép emlékezetében, és a német népregék javarésze a hűség szépségét és áldásait hirdeti. És megfordítva: a hűtelenség, mely mint álnokság és árulás, mint megbízhatatlanság és jellemtelenség jelentkezik, a bűnök legcsúfabbika: a középkori tanítóköltészet ki nem fárad a hűtelenség aljasságának és bűnösségének rajzában. „A hűtelenség az első és fő kötél, — mondja Berthold szerzetes is, — melylyel az ördög az embereket elfogja és magához köti.”

De térjünk vissza a Nibelung-énekhez, melyet túlzás nélkül a hűség époszának lehetne nevezni, mert hiszen középkori fölfogás szerint hűség kapcsolja Kriemhildát Siegfriedhez, és iszonyú bosszúja csak e tántoríthatatlan hűségének érvényesülése. De nemcsak alakjainak jellemzésében mester az eposz költője: igen sikerültek rajzai is. Mily gyönyörű kép, midőn Siegfried és Kriemhilda először találkoznak, mily festői a Siegfriedre nézve végzetes vadászrajza, mily változatosak és megrendítők a katastropha iszonyú harcrai. Brunhilda harcjátékai, a királynék czívő-

dása, Hagen és Volker örökődése az utolsó éjjelen az epikai költészet legszebb alkotásai közé tartoznak. De az éposznak nem minden részlete sikerült. Ha Horatius a homéroszi költemények fölül nem múlt mesteréről mondhatta, hogy néha szundikál, áll ez fokozott mértékben a Nibelung-ének szerzőjéről. Udvari ízlése valószínűen sokat mellőzött, a mit a népköltészet nagyszerű vonásokban megalkotott, sokat közönségessé és conventionálissá tett. Az ünnepek széles rajza, a fegyverek és ruházatok terjedelmes leírása, egyes, a népköltészet szellemével össze nem férő vonások fölvétele elegendé mutatják, hogy a költő egyénisége és műveltsége nem a nemzeti költészet talajában gyökerezik. De azért nem lett az époszból lovagregény. A középkori lovagregényektől éles vonások választják el a Nibelung-éneket. Amott történetes kalandok, kellő belső összefüggés nélkül, a véletlen játékára alapítva, sokszor csak a hősnek alakja és egy külsőleg alkalmazott alapeszme által annyira a mennyire egy egészszé összekapcsolva: itt erősen indokolt, hatalmas szenvedélyekben gyökerező egységes cselekvény, mely drámai erővel foly le katastrópháig; amott a történetek külső rúgók hatása alatt fejlődnek, csak külsőleg kapcsolva az árnyékszerűen rajzolt szereplőkhöz: itt a cselekvény egész folyama, még az epizódok is, a lélektanilag mesteri kézzel jellemzett alakokban gyökerezik és teljesen független az epikai gépezet bábjaitól; amott a költő folyton előtérbe tolakodik, okoskodásaival és nézeteivel irányt szabva az olvasó fölfogásának és ítéletének: itt a szerző teljesen eltűnik műve mögött, legfeljebb itt-ott balsejtelmeinek adva rövid fölkiáltásokban elegikus kifejezést; amott egy képzelt ködvilág, mely sohasem teszi reánk a teljes meggyőző való-
nak hatását: itt nem ugyan a népvándorlás korának, de legalább a költő századának reális rajza, mely még Brun-

hilda félmythikus epizódját is hihetővé, elfogadhatóvá teszi; amott a csodálatosnak, meseszerűnek terjedelmes szerepe, mely annál csekélyebb hatású, mivel érezzük, hogy a költők nem hisznek e túlvilági hatalmakban, melyeket csak kényelmes gépezetül használnak: itt a mythikus elemek mesteri fölolvasztása tiszta költészetté abban az egy gyönyörű jelenetben, melyben a Duna tündérei, emlékeztetve Macbeth boszorkányaira, tudatosság fokára emelik Hagen régi rossz sejtelmeit. A Nibelung-eposz a középkori német költészetnek legnagyobb remeke, a világirodalomnak egyik legértékesebb terméke, melynek varázserejét a századok nem csökkentették, melynek hatalmas költői erejét újabban a külföld nemzetei is fölismerték.

A Nibelung-éneknek némileg utóhangja a Panasz („Die Klage“) című, rövid rímpárokban írt költemény,¹ mely a húnok földjén elesett bajnokok halálát siratja és holttesteik eltakarítását meséli. A „Panasz“ alapját az elesettek sorsa képezi: innen van, hogy a költemény jóformán újra teljesen elbeszéli a Nibelungok történetét, a nagy éposz egész tartalmát. A költő egy latin könyvet említ forrásául, melyet Piligrin passauai püspök (+ 991) Konráddal, íródeákjával, megíratott, de említi egyszersmind, hogy e borzasztó történetet azóta is sokszor megénekelték, német nyelven is. A költemény nem maradt eredeti alakjában reánk; éppen olyan vagy nagyon hasonló átdolgozásokon ment keresztül, mint a Nibelung-eposz maga, melynek eredeti alakját a „Klage“ szerzője, ki kétségtelenül pap, de türelmes pap volt, ismerte.² Költői és mondattörténeti szempontból a „Panasz“

¹ Legújabbán kiadta BARTSCH KÁROLY, Leipzig 1875; németre fordította FRZ. OSTFELLER, Leipzig 1854.

² W. GRIMM, LACHMANN és MÜLLENHOFF szerint a „Klage“ ugyan-

csekély jelentőségű munka, s voltaképen csak egyetlen jelenete ragadja meg az olvasót: Rüdigernek életben maradt hét apródja haza hozzák Bechelarenbe az elesett bajnoknak lovát és fegyvereit és nem merik Rüdiger nejének és leányának a borzasztó katastróphát bevallani. De ezeket a baljóslatú álmok már előkészítették, és most mind sűrűbben és sürgősebben ostromolják az apródokat kérdéseikkel, míg végre az egyik ifjúnak szemébe könyek tódulnak s erre a többiek is hangos zokogásba törnek ki, mire a nők a borzasztó igazságot fölismerik.

A „Klage” is bizonyítja, mit egyéb forrásokból is tudunk, hogy a nibelungokról, az egyes hősökről és tetteikről sokat énekelt a nép. Ez énekek elvesztek, — hogyan is maradhattak volna meg a nagy éposz mellett a nép emlékezetében! Egyetlen egy ily költemény jutott az utókorra, ez is egy késő alakjában: a *Siegfried-dal* („Der hürnen Seifried”), mely a halhatatlan hősnek ifjúkori történetét tárgyalja.* Költője ismeri az egész Nibelung-mondát, ezéloz Siegfried halálára Hagen kezétől és a burgundok vesztére a húnok országában. De dalának tárgyát csak az ifjú Siegfried kalandjai teszik, és ez elbeszélése lényeges pontokban tér el a Nibelung-ének előadásától. A „Siegfried-dal” szerint sárkány rabolja el Kriemhildát, Gibich wormsi király leányát, és Siegfried egy törpének, Eugelnek segítségével öli meg a sárkányt és szabadítja meg a szép szűzet, ki aztán nejévé lesz. Kriemhilda testvérei itt Günther, Girnot és

azon költő műve, ki a „Biterolf” cz. elbeszélő költeményt írta. Csakugyan feltűnő a hasonlatosság a két mű közt. De ovatosságra int az a tény, hogy a mondák ismerete igen eltérő a két munkában.

* Több XVI. századi nyomtatásban maradt fenn; újabb kiadása HAGEN *Heldenbuch*-jában, Berlin 1825, II. kötet. E költemény tárgyát dolgozta föl HANS SACHS 1557-ben drámává.

Hagen, kik utóbb irigységből megölik a hőst. Giselher és Brunhilda nem fordulnak elő. A költemény, mely igen durva és teljesen értéktelen verselmény, egészen világosan több régibb dalból van külsőlegesen összetákolva.¹ Innen összefüggéstelensége és ellenmondásai. Irodalomtörténeti szempontból csak annyiban fontos, mert bizonyítja, hogy a nibelungokról eltérő tárgyi mondák éltek a népben, és hogy a németek még a XVI. században is énekeltek Siegfriedről, sárkányviadaláról és gyilkos haláláról.

A XVI. századon innen megszűnik minden hagyomány — legalább eredeti alakjában. Mert teljesen nem feledkezett meg a nép a Nibelungokról, főleg Siegfriedről, csakhogy alakja lényegesen módosult: a hősmondából néprege lett, mint néprege lett a régi mythoszból is. A főszege napisten ragyogó alakjából kifejlett dicső mondai hős végre mint seprükötő gyerek vagy bukó paraszt, mint vadász-legény vagy disznópásztor, a legjobb esetben, mint szegény kovácsmester fia él ma nemzetének emlékezetében.² Brunhilda emléke már a XII. században elhomályosult, de „Dornröschen” (Tüskerózsa) története, mely a pogány valkyrja történetének félreismerhetetlen változata, a német nép legkedvesebb és legelterjedtebb meséinek egyike.

2. Hegelinge.

A középkori német epikai költészetnek remeke, a *Nibelungenlied*, mellett századunk harmadik évtizede³ óta a

¹ AUG. RASSMANN, *Deutsche Heldensage*, I. 342. — K. GOEDEKE, *Deutsche Dichtung im Mittelalter*. Dresden, 1871². 552. 1.

² A GRIMM testvérek gyűjteményében a 60., 90., 92., 93. és 111. számúak. V. ö. RASSMAHN, *D. Heldenage*, I. 330—410. 1.

³ Fölfedezte PRIMISSER ANT. 1817-ben s kiadta 1820-ban.

Kúdrún,¹ a hegelingek éposza, méltán magára vonta a tudósok és élvezők figyelmét. De igazi értéke szerint ma sincs méltatva. Sorsa egyáltalában sajátságos és igen kedvezőtlen volt. A monda hazája Skandinávia és a német tenger szigetei. Itt keletkezett, itt élt századokon keresztül a nép ajkán, mely bizonyára dalokban is dicsőítette a szerencsétlen királyleány szerelmét és hűségét. De e dalok, — egy töredékes és már alig érthető shetlandi ballada kivételével,² — mind elvesztek és csak a monda maga jutott mint élő hagyomány Németországba, hol először az alsó Rajna vidékén és utóbb Bajorországban nyert második hazát. Itt egy elsőrangú epikai költő, kit sorsa, nem tudni hol és milyen körülmények közt, a tenger csodáival megismertetett volt, ragadta meg e szép tárgyat, melyet egységes szerkezet, életteljes jellemzés és vonzó előadás által kitűnő költeménynyé dolgozott föl. Ez körülbelül ugyanakkor vagy csak kevéssel később lehetett, midőn a nibelungok iszonyú katastrófájáról szóló ének reánk maradt alakját nyerte. De a Nibelung-eposz létrejötte kettős tekintetben nagy csapás volt a Kudrun-époszra nézve: egy oldalról háttérbe szorult az idegenebb és ismeretlenebb tárgyú, 'Kudrun' a roppant népszerű anyaga által is kitűnő, 'Nibelungenlied' mellett, úgy hogy, legalább a rendelkezésünkre álló források tanúbizonysága szerint, soha igazi népszerűsége nem jutott, — hiszen nem maradt reánk egyetlen középkori kézírata sem, és soha, sehol középkori író nem tesz róla említést; és más oldalról akadt költő, még pedig nem önálló vagy nagyobb tehetségű költő, kit a Nibelung-eposz alaki és stílbeli szépségei, de bizonyára a nagy költe-

¹ HEINRICH G., *Kudrun, a monda és az éposz*. Budapest, 1885.

² E ballada az eredeti Hilde-mondához fűződő Herwig-mondának legrégibb alakja. HEINRICH, *Kudrun*, 36. l.

mény páratlan népszerűsége is azon veszedelmes kísérletre bírtak, hogy a Kudrun-époszt a „Nibelungok” mintájára átdolgozza, illetőleg, csekély hivatottságánál fogva, idegen czafranggal fölékesítse és így művészi jellegét sok tekintetben elrontsa. De a költemény balsorsa ezzel még nem ért véget. Ha legalább *ez* alakjában jutott volna az utókorra! Sajnos, csak egyetlen kéziratban bírjuk, ezt pedig a XVI. században, tehát három századdal a munka létrejötte után, egy osztrák vámszedő másolta,¹ ki tájékozatlanságból, számos helyen félreértve vagy egyáltalában nem értve a régi szöveget, sokat rontott az előtte fekvő eredetin, és azonkívül nyelvét és stílusát teljesen megnyomoritotta, mert saját tökéletlen dialektusába, a XVI. századi osztrák népnyelvre írta át a XIII. század elején keletkezett és a legszebb német-séggel, a Hohenstauf-korszak költői nyelvéen írt époszt. Ez alakjában is soká eltemetve, senkitől nem ismerve, senkitől nem sejtve hevert a középkori költészetnek e szép emléke Tirolnak egy félreeső várában, Amrasban, míg végre a jelen század második évtizedében fölfedezik és 1820-ban sajtó alá kerül. Ez időben, négy évvel Lachmann korszakalkotó föllépése után, a Nibelung-kérdés állt az érdeklődés előterében, és így nem csoda ugyan, de azért nem kisebb csapás, hogy most meg, nem törődve az újonnan fölfedezett mű költői szépségeivel, csak a Nibelungoknál alkalmazott elaprító daltheoria áldozatává tették,²

¹ Ried János bozeni vámszedő írta össze 1504—1515 közt, I. Miksa császár megbízásából, azt a nagy kéziratot (*Das Heldenbuch an der Etsch* nevezi egyik levelében a császár), melyben a Kudrun-éposz a „Nibelungének” és a „Biterolf” közt foglal helyet. L. fönt 263. l.

² ETTMÜLLER LAJOS 1841-ben és MÜLLENHOFF K. 1845-ben megjelent kiadásaikban.

eredeti és nem eredeti versszakokat, a régi dalokat és a későbbi toldásokat keresték benne.

Keletkezésekor a közönség részvétlensége és ügyefogyott költők átdolgozásai nyomorították meg, új életre ébredésekor a szövegkritika egyoldalú mestereinek szörszálhasogatásai támadtak ellene. Saját hazájában a fordítók és modernizálók is kegyetlenül bántak vele, a külföldön egyáltalában nem igen vettek tudomást róla. Pedig a Kudrun-éposz mind tárgyánál, mind történeténél, mind költői értékénél fogva a világirodalom legérdekesebb termékeinek egyike, mely mind ezen tekintetekben a nibelungok iszonyú vesztéről szóló hatalmas éneknek méltó párja. Kevésbé nagyszerű ugyan, de kellemben és melegségben gazdagabb, mint a tragikai tárgyú, megrázó Kriemhild-éposz.

A Kudrun-éposz tárgya voltaképen három részre oszlik; Kudrun története az egész mese harmadik, utolsó része; középső részét szüleinek, első részét nagyszüleinek története teszi.*

Sigebant írlandi királynak hét éves kis fiát egy ünnep alkalmával elragadja egy óriás grifmadár és elviszi fészkébe. Ebből a gyermek véletlenül kiesik és egy barlangra talál, melyben három királyleány, kiket szintén a grifmadár rablott volt el, tartózkodnak. Ezek fölnevelik a fiút, ki jeles vitézzé lesz, megöli a grifet és a királyleányokkal együtt szerencsésen visszatér hazájába, Baljan írlandi fővárosba. Itt a legnagyobb örömmel fogadják, mire Hagen a királyleányok egyikét, indiai Hildét, nőül veszi és atyjának trón-

* Az egész éposz harminczkét énekben (äventiure) 1705 versszakból áll. Fent jelzett részei: 1. Hagen és Hilde I—IV. ävent., 1—203. versszak; — 2. Hettel és Hilde V—VIII. ävent., 204—562. vsz.; — 3. Herwig és Kudrun IX—XXXII. ävent., 563—1705. vsz.

ját elfoglalja. „Minden királyok ördöge” a vitéz és kegyetlen Hagen neve. A királynak és nejének leányuk lesz, kit anyja nevén Hildének neveznek. Szépsége sok kérőt csal Irlandba, de Hagen fölakasztatja a királyok házlátó követeit, mert csak oly vitéznek hajlandó leányát nőül adni, ki épp oly erős, milyen ő maga.

De azért a kérők nem mondanak le a szép czélről, csak-hogy csellel törekszenek elérni, mit erejükkel nem ejthetnek birtokukba. Így Hetel, a hegelingek királya, is nőül kívánja Hagen csodaszép leányát s követséget küld Irlandba, melynek tagjai Wate, a rőfnyi széles szakállú borzasztó hős, Frute, a bőkezű vitéz, és Horant, a legjelesebb dalnok. Ezek kereskedőkül öltözve számos kincscsel, de egy-szersmind hajójokban elrejtett hétszáz vitézzel indulnak Baljánba, hol Hagen őket, mivel állítólag Hetel üldözése elől menekültek, de gazdag ajándékaik által is megnyerve, oltalmába veszi. A vitézek az udvarnál is megjelennek és itt Horant annyira elbájolja énekével a hallgatókat, hogy az ifjú Hilde szobájába hivatja a dalnokot, hogy még több éneket halljon tőle. Horant ez alkalommal tudatja Hildével ittlétök célját, mire a királyleány késznek nyilatkozik Hetel hitvesévé lenni. Most elbúcsuznak Hagentól és kéri a királyt, hogy távozásuk előtt tekintse meg udvari népével kincseiket. Hagen másnap lemegy nejével és leányával a partra, hol az idegenek Hildét ügyesen elválasztják szüleitől, hajójokra viszik és elvitorláznak. Hildével marad a hú Hildeburg is, a portugalli királyleány, ki az öreg Hildével együtt a grifeknél volt és azóta hú társa. Hagen rögtön hajót szereltet föl, de azalatt a rablók Waleisba, Hetel egyik tartományába, jutottak, hol a hegeling király örömmel fogadja szép aráját. Hagen másnap ide érkezik, s most elkeseredett harcz támad, melyben a felbőszült Hagen

Hetel királyt és a kérlelhetetlen Wate Hagent megsebesíti. Hilde kiengeszteli atyját és a béke helyreáll. Hagen új hazájába kíséri leányát és tizenkét napig tartózkodik itten. Hazatérve tudatja nejével, hogy leányuk igen boldog, oly annyira, hogy ha még annyi leánya volna is, kész lenne mindnyájokat a hegelingek országába küldeni.

Hildének két gyermeke születik, egy fia Ortwin és egy leánya Kudrun, ki még anyjánál is szebb. Elsőben Siegfried morlandi * király kéri meg kezét, de Hetel visszaútasítja a kérőt, ki fenyegetve távozik. A második kérő Hartmut, Lajos normann királynak és a bösz Gerlindnek fia, ki atyja ellenzésével nem törődve, hallgatva anyjának biztatásaira, követeket küld Hetelhez, kik leánya kezét a normann királyfi számára megkérjék. De Hetel visszaútasítja ezt a kérőt is, mivel atyja, Lajos, hajdan Hagennek vazallusa volt és így Hartmut nem egyrangú Kudrunnal. A harmadik kérő, Herwig seelandi király, kit szegénysége miatt lenéznek, szintén kosarat kap. Nehány év múlva Hartmut álruhában megjelen Hetel udvarában és fölfedi magát Kudrunnak, ki jóakarólag inti, hogy hagyja el az országot. Hartmut távozik, de elhatározza, hogy karhatalommal megszerzi Hetel leányát. Most Herwig haddal támadja meg Hetelt, de Kudrun, ki már megszerette a szép ifjút, békére bírja a küzdő feleket, mire Herwig menyasszonyává lesz.

* Ez eredetileg az északi tengernek egy partvidéke; a költeményben félreértésből „szerecsenek országa”, talán a. m. „normann-ország” lett belőle, mert a középkorban gyakran nevezik a normannokat szerecseneknek (elsőben szaraczénoknak). Siegfried, Mòrlant királya, valószínűen azonos azon Siegfried dán királylyal, ki a IX. század második felében sokat háborúskodott a frankokkal, 885-ben és 886-ban Párist ostromolta és 887-ben a friezek ellenében elesett.

A menyekzöt egy év múlva szándékoznak megtartani. De ezalatt Siegfried, ki Kudrun eljegyzéséről értesült, haddal ront Herwigre. Arája rögtön ráveszi atyját, hogy segítse vejét, mire Hetel sereget gyűjt és Herwig seregével egyesülve egy várba szorítják és ostrom alá fogják a szerezseket. Hetel megüzeni övéinek, hogy Herwig ügye kedvezően folyik. De Lajos és Hartmut megtudják, hogy a hegelingek királya távol jár hadi népével, és 23,000 vitézből álló nagy sereggel teremnek Hetel országában. Hartmut még egyszer követeket küld Kudrunhoz, hogy kezét megkérje, de ez visszaútasítja kérését, mert már Herwig arája. Erre a normannok megtámadják s ostrommal beveszik Hetel várát, és 62 szűzzel együtt, kik közt a hű Hildeburg is van, magokkal viszik Kudrunt. Hilde rögtön követeket küld férjéhez és vejéhez, kik Siegfrieddel békét, sőt szövetséget kötnek és üldözőbe veszik a rablókat. A hegelingek a Wulpensand nevű szigeten utólérik a pihenő normannokat. Iszonyú vérengzés támad, mely késő estig tart. Lajos megöli Hetelt, kinek emberei, urok halálát megbosszulandók, újra hevesen megtámadják a normannokat. De a sötétben saját embereiket vágják le; azért félbeszakasztják a harczot reggelig. A normannok azonban az éj homályában hajóra szállnak és megszöknek a fogoly nőkkel. A hegelingek reggel az ellenségnek hült helyét találják, de egyszersmind belátják, hogy nem képesek a rablókat üldözőbe venni; azért eltemetik a halottakat, ellenségeiket is, és visszatérnek hazájokba. Hetel sírja fölött kolostor épül. Haza érkezve elhatározzák, hogy megvárják az új nemzedék fölserdültét, azután bosszút állanak Hetelért. A tervezett hadjáratban Siegfried is kész részt venni.

Ezalatt a normannok közelednek hazájokhoz, és Lajos

újra fölszólítja Kudrunt, hogy legyen fia nejévé. Tagadó válaszára a felbőszült király a tengerbe dobja Hetel leányát, de Hartmut kimenti a habokból. Normandiában Gerlint királyné és leánya Ortrun nyájasan fogadják Kudrunt, de ez csak Ortrunt csókolja meg, az öreg királynét visszaütésíti. Gerlint, midőn szép bánással czélt nem ér, minden kigondolható lealázó szolgálai munkára kényszeríti a királyleányt, kinek a szobákat kell söpörnie, a kályhákban tüzet raknia, a tengerben a ruhát mosnia. Hartmut, negyedfél év múlva hosszas hadjáratokból hazatérve, elijed Kudrun látásán, és jobb bánásra akarja bírni anyját, de siker nélkül. Csak annyiban javul állapota, hogy a hű Hildeburgot melléje adják, míg eddig összes hölgyeitől el volt választva.

Tizenhárom évvel a megszöktetés után Hilde 70,000 vitézből álló sereget küld Normandiába. Wate, Frute, Horant és Kudrun testvére Ortwin részt vesznek a hadjáratban. A Wulpensandon, hol az elesettek sírját fölkeresik, Siegfried is hozzájuk csatlakozik. Kedvezőtlen szél a Mágneshegy felé hajtja őket, melynek belsejében roppant gazdag nép lakik; de végre megfordul a szél és ők szerencsésen elérkeznek a normann partra, hol egy erdő mögött horgonyt vetnek. Másnap partra szállnak, mire Herwig és Ortwin kémútra indulnak. Kudrun és Hildeburg hideg bőjti időben mossák a bős Gerlint ruháit a tengerben, midőn egy madár, Isten-től küldve, közeledik feléjük és megjósolja nekik megszabadítóik közeledtét. E jó hírre keveset dolgoznak a didergő leányok, miért Gerlint őket megdorgálja. Másnap hó esett, de nekik újra mezitláb kell a partra lemenniök, mert a királyné nem akar cipőket adni. Ekkor megérkeznek egy csónakban Herwig és Ortwin, kik elől a leányok menekülni készülnek, de utóbb megvárják őket, mire fölismertik egymást. Herwig megöleli és számtalanszor megcsókolja

aráját, kit rögtön magával akar vinni; de Ortwin a többi foglyokra is gondol és nyílt csatában akarja visszanyerni azokat, kiket erőszakkal elraboltak volt. A férfiak tehát visszatérnek a sereghez, Kudrun pedig a tengerbe dobja a ruhát. Gerlint fenyegetésére kijelenti, hogy most már kész Hartmut nevévé lenni, mire szép ruhákat kap és hölgyeit is visszanyeri, kikkel az örömhírt közli.

A hegelingek Wate tanácsára éjjel Lajos vára alá eveznek és kora reggel partra szállnak. A vár öre jelenti az ellenség közeledtét. A csata megindul: Hartmut megsebesíti Ortwin és Horantot, Lajos Herwiget, kit emberei a csataterrről elvisznek. De Kudrun vőlegénye rögtön visszatér és levágja Lajos királyt. Gerlint meg akarja öletni Kudrunt, mit Hartmut megakadályoz. Ortrun kéri Kudrunt, hogy mentse meg bátyját, kit Wate megtámadott. Kudrun vőlegényét küldi Watéhez, de ez földhöz vágja Herwiget. Hartmut fogságba esik. Wate iszonyúan dühöng az elfoglalt várban. Ortrun és kísérete Kudrunhoz menekülnek, kinél most Gerlint is rejtőzik, de Wate megtalálja és megöli, hasonlóképp Hergartot is, Kudrunnak egyik fogolytársát, ki a normann pohárnokkal szerelmi viszonyt szőtt és Kudrun-tól elpártolt volt. A győztesek az összes foglyokkal és számos kincscsel együtt visszatérnek a hegelingek országába; (csak Horant és Morung, Nifland hercege, Hetel királynak egy hű vazallusa, maradnak Normandiában.) Hilde nagy örömmel fogadja leányát, és, ennek kérésére, Ortrunt is. Végül hármas menyekzöt ülnek: Herwig Kudrunnal, Ortwin Ortrunnal és Hartmut Hildeburggal. Sőt még Siegfriednek is eljegyzik Herwig nővérét. Fényes ünnepélyen gazdag ajándékokat osztogatnak, mire Hartmut és Hildeburg visszatérnek Normandiába, honnan Horant, miután a történetről értesült, hazamegy Dániába. Siegfried is hazatér

Herwig nővérével, végre a sokat szenvedett Kudrun is követi férjét Seelandba.

Ime a Kudrun-éposz tárgya, mely régi mythikus jellegét (l. fönt 46. l.) teljesen levetköztette, és csak csekély, mellékes, majd teljesen elhomályosult vonásokban emlékeztet eredeti forrására, az ősgermán mythoszra.¹ Keletkezéséről, történetéről, szerzőjéről semmit sem tudunk. Nyelvéből, alakjából, némely történeti czélzásából² bizton következtethetjük, hogy a Nibelung-ének után és részben a nagy éposz befolyása alatt, tehát a XIII. század elején Ausztriában keletkezett. Versszaka a Nibelung-strófa módosítása: ugyanoly versekből áll, mint a Nibelung-strófa és szintén négy-négy vers alkot egy versszakot; de a második verspár nőrímekre végződik, és a negyedik versnek második fele nem négy, hanem öt ütemből áll. Stílje is világosan emlékeztet a Nibelung-énekekre, melynek fordulatait, kifejezéseit a 'Kudrun' szerzője átveszi és utánozza.

Honnan vette e szerző tárgyát? Bizonyára népdalokból, melyek alnémet vándordalnokok közvetítésével déli Németországba és Ausztriába jutottak. A monda valószínűen már e népdalokban vált ketté: Hilde- és Kudrun-mondára, melyek mind a ketten a régi Hilde-mythoszból származnak, de abban különböznek egymástól, hogy az anya története a mythosznak egyszerű anthropomorphizálása, az epikai

¹ Így pl. mythikus alak, mire neve is utal, a rettenetes Wate, kit a vándordalnokok izlése komikai szörnyeteggé alakított át. Wate eredetileg tengeri óriás, s mint ilyen még az éposz egyes helyeiben is fölismerhető. K. MÜLLENHOFF, *Wado*, Haupt-féle Zeitschrift, IV. 62.

² Ide tartozik az 1217-iki keresztes hadjárat egy epizódjának félreismerhetetlen befolyása az époszra egy részére. L. MARTIN kis 'Kudrun'-kiadását. Halle, 1883. XX. l.

anyag lényegesebb módosítása nélkül; míg a leány története, több kérő fölvétele által, tetemesen átalakítja az eredeti mythosznak nemcsak jellemét, hanem anyagát is. A Kudrun-monda is a Hilde-mythoszra vezet vissza, de a Herwig-mondával való összeforrása következtében lényeges pontokban is eltérő vonásokat tüntet föl. A mondák e szétválása és kapcsolata valószínűen már azon népdalokban is megvolt, melyeket az éposz szerzője ismert és fölhasznált. Mert a hol a költő forrást említ, rendesen a szóhagyományra hivatkozik, azaz a nép ajkán élő mondákra és dalokra, melyekről más, korabeli és régibb adatokból és czélzásokból is van tudomásunk.

E régi dalok alakjáról, stíljéről, tartalmáról nincsen pontos tudomásunk. De igen is megmondhatjuk, mert ismerjük a XII. századi népepikát, hogy e dalok mit *nem* tartalmazhattak, azaz: hogy a költő mit változtatott e régi népdalokon. A költő általában, követve a Nibelung-monda epikai földolgozóját, a lovagi élet színébe öltöztette a régi dalokat és egészen más jellegűvé tette a népköltészet eredeti alkotásait. Ez volt a középkori lovagi költészet általános iránya. Tudjuk, hogy még az antik mondákat és alakokat is fölruházták a XII. és XIII. századi középkori világnak külső és belső elemeivel; lovagi, udvari színezetet kölcsönöztek a régi német hősmonda tárgyainak és szereplőinek is. A század izlése vitte a költőt arra is, hogy az első részt, mint a Kudrun nagyatyjának történetét, hozzácsatolja a cselekvényhez. Hagen elrablása a grifek által és a ragadozókkal való szerencsés tusája * sohasem volt, sem ezen, sem más alakban, a hősmonda részlete; a költő talán

* Hagen történetéhez feltűnően hasonlít egy orosz néprege, melyet RASSMANN, *Germania* XXVI, 301. ismertetett.

az „Ernö herczeg” kalandjairól szóló igen népszerű hagyományokból vette e történetet, melynek a Kudrun-époszban semmi helye. De a szerző ismerte a lovagi éposz híres termékeit is; látta, hogy a legkedveltebb művekben, pl. a Wolfram „Parzival”-jában vagy a Gottfried „Tristan”-jában, a szülék története megelőzi a hősnek magának történetét, és ez csábíthatta arra, hogy még egy lépéssel tovább menve, a nagyszülék történetét is fölvegye művébe. Szintén népies hagyományokból, de nem a hősmondából (talán ez is „Ernö herczeg” történetéből) származik a Mágneshegy és a *gabilun* nevű csodás állat, melylyel Hagen küzd és melynek vérét iszsza. A kor ízlésének hódolva, vonja bele a költő a keletet is ez északi mondába, ugyanezen ízlés befolyása alatt helyez négyszeres lakodalmat az éposz végére.

Természetes, hogy a pogány hőskor és a keresztyén lovagkor ez összefűzése nem sikerülhetett teljesen. De nem sikerült teljesen az epikai cselekvény alapjául szolgáló három mondának, — a Hilde-, Kudrun- és Herwig-mondának, — egységes szerkezete sem. Innen némely ellenmondások a költeményben,* innen a hőskori és modern motívumok keveréke, innen a stíl és előadás különfélesége, az egyes részleteknek eltérő jellege és értéke. De mindez nem jogsít föl arra, hogy több szerzőt föltételezzünk; arról pedig, hogy régi, eredeti és későbbi újabb részleteket megkülönböztessünk, már azon egyszerű okból sem lehet szó, mivel a költemény csak egyetlen egy, még pedig igen késő kéziratban maradt reánk, és így a kritikának semmi eszközei-

* A legfeltünőbbek: 1435, mely versszak szerint nem Hartmut, hanem atyja, Lajos király, rabolta el Kudrun; és 1405, mely szerint nem Lajos király, hanem fia, Hartmut, ölte meg Hetelt, Kudrun atyját.

vel, sőt úgy szólván előföltételeivel sem rendelkezünk. Azért teljesen eltévesztettek ETTMÜLLER és MÜLLENHOFF ¹ régibb kísérletei, kik a daltheoriát a Kudrun-époszra is alkalmazták, sikertelen WILMANNS legújabb föltevése ² is, ki az époszt két, eshetőleg három költemény összefűzéséből és átdolgozásából eredettnek akarja fölmutatni.

Kétségtelen, hogy a Kudrun-éposz eredeti alakja lényeges átdolgozásokat szenvedett. Ez átdolgozások első sorban az éposz alakjára és nyelvére vonatkoztak, de természetesen nem hagyhatták érintetlenül a nagy mű tartalmát sem. Az éposz cselekvényének számos hézaga és ellenmondása valószínűleg már az alaki átdolgozás előtti korból származik. Egy régi költemény nyomai fölismerhetők ugyan, de pontos meghatározása legyőzhetetlen akadályokba ütközik, mert majdnem lehetetlenség minden egyes összefüggéstelenségre vagy ellenmondásra vonatkozólag pontosan eldönteni, hogy melyek származnak a különböző mondáknak egy egységes mondává való összefűzéséből és melyek a költőnek és illetőleg átdolgozónak önkényes munkásságából. Azért az eredeti költemény helyreállítására, a mondottak alapján, és tekintettel a kritikai elemzéshez nélkülözhetetlen eszközök teljes hiányára, egyáltalában még gondolni sem lehet. Ugyanezen okokból nem szólhatni sem az eredeti éposz költőjének, sem a reánk maradt 'Kudrun' utolsó átdolgozójának személyéről.

A Kudrun-éposz is a női hűség magasztalása, mint a Nibelung-ének; de míg ez utóbbi idyllikus képekkel kez-

¹ Ez az éposz 1705 versszakából csak 415 strófát tekint eredetieknek, tehát eldobja a költeménynek több mint három negyedét.

² WILH. WILMANNS, *Die Entwicklung der Kudrundichtung*. Halle, 1873.

dődik és rémesen fokozódó komolysággal haladva tragikai katastróphával végződik: a „Kudrun” véres csaták és a bosszú szomorú tettei után kiengesztelő befejezéssel boldogságra és békére vezet. A Nibelung-éposz egységes cselekvénye keretében két főrésztre oszlik, melyeknek elsőjében inkább Siegfried, másodikában határozottan Kriemhilda áll a cselekvény előterében; a Kudrun-éposz (nem tekintve Hagen ifjúkori történetét, mely csak külsőleg van a főcselekvényhez csatolva) két teljesen szétváló részből, az anya és a leány történetéből áll. És e két történet, — hiszen egyazon mythoszon alapszanak, — anyagilag is igen hasonló, sőt azonosak: nőrablás, üldözés, véres megütközés, kibékülés, boldog befejezés. A motívumok és helyzetek ez ismétlése igen megnehezítette a költő föladatát, de alkotó ereje diadalmaskodott e nehézségeken. Csak a mese száraz váza vagy a kritikai monda-nyomozás tüntetnek föl ismétléseket: az éposz költője oly ügyesen módosította a motívumokat és elbeszélése hangját, hogy az olvasó legföljebb a történetek hasonlatosságát veszi észre. Hilde története csak az éposz előhangja, igazi cselekvénye a Kudrun sorsa. Amott az apa túlzó szigora cselre és csalásra készíti a szerető leányt, ki szíve sugallatát követve vőlegényének karjaiba menekül és végre kiengeszteli az ellenséges feleket. Komoly veszély sehol sem fenyeget; az előadás hangjából is sejtjük, hogy a befejezés békés lesz. Bármennyire haragszik a felbőszült Hagen, bármily dühvel támadja őt meg az ura boldogságaért küzdő rettenetes Wate: tudjuk, hogy Hagen sokkal mélyebben szereti csodaszép leányát, semhogy boldogságát csirájában előlni képes legyen. Másképp a leány történetében. Kudrun szabadon választja férjét, Herwig királyt; de a visszaútasított vetélytárs karhatalommal rabolja el a megtagadott arát, és az apa halála a

rablók kezétől áthidalhatatlan örvénynyel választja el Hartmutot és Kudrunt. Még mélyebbre ássa ez örvényt Gerlint megsértett hiúsága, ki méltatlan kegyetlenkedéssel véli elérhetőnek, a mit fiának szerelmi hódolata nem tudott elnyerni. Helte vére és Kudrun szenvedései tragikai vonások e történetben, melyeket csak a bűnösök halála, Lajos és Gerlint vére, képesek ellensúlyozni.

Az éposz fő jelessége az alakok remek jellemzése. Mily kitűnő alak már maga Kudrun, kit modern költő kétségtelenül sentimentális, siránkozó, honvágytól elhaló leányzónak rajzolt volna. Nem úgy a középkori epikus, ki e gyönyörű alak rajzában talán erősebben ragaszkodott a népköltészethez. Kudrun sem nem sentimentális, sem nem sóvárgó menyasszony; jellemének fővonásai a szilárdság, a dacz, a tűrés mestersége. Szabadon választja a férjét és keresztülviszi akaratát szüleivel szemben. Midőn vőlegényét az ellenség megtámadja, erős elhatározással ráveszi atyját, hogy segítségére indul. A rablókkal szemben végig megtartja visszautasító erélyét. Midőn elhurcolják, köny nem tódul szemébe; Lajossal szemben kíméletlen daczczal ismétli, hogy megveti fia kezét; Gerlintől megtagadja az üdvözlő csókot. A lealázások mélyen sértik büszkeségét, de nem sír, nem panaszkodik; teljesíti a bösz királyné parancsolatait, de daczczal, kínzóinak el nem fojtott megvetésével. Véres csaták, gyilkos bosszú töltik el lelkét. De közelg a megszabadulás órája: az úr angyalától, a ki madár alakjában kínjainak végét megjósolja neki, nem vőlegényének, hanem anyjának és testvérének hogylétét kérdi; de midőn vőlegénye megjelen, kitörő szenvedélyvel borúl mellére és fokozott dühvel dobja a tengerbe az 'ördögi királyné' ruháit. Fejedelmi méltóságát már a bosszú reménye is felkölti: pompás ruhákat, számos szolgákat, fényes ellátást követel, —

sértő gúnnyal kijelenti, hogy most már kész Hartmut nejévé lenni, csak várják be a következő nap reggelét. És midőn a bosszú műve megindul és a Hegelingek haragja tömegesen lekaszabolja a rabló normannokat, Kudrun örömmel és megelégedéssel nézi a véres munkát. Ortrunt, ki iránta mindig jó volt, szívesen veszi oltalmába; de már Hartmut megmentésére csak Ortrun hosszas kérésére áll rá, a bős királynét pedig gúnyos és sértő kifakadással szolgáltatja ki a dühös Watének. E nő rajza méltó párja a Kriemhilda remek jellemzésének.

És valamint Kudrunban óvakodott a költő hófehér angyali ideált rajzolni, úgy többi alakjai sem nem ördögök, sem nem angyalok, hanem igazi teljes emberek. Még Gerlint is. „Ördögi királyné”, de nem ördög; kínozza Kudrunt, de nem vele született gonoszságból, hanem mivel büszke fejedelmi házára, melyet Kudrun megvet, és mivel nagyon szereti fiát, kit Kudrun büszkén visszautasít. Kudrun mellett állnak Hildeburg és Ortrun: amaz a szerencsétlen királyleány hű társa, de gyenge és tehetetlen: folyton remeg Gerlintől, kit Kudrun gyűlöl és megvet; emez szelid és jó leány, ki folyton sajnálja a kínzott Kudrunt, de nem elég erős arra, hogy sorsán változtasson. E két nőalak még jobban kiemeli a hősnek imponáló nagyságát.

A férfiak rajzában érdekes az alakok ellentéte, melylyel a költő jellemzésök életteljes voltát lényegesen emelte. Ily ellentétek Hagen és Hetel: amaz a nyers erő, minden műveltség nélkül; veszedelmes és ijesztő, de durvaságában és esetlenségében egyszersmind nevetséges, mit a költő jóízű humorral kiemel; — ez udvarias és eszélyes, eltelve királyi méltóságától, de egyszersmind közlékeny és méltányos; nagy súlyt fektet fejedelmi rangjára, de azért szívesen teljesíti leánya kívánságait. Ily ellentétek Hartmut és Herwig,

a szerencsétlen és a szerencsés kérő: amaz teljesen önállótlan, szüleinek erélytelen eszköze, ki elrabolja menyasszonyát, de nem tudja meghódítani, ki szánja Kudrun-t és helyteleníti anyja bánását, de sem azt megvédelmezni, sem ennek útját állni nem képes; Kudrun elrablása nem gazság ugyan (középkori fölfogás szerint), de nem is nemes tett; annál sympathikusabb Hartmut otthon, midőn kínzott aráját szánja és az utolsó csatában a legnagyobb vitézséggel hősi tetteket végez; — Herwig ellenben elszánt és erélyes ifjú, ki mindig egyenes úton halad, mindig saját elhatározását követi; a megtagadott menyasszonyt kardjával akarja birtokába venni és vitézsége csakugyan megnyeri Kudrun hajlamát; a normann vár ostrománál vitézül harczol, de Lajos veszedelmes helyzetbe juttatja; ekkor is nem sebei bántják, hanem az az aggodalom, hogy Kudrun nem vette-e észre, hogy mily rosszúl állt az ügye: méltán gondolhatta, hogy arája, kit vitézségével hódított meg, nem szívesen veszi legyőzetését.

A mellékes alakok nem kevésbé sikerültek: mily vonzó alak Horant, a jeles dalnok, kinek énekére elhallgatnak a madarak az ágakon, elhagyják az erdő állatai eledelőket, megállnak a fűben mászó férgek s a vízben uszó halak, megfeledkeznek a betegek nyavalyájokról! mily imponáló alak Lajos király, ki kiméletlen erélylyel, de egyszersmind ritka eszélyességgel halad kitűzött czélja felé! mily sikerült a borzasztó dühe, de egyúttal naiv esetlensége által jellemzett óriási Wate alakja, kinek humorral rajzolt képe a régebeli mumusokra emlékeztet!

A jellemzés jelességeihez járúlnak a leírás és elbeszélés kitünő mozzanatai. A csataképek a középkori leírások remekei közé tartoznak: Hagen és Hetel találkozása a csatasíkon, a világhírű wulpenwerti ütközet, az utolsó küzde-

lem a normann vár alatt élettelen, megkapó vonásokban gazdag és egyenként külön-külön színezet által kitűnő rajzok. Gyönyörű képek Kudrun találkozása a jósló madárral és rokonaival, a hős leány szenvedéseinek s utóbb kitörő örömeinek leírásai. Csak a tenger képei nem jutnak kellő érvényre; látszik, hogy szárazföldi költő dolgozta föl a régi népdalokat, melyekben a tenger bizonyára nagyobb szerepet vitt. Azért kár a „Kudrun” német Odyseának nevezni, bár a két éposz abban megegyez egymással, hogy mind a kettő a női hűség és kitartás dicsőítése.

Az éposz jelességei mellett azonban félreismerhetetlenek gyengéi is. A cselekvényben mutatkozó ellenmondásokat már érintettük, hasonlóképp az első résznek jelentéktelenségét és indokolatlanságát. Túlságosan sok helyet foglalnak el a fegyverek és ruházatok leírásai is, melyekkel a költő korának ízlését törekedett kielégíteni. Másutt az elbeszélés el van nyújtva, kétszer és többször és sok szóval elmondva, a mi egyszer hangsúlyozva nagyobb hatást tett volna. MÜLLENHOFF elmélete e gyengéket mind eltávolítja és így aztán igazán remek két dalt nyert; csak hogy ez a két dal nem a középkori költészet termékei, hanem az önkényesen összevonó elmélet alkotásai. Ez állásponton ítélt SCHERER VILMOS* az époszról: csak a költemény legsikerültebb részeit tekinti eredetieknek és ezeket azután méltán elhalmozza elismerésével. Csak így lehetett neki, és voltaképpen még így sem, a Kudrun-époszt a nibelungok vesztéről szóló hatalmas ének fölé helyeznie; csak így juthatott arra az ítéletre, hogy a német középkor legnagyobb három költője: a „Kudrun” szerzője, Wolfram von Eschenbach és Walther von der Vogelweide. Az irodalomtörténet nem léphet erre az

* *Geschichte der deutschen Literatur*, 132—142. 1.

ösvényre, mert a történetíró nem tárgyalhatja és nem ítélni meg az irodalom termékeit olyanokúl, a milyenek eshetőleg lehettek, hanem csak reánk maradt alakjokban. De SCHERER túlzásaiban is sok az igaz: a Kudrun-éposz szerkezet, jellemzés és epikai stíl által kitűnő munka, mely a középkori költészet legszebb termékei közé tartozik.

A Kudrun-éposz soha sem volt népszerű és nagyon hamar ment feledésbe. De népszerű volt és maradt a Kudrun-monda, mely, módosult alakban ugyan, de félreismerhetetlenül, még ma is él a német nép emlékezetében, még pedig Németország legellentétebb vidékein, Mecklenburgban és Gottscheeben, tehát az északi tenger partjain és az Alpok völgyeiben, amott egy népmesében, itt népdaltörödekben.* Akár a monda, akár az éposz hatásait ismerjük föl e késő emlékekben: tény, hogy a kitartással szenvedő és diadalmasan győzedelmeskedő Kudrun emléke túlélte a középkor századait.

3. Amelungok.

Híresebb és kedvesebb mint Siegfried és Kriemhilda, mint Hilde és Kudrun volt Berni Detre, a német hősmonda valódi középpontja és legkimagaslóbb alakja. Számtalan czélzás van reá középkori krónikákban, számtalan dal élt róla a nép ajkán, számtalan mondai hagyomány jutott reánk, melyeknek hőse az amelungok legnagyobbika. És épen a nemzetnek e legkedveltebb alakját érte a legszomorúbb sors, mely a monda hősét érheti: nem akadt Homérosza, nem akadt költő, ki a népköltészetnek róla szóló költői és mondai anyagát összegyűjtötte és egységes remekké

* HEINRICH G., *Kudrun*, 48. l.

földolgozta volna.¹ Nincs amelung-époszunk a nibelung- és hegeling-éposz mellett, de a monda maga sem juthatott kellő befejezettségre. Egyes részeit ugyan földolgozták vándor dalnokok és lovagi költők, de e földolgozások többnyire csekélyebb értékűek, és csak egyes kiválóan szép részletek bizonyítják, hogy az amelungok sorsáról szóló népdalok a nemzeti költészet méltó termékei voltak. De a fönmaradt költemények kéziratainak nagy száma és az ismételt átdolgozások egészen a XV. század végéig, melyekben egyes verses elbeszélések reánk maradtak, eléggé bizonyítják, hogy a nép mennyire szerette a Dietrichről szóló meséket még e gyarlóbb értékű, tartalom és alak tekintetében egyaránt fogyatékos alakjokban is.

Mig az amelung-monda német forrásokban csak összefüggéstelen töredékekből áll, addig Skandinávia megmentette a Detre-monda teljes körét. A *Thidreks-* vagy *Vilkina-saga*,² melyet a XIII. század közepén, valószínűen izlandi ember, de Bergen norvég városában írt össze, *német* hagyományok gyűjteménye; a „prologus” világosan mondja, hogy a „saga német emberek elbeszéléseiből van összeszerkesztve, részben az ő dalaikból is, melyeket régi időben, nyomban azon események után, melyek e saga tartalmát teszik, költöttek”, s hozzáteszi, „hogy ez a monda egyike a

¹ Ezt, többé-kevésbbé híven ragaszkodva a fönmaradt emlékekhez kitünő sikerrel megkísértette egy újabb költő, SIMROCK KÁROLY: *Das Amelungenlied* (Stuttgart, 1863—1871²), három kötet: I. Wieland, Wittich, Ecke. II. Dietleib, Sibich árulása. III. A két Dietrich, A ravennai ütközet, A hazatérés.

² Németül AUG. RASSMANN-tól, a *Deutsche Heldensage* II. kötetében, Hannover, 1863³. — Vilkina-sagának nevezik, mert tartalmának egy tetemes részét Vilkinusnak és utódjainak, Wadének és Wielandnak, története teszi.

legnagyobbaknak, melyek német nyelven létrejöttek. A szerző e kijelentésén semmi okunk kételkedni; megerősítik állításait a mondában szereplő egyéniségek és helyiségek, 'német' nevei és a szerzőnek ismételt figyelmeztetései a német és skandináv nevek különbségére; — megerősíti az a föltűnő tény is, hogy Thidrek az eddai dalok közül egyedül a III. Gudrundalban¹ szerepel, a mi eléggé bizonyítja, hogy a monda hőse nem volt egyszersmind a skandináv népköltészet alakja. E 'saga' fölkarolja az egész Detre-mondát, sőt ennél többet is tartalmaz; minthogy Detre kapcsolatban van a nibelungok sorsával és a wilkinok (Wieland kovács és testvére Eligil, a skandináv Tell) történeteivel:² a Thidreks-saga elmeséli az amelungok és nibelungok összes történeteit, még a félreesőbb epizódokat is belevonva keretébe. Főleg a saga e terjedelmes és nagyrészt igen szép elbeszélésével szemben föltűnő a német nyelven fönmaradt költeményeknek töredékessége és hézagossága, — melyeket viszont az amelung-mondának skandináv följegyzése segélyével részben kiegészíthetünk, részben kellő kapcsolatba hozhatunk egymással.

A Detre-mythosz e költeményekben már teljesen elhomályosult; a hős csak úgy harczol óriásokkal és sárkányokkal, mint Tristan vagy Artus királynak más lovagja; — a Detre-monda veleje: Detrét, Itália fejedelmét, elűzi nagybátyja, Ermanarich, országából; a trónvesztett király Attilához menekül, kinek segélyével országát visszanyernie

¹ E dalt azért rendesen igen későnek, sőt sokan egyenesen hamisításnak tartják. Ez utóbbi nézetet megecfáolta MÜLLENHOFF, *Zeitschrift*, X. 172. l.

² A hún-monda utján, de nem német forrásokból, került Detre magyar hagyományokba is. SIMON DE KÉZA szól a XIII. század második felében a 'halhatatlan Detréről'.

sikerül (fönt 38. l.). E mondai törzshöz kapcsolódik: *elsőször* Ermanarich útján, ki őt elúzi, a Harlungokról szóló monda, mert ezeknek nővérét, Swanhildát, Ermanarich gyilkoltatta meg; ¹ — *másodszor*: Wittig útján, ki előbb Detrének hű embere, de utóbb átpártol Ermanarichhoz, a Wieland-monda, illetőleg a Wilkinokról szóló hagyomány, mert Wittig Wielandnak fia, Wilkinusnak unokája; — *harmadszor*: névcsere útján a frank Theodorichról, ki Bonnban (melyet a középkor Bernnek is nevezett) székel, szóló némely történet, főleg egyes párviadatok; — *negyedszer*: a tirolai színhely útján különböző kalandok óriásokkal és törpékkel, melyek eredetileg nem Detrére vonatkoztak, de mivel az ő területén történtek, utóbb az ő nevéhez és alakjához kapcsolattak; e történeteknek egy részében talán régi Donar-mythoszok lappangnak; — végre *ötödször*: Merani Berchtung, Hildebrand mesternek atyja, útján a lombardi mondakör, melynek hősei (Ortnit, Hugdietrich és Wolfdietrich) eredetileg a Detre-mondával semmiféle kapcsolatban nincsenek. Nem a monda, csak a vándordalnokok költészete állítja Detrét szembe Siegfrieddel; hogy e párviadatokban Detre mindig a győztes, Siegfried a legyőzött fél, legjobban mutatja, hogy az amelung fejedelem volt a német nemzeti monda legdicsőbb alakja.

E számos ágú monda a nemzeti epika virágzása korában számtalan dalban élt a nép ajkán. E dalok — a VIII. századi Hildebrand-dal (l. fönt 66. l.) kivételével — mind elvesztek; a mi fönmaradt, töredékes följegyzések a XIII—XIV. századból,² többnyire a mondával önkényesen elbánó vándordalnokok művei, melyek csak itt-ott sejtetik

¹ Jordanis, cap. XXIV.

² A Detre-monda körébe tartozó összes költői maradványok

az alapjukul szolgáló epikai népdaloknak megragadó szépségét.

A Dietrich-mondát tárgyaló költemények három nagy

teljes kritikai kiadása: *Deutsches Heldenbuch*. Berlin, 1866—73, öt kötet.

Az Amelung-monda köréhez tartozik a következő tizennégy középkori német költemény (a sorrend az események egymásutánjái):

1. *Dietrich és Wenezlan*, XIII. század első fele. A hős párbaja W. lengyel királylal.

2. *Luarin vagy a kis rózsáskert*, XIII. sz. eleje, de csak a század végén keletkezett átdolgozásban maradt fenn. Folytatása

3. *Walberan*, a XIII. sz. legvége. Walberan Luarin rokona, ki ezt ki akarja szabadítani.

4. *A nagy rózsáskert*, sok átdolgozásban a XIII—XV. századból. Hún-gót hősök állnak burgundi-frank hősökkel szemben. A Nibelung-ének versszakában, de a negyedik versnek második fele rendszerint csak három ütemes.

5. *Sigenot*, XIII. sz. első fele, Albrecht von Kemenaten thurgau lovag műve. Folytatása

6. *Ecke*, ugyanazon szerzőtől.

7. *Goldemar*, ugyanattól.

8. *Dietrich sárkányviadalai* vagy *Virginal*; egy későbbi földolgozása: *Dietrich első útja*. Ugyanattól?

9. *Dietrich ősei és menekülése* vagy *A berni könyv* („Das Buoch von Berne“), írta 1290 körül Heinrich der Vogler. A monda törzsét tartalmazza.

10. *A ravennai ütközet* („Die Rabenschlacht“), ugyanattól? A Nibelung-ének fölhasználásán s utánzásán alapúl.

11. *Alphart halála*, a Nibelung-ének alakjában. Régi, XII. századi dal alapján.

12. *A Hildebrand-dal*, Caspar von der Roen „Heldenbuch“-jában, melynek kézírata 1472-ben iratott.

13. *Etsel udvartartása*, ugyanott.

14. *Biterolf és Dietleib*, az osztrák udvarnál készült 1195—1200 közt. A „Klage“ szerzőjétől? (L. fönt 290. l.)

csoportra oszlanak : az elsőbe tartozik több elbeszélő munka, melyek mind a hősnek ifjúkori kalandjait tartalmazzák ; e munkákban, főnmaradt alakjokban, kevés a költői érték, de kevés a mondai megbízhatóság is ; — a második csoportot alkotják a Detre-monda főrészt tárgyaló költemények, melyeknek főanyagát Detre és Ermanarich ellenségeskedése és ennek következményei teszik ; — a harmadik csoportba sorolhatók azon hősök és leventék történetei, kik csak külsőleg, inkább a vándor-dalnokok, mint az eleven monda útján fűződtek Detre alakjához vagy sorsához.

Az ifjúkori kalandokban Detre, Verona ura, elhagyja e székhelyét és kilovagol a tiroli hegyekbe, hol sárkányokkal, óriásokkal és törpékkel megív. Az örök ifjú Detre mellett áll az örök ősz Hildebrand, nemcsak a berni fejedelemnek nevelője és mestere, hanem a legtöbb hősnek tanítója, kiket tréfás modorban a fegyverforgatás mesterségébe bevezet. Detre rendesen Hildebranddal indul kalandokra, ki azután a hős fáradozmainak, szenvedéseinek és győzelmeinek részese. Így győzi le Detre Grim óriást és nejét Hildét, kiknél gyönyörű fegyvereket és gazdag kincseket talál, melyeket magával visz. Így küzd meg Ecke óriással, ki oly nagy, hogy ló el nem bírja ; azért gyalog indul a berni hősnek fölkeresésére, a ki ellen három királyleány fölingerelte az óriást. Detre sokáig kerüli az Eckével való összetűzést, de végre megindítja a párviadalt és leüti az óriás fejét. Így küzd meg Wormsban, Kriemhilda fölszólítására, Siegfrieddel és legyőzi a nibelungok dicső urát. Így tűz össze Sigenot óriással, ki őt Hildebranddal együtt legyőzi, megkötözi és egy barlangba zárja ; de az ősz Hildebrand megöli az óriást és kiszabadítja urát.* Ugyancsak Hildebranddal egy fogoly

* Az *Ecke, Sigenot és Goldemar* című költemények szerzője

királyleány kiszabadítására indul Detre és megmenti a szép szűz Virginalt, miután a sárkányokat és óriásokat, a kik őt őrzik, legyőzte és megölte volt.* Egy másik törpe, Luarin elrabolta Simildát, Detre rokonát, és a hős nyomban a királyleány kiszabadítására indul. A legyőzött Luarin barlangiába csalja a győztes vitézeket és bájítallal hatalmába keríti őket: de Similda kezökbe juttatja fegyvereiket és Detre legyőzi Luarint és megsemmisíti a törpék földalatti birodalmát. Walberant, Luarinnak rokonát, ki a törpe király megbosszulására Detre ellen indul, szintén legyőzi a berni hős. Végre kiszabadítja Detre Goldemar törpe hatalmából Hertlin szűzet, és nőül veszi e szép királyleányt.

Ez elbeszélések csak kis részben igazi népmondák, többnyire a vándordalnokoknak tárgyban és alakban jellemzőes költeményei, de nem értékes költeményei. Csak a kaland mint kaland vonzza e szerzőket, kik túlzásokkal és ízléstelenségekkel hajhászszák a vásári közönség tetszését. Jellemzésnek alig itt-ott van nyoma. Detre mindenütt a chablon-szerű középkori lovag; a törpék és óriások világa mindennapi prózában van föltüntetve. Detre és Siegfried szembeállítása szintén nem alapszik igazi népmondán; a hegedősök főzték ki, kik elbeszéléseik értékét a népköltészet legkiválóbb két

Albrecht von Kemenaten, ki a XIII. század első felében élt és régibb dalok alapján írta e műveit. Mintája, úgy látszik, a 'Luarin' volt, de jóval csekélyebb tehetség, mint e szép költemény szerzője. A földolgozott tárgyaknak még ma is félreismerhetetlen mythikus jellegéről természetesen Albrechtnek sejtelve sem volt. Annál nagyobb súlyt fektetett arra, hogy olvasóit túlzásokkal és komikai részletekkel megnevettesse. E költemények alakja az ú. n. 'berni strófa', egy tizenhárom soros versszak.

* *Detre első útja* vagy *Detre sárkányviadala* vagy *Detre és társai* vagy *Virginal*, talán szintén Albrecht von Kemenaten műve, de csak fiatal, XV. századi átdolgozásokban maradt fenn.

alakjának egyazon cselekvényben föltüntetésével nagyobb hatásra véltek számíthatni. Az ide tartozó művek közül csak a *„Rózsáskert“* és *„Luarin“** érdemelnek figyelmet. A *„Rózsáskert“*, mely eredeti alakjában a XIII. század első feléből származik, humoros előadásra törekszik és komikai elemekkel hat. Kedvelt és népszerű alakja Hildebrand testvére, Ilzan szerzetes, kit Detre emberei a kolostorból elhív-
nak, hogy velök Wormsba induljon Kriemhilda asszony rózsáskertjébe, a hol hún és burgundi leventék párbajt fog-
nak vívni Kriemhilda asszonynak koszorúíért és csókjaiért. Ilzan a világ zajából visszavonúlt a kolostor csendjébe, de a harczias szellem ismételve fölébred lelkében és majd komoly, majd nevetséges ellenkezésbe hozza őt új helyzeté-
vel. Húsz esztendeje él már a kolostorban, de a hős még ki nem halt belőle; nem hiába visel pánczélt csuhája alatt. Szerzetes társaival úgy bánik, mintha fegyveres szolgálai vol-
nának: ha nem teszik kedvét, fülöknél vagy szakálloknál ránczigálja és mindenkép sanyargatja őket. Nyelve még mindig gyakorlottabb az átkozódásban, mint az áldásmon-
dásban. Testvérét, Hildebrandot is, ki a kolostorba lépve, őt ájtatos *„Benedicite“*-vel üdvözli, e kérdéssel fogadja: *„Újra ide hozott az ördög?“* Durva, erőszakos legény, de inkább természeténél és múltjánál fogva, nem gonoszságból; volta-
kép tréfás akar lenni, de esetlensége a tréfát is eltorzítja. A rózsáskertbe érve, rögtön a legszebb virágokba dobja magát és tönkre teszi a gyönyörű kertet, és midőn Kriem-
hilda neki is, mint a többi győzőnek, arcát nyújtja csókra, véresre dörzsöli a királyné gyöngéd bőrét tüskés szakállával. Hazatérve a kolostorba, a magával hozott rózsáskoszorúkat oly erősen nyomja a szerzetesek fejére, hogy vérök csakúgy

* Az elsőt *„nagy“*, a másikat *„kis rózsáskert“*-nek is nevezik.

lecsordúl arczukra. Ilzan kétségtelenül tudatos alkotás: a finom udvari lovagok ellen- és torzképe, oly alak, mely nem származhatik lovagi költőtől. Ilzan a polgári elemnek első tudatos és jellemző érvényesülése a középkori költészetben.¹

Más szempontból figyelemre méltó a Luarinról szóló költemény, melynek szerzőjeül egy késői hagyomány Ofterdingeni Henriket említi, ki a wartbugi dalnokversenyről fönmaradt töredékekben szerepel, de alig élt valaha. *‘Luarin’* a XIII. század elején nyerte mai alakját, de bizonynyal sokkal régibb költeményeken alapszik; hiszen Tirolban már a X. és XI. században meséltek és énekeltek Luarinról és rózsakertjéről, melyet a hagyomány Meran közelébe helyezett. A tiroli monda és törpe hőse igen népszerűek voltak Németországban és talán ez okból kapcsoltattak utólag a még népszerűbb Detre-mondához. Most Detre kalandos harczeit Luarin törpe királylyal teszik a vonzó munka tartalmát. A költemény, fönmaradt alakjában, egészben véve nem kiváló alkotás; de így sem ismerhetni félre az alapjáúl szolgáló mondának szépségét és egyes részleteknek valóban költői értékét. A néprege bájos és naiv szelleme hatja át az egész dalt, mely, leszámítva alaki gyarlóságát, a népköltészet legszebb alkotásainak egyike.² Folytatása, *‘Walberan’*, melyben Detre Walberannal, Luarin nagybátyjával, a Kaukasus- és Euphrates vidékének urával küzd, szegényes anyagú és csekély költői értékű.

¹ L. UHLAND, *Der Rosengarten* (Schriften VIII, 504). — A tárgy-
nak egy drámai földolgozásáról l. *Zeitschrift* XI, 243; egy far-
sangi játék a rózsáskertről *Germania* XXII, 420; egy cseh, *Rózsás-
kert’* töredékeiről *Zeitschrift* XXV, 253.

² Németre fordították L. BÜCKMANN és H. HESSE, *Zwergkönig
Laurin, ein Spielmannsgedicht, aus dem Anfang des XIII. Jhts.*
Leipzig, 1879.

Értékesebbek és vonzóbbak a Detre-monda második csoportjába tartozó költemények. Ermanarich római császár erőszakot követett el főtanácsosának Sibichnek szép nején. A legszentebb érzéseiben megsértett lovag iszonyú bosszút forral. Barátságot és hűséget színelve fölingerli Ermanarichot összes rokonai ellen, hogy a császárt és egész házát megsemmisítse. Sibich gaz tanácsaira öli meg Ermanarich saját fiát és gyilkoltatja meg a Harlungokat, édes testvérének fiait. Most utolsó rokonára, unokaöcsésére, Detrére, kerül a sor. Ermanarich ezt is el akarja veszíteni Sibich tanácsára; de Detre idejekorán értesül a fenyegető veszélyről és, Hildebranddal együtt, Etzel királyhoz menekül a húnok országába. Etzel neje, Herche, unokahugával Herraddal házastíja össze a húnoknál is igen népszerű hőst, ki most Etzel királynak számos hadjáratában hű társa és bölcs tanácsadója. Évek múlva, a hún király segítségével, harcza indul, hogy Ermanarichtól elfoglalt országát visszanyerje; de Ravenna mellett elveszti a csatát, melyben Etzelnek két daliás fia, Scharpf és Ort, is elesnek. Hasonlóképpen elesik, de más alkalommal Alphart, Detre egyik legjelesebb leventéje, Hildebrand unokaöcséje. Harmincz évig él Detre Etzel udvarában, hol a nibelungok iszonyú katasztrófájában is, bár akarata és hajlama ellenére, résztvesz. Végre harmincz évi távollét után újra elindul birtokának visszafoglalására. Ekkor kénytelen az ősz Hildebrand daliás vitézzé felnőtt fiával, Hadubranddal megküzdeni. Most megtudja Detre, hogy Ermanarich nem él többé: három ifjú, kiknek nővérét a császár Sibich kegyetlen tanácsára vad lovakkal agyon taposztatott, megölték a vérszomjas fejedelmet. Sibich ellenében kedvez a sors Detrének, ki országát visszahódítja és boldoggá teszi. Sokáig szerencsésen uralkodik, míg végre egy kísérteties ló elviszi a túlvilágba.

Ez elbeszélésekben is sok a költött anyag, mely nem igazi népmondából származik. De a cselekvény kerete és főmozzanatai a nemzeti hagyomány talajában gyökereznek. Minél közelebb áll e csoportnak valamely darabja, alak és fölfogás tekintetében, a műköltészet termékeihez, annál csekélyebb mondai és költői értéke. Ez főkép a *„Biterolf és Dietleib“* cz. terjedelmes, rövid rímpárokban írt műről áll, mely a XII. század végén Ausztriában (pontosabban a bécsi udvarnál?) keletkezett.* E munka, mely igen sok mondát tartalmaz és számos néphagyományra céloz, egészében mégis csak önkényes tákolás. A költemény két részből áll: az első tárgyalja Dietleibnak, a Biterolf fiának, ki elveszett atyját keresi, ifjúkori kalandjait; a másodiknak főmagva Detrének és a húnoknak harczi a Rajnamelléki burgundokkal. A stájer származású költő, ki a hősmonda anyagát az udvari epika modorában és stíljében lovagregénynyé földolgozni törekedett, igaz mondákat és mondai elemeket használ ugyan föl, de ezekkel egészen tetszése szerint bánik el és annyira önkényesen kombinálja a fölvett anyagot, hogy műve a monda szempontjából teljesen megbízhatatlan és ennek következtében értéktelen. Nem nagyobb költői becse; előadása száraz, szerkezete el van tévesztve.

Annál értékesebbek *„A ravennai ütközet“* és *„Alphart halála“*. Az első költemény telve van elevenen rajzolt, hatásos csataképekkel, melyek ugyan összességökben nem adnak kikerekített képet, de ez talán a költemény keletkezéséből és romlott alakjából származik. A költő forrása ugyanis egy *„könyv“*, melyben egy ismeretlen hegedős a XIII. század

* GRIMM V. már 1829-ben állította, hogy a *„Biterolf“* és a *„Klage“* egyazon költőnek művei. L. fönt 290. l. és HEINRICH, *Ettelburg*, 17. l.

húszas éveiben Dietrich meneküléséről és a ravennai ütközetről szóló három népies költeményt nagyobb epikai művé dolgozott föl. E ,könyv' alapján írta MADARÁSZ HENRIK, egy különben teljesen ismeretlen író a XIII. század második felében (SCHERER szerint ULRICH VON LICHTENSTEIN kortársa és földije), a ,Dietrich menekülése és ősei' és ,A ravennai ütközet' cz. költeményeket, melyekbe még egyéb népmondai hagyományokat is beleszótt. Az első költemény tele van önkényes és mondai alap nélkül szűkölködő koholmányokkal; a hatsoros versszakokban írt ,Ravennai ütközet' legszebb részlete az Etzel fiainak tragikai epizódja.^{*} Midőn Detre országának visszavívására indul, Etzelnek gyönyörű két, de még igen fiatal fia mindenkép részt akarnának venni a hadjáratban és anyjokhoz fordulnak engedélyért. Herche elsőben megtagadja kérésöket; mert baljóslatú álom szomorú sejtelmekkel tölti el lelkét: úgy álmodta, hogy egy sárkány elrabolta két fiát, kivitte őket a nyílt síkra és ott darabokra tépte. De midőn a fiúk mind sürgősebben kérik anyjokat, ez nemcsak maga engedi meg, hogy Detrével a harcba induljanak, hanem még férjét is, ki szintén ellenzi a gyöngéd gyermekek távozását, engedékenységre bírja. Detre megigéri, hogy szemben tartja őket, és csakugyan Elzan mesterre bízza az ifjakat, midőn a csatába indul. A fiúk boldogtalanok: minek is hagyták el hún hazájokat, ha a nagy csatát még ne is láthassák! Végre térdre borulva kérik Elzant, engedje meg, hogy legalább a város kapúja elé mehessenek. Hosszas ellenállás után Elzan teljesíti

^{*} A ,Meier Helmbrecht' cz. verses novellából (v. 76.) is tudjuk, hol Helche fiainak elvesztéről ismeretes dal élt a nép ajkán. ETTMÜLLER (sikertelen) kísérletet tett e dalnak a ,Ravennai ütközet'-ből helyreállítására: *Daz maere von vroun Helchen sünen*. Zürich, 1846.

kérelmököt és a gyermekek nyomban kilovagolnak a városból. Sűrű őszi köd borítja a vidéket, és az ifjak, folyton előrehaladva, mind közelebb jutnak Ravennához. Elzan rögtön követte őket, de a ködben elveszítette nyomukat. Hangosan zokogva kiáltja nevöket, de sehonnan nem érkezik válasz. Egész nap tova indulnak a fiúk; az éjjelt egy kellemes völgyben töltik szabad ég alatt; reggel tovább lovagolnak a tenger felé. Gyönyörű a nap és igen szép a táj; az ifjak örömmel folytatják útjokat. Végre Wittichre találnek és rögtön meg akarják büntetni a hűtelent, ki urát, a berni királyt, aljasul elhagyta és elárulta. Wittich inti az ifjakat, kiket pánczél sem védelmez a kard éle ellen; de ezek nem hallgatnak szavára. Scharpf megtámadja és megsebesíti a hatalmas harczost, ki nyomban ketté hasítja az ifjú fejét. Ort meg akarja bosszúlni testvére halálát, de szintén elesik. Midőn Detre a történetekről értesül, iszonyú fájdalom fogja el. Elzannak, mint esküvel ígérte volt, nyomban leüti fejét, aztán az elesettek fölkeresésére indul. Detre nem bír magával: kínos fájdalommal csókolgatja a kedves fiúk sebeit, elátkozza születése napját, vért sír és összemarczangolja a kezeit. „Szegény szívem!” kiált föl, „mért vagy te olyan erős!” Szíve nem hasad meg, de haragja óriássá lesz. Wittichet keresi, az áruló gyilkost. De ez észreveszi, hogy Detre iszonyú fájdalmában és dühében ellenállhatatlan. Azért futásnak veti magát és örült sebességgel lovagol a part felé, Detre folyton utána, — de végre elérte Wittich a partot és a tengerbe dobja magát, hol őse, Waghilda sellő, karjaiba veszi unokáját. Ravenna Detre kezébe esik, és Rüdiger haza indul a húnok országába, hogy a szülőket fiaik haláláról értesítse. Helche éppen a kertbe megy, hogy szép virágokat szedjen, midőn két ló üres, véres nyergekkel rohan a palota elé. Az anya balsejtelmei újra fölébrednek: mintha ezek a

lovak fiainak lovaihoz hasonlítanának. Rüdiger megérkezik és elmondja a történeteket. Az anya fájdalma határtalan, s e fájdalomba folyton belejátszanak a multnak gyönyörű képei: fiai hogy siettek reggel anyjok ágyához, hogy keltették föl csókjaikkal, hogy simogatták arczát hófehér kezökkel. „És ennek most mindennek vége!“ kiált föl. Elsőbb elátkozza Detrét; de midőn megtudja, hogy mily fájdalommal siratta fiait és hogy akarta őket megboszúlni, megbocsát a sors-üldözte hősnek. Végre megérkezik Detre. Szomorúan lép a terembe, hol Etzel és neje trónjokon ülnek. Detre földre borúl a király előtt és följajánlja váltságul saját fejét. A királyné zokog, de Etzel karjaiba fogadja és régi kegyéről biztosítja az ártatlan hőst.

Igaz, e gyönyörű elbeszélés sem nyert méltó alakot a fönmaradt költeményben, mely, úgy látszik, sokféle átdolgozáson ment keresztül, és így szerkezet és verselés dolgában nagyon kifogásos; de a monda eredeti szépsége még e gyarló alakban sem veszett el. Ugyanez áll az *Alphart halála** cz. költeményről is, egy bajor származású hegedősnek művéről. Ermanarich nagy sereggel közeledik Bern felé és Detre emberei harczra készülnek. De mindenekelőtt szükséges, előőrsöt kiküldeni, hogy az ellenség a bernieket meg ne lepje. Alphart, Hildebrand unokaöccse, ajánlkozik. A lovagok ellenzik, ifjusága miatt. Erre megharagszik Alphart: ő nem gyermek többé; inkább meg akar halni, ha nem tekintik leventének. Nevelőanyja, az öreg Ute, Hildebrand neje, hiába tartja vissza az ifjút; végre maga fegyverzi föl, de köny tódúl szemébe, midőn a lándzsát kezébe adja. Ifjú arája térdre borúl előtte és legalább arra kéri, hogy ne egyedül induljon útnak; de Alphart megcsókolja a

* Olv. *Alp-hart*. — Németre ford. K. J. SCHRÖER, 1874.

szép leányt és elsiet. A vár faláról nézik az ifjút, ki büszkén átlovagol az Etsch hidján. De Hildebrand nem hagyhatja magára; gyorsan követi és a sikon utóléri. Alphart az ellenség emberének nézi és megtámadja; előbb lándzsákkal vívnak, azután leszállnak a lóról és karddal folytatják a párvíadalt. Alphart végre földre teríti az ősz harczost. Hildebrand ekkor életeért könyörög és leveszi sisakját. Alphart ráismer szeretett nevelőjére és megbocsát neki, azon föltétel alatt, hogy rögtön visszatér Bernbe. Itt gúnynyal fogadják az öregot, de Detre örül Alphart derékségének. Az ifjú levante tova lovagol, míg Ermanarich egy csapatjára akad: nyolczvan harczosra Wolfing herczeggel élőkön. Alphart párbajra hívja őket és megöli mindnyájokat, nyolcznak kivételével, kik véresen a táborba futnak, hol elbeszélésökkel általános rémülést keltenek. Ermanarich fölszólítja embereit, hogy a Detre előörsét vágják le. Senki sem ajánlkozik; ekkor Wittichet küldi a császár. Midőn a gaz áruló, kit Heime, a másik áruló, egy kistávolságnyira követ, megérkezik, Alphart épp egy hársfa árnyékában pihen lován, és levette sisakját, mely nagyon nyomta fejét. Sértő és gúnjos szavakkal fogadja a jeles hős Wittichet, kit kérdőre von aljas árulása miatt. Wittich megtagadja a gyónást és kardot ránt, Alphart leteríti; mint halott, úgy fekszik pajzsa alatt, de Alphart nagylelkűen megkíméli. Most előrohan Heime, a ki békés megoldást tervez: Alphart térjen vissza Bernbe, és ők majd Ermanarichnak azt mondják, hogy már nem találkoztak vele. Alphart ez ajánlatot visszautasítja, neki Wittich kell. Most Heime is fegyvert ragad az ifjú ellen, ki csak arra kéri őket, hogy ne egyszerre és ne hátulról támadják meg. Az árulók megigérik; de midőn Heime megsebesül, megszegik szavokat: Wittich előlről, Heime hátulról támadják a levontét, kit végre hosszas harcz után lekaszabolnak. Alphart elátkozza

a gyilkosokat és meghal. Detre véres csatában megbosszúlja a gyönyörű daliát: Ermanarich és Sibich futásnak erednek; de Wittich és Heime is megszöknek.

'Alphart halála' a középkori nemzeti epikának, a két nagy époszon kívül, legszebb terméke. Jellemzése épp oly jeles, mint szerkezete; a harcosok alakjainak ellentéte kitűnően sikerült, a cselekvény egyes mozzanatainak indokolása pedig sokkal alaposabb, mint a nemzeti epika többi kisebb műveiben. Sajátságos elégiai hang vonúl végig az egész költeményen; de befejezése nem szomorú: hisz Alphart dicső halállal múlt ki, emléke él urának és népének szeretetében és a költők dalaiban, míg ellenfeleit mindenki megveti és átkozza.

E csoportnak utolsó darabja, mely csak Kaspar von der Rhön XV. századi átdolgozásában maradt fenn, az *Ermenrich halála* cz. költemény, mely szerint a gonosz császár elfoglalja Dietrich karinthiai várát, Friesachot. Dietrich tizenkét leventéjével itt megtámadja bős rokonát és agyonüti. A nibelungi versszakban írt költemény ódonszerű nyelve és friss eleven előadása mutatják, hogy a hősmondának ez elkészített terméke is régi, valódi népdalokon alapul.¹

Vége a harmadik csoport művei. Ezek is a népmondából veszik tárgyaikat, de e népmondák nem állnak eredetileg semmi kapcsolatban a Berni Detre mondájával. Csak utólag kapcsolták a hegedősök, mint minden nemzeti elbeszélést, úgy e hagyományokat is a népköltészet legdicsőbb alakjához. E csoportba számos monda tartozik; itt csak kettőt emelünk ki: az 'Ortnit' és 'Wolfdietrich' cz. költeményeket,² mivel a nemzeti epika fontosabb alkotásai közé tartoznak,

¹ Kiadta K. GOEDEKE, Hannover 1851.

² A mondáról l. *Germania* XXVII, 191. és *Zeitschrift* XXVI, 201.

és a Wieland-mythoszt, melyet Skandinávia mentett meg a végenyészettől. Ortnit 1226 és 1229 közt keletkezett; szerzője bajor vagy osztrák hegedős volt, ki régi hagyományokat és dalokat önkényesen olvasztott össze és idegen mondai és történeti elemekkel összekevert. Kétségtelen, hogy Olaszországot jól ismerte, talán járt a keleten is. Wolfdietrich négy különböző földolgozásban maradt fenn, melyeknek egyikét régi hagyomány minden alap nélkül Wolfram von Eschenbachnak tulajdonítja.*

Ortnit, Lombardia ifjú királya, ki Garda várában székel, méltó menyasszonyt keres. Csak a tengeren túl találhat ilyet, mert a tengeren innen minden király az ő vazallusa. Atyja Elberich, a törpék királya, páratlan szépségű és erejű fegyverzettel látja el a vitéz leventét. Ortnit Messinában hajóra száll: Muntabur útjának ezélja; itt székel egy hatalmas pogány fejedelem, kinek szép leányát nőül ohajtja. Muntabur falai alatt megnyeri Ortnit a királyleány kegyét, ki őt a vár ormáról látta, és szívesen követi Elberichet, ki őt a király karjaiba viszi. Ortnit rögtön lovára emeli szép aráját és hazafelé indul. Az üldöző pogányokat legyőzi, de az öreg fejedelmet megkíméli leánya kedvéért. A hajón megkeresztelik a leányt, Sidrat lesz a neve. Hazaérkezve fényes ünnepélyt ülnek: Sidrat Ortnit nejévé és királynő lesz. Atyja barátságot színelve ajándékokat küld vejének, de ezek közt két sárkányt is, melyeket Ortnit Trient mellett egy barlangban fölnevel. Egy év leteltével óriási szörnyekké nőttek föl, melyek mindent elpusztítanak, embereket és állatokat szétépnek, úgy, hogy senki sem mer Trient vidékére menni.

V. ö. F. LINDNER, *Die Beziehungen des Ortnit zu Huon de Bordeaux*. Rostock, 1872 és ugyanerről *Herrigs Archiv* LX, 295.

* A mondáról l. *Germania* XIV, 226; XV, 192; XVII, 207.

Hugdietrich, Konstantinápoly ifjú királya, ki rózsás arczával és hosszú, aransárga hajával gyönyörű leányhoz hasonlít, meg akar nőszülni. Nevelője, Berchtung merani herceg, Hiltburgot, Walgund salnecki királynak csodaszép leányát ajánlja neki. Hugdietrich hajlandó, de a salnecki király megtagadja minden kéréstől leányát, kit erős toronyban elzárva tart. Így tehát csak csellel juthatni Hiltburghoz. Hugdietrich megtanul mindenféle gyönyörű női kézimunkát, és aztán leánynak öltözve útnak indul Salneckbe, hol mint a görög királynak nővére Hiltgund, ki bátyja haragja elől menekült, bemutatja magát az udvarnál. Szívesen fogadják és a királyleány mellé adják. Egy év múlva eljön Berchtung királyáért: a görög király nem neheztel többé nővéreére. Hugdietrich hazatér. Hiltburg keserves könyvek közt bucsuzik el kedvesétől, kinek távozta után fiat szül. A szép gyermeket leereszti a vár árkába, honnan egy farkas elviszi barlangjába. Itt megtalálja másnap Walgund király és magával viszi palotájába. Ekkor Hugdietrich megérkezik, nőül nyeri Hiltburgot és fiának ismeri el a csecsemőt, kinek Wolfdietrich lesz a neve, mert farkasoknál találták. Wolfdietrich mestere s nevelője Berchtung lesz.

Hugdietrich fölcsztja országát fiai közt és meghal. Wolfdietrichnek Konstantinápolyt hagyja, de testvérei föllázadnak ellene és elűzik. Berchtung és tizenhat fia elhatározzák, hogy uroknak visszanyerik országát. Sereg élén Konstantinápoly alá vonúlnak. Berchtung békés kiegyezésre akarja bírni a testvéreket, de siker nélkül. Ekkor megindul a mérszárlás. Három napig foly a harc; Berchtung összes népe elesik, csak fiai élnek még. Végre ezekből is hat elesik. Ha egy fia összerogy, Berchtung mosolygva tekint urára, hogy ez ne sejtсен semmit. Három napi harc után Wolfdietrich, kinek Berchtung és fiai életét mentették meg, ősz

nevelőjével és tizenkét fiával az erdőbe menekül. Midőn a király itt megtudja, hogy Berchtung hat fia elveszett, fájdalomban véget akar vetni életének, de Berchtung visszatartja és vigasztalja. Most tarka és csodaszerű elemekben gazdag kalandok következnek. Varázs választja el Wolfdietrichet Berchtungtól és fiaitól, kik a gonosz testvérek tömlöczébe kerülnek. De Wolfdietrich nem feledkezett meg rólok. Elsőbb fölkeresi Ortnit császárt és megküzd vele. Wolfdietrich marad a győztes és barátságot köt a legyőzöttel, ki nem sokára a sárkányok áldozatává lesz. Wolfdietrich megbosszúlja őt, kiirtja a sárkányokat (egynek kivételével, melyet utóbb Berni Detre megöl) és nőül nyeri Ortnit özvegyét, Sidrat királynét.

Most egy nagy és gazdag ország királya, most végre fegyvert foghat hű embereinek kiszabadítására. Nagy sereg élén Konstantinápoly ellen indul. Mielőtt az ostromot megkezdí, zárandoknak öltözve a vár alá megy, honnan hű vazallusainak jajgatásait hallja. Berchtungot, kit a fájdalom megölt, és Wolfdietrichet, drága urokat siratják, ki bizonyára szintén meghalt, különben kiszabadítaná őket. Wolfdietrich tudatja velök, hogy él és megszabadításukra megjelent. Most buzgó imával kéri a fiúk az irgalmas Istent, ha valóban Wolfdietrich az, ki hozzájuk szólt, és ha igazán hívek voltak urokhoz a mai perczig: vegye le rólok lánczaikat. S ime, a lánczok lehullanak, a vitézek kinyitják a város kapuit és Wolfdietrich bevonul seregével Konstantinápolyba. Gazd testvérei hatalmába esnek (utóbb neje kérésére megkegyelmez nekik), Berchtung fiai nagy jutalomban részesülnek. Wolfdietrich boldogan uralkodik, de utóbb kolostorba vonul vissza, a hol meghal. Berchtung fiai a Wölfinger, mert czímerök három farkast tüntet föl zöld mezőben. Egyik fiának, Herbrandnak fia Hildebrand mester, — e vékony

szállal fűzi a hagyomány a lombardiai mondakört a nagy Detre-mondához.*

Első pillanatra is világos, hogy e mondakörnek a Detre-mondához semmi köze; egészen más hagyományokban gyökerez, a vándalok vallásában. A pogány vandaloknál nagy tisztelet tárgya volt egy isteni testvérpár (l. fönt 15. l.), mely a keresztyénség győzelme után, mint királyi testvérpár élt a nép emlékezetében és dalaiban. Ezek a Hartungok, kiket a legmélyebb szeretet kapcsol egymáshoz. Egyikök, Hartnit vagy Ortnit, egy ellenséges fejedelem ellen elesik; a másik megbosszulja őt és nőül veszi özvegyét. Castor és Pollux története vándál átalakításban. A későbbi középkor azonosította a vándalokat a wendekkel s keleti szlávokkal, és a szászok, kik a szláv keletet jól ismerték, Nogarden (Novgorod) városához kapcsolták a Hartungokat; míg a déli németek, kik az északi és keleti tartományokban járatlanok voltak, Nogardent a Gardató melletti Gardára értették. Így lett Ortnit Lombardia urává, utóbb római császárrá. E vándál történethez fűződött a délnémet népeknél egy történeti monda, melynek hősei Theodorich és Theodebert, Chlodowech frank király fia és unokája, kik a nemzeti hagyományban Hugdietrichché és Wolfdietrichché alakultak át. Theodorich-Hugdietrich gonosz ember, ki semmi büntől nem riad vissza; Theodebert-Wolfdietrich az erény megtestesülése, kit az istenek kiválóan szeretnek. Theodebert is megtartotta országát birtokvágyó nagybátyjai ellenében, mint Wolfdietrich gaz testvérei ellen; Theodebert is

* Mind a három költemény kiadása: *Deutsches Heldenbuch*, III. és IV. köt. — Németre fordította SIMROCK KÁROLY, *Kleines Heldenbuch*. Stuttgart 1874³. — Hugdietrich történetét kitűnő, de a középkori költeménytől teljesen független verses novellává dolgozta föl HERTZ VILMOS: *Hugdietrichs Brautfahrt*. Stuttgart, 1863.

szorúlt helyzetben volt atyja halála után, talán számkivetésbe is kényszerült menni, mint Wolfdietrich is, és „wolf”-nak nevezte az ó-germán jog a számkivetettet (lásd 166. l.). A hagyomány persze később nem értette többé e kifejezés jelentőségét és a farkasoktól származtatta a nevet, melyeknél a hőst találták. A monda további zavarai és fölcserélései, főleg hogy a hősök görögök és Konstantinápolyban székelnek, a keresztes hadjáratok hatásában lelik magyarázatukat.¹

Költői szempontból e művek nem kiváló becsűek. Főszépségek a monda, mely a zsarnokságot és jóságot, az árulást és hűséget eleven ellentétekben tünteti föl a hősök alakjában és sorsában. A régi nemzedék gonosz, kegyetlen, irgalmatlan; a fiatal nemzedék jószívű, igazságos, nemes. Az öregek pogányok, a fiatalok keresztyének: a keresztyénség nemes szelleme áthatotta az embereket és fényes győzelmet ül a régi vallásnak durva és állatias hívei fölött. A monda tette bizonyára e költeményeket, költői fogyatékoságuk daczára is, kedveltekké; mert hogy igen kedveltek voltak, ezt bizonyítja, a másutt található számtalan czélzásokon kívül, a kéziratok és átdolgozások nagy száma. Legértékesebb a fönmaradt művek közt a „Wolfdietrich” egyik átdolgozása, mely nem középszerű költőtől származik. Berchtung és fiai viszonyát Wolfdietrichhez, a kölesönös mély és igaz hűséget, mely a hűbérurat és vazallust egymáshoz kapcsolja, meleg részvéttel rajzolja és kellő érvényre juttatja.² A költemény ez által a hűség magasztalásává lesz és e szem-

¹ Müllenhoff elmélete. L. K. MÜLLENHOFF, *Zeitschrift* XII. 346., XIII. 185. és *Zur Geschichte der Nibelunge Not*, 23. l.

² E földolgozásban Hugdietrich megparancsolja Berchtungnak, hogy ölje meg a csecsemő Wolfdietrichet; de Berchtung nem teljesíti e gonosz parancsolatot. Érdekes, hogy Theodebertnek, a Wolfdietrich eredetijének, is hasonló parancsolatot adott atyja,

pontból egy sorba tartozik az amelung-, nibelung- és hegeling-mondák hasonló irányú költeményeivel.

Laza kapcsolatban, mint a lombardiai mondakör, áll a *Wieland-monda* is a keleti gót mondával. Csakhogy itt meg azon megmagyarázhatatlan ténynyel állunk szemben, hogy ez a monda, mely a németeknek a legrégibb időktől a jelenkorig egyik legszebb és legnépszerűbb hagyománya, egyetlen német, sem prózai, sem költői földolgozásban, nem maradt reánk. Csak skandináv dalok és sagák* mentették meg a híres kovács emlékét, kinek alakja és története az árja ősnép mythoszában gyökerezik, és a ki nemcsak a németeknél, hanem pl. a görögöknél is (Hephaistos és Daidalos), mondai hőssé alakult át.

Wilkinus király a keleti tenger partján csodaszép vízitündérre akad, kitől Vadhi (Wate) fiát nyeri, mire az anya ismét eltűnik. A csecsemő félisteni származása iszonyú nagyságában és erejében érvényesül. Fia Völund (Velent, Wieland) csodahíres kovácsmesterré lesz. Előbb a húnországi Mimir kovácsnál tanulja a mesterséget; utóbb apja, mivel Mimirnél Sigurdtól sokat kell szenvednie, két híres törpéhez adja, kiknél páratlan művészsze fejlődik. A törpék azért haza sem akarják bocsátani Wielandot; Wate, ki fiáért jön, életét veszti; Wieland pedig megöli a törpéket s magával viszi tömérdek kincsöket. Harmadnapra egy széles folyamhoz ér, mely a tengerbe visz. Wieland egy hatalmas fa törzsét kivájja, belefekszik és a hullámokra bizza magát. Így jut Wieland Nidung király országába, hol csakhamar

de Theodebert szintén megmentette a halálnak szánt ifjúnak életét. E történetek forrása *Gregor. Turon.* III, 23—25. fejezet.

* *Völundarkvidha* a régi Edda dalai közt és *Thidreks-saga* 57—79. fej. — KATONA LAJOS, *Völund kovács és rokonai az árja regevilágban*. Esztergom, 1884.

bebizonyítja, hogy ő a világ legkitünőbb kovácsa.* Nidung azért nagyon szereti a jeles mestert, de utóbb megneheztel reá és száműzi. Wieland, testvéreivel Egillel (Eigillel) és Slagfidhrrel együtt, a Farkasvölgybe megy, a hol letelepedik. A völgy tava mellett egyszer három valkyrjának hattyúpehely-ingét találják, melyeket magokhoz vesznek, a mivel a valkyrjákat is ottmaradásra kényszerítik. Wieland nőül veszi Hervört, testvérei a másik két valkyrját. Hét telet éltek át a valkyrjakkal,

Hét telet ültek férjeik mellett, (1)
 De a nyolczadikban haza vágyódtak
 És a kilenczedikben el is váltak tőlök;
 A fekete erdő után vágytak a szüzek. (3)

Wieland magára maradt, mert testvérei útnak indultak nejeik keresésére. Szeretett nejétől csak egy gyűrűje maradt, melynek varázsereje forró szeretetnek tárgyává teszi azt, a ki hordja. Nidung megtudja, hogy Wieland egyedül van a Farkasvölgyben s nyomban ott terem, elrabolja a valkyrja gyűrűjét s Wieland legjobb kardját, megkötözi és magával viszi a páratlan mestert magát is. A gyűrűt leányának, Bödvildnek, adja a király. De a királyné inti férjét Wielandtól:

Vigyázz, fogát feni, ha kardját látja kezében,
 Ha gyűrűjét fölismeri Bödvildnek újján;
 Vadak a szemei a fényes féregnek;
 Azért vágasd el inait s tedd ki a szigetre.

Nidung úgy tesz: ketté szelik Wieland inait a térdcsuklóban és kiteszik egy közeli szigetre. A boldogtalan mester véres bosszút forral:

* A király kovácsát, Amiliast, ki legkeményebb pánczélsruháját felöltötte, páratlan élességű kardjával ketté vágja.

„Nidung derekán ragyog fényes pengém,
 Melyet élessé vertem egész művészetemmel,
 Keménynyé kovácsoltam teljes erőmmel.
 Ragyogó kardom örökre elveszett,
 Soha birtokomba nem kerül többé.
 „Aram gyűrűje Bödvild ujján —
 Hogyne sietnék véres bosszúmmal!”

Egyszer Nidung két fia Wieland kohójába jön és bámulva látják számos kincsét. A mester így szól hozzájuk:

Egyedül jertek, jertek el holnap,
 Kettőtöknek odaadom a kincset;
 A lányok ne tudják, cseléd ne tudja,
 Senki se tudja, hogy hozzám jártok.
 Korán kelti testvér a testvért,
 Egyik a másikat: „Jer kincset látni!”
 A ládához léptek, kulcsát kérték,
 S im, nyitva állott, midőn bele néztek.
 Völund levágta a két fiú fejét
 S holttestöket rejté a hűtő hátában;
 De agyuk koponyáit ezüstbe foglala
 S Nidungnak küldte, a királynak, kupákül.
 Szemeikből szikrázó köveket kovácsolt
 S elküldte Nidung ravasz nejének;
 A gyöngéd fiúknak fényes fogaiból
 Becses nyakéket küldé Bödvildnek.

De bosszúja nem volt kielégítve. Egyszer Bödvild gyűrűje eltört és a királyleány betér Wieland kohójába. A mester fogadja:

„Összeforrasztom fényes gyűrűdet,
 Hogy atyád utóbb még szebbnek látja,
 Még fényesebbnek tekinti anyád,
 Magad is épűgy —
 Bájitallal legyőzte s élvezte ötét,
 Midőn alélva székre szédült.
 „Most megbosszultam kínos keservim”, —
 Egyet még nem, a legborzasztóbbat.”

Ketté vágott inait érti. Ekkor szárnyakat készít magának és elrepül. De előbb tudatja Nidunggal a történeteket: fiai halálát, leánya gyalázatát. Bödvild és Wieland fia Wittich, Detre egyik legjobb embere, ki azonban később árulóvá lesz és átpártol Ermanrichhoz. A sagában még Wieland testvére Egill, a páratlan lövő, is szerepel, ki Nidung parancsolatára egy almát lő le saját fia fejéről, és, mint a svájci monda Tellje, egy második nyilat is tart készen a zsarnok számára, ha fiát találja.¹ De a skandináv sagában Nidung nem bántja Egillt, kinek nincs is egyéb befolyása a cselekvényre.

A Wieland-monda mythikus jellege félreismerhetetlen. Wieland és a valkyrja: a villámnak lángoló szerelme a felhő iránt, mely a viharban találja kielégítését; egyesülésök gyümölcse: a vihar alatt megeredő zápor termékenyítette tenyészet. E mythosz a skandináv hagyományokban már lényegesen módosult, főleg más mondákkal való kapcsolata folytán, — Németországban pedig egyszerű mondává vált, melynek mythikus ősjelleme csak Wittich anyjának jellemében és szerepében ismerhető még föl. Wittich kapcsolja a Wieland-mondáta Detre-mondához is, melyhez eredetileg semmi köze.²

Detre alakja és története megmaradt a német nép emlé-

¹ Ugyane történetet beszéli Saxo Grammaticus (l. fönt 48. l.) Kékfogú Haraldról († 985) és Toko lövőről. Hasonló elbeszéléseket más árja népeknél is találunk. E hagyományoknak is régi mythosz teszi alapját: A hős a nap istene, ki a zivatar szelleme ellen küldi nyilait, sugarait. V. ö. Schiller *Tell-je*, kiadta HEINRICH GUSZTÁV. Budapest, 1883. 19. l.

² Wieland a Karoling-monda köréhez tartozó ó-francia művekben is szerepel, mint híres és jeles kovács. Neve itt: Galand, Galant vagy Galans. — A középkorban a kovács kohóját „Wieland házának” is nevezték. GRIMM, *D. Mytholog.* 350. l.

kezetében egészen a mai napig;* a róla szóló dalok még ma is élnek a félreeső Faröer szigeteken, a nép ajkán. És a mondának e legújabb és legutolsó nyomaitól az idézések és czélzások szakadatlan lánczolata vezet vissza a VI. század közepéig, midőn Jordanes először szól dalokról, melyekben a germán népek az Amalok hős nemzetségét dicsőítik, — a VIII. századi Hildebrand-dalig, melyben a szeretett király neve először hangzik föl reánk maradt német népdalban, — és a X. századi quedlinburgi krónikáig, mely német földön először szól Detrere vonatkozó dalokról és mondákról. De mind e nagy számú adatok és bizonyítékok nem adhatnak a jelenkornak helyes képet a nemzeti monda e legdicsőbb hősről, mert a számos hagyományok és dalok nem alakultak összefüggő kerek époszszá. Az irigy sors, mely egész életében ellenséges indulattal viselkedett Detre iránt, a hősnek legragyogóbb jutalmát is megtagadta tőle: a nagy költő méltó dalát.

* L. UHLAND, *Germania* I, 304. (*Schriften* VIII.)

NYOLCZADIK FEJEZET.

A LOVAGI EPIKA.

A nemzeti éposz nagy alkotásai csak lovagi költőknek többé-kevésbbé önálló átdolgozásaiban maradtak reánk. Az új izlés, mely a keresztes hadjáratok és a francia költészet döntő befolyása alatt Németországban uralkodóvá lett, még a nemzeti epika termékeire is rányomta bélyegét, hogy a népköltészet alkotásait az új szellemtől áthatott udvaroknak és nemeseknek is élvezhetővé tegye. Ez új izlés első nyomai azonban már a nibelung- és hegeling-dalok lovagi átdolgozása előtt mutatkoznak: már LAMPRECHT „Sándor dala” és KONRAD „Roland-dala” alapszanak francia eredetieken, és a keresztes hadjáratok szelleméből nyerik sajátos jellegüket. Csakhogy e művek papok munkái; igaz, hogy e papok a fegyver forgatásához is értenek és érdeklődéssel viseltetnek a földi dolgok szépsége iránt; világnézetük mégis az egyház tanaiban gyökerezik, s így a lovagi szellem csak mint a kornak ébredező, de máris mindent átható lehelete érinti őket. Másképp fejlődtek a dolgok a XII. század közepe óta. A hohenzauferi császárok trónralépte összeszik a lovagiság teljes fölvirágzásával, a német és francia nemzet sűrű érintkezésével, a művelődés egész körének és összes ágainak hatalmas föllendülésével. A lovag lesz a kornak főképviseelőjévé, a lovagi szellem hatásától a nemzeti életnek

sem anyagi, sem szellemi terei nem zárkozhatnak el többé. A lovag lesz a költészet legelső és legfontosabb ápolójává. A népköltészet is csak úgy lesz az egész nemzet birtokává, ha a lovag átalakító kezén ment keresztül. Az összes költői fajok, melyeket a kor művelt — éposz, lyra és didaktika — lovagi költészetté alakúlnak át.

És e lovagi költészet Franciaországból kapja tárgyait és alakját, melyeket csak nagy költők tudnak kiválóbb egyéniségekkel az önállóság és eredetiség bizonyos színvonalára emelni. Franciaországból jönnek a Rajnán át az Artus- és a Grál-monda, a lovagi epika legkedveltebb tárgyai; francia forrásból ismerik a lovagok az ókor mondáit, az egyház legendáit is. A lyrai dalnak nemzeti fejlődése megszakad, a mint megszakad az epika nemzeti fejlődése is, midőn a nyugati minták ismertekké lesznek Németországban. A lovagok költészete nem nemzeti, hanem francia, legfőljebb nemzetközi jellemű. Ez főleg az epika terén feltűnő, míg a lyrában a nemzeti ügyekre való tekintet és a költők erősebb egyénisége nagyobb önállóságra és eredetiségre vezet.

Ez új költészet atyja HEINRICH VON VELDEKE. A kortársak és az ifjabb nemzedék egyhangúlag elismerték róla, hogy ő ültette el elsőben a lovagi költészet fáját a német talajban. Pedig nem ő volt az első lovagi epikus. Régibb egy alsó-rajnai költő, ki Flore és Blanscheflur megható történetét egy francia eredeti alapján megírta; régibb EILHARD VON OBERGE lovag, ki először énekelt Németországban Tristan és Izolde bűnös szerelméről. De e munkák nem hatottak a korra. Korán jöttek-e, készületlenül találták-e a talajt a közönségnek izlésében és műveltségében, alaki tökéletlenségek volt-e nagyobb hatásuk akadálya, be nem fejezhették-e a szerzők műveiket, úgy, hogy annak idején az olvasók tudomására sem jutottak, — mind e kérdésekre nem tudunk

pontos feleletet adni. Valószínűen mind e mozzanatok összeműködése okozta, hogy szavok elhangzott, műveik hatástanok maradtak és manap is csak történeti szempontból bírnak jelentőséggel és érdekekkel. Az irodalomtörténet is kénytelen a kortársak állaspontját elfoglalni és HEINRICH von VELDEKE-t a lovagi eposz megalapítójának tekinteni, mert tőle indul ki a lovagi epika fejlődése Németországban, az ő példája lelkesíti a kortársakat és az utódokat, az ő tanítványainak vallják magokat a középkori lovagregény összes kitűnő képviselői.

1. Heinrich von Veldeke. Antik tárgyak.

A költő szülőhelye Veldeke falu volt, Mæstrichttől nyugatra, a mai belga Limburgban. Ma csak egy malom jelöli a helyet, a hol a Veldekék birtoka, talán vára volt. Henrik előkelő, nemes családból származott s tudományos nevelésben részesült: tudott francziául és latinul, ismerte Vergilius „Aeneisé”-t és Ovidius „Átváltozásai”-t, ismerte a régibb német költészet termékeit is. Életéből különben keveset tudunk; a Looz-i és Rineck-i grófok szolgálatában állott, kik egyszersmind mainzi vágrófok voltak, és nem lehetetlen, hogy legalább egy ideig a mæstrichti egyházzal is valami hivatalos viszonya volt; valószínű, hogy egy ideig a Harz hegység vidékén, talán Goslarban vagy Quedlinburgban tartózkodott; majdnem bizonyos, hogy az 1184-diki fényes mainzi birodalmi ünnepélyen, melyen Barbarossa Frigyes lovagokká avatta két fiát, jelen volt; kétségtelen, hogy utóbb Thüringiába ment és itt élt.

Veldekétől néhány dalon * kívül két elbeszélő költemény

* Kiadta O. BEHAGHEL a Bartsch-féle *Deutsche Liederdichter XII—XIV. Jahrhundert*s második kiadásában. Leipzig 1879

maradt reánk: Servatius-legendája,¹ melyet fiatal éveiben Looz (Loën) Ágnes grófné megbízásából írt, és Aeneas-éposza,² mely 1170 és 1190 közt keletkezett. Egy 'Salamon és Venus' című költeménye, melyről egy kortársa³ említést tesz, elveszett és ma már azt sem tudjuk, mi lehetett a tárgya.

Az *Eneit*-et Veldeke (a 10,930-dik versig) Clevében írta, de csak kilencz év múlva fejezhette be. Midőn ugyanis III. Lajos thüringiai tartomány-gróf (Hermannak, az udvari költészet ünnepelt pártfogójának testvérébátyja), a ki utóbb 1190-ben Accon előtt meghalt, 1174-ben Clevei Margit grófnéval egybekelt, az esküvőre a vőlegénynyel ennek öcsese, III. Raspe Henrik gróf (+ 1180) is érkezett Clevébe, hol az *Eneit*-nek képekkel diszített kéziratát, melyet Veldeke a grófnénak 'megtekintés' és 'olvasás' végett kölcsönzött volt, a menyasszonynál látta s utóbb magával vitte Thüringiába. A költő csak 1183-ban, midőn maga is Thüringiába került, kapta vissza művét és befejezte azt, főleg Hermann szász palota-gróf (1190-ig) sürgetésére, Neuenburgban az Unstrut mellett, mindenesetre 1190 előtt, mielőtt Hermann thüringiai tartománygróf lett és mielőtt Barbarossa Frigyes halálának (1190. jún. 10.) híre Németországba jutott. A teljes 'Eneit' az első munka, mely Hermann pártfogása alatt létrejött.

A költő forrása, a Roman d'Enéas, valószínűleg Benoit de Sainte More műve; mely, sajnos, eddigelé még nem

¹ Kiadta J. H. BORMANNS, *Annales de la société histor. et archéol. de Maestricht*, II. köt. 1858. Némelyek nem tekintik e legendát Veldeke művének, de okaik nem bizonyító erejűek.

² Kiadta O. BEHAGHEL, kitűnő bevezetéssel, Heilbronn 1882. *Közlöny* VI, 466. l.

³ A 'Moritz von Cräon' cz. költeménynek ismeretlen szerzője.

jelent meg nyomtatásban. A normandiai származású Benoit II. Henrik angol király uralkodása alatt (1154—1189) írta a trójai háborút, a normandiai hercegek történetét és Aeneas kalandjait tárgyaló epikai munkáit. Ő is oly meg-alapítója a lovagi epikának Francziaországban, mint Veldeke a németeknél, csak hogy terjedősebb és itt-ott szárazabb, mint Veldeke. Benoit különben elég híven követi Vergiliust, kinek époszát átdolgozza, de egyszersmind teljesen átírja a lovagi korszak szellemébe. Legönállóbb a Lavinia történetében, melyet egész regénynyé alakít át, úgy hogy Aeneas és Lavinia szerelmi viszonya az Aeneas és Dido közti szerelmi viszonnak terjedelem és hatás tekintetében méltó párjává lesz. A külsőségek rajza, fegyverek és öltözetek, bútorok és hajók leírásai már Benoitnál is igen nagy tért foglalnak el, és a hősnek szerelmi kalandjai már nála is a cselekvény főrészei: ezek kedvéért föláldozza az epikai cselekvény legszebb részleteit; Laokoon történetét, Priamus halálát, Aeneas menekülését majd teljesen mellőzi, Aeneas tengeri veszedelmét, Dido tyrusi sorsát röviden érinti. De az ágyat, melyhez Dido Aeneast vezeti, igen terjedelmesen írja le! Az istenek beavatkozását, a haza és dicsőség nagy eszméit Benoit teljesen kiirtotta a vergiliusi cselekvényből, és Veldeke nem ragaszkodott jobban a latin époszhoz, bár ismerte és hivatkozik reá. Mind a két lovagi költő egyszerűen szerelmi kalandok lánczolatának tekinti Aeneas változatos történetét és így szerelmi lovagregénynyé alakítja át a római irodalom heroikus époszát.

Enid
A német költő, korának szokását követve, a cselekvény lefolyásában általában híven követi Vergil eposzán alapuló forrását; de sokszor rövidíti vagy összevonja a roppant hosszadalmas és mellékes dolgokkal túlterhelt ó-francia szöveget és elhagyja a számos és terjedelmes allegoriát,

melyet Benoitnál talált. De azért az „Eneid” nem rövidebb, hanem több mint háromezer verssel hosszabb mint Benoit műve,¹ mert a német költő nyelve és stílje kevésbé tömört mint a francziáé, és Veldeke sokszor kibővíti az eredetit. Míg ugyanis a mellékes dolgokban rövidít, a főalakoknak (Aeneas, Dido, Lavinia) jellemzésénél és tetteik elbeszélésénél rendszerint behatóbb; az indokolásra, főleg a lélektani indokolásra nagy súlyt fektet; az eredetiben található ellenmondásokat ügyesen javítja; azon van, hogy az előadást változatosabbá, kevésbé egyhangúvá tegye; az összefüggést sokszor jobban hangsúlyozza, itt-ott maga is egybekapcsolja a cselekvény egyes elemeit egymással. Veldeke általában oly ügyesen bánik el forrásával, oly öntudatos műérzéssel változtat az előtte fekvő munkán, hogy a német „Eneid” a franczia „Roman” tetemesen javított átdolgozásának tekinthető. Különösen szabadon dolgozta át Veldeke a költemény azon részét, melyet kéziratának visszakerülése után Thüningiában írt.²

Veldeke nagy hatása kortársaira a XII. század nyolcvanas éveiben veszi kezdetét, midőn a költő, Németország legnyugatibb határáról annak szívébe, Thüningiába, került. Ugyanekkor alkalmat szolgáltatott neki a mainzi ünnepély, melyet latin, német és franczia költők, valamint a korabeli történetírók is a legnagyobb lelkesedéssel dicsőítenek, arra, hogy korának legjelesebb férfaival, kivált legtehetségesebb költőivel személyesen is érintkezhessék, és műveit, főleg ez időtájt befejezett Aeneas-époszát, nekik bemutat-

¹ Vergil Aeneise 9893, Benoit Aeneas-regénye 10362, Veldeke Eneitje 13528 versre terjed.

² A német és franczia költemény viszonyát behatóan tárgyalja ALEX. PEY, *Jahrbuch f. roman. Lit.* II, 1860. — E. WÖRNER, *Vergil und H. v. Veldeke*, Ztsch. f. d. Philologie, III. 18.

hassa. E munka hatása korszakalkotó volt; még a Veldekénél sokkal nagyobb GOTTFRIED VON STRASSBURG is a középkori költészet atyjának nevezi az „Eneit” szerzőjét, és a nagy mesterek egy késő epigonja, RUDOLF VON EMS hangsúlyozza, hogy Veldeke a tiszta rím megalapítója.

Az alaki tökély a Veldeke hatásának főforrása. A régi rím, mint azt Otfried művében vagy a „Lajos-dal”-ban találjuk, csak asszonáncz, mely véletlenül egyszer-másszor a hangzók és mássalhangzók teljes azonosságába megy át, de elvileg asszonáncz marad. Ugyanily jellegű a rím a XI., sőt még a XII. században is, bár a költők ekkor már bizonyos tudatossággal törekedtek kifogástalan rímekre. E törekvés Veldekénél ténynyé vált. Igaz, hogy „Eneit”-jében is sok még az asszonáncz; de a kortársak talán elnézéssel voltak a költő iránt, a kezdet nehézségeit vetve latba; sőt az is lehetséges, hogy az asszonánczok tiszta rímek a limburgi nyelvjárásban, melyben Veldeke összes műveit írta. E nyelvjárás nem ártott műveinek. A kortársak éppen az alsórajnai lovagságot tekintették kiválóan finomnak s műveltnek, és a német lovagok még a keleti Ausztriában is affektáltak bizonyos belgavidéki nyelvi sajátságokat, melyeket a század, mint nálunk mágnásaink németes kiejtésöket, az előkelő és elegáns beszéd kellékeinek tekintett.* Veldeke dialektusa tehát csak emelte munkáinak tekintélyét és siettette hatását. E hatás pedig általános volt: a thüringiai és alemann, az osztrák és sváb költők egyforma tisztelettel tekintenek föl e költőhöz, mint mesterökhöz és példányukhoz.

Ez alaki tökélyhez járult a fölfogás és stil újsága, melyet Veldeke először hoztt át a franczia szomszédoktól s mely

* R. v. MUTH, *H. v. V. und die Genesis der romant. und heroischen Epik.* Bécsi akadémia, 1879. 95. köt., 642. l. L. fönt 298. l.

mint a lovagi szellem egyik legelső nyilvánulása elragadta a német lovagi világot. De emelte a költemény nagy hatását tárgya is: Veldeke ‚Servatius‘-legendáját a stil és alak ugyanazon vonásai jellemzik, sőt az elbeszélésnek keresetlen egyszerűsége és természetessége a nagyobb eposz fölé helyezik a legendát; mégis, e legendai novellával nem törődött senki. De Trója pusztulása és a halhatatlan Róma alapítása, Aeneas és Dido általánosan ismeretes nevei, és e mondák és kalandok háttérében Vergilius alakja, kit a középkor nemcsak a világ legnagyobb költőjének, hanem egyszersmind a szellemek fölött uralkodó varázslónak és a jövő dolgok ihletett prófétájának tartott, — e momentumok nem tévesztették el hatásukat: az ‚Eneit‘ a kor egyik legkiválóbb és legnépszerűbb termékévé, Veldeke az új nemzedék klasszikusává lett, kinek babérjait egészen más irányban haladó utódjai is tiszteletben tartották.

Mégis, *Eneit*-jéből alig ismerhetnők föl a költő egyéniségét, ha több dala nem maradt volna reánk. Ezekben Veldeke teljesen önálló és eredeti. Derült kedélyű, optimistikus világnézetű ember volt. Nagyobb, mélyebb szenvedélyek nem igen bántották. A fájdalommal persze ő is megismerkedett, főleg a szerelemből származó bánattal és búval. De, úgy látszik, ez sem hatott nála nagyon mélyre. A tavaszban hosszú álomból fölébredő természet bájai elragadják őt és elfeledtetik vele kedvesének hűtlenségét. A tavaszt, illatozó virágaival és éneklő madaraival, ismételve dicsőíti, de dicsőíti a szerelmet is, mely alig volt mindig mostoha irányában. Ő a dalköltészet terén is az új irány első képviselője, és ime, már nála is találkozunk a későbbi lyra főideáival. Nem hogy a szerelmet és tavaszt dicsőíti és folytonos kapcsolatba hozza egymással, — e képek és eszmék oly régiek, mint az emberiség maga; de már Veldeke is

korholja elfajult nemzedékét, mely az igazi szerelmet nem ismeri többé, sőt a nőket már gáncsolni is meri; már ő is panaszkodik, hogy a nők gyűlölik az ősz haját és inkább éretlen ifjakhoz, mint bölcs férfiakhoz hajlanak, hogy többre becsülik az új czint, mint az öreg aranyat; már ő is hivatkozik a szerelem régi ideális alakjaira és kijelenti, hogy az ő szerelme erősebb és maradandóbb, mint a Tristané, bár nem ivott bájitalt, — mind oly képek és gondolatok, melyekkel a későbbi lyrában ismételve, a legkülönbözőbb változatokban találkozunk. Kétségtelen, hogy Veldeke a lyra terén is az új izlés úttörője, s valószínű, hogy jóval több dalt írt, mint a mennyi (vagy 50 versszak) reánk maradt.

Ha Veldekének csupán dalai maradtak volna reánk, kedvezőbben ítélnénk költői tehetségéről, mint most, midőn főmunkája, a kortársaktól s későbbiektől annyira dicsőített, 'Eneit' kell hogy ítéletünk alapjául szolgáljon. Alaki jelességeit nem vonhatni kétségbe: e tekintetben Veldeke magasan áll előzői fölött; de önállósága, eredetisége, költői ereje nem igen kedvező színben tűnnek föl. A cselekvényt és az elbeszélés menetét franczia forrásból veszi, — és ahol Benoît Romanjával szemben nagyobb önállóságot kísért meg, csak ritkán teszi ezt a munka előnyére. A legszebb részletek is, mint pl. a szerelemről szóló híres dialogus Lavinia és anyja közt,* a franczia eredetin alapszanak, és

* Az anya azt ajánlja Lavinianak, hogy szeresse Turnust:

„Szeressem hát? de mivel?”

„Érzékiddel s szíveddel?”

„Adjam át neki szívemet?”

„Igen!” — „Hát akkor hogy éljek?”

Nagy ég! A szerelem mi hát?”

„Oly régi az, mint a világ

És oly hatalmas, gyermekem,

Hogy, míg e föld el nem veszen,

Nem volt ember s nem lesz soha,

Ki ötét elkerülni tudja;

Mert oly titkosan működik:

Se nem hallszik, se nem látszik.»

„Anyám, anyám! ezt nem értem!”

S a királyné szolt tovább is:

„Szerelem rejt más csodát is:

Hogy egyike a másikának

Veldeke érdeme mindössze abban van, hogy e sikerültebb helyeket szép és finom nyelven, már a művészi tökélyhez közeledő alakban dolgozta át. Mindenképen a XVII. századi Opitzra emlékeztet, a ki szintén „az új költészet atyja” volt, kiben szintén csekély a költői önállóság és alakító tehetség, de a ki szintén — mint Veldeke, a franczia mintákra utalva — új irányt nyitott a korabeli költészetnek, és főleg csak a verselés és nyelvezet művészi tökéletesítésével hatott jótékonyan kiváló tehetségekben szegény századára.

Veldeke éposza kihatott az egész középkori lovagi epikára; de legközvetlenebb befolyását azon költőkön ismerhetni föl, kik „Eneit”-je mintájára antik tárgyú mondákat választottak műveik anyagául. Sőt még a minta és forrás választásában is akadt tanítványa: Herbert von Fritzlar Benoit de Sainte Maurenak egy másik művét, a trójai háborúról szóló költeményét dolgozta föl, *Daz liet von Troie* czímmel, német nyelven.* Benoit Aeneas-regénye Vergilius époszán alapult, — Trója-époszának forrásai nem

Nem mondhatja, mi baja támadt.
De a kik hozzá fordúlnak,
Vajmi sokat megtanúlnak,
A mit előbb nem tudának.
Mindenkinek mély sebe támad;
Akár férfi, akár asszony,
Nincs, kin sebet ne fakaszszon;
Érzékeit tönkreteszi,
Piros szinét meg elveszi.
Ezek az ő nagy fegyveri,
Még álmát is el-elveszi,
Sőt enni-inni sem tudsz tőle.
„Isten mentsen meg hát előle!”
„Ne mondd, lányom, mégis oly jó!”
„Hát mért mégis sok bajt adó?”

„De baja édes, boldogító!”
„Adja Isten, hogy életemben
Mindig elkerülhessem.
Ily sok baj, oh, megölné engem!”
De anyja így szólott megint:
„Oh sohse féldd ez édes kint.
Figyelj tehát ígéimen:
Baj után jön a szerelem,
A bajból boldog béke támad
S szívedbe örömozön árad.
Bánat tövén kihajt a kék
S ezerféle öröm kikél.
A szerelemnek ez a jele:
A halovány arcz pirul bele.”

* Kiadta G. K. FROMMANN, Quedlinburg 1857. A franczia eredetét kiadta A. JOLY, *Benoit de S. M. et le Roman de Troie*, Paris

a homéroszi költemények, hanem Dares és Dictys elbeszélései, melyek a középkornak legolvasottabb és számtalanszor felhasznált és kiaknázott könyvei közé tartoznak.*

Dictys, saját állítása szerint krétai ember, ki, mint Idomeneus király társa, szemtanúja volt a trójai háborúnak, melynek változatos eseményeit naplójában följegyezte és hazatérte után pún irással, de krétai-görög nyelven megírta. E mese természetesen csak arra való, hogy a sok tekintetben a Homérosztól igen eltérő elbeszélésnek, a görög époszszal szemben, hitelességet szerezzen. Halálakor sírjába tétette Dictys e drága művét, és sírjában megtalálták azt Nero császár idejében; — e mese ismét csak annak a megmagyarázására készült, hogy a régibb ókor nem tud semmit e munkáról. Nero a mű pún írását átíratta görög betűkkel, mire Lucius Septimius a könyvecskét latinra fordította: *Ephemeridis belli Trojani libri VI*, — még pedig az első öt könyvet pontosan, az utolsó négyet, mely a hősök hazatérését tárgyalta, egy könyvbe összevonva. Hogy a Dictys könyve eredetileg görögül volt írva, azon nincs okunk kétkedni; a görög kézirat még a X. században is meg volt, de már a XV. században eredmény nélkül keresték. E görög szöveg a Kr. utáni második században keletkezhetett, a latin fordítás (melynek legrégebbi kézírata a IX. vagy X. századból való) valószínűen az V. században készült. Dictys könyve nem alapszik igazi mondán: az eredeti hagyományok önkényes tárgyalása és átalakítása az; a szerző előadása

1870. — V. ö. CH. FISCHER, *Benoit de S. M. als Vorbild für die mittelhochdeutschen Trojadichtungen*, Paderborn 1883.

* GUST. KÖRTING, *Dictys und Dares. Ein Beitrag zur Geschichte der Troja-sage in ihrem Übergange aus der antiken in die romantische Form*. Halle, 1874. — Legjobb kiadásukat FERD. MEISTER eszközölte: *Dictys*, Leipzig 1872. *Dares*, u. o. 1873.

száraz és egészen észszerű: istenekről, csodákról soha nincsen szó; a hol mégis kényszerül ilyenekről megemlékezni, ott a csodás elemet, a helyes összefüggés rovására is, vagy egyszerűen kihagyja vagy lapos józansággal mindennapi dolognak magyarázza ki.

Hasonló mystification alapszik a trójai háborúnak másik középkori forrása. Dares az Iliasban említett Hephæstos trójai papjának mondja magát. A könyvecskét Cornelius Neposnak egy Sallustius Crispushoz intézett állítólagos levele előzi meg, melyben Nepos elmondja, hogy e görög művet Athénben találta és hogy ő maga fordította azt latinra, — förtelmes latinsággal! Kétségtelen, hogy e könyvnek is volt görög eredetije, még pedig terjedelmesebb görög eredetije, melyet vagy latinra fordítottak és aztán kivonattak vagy mindjárt kivonatolva fordítottak latinra, — semmi esetre az V. század előtt; de ama terjedelmesebb szöveg elveszett. Ily terjedelmesb Dares-Dictys szövegen alapszik GUIDO DE COLUMNA-nak 'Trója pusztulásáról' (*Historia destructionis Trojæ*) című híres könyve is. Dares művének — legrégibb kézírata szintén a IX. vagy X. századból való — Dictys könyvéhez semmi viszonya. Az összes középkori Trója-művek Dares könyvecskéjén alapúlnak, így a Benoit de Sainte Moreé is, ki talán még a híres könyvnek terjedelmesebb szövegét ismerte s csak a hősök hazatérése történetében merít Dictysből, a ki e részben terjedelmesebb, mint Dares.

Dares és Dictys görög szempontból mesélik el a trójai háború történetét, — tehát Aeneas elárúlja Tróját és nem alapítója Rómának. Ennyiben e művek nem voltak nagyon alkalmasak arra, hogy Vergilius époszát kiegészítsék; — de a középkori költők nem sokat törődtek ez ellenmondással, így Benoit maga sem, ki pedig, miután Vergilius épo-

szát is átdolgozta, észrevehette a mondák változatainak ez ellentétességét. Mégis híven, még hibáiban is híven követi Darest, itt-ott Ovidiusból (az argonauták történetével) és a középkori Honoriusból (földrajzi részletekkel) kiegészítve az álfhrygiai forrást.¹ Főcélja: a trójai háború történetét korának élvezhető alakban nyújtani, és e czélt teljesen el is érte. Trója-regénye csak oly modernizálása az antik mondanak, mint Aeneas-műve: a hősök mind a kettőben középkori lovagok, lovagi szokások és intézmények képezik a cselekvény alapját, a XII. század lovagi szelleme hatja át a költő fölfogását és előadását. Német átdolgozója úgy tárgyi tekintetben, mint fölfogás dolgában hű követője, de mégis önállóbb, eredetijével szemben, mint Veldeke.

Herbort szülőhelye Fritzlar városa Hesszenben; a költő valószínűen pap volt, mire klasszikus műveltségéből következtethetni. Még a XII. század végén dolgozta át Benoit Trója-regényét, Hermann thüringiai tartománygróf biztatására és pártfogása mellett.² Herbort jól ismerte Veldeke „Eneit”-jét, melyet, úgy szólván, előlrol akart folytatni; de ismerte Lamprecht „Sándor-dal”-át is, és eleven csata-rajzai inkább az erélyes szerzetesre, mint a finom lovagra emlékeztetnek. Általában mégis ő is nagyon ragaszkodik erede-

¹ Művének legérdekesebb részlete Troilus és Briseida szerelmének regényes története, mely Daresből Guido de Colonnába, innen Boccaccio „Filostrató”-jába (ebben a trójai leány neve Gri-seida), ebből Chaucer „Canterbury-meséi”-be és ezekből Shakespeare drámájába („Troilus és Cressida”) ment át. Ez epizód eredete máig ismeretlen. V. ö. HEINRICH G., *Boccaccio élete s művei*, 45—48. l.

² Egy „Scholasticus Herbort”-tól említenek a források egy drámát, melynek hőse Szent Otto volt. Nem lehetetlen, hogy époszunk költője és e dráma szerzője egyazon személy.

tijéhez, főleg a mi magát a tárgyat illeti, és föltűnő kivétel, hogy egyszer (5479—5871) terjedelmes csatáról beszél, mely Benoithnál teljesen hiányzik. Veldekével szemben érelyesebb egyéniségnek tetszik; szereti a borzalmasat és irtózatosat, nem köti magát a finom udvari stilhez, bizonyos előszeretettel szitkozódik s átkozódik, s mintha frivol rajzokban is lelné kedvét. Derék világnézete már a bevezetésben nyilatkozik, midőn megtámadja forrását, mivel Peliast oly lelkesen dicséri; ő a maga részéről nem dicsérhet oly férfiút, ki, bár különben minden erénynek birtokosa, nem volt hű ember. Másutt meg német szokásokra és intézményekre reflektál, vagy német mythologiai és jogi hagyományokat sző bele elbeszélésébe. Sok helyütt megrövidíti a szerfözlött terjengős trouvèret, * néha igazabb s mélyebb érzés szól az ő előadásából, mint a franczia szövegből, így főleg Paris halálának sentimentalis rajzában, Hecuba sötét fájdalmában, Achilles magatartásában Hektor halála után. Költői ereje még sem mondható nagynak; ezt maga is beismeri. A hatalmas anyagot, melynek feldolgozására vállalkozott, maga is magas hegynek nevezi, melynek csúcsára csak fáradsággal juthatni, és műve végén újra hangsúlyozza, hogy csak nagy mesterek gyenge utódja, ki nem számít kiváló költői dicsőségre. Lamprecht erőteljes és férfias, Veldeke finom és lágy, Herbort ingadozik a két minta közt s rendesen túlozza mind a kettőnek stíljét: ereje erőtetett, finomsága félszeg, izlése általában fejletlen és bizonytalan.

Lamprecht 'Sándor-dala' még közvetlenebbül, tárgyával is hatott Veldekének két utódjára. Tudjuk, hogy Berthold von Herbolzheim (Würzburg vidékén), Zähringeni Berthold

* BENOIT műve vagy 30,000 versre terjed, HERBORT-é 17,379 versből áll.

(† 1218) vazallusa, és a teljesen ismeretlen Biterolf, kiknek műveik elvesztek, szintén írtak Sándor-époszokat, melyeket Rudolf von Ems, a XIII. századi nagy mesterek egy késő utódja, nagyon dicsér, sőt Lamprecht műve fölé helyez.

v. Halberst. Szintén Veldeke példájára és Hermann tartománygróf buzdítására dolgozta át Albrecht von Halberstadt Ovidius 'Átváltozás'-ait, de e műve csak Wickram Györgynek XVI. századi átdolgozásában (Mainz 1545) maradt reánk.¹ Albrecht, a jechaburgi prépostságnak (a mainzi egyházmegyében) scholastikusa, 1217-ben és 1218-ban fordul elő oklevelekben. Művét 1210-ben kezdte, és szász származása daczára, középnémet (thüringiai) nyelvjárásban írta meg. A költő Veldeke álláspontját foglalja el: ő is korának lovagi szellemébe és lovagi társadalmába ülteti át a görög mythikus elbeszéléseket. Az isteneket és istennőket lehetőleg XIII. századi nemes uraknak és hölgyeknek rajzolja, kik pontosan ragaszkodnak a finom illemhez és az udvari szokásokhoz. Még így is tarthatott tőle, hogy közönsége nagyon idegenszerűnek fogja találni a földolgozott történeteket; azért előszót² ír művéhez, melyben kifejti, hogy volt idő, midőn az emberek álisteneket és bálványokat tiszteltek, és hogy a könyvben összefoglalt történetek abba a régi időbe esnek; azért törekszik a görög mythikus alakoknak bizonyos modernizálására: így nevezi a nymphákat egyszerűen vízi tündéreknek vagy sellőknek, a fúriák nevei szerint Fájdalom, Feledés és Örülés; Jason vetéséből 'óriások' kelnek ki, a dryadák 'erdei hölgyek' lesznek. Kiválóbb költői te-

¹ Az eredetinek két töredékét l. *Zeitschrift* XI, 358 és *Germania* X, 237. — Az egész művet kiadta BARTSCH KÁROLY, Quedlinburg 1861.

² Ez előszót WICKRAM eredeti alakjában közli.

hetséget Albrechtben sem ismerhetni föl. Csak a hol a szerelem reményeit és aggodását, fájdalmát és kétségbeesését rajzolja, melegszik föl a költő benne: művének legsikerültebb része azért a Pyramus és Thisbe szomorú története, melyet a későbbi középkor is oly jól ismert és nagyon szeretett. Talán a szerző gyengébb tehetsége, talán a tárgy idegenebb volta okozta, — tény, hogy Albrecht műve, az egyetlen antik tárgyú középkori munka, mely magán az antik eredetin alapszik, nem lett soha népszerűvé és korán ment feledésbe.¹ Eredeti alakjából csak két kis töredék maradt reánk. Különben Ovidius maga sem volt soha oly népszerű, mint Vergilius, bár Nagy Károly udvaránál jól ismerték és a szt. galleni papok is szerették. Csak a XII. század közepétől ismerkednek meg a lovagi körök is a szerelemnek e hivatott dalnokával, kinek hatását azután a német Strassburgi Gottfriedben csak úgy ismerhetni föl, mint a francia Chrestien de Troyesban és a provençei troubadourokban.)

Ez antik tárgyú művek² mind egy minta hatása és egy Mæcenás pártfogása alatt keletkeztek. Heinrich von Veldeke korszakot alkotó műve, Thüringiai Hermann nagylelkű

¹ A középkorban csak a „Reinfrit“ ismeretlen szerzője tud róla.

² Részben e körbe tartoznék még egy pfalzi lovagnak, Bligger von Steinachnak 1200 körül keletkezett, de (vagy száz vers kivételével) elveszett műve Der umbehanc (A függöny), melyben a szerző kisebb, főleg antik mondákat (a fönmaradt töredék Oenone-ról szól) novellaszerűen földolgozott, és, úgy látszik, egy szőnyeg képei gyanánt helyezett laza keretben egymás mellé. Bligger is francia forrásokból merített. Hogy a költő kiváló tehetség, hogy műve igen kitűnő volt, bizonyítja a leghivatottabb bírálók egyike, GOTTFRIED VON STRASSBURG, ki Bliggert „Tristanjá“-ban rendkívül dicséri. V. ö. FR. PFEIFFER's *Freie Forschung*, 55—82. l. A PLEIER fölhasználta „Meleranz“ cz. Artus-regényében Bligger költeményét.

buzdítása hozta őket létre. A későbbieknek, Emsi Rudolfnak és Würzburgi Konrádnak antik anyagú művei, már egészen más hatások alatt keletkeztek.

A Veldeke tanítványaitól földolgozott antik tárgyak utóbb is igen népszerűek maradtak. A trójai háború és a vele kapcsolatos argonauta hadjárat hősei és eseményei, Aeneas és Dido szerelme, Nagy Sándor hatalmas alakja és tarka kalandjai a távol keleten, egyes mythikus vagy félmythikus görög hagyományok a korabeli és későbbi lovagi költők műveiben minduntalan föl-föltűnnek. Ha Albrecht és Herbert művei nem is lettek magok igen népszerűkké, a földolgozott tárgyak átmentek a század művelődési anyagába. De antik szellem nem lakozott e tárgyakban, mert hiszen e szellemnek nyoma sem ismerhető föl e tárgyak költői földolgozásaiban. Már a francia trouvèrek is teljesen modernizálták volt az antik mondákat, a német lovagok még tovább haladtak ez irányban, úgy hogy a középkori antik tárgyú époszok is csak oly lovagregények, mint akár az Artus-, akár a Grál-monda köréhez tartozó romantikus elbeszélő művek.

De nemcsak antik tárgyú művekben észlelhető Veldeke hatása; tanítványai sorába tartozik még három ismeretlen költő a XII. század végéről vagy a következő század elejéről, kik, még Hartmann von Aue föllépése előtt, más származású történeteket is, de egészen az „Eneit” költőjének szellemében és modorában, dolgoztak föl.

Veldeke hazájában írta egy nevről nem ismert költő „*Morant és Galie*” cz. epikai művét, melynek önálló alakjából csak töredékek maradtak reánk,* míg az egész mű egy a XIV. század első negyedében keletkezett nagy kom-

* Kiadta K. LACHMANN 1836. *Kleine Schriften* I, 519. 1.

pilátióba, a „Karlmeinet“¹ név alatt ismeretes gyűjteménybe, ment át. A költemény, mely 1190—1210 közt az alsó Rajna vidékén, kétségtelenül egy francia forrás (egy fabliau?) alapján, keletkezett, a Károly-mondából meríti tárgyát. Galie egy régi hagyomány szerint Nagy Károly neje.² a ki bizalmas, de tiszta baráti viszonyban áll Morant gróffal. A nemes lovag irigyei a királyné elcsábításával vádolják őt, és Károly maga elé idézi Morant grófot és nejét Galiét. Mielőtt ezek még megjelennek, Ammerich lovag ajánlkozik, hogy a királyné ártatlanságát párbajban bebizonyítja, a mi neki sikerül is. Károly a rágalmazókat lovakkal tépeti széjjel és kibékül nejével és Moranttal. A cselekvény lefolyása a költemény fönmaradt töredékeiből nem egészen világos; elegáns alakja és művelt nyelve a Veldeke iskolájára vall.

Szintén csak töredékekben maradt reánk *Athis és Prophilius*, egy ismeretlen szerzőnek Közép-Németországban a XII. század utolsó tizedében keletkezett költeménye, mely Alexandre de Bernay francia trouvèrenak egy költői elbeszélésén alapszik.³ A költemény tárgyát a középkornak egyik legismertebb és legelterjedtebb hagyománya teszi. *Prophilius*, egy római ifjú, Athénbe kerül, Evas házába, hogy ennek tanítványa legyen, s itt a leghívebb, legőszintébb baráti frigyre lép Evas fiával, Athissal. Ez utóbbi egyszer menyasszonyához, Cardioneshez viszi barátját, ki oly szen-

¹ Kiadta KELLER ADALBERT, Stuttgart 1858. — K. BARTSCH, *Über Karlmeinet*, Nürnberg 1861.

² Rendesen Sibilla a császár nejének neve e monda különböző változataiban.

³ Kiadta GRIMM VILMOS, 1846. *Kleine Schriften* III, 212; a mondáról ugyanaz u. o. III, 346. — A francia költő egy latin forrásra hivatkozik.

vedélyesen megszereti a szép hajadont, hogy rögtön súlyosan megbetegszik. Athist igen sújtja barátjának nagy baja, annál is inkább, mert senki sem tudja a fájdalmas nyavalya okát. Prophilius végre Athis esküvője napján elárulja barátjának szenvedései okát, mire Athis rögtön átengedi neki nejét. Athis és Cardiones esküvője végbe megy ugyan, de a nászéjen Prophilius foglalja el barátja helyét, mire az ifjú asszony újjáról egy gyűrűt húz le, és még az éj sötétjében távozik. Prophilius így minden éjjelt Cardiones oldalán tölt, ki folyton azt hiszi, hogy Athis fekszik mellette. Ekkor Evas súlyosan megbetegszik és haza hívja fiát Rómába. Prophilius kétségbeesik, hogy szerelmétől el kelljen válnia; de Athis most is tud segíteni: ünnepélyesen elválik Cardionestól, ki Prophilius törvényes nejévé lesz, hisz az újjáról lehúzott gyűrű bizonyítja, hogy eddig is, bár tudtán kívül, az volt. A boldog pár Rómába megy.

Sokkal szomorúbb Athis sorsa, ki — nem tudni, mi módon vagy körülmények közt — minden vagyonából kifosztva és hazájából elűzve, mint nyomorult koldus kerül Rómába. Itt rögtön Prophiliust akarja fölkeresni, de midőn házához közeledik, barátja éppen nejével együtt ellovagol mellette, de nem ismeri föl a rongyos és beteg koldúsban forrón szeretett barátját. A boldogtalan Athis ezt barátja hűtlenségére magyarázza, és kifut a városból egy félre eső sziklaüregbe, hogy ott meghaljon. Éjjel három ifjú kerül e barlang nyílásához, kik kedveseiket várják. Az ifjak összevesznek és az egyik elvérzik társainak fegyverétől. Athis fölhasználja ez eseményt, hogy megutált életétől megszabaduljon: ráfekszik a halottra és vérrel mázolja be kezeit és ruháját. Midőn reggel megtalálják, kijelenti, hogy ő a gyilkos, mire halálra ítélik.

Római szokás szerint három napig pellengéren áll a

gyilkos. Ekkor Prophilius véletlenül elmegy mellette, szemügyre veszi a bűnöst és fölismeri benne barátját. Most rögtön maga jelentkezik, mint az ifjúnak gyilkosa, hogy barátját megmentse. Nemes vetélkedés támad a hű barátok közt, melyet egy véletlen esemény eldönt. A gyilkosok ugyanis másnap elmenve Athis mellett, elárúlják magokat, mire az örök elfogják őket; Athis és Prophilius pedig kiszabadúlnak és teljes boldogsággal megölelik egymást. Athis nőül veszi Prophilius nővérét, Gayetét, kivel értékes kincseket is kap.

Ez elbeszélés, mint említém, a középkornak egyik legelterjedtebb és legkedvesebb meséje, melyet keleti és nyugati népeknél sok változatban találunk. A német költemény forrása egy francia verses novella, mely maga Petrus Alphonsusnak *Disciplina clericalis* (A tanult emberek nevelése) cz. művén alapszik. E Petrus 1062 körül született zsidó szülőktől. Eredeti neve Mózes volt. Midőn 1106-ban Péter és Pál napján, 44 éves korában Huesca városában a keresztyén hitre áttért, Alphonzo, Aragon királya, volt keresztyja. Tőle és áttérése napjának szentjétől nyerte keresztyén nevét. Ezóta sokat írt, de egyetlen könyve sem lett oly híres, mint a 'Disciplina clericalis', mely a szerző fölfogása szerint a tanult embereket¹ bölcs életre és az isten félelmére tanítja.²) A könyv tartalmát dialogusokba szőtt mesék és elbeszélések teszik (mindössze vagy harmincz), melyeket Alphonsus, saját kijelentése szerint, nagyrészt arab, tehát keleti forrásokból merített. Az elbeszélések hősei kereskedők és parasztok, kézművesek és zarándokok;

¹ DU CANGE: *Clerici dicti, qui literis imbuti erant* (l. fönt 143. l.)

² Kiadta FR. V. SCHMIDT, Berlin 1827. (Már 1824-ben jelent meg a latin eredeti egy XV. századi prózai és egy még régibb verses francia fordítással együtt, Párisban, de csak 200 példányban.)

a lovagi életet a szerző egészen mellőzi, a mi a keresztes hadak és a spanyol lovagi élet legfényesebb virágzása korában, a Cid Campeador egyik kortársánál, elég föltűnő. A munkát már a XII. században fordították le francziára, és főleg ez alakjában, de a latin eredetiben is, sokan olvasták.

Alphonsus forrása valószínűen egy elveszett közép-görög költemény volt;¹ a franczia író azonban három lényeges pontban módosította Alphonsus elbeszélését. A 'Disciplinában' ugyanis nem két testi-lelki jó barát a cselekvény hősei, hanem két kereskedő, kiknek egyike Bagdadban, másika Egyiptomban lakik, és a kik eddig csak üzleti ügyekben leveleztek egymással; ez utóbbi mindjárt első találkozásuk alkalmával lemond nejéről; — másodszor: a nő nem csel útján megy át az egyiknek birtokából a másikéba, hanem egyszerűen mint 'tárgy' cserél urat, miből már DUNLOP² is helyesen az elbeszélés keleti eredetére következtetett; — végre harmadszor a koldusbotra jutott kereskedő nem azért vallja magát gyilkosnak, mert barátjától megvetettnek hiszi magát, hanem egyszerűen csak azért, mert megúnta az életet. A franczia költő a mesének e három mozzanatát lényegesen átalakította: Nála az ifjak egészen egyforma gondolkozású és érzésű egyének, és a legmélyebb barátság kapcsolja őket egymáshoz; önfeláldozó tetteik csak így tekinthetők kellően indokoltaknak. E hasonlatosságuk megérteti az olvasóval azt is, hogy Cardiones nem igen bánja, akár Athis akár Prophilias nejévé lesz. Végre, és ez a leglényegesebb, a mese szép alapeszméje csak úgy nyer megható

¹ ROHDE, *Der griechische Roman und seine Vorläufer*, Leipzig 1876, 541. l.

² *Geschichte der Prosadichtungen, deutsch von Felix Liebrecht*, Berlin 1851, 252. l.

alakot, ha Athist a barátjának megvetése viszi az öngyilkosságra.

A történet legrégibb forrása különben a keleten kere-szendő. Meg is van az Dzsemaledinn Mohammed Al-auni perzsa elbeszélései közt, melyek három ízben lefordítottak törökre; megvan az *„Ezeregy éj”* és *„Ezeregy nap”* című és egyéb keleti gyűjteményekben. Európában legismertebb lett e szép elbeszélés Boccaccio *Decameroné*-ja (X. nap, 8. novella) útján, melynek változata Alphonsus elbeszélésén alapszik, de a francia átdolgozásból is vett át szép vonásokat. Boccaccio gyönyörű novelláját kétszer is fordították le latinra: előbb Beroaldus Fülöp, utóbb Nobili Róbert montepulcianoi bibornok. Beroaldus szövegén alapszik HANS SACHS egy elbeszélése (1531) és egy drámája (1546), valamint Szegedi VERES GÁSPÁR verses elbeszélése: *Szép rövid Historia két nemes ifjaknac igaz barátságokról*. Kolozsvár 1578, is.* Rokon e mesével az *Amicus és Amelius* története, melyet KONRAD VON WÜRZBURG dolgozott föl *Engelhart* című verses novellájában, valamint SCHILLER-nek *A kezesség* című balladájának tárgya, melynek főleg a bitófa alatti jelenete utal a számtalan változatban elterjedt e keleti történetre.

(De e mese az *„Athis és Prophiliastak”* csak első része. Van ez elbeszélésnek még egy második része, mely azonban nem tartozik eredetileg amaz első részhez, és a melyre alább, az *„Engelhart”* tárgyalásánál visszatérünk.) A német költő főleg abban tér el francia eredetijétől, hogy a fősúlyt a szereplők érzéseire és lelki életére fekteti, melyet terjedelmesen rajzol, míg az igazi epikai elbeszélést lehetőleg megrövidíti. A német mű különben töredék lévén, biztos

* HEINRICH G., *Boccaccio*, 227. l.

ítéletet nem mondhatni költői értékéről vagy ismeretlen szerzőjének hivatottságáról. A költő stilje leginkább Ottére, az „Eraclius” szerzőjére emlékeztet, csak hogy az utóbbi kevésbé lelkes és nagyobb ügyességgel kezeli a verset és a nyelvet.

Több realismust találunk egy *Moriz von Craon* című verses novellában,* mely a Veldeke közvetlen hatása alatt létrejött költemények közt a legelső helyet foglalja el. A novella hőse történeti személy, egy francia költő, kitől több lyrai költemény maradt reánk, és a ki 1216-ban meghalt. II. Henrik király pártfogója volt, és utóda, Földnélküli János, Móríczt fiát, Pétert, vette a pártfogása alá. Craon vára a Mayenne-departementben fekszik; közelében volt Beaumont grófsága. E Maurice de Craon — ez novellánk tárgya — szerelmes volt Beaumont grófnéjába. Ez kegyével biztatja, ha lovagjátékot, melyet a grófné még nem látott, rendez. A költő megteszi: építtet egy nagy hajót, melyet lovak a grófné palotája elé húznak; ő maga e hajóból száll ki és a lovagjáték szépen megy végbe. Erre a grófné légyottot ad a lovagnak, mely azonban Móríczra nézve kellemetlenségekkel jár, de végre is a kívánt célhoz juttatja a hőst, ki hallatlan merészséggel behatol a szép asszonynak hálószobájába. Móríczt ez alkalommal meggyőződött a grófné szívtelenségéről, ezért elpártol tőle s azt ajánlja neki, hogy csak elégedjék meg férjével. Az asszonyt a lovag magatartása annál mélyebben sújtja, minél bűnösebbnek érzi magát. Egy éjjel, szép nyári idő volt, a bánat nem hagyja aludni; már igen korán elhagyja ágyát és kimegy a vár falára, honnan a csalogány dalát hallgatja és bánatos vágygyl kitekint a távolba. Bizalmas kísérője, a ki mindenfelé

* Kiadta M. HAUPT, *Festgaben für Homeyer*, Berlin 1881, 27—89. l.

kereste, végre itt megtalálja úrnőjét, ki neki őszintén bevallja fájdalmát és boldogtalanságát, mert szeretője elhagyta. „Bánatot szenved szívem“, mondja, „és fájdalmat életem végeig. Saját hibámból estem e kifeszített hálóba. Azért tanácsom: a ki hű szerelemnek örvendeni kíván, az nézze az én búmat és vigyázzon, hogy ő is úgy ne járjon.“ E mélabús sóhajjal végződik a kis elbeszélés, mely a lovagi epika termékei közt a legvonzóbbak egyike. Ismeretlen szerzője, ki tárgyát a szóhagyományból ismerhette, ügyes mesélő, kinél az elmélkedések és beszélgetések is a cselekvény motívumaivá váltak, ki mindenekelőtt a kaland eleven és érdekfeszítő elbeszélésére törekszik. Csak a bevezetés egy kissé hosszadalmas és tudákos: a szerző a lovagiság eredetén kezd, mely a görögöktől a rómaiakhoz jutott, itt Nero alatt elsatnyúlt és tönkrement, utóbb Francziaországban újra föléledt s innen más országokba is elterjedt. E lovagiságnak egy jeles képviselője Moriz von Craon, kiről aztán egy érdekes kalandot mesél. A Veldeke közvetlen tanítványai közt e verses novella szerzője a legnagyobb tehetség, aligha nem nagyobb tehetség, mint kiváló tekintélyre jutott mestere, kit az ifjabb nemzedék még akkor is tisztelt és bámult, midőn nálánál hivatottabb költő, midőn Hartmann von Aue föllépett költői alkotásaival.

2. Hartmann von Aue. Artus-monda.

Veldekével megindult a középkori lovagi vagy műéposz, melynek legjelesebb képviselői: Hartmann von Aue, Wolfram von Eschenbach és Gottfried von Strassburg. E három költőt már a kortársak a lovagi elbeszélés mestereinek tekintették, és a jelenkor helybenhagyta ez ítéletet. Mind

a hárman a lovagi rendnek tagjai, a nemességhez tartozó és a nemesség számára író költők; mintáik a francia nagy trouvèrek, főleg ezek legjelesbiké, Chrestien de Troyes, a középkor egyik legkiválóbb költője, kinek virágzása a XII. század második felébe (1150—1190) esik s a ki valószínűen 1190 körül meghalt; találékonyságuk, eredetiségök, önállóságuk, főleg mai fölfogás szerint, nem nagy: rendszerint többé kevésbé híven követik a cselekvény menetét, a mint forrásukban találták; de nem fordítók, még nem is annyira önállótlanok, mint némely modern bíráló, a jelenkor igényeinek és fölfogásának alkalmazásával, állítja. Emberi és költői egyéniségök ott is fölismerhető, hol műveiket a fölhasznált forrásokkal összehasonlíthatjuk.

Hartmann, Wolfram és Gottfried egymással szemben is önálló egyéniségek; sajátos gondolkodásuk, világnézetök, ízlésök első pillanatra is szembeötlő. Senki sem fogja soha az egyiknek valamely művét a másiknak tulajdoníthatni. Hartmann nemes gondolkozású, józan és derült életbölességű, vallásos, egyszerű ember, minden túlzás és túlság ellensége, a *máze*, az önmérséklésnek és mértéktartásnak, minden téren és minden tekintetben, szóvivője és képviselője; ő a középkor legjelesebb mesélője, a kellemes előadás mestere. Wolfram sokkal hatalmasabb egyéniség: mély gondolkodó, ki a világ és az élet nagy problémáival küzdök, a kor legfontosabb és legbonyolultabb kérdéseinek megfejtésén fáradozik; stílje és előadása azért sokszor homályos és nehézkes, mellékes dolgokra kiterjeszkedő, ki nem forrt ideákkal túlterhelt; alkotó ereje és talán tanultsága is kisebb volt, semhogy nagyszerű problémáit megfejtette, gondolkodását és költészetét teljes összhangzásba hozni tudta volna. Gottfried az emberi szív kitűnő ismerője, az emberi szenvedélyek mesteri rajzolója, szellemes ember

és író, optimisticus világnézetű, sokszor könnyelmű és nem egészen ment a léhaságtól, fényes stilista, a nyelvnek és versnek utól nem ért virtuóz mestere. Nem egészen helytelen hasonlat, midőn Wolframot és Gottfriedet Klopstockkal és Wielanddal vagy Schillerrel és Goethével hozzák párhuzamba: az ellentét alapjai és főelemei ugyanazok e három költőpárban, csak hogy a korok és viszonyok különfélesége szerint különböző alakban nyilvánulnak. Hartmannt nehéz volna egy újabbkori író mellé állítani; ő ez ellentétes alakok közt általában középhelyet foglal el, kerüli nagy kortársainak némely föltünőbb gyöngéit, de nem is osztozik teljesen Wolfram és Gottfried fényes jelességeiben. Hartmann Veldekének legnagyobb, de már teljes önállóságra jutott tanítványa, a ki mesterét minden tekintetben fölülmúlta és csakhamar elhomályosította; Wolfram és Gottfried, Hartmann fiatalabb kortársai, egyszersmind ez utóbbinak istanítványai, kik szeretettel és tisztelettel tekintenek föl hozzá. Gottfried szép emléket emelt mesterének *Tristan*-jában, hol (4619—4635) Hartmann

Hartmann lovag ember néked!
 Az épít ám szép meséket,
 Tudja, mint kell kívül-belül
 Szóval, színnel venni körül,
 Kiszínezni, fölczifrázni!
 Hogy találják böles mondási
 Minden mese mély eszméjét!
 Hogy folyik tisztán, simán
 Versei kristálypatakja,
 Mely szívünket megragadja!
 Szava lelkünk mélyét éri
 S mind a jókat megigézi,
 A ki megérti szép szavát,
 Nem bántja zöld babér ágát,
 Hartmann örök koszorúját.

Sokkal terjedelmesebben, de nem ily jellemző vonásokkal dicsőíti Hartmannt egy későbbi költő, Heinrich von dem Türlin, *Die Krone* cz. nagy lovagregényében (2348—2437).

Hartmann életéről¹ keveset tudunk. Nem bizonyos, hogy hol és hogy mely évben született. Csak következtetések, saját munkáinak jellege és nyelvezete, valamint egyes czélzások alapján mondhatjuk valószínűnek, hogy a sváb herczegségben, a felső Neckar vidékén, a XII. század hatvanas éveinek végén, legkésőbbben 1170-ben született. Hartmann nemes származású, habár az alsó nemesség köréből (*dienstmann*) való volt; a kortársak és a kéziratok mindig *her*-nek (úrnak) nevezik, mely czím csak nemest illetett, míg a polgári származású költőt a *meister* (mester) elnevezés jelöli; ő maga is három ízben *riter*-nek (lovagnak) nevezi magát. Azt is maga mondja, hogy az Aue-család vazallusa volt; de hogy a számos sváb Aue-nemzetség közül melyikhez tartozott — talán Obern-Au a Neckar partján? — azt nem sikerült eddig teljes biztossággal kideríteni. Középkori szokás szerint fölvette hűbérurának családi nevét:² a kortársak és kéziratok csak „Hartmann von Ouwe“ vagy „der Ouware“ (az Aue családdhoz tartozó) névvel említik.

Hartmann ritka műveltségű férfiú volt; tudott olvasni és írni, értett jól francziául és latinul, otthonos volt az ókori

¹ *H. von Aue, herausgegeben von F. Bech*, Leipzig 1870², három kötet. A költő összes munkáinak legjobb kiadása, jeles bevezetéssel. — L. SCHMID, *Hartmanns Stand, Heimat und Geschlecht*. Tübingen 1874. — E. NAUMANN, *Über die Reihenfolge der Werke Hartmanns*, Zeitschrift XXII. — W. GREVE, *Leben und Werke Hartmanns*, Fellin 1879.

² Mint pl. a XIII. század második felében Rudolf von Ems, ki Rudolf von Montfort névvel is szerepel, mert a montforti grófok hűbérese volt.

mythológiában és történetben, — pedig ez ismeretek a középkori lovagoknál, még az elsőrangú költőknél is, a legnagyobb ritkaságok közé tartoztak. Latin tudományát, melyet szeret alkalmazni és mindig helyesen alkalmaz, valószínűen egy kolostori iskolában, talán St. Gallenben vagy Reichenauban, sajátította el, melyet ifjúságában (talán hogy utóbb a papi pályára lépjen?) látogatott; a francia nyelvet, melyet sokkal jobban bírt, mint a középkori német költők legnagyobb része, vagy épen Franciaországban tanulta meg, melynek északi tartományaiban úgy látszik egy ideig tartózkodott, vagy a keresztes hadjárat alkalmával, melyben részt vett és melynek vitézei közt francziák igen nagy számmal voltak. Maga is több helyütt hangsúlyozza műveiben, tanult voltát, a kortársak és az ifjabb nemzedék pedig, nemcsak józan életbölcseiségére, hanem kétségtelenül sokféle ismereteire való tekintettel is, „der wise Hartmann“ (bölc Hartmann)-nak szokták nevezni.

Gyermekkora és ifjúságának első évei igen boldogok lehettek; a költő későbbben sokszor fájdalmas vágygál emlékszik meg életének ez eltűnt szép éveiről. Urának halála, mely úgy látszik döntő befolyással volt állására, és utóbb egy szerencsétlen szerelmi viszony megkeserítették kedélyét, — de sem az egyikről sem a másikról nem tudunk az egyszerű ténynél többet. Azt sem tudjuk, hogy miért és vajon mily körülmények közt és mikor indult a szent földre. Csak annyi bizonyos, hogy egy keresztes hadjáratban, valószínűen 1197-ben, VI. Henrik császár vezérlete alatt, részt vett. Hazatérve 1198-ban megnősült, dalainak második ideáljával lépve frigyre. Halála évét sem tudjuk biztosan. Gottfried 1210-ben még mint az élő költők egyik legjelesbikét dicsőíti, Heinrich von dem Türlin 1220-ban már a halottat siratja. Hartmann tehát 1210 és 1220 közt halt meg.

Hartmann, néhány értékes szerelmi és keresztes dalon kívül, két nagyobb epikai munkát (*Erek* és *Iwein*), két tanító irányú szerelmi levelet (*Büchlein* volt az ily alakú költemény korabeli neve), egy verses legendát (*Gregorius*) és egy költői elbeszélést (*Der arme Heinrich*) írt. E művek közül *Erek* a költőnek első, *Iwein* talán ¹ utolsó munkája; amaz a XII. század kilenczvenes éveinek elején, emez a XIII. század első éveiben készült. A két mű közt körülbelül egy évtized (1192—1202) fekszik, a mi az *Iwein*-nak fölfogás, nyelvezet, szerkesztés és stíl tekintetében kiváló fölényét az *Erek* fölött eléggé megmagyarázza. Elbeszélő művei — itt csak ezekről van szó — nem terjedelmesek. Hartmann nem szereti a cselekvénynek azon túlhalmozottságát, mely különben a középkori franczia és német udvari éposznak egyik jellemző, de éppen nem előnyös vonása. Nála az alapgondolat, melyet regényes cselekvényben meg akar testesíteni, a főcél; költeményei azért nem is teljes biographiák — a „Gregorius“ kivételével, melyben a tárgy maga ez életrajzi teljességet ha nem is követeli, de legalább indokolja, — melyek, mint a legtöbb középkori lovagregény, a hősnek életét a bölcsőtől a sírig tárgyalják, sőt rendszeren még a szülők történetét is fölkarolják; Hartmann csak annyit mesél el és úgy szövi az elbeszélést, hogy a műbe fektetett alapgondolat minél teljesebben érvényre juthasson. Azért helyesen mondja róla Wackernagel,² hogy egyetlen középkori epikai költő sem gondolta annyira át az elbeszélést, mint ő.

¹ Nem egészen alaptalan ugyanis azoknak véleménye, kik az *Armer Heinrich* cz. verses novellát tartják HARTMANN utolsó művének.

² *Geschichte der deutschen Literatur*, I². Basel 1879, 246. l.

Hartmann két lovagi éposza az Artus-monda köréből veszi tárgyát, e kedvelt mondát ő honosította meg Németországban.

Az Artus-monda breton származású, de kifejlett költői alakját északi Franciaországban nyerte.¹ A középkor lovagisága, melynek alapjait a keresztyén hit, a finom modor és a nő kultusza teszik, sehol nem jutott oly világos és teljes kifejlésre, mint e mondakör epikájában. Míg a Károly-monda a lovagiságnak csak egyik oldalát, a vallásos hősiséget, festette és dicsőítette: a világias lovagiság, a nő iránti hódolat s önföláldozó szerelem, az udvariasság és finom erkölcsök, melyek a XII. század óta a lovagiságnak fő jellemző vonásai egyszersem mind bensőbb, költőiebb, eszményibb alkatrészei voltak, a középkori műepika azon alkotásaiban nyer megragadó, örök szépségű kifejezést, melyek tárgyaikat a breton monda köréből veszik.²

E monda középpontja Artus király, ki ennél fogva a középkori (francia, német és angol) lovagregények egy nagy részében kiváló helyet foglal el. A cselekvénybe ugyan nem igen foly be, maga nem sokat végez; legfőlebb az események lefolyására gyakorol, de ritkán döntő befolyást; főteendője, hogy a hőst, ki a világhírű asztalkört fölkeresi, udvariasan fogadja, és azon esetben, ha e kitüntetésre méltó, a kalandok befejeztével, e körbe fölvegye. Szerepe általában passzív; de az ő alakja úgy áll az összes történetek háttérében, mint a vitézek ideálja, bírója, mértéke. Mindenki hódol neki, mindenki elismeri fölsőbbiségét. Az ő szava dönt, az ő ítélete ellen nincsen föllebezés. Méltóságos tétlenségben tűnik

¹ SAN MARTE, *Die Arthur-sage*, Quedlinburg 1842. — HEINRICH G., *Artus király*, Budapesti Szemle, XLIII. 1885., 357. l.

² SZÁSZ K., *Világirodalom nagy eposzai*, II. 71.

föl Artus a tarka kalandok egyes részleteiben, mint halhatatlan érdemeinek babérjain nyugvó büszke imperator, kinek szavát a legjobbak is lesik és tétovázás nélkül követik. A középkori epikai költők a XIII. század óta, midőn az eleven népmonda tudákos szobatudósok áldozatává lett, Nagy Károlyt és Attilát is átalakították ily nyugvó hősökké, kik nem cselekedeteikkel, hanem személyökkel, nem tetteikkel, hanem méltóságukkal, nem jelenökkel, hanem múltjokkal uralkodnak társaik és környezetök fölött. De sem a nagy frank császár, sem a hatalmas hún király nem fejlődtek a lovagi költészetben oly imponáló, páratlan alakká, milyen Artus király, a középkori lovagnak ez ideálja, ura és bírāja.)

Artust rendszeren történeti alaknak nézik és az angol történelem írói meg szokták jegyezni,¹ hogy Artus, a hagyomány szerint, a britek utolsó királya volt, a ki az angolszászok ellen vívott öldöklő harcokban elesett, mire a brit királyság maga is megbukott és az új germán birodalomba, az angolszászok királyságába bele olvadt.

A legrégebb író, ki ez Artusról² sokat tud, annyit, hogy Arthur király életének és tetteinek főtanújakép áll előttünk, többet, mint az összes későbbi írók együttvéve: Galfredus de Monmouth (Gallofridus Monumetensis), ki Monmouth városában, a walesi tartományban született és 1152-ben mint monmouthi archidiakonus és asaphi püspök szülővárosában meghalt. Ez a Galfred egy nagy könyvet írt Britannia királyainak történetéről, melyet körülbelül 1135-ben, tehát még a XII. század első felében, befejezett.³

¹ L. például LAPPENBERG, *Geschichte Englands*, I. 122.

² A régi íróknál hősünk neve sohasem Artus, hanem mindig Arthur, illetőleg a latin nyelven írott forrásokban Arthurus.

³ *Historia Regum Britanniae*, kiadta SAN MARTE, Halle, 1854.

A britek történetét Galfred Brutussal, Aeneas unokájával, Ascanius fiával kezdi, ki szerencsétlen véletlenségből atyját a vadászaton megöli, mire Görögországba menekül, itt számos trójai vitézzel találkozik, kiket Albionba vezet, hol a nevérol elnevezett brit királyságot megalapítja. Ez Silvius Aeneas idejében történt, midőn Judæaban Eli pap uralkodott. Azután elbeszéli Galfred a brit királyok történeteit Vortegirnus fejedelem és Merlin próféta föllépéseig, szárazon, kivonatosan, sok hézaggal és kellő kapcsolat nélkül. Látszik, hogy e régebbi korszakra vonatkozólag nem álltak gazdag források rendelkezésére. Merlinnel egyszerre megváltozik Galfred előadása és stílje: anyaga gazdag és érdekes lesz, leírásai a legkisebb részletekre terjednek ki, elbeszélése költői és regényes jelleget nyer.*

Brutusnak egy késő utódja, Uter, megszereti egyik vazallusának, Gorloisnak nejét, Igernát, ki Merlin varázsló segítségével tőle Arthurus anyjává lesz. Ez az Arthur 15 éves korában Anglia trónjára jut. Vitézsége, bőkezűsége, szépsége páratlan. Most megtámadják a germánok Britanniát: Arthur egymaga 6000 szász katonát vág le, egy másik ütközetben 470 vitézt öl meg. A szászok leveretése után elfoglalja Hyberniát, Gótlándot, Izland szigetét és az Orkádokat; utóbb Norvégia és Dácia is meghódolnak neki. Híre kiterjed a földnek egész kerekiségére; a világ összes jeles férfiai Arthur vitézeinek mintájára öltözködnek és fegyverkeznek. Udvaránál oly finom erkölcsök dívának, melyek távol lakó népeket is meghódítanak és utánzásra serkentenek. Utóbb elfoglalja

* Merlin mondáját nem dolgozták föl a lovagi költők. Csak ALBRECHT VON SCHARFENBERG írt, úgy látszik, egy Merlin-époszt is, mely azonban csak FÜTERER ULRICH-nak XV. századi élvezhetetlen kivonatában maradt reánk. — SAN MARTE, *Die Sage von Merlin*, Halle 1853.

Arthur Galliát, Skandinaviát, Németországot és e hódítások befejeztével Glamorgantiában egy fényes nagy ünnepélyen, mely első pillanatra is föltűnően emlékeztet a lovagregények ismeretes gazdag rajzaira, ez összes elfoglalt tartományok királyává koronáztatja magát.

Most Lucius Tiberius római császár hadat üzen Arthur királynak. Ez utóbbi sereget gyűjt, mely 183,200 vitézből áll, a gyalogságot nem számítva, — nejére, Ganhumarára, és unokaöcsésére, Modredre, bízva országát, és hajóra száll Róma ellen. Előbb egy, Spanyolországból megszökött óriást győz le, ki Hoelus unokahúgát, Helenát, elrabolta volt, azután megtámadja a római sereget, mely végkép megsemmisül; Tiberius császár is elesik. Arthur a telet galliai tartományában tölti. Itt hallja, hogy Modred elcsábította a királynét és Britannia urává tette magát. Arthur rögtön útnak indul Albionba, legyőzi és megfutamtítja unokaöcsését és ismét meghódítja az országot. Ganhumara a «legiók városában» Julius vértanú kolostorába megy és apácza lesz. De a döntő föcsata Modred és Arthur közt csak ezután következik. Cambula folyó partjain találkoznak az ellenséges csapatok; az iszonyú csatában a vezérek majd mind elesnek; Arthur veszélyesen megsebesül, mire hívei Avallon szigetére (azaz az «alma-szigetre») viszik, hol 542-ben sebeiben meghal. Utódjává Konstantinust, Kornubia hercegét, nevezte ki.

Galfrednek ez elbeszélését Arthurról, melynek csak főfonalát emeltem ki, senki sem fogja, még a leglényegesebb adatokra nézve sem, hiteles történetnek nézni, bár kétségtelen, hogy Galfred történeti eseményeket isszött bele elbeszélésébe; és Malmesburyi Vilmos tényleg még ugyanazon században hazug fecsegőnek nyilvánítja a monmouthi archidiakonust. De a monda szempontjából első sorban nem az az érdekes, vajjon mennyi igaz vagy csak valószínű is Galfred tarka,

regényes meséiből, hanem inkább az, hogy honnan vette a bámulatosan értesült szerző gazdag anyagát. Mit tudnak Artusról a briteknek régibb, Galfrednél mindenképen hitelesebb történetírói?

A legrégebbi brit krónikás, Gildas (+ 512), maga is walesi ember volt s így természetesen terjedelmesen beszél el a kelta britek és germán szászok közt folyt harczokat, melyek az ő korához még igen közel estek, — de Arturról semmit sem tud, még nevét sem említi. Csak annyit tud a britek második jeles történetírója, a középkor egyik legtudósabb embere, Bæda Venerabilis (+ 735), ki sokkal több kritikával tárgyalja a britek régi történetét, mint Galfred, és sokkal több anyaggal rendelkezik, mint Gildas, mert a kézirati források mellett a nép ajkán élő nemzeti hagyományt sem veti meg.

Csak Galfred harmadik előzője, Nennius (+ 858), tud Arturról, csak hogy ez nála nem brit király, hanem a brit seregnek egy jeles vezére, a ki Nenniusnak némely kézírata szerint Jeruzsálemben is járt, honnan egy szent keresztet hozott magával, melynek, a hagyomány szerint, győzelmeit első sorban köszönhetette. Tizenkét hadjárata volt ez Arturnak a germánok ellen; utolsó csatáját, melyben ő maga 840 szász vitézt ölt meg, a Bado hegye mellett vívta, és e hatalmas ütközetben sebesült meg.

Nennius Arturja történeti,* bár a mondától már önkényesen módosított alak, — de semmi esetre sem azonos a Galfred Arturjával. E két alak, az egyetlen történeti értékű forrásnak Arturja és a középkori lovagregények Artus királya, oly különböző hősök, hogy ez utóbbi az elsőből nem származtatható, és így újra fölmerül előbbi kérdésünk:

* AD. HOLTZMANN, *Artus*, Germania XII, 257.

honnan vette Galfred azt a sok regényes és kalandos történetet, melyet Artus királyról mesél?

E kérdésre rendesen azt felelik: a régi kelta népmesékből. Ily népmesék — «mabinogi» az ily néprege kelta neve — csakugyan meglehetősen számmal maradtak reánk, még pedig Arthur királyra és az ő körére, illetőleg körének egyes kiválóbb hőseire vonatkozó tizenkettő.¹ Csak az a baj, hogy e népmesék a XIII., sőt a XIV. századnál nem régiebbek, és éppen azok, melyekben Arthur személye és története szélesebb tért foglalnak el, inkább Galfred művén látszanak alapúlni, semhogy föltételezhető volna, hogy a monmouthi írónak forrásokul szolgáltak. Sőt egyes népmeséken már a francia lovagi szellem hatása is észlelhető. Ez természetesen nem zárja ki azt, hogy Galfred előtt ne lehettek a kelta népnek régi mondái és hagyományai Arthurról és jeles társairól, melyeket Galfred a XII. században művének megírásánál fölhasználhatott; csakhogy e régiebb néphagyományok nem maradtak reánk, és a fönmaradtak nem Galfred forrásai, hanem megfordítva, — eshetőleg régiebb, de ma már pontosan ki nem jelölhető népies elemek fölhasználásával — a sokat olvasott monmouthi krónikán alapúlnak. E fölfogást megerősíti az a föltűnő tény,² hogy a bárdok (fönt 22. l.) költészete a XIII. századig vagy éppen nem tud

¹ *The Mabinogion from the Llyfr Coch o Hergest and other ancient Welsh manuscripts. with an English translation and notes ed. Lady Charlotte Guest. London, 1838. Három kötet. — Németre fordította e tizenkét népmesét SAN MARTE a következő három könyvében: Die Arthursage, Quedlinburg 1842; Beiträge zur bretonischen Heldensage, u. o. 1847; és Thom. Stephens, Geschichte der wälschen Literatur vom XII—XIV. Jht., deutsch von San Marte, Halle 1864.*

² STEPHENS-nek az előbbi jegyzetben id. könyve, 332. l.

Arthurról, vagy csak elvétve és éppen nem kitüntető módon említi a nevét, a mi eléggé bizonyítja, hogy Galfred műve előtt az Arthurról szóló néphagyományok csekély számúak, kis jelentőségűek és nem igen elterjedtek voltak — sőt, hogy Arthur még a Galfred könyvéből sem ment át rögtön vagy gyorsan a nemzeti tradícióba. A „Mabinogion“ tehát nem tekinthetők Galfred forrásainak, annál kevésbbé, mert Arthur ezekben már mint nyugvó szemlélő, nem mint cselekvő hős szerepel, s udvara már a kalandozó vitézek központja, mint a francia lovagregényekben.

Galfred maga mondja, hogy művének anyagát honnan vette. Miután csodálkozva fölemlítette, hogy a régebb írók nem tudnak semmit a briteknek régi királyairól és még Arturról sem írnak semmit, holott ezeknek történetei az utókor dicséretére igen méltók, és számos népek kellemes alakban mesélnek rólok, elmondja, hogy Walter oxfordi archidiakonus — Gualterus Calenius, ki I. Henrik király alatt, 1120 körül élt — átadott neki egy bretagnei, tehát francia nyelven írt igen régi munkát, melyet a nevezettnék kérésére latinra lefordított. A Bretagne az angol-szász háborúk óta a britek számára ugyanazon jelentőséggel bírt, mint Izland szigete a normannok számára, mióta Norvégiában erőteljes fejedelmek az egységes monarchia megalapításán fáradoztak: a dolgok új rendjével elégedetlen vagy bármi tekintetben megkárosult elemek menedékhelye volt. A kelták a Bretagneban még ma sem haltak ki teljesen; de a lakosság zöme már korán és igen gyorsan vált teljesen francziává, annál gyorsabban, mivel a Bretagne már a IX. században a szomszéd normandiai normannok főursága alá került, kik tudvalevőleg lelkes francziák voltak. Innen van, hogy a bretagnei népdalok, az ó francia elbeszélésekben oly sokszor említett «lais», nem kelta, hanem francia nyelv-

ven éltek a nép ajkán. A Galfredtól lefordított munka is francia munka volt, főtárgyát pedig kétségtelenül Arthur története tette, mert Galfred műve csak ezt beszéli el terjedelmesen, regényesen és gazdag részletezéssel.

Honnan származik már most ez Arthur? Galfred kortársa, Guilelmus de Malmesbury, ki kevéssel a monmouthi krónika létrejötte után szintén megírta a britek történetét, szól ugyan Arthurról, de csak mint jeles hadvezérről, és világos célzással Galfredra, hevesen kikel azon haszontalan mesék ellen, melyekkel némelyek e hazája védelmében nagy érdemeket szerzett férfiú életét és történetét fölczifrázzák és elrontják. Ez írónál találjuk először azt az adatot, mely a XIII. század óta egész Európában ismeretes, hogy Arthur nem halt meg, hanem még most is él és valamikor vissza fog térni, hogy újra uralkodjék. És Alanus de Insulis, szintén még a XII. század első felében, írja, hogy a britek megköveznék azt, a ki kétségbe merné vonni, hogy Arthur még él. „Ki nem beszél róla“, folytatja Alanus, szónoki páthoszával, „hiszen Ázsiában még ismeretesebb, mint magában Britanniában, mit a keletről hazatért zarándokaink megerősítenek. Az egész nyugat, az egész kelet tele van vele, Egyiptom és a Bosporus nem hallgatnak róla. Róma, a városok királynője, megénekli tetteit. Antiochia, Arménia, Palæstina dicsérik dicső dolgait.“*

Most már tudjuk, hogy a két Arthur honnan származik. A Nennius Arthurja történeti, a monda Arthurja pedig eredetileg mythikus alak. Mythikus jelleme első sorban éppen abban az elbeszélésben ismerhető föl, mely szerint Arthur nem halt meg, hanem még most is él, és valaha vissza fog térni.

* L. UHLAND, *Schriften zur Geschichte der Dichtung und Sage* II, 115.

A csatatéren veszélyesen megsebesült királyt hívei Avalon szigetére vitték, hol a tudákos Galfred szerint meghalt, — hol, más egykorú és későbbi följegyzések szerint, a «Fata Morgana» (a Morgan tündér) a haláltól megmentette és elrejtette. Nem halt meg, hanem valamikor vissza fog térni. És más hagyományokból tudjuk, hogy az eltűnt hős hegyek belsejében tartózkodik lovagjaival, hogy vadászatát sokszor rémülettel hallani és látni az erdőkben. Arthur vissza fog térni, és minthogy a király mindig győztes és páratlanul bőkezű volt, vele egy boldog korszak virrad népére.*

Ime, a tavasz istene, ki ősszel megsebesül, a hegyek odúiba vonúl, de a tél végeztével újra föllép, legyőzi az óriásokat, kikben a nép eleven képzelete a természet rettentő hatalmait megszemélyesíti, és bő áldásaival újra boldogítja az emberiséget, mely sóvárogva, de egyszersmind biztos reménynyel várja visszatértét. E mythosz a legtöbb árja népnél, sőt más nyelvcsaládokhoz tartozó népeknél is megvolt, úgy hogy nem föltűnő, ha a keleten járó britek ott is hallottak a hegyben rejlő királyról, kiben ők természetesen Artus királyt vélték fölismerhetni. E mythosz megvolt a kelta népeknél is. És midőn a pogány vallás a keresztyénység befolyása alatt részben kiszorult a népek tudatából, részben történeti és mondai anyaggal összeforrva mind jobban átalakult: az isten, kiről e mythosz szól, nem csak a kelták-

* A lovagregények nem tudnak Arthur halhatatlanságáról és visszatéréséről. HARTMANN, úgy látszik, hallott e hagyományról, de ő a nagy király halhatatlanságát erkölcsi értelemben veszi. Arthur oly szép életet élt (mondja *Iwein*-jában, 18—25. v.), hogy a dicsőség koronáját életében viselte és neve azt még most is viseli. Azért vannak honfitársai meggyőződve arról, hogy Arthur még ma is él. Oly dicsőséget nyert, hogy, bár teste meghalt, neve örökké él'.

nál vált nagy királylyá, kinek újból fölléptétől a nép állami hatalmának és virágzásának megújítását várta; a mythosz ez átalakulását találjuk pl. a németeknél is, kiknél Wodan istenből előbb II. Frigyes császár, utóbb Barbarossa Frigyes lett, kikhez a németek ugyanazokat a politikai reményeket fűzték, melyek Angliában, illetőleg Wales tartományban, Arthur király nevéhez és alakjához fűződtek. A monda e változata a XII. század második fele előtt ki nem mutatható; a politikai viszonyok nem is készítették előbb a mondának ily átalakulására. A walesiek az angolszász korszakban majdnem teljesen függetlenek voltak; csak a normánn dynastia (1066 óta) törekedett az egész szigetnek teljes birtokára; de meghódolt tartománynyá csak II. Henrik alatt (1171) lett Wales. És ezentúl fejlett ki a walesieknél Arthur királynak politikai jelentőségű szerepe.

Most már könnyen érthetni, hogy ez a mythikus Arthur miért és miképen olvadt egygyé azon történeti Arthur vezérrel, a ki a briteknek utolsó döntő ütközetében az idegen hódítók ellen annyira kitüntette magát; — most már azt is érthetni, miképen és miért lett Arthur a fényes, bőkezű, hatalmas és határtalanul dicsőített királylyá, a milyennek a középkori lovagregények, utóbb egymással vetekedve és egymáson túltéve, rajzolják. Hogy e lovagregények nem tudnak Arthurnak a szász germánok ellen vívott dicső harczairól, ez csak azt bizonyítja, hogy a tavasz istenéről szóló mythikus elbeszélések előbb jöttek a Bretagneba és innen, a normannok közvetítésével, Franciaországba, mintsem a walesi népnek politikai reményei ez alakhoz fűződtek, azaz: mielőtt a mythikus Arthur a történeti Arthurral egy alakká forrt össze. E történeti fejlődés legjellemzőbb jele az a kétségbevonhatatlan tény, hogy Galfred egy bretagnei, azaz francia munkából merítette összes tudományát Arthur

királyról és az ő halhatatlan tetteiről, és hogy e krónika Arthur halhatatlanságáról és politikai szerepéről még nem tud.

A monda fejlődésében tehát három korszakot lehetne megkülönböztetni. Első a kelta korszak: a tavasz-istennek fényéről, hatalmáról, bőkezűségéről szóló pogány mythikus hagyományok az angolországi briteknél, melyek főleg Hódító Vilmos kora óta Európa többi népeihez is eljutnak. Második a bretagnei korszak: e tavasz-isten a keresztyén-ség befolyása alatt fényes, hatalmas, bőkezű királylyá, a királyok ideáljává lesz, ki utóbb, midőn, főleg a normannok kezdeményezése és szerepe óta, a lovagiság szelleme mind jobban kifejtett, a középkori lovagnak ideáljává, mértékévé alakul át. Harmadik az angol korszak: e bretagnei, illetőleg már francia fölfogás Galfred közvetítése útján átkerül Angliába, hol a lovagi monda Arthurja a való történet Arthurjával egy alakká olvad össze, és utóbb a meghódított walesiek politikai reményeinek hőségé lesz.

A mythikus Arthur csak kapcsolat nélküli, elszórt, de azért nem megfejtethetlen hagyományokban maradt életben Angliában és Anglián kívül; — az angol korszak Arthurja, a walesi kelták politikai reményeinek ez ideálja, csak Galfred könyvében és e könyvnek átdolgozásaiban szerepel, félig a nép alkotó képzeletének, félig a szerzetes történetíró tudákos okoskodásának terméke; — a világirodalom birtokává csak a bretagnei korszak Arthurja lett, a fényes és hatalmas király példányképe, utóbb a lovagi szellem legideálisabb megtestesítése. Ez a középkori mondának Artus királya.

Artusról magáról nem sokat tud sem a mondai hagyomány, sem a lovagi költészet; annál többet mesélnek francia, német és angol költők a nagy királynak egyes lovag-

jairól, kiknek összes kalandjai teszik voltaképen az Artus-monda körét. E lovagokról sokat olvashatni kelta népmesékben is. Két dolog már most teljesen kétségbevonható: először, hogy e lovagok kalandjai nem álltak eredetileg Artus királyllyal semmi kapcsolatban, hogy Gawan és Tristan, Iwein és Parzival és az asztalkör többi hősei csak akkor kapcsolódtak a nagy király személyéhez és udvarához, midőn Artus az átalakuló hagyományban már a fényes és finom lovagi szellem főképviselőjévé, ideáljává vált volt; — és másodszor, hogy e történeteknek bizonyos elemei a kelta népköltészetből származnak és Angliából jutottak, a félig kelta félig francia Bretagneon keresztül, első sorban a normannok közvetítésével, Franciaországba, hol nagy költők és ügyes verselők sokat olvasott és a külföldre is nagy befolyást gyakorlott lovagregényekben földolgozták.

Ennyi bizonyos, a többi mind kétséges. A kelta „Mabinagion“, a mint reánk maradtak, nem alakultak a francia költemények befolyása nélkül; azért nem is szolgálhatnak alapúl azon kérdés eldöntésénél, hogy a lovagregényekben földolgozott Artus-mondákból mennyi a kelta és mennyi a román elem? De az világos, hogy a francia epikai elbeszéléseknek vagy a brit népmeséknek anyagát csak a legnaivabb kritikátlanság tekintheti egyszerűen eredeti kelta hagyományoknak. A két elem pontos kettéválasztása ma még nem lehetséges, de már a tudomány mai színvonalán is nagyon valószínű, hogy az Artus-monda és Artus király mondaköre, a mint azt a világ a XII. és XIII. században nagy elragadtatással olvasta, és a mint az, első sorban francia műköltők verses regényeiben reánk maradt, — mert a német Artus-művek nagyrészt francia eredetieken alapszanak, az angol Artus-époszok pedig francia költemények

fordításai, — már ma is igen valószínű, hogy az a monda-kör, melynek középpontjában Artus király ideális alakja áll, némely csekély kelta elemek fölhasználásával ugyan, de legértékesebb és legjellemzőbb részleteiben a francia szellem alkotása.

E fölfogás helyességét bizonyítja az a föltűnő tény is, hogy Artus király asztalköréről és Artus viszonyáról a szent grálhoz szintén francia költők szólnak legelőször. Galfred nem ismeri még Artus asztalkörét; erről először Robert Wace, bayeuxi kanonok szól, ki Jersey normandiai szigetén a XII. század elején született és 1174-ben meghalt. Wace „Roman de Brut” czímmel átdolgozta Galfred krónikáját francia verses regénynyé (1150-ben készült el e művével) és e regényben említi először *Artus asztalkörét*, — s a grálmonda első földolgozója szintén francia költő, Robert de Boron (1170—1189).

Az Artus-monda a középkori lovagregényekben nemzetközi, lovagi jellemű; nem fűződik valamely ország történetéhez, még talajához sem; eseményeinek színhelye a képzelet határtalan birodalma. Artus és neje, Ginevra, a monda központjai; a legjelesebb és legérdemesebb lovagok, a legjelesebb és legerényesebb hölgyek ez udvar díszai. Innen indulnak ki a lovagok merész kalandokra, melyekben válásért és szerelemért, dicsőségért és becsületért, hősök és dæmonok, tündérek és vadállatok ellenében, életüket kockára teszik; ide térnek vissza, ha nagyszerű tetteiket elvégezték, hogy kalandjaikat az udvarnak elmeséljék és a legnagyobb jutalmat elfogadják: hogy Artus őket megdicsérje, sőt az asztalkör tagjai közé fölvegye. Ez asztalkört Artus legjelesebb és legnemesebb tizenkét lovagja alkotja, kik, a királylyal egy kerek asztal körül ülve, örködnék a lovagi erények fölött, jutalmat vagy büntetést osztogatnak,

de egyszersmind a legnehezebb feladatok megoldására is vállalkoznak. E hősök tettei teszik az Artus-monda körét, mely maga inkább csak keret, mint anyag, inkább csak háttér, mint igazi monda.

Az egyes vitézek kalandjai az udvari epika tárgyai. A német lovagi mesélők, mint már hangsúlyoztuk, e téren teljesen francia befolyás alatt állnak: nemcsak a mondát kapják nyugati szomszédaiktól, műveik nagyrészt kész francia költeményeken alapszanak. Franciaországban főleg II. Henrik angol király (1154—1189), a ki Franciaország nagy részének is ura volt, e lovagi szellemű fejedelem, a költészetnek és művészetnek e lelkes pártfogója, hatott jótékonyan az udvari epika fejlődésére. Henrik udvarában Flandria, Normandia s a Provence lovagjai és költői gyülekeztek és hatottak egymásra; nemes vetekedés származott a század nagy tehetségei közt, kik költői műveikben a lovagiség eszméit dicsőítették, magát a lovagiséget eszményi világrenddé idealizálták. II. Henrik alatt írták Benoit de Sainte More, a Veldeke mestere, és Chrestien de Troies, a többi német mesterek mestere, sokat olvasott lovagregényeket, melyekben az egész európai költészetnek új irányt adtak. Mert nemcsak Németországra hatottak a francia trouvèrek: az Artus-monda, a mint ők azt megalkották, meghonosodott Németalföldön, Angliában és a skandináv tartományokban is, elterjedt a provinciaknál, spanyoloknál s olaszoknál is. A középkor végén Németországból a szláv népek is megismerkedtek Artussal és asztalkörének lovagjaival. A legjelesebb francia trouvère Chrestien de Troyes.

Chrestien 1140 és 1150 közt született, valószínűen Troiesban a Champagneban, tudományos nevelésben részesült, sokáig udvari költője volt Elzászi Fülöpnek, Flandria és Vermandois grófjának (1168—91), s mindenesetre még 1191

előtt halt meg.* Chrestien a lyra terén is kimagasló alak: ő az első francia költő, ki a troubadourokat utánozza és a provencai lyra alakját és stíljét északi Franciaországban meghonosítja. De főjelentősége az epika terére esik; lovagregényei (*contes*) nem csak saját hazájában, hanem a külföldön is mintakul tekintettek, melyeket mindenki élvezettel olvasott, melyeket a legkiválóbb tehetségek is mértékadóknak tekintettek. Egy költeménye kivételével — *Contes del Roi Guillaume d'Engleterre*, melyben legendai hagyományt dolgoz föl, — többi összes epikai művei az Artus-monda köréből veszik tárgyaikat. Első műve *Del roi Marc et d'Ysalt la blonde*, a Tristan-monda földolgozása, elveszett; fennmaradt művei: *Li Contes d'Erec*, a Hartmann egyik époszának forrása; *Li Contes de Cliget*, mely csak legújabban jelent meg először nyomtatásban; *Li Romans del Chevalier de la Charette*, a Lancelot-monda köréből; *Li Romans dou Chevalier au Lyon*, Hartmann másik Artus-elbeszélének alapja; *Li Contes del Graal*, a Perceval története, melyet Wolfram ismert és fölhasznált. Chrestien a kellemes mesélés mestere, egyszersmind jeles verselő, de nem igazi műköltő. A szerkesztés művészetéhez nem ért; a cselekvényt megszerkeszteni, az epikai anyagot kikerekíteni s valamely gondolat vagy eszme szempontjából megalakítani nem tudja. Őt a kaland csak mint kaland érdekli, még pedig az egyik kaland csak úgy, mint a másik. A fontosnak kiemelése a nem fontossal szemben, a főcselekvény előtérbe helyezése az epizódok mellett, — a szerkesztés e főkövetelését nem vette figyelembe. Művei nagyrészt életrajzok, melyek nem egyszer még jóval a hősnek születése előtt

* L. HOLLAND, *Chrestien von Trois*, Tübingen 1854, s különösen WEND. FÖRSTER bevezetését a *Cliges* kiadásához, 18 4.

indúlnak meg, mellékes kalandokkal túlterhelt életrajzok, s ezért sokszor fárasztók, érdektelenek, üresek. Chrestien munkái nem époszok, hanem krónikák; bármily önkényesen bánik is el tárgyával, megalakítani a nyers anyagot nem tudja; ügyes és vonzó mesélő, de nem anyagát tudatosan megszerkesztő műköltő.

Chrestien e főhiányának pótlására vállalkoztak a német lovagok, már az első költő, ki a jeles francia trouvère egy munkáját átdolgozta, Hartmann von Aue. Ennek első műve, *Erek*,¹ mely csak töredékesen maradt reánk, Chrestiennek „Li Contes d'Erec”² cz. elbeszélésén alapszik. Erek elvonult az udvartól, hogy nejével, Enittel, kit forrón szeret, boldog magányban egyedül szerelmének éljen. Így elpuhul a jeles lovag a gyönyörök ölében és megfelelkezik lovagi kötelességeiről. A világ kicsinylőleg, rosszalólag nyilatkozik Erekről és nejét vádolja, mintha ez tartaná vissza szeretett férjét. Enitet bántja e vád, még jobban bántja férjének megtámadott becsülete; azért maga inti Ereket, hogy fogjon ismét fegyvert és induljon, lovagi esküjét beváltandó, mérész kalandokra. Enit szava bántja Erek büszkeségét, vitézségének kétségbevonása pedig sérti becsületét. Azért nyomban útnak indul és magával viszi nejét is, hogy Enit maga is meggyőződjék bátorságáról, de egyszersmind megtiltja neki, hogy hozzá szóljon. Enit azonban, a mint veszély fenyegeti urát, megszegi e parancsolatot, a miért férje megbünteti. Erek kalandjai ily módon megannyi próbáivá lesznek neje erényének és hűségének, melyről férje örömmel győződik meg. Végül Artus udvarába érkeznek, hol

¹ Kiadta MOR. HAUPT, Leipzig 1839, 1871². Németre fordította S. O. FISTES, Halle 1855².

² Kiadta IM. BEKKER, *Zeitschrift* X.

Erek atyja haláláig marad. Ekkor hazatér, hogy örökségét átvegye.

A költemény közvetlen forrása Chrestien contesja, melytől Hartmann azonban sok tekintetben eltér,¹ a mi egyrészt a német költő nagyobb önállóságát bizonyítja, másrészt onnan magyarázandó, hogy Hartmann a francia munkának talán egy más alakját használta, mint a mely reánk maradt. A monda forrása a Gerainról szóló kelta néprege, mely, mint az összes kelta mabinogion, maga is már francia művek befolyása alatt alakult, de a monda eredeti vonásait, úgy látszik, hívebben óvta meg.² Ez elbeszélés sokkal egyszerűbb és durvább, mint a francia és német költemények, de főleg két pontban indokoltabb és érthetőbb. Mind a kettő a hősnek jellemére és e jellemének átalakulására vonatkozik. A francia és német elbeszélésekben nincsen kellően indokolva, hogy Erek hogyan határozza el magát tétlen életre; a kelta néperegében Erek merész vadász, ki sok harczon s kalandon megy keresztül, mire barátjai egy alkalommal Artus udvarában figyelmeztetik, hogy jeles hőshöz illendőbb saját országát az ellenségtől megvédeni, mint Artus udvaránál mulatozni. Erek erre hazatér, kiveri az ellenséget, rendet és békét csinál, és csak azután, úgy szólván megnyugodva babérjain, kezdi tétlen életét és él egyedül szép nejének.

Még fontosabb a hős viszonya nejéhez, kit, midőn újra kalandokra indul, magával visz és folyton bánt meg kínoz. Ez a műköltőknél teljesen indokolatlan, a rege szerint Ereknek e magatartása féltékenységből származik: azt hiszi,

¹ A francia és német ,Erek' pontos egybevetését adja K. BARTSCH, *Germania* VII.

² Németül: SAN MARTE, *Arthursage*, 249. l.

hogy Enit azért panaszolja tétlenségét, mivel el akarja távolítani, hogy mással, a kit szeret, lehessen. A műköltők eszményi alaknak, hibátlan ideálnak rajzolják a lovag nejét és azért a bűnnek még látszatát sem vetik reá. De így sem életteljesebb, sem vonzóbb alakká nem lett. A népregében a jellemzés vastagabb, durvább, de egyedibb, valódibb; a műköltőknél Erek és Enit sablonszerű alakok, a regében igazi emberek, köznapi vonásokkal, de jeles és gyarló tulajdonságaikkal egyaránt vonzók.

Hartmann mélyebb gondolatot fektetett a tárgyba s főleg ennek megtestesítésére törekszik. A szerelem és becsület konfliktusa képezi a cselekvény magvát, és a költő szépen kifejti Erek történetében, hogy e konfliktus nem szükséges, — hogy a szerelem és becsület ellentéte csak a hibázó ember lelkében támad, a ki azt hiszi, hogy szeret, ha saját gyöngeségét dédelgeti, — a ki azt hiszi, hogy eleget tett a becsület követeléseinek, ha ifjúkori tettvágyát kielégíti. Igaz szerelem és igaz becsvágy nem ellentétek, sőt benső kapcsolatban vannak egymással: a ki a becsület követeléseit elmulasztja, könnyen elveszti szerelmét, a szeretett nőnek becsülését is.)

Ugyanez a probléma foglalkoztatja Hartmannt másik Artus-művében is, mely alaki és szerkezeti tekintetben tökéletesebb, kerekébb mint az „Erek“, de ez utóbbi frissebb és telve a költő szívének melegével. Egyes jelenetek, például Erek és Enit első találkozása vagy lovas újtók a pusztán keresztül, sokkal szebbek, mint az „Iwein“ bármely részlete, de ez utóbbi mint költői egész tökéletesebb. Az *Iwein** tárgya az *Erek* tárgyának némileg megfordítottja. A brezil-

* Kiadták G. FR. BENECKE és K. LACHMANN, Berlin 1827, 1877⁴.
Németre ford. WOLF Graf v. BAUDISSIN, Berlin 1845.

jáni erdőben örökzöld hárs alatt csodaforrás van, mely azon tulajdonnal bír, hogy ha vízből merítenek, az ég elborúl és vihar támad, de nyomban rá kitisztúl, s a szomszéd vár ura, a csodakút őrzője, fegyveresen megjelen és párbajra készíti a forrás bántóját. E forrást fölkeresi Iwein, az asztalkörnek szépségben és vitézségben kiváló lovagja, égi háborút okoz és megvív a kironató lovaggal, Askalonnal, kit várába üldöz. De itt foglyúl esik és meg kellene halnia, — a vár népe meg akarja rajta bosszulni a várúrnak halálát, a ki Iweintől kapott sebeiben kimúlt, — ha a lovag neje bele nem szeretne és láthatatlanná tevő gyűrűt nem húzna újjára. Iwein így fölszabadúl, de egyúttal szenvedélyesen megszereti és csakhamar nőül veszi a vár szép úrnőjét, Laudinét. Most már Iwein a forrás ura és őrzője. Szent-Iván éjjelén Artus is ide jő lovagjaival, merítenek a vízből, vihar támad, Iwein előront és legyőzi az egyik lovagot. Artus és társai elrémülnek, midőn látják, hogy varázslattal, azaz pokoli hatalommal állnak szemben; de Iwein megismerteti magát, várába viszi és fényesen megvendégeli társait. Lakoma közben Gawan szemrehányást tesz Iweinnek, hogy e magányban, egyedül szerelmének élve, megelégedzik lovagi kötelességeiről, és inti őt, hogy induljon hősi kalandokra. Iwein elősmeri a vád jogos voltát és egy évre búcsút véve nejétől, ki a mentő gyűrűt is átadja neki, útnak indul Artussal és lovagjaival. Ezek társaságában oly jól érzi magát Iwein, hogy megelégedzik adott szaváról és az év leteltével nem tér vissza nejéhez. Erre neje visszaköveteli gyűrűjét, mert Iwein nem méltó többé szerelmére. A hős ezen üzenetre annyira fölháborodik, hogy őrzöngeni kezd és magával nem birva a vadonba rohan, hol Morgana tündér meggyógyítja lelki baját. Visszanyeri öntudatát, de búskomor lesz és folytonos harczokban öli el szíve fájdalmát,

mert úgy hiszi, hogy neje nem szereti őt többé. De Laudine most is szereti és epedve várja várában urát. Iwein ezalatt számos kalandban tünteti ki magát, óriásokat győz le és fogoly szüzeket szabadít meg; egy alkalommal egy sárkánnyal küzdő és már-már hátráló oroszlánra akad, kit szintén megment, megölve a mérges kigyót, mire a nemes oroszlán hű bajtársává és segédjévé lesz. De e győzelmek nem öntenek békét földült keblébe; neje után vágyik és előbb nyugalmat s örömet sem lel, míg végre szeretett Laudinéjével ki nem békül. Ezentúl boldogan és megelégedetten éli napjait.

A költemény forrása Chrestien műve *„Li romans dou chevalier au lyon“*,¹ melylyel szemben Hartmann nem sokkal önállóbb,² mint első művében. A cselekvény menetében híven követi a francia eredetét, de fősúlyt alakjainak lelki életére fektet; tetteik indokait, érzéseik alakulásait fejtegeti. Az *„Iwein“* a középkori műéposz egyik legjelesebb terméke, alaki szempontból a legeslegjelesebb, „a középkori elbeszélő műköltészet legszebb virága“ (LACHMANN). Hartmann nyelve és verselése e költeményben valóban remek, stilje kifogástalan, előadása mintaszerű. Főleg e költemény-nyel szemben értjük és méltányoljuk Gottfried lelkes dicséretét, a ki nem győzi Hartmann előadásának kristály-tiszta folyását, lebilincselő báját dicsőíteni. Az *„Iwein“* alap gondolata azonos az *„Erek“*-ével: Az ember és a lovag kötelességei komoly összeütközésbe jöhetnek egymással. Ha a hős

¹ Kiadta W. HOLLAND, Hannover 1862, 1880².

² A francia és német *„Iwein“* összehasonlítása: F. SETTEGAST, *Hartmanns Iwein, verglichen mit seiner altfranz. Quelle*, Marburg 1873. — RAUCH, *Die wälsche, französische und deutsche Bearbeitung der Iweinsage*, Berlin 1869. — G. GAERTNER, *Der Iwein Hartmanns und der Chevalier au lyon Chrestiens*, Breslau 1875.

emberi kötelességeit elhanyagolja, mint Iwein, ki a lovagi élet közepette megfelelkezik nejről, épp oly helytelenül cselekszik, mint ha lovagi kötelességeit szem elől téveszti, mint Erek, ki szép neje karjaiban tétlen életet él. Csak az lehet boldog, a ki, szenvedélyein uralkodni tudván, e kettős kötelességét egyeztetni és mind a kettőnek megfelelni képes.¹

Iwein történetét számos mythikus elem jellemzi. A csodatevő kút, a láthatatlanná tevő gyűrű, a sárkány, melynek torkából a hős kiment egy oroszánt, mely aztán hálából hű bajtársa lesz, — mind mesés elemek, melyeknek mythikus jelentősége nagyon elhomályosult, de még így is, legalább fővonásaiban, fölismerhető. Iwein a tavasz istenének előbb népregei, utóbb epikai átalakulása,² — de a hősnek ez eredeti mythikus jelleme már a kelta mabinogiban³ is elmosódott; Chrestien de Troies és Hartmann nem is sejtik többé, hogy a hős, kinek tarka kalandjait összekapcsolni és egységes cselekvénynyé földolgozni törekszenek, pogány isten volt, kinek egy-egy tette első sorban egy-egy természeti tüneménynek cselekvénybe öltöztetett magyarázata.

Hogy Hartmann epikájáról teljes képet nyerjünk, itt tárgyalom azt a két elbeszélő művét is, melynek tárgyai nem az Artus-monda köréhez tartoznak. A régebbi e művek közül verses legendája *Gregorius oder der gute Sünder*,⁴ melynek alap gondolatát már a címnek második fele („A jó bűnös”) sejteti: valódi megbánás a legnagyobb bűnöst is

¹ LUDW. BLUME, *Über den Iwein des H. v. Aue.* Wien 1879.

² W. OSTERWALD, *Iwein ein keltischer Frühlingsgott*, Halle 1853.

³ *A forrás urnője*, németül: SAN MARTE, *Die Arthursage*, 99. l.

⁴ Kiadták K. LACHMANN, Berlin 1838; HERM. PAUL, Halle 1873. Németre ford. S. O. FISTES, Halle 1855² és K. SIMROCK, Frankfurt 1865.

kiengeszteli az istennel. Gregorius története valódi Oedipus-história, de középkori fölfogással, keresztyén alappal. A hős egy testvérpár bűnös szerelmi viszonyának boldogtalan gyümölcse. Szülei az egyházi pályára szánták, de Gregoriust jobban vonzza a világ fényes szolgálata, azért lovag lesz. Mint ilyen nőül veszi anyját, a ki pedig fogadást tett volt, hogy másodszor férjhez nem megy. Egyideig zavartalanul élvezik a házasság örömeit, midőn a szörnyű bűnök egész lánczolata kiderül. Most megbánják tetteiket és elválnak egymástól. Gregorius egy sziklához lánczoltatja magát a tenger közepén, hol tizenhét esztendeig él. Ekkor a rómaiak, isten egyenes sugallatára, őt hívják meg a megürült pápai székre. Az új pápa csodákat mível; azért fölkeresi őt anyja is, hogy tőle bűnei bocsánatát nyerje. A „jó bűnösök” föl ismerik egymást és ezentúl együtt, egymást gyámolítva és vigasztalva, szolgálják az irgalmas, kegyes istent.

Hartmann ezúttal is franczia forrás alapján dolgozott,¹ de most már teljes önállósággal. A legenda kétségtelenül az antik Oedipus-monda átalakulása, mint pl. a Szent Albanusról szóló igen elterjedt középkori legenda is.² Hartmann izléssel és tapintattal, itt-ott megnyerő humorral tárgyalja a visszataszító történetet, mely gyönyörűen elmesélt és különösen alaki szempontból is kitűnő költeményében kellemes és vonzó novellává alakult. A papság nagyra becsülte Hartmann legendáját: kétszer is lefordították latin versekbe³ és német prózai kivonatban fölvevették a „Szentek életébe” (*Der Heiligen Leben*, Augsburg 1471) is.

¹ *Vie du pape Grégoire le Grand*, kiadta V. LUZARCHE, Tours 1857. V. ö. FR. LIPOLD, *Die Quelle des Gregorius H's*, Leipzig 1869; LITTRÉ, *Histoire de la langue française* II, 170 és *Germania* XIII, 188.

² *Germania* XIV, 300.

³ GRIMM-SCHMELLER, *Lat. Gedichte des X. und XI. Jhts*, p. XLV,

Hartmannak talán utolsó, de mindenesetre legszebb műve az *Armer Heinrich*.¹ A sváb földön élt egyszer egy gazdag, tekintélyes és lovagi erényeiről híres nemes, Heinrich von Aue. Ez ugyanazon kiváló családnak volt tagja, melynek vazallusai közé a költő maga is tartozott, ki az Aue-családtól kölcsönözte saját nevét is. A föld minden örömével gazdagon megáldott ifjú lovag a világ szolgálatában megfélekedezett istenről, ki minden jónak kútfeje, és a földi dicsőség mulandóságáról. Az isten őt ezért súlyos nyavalyával, undorító küteggel, bünteti meg, mely a szerencse elkényeztetett fiát egyszerre a föld legboldogtalanabb lakójává teszi. A világ, mely őt eddig kedvelte és örömmel fölkereste, undorral vonúl most vissza tőle és nem akar róla tudni. Henrik annál boldogtalanabb, mivel nem bir a „nemes és jó“ Jób erényeivel: a türelemmel és önmegadással. De a lovag nem mond le rögtön fölgyógyulása reményéről, hanem fölkeresi Montpelliert és Salernót, korának leghíresebb orvosi iskoláit; de a montpellieri orvosok nem tudnak rajta segíteni, a salernói tudósok pedig teljesen megsemmisítik minden reményét, mert tudtára adják, hogy nyavalyája csak egy önfeláldozó szeplőtlen szűznek szíve vérével volna meggyógyítható.² Henrik belátja, hogy e gyógy-

és *Zeitschrift* II, 487. — ARNOLD latin fordítását kiadta G. BUCHWALD, Kiel 1885.

¹ Kiadta HEINRICH G., Budapest 1882. A bevezetésben az összes kiadások föl vannak sorolva, melyekhez még a Wilh. Wackernagelé jön, melyet W. TOISCHER adott ki, Basel 1885.

² E nézet a középkornak egyik legelterjedtebb, részben az ótestamentomra támaszkodó hite: a lelkileg még tiszta gyermeknek vagy nőnek vére tisztító, kiengesztelő, megszentelő erővel bir. L. PAULUS CASSEL, *Die Symbolik des Blutes und der arme Heinrich*, Berlin 1882.

szert egész vagyonával sem szerezheti meg; azért elajándékozta birtokait a szegényeknek és templomoknak ¹ és csak egyetlen majorságot tart meg, hová visszavonúl. A majoros és családja, kikkel a lovag régebben is igen jól bánt, most szívesen és szeretettel ápolják testileg és lelkileg beteg urokat, a ki e jó emberek közt idővel vigaszt és nyugalmat lel. Főleg ápolja őt a majorosnak legidősb gyermeke, egy körülbelül tizenkét éves ² szép leány, a ki ritkán hagyja el urát és oly bizalmas szeretettel viselkedik irányában, hogy a lovag őt tréfásan, feleségének' szokta nevezni.

Három évet tölt Henrik e család körében, midőn a majoros egy alkalommal kérdezi, hogy a salernói híres orvosok hogyan nem segíthettek rajta. A lovag elmondja a tudósok véleményét, hogy csak egy szeplőtlen szűz önfeláldozása mentheti őt meg undok bajától. A majoros leánya is hallja urának elbeszélését, és a mély szájalom és titkos vonzalom, melyek szívét eltöltik, azon elhatározást érlelik benne, hogy meghal szeretett uráért, szüleinek jóltevőjeért. Szüléi hiába tartják vissza leányukat, ki őket megvigasztalja és ellenvetéseiket megczáfolja: jó urok halála szerencsétlenné tenné őket, míg, ha életben marad és visszanyeri egészségét, sorsuk még az eddiginél is kedvezőbb lesz; aztán ő maga is ez önfeláldozó halálával megszabadúl e csalfa élet minden veszélyétől s bajától és rögtön megnyeri az ég koronáját.

¹ Érdekes adat, hogy 1111 körül oklevelekben említés történik egy Henricus de Owa vagy de Owon nevű lovagról, a ki *curtem suam cum domo et omnibus, quae ibi possidebat*, Szt. Péter kolostorának (a Fekete-erdőben) ajándékozta. WACKERNAGEL (nagy kiadása 208. l.) lehetőnek tartja, hogy e Henricus de Owa azonos költeményünk hősével.

² Német jog szerint a leány tizenkét éves korában lesz nagykorú. — J. GRIMM, *Deutsche Rechtsalterthümer*, 414. l.

A szülék végre azt hiszik, hogy gyermekökből a szent lélek szól, és, bár vérző szívvel, de belenyugszanak elhatározásába. De Henrik lovag maga sem akarja a leányzó áldozatát elfogadni, és csak akkor mutatkozik erre hajlandónak, midőn a szülők is melegen pártolják a lelkes gyermek kérését.

Most Henrik Salernóba utazik a hajadonnal, kit az ámuló orvos maga is hiába figyelmeztet a halál kínjaira. A leány tántoríthatatlan; türelmetlen örömmel várja a halálos döfést. Az orvos bezárkózik vele szobájába, mezetlenre levetközteti és az asztalra köti; azután köszörüli kését. Erre figyelmes lesz az ajtó előtt várakozó lovag s kíváncsiságból a kulcslyukon keresztül betekint a szobába. Midőn itt kiterítve látja a leányt, kinek gyönyörű alakja őt elbájosolja, hatalmas szájalom fogja el szívét és rögtön belátja, hogy balgán cselekszik, midőn önhatalmilag akar oly nyavalyától megszabadulni, melyet Isten bűnei miatt küldött reá. A leánynak nem szabad érte meghalnia! Henrik kinyitja az ajtót és kijelenti az orvosnak, hogy nem akarja a szűznek halálát. Ez előbb kérésekkel, aztán szemrehányásokkal, végre szidalmakkal próbálja megtántorítani urát; de ez állhatatos marad, megjutalmazza az orvost és hazatér a leánynyal.

A lovag bebizonyította e magatartásával, hogy régi gondolkodását teljesen megváltoztatta, hogy belenyugdott a gondviselés bölcs végzésébe. Jutalmul isten most meggyógyítja a megtértet, kit a világ ismét a legnagyobb örömmel és szeretettel fogad. De a sváb úr most nem feledkezik meg többé a boldogság és szerencse adományozójáról, hanem egyesíti isten szolgálatát a világ szolgálatával. A majorosnak oda ajándékozza a kis birtokot, mely betegségében kedves menedék helye volt, a leányt pedig, kinek egészségét és új boldogságát köszöni, nőül veszi.

Hartmann e szép mondát * kétségtelenül írott könyvből, talán egy latin munkából vette. Nem tudjuk, hogy e forrásában mily alakja volt a hagyománynak; tény, hogy Hartmann földolgozásában a legszebb és legtisztább erkölcsi eszmék keretévé lett. Szabad az életet élveznünk — ezt tanítja a költő a legvonzóbb alakban, — de nem isten nélkül; nem kell a földi lét örömeit, a szépséget, a dicsőséget, a világ tetszését megvetnünk, de ne egyedül ezekre építsük lelkünk üdvét; a ki az istenről megfeledkezik, azt sújtja a büntetés ostora, bármily magas állású is; a szív titkos vonzalma óriásokká teszi a gyöngéket, és az igaz hűséget célhoz juttatja a mindenhatónak irgalma; a valódi, önföläldozó, önmegtagadó szerelem pedig lerontja a társadalmi korlátokat, melyek a nemest a szolgától, a gazdagot a szegénytől elválasztják.

E néprege ősalapja valószínűen egy régi pogány hagyomány, melyben a nő föläldozta magát férjeért, mint Alkeste a görög mondában Admetosért, — és a beteg sváb lovag csakugyan 'feleségének' nevezi a kedves gyermeket, ki utóbb érte meghalni kész. A keresztyénség átalakította e véres történetet, mely így századokon keresztül a nép emlékezetében élt, míg a keresztes hadjáratok idejében, talán egy való esemény közvetítésével, a sváb Aue-család egyik tagjához fűződött. Hartmann földolgozásában nem tartalmaz ez a monda, sem tárgyában sem a cselekedetek indokaiban semmit, a mi érzésünket sérthetné vagy világnézetünkkel föltűnően ellenkeznék, bár kétségtelen, hogy az egész törté-

* HARTMANN alapján önállóan földolgozták: németül ADALBERT CHAMISSE (1837) és angolul HENRY W. LONGFELLOW az 'Arany legendá'-ban (1851, magyarra ford. JÁNOSI GUSZTÁV, *Budapesti Szemle*, 1883).

net a középkor világában gyökerezik. A csoda, mely eredetileg, minden valószínűség szerint, középpontját képezte az elbeszélésnek, megszűnt csoda lenni; a legendából novella lett. A betegség, mely a sváb lovagot sújtja, isten büntetése,¹ melytől azonban Henrik nem egy második személy vagy egy csodálatos bűvös varázsszer által szabadul: önmaga menti meg magát. Lelki tisztátalansága eredményezte testi tisztátalanságát; a mint szíve és kedélye a fájdalmak iskolájában megtisztul, elhagyja őt testének nyavalyája is. Ha van csodás elem az elbeszélésben, ez az ártatlan leány azon önelhatározása, hogy föláldozza magát uráért. De e csodát is lehetőleg indokolta és érthetővé tette a költő. A leány nemcsak uráért hal meg, a ki családjának legnagyobb jótevője, nemcsak szüleiért, hogy azoknak gondtalan s boldog életet biztosítson, nemcsak önmagáért, hogy a földi lét bajaitól s csábjaitól megszabaduljon, mielőtt ezek lelkének tiszta tükrét elhomályosítják; ez okok mind igen erősek, de nem elég mélyen gyökerezők; meghal azért is, mert — maga sem tudja világosan, de érzi és sejti — mert urát szereti és mert igen jól tudja, hogy a társadalom uralkodó rendjénél fogva nem lehetnek egymáséi. E titkos, mély vonzalom jobban megérteti velünk tettét, mint azok a tudákos és gyermekéveit csakugyan túlhaladó philosophiai és theologiai reflexiók, melyeket a költő ajkára ad, kit némely újabb bírálók² e miatt túlságos szigorral megítéltek. A modern költő kétségtelenül még határozottabban, talán kizárólag lélektani indokokra fektette volna a cselekvényt; de várhatjuk-e ezt a

¹ E motívum megítélésénél egészen a középkor álláspontjára kell helyezkednünk; akkor nem fogjuk azt HEGEL-lel 'barbárnak' nevezni vagy GÖTTE-vel 'testi és æsthetikai fájdalmat' érezni, midőn a költeményt olvassuk.

² Föleg GERVINUS, *Geschichte d. d. Dichtung* I⁵, 556. 1.

középkori költőtől, kit rendszerint csak a cselekvény maga, a ,kaland' érdekel? És éppen középkori mértékkel mérve kitűnő költemény az ,Armer Heinrich'; mint az emberi szív rejtélyekben gazdag történetének egy kis szakasza messze fölötte áll az a korabeli, többnyire üres és mélyebb érdeket azért ritkán keltő lovagregényeken. Hozzájárul Hartmann művénel az előadás, verselés és stil bája, mely e verses novellát a középkor egyik legszebb, legvonzóbb termékévé teszi.*

Hartmann még inkább mondható a középkori műepika mesterének és mintájának, mint Veldeke. Ez utóbbi meghonosította Németországban a francia ízlést és az új verselést, de mégis kisebb költő volt, semhogy műve (mert csak az ,Eneit' lett általánosan ismertté) a későbbieknek alak és tartalom, fölfogás és stil tekintetében ideálja maradhatott volna. Másképp Hartmann, ki alapos műveltséggel, derült kedélyvel és kimagasló költői tehetséggel lépett Veldeke nyomdokaiba, és a lovagi époszban, a legendában és a verses novellában, tehát a műepika összes fajaiban, oly kiváló alkotásokat teremtett, melyek a kortársaknak és az utódoknak méltán mintakul szolgálhattak. Közvetlen tanítványai, kik az ő nyelvét és modorát, verselését és stíljét feltűnően utánozzák: Ulrich von Zazikhoven, Wirnt von Grafenberg és Konrad von Fussesbrunnen, az első kettő a lovagi époszban, a harmadik a legendában, mind a három közepes tehetségű, csekély önállóságú, de sokat olvasott költők.

* Hasonló tárgyú vagy irányú elbeszéléseket nagy számmal ismert a középkor. Legközelebb állnak HARTMANN költeményéhez a Konstantin császár megtéréséről szóló monda és Amicus és Amelius története. Az első KONRAD VON WÜRZBURG dolgozta föl ,Szt. Silvester' című legendájában, a másikat már érintettem ,Athis és Prophilius' tárgyalásánál.

Ulrik thurgauai származású ember volt, a ki egy 1214-iki oklevélben, mint lommisi plébános szerepel. Egyetlen reánk maradt műve a *Lanzelet*,* melynek francia eredetijét Hug de Morville szerezte meg neki, egyike azon hét túsznak, kiket Oroszlánszívű Rikárd 1194-ben VI. Lipót osztrák herecegnél hagyott, midőn fogságából távozott. Minthogy Hartmann „Erek”-jét ismeri, műve nem keletkezhetett 1195 előtt, de valószínűen nem is sokkal később; nyelvének és stíljének bizonyos ódonszerűsége, úgy látszik, a költő hazájával és nyelvjárásával függ össze.

A „*Lanzelet*” az első biographiai éposz a német irodalomban. Ulrik hősenek születésével kezd meg elbeszélését és pontos időrendben meséli el életét, kalandot kalandhoz fűzve, egészen haláláig. Szerkezetről, mélyebbre ható jellemzésről, alapgondolatról szó sem lehet. Ilyen volt-e a szerző forrása is, és vajjon Ulrik hogy viszonylik e forráshoz: erről nem szólhatni, mert a francia „*Lanzelet*” elveszett. De tekintve a költő gyenge alakító tehetségét, indokoltnak látszik az a föltevés, hogy Ulrik híven ragaszkodott forrásához. *Lanzelet* (Lancelot) az Artus-monda egyik legkiválóbb hőse, de története és jelleme nem nyertek sem a hagyományban sem a műköltők földolgozásaiban meghatározott szilárd alakot. A legelterjedtebb hagyomány szerint *Lanzelet* korán veszítette el atyját, mire Viviana tündér fölneveli s egész életén keresztül pártolja és segíti. Mondájának középpontja bűnös szerelmi viszonya Ginevrával, Artus király nejével, kinek kegyeért visszautasítja Morganát,

* Kiadta K. A. HAHN, Frankfurt 1845. — G. PARIS, *Le Lanzelet d'Ulrich de Z.*, Romania 1881, 465. — P. MÄRTENS, *Zur Lanzeletsage*, Roman. Studien V, 557. — F. BÄCHTOLD, *Der Lanzelet des U. v. Z.*, Frauenfeld 1870.

Artus nővérét, a ki ezért féltékenységből és sértett hiúságból halálos ellenségévé lesz. E viszonyában is főtámasza Viviana. Midőn Artus a csatában elesik, Lanzelet meg akarja bosszúlni királyát gyilkosán, Modreden, de halálos sebet kap, mire Viviana magával viszi lelkét.

E cselekvény elég kerek és költői földolgozásra igen alkalmas. Nem úgy az Ulrik művében földolgozott hagyomány. Ebben a Ginevra szerelméről szó sincsen, annál több az óriásokkal és tündérekkel való kaland, melyek mind azzal végződnek, hogy valamely szép szűz rövid 'szerelmével' boldogítja a hőst. A költő erkölcsi érzéke igen sajátos: legkevesebbet sem akad fönn — pap létere! — e frivol szerelmi kalandokon, melyekben Lanzelet minden benső részvét nélkül, de különben teljes meglepéssel kedvesről kedvesre megy át, míg a 'szép szűzek' a legkisebb gène nélkül felajánlják 'szerelmöket', még abban az esetben is, ha a hős atyjokat megölte! És e dolgokat oly szárazon és minden reflexio nélkül meséli a költő, mintha a leglogikátlanabb véletlennek ez érdektelen játéka a belső és külső kényszerűség elodázhatatlan következményei volnának. Érdekes tény, hogy az Artus-regény elfajulása már akkor tűnik föl Németországban, midőn a német költők legelsőben foglalkoznak e monda földolgozásával.

Sokkal vonzóbb alak és tehetségesebb költő Wirnt von Grafenberg (Nürnberg és Baireuth közt), Hartmann legönállótlanabb utánzója, egy frank nemes család ivadéka, ki Merani IV. Bertold herceg (+ 1104) udvarában élt és Wigalois* című époszát még ifjú éveiben, 1201 és 1210 közt,

* Kiadták G. F. BENECKE, Berlin 1819, és Fr. PFEIFFER, Leipzig 1847. — H. MEISSNER, *Wirnt v. Gr.*, Breslau 1874. — R. BETHGE, *Wirnt v. Gr., eine literarhistorische Untersuchung*, Berlin 1881.

egy apródjának szóbeli elbeszélése alapján írta. Művének forrása Renaud de Beaujeu (a XII. század végén) contesja *„Le Bel Inconnu“*,¹ melyen egy ó-angol költemény *„Ly biaus disconu“* is alapszik. Nem lehetetlen, hogy Wirnt (1228-ban?) a szent földre ment és ott meghalt.² Wirnt vonzó egyéniség és ügyes mesélő, de igen önállótlan. Hogy mennyire nem volt kifejelett írói egyénisége, legjobban bizonyítja az a tény, hogy művében annyira utánozza Hartmannt, hogy, a hol csak lehet, fordulatokat, mondatokat, sőt egész verseket kiír belőle, elbeszélése végén pedig egyszerre Wolframnak időközben megjelent és nagy feltűnést keltett műveit másolja, melyeknek stílje pedig kirívóan elüt Hartmann modorától. Szerencséjére nemcsak Hartmann alakját, hanem szellemét is utánozza: erkölcsös irányú, mértéket tart és ajánl, minden túlzást kerül. A korról nem nyilatkozik kedvezően; hanyatlóban látja a közerkölesöt és a kapzsiságban ismeri föl a társadalmi bajok forrását.

Eredetijével szemben nagyon önálló Wirnt, a mi jó részben onnan lehet, hogy maga nem ismerte a francia elbeszélést, melyből története származik. De egyes részletekben ismét föltűnően egyezik forrásával. A *„Wigalois“* is életrajzi regény, mely a szülék történetével kezdődik. Főcselekvényét *Wigalois harcrai* egy pogány (mohamedán) fejedelemmel teszik, melyeket a hős természetesen diadalmasan fejez be. Sárkányok, tündérek, kísértetek és egyéb csodálatos kalandok foglalkoztatják Wigaloist, míg a szeretett királyleányt megnyeri és boldog frigyre lép vele. Wirnt, úgylátszik, a

¹ Kiadta C. HIPPEAU, Paris 1870 (az óangol költeménynyel együtt). — A. MEBES, *Der Wigalois des W. v. Gr. und seine altfranzös. Quelle*, Neumünster 1879.

² V. ö. alább KONRAD VON WÜRZBURG költeményét *„Der Welt Lohn“*, melynek Wirnt a hőse.

keresztyénség képviselőjét akarta rajzolni hősében, de e törekvését elnyomja a kalandok tarkasága és száma. A véletlen az egyedül uralkodó hatalom e műben is, mely elég kellemes olvasmány ugyan, de ürességénél fogva mélyebb érdeket alig kelthet. A költő vonzóbb, mint műve; Wirnt alakja sok tekintetben a Hartmann második, gyengébb kiadása gyanánt áll előttünk. A ‚Wigalois‘ igen kedvelt olvasmánya volt a kornak, sőt még később is az maradt; 1492-ben prózai átdolgozásban jelent meg nyomtatásban, sőt még a XVII. században zsidó-német rímelésbe is átírták!

Ulrik és Wirnt kortársa, Konrad von Fussesbrunnen¹ osztrák költő, a ki 1182 és 1186 közt szerepel oklevelekben, a kor hiresebb költői közé tartozott; még Rudolf von Ems is a legjelesebb elhalt költők sorában említi. Konrad előbb csak a világot szolgálta, mint Hartmann sváb lovagja, de utóbb megtért és ekkor javulása jeléül írta meg 1206 körül a Krisztus gyermekségét tárgyaló apokryph ‚Evangelium infantiae‘ alapján *Die Kindheit Jesu*² című legendáját, melyben, Hartmann Gregoriusának mintájára a lovagi epika stíljét a legendára alkalmazta. Konrad fölemlíti műve végén, hogy nem talált többet forrásában Jézus életéről, és így nem tudja a Megváltó ifjúságát tovább elbeszélni; de azért tiltakozik művének folytatása ellen. E tiltakozás daczára két átdolgozásban maradt reánk e műve, a mi eléggé bizonyítja az elbeszélés népszerűségét.

Konrad József és Mária esküvőjével kezdi az elbeszélést és befejezi Herodes halálával s a menekült szent család

¹ A helység mai neve Feuersbrunn, Krems mellett, Alsó-Ausztriában.

² Kiadta K. KOCHENDÖRFFER, Strassburg 1881.

hazatérésével. Az egész munka legendai csodák lánczolata, melyeket a szerző egyszerű stilben, hívő lélekkel, de minden túlzás vagy izléstelenség nélkül elmesél. Egyes részletekben, pl. a „jó rabló” sikerült történetében, a ki a menekülő szent családot meg akarja támadni, de védőjévé és segítőjévé lesz, tárgyilag is önállóbb a költő; az ilyenekben feltűnőbb is az udvari modor hatása. De általában a lovagi epika stiljét is helyes tapintattal alkalmazza a költő, úgy hogy a mű tárgya és az előadás modora elég egységes egészsze forrnak össze. Ugyanezt állíthatni a rajzolt világról, mely természetesen nem a palæstinai és egyiptomi kelet évszám-lálásunk első századában, hanem a költőnek magának kora és Németországnak társadalmi állapota a XIII. század elején. Konrad a Hartmann közvetlen tanítványai közt középhelyet foglal el, a csekély tehetségű Ulrik és a nagyobb hivatású Wirnt közt.

E Konradnak egy kortársa, Konrad von Heimesfurt (ma Heinsfurt), lovagi származású (1204-ben egy oklevélben is szereplő), de utóbb pappá lett költő, 1210 körül két művet írt. Az első, *Mária halála és mennybemenetele*,¹ egy latin apokryph művön (Transitus Mariæ) alapúl, melyet a hagyomány Melito sardesi püspöknek, János apostol tanítványának tulajdonít; a másik, *Die Urstende* t. i. Krisztus mennybemenetele,² a Nicomedusnak tulajdonított apokryph evangyéliomon alapszik. Az első munka a jelesebb, gazdag költői szépségekben, áthatva a benső hit melegétől; a másik mű négy részből áll; ezek: Judás árulása, Pilatus ítélete, Krisztus keresztre feszítése, az *Úr mennybemenetele*. Konrad ügyes mesélő és verselő; meglátszik rajta, hogy

¹ Kiadta FR. PFEIFFER, *Zeitschrift* VIII, 156.

² Kiadta K. A. HAHN, 1840.

Hartmannnak, sőt Gottfriednak műveit is szorgalmasan tanulmányozta. Főleg kiváló e tekintetben második műve, míg a Mária haláláról írt munkában még küzd a nyelvvel és a verssel, sokszor igen terjengős, néha szárazon tanító. Ő is bizonyítja, hogy az egyházi költészet mennyire állt ez időben az udvari költészetnek alaki és eszmei hatása alatt.¹

Néhány évvel később írta valami Otte, egy tudós ember, a mint maga nevezi magát, *Eraclius*-legendáját,² Gautier d'Arras francia eredetije alapján.³ A költő, ki középső Németországból származott, lehetőleg Hartmann után indul, de már Gottfried stílje is hatással volt reá. A költemény tárgya a *Heraclius* görög császárnak félig mondai, félig legendai története. Fokas császár uralkodása alatt élt Rómában egy szegény özvegy asszony, Cassinia, kinek fia, Eraclius, hármas páratlan ügyességgel bir, t. i. fölismeri a kövek természetét, a lovak értékét és a nők jellemét. Cassinia oly nyomorúságba jutott, hogy kénytelen egyetlen kedves fiát eladni. A császár emberei megveszik a gyermeket, kinek most az udvarnál alkalma nyílik, hármas tudományát alkalmaznia, mi által a császár nagyon megszereti. Eraclius választja ura számára a megvásárlandó drágaköveket és lovakat, sőt a császár aráját is. A fejedelmek és királyok leányait mind visszautasítja, mint különböző hibákban s bűnökben sínlődőket, és ráveszi Fokast, hogy egy páratlan szépségű és derékségű szegény leányt emeljen maga mellé a császári trónra. Athanais, ez volt a leány neve, a hűség mintaképe, míg a császár elidegeníti magától. Egyszer

¹ A zsidó gyermekről szóló legendát is K. SPRENGER (*Germania* XXVII, 129) a heimesfurti KONRÁD-nak tulajdonította, de E. STEINMEYER (*Zeitschrift* XXVII, 83) megczáfolta e föltevést.

² Kiadta H. GRÄF, Strassburg 1883.

³ Kiadta (a némettel együtt) H. F. MASSMANN, 1842.

ugyanis háborúba kellvén mennie, Fokas, a ki félti szép nejét, Eraclius komoly intése ellenére egy toronyba záratja Athanaist. A császárnak ez oktan gyanakodása annyira sérti a szép asszonyt, hogy most már daczból elhatározza, hogy megcsalja urát, a mint alkalma nyílik. A rómaiak évenként nagyszerű ünnepet rendeztek, melyen a császárnak vagy nejének jelen kellett lennie. Minthogy most a császár távol volt, a nép a császárnénak jelenlétét követeli. Az örök tehát kénytelenek Athanaist szabadon bocsátani. Az ünnepen észrevesz a császárné egy Parides nevű szép ifjút, kit szenvedélyesen megszeret. Az ifjú is annyira megszereti Athanaist, hogy szenvedélye beteggé teszi. A mint a császárné erről értesül, rögtön elhatározza, hogy Paridesé lesz. Ügyes csellel célhoz jut. Midőn t. i. másnap kilovagol, épen Parides háza előtt úgy tesz, mintha leesett volna a lováról. E helyen nagy tócsa volt, s így beviszik a császárnét Parides házába, míg a palotából új ruhákat hoznak számára. Mikor a szolgák megérkeznek, Athanaist fölveszi az új ruhákat és senki sem sejtí a történeteket. De rögtön észreveszi, csodálatos tudományánál fogva, Eraclius, midőn urával hazatér és azonnal értesíti a császárt. Fokas meg akarja égetni a bűnösöket, de Eraclius figyelmezteti, hogy voltaképen ő maga a főbűnös, mert ő okozta neje hűtlenségét. Erre megkegyelmez Fokas a nejének, elválík tőle s Parideshez adja nőül, kivel szegényen, de igen boldogan él. — A költemény második, kevésbé szép része meséli, hogy Eraclius utóbb Fokas utódjává lesz, és hogy a szent keresztet a pogányoktól visszaszerzi.

Otte a cselekvény epikai anyagában elég híven követi az eredetít, de az előadás módjában önálló. Míg Gautiert csak az anyag maga érdekli, a német költő a szereplők lelki életére, a kedély hullámvásáira fekteti a fősúlyt. Nála azért a

szereplők jellemzése sikerültebb és a cselekedetek indító okai mélyebben fekvők. Leírásai ugyan itt-ott, a lovagi költészet stílje szerint, igen terjedelmesek; de e hibáját némileg jóvá teszi a beszélgetések elevenségével és reflexióinak helyességével. Az egész elbeszélésben tudós és művelt férfiúnak bizonyul, kitől az érzés és gondolkodás bizonyos eredetiségét sem tagadhatni meg. A világ, melyet rajzol, természetesen a XIII. század lovagi kora, valamint a világnézet, melyet kifejezésre juttat, a maga koráé. E határon nem tudtak a lovagi költők keresztül törni. Előadása és stílje, emberismerete és műveltsége kiváló helyet biztosítanak Otténak a Hartmann tanítványai közt.

De e kisebb erőket mind csakhamar háttérbe szorították Hartmann legnagyobb, nálánál is jóval nagyobb tanítványai: Wolfram és Gottfried.

3. Wolfram von Eschenbach. Grál-monda.

A középkor Wolframot tekintette a legnagyobb német költőnek. „Soha laikus ember jobban nem szólt”, mondja róla idős kortársa Wirnt von Grafenberg (*Wigalois* 6343) és a későbbiek csatlakoztak ez ítélethez. Gottfried von Strassburg, a komoly irányú és mély eszmékben gazdag költőnek ellenlábasa, megtámadja ugyan Wolframot (a nélkül, hogy nevén nevezné) nehezen érthető nyelve és philosopháló reflexiói miatt; de ez ítélet elhangzott: Wolfram, a kortársak és az utókor fölfogása szerint, a legbölcsebb költő, a ki csak a biblia előtt kénytelen hátrálni; alakja utóbb mondaivá válik, a költő az epigonok fölfogásában prófétává lesz, és főműve, a *Parzival*, még 1477-ben jelen meg nyomtatásban, midőn a XII. és XIII. századi költészet már nagyrészt feledésbe ment és érthetatlenné vált volt. Kár,

hogy életéről oly keveset tudunk. Épen nála, ki összes ismereteit, egész sokoldalú műveltségét, mélyre ható életbölcse-ségét nem könyvekből tanulta, hiszen írni és olvasni sem tudott, hanem az élet iskolájában sajátította el, épen nála igen fontos és tanulságos volna, élete viszonyait közelebről ismernünk. De a források oly hiányosak, hogy alig néhány pontos adatot tudunk róla.¹

Wolfram a XII. század második felében, legkésőbb 1170 és 1175 közt, született Eschenbachban, Ansbach mellett, egy kis frank falucskában, mely csak a XIV. század első fele óta város. Eschenbach falai s kapui és várának romjai a Wolfram idejéből származnak. Régebben a svájezi Eschenbach-család ivadékanak tekintették, de helytelenül; e család utóbb, mivel egyik tagja részt vett Albrecht császár meggyilkolásában, majd teljesen kiirtatott, míg az ansbachi Eschenbachok, bár nem Wolfram egyenes utódai, később is sokszor előfordulnak. Eschenbach mellett van Pleienfelden, és az úgynevezett 'Ifjabb Titurelben', a nagy költő mint 'Wolfram von Eschenbach und Pleienfelden' fordul elő. De Wolfram maga is bajornak nevezi magát (*Parz.* 121, 7), és Eschenbach az északi bajor kerületben feküdt.²

Eschenbachi családok ivadékai sokszor fordulnak elő oklevelekben, Wolfram soha. A költő az alsóbb nemességhez tartozott, mely kiválóbb szerepet nem játszott s melynek nemzetségei nagy számmal nyom nélkül tűntek el. Wolfram lovag volt; kortársai mindig 'úr'-nak nevezik és

¹ SAN MARTE, *Leben und Dichten Wolfram's v. E.*, Magdeburg 1837 és 1841, két kötet, és BARTSCH bevezetését kiadásához. — V. ö. G. BÖTTICHER, *Die Wolfram-Literatur seit Lachmann*, Berlin 1880.

² II. Miksa bajor király 1860-ban szobor-emléket emelt Wolframnak Ober-Eschenbachban.

a szerelmi dalnokok fényes párisi kéziratában a költő teljes lovagi fegyverzetben, lovával, czímerével és apródjával van feltüntetve. E czímer hasonlít a pfalzi Eschenbachéhoz. Egészen másképen írja le Wolfram czímerét Püterich von Reicherzhausen a XV. század közepén, az irodalomnak és régiségnek e szenvedélyes barátja és gyűjtője, „Ehrenbrief“ cz. verses katalógusában.¹ Ez utóbbi czímer a Wolframé, mit Kress nürnbergi patriczius (+ 1658) is bizonyít, ki 1608. auguszt. 5. Ober-Eschenbachban látta a költő síremlékét és czímerét. Ugyane czímert tulajdonítja Wolframnak a Grüneberg Konrád híres „Czímerkönyve“ (1480—93) is.²

Wolfram szegény családból származott, de alig volt vándordalnok, mint pl. Walther von der Vogelweide, kinek a költészet jövedelmének egyetlen vagy legalább főforrása volt. Ezt már abból is lehetne következtetni, hogy egyetlen művét sem ajánlotta valamely fejedelemnek és soha egyetlen fejedelmet nem dicsóít költeményeiben. De különben is tudjuk, hogy tekintélyes urak szolgálatába szegődött; így időnkint a Wertheimi és Abenbergi grófok és a Hohenburgi határőrgrófoknak volt embere, de nem tudjuk, hogy mily minőségben szolgált a gazdag főurakat. Sokfelé járt Németországban: a Spessart és Fekete-erdő, a Rajna és Duna vidékeit jól ismerte; de semmi tudomásunk arról, hogy mikor és mily viszonyok közt került e vidékekre. Sokáig, de úgy látszik nem egy húzomban, tartózkodott Hermann thüringiai tartománygrófnak udvaránál Eisenachban és a Wartburgon, hol akkor a költők és írók szívesen látott és gazdagon megjutalmazott vendégek voltak. Hermann pártfogása alatt végezte be „Eneitjét“ Heinrich von Veldeke,

¹ Kiadva Haupt-féle *Zeitschrift* VI, 1848.

² *Wolfram's Wappen*. Ágostai Allgemeine Zeitung, 1874, 70. sz.

kit Wolfram is mint az udvari epika atyját gyakran és nagy tisztelettel említ; de személyesen alig ismerte, hisz Wolfram csak 1204 körül került Eisenachba és ekkor Veldeke már nehezen volt az élők közt. De igenis megismerkedett Hermann udvarában Walther von der Vogelweide-vel, kit egyszer (*Parz.* 297, 16) meg is említ, midőn a Wartburgon összesereglett sok haszontalan kolduló embert erélyesen, sokkal erélyesebben szid, mint Walther, ki függő helyzeténél fogva csak óvatosabban nyilatkozhatott.

(Első alkalommal, 1204 körül, valószínűen csak rövid ideig tartózkodott Thüringiában, mert még ez évben a Wildburgi grófnál találjuk őt. De utóbb ismételve visszatért Eisenachba, és 1212 után, midőn a „Parzival” készen volt, legkésőbbben 1214-ben bízta meg őt a tartománygróf egy francia költeménynek átdolgozásával, melynek hőse Orangei Vilmos volt. E költeményben megemlékszik Wolfram a jeles fejedelem haláláról (megh. 1217). Hermann utódja, Szent Lajos, Magyar Szent Erzsébet férje, úgy látszik, nem volt Wolfram pártfogója. A költő azért 1217 után visszatért hazájába, hol Wildenberg várában, melyet talán a Wertheimi gróftól hűbérül birt, lakott. De nem itt, hanem Eschenbachban halt meg 1220 és 1225 közt, hol, a Boldogságos Szűz templomában, sírját és sírkövét még a XVII. század elején látták. Ma nem ismerjük már a helyet, hol a nagy költő hamvai nyugszanak.

Még csak egy-két életrajzi adatot szedhetünk össze műveiből. *Parzival*-eposzárt egy nő megbízásából írta, hogy kegyét megnyerje, de nem tudjuk, hogy e nő ki volt (talán későbbi neje?). A határőrgrófné, kinek szépségét ugyane művében említi, Bajor Lajos nővére, Vohburgi Berthold örgróf (+ 1204) neje, Erzsébet volt; de nem világos, hogy a költő mily viszonyban állt hozzá. Későbbi éveiben meg-

nősült, gyermekei is voltak; boldog férjnek és apának mondja magát és mindig nagy melegséggel és fenkölt szellemmel dicsőíti a családi életet s annak örömeit. De családjáról sem tudunk semmit, azt sem tudjuk, maradtak-e ivadékai. Eschenbach városa, bizonyára a költő várával s egyéb birtokaival együtt, a mi mindössze nem lehetett sok, a XIII. század második felében a német lovagrend birtokába ment át.

Wolfram át van hatva költői nagy hivatottságától, de még többre becsülte lovagi czimerét. „A pajzs szolgálatára születtem (mondja Parzivaljában 115, 8); ha valamely nő dalaim miatt szeret és nem vitézségem és nemes származásom miatt, az nem cselekszik helyesen“. Tudományos műveltsége nem volt, egyáltalában nem volt tanult ember, hisz' sem írni, sem olvasni nem tudott (*Parz.* 115, 27), mint nem tudtak Wirnt von Grafenberg és Ulrich von Liechtenstein és más középkori költők.

Maga mondja, hogy minden tudományát tehetségének köszöni, nem az iskolának. A francia műveket, melyekből költeményeinek tárgyait merítette, egy apródja olvasta föl neki, és francia nyelvismerete maga is elég fogypatos volt. De azért egyebet sokat tudott. Jól ismerte korának theologiai tudományát, elég jártas volt a francia költészetben, sokféle természettudományi ismeretekkel birt és otthonos volt a német hősmonda egész körében. A korabeli udvari költők közül megemlíti műveiben Veldekét és Hartmannt, Walthert és Nithartot; az utóbbi hármat talán személyesen is ismerte. De főtudományát, gazdag és mély életbölcseiségét, melyet a kortársak méltán oly nagyra becsültek — őt is „bölcseknek“ (*wise*), azaz ismeretekben gazdagnak, tudósnak nevezték, mint Veldekét és Hartmannt — az élet iskolájában sajátította el, mely reá nézve valószínűen

a nélkülözések és fájdalmak, a keserű tapasztalatok és még keserűbb csalódások kemény iskolája volt.

Wolframtól nyolcz dalon kívül, melyekről a következő fejezetben szólunk, három epikai munka maradt reánk: *Parzival*, a költő főműve és a középkori költészet egyik legkiválóbb terméke, tizenhat könyvben, melyeket Lachmann 827 harmincz-soros szakaszra osztott; — *Wilhelm von Orange*, mely talán nem teljesen maradt fenn; — és *Titirel* (ha ugyan ez volt a munka címe) két töredékben, melyeknek egyike 131, másika 49 versszakból áll.*

Wolfram kiváló költői tehetség, egyszersmind egyedi tehetség. Őt lehetetlen félreismerni, hiszen minden versre, minden fordulatra ráüti eredeti egyéniségének, egyedi gondolkodásának és érzésének bélyegét. Wolfram is a francziák tanítványa volt, de soha sehol nem tagadja meg önmagát példányaival szemben annyirá, mint Hartmann vagy a kisebb epikusok. Nemcsak önállóbb volt mintáival szemben, mint legtöbb előzője és kortársa; egész iránya elütött a lovagi költészet lényeges szabványaitól. Wolframban erős volt a népies elem; Bajorországba későbbben jutott a lovagi szellem és a lovagi költészet, mint a Rajna és Duna vidékeire; a bajorokat a kor bœotiaiaknak, félparasztoknak, a műveltségben elmaradottaknak nézte. Midőn a Rajna partjain, Thüringiában és Bécsben már a legfinomabb lovagi szellem uralkodott és a régibb népies költészetnek utolsó akkordjai elhangzottak: Bajorországban még ez a régibb

* Műveit kiadta KARL LACHMANN, Berlin 1833, 1880⁴; — a ,Parzival'-t és ,Titirel'-t KARL BARTSCH, Leipzig 1875², igen jó bevezetéssel. — Németre fordították a ,Parzival'-t és ,Titirel'-t SAN MARTE, 1836, 1858² és KARL SIMROCK, 1842, 1883⁶; a ,Parzival'-t rövidítve G. BÖTTICHER, Berlin 1885; a ,Willehalm'-ot SAN MARTE, töredékekben 1841, teljesen 1873.

költészet volt az uralkodó, mely csak lassan és nem könnyen engedte át a tért az új ízlésnek. Az ellenséges elemek harcza föltűnik Wolfram műveiben is: mintája, tárgya, verse francia; de lelkében a régi nemzeti költészet él. Innen az a sajátyszerű dissonancia, mely munkáit jellemzi. A lovagi költészet pontosan és szigorúan megszorította a nyelv szókincsét: bizonyos, póriasnak tekintett szókat és fordulatokat nem volt szabad használni; Wolfram nem köti magát e szabályhoz és előszeretettel használja a lovagi költészet teréről számúzott kifejezéseket. A lovagi költők főtörekvése a nyugodt, csendes, egyenletes elbeszélés volt; Wolfram szívesen hangoztatja a nemzeti költészet pathetikus stíljét, folyton előáll saját nézeteivel és reflexióival, adandó alkalommal czéloz a nemzeti költészet tárgyaira és alakjaira, tréfás és humoros megjegyzésekkel tarkítja előadását. A kifogástalan nyelv és rím az udvari költők egyik főczélja, melynek sokszor a tartalmat is föláldozzák; Wolfram e tekintetben is lerontja a convenientia korlátait. Ő a középkori költők közül a nyelv legnagyobb mestere; az ő szótára a leggazdagabb, az ő mondattana a legváltozatosabb; maga is érzi és ismeri ez erejét és akárhányszor visszaél vele: művei gazdagok önálló szó- és mondatalkotásokban, melyeket a philologusok máig sem fejtettek meg teljesen. Játszik a nyelvvel, csinál új szókat, új fordulatokat, szereti a kifejezések sokértelműségét, tele van nyelvi rejtvényekkel. Hozzájárul, hogy gondolatainak mennyisége és ereje nagyobb mint iskolázottsága: innen folytonos küzdelme a nyelvvel és a verssel. Sokszor nem tudja magát kifejezni; hiányzik a szó vagy fordulat, mely gondolatainak pontos mása volna, — Wolfram addig zaklatja a nyelvet, míg, fölfogása szerint, eszméinek hű tolmácsává leszen. Nála a tartalom, az eszmék értéke az első; azért

nem törődik azzal, ha verse egy ütemmel gazdagabb vagy szegényebb, ha rhythmusa döcögös, ha ríme ellenkezik a tiszta rim szabályaival. E sajátságok feltűnően különböztetik meg Wolframot kortársaitól: erélyesebb, önállóbb, egyedibb, igazabb. A lovagi költészet legjelesebb művei oly csiszoltak, műveltek, szabályszerűek, hogy feltűnően hasonlítanak egymáshoz: a költői individualitást előlik az izlésnek a legkisebb detailra kiterjeszkedő szabványai; Wolfram nem törődik e szabványokkal és merészen érvényesíti egyediségét. Senki sem érezte a nagy bajor költő e különczködő irányát jobban, mint Gottfried, a lovagi költészet legelegánsabb képviselője a középkorban. Wolframra céloz a strassburgi mester, midőn könnyen fölismerhető nehezteléssel azokat a költőket szidja, kik ,vad meséket' koholnak, kik ,a gyengé eszüeket megzavarják', kik ,gyerekeknek értéktelen dolgokból aranyat csinálnak', kik ,nem a hársfa zöld lombjával, hanem csak az üres fatörzsszel adnak árnyékot', mely nem esik jól a szemnek; elbeszélésök nem örvendezteti meg az olvasó szívét, hiszen magyarázatra van szükség, hogy az ember őket megértse. ,Nekünk azonban', végzi Gottfried csípős megjegyzéseit, ,nincs időnk, hogy a fekete könyvekben a szükséges jegyzeteket összekeressük'. Wolfram nagy vetélytársa túloz és a történet megczáfolta ítéletét, mert Wolfram túlélte a Tristan költőjét és nagyobb tekintélynek örvendett saját korában és az utódoknál, mint Gottfried; de azért ítélete nem egészen alaptalan, és az a páratlan tisztelet, melyben Wolfram részesült, kétségtelenül onnan is származik, hogy nehezen értették és feneketlen bölcseséget tételtek föl minden homályosabb versében, minden félreeső czélzásában.

És Wolframnak fönt jelzett sajátságait még fokozza a költő humorja; Wolfram humorista, a német középkornak

egyetlen igazi humoristája.* Neki sehol és soha sem impónál a történetek méltósága; kedélyes tréfái, csípős vágásai, humoros színezése a legkomolyabb helyeken is feltűnnek. Ha szemléletes akar lenni, a legszemléletesebb képet vagy hasonlatot választja, — legyen ez bármily komikus, vagy túlzó, vagy barokk. Még az izléstelenségtől sem riad vissza. Így pl. egy szép hölgy karcsú termetét egy nyárson kifeszített nyúlhoz, máskor egy csúf asszony hajfonatát a disznó szőréhez hasonlítja. Gottfried, kit csak a szív élete, a szenvedélyek története érdekel, únja a lovagi játékok és mulatságok terjedelmes leírását. Minek is vesztegesse erejét és olvasóinak figyelmét e haszontalanságokra; hiszen — mondja, kétségtelenül itt is Wolframra czélozva, — már annyiszor írták le ezeket a dolgokat. Wolfram csakugyan szereti a leírásokat, de tud is leírni. Szemléletességre való törekvése főleg itt igen feltűnő és természetesen főleg itt válik nagy előnyére. Nála minden leírásból cselekvény lesz, nála minden tárgy él, dolgozik, mozog. Az élettelen tárgyak megelevenednek tolla alatt és az olvasó mindenütt a pezsgő élet vonzó képét kapja. Szemléletesség és igazság fő ideáljai: ezek kedvéért lesz száraz és izléstelen is, hol főcélját csak ily áron tudja elérni. Reflektáló hajlama mellett plastikus költő, mint minden igazi epikus.)

Már régen hangsúlyozták, hogy Wolfram ez egyedisége jó részben onnan is származik, hogy nem tudott sem írni, sem olvasni. Iskolába soha sem járt: idegen egyediség nem gyakorolt reá hatást azokban az években, melyekben az ember legkönnyebben, az ellentállás minden lehetősége nélkül, ki van szolgáltatva külső hatásoknak. Természe-

* KANT, *Scherz und Humor in Wolfram v. E.*, Heilbronn 1878, és főleg SCHERER, *Literaturgeschichte*, 172. l.

tes erejét semmi sem zabolázta, — csak az élet, csak saját gondolkodásának fejlődő hatalma. A tudás problémáival is máskép állt szemben, mint az iskolázott ember; ez utóbbi, ha kételyei vannak, könyvekhez fordul fölvilágosításért és, majdnem öntudatlanul, alárendeli gondolkodását az idegen tekintélynek: Wolfram ezt nem tehette, neki saját lelkébe kellett leszállnia, önmagában önmagával kellett tisztába jönnie az élet és tudás legmélyebb kérdéseivel. Meg is látszik művein, hogy philosophiája a saját műve, hogy hosszas és dúló belső harcok árán nyerte életbölcsességét. De még a mit fölolvastatott magának, még az is egészen máskép hatott reá, mint ha maga tudott volna olvasni. A középkori német költő oda volt lánczolva forrásához, forrásának verséhez, sőt szavához; Wolframnál ez nem volt lehetséges: ő csak a fölolvastottnak főanyagát véshte emlékezetébe, ez anyag megalkotása azután a saját műve volt. Így lett Wolfram a német középkornak legegységibb, legönállóbb, legsajátosabb alakjává. Tanítványai majmolták különzségeit, de természetesen egészen más jellemű férfiak lévén, csakis külsőségeit utánozhatták; kortársai bámulták, némelyek imádással határos tisztelettel; mások, mint a mindenképen más irányú és más világnézetű Gottfried, gyűlölték mint ellenszenves szörnyet, kit meg nem érthetnek. Az utókor emlékezetében egyetlen középkori költő sem maradt oly sokáig életben, mint Wolfram, kinek „Parzivalja” túlélte a reformatio korszakát, — hiszen még 1477-ben jelent meg nyomtatásban, midőn a középkori költészetnek legtöbb és legjobb termékei már rég feledésbe mentek volt. A költőnek e roppant tekintélye gyökerezik imponáló egyéniségében is, de a műveiben földolgozott tárgyakban is, első sorban a grál-mondában, melyet Wolfram honosított meg

Németországban.¹ A *Parzival* kalandos történeteinek igazi középpontját a grál teszi.

A grált csodák környezik; tisztelettel és vallásos áhítattal mondja ki minden ember e szent, sejtelmes szót. Mythoszok környezik a középkorban és mythoszok csatlakoznak hozzá még ma is. Eredete, jelentősége, története homályos.

A 'grál' szó² eredetileg széles tálat jelent. A mese szerint oly edény a grál, mely minden perczben ételt és italt és minden szükséges dolgot szolgáltat, a keresztyén legendában az az edény, melyből Krisztus az utolsó vacsora alkalmával a kenyeret kiosztotta tanítványainak, ugyanaz,

¹ AD. BIRCH-HIRSCHFELD, *Die Sage vom Gral*. Leipzig 1877. — E. MARTIN, *Zur Gralsage*. Strassburg 1880. — FR. ZARNCKE, *Zur Geschichte der Gralsage*, Paul-Braune Beiträge, 1876, III. 304—334. l. — K. BARTSCH, *Germanistische Studien*. Wien 1875, II. 114—159. l. — HEINRICH G., *A szent grál*. Budapesti Szemle, 1886.

² Ó-francia *graal*, *greal*, provenç. *grazal*, középlatin *gradalis*, mert lépcsőzetesen mélyesedett. A szó értelmére vonatkozólag a főforrás Helinandus francia krónikás, ki (1200 körül) a 717—719. évekhez a következő adatot közli: Hoc tempore in Britannia cuidam heremita demonstrata fuit mirabilis quædam visio per angelum de Joseph decurione nobili, qui corpus domini deposuit de cruce, et de catino illo vel parapside, in quo dominus coenavit cum discipulis suis, de quo ab eodem heremita descripta est historia, quæ dicitur gradale. Gradalis autem vel gradale gallice dicitur scutella lata et aliquantulum profunda, in qua preciosæ dapes divitibus solent apponi gradatim, unus morsellus post alium in diversis ordinibus. Dicitur et vulgari nomine greal, quia grata et acceptabilis est in ea comedenti, tum propter continens, quia forte argentea est vel de alia preciosa materia, tum propter contentum i. ordinem multiplicem dapium preciosarum. Hanc historiam latine scriptam invenire non potui, sed tantum gallice scripta habetur a quibusdam proceribus, nec facile, ut aiunt, tota inveniri potest. (ZARNCKE id. h.)

melyben Arimathiai József a kereszten függő Megváltónak vérét fölfogta, midőn Longinus Krisztus testét lándzsájával megnyitotta. Az Úr föltámadása után angyalok ég és föld közt tartották a drága ereklyét, utóbb templomos jellegű lovagok őrizték a „megváltás hegyén” (mons salvationis). Az edény egyetlen drága kőből áll, egy jaspisból és csodás erejű: benne megifjodik a phönix; látása örök ifjúságot, örök életet ad. Senki sem keresheti, senki sem találhatja meg; a grál vára hozzáférhetetlen. A grál maga hívja meg szolgálait: a szent ereklyén föltűnik a kiválasztottnak neve, ki azután egyenesen, mintha az utat régóta ismerné, följut a várba. Szolgái nemes származású lovagok, kik világi szerelemről, világi hiúságról lemondani kötelesek; csak királyuk, a grál királya, lehet nős. Udvara olyan, mint a világi fejedelmek udvara: lovagok és apródok, papok és laikusok, asszonyok és leányok teszik környezetét. Egyetlen teendőjük a grál szolgálata, egyéb föladatuk nincsen, mert a grál megvédi őket, megtartja őket örök egészségben és ifjúságban, ellátja őket étellel és itallal és az élet összes szükségleteivel. Titkok és rejtvények körveszik e páratlan ereklyét a középkori népek hitében; titkok és rejtvények fűződnek még ma is e szép hagyományhoz, mely a középkor legjellemzőbb alkotásainak egyike.

Mi e monda eredete? mi a jelentősége?

A grál-monda eredetét minden kézikönyvben megtalálhatni: spanyol vagy kelta mondának állítják. Nem nehéz kimutatni, hogy e vélemények alaptalanok.

A monda spanyol eredetét először Fauriel állította.* Szerinte a grál-monda Spanyolországban keletkezett, innen jutott a Provençeba, honnan a francia költők átvették és

* *Histoire de la poesie provençale*, II. 435.

földolgozták. Egyetlen egy munka maradt ránk a középkorból, mely a grál-várat Spanyolországba helyezi, az úgynevezett *Ifjabb Titurel*, Wolfram el nem készült Titurel-époszának német folytatása. Már magában véve is bajos és módszerellenes eljárás, valamely mondának legifjabb alakjából annak legrégibb, eredeti alakjára visszakövetkeztetni. Pedig Fauriel így tesz. Hogy sem a francia, sem a német grál-munkák, pedig számuk igen tetemes, nem tudnak Spanyolországról, ez oly feltűnő jelenség, mely mindenkit gondolkodóba ejthet. Hozzájárul, hogy spanyol földön egyetlen emléket vagy följegyzést nem találhatni, mely Fauriel nézetét valószínűvé tehetné. A grál-monda Spanyolországban a XIV. és XV. század előtt teljesen ismeretlen; ekkor pedig francia munkák útján került a pyrenéi félszigetre. Végre rossz alap az *Ifjabb Titurel* maga. Szerzője tudákos kompilátor, ki sokat olvasott és szeret tudományával kérkedni. De szeret okoskodni, magyarázgatni, etymologizálni is. Nem nehéz megérteni, mi vitte őt Spanyolországra: a grál-vár neve Wolframnál „Munsalwäsche“, a mi az *Ifjabb Titurel* szerzője szerint annyi, mint „mons salvatus“. E nevet ő Spanyolországba helyezte, hol hasonló helyneveket (San Salvator, Salvaterre stb.) ismert.

Spanyolországból került volna, Fauriel szerint, a grál-monda a Provençeba, hol Kyot, kit Wolfram mint forrását említi, azt francia költeményben földolgozta. E Kyot (Guiot) a középkori irodalomnak egyik legnagyobb rejtvénye. Egy provençei költő, ki francziául ír! Mily roppant valószínűtlen már ez is! De hozzájárul, hogy e Kyotról senki a világon nem tud, sem francia, sem provençei, sem német író vagy forrás, — csak Wolfram és, természetesen Wolfram alapján, az ő folytatói. Hogyan lehetséges ez? Kyot írt először nagy grál-époszt, ő írta meg (Wolframról ítélve) a

legnagyszerűbb grál-époszt, melyet a világirodalom fölmutathat; provençei származása ellenére francia nyelven írta meg e hatalmas művét, mely a középkori legnagyobb német költőnek főforrásul szolgált — és senki sem tud róla; sem munkája nem maradt reánk, sem nevét nem említi egyetlen francia vagy provençei vagy német író. De ez e kérdésnek nem egyedüli rejtélyes oldala. E Kyotnak, ha igazán élt, ha igazán megírta a Wolfram nagy époszának eredetijét, még más nyomai is maradhattak volna. Wolfram fölfogása a grálról ugyanis lényeges vonásokban tér el az összes francia források fölfogásától. Ez önálló egyedi fölfogás természetesen, ha Kyot élt, ennek művéből származik, a mit Wolfram tényleg állít is. És ime, ez eltérő fölfogásnak sem akadunk legkisebb nyomára sem, sem a Provenceban se Franciaországban. Merésznék nevezhető-e e tényekkel szemben az a föltevés, hogy ez a Kyot sohasem élt és sohasem írt, és hogy Wolfram költötte e forrását, hogy önálló fölfogását a grálról valamely tekintéllyel fődhesse?

A másik nézetet, mely a grál-mondát kelta eredetűnek mondja, szintén egy francia tudós, Villemarqué¹ állította föl. Mint Fauriel az „Ifjabb Titurel” tudakosságára, úgy alapítják Villemarqué és követői az ő fölfogásukat a grál szó etymológiájára, de igen sajátos etymológiájára, mert hiszen a grál szó maga a kelta nyelvben elő sem fordul. Villemarqué szerint „gral” annyi, mint a kelta „per”, ez pedig valami mesés boszorkányüst-forma, melytől a kelta Parzival (Peredur) nevét viseli: az „edény keresője”. De a „grál” nem azonos a „per”-rel és a Peredur nevének e magyarázata tarthatatlan.² Hozzájárul, hogy a kelta népmesék

II.

¹ *Les Romans de la Table Ronde*, 3. kiadás. Páris, 1860.

² Ezt legjobban látni abból, hogy a „grál” neve a mabinogiban

nem bizonyítanak semmit, mert e népmesék nem a francia époszok forrásai, hanem megfordítva, a francia regényeken alapszanak (l. fönt 370. l.). A Peredur-ról szóló kelta mabinogi is * nem Chrestien de Troyes forrása, hanem a Chrestien époszának egy kissé zavaros, mindenféle toldalékkal fölczifrázott átdolgozása. De azért nem lehetetlen, hogy utóbb kelta népmesei elemek is beleolvadtak a grálról szóló hagyományba. (Ezek a népmesei elemek első pillanatra fölismerhetők, mert nemcsak a keltáknál találhatók: egy edény, mely magától ad ételt, italt; egy hajadon, ki nem akar nevetni, míg a legderekből leventét nem látta és egy lovag, ki nem akar előbb egy szót sem szólani, míg a hajadont nevetni nem látja; egy ember, ki valami nagy bajból csak úgy menthető meg, ha egy véletlenül hozzá tévedt jövevény egy bizonyos kérdést intéz hozzá stb. Ez elemeknek népmesei jellege félre nem ismerhető, csak hogy ez elemek nem teszik még a grál-mondát, sőt még nem is tartoznak a monda magvához.)

Másképp áll a dolog a Parzival történetének egy lényeges részével, a hősnek ifjúkori történetével, melynek eredetileg semmi köze a grál-mondához. Ezt első pillanatra fölismerhetni Wolfram művében is, és az emlékek megerősítik e fölfogást. Fönmaradt egy angol hegedősnek XIV. századi költeménye Percevalról, mely a jeles levente ifjúkori történetét tárgyalja: lovagi népmesének mondhatnók, mely kerek cselekvényben összefoglalja a tapasztalatlan ifjúnak gyermekes kalandjait, — természetesen egy betűvel sem czé-

nem ,per', hanem ,dysgyl' a. m. lapos tál. Per a kymri nyelvben a. m. lándza. — A francia Perce-val a. m. Törj keresztül a völgyön. A névnek ez eredeti jelentését ismerte Wolfram is; szerinte (Parz. 140, 16.) a név a. m. ,mittendurch'.

* Lady Guestnél I. 235., németül SAN MARTE, *Arthursage*, 175. l.

lozva a grálra, mely Perceval történetével csak a francia műköltők époszaiban került kapcsolatba. E költemény kétségtelenül igazi népmesén alapszik, de már a Peredurról szóló mabinogi és a Mörvanról szóló breton népdal, melynek tárgya feltűnően emlékeztet Perceval ifjúkori történetére, francia forrásokból származnak.

Tehát a grál-mondának sem spanyol, sem kelta eredete el nem fogadható. Hol keressük tehát eredetét? A grál-költemények mind Franciaországból származnak; e francia munkákat fordították, átdolgozták és utánozták később az angolok, németalföldiek, olaszok, spanyolok, portugálok és németek, mely utóbkiaknál a monda Wolfram *Parzival*-jában önállóbb alakot is nyert. Csak a legrégibb földolgozások átkutatása vezethet a monda eredetére. Az ó-francia irodalomban a grál-mondának mindössze nyolcz földolgozása maradt reánk; e munkák közül kétségtelenül a legrégibb az úgynevezett *Petit St. Graal*, Robert de Boron költeménye, legértékesebb Chrestien de Troyes befejezetlen epikai műve: *Li contes dou graal*. — Robert de Boron életéről semmit sem tudunk. Valószínű, hogy Fontainebleau vidékéről való volt és hogy a XII. század ötvenes éveiben született. Munkáját, melyet 1170 és 1189 közt írhatott, ismerte Chrestien de Troyes, ki saját művét 1190 körül írta.

Boron költeménye csak egyetlen XIII. századi kéziratban maradt reánk.* Leglényegesebb tartalma a következőkben foglalható össze:

Krisztus születésekor Judaeának egy része Rómához tartozott; római helytartó Pilátus volt. Ennek szolgálatában állt egy zsoldos (soudoiers), Arimathiai József, ki Krisztust nagyon szerette, de, tartva a zsidóktól, e rokonszenvét nem

* Kiadta Francisque Michel. Bordeaux, 1841.

merte nyilvánítani. (Mát. 27, 57.) Krisztusnak kevés híve volt; de ezek tántoríthatatlanul ragaszkodtak hozzá, kivéve Júdást, ki Krisztus pénzügyére (chambrelein) volt és az Úr jövedelmének tizedét kapta. Midőn Mária Magdolna Krisztus lábait drága fűszerekkel megmosta, az Úr neki 300 ezüst fillért fizettetett ki. Júdás ezért nagyon megharagudott, mert számot tartott ez összegnek is tizedére. Azért elment a zsidókhoz és eladta Krisztust ez összegért, 30 ezüst fillérért. Egy csütörtöki napon fogták el Jézust, ki akkor Simon házában volt, a hol tudatta tanítványaival, hogy Júdás, a ki vele eszik és iszik, el fogja őt árulni. Krisztus elfogatása után tanítványai széjjel futottak. „Benn a házban volt egy szép edény, melyben Krisztus az ő szentségét elvégezte. Egy zsidó megtalálta ez edényt Simon házában, magához vette és eltette”. Midőn Krisztust Pilátus elé vítették, a zsidó a drága edényt is átadta a helytartónak, ki azt a Megváltó haláláig magánál tartotta. Midőn Krisztust megölték, Arimathiai József összes szolgálatai zsoldja fejében az Úr holttestét kérte Pilátustól. Ez nem csak a holttestet, hanem még a drága edényt is átadta a lovagnak.

József levette és megmosta Krisztus holttestét. (Ján. ev. 3.) Ekkor az Úr sebei újra kifakadtak és a vér kicsordult belőlök. Most József gyorsan előhozta az értékes edényt és fölfogta bele Krisztus vérért. Azután finom lepedőbe burkolta a holttestet és eltemette egy sírban, melyet a maga számára készíttetett volt. Krisztus pedig leszállt a pokolba és föltámadott.

Midőn a zsidók megtudták, hogy József eltemette Krisztust, nagyon felbőszültek, a lovag házába rontottak és tömlöczbe vetették Józsefet. Itt megjelent előtte Krisztus, „kezeiben az edénnyel, mely az egész tömlöczöt kivilágította”. Midőn József az edényt meglátta, „egészen megtelt a szent

lélek kegyével'. És Krisztus átadta e nagy és értékes edényt, melyben a szent vér volt, Józsefnek, kihez így szólt: 'Ezt te nekem el fogod tenni, valamint az is, a kinek kezébe te leteszed. Csak három embernek szabad ezt átadnod, kik az atya, a fiú és a szent lélek nevében át fogják venni. És mindnyájoknak hinniök kell, hogy ez a három személy egy személy és mindegyikök magában véve is egy személy'. Azután folytatá: 'József, te tudod, hogy csütörtökön társaimmal Simon házában vacsoráltam, hogy ott a bort és a kenyeret megáldottam és azt mondtam, hogy ők a kenyérben az én testemet eszik, a borban az én véretem iszszák. Ez az asztal (vacsora) sok országban fog ismételtetni. A mint te engem a keresztről levettél és sírba tettél, úgy fognak engem az oltárra tenni, ha áldozatul hoznak (sacrierunt); a lepedőnek, melybe burkoltál, corporale lesz a neve. Ezt az edényt, melybe véretem tetted, calixnak fogják nevezni. A patena, mely rajta feküdni fog, a követ jelenti, a mely alatt a sírban feküdtem'. A kik József edényét látni fogják, mind Krisztus közösségében lesznek. (Boron nem merné és nem tudná ezeket elbeszélni, ha nem volna neki egy nagy könyve, melyben ezek a történetek följegyezvék. Ebben le vannak írva azok a nagy titkok, melyeket grálnak neveznek.) Erre eltűnt Krisztus, József-ről pedig egészen megfélekeztek az emberek, de a szent edény föntartja az úr hű szolgáját.

Ekkor belpoklos lett a római császár fia, Vespasianus, és senki sem tudta meggyógyítani. Egy zarándoktól megtudja a császár, hogy Krisztus az ilyen betegeket meggyógyította, mire Vespasianus rögtön megparancsolja Pilatusnak, hogy küldjön neki valamely tárgyat, mely valamikor Jézusé volt. Pilatus kerestet ily tárgyakat és megtudja, hogy Veronika birtokában van egy kendő, melylyel Krisz-

tus, midőn Golgothára vitték, arcát letörülte. Ezóta Jézus arczképe látható a kendőn. Veronika ez erekljével Rómába megy. Vespasianus a kendő láttára meggyógyul, mire há-lából elhatározza, hogy megboszúlja Jézus halálát a zsidó-kon. Azért atyjával, Titussal, Judæába indul és megbünteti a zsidókat. Együttal megtudja József hollétét és fölkeresi őt börtönében. József itt a keresztyén vallásnak nyeri meg Vespasianust, ki sok zsidót rabszolgákul ad el. József el-hagyja a tömlöczöt.

Volt Józsefnek egy nővére, Enygeus, ki egy Bron (Heb-ron) nevű embernek volt neje. József keresztyénekké tette nővérét és sógorát és még számos embert s azután kíván-dorolt velök egy távol fekvő országba, hol kezdetben igen jó dolguk volt, de utóbb semmijök sem sikerült, mert a kéjteljes bűnébe estek. József imádságban Istenhez fordult, hogy megtudja sok szerencsétlenségök okát. Egy szózat azt feleli neki, hogy vegye elő a szent edényt, mely az embe-reket megpróbálja, és állítson az Úr vacsorájának mintá-jára új asztalt. És Bron fogjon egy halat és tegye azt az asztalra, az edényt pedig helyezze az asztal közepére. Azután üljön József az asztalhoz, arra a helyre, a hol Krisz-tus ült; tőle jobbra üljön Bron, de úgy, hogy köztök egy ülőhely üresen maradjon. Ez jelentse a Júdás helyét, és e hely nem fog előbb betöltetni, míg Bronnak nem születik fia. És József az asztalhoz ült és meghívta embereit is, és a kik az asztalhoz ültek, rögtön megnyerték szíveik édességét és teljes beteltét. A kik nem ültek az asztalnál, nem érez-tek mindebből semmit. Ekkor világos volt, hogy ezek bűnösök voltak. És a bűnösök haza mentek, József pedig, mi-dőn a szolgálat be volt fejezve, megparancsolta népének, hogy e kegyre minden nap összegyűljenek. Így ismerte föl József a bűnösöket és ez volt az edény próbája. Ők sokáig

élvezték e kegyet. De a kik a kegyen kívül voltak, nem értették a dolgot és kérdezték, mi annak az edénynek a neve, mely nekik oly kedves (*tant vous agree*), és Petrus, Józsefnek egy híve, megmondta, hogy neve grál, mert ezt az edényt nem láthatja senki, hogy az neki kellemes ne lenne (*qu'il ne li agree*). Ezóta ez edény neve „grál”.

Ekkor egy Mózes nevű ember is akar a kegynek részesevé lenni és leül a József és Bron közti üres helyre; de a föld rögtön megreped és elnyeli őt. És József letérdel a grál előtt és kérdezi, hogy mi lett Mózessel. És a szózat azt mondta, hogy ez az üres hely nem fog előbb betelni, míg a József nemzetségből egy harmadik férfiú nem származik, a Bron fiának a fia. Mózes az örvény nyelte el; a ki az üres helyet elfoglalja, majd megleli őt.

Bronnak tizenkét fia született. József kérdésére meghagyta Isten, hogy mindnyájan szolgálják őt, de a ki közülök nőtlen marad, az legyen a többinek ura. És Alein nőtlen maradt és József kérdésére megparancsolta az Isten, hogy József beszéljen el Aleinnak mindent Krisztusról és az edényről és adja át neki az edényt, és Alein hirdesse Krisztust mindenütt és vándoroljon el nyugatra, a legtávolabb messzeségbe. És Petrus útnak indult Avaron völgyeibe, Alein pedig elvándorolt testvéreivel idegen országokba. És József Isten parancsára átadja az edényt Bronnak és megmondja neki, hogy Isten mint jött ő hozzá és hozta ezt az edényt és letette kezeibe; és mint mondta neki azokat a szent ígéket, melyek édesek és drágák, kegygyel teljesek és irgalmasak, és valósággal neveztetnek a grál titkainak (*secrez dou Graal*). És a kik Bront ezentúl igazi nevének akarják nevezni, ez az igazi neve: a gazdag halász (*le riche Pescheur*), attól a haltól, melyet fogott, midőn a kegy megkezdődött. Bron is induljon nyugatra. Ott várja meg

fiának a fiát és adja át neki az edényt. Másnap József ünnepélyes gyűlésben átadja a grált Bronnak és elmondja mindazt, a mit Isten vele tudatott; csupán Krisztus szavait mondja meg egyedül a halásznak. És a gazdag halász element, József pedig ott maradt abban az országban, a melyben született.

Itt megszakad a költemény első része; a második rész szólt Merlinről, a harmadik Percevalról; de e további részletek csak prózai átdolgozásban maradtak fenn. E folytatások nem tartalmaznak újabb anyagot a grál lényegére vagy sorsára nézve; egyedüli czéljok: a grál-mondát az Artus-mondához kapcsolni. A második rész központja Merlin, kinek története már korán fűződött az Artus történetéhez. Merlin egy szellemnek fia és mindenttudó, ő juttatta trónra Artus atyját, Utert, ő állította föl már Uterrel az asztalkört, még pedig egészen a grál asztalának mintájára, úgy hogy egy helye üres maradt. Mert Merlin, de csak is ő tudott a grálról, tudta, hogy a „gazdag halász” a grállal Brittaniába jött. Midőn Artus király lett, Merlin beavatja őt a grál titkaiba s tudatja vele, hogy a gazdag halász öreg és beteg ember, kit csak az asztalkörnek legjobb lovagja gyógyíthat meg; ha ez a lovag kérdést tesz a grál czéljáról, meggyógyul a beteg király és Brittanian megszabadul összes szenvedéseitől. E lovag Perceval, az Alein fia, Bron unokája. Ennek története teszi a Boron művének harmadik részét. Perceval Artus udvarába kerül és leül az asztalkör üres helyére. Erre iszonyú mennydörgés támad és egy mennyei szózat kijelenti, hogy Artus udvara borzasztót vétett, [hogy az ifjú lovagot az üres helyre engedte; de atyja érdemeiért ne legyen büntetése. Most Merlin előadja a grál titkait, mire a lovagok mind útnak indulnak, hogy a grált megkeressék. Erre következnek Perceval kalandjai,

melyek lényeges vonásokban megegyeznek a Chrestien és Wolfram elbeszélésével, de sokkal zavarosabbak és czéltalanabbak.

Boron költeményének a grálra vonatkozó tárgya két részből áll: a mit a költő József bebörtönzéséről, a római császár fiának meggyógyításáról, a zsidók megbüntetéséről beszél, az mind régibb keresztyén legendákból (*Gesta Pilati, Narratio Josephi, Vindicta Salvatoris*) származik. Az elbeszélésnek második eleme, a grálról szóló rész, itt találkozunk először. A mese teljesen a keresztyén legenda, az egyházi symbolika körében mozog. A grál az 'úrvacsora tálja', melyből merítve Jézus Judást árulónak ismertette meg. Ezóta a grál a jókat és gonoszokat megkülönbözteti egymástól. De nagyobb jelentősége is van ez edénynek: a Megváltó vére a legszentebb ereklyévé tette. A grál-monda későbbi földolgozásaiban a szent edénynek e szerepén van a főszűly; innen a névnek szokásos középkori etymológiája: Saint-graal a. m. San-greal = szent tál, vagy sang-real: királyi vér. Krisztus vére által a grál az úrvacsora kelyhének mystikus jelentőségét nyerte, sőt néha teljesen azonosították a kehelylyel, és régi kéziratok rajzai kehely alakjában tüntetik föl a grált. Ha már most tekintetbe vesszük, hogy a mise ceremóniáinak magyarázatában a kehelyt a szent sír symbolumának vették — mit már Boron átvisz a grálra is, — könnyen érthetjük, hogy a grál a középkori egyház legszentebb mysteriumainak lett középpontjává. Ezek a 'grálnak titkai', melyekről oly sokszor történik említés és melyeket csak a grál őrzői tudnak.

Boron költeménye szerint a grálnak, megfelelően a szentháromságnak, csak három őrzője van: Arimathiai József, ennek sógora Bron és végre Bron unokája, kinek neve még ismeretlen. Bron a 'gazdag halász', mert ő fogta azt a ha-

lat, mely az első grál-szolgálat alkalmával az asztalra került. E hal szerepe egészen homályos a Boron művében és a legtöbb grál-munkában. Nem úgy a keresztyén legendában: A hal Krisztusnak ősrégi symboluma. A keresztyén hitvallás legrövidebb foglalata: «Jézus, Messias, Isten fia, Megváltó», görögül így hangzik: «Jêsûs, Christos, Theû Hyios, Sôtêr» (Ιησοûς Χριστός Θεοû Υἱός Σωτήρ). E nagy jelentőségű és mély értelmű öt szót csak egymás mellé állított öt kezdőbetűjével jelölték: ,I ch th y s', ez ,ichthys' pedig görögül (ἰχθύς) a. m. ,hal'. Így lett a hal a keresztyén-ség első idejében az új vallás híveinek titkos symbolumává, melylyel számos régi képen találkozunk. A grál tehát az úr vére (a kehely), a hal az Úr teste; a ,gazdag halász' az, a ki sokakat megtérít, mert hiszen Krisztus maga mondta (Mát. 4. 19.): «Kövessetek engem és azt mívelem, hogy embereket halászszatok».

A legenda eredete nincs még teljesen kiderítve. Arimathiai Józsefnek teste Nagy Károly idejében Moyenmoutier kolostorába került francia Lotharingiában. Innen ellopták idegen szerzetesek a szent testet még a X. században, de nem tudni, hová vitték. Lotharingiában József igen népszerű volt; nem lehetetlen, hogy e francia tartomány a legenda eredeti hazája. De a legenda, minden fönmaradt földolgozásban, kelta hagyományokhoz és a britek megtérítésének történetéhez van kapcsolva. E kapcsolat csak keltáktól és britektől lakott területen jöhetett létre; csak a brit egyház története indokolja e kapcsolatot. A brit egyház egészen a XIII. századig ellenséges viszonyban volt Rómával és inkább a keleti egyházhoz hajlott. A kelták tudták, hogy a brit szigeteken már századokkal a római térítők megjelenése előtt voltak keresztyén községek. Ez ,ősi egyházra' támaszkodva, megtagadták a brit papok a római

pápáktól igénybe vett engedelmességet. Megtérítésöket az apostolokra és Krisztus egyéb kortársaira vitték vissza : Pál és Fülöp apostolokra, főleg pedig Arimathiai Józsefre. A *Grand St. Graal*-ban, mely a XIII. század elején, Boron költeményének fölhasználásával prózában készült, Anglia az ígért földje, hová a grál községe Isten parancsa szerint indul, hogy ott az evangéliomot hirdesse. Angliában Krisztus maga fölszenteli József fiát a brit egyház első püspökévé és megbízza őt egy önálló hierarchia megalapításával. Józsefnek és fiának halála után a grál Alein kezébe kerül, ki azt Northumberlandnak egy mély erdejében őrzi. Isten határozata szerint itt egy tiszta ifjú, Galand, a Lancelot fia, fogja megtalálni a grált. Ha ez sikerül, a grál eltűnik a földről és a kalandok kora véget ér. Galand története és a grál eltűnése teszi a *Queste du Saint Graal* című prózairegénynek tartalmát.

Íme, így kapcsolja a hagyomány a grál-legendát az Artus-mondáéhoz. A mint e kapcsolat szorosabbá válik, a monda legendai része mind jobban elhomályosul, de vallási jellege nem megy teljesen veszendőbe. A grál köre e szempontból némileg ellentétjévé válik az Artus körének. Az asztalkörnek világi gondolkodású és tisztán világi dicsőségért lelkesülő lovagjaival szemben a grál lovagjai az isteni hatalom közvetlen befolyása alatt állnak, és bizonyos tekintetben fokozott, magasabb lovagiságnak a személyesítői: isten szolgálatát többre becsülik, mint a világet, sőt lemondanak a világról: szegénységet és szüziességet, engedelmességet és önmegtagadást fogadnak. Törekvéseik, tetteik, küzdelmeik magasabb, szentebb czélokra irányozvák; e czélok látható, részben symbolikus központja pedig a grál. Kétségtelen, hogy a grál-lovagok rendjének rajzára a templomosok rendje befolyással volt, ezt már a grál-lovagok neve (templeisek,

templenses) is bizonyítja; a grál maga mind elvontabb valamivé vált. Sem Chrestien sem Wolfram nem tudnak már a grál eredetéről, Arimathiai Józsefről, Bronról és első híveiről. Chrestien meg sem mondja, hogy mi a grál. Ezt valószínűen munkájának egy későbbi részében, midőn Parzival a megváltó kérdést teszi, akarta kifejteni; de a költő meghalt, mielőtt művét befejezte és így nem is szólhatni a Chrestien fölfogásáról. Wolfram ellenben bőven kifejtette, hogy mit ért a grál alatt; hisz a grál teszi, mint már említettem, a «Parzival» középpontját.

Wolfram Parzivalja* hatalmas, nagyszerű alkotás, mely nemcsak a grál-monda szempontjából érdemel figyelmet. Szerkezete, alapgondolata, lélektani tendenciája egyaránt a középkor egyik legkiválóbb termékévé teszik. De mielőtt e kérdések tárgyalásába bocsátkoznám, legalább fővonásai-ban össze kell foglalnom az éposz tartalmát.

Tartalmán Parzival Anjou királyainak családjából való volt, a mely, Artus nemzetségével együtt, egy földi hősnek és egy tündérnőnek szerelméből eredt. Atyja, Gahmuret, kalandos lovagi életet élt; a pogányok földjét is bebarangolta és ott Belakanénak, a szerecsen királynénak szívét és kezét megnyerte. De nejétől csakhamar elszakította a lovagi tettek hő vágya. Az elhagyott nő fiút szült, kinek Feirefiz (vair fiz, tarka fiú) lett a neve, mert fekete és fehér foltokkal volt tarkázva. Gahmuret pedig, a keresztyén világba visszatérve, egy lovagi tornán feleségeül küzdötte ki magának Herzeloidét, Norgals (Nord-Wales) és Waleis (Valois) hajadon királynőjét; de alig vett hirt egy újabb pogány háborúról, ismét keletre indult és ott a harczon el is veszett.

Herzeloidé nagy keserűség közben lett anyává; köny és

* E mű 15 teljes és 34 töredékes kéziratban maradt reánk.

mosoly közt ölelte keblére szülöttét, Parzivalt. Hogy egyetlen fia férjének sorsára ne jusson, egy rengeteg erdő mélyébe vonúl, hogy gyermeke sohase lásson lovagot, sohase halljon lovagi életről. Ellenben sokat beszélt neki az Istenről, a ki fényesebb a napnál és megsegíti szükségében az embert; de lefesti előtte a fekete gonosz ördögöt is. A fiú különben íjat és nyilat farag magának, megtanúlja a dárdavetést és üldözi a szarvast. Egy nap, a mint vadászaton volt, előugrat az erdő szélén négy lovag ragyogó fegyverzetben. Istenneknek nézi őket és félő tisztelettel térdre hull előttök. De csakhamar megtudja tőlök, hogy nem istenek, hanem lovagok. „Mi az, lovag?” kérdi vágytól égve, és „ki teszi az embert lovaggá?” Artus király, volt a felelet; a lovagok mosolyogva világosítják föl a fiút és tovább ügetnek. Parzival pedig lázas örömmel siet anyjához, elbeszéli, mit látott, és kijelenti, hogy ő is Artus király lovagjává lesz. A rémület eszméletétől fosztja meg a szorongó anyát; majd magához tér és mentő gondolon töri fejét. Bolondnak öltözteti fiát; tudja, hogy a világ szeret csúfolódni; reményli, hogy Parzival, ha kikaczagják és megvetik, hamar vissza menekül szerető karjaiba. De tanácsokat is ad neki az útra: hogy kerülje a sötét gázlókat, köszöntse az embereket; ha ősz aggastyán akarja tanítani, hallgasson reá; ha egy tiszta nőnek gyűrűjét és köszöntését elnyerheti, akkor siessen, csókolja és ölelje meg. Parzival kora hajnalban tova lovagol, anyja utána szalad, de végre is eltűnik egyetlen fia a távolban. Ekkor megreped Herzeloide szíve, lerogy a földre és meghal.

Hitvány gebéjén Parzival erdő közepén egy kis patakhoz ér. Egy tyúk átléphetne volna, de mivel fű és virág sötétre árnyékolta, a fiú, anyja tanácsát követve, egész nap a kis patak mentén lovagol. Végre másnap átlátszó gázlóra akad és

túlhan a pázsiton selyem sátrat lát; ebben aludt a szép Jeschuta hercegasszony. Alig pillantott meg újján egy gyűrűskét, Parzival azonnal átölelte s megcsókolta, a mint anyja tanácsolta. Majd elvette gyűrűjét és övét, jóllakott étellel itallal, mire tovább lovagolt. Mikor aztán a hercegné féltékeny férje Orilus megjött és észrevette a harmatban a lábnyomokat, azt hitte, hogy neje szeretőjével mulatott: ezért durván, gyalázatban magával hurcolja.

E közben Parzival az erdőszélen női jajsztót hall. Ott ült egy leány, ölében egy fiatal hercegnek élettelen teste. Sigune volt e nő, Herzeloide testvérének a leánya. Kedvese kevéssel ezelőtt esett el párbajban; Orilus lándzsája szúrta át. Az ifjú őszinte részvéttel közeledik felé. A leány kérdezi, hogyan hívják, mire rokonoknak ismerik föl egymást. Parzivalban rögtön fölgyl a vágy, hogy bosszút áll szép rokonáért, de a leány félti az ifjút és szándékosan más útra téveszti. Parzival tova indul; a kivel útjában találkozik, lovagnak, polgárnak köszönt egyaránt, a mint meghagyta az édes anyja.

Igy jutott el másnap Nantesba, Artus udvarába. A város szélén találja Ithert, a vörös lovagot, a ki megbizza, hívja ki az ő nevében a kerekasztal lovagjait. Parzival keresztültöri magát az udvari népségen egészen a királyig, elmondja Ither izenetét és azonnal lovag akar lenni. Mindenkit bámulatba ejt szépsége; a király azonban kéri, várjon holnapig, hogy legalább lovagi módra kiöltözhessék. De az ifjú reszket türelmetlenségében és fölkiált, adja neki Artus a vörös lovag fegyverzetét. Kelletlenül enged a király. Ez alatt egy erkélyen ott ült Cuneware, a büszke szűz, a ki nem akart addig nevetni, míg meg nem látja azt, ki a legfőbb jutalomra van hivatva. A leghíresebb hősök láttára nyugodt maradt; de alig pillantotta meg ezt a szép bolondos ifjút, elnevette

magát. Ezen megboszankodott Key, a királynak szigorú udvarmestere, és megszidta és megütötte a leányt.

Parzival fölkeresi a vörös lovagot és földre teríti; azután jobbra balra forgatja a holttestet, de nem tudja, hogyan kell róla lehúzni a fegyverzetét. Artusnak egy apródja kisegíti zavarából, de nem tudja reábeszélni, hogy vesse le bolond ruháját. „A mit anyám reám adott, annak nem szabad tőlem elmaradnia”. Az apród tehát a bolond ruhára ölti rá Ither fegyverzetét. A hős most a vörös lovag paripájára veti magát és egy nap alatt messzebb halad, mint két nap alatt egy okos ember, ha nincs is rajta fegyverzet. Este felé egy vár tornyai tűnnek szemei elé; azt hiszi, a földből termettek. Egy hársfa árnyékában ül a vár ősz ura, Gurnemanz. Parzival rögtön kéri, tanítsa őt mindenre, ő megfogadja a szavát, mert így parancsolta az édes anyja. Gurnemanz jól tartja az ifjút és megszanja tudatlanságát. „Úgy beszélsz, mint a gyermek; folyvást anyádat emlegeted; hát nem tudsz te semmiről másról!” Aztán bölcs dolgokra tanítja, többek közt arra is, ne sokat kérdezősködjék. Az ifjú mindent jól a szívébe vésett; majd a lovagi mesterséget tanulta meg, oly gyorsan, hogy minden mesterét leterítette. Azután harci próbákra vágyva, tova ment.

Kietlen magas hegyeken és úttalan úton lovagol Parzival, míg egy tengerparti várhoz ér, melyet éppen akkor ellenség ostromol és éhínség gyötör. A vár úrnője az öreg Gurnemanz húga, Condwiramur, a csodaszép királynő, kit atyja halála után Clamidé király akart magához erőszakolni. Parzival az ingatag sűrűn keresztül vezeti a lovát és a vár falához jutva, bebocsáttatást kér. Az éhségtől sápadt lakosok tisztelettel fogadják, kivált a bájos királynő. Viruló szép volt, olyan, mint midőn édes harmatban a rózsabimbó fehéren is pirosan is feselni kezd. Az ifjú szembe ült vele, de

nem mert szólni, mert Gurnemanztól hallotta, hogy szok-jék le a gyermekes kérdezősködésről; végre is a leány szakította félbe a csendet. Minden szem a gyönyörű páron csüngött. Parzival, hogy egy keveset evett, pompás ágyba fektették, a hol csakhamar mély álomba merült. Egyszerre forró könnyecsek hullanak arczára. Föltekint és ágya előtt Condwiramur térdel keserves zokogásban. Sírva panaszo-lja neki, hogy árván és gyámol nélkül áll, és hogy gyűlölt kérője elől máshova nem menekülhet, csak a halálba; leggonoszabb ellensége a királyi udvarmester, a ki párban már sok vitézét megölte, és a ki másnap ismét eljő, hogy őt urához nőül kényszerítse. Parzival megfogadja, hogy megsegíti, és a királynő megvigasztalódik. Mihelyt megvirradt, felölti fegyvereit és kilovagol a harcz színterére, hol ellenfelét legyőzi, a ki szégyenszemre Artus udvarába kénytelen menni, hogy ott meghódoljon Cunnewarénak, kit Parzival miatt bánalom ért. Most diadalmenetben viszik az ifjú hőst a királynőhöz, a ki keblére szorítja s így szól: „Nincs férfi, kinek nejjévé legyek, csak annak, a kit most ölelek“. Az ifjú pár mindjárt meg is üli vidám menyeközjét. Clamide király meghallván udvarmestere vereségét, dühösen neki ront a várnak; de minden támadása hiábavaló; sőt Parzival őt magát is legyőzi és Artus udvarába küldi. Az ifjú pár ezután a legnagyobb boldogságban uralkodik, és az elpusztított ország megint virágzani kezd.

Egy reggel azonban Parzival elbúcsuzik nejétől: anyját akarja meglátogatni. Kíséret nélkül hagyja el királyságát. Első nap oly messze lovagol, hogy madár is alig repülhetett volna annyira. Este felé egy tóhoz ér, a hol halászokra akad. Megszólítja az egyiket, egy fényes ruhájú, de szomorú tekintetű férfit; éjjeli szállást kérdez tőle, a mire ez azt feleli, hogy köröskörül harmincz mértföldnyire nincs csak egyetlen

ház, majd abban ő maga fogja megvendégelni. Aztán megmagyarázta neki az utat, és Parzival a pusztaságban egy felséges várhoz jut, melynek sok a tornya, sok a palotája. Lovagok és apródok fogadják nagy tisztetségben, leszedik róla fegyverét, és selyem köpenybe burkolják. Lakomához vezetik egy tágas terembe, hol száz csillárban égnek a gyertyák. Ezenkívül is ékes gyertyák ragyogtak a falon köröskörül. Alattok száz nyugvó ágy, mindegyiken négy ülés; minden ágy előtt egy-egy kerek szőnyeg. Három márványkandallóban lobogott tűz, aloéfa tüze. A középső tűzhely mellett feküdt a várúr kereveten, drága prémekbe burkolva, kínos betegségben, halásápadtan. Parzivalnak mellé kellett ülnie. A mint az összes lovagok a teremben helyet foglaltak, egy apród ugrik be az ajtón; kezében lándzsa, melynek pengéjéről vér csepeg a nyelére, le egészen az apród ruhájára. Általános sírás és jajgatás közt hordozza körül a négy fal mellett az apród a lándzsát, és csak midőn ismét eltűnik az ajtón, csillapúl a nép zokogása. Erre a teremnek egyik szegletében egy érczajtó tárul föl és belép két kedves leány barna skárlátban, virágkoszorú hosszú szőke hajokban, kezökben aranyos gyertyatartó égő gyertyával. Követi őket egy másik pár, hasonló öltözetben, és ezek a vár ura elé két elefántcsont rudat helyeznek. Majd jön nyolcz leány zöld bársonyban; négy közülök nagy gyertyákkal elől megy, a másik négy vékony, átlátszó gránát-asztalt hoz, melyet keresztbe fektetnek az elefántcsont-lábakra. Aztán mindnyájan meghajolnak a várúr előtt és visszavonulnak. Ismét jő négy hajadon, kezökben gyertya, s mögöttük még kettő ezüst késekkel; mindezt leteszik az elefántcsont-asztalra. Így tizennyolcz hajadon állott egymás mellett. Ekkor jő még hat, kezökben üres csészek, melyekben balzsam égett; követi őket Repanse-de-schoje (örvendetes gondolat) király-

nő, kinek arcza ragyogott, mint a virradó hajnal. Zöldselyem vánkoson hozza „a paradicsom boldogságainak összegét, a grált, mely minden földi tökéletességnél nagyszerűbb”. Meghajítja magát és leteszi a grált az elefántcsont-asztalra; azután visszavonúl a többi hajadonok körébe. Erre a kamarások száz asztalkát tolnak a nyugagyak elé és beterítik fehér lepelletel. Négy kézikocsin arany asztalneműt hordanak körül, és elosztják az egyes asztalokra. Arany medenczében mosdó vizet nyújtanak a vendégeknek és a lakoma megkezdődik. A szolgálatot maga a grál teljesíti; csak kívánni kell, s a mit kívántak, azonnal megjelen kinek-kinek tányérán és kelyhében.

Parzival bámúlva szemlélte mind e pompát, mind e csodát; de eszébe jutott Gurnemanz intése, hogy ne sokat kérdezősködjék; azt is hitte, hogy mindezt kérdés nélkül is megfogják neki magyarázni. Ekkor egy apród egy drágaművű kardot hoz be. A vár ura ezt a vendégnek ajándékozza, mintegy pótlásul, ha a vendéglátás egyben másban talán nem elégitette ki; ő maga hordta volt nem egy harcban, míg nem az Isten sebet ejtett rajta. Jaj, miért nem tett Parzival ekkor sem kérdést! Erre edényt és asztalt ismét elhordanak és a szűzek a grált is kiviszik. Parzival utánok néz és a nyitott ajtón át a legszebb öreg embert, dérnél is fehérebbet, látja az ágyon feküdni. Majd nemes úrfiak pompás hálókamrába vezetik a hőst és levetköztetik. Négy fényes szűz fűszeres borral szolgál neki és paradicsomi gyümölcsessel. A mint elszenderül, a nemes apródok leteszik a gyermeket a szőnyegre és kiosonnak.

Nyugtalan álmából csak másnap dél felé ébred föl Parzival. Ágya előtt hever fegyverzete és két kardja; alant a lépcsőnél paripája várja. Egy lélek sem látható. Átfut a tágas termeken; a vár, mintha ki lett volna halva. Az udvaron

patkónyomot lát, mely a kapu felé vitt. Azon kilovagolt. A mint a dobogó hídon keresztül léptet, egy rejtett apród oly hirtelen vonja föl utána a hídat, hogy lovát majdnem megbuktatta; egyszersmind szitkozódva így kiált utána: „Miért nem nyitottad ki a szádat? miért nem tettél kérdést a várúrhoz? Nagy tisztességtől estél el!“ Parzival visszakiált, de nem kap választ. Tovább követi a patkónyomot, de a pusztaságban csakhamar útját veszti. Ekkor meglát egy nőt, ki egy holtat tart karjaiban; a hű Sigune volt. Megtudja tőle, hogy az odahagyott várnak „Munsalwäsche“ (vad hegy) a neve; a ki tudatosan keresi, sohasem akad rá; a beteg király Anfortas. „Az örök boldogság koronája száll fejedre és senki se mül felül gazdagságban, ha megteszed a köteles kérdést“ Parzival megvallja, hogy mitsem kérdezett. „Jaj, miért is látlak akkor!“ kiált a nő, magából kikelve. „Oly nagy csodákat láttál és nem volt benned jó gazdád iránt annyi szánalom, hogy insége felől tudakozódtál volna! Élni fogsz, de üdvösséged, az meghalt!“ Parzival barátságosabb beszédért esd hozzá; hátha még mindent jóvá tehetne. „Már minden késő! Munsalwäschében elvesztéd becsületed, el lovagi jutalmad! Több szóm nincs hozzád!“

Parzival megbánástól gyötörve, tova lovagol. Az erdőben találkozik a szegény Jeschute herczegnővel, kinek mint bolond ifjú elrabolta gyűrűjét és övét, és a kit férje még folyvást rongyos ruhában, hitványgebén hurezol szégyen szemre. Rettenetes harcban meggyőzi a hős a bosszús Orilust és kényszeríti, hogy béküljön ki nejével, mert ez, esküvel erősíti, hogy ártatlan. Midőn a rettegett Orilus is, legyőzve a vörös lovagtól, megjelen Artus udvarában, ekkor elhatározza a király, hogy fölkeresi Parzivalt és meghívja a kerekasztalhoz. Egy hét mulva Parzival véletlen az udvar közelébe vetődik. Hó esett azon éjjel és a sólyomvadászatból három

csöpp vér maradt a havon. A fehér és piros színek láttára epedő álmadozásba merül Parzival: „Condwiramur, im a képmásod!” Ismét látja édes nejének gyöngéd arczát, mint ahogy azon első éjjel állott előtte: két csöpp a két arczán, harmadik az állán. S ekkor oly erővel fogja el a szerelem, hogy álmadozásaiiba egészen belevész, és hogy a kerekasztal két lovagját, a kik reá támadnak, kiveti a nyeregből, a nélkül hogy észre vette volna. A második lovag Key volt, az udvarmester, a ki lovastul úgy bukott hanyatt, hogy kezét-lábát törte. Így érte utól a bosszú azért a sérelemért, melyet Cunnewarén ejtett Parzival miatt. Végre az első vitéz, a tapasztalt Gawan, fölébreszti Parzivalt szerelmi mámorából és az udvarba vezeti, a hol a pehelytelen állú ifjú hős a kerekasztalnál azonnal helyet foglalhatott, szépsége pedig megvett minden női szívet.

Míg így a földi tisztességek legragyogóbb fénye lett osztályrésze, jön egy íjesztően rút leány rendkívüli pompában, öszvéren lovagolva. A grál tudós követe volt a nő, Cundrie, ki Artushoz tartott és a kerekasztalt meggyalázottnak jelentette ki, a miért Parzivalt befogadta. Majd átkozódva Parzival felé fordult: „Gyalázat ragyogó arczodra és hős tagjaidra! Mondsza, a szomorú halászt, mikor ott ült örömtelen, vígasztalan, miért nem szabadítottad meg inségétől? Vajha szád úgy volna megfosztva nyelvedtől, mint ahogy szívedben nincs igaz érzés! Az égi tanácsban bizonyynyal pokolra vagy szánva; hát átkozzon meg a földön is minden nemesebb lélek! Te számkivetettje az üdvösségnek, te megátkozottja a szerencsének, a te becsületedet orvos többé nem gyógyítja meg!” Erre búcsútlan távozik, de nedves szemekkel visszavisszatekintve így kiált föl: „O Munsalwäsche, nyomor célja, jaj, hogy téged senki nem akar megvigasztalni!” Sok előkelő asszony siratta a meggyalázott szép höst.

Ekkor egy idegen vitéz érkezik, ki Gawant párbajra hívja ki, mivel urát megölte. Lovagok és hölgyek szomorúan állják körül Parzivalt és Gawant és vigasztalni próbálják őket. De Parzival azt feleli: „Tudni sem akarok addig örömről, míg újra nem láttam a grált! Ha szerénységem miatt világ csúfjává kell lennem, akkor a tisztes Gurnemanz rossz tanácscsal látott el!“ Gawan búcsúzásakor megcsókolja és így szól: „Adjon neked útadra az Isten szerencsét!“ — „Haj“, sóhajt föl Parzival, „mi hát az Isten? Ha hatalmas volna, nem ejtett volna rajtunk kettőnkön ilyen gyalázatot! Eddig készséges alattvalója voltam, de ezentúl nem akarom szolgálni! Ha haragot táplál ellenem, haragját magamra veszem. Fölötted pedig, barátom, örököd-jék egy tiszta nőnek szerelme!“

Most jó időre a könnyű vérű Gawan körül forog a költemény. Ő is feladatul tűziki magának, fölkeresni a grált, de csakhamar a szép Orgeluse bájai úgy behálózzák, hogy nem is gondol többé a grálra. Sok kaland után végre is nőül veszi.

Azalatt Parzival páncélba öltözve járja a világot, aratja a győzelmeket, de testét lelkét kettős vágy emészti: fiatal felesége után eped, a grált kívánja viszont látni. Már öt éve bizvást elmúlt, hogy templomnak nem lépte át a küszöbét; akkor egy reggel erdő mélyén egy herczeggel találkozik, a ki nejével és két leányával bűnbánó ruhában, mezitláb járta a friss havat. A herczeg feddőleg kérdi tőle, miért visel e napon fegyvert? hiszen nagypéntek van; inkább kövesse az ő lépteit és majd egy remetére fog találni, a ki meggyón-tatja és feloldja bűneitől. Parzival e szavakra eszmélni kezd. Elgyötört szíve visszatér Istenhez. „Ha valaha jót tett lovaggal“, mondja magában, „és ha pajzst és lándzsát és férfias küzdelmet segítségére méltat és ha ma valóban a segély

napja van: akkor segítsen meg ma az Isten és vezessen engem a jó útra!'' Elereszti lova kantárszárát és rövid időn a remete-lakhoz jut. Lakója Trevrizent, Anfortas testvére, a grál nemzetségéből való volt, a ki szeretetben és vitézségben töltött élet után oda visszavonult. Lemondott a világról, hátha az isten ezért segítene beteg bátyján! Parzival csak most hallja, hogy Anfortas is, Trevrizent is mily közel rokonai: anyjának testvérbátyjai. Trevrizent megfeddi Parzivalt Isten ellen fogadott gyermekes daczáért, mert istentől mit sem nyerhetni meg haraggal. A hős ott marad nagybátyjánál, részt vesz vele a remete-életben és megtudja tőle a grálnak titokzatos történetét.

A grál a legtisztább és legnemesebb drágakő és minden kívánságot teljesít. Ez az a kő, melynek segítségével a phoenixmadár hamvából megéled. A ki ránéz, sohasem gyengülő ifjúi erőt nyer, s a mikor látja, azon a héten nem halhat meg. Minden nagypénteken egy ragyogó fehér galamb száll alá a mennyből és ostyát tesz a köre, ettől kapja csodaerejét. Az a kő olyan nehéz, hogy az egész bűnös emberiség sem tudná megmozdítani, de egy szeplőtlen szűz könnyen tova viszi. Pogánynak egyáltalán láthatatlan. Néha írásjelek mutatkoznak a grálon, az isteni akarat nyilatkozatai, melyek azonban rögtön eltűnnek, mihelyt elolvastattak. Munsalwäsche hegyén lovagok és hajadonok szolgálják, a kiket még gyermekkorukban hívnak össze a grál írásjelei. Csak a hivatott talál reá. Szolgáitól szüzességet és alázatosságot követel. Ha valamely ország gazdátlanná lesz, akkor a grál küldi egyik vitézét uralkodóul oda, s ez hirtelen, titkosan, csoda útján jelenik ott meg. A szűzek pedig fejedelmekhez mennek nőül. A grál férfi szolgái lovagi életet élnek, de nem nők tiszteletére, hanem bűneik bocsánata végett. Bejárják a kietlen tartományt és védik a grál-várhoz vezető utakat,

még pedig életre halálra, mert foglyot nem ejtenek. Szerelemtől tiltva vannak. Csak királyuk és a kik uratlan tartományokba küldetnek uralkodókul, csak ezek házasodhatnak. A többiek lovagi szerzetességben élnek.

A grálnak első őrzői angyalok voltak, azok, kik Lucifer lázadásában semlegesek maradtak. Tőlök került a grál keresztyén kezekbe. Az első király, kire a grál zászlaja reá bízott, Titurel volt; czímerül egy gerliczét választott és ez lett attól fogva a templeisok ismertető jele. Ő volt az a szép ősz ember, kit Parzival a grál-várban látott. Titurel a királyságot fiának Frimutelnek adta át; de ez neje kedvéért szerelmi szolgálatra vállalkozott és lándzsatörésben halálát lelte. Követte őt legidősebb fia, Anfortas. Ez is megszegte a grál parancsát: a szép Orgeluse szolgálatában kereste dicsőségét és harczy jelszava Amor volt. Büntetésül egy pogánynak mérgezett dárdája megsebesítette. E sebre nem volt orvosszer. Mikor rossz csillagok járnak, még fokozódik kínja és csak akkor csillapúl, ha a lándzsa hegyét bele mártják a sebbe. A mérég ekkor üvegformán lerakódik a lándzsa hegyére, a honnan csak ezüst késsel fejthető le. A véres lándzsát és az ezüst késeket Parzival is látta a grál várában. A beteg király csak úgy talál enyhülést, ha Brumbane taván sajkában heverész. Ezért nevezik «halásznak» is. Végre a grál írásjelei tudatták vele, hogy meggyógyúl, ha egy lovag szándék nélkül a grál-várba jő és felszólítás nélkül baja felől kérdezősködik. Ennek a megszabadítójának aztán adja át Anfortas a grálkirályságot. Valóban jött is egy lovag — végzé szavait Trevrizent — látta is a király bánatát, de nem tudakozódott utána. Szégyentől és bánattól gyötörve vallja most meg Parzival, hogy ő volt az a boldogtalan lovag. Ekkor egyszersmind azt is megtudja, hogy mikor elhagyta édes anyját, ennek a szíve repedt meg és hogy Itherben, a

vörös lovagban, egy közeli rokonát ölte meg. Mind ez mélyen lesújtja a hőst, de Trevrizent megvigasztalja. Feloldja bűneitől és a mellett lovagi tanácsokkal is ellátja. Két hét múlva Parzival úgy búcsúzik nagybátyjától, mint a ki kibékült az Istennel.

De megpróbáltatásának ideje még nem tölt el; még csak azután kellett neki a legveszélyesebb harcokat megküzdennie. Egyszer magános útján beleütközik Gawanba; nem ismerik meg egymást és egymásra rohannak. Gawan már közel volt vesztéhez, a mikor apródjai elésietnek és szorongva kiáltozzák nevét. Parzival erre elkíséri barátját Artus udvarába, hol számos kaland után épen általános bűnbocsánatot és vidám menyegzőket ünnepelnek. Parzival titkon eloson a boldogok zsivajából. Útjában egy tisztás helyen pazarul öltözött pogány királyra akad. Viadalra száll vele. Parzival nagy szorultságba jut, kardja ketté törik hatalmas ellenfelének sisakján. De ekkor a pogány büszke nagylelkűséggel eldobja a magáét is. Mindkettő megnevezi a nevét és egyik a másikban testvérre ismer. A pogány király Feirefiz volt, a ki világgá indult, hogy fölkeresse atyját. Parzival örömmel viszi testvérét Artus udvarába.

És ekkor, a mint a hősök virággal megkoszorúzva az ünnepi kerekasztalnál ülnek, ismét megjelen a grál követe, Cundrie, sírva borúl térdre Parzival előtt és kegyéért könyörög. A grál írása Parzivalt jelölte meg mint a grál királyát. Aztán elvezeti Parzivalt és testvérét a grál-várba, Parzival kérdi a beteg királytól: „Bátyám, mi bajod?” E szavakra meggyógyul Anfortas és átadja a királyságot az ifjú hősnek. Parzival most követséget küld nejéhez, ki az ő távozata után ikret szült. A hős elébe indul és az erdőben azon a helyen találkozik vele, a hol egyszer a három csepp vér orcának színére emlékeztette. Condwiramur még aludt sátrában és

mellette feküdtek az ágyon fiacskái, Loherangrin és Kardeiz. Ujjongva szökött a szép nő férje karjaiba; neheztelni akart, de nem tudott. Aztán Parzival Waleis, Norgals és Anjou hármass királyságát oda ajándékozta Kardeiznak; Loherangrint pedig magával viszi a grál várába. Ott Feirefiz is megkeresztelkedik, hogy nőül nyerhesse Repanse-de-schojét, a grál gyönyörű hordozóját, a kivel aztán elmegy a saját birodalmába. Az ő fiuk János pap. — Függelékül Wolfram még röviden elbeszéli Loherangrinnak, a hattyús vitéznek és a brabanti herczegnőnek a történetét.¹

Mielőtt e nagyszabású alkotásnak rövid méltatását megkísértem, tisztába kell jönnünk Wolfram viszonyával forrásaival szemben. Miben és mennyiben önálló a német költő? mit vett másoktól? mi tulajdonítható saját erejének és tehetségének? E kérdések elintézése, mint már említettem, épen Wolfram e művénel sajátságos nehézségekbe ütközik és igen eltérő nézetekre vezetett. Némelyek (GERVINUS, ROSENKRANZ, KURZ, ZACHER) egyszerű, bár igen hivatott fordítónak tekintik Wolframot, ki csak mint a nyelv és vers mestere érdemel elismerést; mások (WACKERNAGEL, LACHMANN, HAUPT, SAN MARTE) első rangú nagy alkotó költőt látnak benne, ki a monda (illetőleg francia művek) nyers anyagát művészi erővel feldolgozta és mély eszmékkel áthatotta. A vita végleges eldöntése még ma sem lehetséges.

Wolfram két forrásra hivatkozik: Chrestien de Troyesra és Kyot (Guiot) de Provençera. Chrestien műve *Li contes del graal* reánk maradt, de töredék. A kitünő francia troubère belehalt e művébe, mielőtt befejezhette; 10.600 verset írt; három folytatója 50.000 versnyire nyújtották a munkát.²

¹ HERTZ VILMOS elbeszélésének (*Parzival und der Gral*. 1883) felhasználásával.

² Kiadta POTVIN, Mons 1866—71, hat kötet.

De Kyotnak nemcsak műve nem maradt reánk, de ily nevű írónak semmi nyoma az egész középkori irodalomban;* azért komoly és alapos tudósok is nem tartják valószínűnek, hogy valaha élt és a grálról nagyobb művet írt volna.

A középkori költő kötve volt forrásához, melytől eltérnie nem volt szabad. Olvasói a cselekvény összegét tekintve, nem költészetet, hanem igazságot vártak és követeltek tőle, mert igazságnak, való történetnek tekintették a hagyományos anyagot. A középkor első sorban nem azt nézte költőinél, kiváló-e vagy csak közepszerű-e alkotó erejük, hanem mindenekelőtt azt: a helyes hagyományt közlik-e, önkényes módosítások nélkül. A költőnek még az eredetiség látogatását is kerülnie kellett, mert rögtön hazugnak nevezték; — ennél sujtóbb vád pedig nem érhetne az epikust. És más oldalról: minden kifogást, melyet műve ellen emeltek (pl. a papok, kik az udvari költészetnek nagy ellenei voltak), egyszerűen forrására való utalásával utasított vissza a költő: a „könyv” ezt így mondja, a „könyvtől” eltérnie pedig nem szabad. A kisebb tehetségekre ez állapot bizonyos kényelmetességgel járt; a nagy költőket türhetetlen módon korlátozta. Sokszor nyíltan szólalnak föl forrásuk ellen és megtámadják saját munkájokat; másszor, reflektálva más hagyományra, védelmökbe fogadják a monda azon változatát, melyet földolgoztak: ez az „igaz”, a „valódi” hagyomány; a másik el van rontva, téves, hazug. A hol mégis kénytelenek voltak forrásuktól eltérni vagy egyáltalában nem dol-

* Némelyek Guiot de Provinsre (e hely Páris mellett van) gondoltak, egy szerzetesre, ki 1203 és 1208 közt *Bible* czímmel szatirikus költeményt írt, melyben a társadalom összes osztályait, de különösen a papságot keményen ostromozza. De Guiot tudtunkkal soha epikai művet nem írt és világnézete is annyira ellentétes a Wolframéval, hogy nem lehetett forrása.

goztak forrás alapján, ott költöttek forrást, hogy olvasóik lelkiismeretét megnyugtassák.¹ Chrestien grál-éposza töredék, mely épen ott szakad meg, hol a grál a cselekvény középpontjává kezd válni. Wolfram nem sejtette, nem tudhatta a mesének további részeit, mert nem ismerte Chrestien forrását. Nem lehetetlen ily körülmények közt, hogy a német költő önállóan, csak egyes szóhagyományok fölhasználásával alkotta meg a cselekvény hátra levő részét, forrásul pedig költötte azt a Kyot de Provenceot, kiről senki soha nem hallott.²

Bármint legyen — mi Wolframnak csak egy forrását ismerjük, Chrestien művét,³ és egyelőre kénytelenek vagyunk mindazt a német költőnek tulajdonítani, a miben a francia trouvère munkájától eltér. Ez eltérések pedig igen lényegesek. Az éposz első két könyvének tartalma (Parzival szüleinek története) teljesen hiányzik Chrestien művéből; az elbeszélés azon részében, mely a francia trouvère művében fönmaradt, Wolfram nagyjában követi Chrestien előadását, de közben-közben is lényeges részletekben eltérő anyagot és különösen eltérő reflexiókat szöve bele az elbeszélésbe; Chrestien műve épen ott szakad meg, hol a költő a grál eredetének, csodáinak és lényegének fejtegetésébe akart

¹ Így pl. a STRICKER Alberich de Besançon mondja Dániel-regénye forrásának, a PLEIER is költött forrásokra hivatkozik, KONRAD VON STOFFELN meg épen azt állítja, hogy forrását Spanyolországból hozta!

² Kyotnak és művének létét tagadják SIMROCK KÁROLY és ZARNCKE FRIGYES; mellette (vagy általában valami második forrás mellett) nyilatkozik MARTIN ERNŐ (id. művében), BÖTTICHER GOTTH. (*Zeitschrift für deutsche Philologie* XIII. 385), SAN MARTE (u. o. XV, 385) és KÜPP V. O. (u. o. XVII, 1).

³ A folytatók műveit nem ismerhette Wolfram, kinek elbeszélése nem is egyezik a Chrestien folytatóinak munkáival.

bocsátkozni: e nagy és fontos részben tehát Wolfram össze sem hasonlítható Chrestiennek. A kik „Kyot dalnokot“ (Kyot la chantiure t. i. le chanteor) történeti alaknak tekintik; azok vagy Chrestien forrásának vagy Chrestien átdolgozójának kell a rejtélyes költőt venniök; egy harmadik eset nem lehetséges. Mind a két eset sok nehézséggel jár: ha Kyot Chrestiennek forrása volt, feltűnő, hogy a Chrestien folytatói nem ragaszkodtak hozzá, hanem más hagyomány szerint fejezték be a jeles trouvère művét; ha Chrestiennek átdolgozója volt,* szintén nem érthetni, miért akadtak Chrestiennek egészen más nyomon járó folytatói; mind a két esetben feltűnő és megmagyarázhatatlan, hogyan kallódhattott el ily elsőrangú munka oly annyira, hogy sehol legkisebb nyoma sincsen.

Lássuk mindenekelőtt Chrestien viszonyát a régebbi grál-művekhez. Némely vonásokban egyezik a Chrestien fölfogása a régebbi hagyománnyal, mely a „Petit“ és a „Grand St. Graal“-ban reánk maradt. A grál nála is nyújt ételt és italt, nála is járatlan vadonban őrzik, nála is „gazdag halász“ a grál őrzője, nála is a lándzsa vére enyhíti a beteg király fájdalmas sebeit, nála is előre ki van jelölve a grál jövőendő ura, ki a grálkirályok családjából származó tiszta ifjú. De az eltérések is lényegesek: Chrestiennél nyoma sincs Arimathiai Józsefnek, a grál kijelölt ura nem Galand, hanem Parzival, egyéb nevek és viszonyok is teljesen eltérők; nem a grál tartózkodása e földön és a transsubstantiatio (az úrtesttéváltozás) a hagyomány középpontja, hanem a kijelölt

* Erre érthetni Wolfram szavait (*Parz.* 827, 1): Ob von Troys meister Christjân Disem maere hat unrehte getân, Daz mac wol zûrnen Kyôt, — mintha ez utóbbi polemizált volna a Chrestien tárgyalása ellen.

grálkirály sorsa és kalandjai. A monda majd teljesen elveszítette legendai jellegét. A veszélyes ülőhely, mely a hivatlant megsemmisíti, eltűnt; helyébe a grálkereső ifju részeről követelt kérdés lépett, melyről a régibb hagyomány nem tud.

És most lássuk Wolfram viszonyát Chrestienhez. Chrestien nem tud Gahmuretről, nem tud Klinsorról, Lohengrinről,* a Presbyter Johannesről, a cselekvény számos kisebb nagyobb jelentőségű momentumáról. Chrestiennél Parzival kérdése egészen külső, meseszerű motívum, mely egyszerűen csak a cselekvény befejezésére szolgál; Wolframnál e kérdés képezi az egész cselekvény célját, Parzival jellemének, e jellem fejlődésének igazi alapját. Wolframnál számos célzás van német mondákra és német mondai alakokra, melyekről Chrestien természetesen nem tud, de ép oly természetesen semmiféle Kyot sem tudhatott. Legfeltűnőbb Wolframnál, hogy a grálkirályok családját az Anjouk királyi családjához kapcsolja. Az Anjouk akkor Európa legnépszerűbb dynastiája volt: II. Henrik, Anjou-Plantagenet Gottfried fia, ez időben jutott Anglia trónjára; szép és könynyelmű felesége, Eleonóra, szerette és pártolta a költőket. Francia és provençei költők sokat dicsőítik Henrik fényes hatalmát, nevének szépségét és kedvességét. Fiok, Oroszlánszívű Rikárd, maga is troubadour volt. Azonban Franciaországban sehol nem fűzik a grálkirályok nemzetségét az Anjou-házhoz; ezt csak Wolfram teszi, és erre, ha nem merített valamely elveszett francia forrásból, a mit én mégis nagyon valószínűnek tartok, talán az Anjouknak Éjszakenémetség uraival, a Welfekkel közeli rokonsága vezette

* De Chrestien egyik folytatója már kapcsolatba hozza Lohengrint Parzivalal.

a német költőt, ki a thüringiai udvarban az éjszакnemet Welfek kiváló alakjaival megismerkedhetett, minden esetre e család nagy hatalmát és befolyását tapasztalhatta.

A német költő fölfogása a grálról lényegesen elüt a francia költők és krónikások fölfogásától. A grál Wolframnál is hívei minden kívánságának csodás erejű teljesítője, mint Chrestiennél; és Wolfram sem tud Arimathiai Józsefről s ennek történetéről; ennyiben megegyez a német költő Chrestiennel és Boronnal. De sokkal lényegesebbek az eltérések. A grál Wolframnál nem az úrvacsora tála, egyáltalában nem edény, hanem értékes drágakő, melynek látása halhatatlanná tesz. Csodatevő erejét attól az ostyától nyeri, melyet egy galamb minden nagypénteken az égből lehoz és a drágakőre letesz. Istentől van ereje, azért csak Istenben bízó, mély hittől áthatott emberek lehetnek szolgálói. A grál községe nem áll többé az evangéliom terjesztőiből, hanem egyházi jellegű lovagokból, kik a grált megvédik és szolgálják, a hitetlenek ellen harcolnak és az üldözötteket segítik, kiknek főerényeik és főkötelességeik: a szívök tisztasága és Isten szent akaratába való önmegadásuk. A grál lényegét és eredetét magyarázza másik neve: lapsit exillis t. i. lapsi de celis, az égből leasettnek t. i. Lucifernek köve és a drága ereklyének története, mely a Boron elbeszélésétől nagyon eltér. De a 'gazdag halász' nevet Wolframnál is találjuk, csak hogy a német költő nem érti már ez elnevezés igazi jelentőségét. Végre teljesen átalakult Wolframnál a köteles kérdés: nem vallásos hitben gyökerezik többé, mint Boronnál, de nem is üres epikai gép, mint Chrestiennél, hanem a mély szájalom és keresztyén szeretet bizonyítéka és jelképe. Wolfram nem ismerte a grál-legendát; Chrestienből a grálra vonatkozólag csak nagyon keveset meríthetett; — mily hagyományokat használt? mit vett e

hagyományokból? mennyit változtatott azokon? e kérdésekre nem tudunk felelni.

Wolfram viszonya forrásaihoz a mondottak után is homályos marad, de nem homályos a német költő viszonya a hagyományos anyaghoz. Wolfram mint nagy ember és nagy művész dolgozta föl a mondát, miről a többi földolgozásokban szó sem lehet. Chrestiennél is csak kalandok tömege a Parzival története; az egyes események külsőleg vannak egymáshoz fűzve; mélyebb indokolást, eszmei tartalmat, művészi szerkezetet hiába keresünk. Mindezt megtaláljuk Wolframnál, kit „Parzivalja” a német középkor legnagyobb költőjévé, a világirodalom nagy költőinek méltó társává tesz.

Két ellentét vonúl végig az époszon: a keresztyénség és pogányság, a felsőbb és alsóbb lovagiság ellentétje. Ez ellentétek közt fejlődik Parzival bűnből és kételyből tiszta nagy emberré.

A keresztyénség és pogányság viszonya sokat foglalkoztatja Wolframot. Második nagy éposza, „Willehalm” is e viszonyon épül. A költő fölfogása mind a két műben bámulatos türelmességen, korában páratlan elfogulatlanságon alapúl. Parzival atyja, az Anjou-nemzetség keresztyén ivadéka, a bagdadi khalifának, a „saracénok pápájának” szolgálatába lép és nőül veszi Belakanét, a pogány leányt, kinek tiszta szíve fölér a keresztyén hittel. A pogányok ép oly műveltek, ép oly derékemberek, mint a keresztyének; a lovagi erényeket ép oly jól ismerik és gyakorolják, mint a franczia vagy a német lovagok. A nők tisztelete a keleten is a lovagi élet egyik alapja. Gahmuret elhagyja ugyan pogány nejét, de csak azért, mivel lovagi kalandokra vágyva vissza akar térni hazájába. Itt újra megnősül, de érzi, hogy hibázott első nejével szemben és midőn a khalifa visszahívja országába,

Gahmuret elhagyja második nejét is és elesik a pogány pápa szolgálatában. Bűneért halállal lakol. Fiai, Feirefiz és Parzival, a pogány és a keresztyén hős, nem tudnak egymásról, nem ismerik egymást és csak az epikai cselekvény vége felé kerülnek össze, még pedig mint ellenséges, párbajt vívó felek. Harczuk kölcsönös fölismerésre és békére vezet, még pedig a pogány hős nagylelkűségéből. Parzivalnak ketté törik fegyvere, midőn testvéreére halálos csapást mér; a pogány nem vágja le védtelen ellenfelét, hanem nevét kérdi. Így fölismerik egymást a testvérek és Parzival újra érzi, hogy lelkének zavara minden boldogtalanságának kútforrása: majd testvérgyilkossá tette őt. Feirefiz utóbb keresztyénné lesz, de csak egy szép nő kedvéért, kinek kezét másképp el nem nyerheti. Szép nejével visszatér a keletre, hol utódjai a keresztyén vallást terjesztik.

A felsőbb és alsóbb lovagiság főképviselői Parzival és Gawan. Ez ellentét egészen új; régibb költőknél semmi nyoma és a későbbiek sem értették meg Wolfram eszméit. Parzival nagy eszmékért küzd, Gawan csak a világ tetszé-
seért; amaz Isten harczosa, ez a világ gyermeke; amaz mély érzésű és nagyszerű ideálokért lángoló, ez könnyelmű és fölületes; Parzival benső szeretettel és tántoríthatatlan hűséggel csüng nején, Gawan egy szerelmi kalandból a másikba rohan, mindig csak a percnyi föllobbanásnak és az érzéki élvezetnek hódolva. Mind a kettő keresi a grált, de Parzival urává lesz, Gawan soha sem jut közelébe. Két ellentétes világ áll egymással szemben e két alakban, kiket a költő egyforma szeretettel rajzol és jellemez. Ellentétes jellemöknek megfelel ellentétes környezetök. Parzival körét komoly férfiak és tiszta hű nők teszik: a jeles Gurnemanz, a mély hitű zarándokló lovag, a bölcs Trevrizent; anyja Herzeloidé, ki csak férjében és midőn ezt elveszti, fiában él, és

kinek megtörik a szíve, midőn egyetlen gyermekét is elveszti; a hű Sigune, ki kedvesét könnyelműen a halálba küldte és most nem tud élni nélküle; neje Condwiramur, a költő legszebb nőalakja, ki megható bizalommal egy ismeretlen lovag kezére bízta sorsát, hogy utóbb szerető, türelmes, hű feleségévé legyen. A házasság szentségében Parzival soha sem kételkedik; tiszta nejének hű szerelme a világnak egyedüli hatalma, mely folyton mellette marad, mely őt a föld összes csábjaival szemben akkor is megvédi, midőn Istenétől elpártol. Egészen más a Gawan köre: könnyelmű, fölületes, erkölcsileg kétes jellemű, mint a milyen ő maga. És jellemző, hogy körét majd csupa asszony teszi: a naiv Obilot, a rideg és mégis érzéki Obie, az erélyes Antikonia, a kokett Orgeluse, a szerelmes Itonia, — mind nem rossz, nem elvetemedett alakok, de olyanok, mint Gawan maga: nincs mélységek, csak a világ dolgaival törődnek, eszmei tartalmuk semmi, érzékiségüket magasabb ideák se nem vezérlik se nem korlátozzák. Gawan és köre a középkori udvari epika ismeretes alakjai, a mint Hartmann és Gottfried műveiben szerepelnek, kiknek eszükbe se jut, hogy az ember lehet másforma is, hogy képzelhető más világ is, mint a melyet ezek képviselnek. Wolfram más világot is ismer; mély világnézete és nem kevésbé mély emberismerete nem elégszik meg ez alakokkal, bár vonzónak, szeretetre méltóknak rajzolja őket. A költő egyáltalában nem fanatikus, de nem is egyoldalú. Mért ne lehetne valaki oly könnyelmű világfi, mint Gawan, a világnak oly könnyű vérű gyermeke, mint Gawan számos kedvese? Elismeri ezeknek is jogosultságát, de ismer ezeknél nagyobb, értékesebbet is. Sokszor helytelenítették a Gawan nagy szerepét a Parzival-époszban. Bizonyára helytelenül. Parzival alakját csak ez az ellentét helyezi kellő világításba.

Hogy Parzival küzdelmeit méltányolhassuk, helyesen felfoghassuk és megítélhessük, látnunk kell, hogy mások, nálánál nem rosszabbak, jeles és fényes lovagok, mint ő maga, hogyan mennek keresztül az életen, mily célok után törnek, mily ideálokért küzdenek. Az eszméknek ily megtestesült szembeállítás, a megváltozott viszonyok szerint módosítva, gyakori minden költészetben. Goethénél például Götz és Weislingen, Carlos és Clavigo, Antonio és Tasso nemcsak magokért, hanem egymásért is vannak: kifejtik saját egyéniségüket és megvilágítják egyik a másiknak alakját is.

Az eposz igazi tárgya a Parzival története, de nem a hősnek kalandjai, hanem lelki fejlődése: bűne, bűnhődése és megtisztulása. Mint könnyelmű, tudatlan ifju lép a világba; már első lépésével bünt követ el: megöli anyját, kinek szíve megszakad, midőn egyetlen gyermeke a lovagi életnek kápráztató csillogásáért elhagyja. E bűnét rögtön újabb bűnnel tetőzi: megöli a vörös lovagot, közeli rokonát és elrabolja a halottnak fegyverzetét. Lovagi tetteket akar végezni, Artus asztalkörének tagja lenni, de fogalma sincs még a lovag kötelességeiről és erényeiről. A sors gyönyörű nővel boldogítja, de Parzival elhagyja, mert lovagi tettekre vágyódik. Gyermekek tapasztalatlanságában szószerint veszi anyja tanácsait, a mi nevetségessé teszi és sok helytelen tette ragadja. Végre Gurnemanz beavatja őt a lovagi élet törvényeibe és inti, hogy anyja szavait szó szerint ne alkalmazza. Az intésnek foganatja van; de anyjának tanácsai helyett most Gurnemanzéit veszi szó szerint és új bünt követ el. A jóakaró végzet fölviszi őt a grál várába, de a királynak és környékének megható fájdalma, a grál csodái csak bámulatt keltik föl; szíve hideg és érzéketlen marad a látottakkal és hallottakkal szemben. A lovagi élet külső formái elnyom-

ták melegen dobogó szívét; a szegények és szenvedők boldogtalansága nem kelti föl rokonszenvét, szánalmát. Előbb anyjának tanácsai tévesztették meg, most a lovagi etikette nyomja el érzését. Tanuló ideje még nem ért véget: a szenvedések, a belső küzdelmek iskoláján kell még keresztülmennie, hogy igazi jó emberre edződjék. Gyalázattal hagyja el a grál várát; de, úgy látszik, hamar megvigasztalódik, hiszen nem tudja még, hogy mit veszített el, és Artus fölveszi őt asztalkörébe. A világi lovag dicsőségének legmagasabb fokán áll. Ekkor éri őt a legsújtóbb csapás: a grál követje Parzival fölvétele által meggyalázottnak mondja az asztalkört és a hősnek el kell hagynia Artus udvarát. Most teljesen meghasonlik lelke. Mi a bűne, melyért oly borzasztóan lakol? Ő büntelennek hiszi és tudja magát. Gógös daczczal fordul az Isten ellen, ki őt elhagyta, ki megengedi, hogy ennyit szenvedjen. Nem akar többé törődni Istennel és azt hiszi, hogy az Isten segítsége nélkül is megleti a grált és megteheti az üdvöztető kérdést. Egyedül nejére akar gondolni, ez legyen mentő geniusza. Őt esztendeig bolyong szerteszéjjel a világban, nem gondolva istennel. Szünet és pihenés nélkül küzködik és harczol, sok győzelem jut neki osztályrészü, de lelke békéjét nem képes megletni. Végre hosszú és szomorú kalandozás után a gondviselés, melyhez szíve kínjaiban fordult, Trevrizenthez vezet, ki bölcs tanaival kibékíti a boldogtalant önmagával és az Istennel. Parzival belátja, hogy csak önmegalázás, csak az Isten irgalmasságába vetett teljes megadás vezet célhoz: a hős most lényegében átalakul, egészen Istenre építi minden reményét. Most belátja, hogy bűnös ember volt és hogy sok bünt követett el; de érzi egyszersmind, hogy az Isten levette lelkéről bűneinek súlyát, — hiszen nem gonoszságból, hanem tudatlanságból vétkezett. Bizalmában nem csalódik: a grál meg-

hívja őt urául, a hős megteszi a megváltó kérdést, mely most természetesen már csak belső teljes átalakulásának jelképe. Parzival elérte a földi élet legmagasztosabb ideálját.¹

Az éposz alapgondolatát Wolfram maga fejezi ki műve bevezetésében: a kétely árt a léleknek, de a derék, alapjában jó ember azért mégis üdvözülhet. A hűség, az állhatatosság célhoz vezet, csak az ingatag jellemtelenség juttat a megsemmisülésbe. A 'kétely' tág értelmű szó. Wolfram a jellem gyarlóságát érti alatta, mely biztos alap nélkül jó és rossz közt haboz; a lélek azon állapotát, midőn erény és bűn egyenlő erővel küzdenek benne birtokáért, midőn a szív Isten és ördög közt ingadozik és az utóbbi fölülkerekedik. Mintha Wolfram az új testamentom szavait ismerte és műve alapjául választotta volna: 'Hogyha valaki közületek szűkölködik bölcsesség nélkül, kérje Istentől, ki adja azt mindeneknek bőséggel szemre való hányás nélkül, és megadatatik ő néki. De kérje hittel, semmit nem kételkedvén; mert a ki kételkedik, hasonlatos a tengernek habjához, mely a szelektől megmozdítatik és ide s tova hanyattatik. Ne vélje azért az olyan ember, hogy ő valamit veszen az úrtól. A kettős szívű (kétkedő) ember állhatatlan minden ő utáiban'.² A középkori theologia elveszettnek tekintette a kételkedőt; a költő, úgy látszik, az ember fejlődésének természetes, sőt szükséges momentumának tekintette a kételyt, — de csak akkor, ha az ember e kételyt belső küzdelmekben, becsületes törekvéssel legyőzi. Ekkor méltó a legnagyobb dicsőségre, melyet együgyű lelkének naiv hitével

¹ Feltűnően hasonlít a Parzival történetéhez Guillaume le Clerc éposza: *Fergus*, melyet E. MARTIN kiadott (Halle 1872) és R. HEINZEL kitűnően fejtegetett (*Oesterreichische Wochenschrift* Wien 1872, II.).

² Jakab apostolnak közönséges levele I, 5—8.

nem tudott elérni. E gondolat igen rokon, majdnem azonos a GOETHE *Faust*jának alapeszméjével. Mind a két mű az üdvözülés kérdésével foglalkozik. Ki üdvözülhet? kérdik Wolfram és GOETHE. A középkori költő azt feleli: az állhatatos, hű ember; a modern költő: a jó ember, ki folyton küzd. Parzivalt neje és a grál, kik egyedüli ideáljai, mentik meg, az Istenbe vetett rendíthetetlen bizalom pedig teszi boldoggá. Tudjuk, hogy GOETHE önmagát, saját kételyeit és küzdelmeit rajzolta *Faust*jában; kétséget nem szenvedhet, hogy Wolfram sem jellemezhetné volna hőjét és nem alakíthatta volna meg lelki átalakulását, ha önmaga is nem ment volna keresztül e küzdelmeken s e fájdalmakon, ha önmaga is nem küzdött volna ki, keserű és kínos szenvedések árán, lelke békéjét.

Wolfram, úgy látszik, annyira belemélyedt a grál-mondába, hogy egyéb részleteit is szándékozott földolgozni. *Titur*elje (mert így szokták nevezni a fönmaradt töredékeket) szintén a grál-monda köréhez tartozik. Titur el a grál első királya, Parzival és Sigune ösátyja. De a fönmaradt töredékekben nem Titur el a cselekvény hőse, hanem Sigune és kedvese Schionatulander. E gyönyörű párt a legmélyebb szerelem kapcsolja egymáshoz, mely csak lassan válik tudatos szenvedélyökké. Schionatulander Gahmuretnek, Sigune Herzeloidének vallja meg érzéseit, és tapasztaltabb rokonaik fölismerik szerelmöket. Az első töredék csupa lyrai ömlengés, két boldog szívnek áradozó vallomásai. E töredék a költészet legszebb remekei közé tartozik: az érzes gyöngédsége és mélysége, a rajzok lélektani igazsága, az alak tökélye páratlanok a középkori költészetben. A második töredék már epikai tartalmú. Schionatulander vadász-kutyát fog az erdőben és magával hozza kedveséhez. A kutyája szalagján fölirat van, melyet Sigune olvasni kezd; de mielőtt végig olvashatja, elszökik az állat. Sigune most föl-

szólítja kedvesét, kerítse meg a megszökött állatot, hogy a fölírást végig olvashassa; jutalma örök szerelme és kezének birtoka lesz. Schionatulandert a kilátásba helyezett, páratlan jutalom elkábítja. Nyomban útnak indul — a halálba, mert e kalandja életébe kerül és Sigune iszonyú fájdalommal tartja karjaiban kedvesének holttestét, kit gyerekes asszonyi szeszélylyel a halálba küldött volt.

Wolfram maga is lovag volt, és mint már hangsúlyoztuk, büszke volt „lovagi pajzsára”. De a lovagiság fölfogásában sok tekintetben eltért korának közvéleményétől. A *Parzival* számos helye is bizonyítja, hogy a mély gondolkodá-ú költő kevésbe vette, lenézte a lovagi társadalomnak üres, haszontalan formáit, hogy a lovagi conventiót és etikettet nem sokra becsülte. Ugyane gondolat képezte valószínűen a második *Titurel*-töredék alapját: könnyelmű szeszély és a lovagi kötelességek egészen helytelen fölfogása vezérlik *Sigunét*, midőn kedvesének életét egy haszontalanságért kockára teszi. Büntetése borzasztó; mert kedvese meghal és a boldogtalan leány határtalan fájdalmának lesz áldozatává. E fájdalmát megható, mély költőiséggel rajzolta volt a költő *Parzivaljának* egyik legszebb epizódjában; az úgynevezett *Titurelben* valószínűen e fájdalom okát és forrását akarta rajzolni. De rajza töredék maradt és a *Titurel*-éposz egyéb cselekvényéről sincs semmi tudomásunk. A töredékek későbbi földolgozója, Albrecht, egészen önkényesen bánt el mind Wolfram gyönyörű versszakaival, mind a művébe, az úgynevezett *Ifjabb Titurelbe* fölvetett hagyományokkal. Albrecht művéből azért semmi körülmények között nem szabad következtetnünk Wolfram époszának akár tartalmára, akár tendenciájára.*

* Hisz még az is igen kétséges, sőt nem is valószínű, hogy

Wolfram második nagy éposza, a *Willehalm*,¹ szintén francia költeményeken alapszik. Mind a kettő, a ,Parzival‘ épp úgy, mint a ,Willehalm‘, vallásos háttérrel bír, a vallási türelmesség mind a kettőnek alapja; de a ,Parzival‘ regényesebb, a ,Willehalm‘ történetibb; amaz közelébb áll az Artus-regényekhez, ez inkább a XI. századi epikára emlékeztet.

Hatvanegy Szent Vilmost ismer a katolikus egyház. A Wolfram hőse 754 körül született. Atyja Theoderich frank gróf, anyja Aldana, Martell Károly leánya volt, és így e Vilmos Pipin unokaöccse és Nagy Károly unokatestvére. Nagy Károly tette őt 788 körül Aquitánia grófjává. Sok harcza volt a Spanyolországból betörő saracénokkal; főleg híres az Orbieu folyó mellett Carcassone és Narbonne közt 793-ban vívott véres csatája, melyben ugyan nem ő maradt a győztes, de az ellenséget mégis megakadályozta előnyomulásában. Vilmos 804-ben alapította a ,S. Guillelmi in desertis‘ vagy ,De Gellone‘ nevű kolostort, hová 806-ban visszavonult s hol 812. május 28-án, két évvel Nagy Károly előtt, meghalt. Az egyház 1139-ben iktatta a szentek sorába, miután már két századon keresztül a népmondának és népdalnak sokat dicsőített hőse volt.

Wolfram forrásai francia népdalok voltak,² melyekről

*Titur*el volt-e a Wolfram művének címe; e cím talán csak onnan eredt, hogy a fönmaradt első töredék legelején *Titur*el-ről, a szerelmes pár öséről, történik említés.

¹ E mű két teljes és 19 töredékes kéziratban maradt reánk.

² *Guillaume d'Orange, chansons de geste des XI. et XII. siècles*, publ. par J. A. Jonkbloet, La Haye 1854, két kötet. — *La Bataille Aliscans* publ. p. Guessard et Montaiglon, Paris 1870. — V. ö. LUDW. CLARUS, *Herzog Wilhelm von Aquitanien, ein Grosser der Welt, ein Heiliger der Kirche und ein Held der Sage und Dichtung*, Münster 1865.

már a XI. század közepén van tudomásunk. E dalok dicsőítették Vilmos egyes jeles tetteit: ifjúkori kalandjait, Orange ostromát, az Aliscanz mellett vívott nagyszerű ütközetet. A XII. századig elszórva éltek e dalok a nép ajkán; Vilmos történetéhez csatlakozott őseinek és utódjainak története, melyekből idővel, éppen a XII. század közepe táján, egész mondakör fejlett, mely tizennyolcz énekben („branche”) jutott reánk. Ez énekek nem tartoznak együvé, nem állnak egymással kapcsolatban; mindegyik önálló, más meg más népköltőtől származó költemény; csak a hősnek egysége, illetőleg a mondanak kerete teszi belső összefüggések fonalát. Feltűnő, hogy Vilmosról a provencai költészet nem tud, pedig tetteinek színhelye déli Franciaország volt; a fönmaradt költemények mind a langue d’oil termékei, a francia szellem alkotásai.

A monda elég önkényesen bánt el a történeti anyaggal. Sok a regényes, sok a legendai eleme. A hagyomány összekeverte a különböző Vilmosokat, Szt. Vilmos őseinek tetteit ruházta át kedvelt hősére, és egy nagyszerű hadjáratba foglalta össze a jeles bajnok számos harczeit és csatáit. Így pl. nem Nagy Károly alatt él és küzd Vilmos, hanem annak fia, Jámbor Lajos alatt, ki csak két évvel Vilmos halála után lépett a frank trónra; Vilmos szülei is, eltérőleg a történettől nem Theoderich és Aldana, hanem Aimeric Narbonne grófja és Páviai Irmengard;* főellenségei, Desmarez és Terramêr, az egy Abdherramanból lettek, ki már 732-ben, tehát két évtizeddel hősünk születése előtt, Martell Károly ellenében esett el.

Wolfram Thüringiai Hermanntól kapta francia forrá-

* Ily uralkodópár csakugyan élt a XII. század elején: a történeti Aimeric 1134-ben esett el Aragoniában a saracénok ellen.

sát, melyet a költészet e nemes barátjának fölszólítására dolgozott föl német nyelven, még pedig a 'Parzival' befejezése és Gottfried 'Tristan'-jának megjelenése után. De Hermann nem örvendhetett már e műnek, mely létrejöttét első sorban neki köszönhette; Wolfram csak a tartománygróf halála (1217) után fejezte be.¹ Főforrása a 'Bataille l'Aliscans' című (ötödik) branche volt, de ismerte a német költő a mondakör egyéb branchéit is, bár a francia művek egyikét sem követi pontosan.²

Az éposz kilencz énekből áll és elég egyszerű cselekvényt tartalmaz. Vilmos megszöktette a pogány admirálnak, Terramernek, szép leányát Arabellát, Tybald herczegnek feleséget. Örömmel követte a szép nő a jeles hőst, s örömmel tér át a keresztyén hitre. A keresztségen Kyburg nevet nyer. Arabella atyja és férje iszonyú sereg élén törnek be Franciaországba, hogy Orange várát, Vilmos székhelyét elfoglalják és Arabellát vissza vigyék. Aliscans³

¹ Ha ugyan befejezte. A Rennewart eltünése a költemény végén annyira nem elégti ki az olvasót, hogy a legtöbb modern bíráló befejezetlennek tekinti a munkát.

² SAN MARTE, *Wolfram's Rittergedicht Wilh. v. Orange*, Quedlinburg 1871, és SALTZMANN, *Wolfram's Willehalm und seine franz. Quelle*, Pillau 1883.

³ Ez a csata színhelye, az eredetiben *l'Archant* vagy *Alischans*. Az első név az Arles melleti kiválóan termékeny 'ager argenteus', 'terre d'Argence', az utóbbi a 'Campus Elisæus vulgo Alis-Camp' nevezett híres sírmező, melyet Attila húnjai is borítottak s hová TURPIN szerint a roncevali ütközetben elesett frank hősokeket is temették. A két síkot a Rhone választja el egymástól, miről azonban sem a chansons sem WOLFRAM nem tudnak. WOLFRAM akár tévedésből akár szándékosan úgy értelmezi a fölváltva előforduló két nevet, hogy, szerinte, Larkant folyó halad végig Alischans síkján. WOLFRAM említi, hogy a mező számos sarkophág-

síkján tűz össze a pogány sereg Vilmos vitézeivel és a keresztyének elveszítik a csatát. Vilmosnak sikerül Orangeba menekülnie, hol nejét derék vitézeire bízva; ő maga Lajoshoz, Franciaország királyához, sógorához siet, hogy tőle segítséget kérjen. Az udvarnál nem nagy örömmel fogadják, de végre czélt ér: Lajos sereget állít sógora segédmére.

Itt találja Vilmos az erős Rennewartot (Renouart), a királynak egyik konyhapeszérét, ki még pogány és páratlan erejével magára fordítja Vilmos figyelmét, a ki maga látja, hogy Rennewart egy apródot, ki vele tréfát akar űzni, egy oszlophoz dob, hogy rögtön szörnyet hal. Vilmosnak megtetszik a vad legény, „pogányúl” szólítja meg, megnyeri a hatalmas ember bizalmát és magával viszi Orangeba. Rennewart fegyverül egy óriási rudat hoz elő és örömmel követi új urát, kihez titkos vonzalom érzése kapcsolja. Neje ünnepélyesen fogadja Vilmost és a francia sereget Orangeban, mire a hős nagyszerű előkészületeket tesz a döntő ütközetre. Rennewart Orangeban is számos jelét adja óriási erejének, Kyburg pedig épp oly mély vonzalmat érez irányában, mint férje, míg végre kiderül, hogy az ifjú óriás a Kyburg testvéröccse, ki regényes kalandok útján a francia király szolgálatába került volt. Most a pogányok is készülnek a csatára; midőn a francia sereg ez előkészületeket a vár fokáról végignézi, számosan megijednek és haza akarnak szökni. De az egy Rennewart visszakergeti őket. Végre megindul az ütközet, melynek egyes részleteit a költő terjedelmésen, sokszor megnyerő, egészséges humorral rajzolja. A hosszas és elkeseredett harcz a keresztyének fényes győ-

gal volt borítva, — a chansons erről nem tudnak, de a tény maga még századunk második évtizedében is tény volt.

zelmével végződik, de Vilmos örömpoharába egy keserű ürömsöpp esik: az erős Rennewart eltűnt.

Wolfram a cselekvény menetében elég híven követi forrását, de az elbeszélés módjában és stíljében nem köti magát a francia chansonhoz. Általában szélesebb, mint forrása; csataképei terjedelmesebbek és élénkebb színűek, dialogjai számosabbak és lélektani irányúak. Arabella ifjúkori történetét és megszöktetését egészen másképp meséli, mint a főnmaradt dalok; de hogy e részben is francia forrásokon, bár eddig napfényre még nem kerültek alapszik, sejteti Ulrich von dem Türlin, a ki „Wilhelm von Oranse” cz. költeményében a Wolframéval rokon hagyományon alapszik.* Főeltérése forrásától vallási meggyőződésének ellentétjén alapszik. A francia dalok a vallásos fanatizmus termékei, Wolfram a vallási türelem apostola. A keresztyéneket és pogányokat itt is, mint a „Parzivalban”, a rokonság bilincsei kapcsolják egymáshoz; a pogányok a keresztyének ellenségei, de jeles vitézek, derék emberek. Arabella már mint a keresztyén Vilmos keresztyén neje dicséri első férjét, a pogány Tybaldot, „kiben semmi hiba nincsen”. Kyburg általában a költő eszméinek tolmácsa. E „szent nő” tagadja, hogy a pogányok mind el volnának kárhozva; hiszen Ádám és Noe, a három királyok is pogányok voltak; Kyburg föl-szólítja vitézeit, hogy kíméljék meg a pogányokban az Isten teremtséit; hiszen bűn, e szegényeket, kik soha sem hal-lottak a Megváltó tanairól, lemészárolni, mint az okatlan állatokat, és Vilmos a csata után Terramernek megküldi az elesett pogány fejedelmeket, hogy hitők szerint eltemethesse

* Más fölfogás szerint Arabella ifjúkori története WOLFRAM önálló alkotása, melyet ULRICH von dem TÜRLIN önkényesen ki-bővített.

őket. Wolframnál a pogányok is nemesek és jó érzésekre képesek, ők is finom műveltségű lovagok, kik a nőket tisztelik és barátjaikért föláldozzák magokat. Főleg jellemző a következő két vonás: Az eredetiben Tybald és Arabella fia sértő szavakkal illeti Vilmost, a ki viszont kijelenti, hogy a pogányok kutyák, és a ki egy pogányt agyonüt, egy ördögöt semmisített meg. Wolframnál nem felel Vilmos a heves ifjú szavaira egy szót sem, hanem távozik és kerüli az összeütést mostoha fiával. A második: az eredetiben Terramer iszonyú szenvedélyvel és gyűlölettel tör leánya országába; Wolframnál kijelenti, hogy vérét örömmel ontaná szeretett Arabellájáért, de kénytelen őt karddal megtámadni, mert a khalifa és a pogány papok így parancsolták. Wolfram mindenütt eltávolítja vagy legalább enyhíti a keresztyének és pogányok közti erkölcsi ellentétet, sőt még műveltségben és világnézetben is lehetőleg közel hozza őket egymáshoz. A hűbérrendszer a pogányoknál is az állam és társadalom alapja, a lovagi szellem őket is áthatja. E lovagi szellemet minden megszorítás nélkül vitte be Wolfram a VII. századi történetbe, hisz a keresztyén vitézek még a kereszttel is jelölik magokat, mint a keresztes hadak harczosai. Az eredetiben nagy szerepet játszik Sz. Mária kultusza, Wolframnál csak az Isten és Krisztus szerepelnek. Más pontban is jellemző a költő magas fölfogása: Arabella vétkezett atyja, férje és gyermekei ellen, midőn őket elhagyta és a keresztyén hőst követte; ezt Wolfram ismételve hangsúlyozza; e bűnét nem teszi jóvá egyedül a keresztség, hanem veszedelme és szenvedései is. Kyburgnak nemcsak az új urát ért számos csapások, nemcsak saját félelme és sanyarú helyzete okoznak fájdalmat, hanem övéinek szenvedései is, kiket még mindig szeret. Wolframnál Vilmos nemcsak a pogányok *ellen*, hanem szeretett nejének földi és mennyei boldogsága *érdekében* is

folytatja az elkeseredett harczot, és e fölfogás mélyebb jelentőségüvé, mélyebb érdeküvé teszi a hadi eseményeket.

Egészen más a Rennewart alakja is az eredetiben és Wolframnál: amott az óriási legény csak piszkos, durva, faragatlan kamasz, ki iszonyúan fal és nem kevésbé iszonyúan iszik, s kit mindenki kigúnyol és otrombán megtréfál; a német költőnél Rennewart, köszörületlen gyémánt, tiszta és nemes lélek, de még faragatlan és túlságosan 'természetes'. Az eredetiben Rennewart a legsértőbb és legaljasabb szitkokkal illeti nővérét Kyburgot; Wolfram e részleteket mind mellőzte. Ez ifjú óriás és Lajos király leánya, Alyze, közt gyöngéd szerelem fejlődik, melyet azonban a német költő, Rennewarttal együtt, váratlanul elejt. Rennewart és nemes, szent nővére nemcsak a költemény legsikerültebb alakjai, még pedig Wolframnak önállóan jellemzett alakjai, hanem az egész középkori költészet legkiválóbb alkotásai közül valók. A lovagi szerelem nem szerepel e műben, de a férj és nő mély érzésen alapuló szeretete, a mint bátorítják és vigasztalják egymást, a mint együtt sírnak és örülnek, a mint egymásért aggódnak és imádkoznak, — a költészetnek e nem éppen legkedveltebb tárgya Wolfram Vilmos-époszában gyönyörűen van földolgozva. A 'Willehalm' tanulságosan mutatja, hogy a XIII. század jelesebb költői hogyan alakították át a régibb tárgyakat, a kor művelődési viszonyaihoz és világnézetéhez képest, és főleg, hogy Wolfram hogyan nyomta reá erős költői és emberi egyediségének bélyegét az idegen alkotásokra, melyeket forrásokul használt.

A 'Willehalm' * Wolframnak méltó alkotása, és a maga

* Körülbelül egy századdal WOLFRAM után dolgozta föl egy alsórajnai költő a Vilmos-mondát, de nem nagy tehetséggel és mű-

részéről is nevelte a nagy költő hírét és tekintélyét. Mégis már a középkorban is kifogásolták a stíl és előadás által is jeles költeményen, hogy nem teljes: némelyek nem helyeselték, hogy a költő in medias res vezeti olvasóit, holott a középkor megszokta, hogy a hősnek szüléivel és ifjúkori történetével is megismerkedjék; másoknak a befejezés nem tetszett, mert Wolfram nem meséli el hősének életét egészen haláláig. Wolfram, tudjuk, tudatosan járt el ezen művében máskép, mint pl. a ‚Parzivalban‘; célja és föladata volt, mint maga is mondja, Vilmos küzdelmeit hiteért, nejeért és hazájaért rajzolni; a mi e cselekvény keretébe nem tartozik, azt mellőzte. Nem kell hangsúlyoznunk, hogy eljárása mindenképen helyes. A középkor fölfogása e tekintetben más volt, és e fölfogás értelmében akadt, is a ‚Willehalmnak‘ két folytatója: Ulrich von dem Türlin 1261 és 1275 közt megírta a Wolfram époszának elejét *Wilhelm von Oranse*¹ czímmel, Arabella ifjúkori történetét, de nem fejezte be szellemtelen, dagályos nyelven írott verselményét; — Ulrich von Türrheim pedig, egy thurgau-i lovag, ki 1233 és 1266 közt szerepel oklevelekben, megírta 1250 körül az *Erös Rennewart*² cz. gyenge művében a ‚Willehalm‘ folytatását és befejezését. Ez utóbbi munka értékére következtethetni már abból is, hogy szerzője nemcsak Wolfram époszát, hanem Gottfried ‚Tristanját‘ is befejezte; az ő költői tehetsége s æsthetikai meggyőződése megfért a legellentetesebb stílú és

vészettel. Munkájából csak töredékek maradtak fön; kiadta K. ROTH, *Die Schlacht von Alischanz, Kitzinger Bruchstücke*. Paderborn 1874.

¹ Kiadta CASPARSON, Kassel 1781. — V. ö. SUCHIER, *Über die Quelle U. von dem Türlin*, Paderborn 1873.

² Eddig csak töredékek adattak ki: K. ROTH, *U. v. Turheim's Rennewart*, Regensburg 1856., és Haupt meg Pfeiffer folyóirataiban.

világnézetű költők műveivel. Türrheimi Ulrich önálló műve, *Clies* cz. Artus regénye, melyet Emsi Rudolf dicsérőleg említ, elveszett; valószínűen Chrestien de Troyes *Cliges*-ének (I. fönt 379. l.) volt, nem tudni milyen, de alkalmasint nem igen értékes földolgozása.

Wolfram a német középkor leghíresebb, legbámúltabb költője, kit a kortársak és még inkább az utódok bölcsesség tekintetében a biblia mellé helyeztek. A költő maga mondai alakká lett, kit a hagyomány a 'wartburgi dalnokversenyről' szóló költeményben szerepeltet és saját költői alkotásával, Klingsor dalnokkal, mint a keresztyén bölcsesség legyőzhetetlen képviselőjét állít szembe. A mesterdalnokok is művészetök egyik megalapítóját tisztelték Wolframban. Még a késő Frauenlob is utánozza az eschenbachi lovagot, bár nem titkolja, hogy önmagát nagyobb költőnek tartja. Sajátságos, hogy Wolfram tekintélyét a legnagyobb mértékben növelte az ú. n. *Ifjabb Titurel*,¹ melyet szerzője, Albrecht, kit régebben tévesen Albrecht von Scharfenbergnek neveztek,² a Wolfram-féle 'Titurel' átdolgozása és befejezése gyanánt hirdetett. E munka 1270 körül keletkezett, eddig még teljesen ki nem derített források alapján; de nagyobb részében, úgy látszik, csak a Wolfram adatainak és czélzásainak önkényes kibővítéseiből áll.³ A költő Szigorú Lajos bajor

¹ Már a Parzivalnak 1477-iki kiadásában jelent meg nyomtatásban. Újabban kiadta K. A. HAHN, Quedlinburg 1842.

² E nézetet megczáfolta SPILLER, *Zeitschrift* XXVII, 158. ALBRECHT VON SCHARFENBERG írt két költeményt: 'Merlin' és 'Seifrid de Ardemont'; de ezeket csak Fütterer Ulrik késői kivonataiból ismerjük.

³ De ismert a szerző más, francia műveket is. Németországban ALBRECHT az első, ki a grált az úrvacsora táljával azonosnak mondja.

hercegnek ajánlotta művét, kinek fia Bajor Lajos császár utóbb egy gráltemplomot és a grállovagoknak egy szövetségét alapította. A költemény a kalandoknak, párbajoknak, lovagi játékoknak chaotikus keveréke, melyet a Wolfram stíljének és modorának hivatatlan utánzása még élvezhetetlenebbé tesz. Wolfram Titurel-töredékeit Albrecht teljesen beledolgozta művébe, melyben Schionatulander és Sigunetörténetét kerek egészszé alakította át. Éppen nem emeli a költemény értékét a szerzőnek sokoldalú tudományossága, melylyel minden lépten nyomon elárasztja az olvasót. Idézi Homéroszt és Aristotelest, Hippokratest és Avicennát, tud mindenről, a mi tárgyához tartozik, és belevon művébe oly dolgokat is, melyek semmikép sem tartozhatnak bele. A nagy költemény leghíresebb részlete a gráltemplom fényes rajza, mely a szerző eleven képzeletének kitünő bizonyítéka.¹ Itt-ott félreérti Wolframot, másutt önkényesen módosítja a hagyományt. Albrecht beszéli, hogy a grál-királyok nemzetsége Trójából származik, hogy a grál vára Spanyolországban fekszik, hogy a grál végül Indiába került. Ez utóbbi vonással kapcsolatban közli, szintén Wolframra tovább építve, a presbyter Johannes levelét, mely a középkorban oly híres volt és egész mondakör megalkotására szolgáltatott alkalmat.

A legújabb kutatások² kimutatták, hogy a János papról szóló monda kiinduló pontja az a véres győzelem, melyet Yelintase, a karakhatai birodalomnak khinai megalapítója és első khanja, 1141. szeptember 9. nyert a perzsák fölött. Freisingi Otto már 1144-ben, tehát alig három évvel e tör-

¹ FR. ZARNCKE, *Der Graltempel*, Leipzig 1876. — E templom alaprajza emlékeztet a trieri Boldogasszony-templomra.

² FR. ZARNCKE, *Der Priester Johannes*, Leipzig 1870. és 1876, két értekezés. *Közlöny* X.

téneti esemény után, hallja Rómában, hogy nem rég egy bizonyos Johannes király és pap, ki Ázsia keleti részében lakik és népével együtt nestorianus hittű,¹ megtámadta és három napig tartó ütközetben legyőzte a perzsákat és médek. E Johannes, ki kétségtelenül Yelintasével azonos, a jeruzsálemi keresztyéneknek is segítségökre akart sietni, de nem tudott a Tigrisen átmenni, mert e folyó több éven keresztül nem fagyott be. Meglehet, hogy keresztyén volt; de valóbbszínű, hogy a jeruzsálemi keresztyének csak azért gondolták hitsorsosuknak, mert a mohamedánokat leverte. Iszonyú hatalmasnak nézték, ki páratlan kincsek birtokában van. Nagyon elősegítette a monda fejlődését, hogy ez időben a Sándor-monda igen népszerű volt a nyugati népeknél, s így nem föltűnő, hogy a perzsák és médek első és utolsó meghódítójának alakjai mind jobban összeolvadtak: a hagyomány a Sándor-monda számos momentumát átvitte a presbyter Johannesre. A mondának oklevele, hogy úgy mondjuk, a XII. század közepén forgalomba jutott,² Johannesnek tulajdonított, de természetesen koholt levél, mely az európai fejedelmek udvarait bejárta. Számos változatban, mindenféle toldásokkal maradt fenn e levél, melyet Európa minden nyelvére lefordítottak. Érdekes egy XIV. századbeli német verses átdolgozás, melynek szerzője, Oswald deák, Magyarországon is járt, és főleg Valkai Andrásnak 1573-ban írt magyar költeménye, mely szintén e levelen alapszik. — De térjünk vissza Albrecht 'Titurel'-jéhez.

A kor a Wolfram költeményének tekintette az 'Ifjabb

¹ Nestorius, a ki 428—431 konstantinápolyi patriarkha volt és 440 körül a száműzetésben meghalt, tagadta, hogy Mária 'Isten anyja'.

² Alberik krónikás említi először 1165-ben. A levélen kézzelfoghatóan fölismerhető az 'Ezeregy éj' regéinek hatása.

Titurelt', a mi nemcsak e munka gyenge költői értékénél fogva föltünő, hanem még megfoghatatlanabbá válik, ha meggondoljuk, hogy a Wolfram magasztos türelmessége helyett e műben vad fanatizmust és szenvedélyes türelmetlenséget találunk. Albrecht szerint az emberiség színe java a papok, azután következnek a tudósok, ezek után a főnemesség és csak végül a lovagok. Az egyháznak nincsen a középkori német költők közt lelkesebb híve és elszántabb védője, mint Albrecht, kinek alakjai inkább szerzeteseknek és apáczáknak illenek be, mint lovagoknak és udvari hölgyeknek. Megfoghatatlan, hogy a kortársak hogyan tekinthették e zavaros, ízléstelen, türelmetlen és köznapi szellemű művet Wolfram munkájának, a ki nagy époszaiban éppen az ellenkező tulajdonok páratlan birtokosának tűnik föl. De imponált a kornak s még inkább az ifjabb nemzedékeknek Albrecht czikornyás stílje, melyet művészinak vettek, zavaros tudománya, melyet mélységnek néztek, fanatikus keresztvérsége, melyet benső vallásosságnak tekintettek.

Jóval élvezetesebb egy másik munka, mely szintén Wolfram-ból indul ki, a *Lohengrin* * cz. költemény, melyet egy ismeretlen szerző nem sokkal 1290 előtt írt. Wolfram maga is érintette „Parzivalja” végén Loherangrin (t. i. Garin le Loherain) történetét, és tanítványa, éppen e tényből indulva ki, saját művét teljesen az eschenbachi lovaggal mesélteti el. A költemény két részből áll, melyek eredetileg nehezen tartoztak együvé: az első tartalmazza Wolfram költői versenyét Klingsorral, melyre a „wartburgi dalnokversenynél”

* Kiadta H. RÜCKERT, 1858. Egy későbbi „Lorengel” című átdolgozását közzétette E. STEINMEYER, *Zeitschrift* XV. — Németre fordította H. A. JUNGHANS, Leipzig 1878. — E. ELSTER, *Beiträge zur Kritik des Lohengrin*, Halle 1884.

még visszatérünk, de nem juttatja e versenyt befejezett eredményre; a másik Lohengrin története, melyet a szerző Wolframmal meséltet el. A cselekvény lényeges momentumai megvannak már Wolfram „Parzivaljában”: Loherangrint egy hattyútól vont sajka Brabantba hozza, hol Elza hercegnő férjévé lesz. Nejének és összes környezetének esküvel kell fogadniok, hogy soha nem kérdik származását; midőn neje ez esküt megszegi, megjelen a hattyú és vissza viszi a hőst a grál várába. A monda igen híres volt; az „Ifjabb Titurel” is tud róla és Würzburgi Konrád „Der Schwanritter” cz. költői elbeszélésében terjedelmesen meséli, de nem nevezi meg a hőst és nem hozza őt kapcsolatba a grállal. A népdal is fölkarolta a hattyús lovag regényes történetét. A „Lohengrin” szerzője összekapcsolja és kibővíti ez adatokat. Lohengrin I. Henrik császár színe előtt kénytelen Telramund Frigyessel párbajt vívni Brabanti Elza kezéért és birtokáért, mire a császár magyarországi hadjárataiban * és a saracénok ellen vívott harcokban részt vesz. Nejének boldogtalan kérdése folytán a grál várába tér vissza. A költő talán polgári származású volt; annyi bizonyos, hogy lovagi szellem nem lengi át művét, és hogy a lovagi világot se nem ismeri, se nem szereti. Költői tehetsége is nagyon közepeszerű; nem tudja az anyagot egységes cselekvénynyé kikerekíteni, egészen idegen dolgokat kever bele a mesébe, hosszadalmas leírásaival pedig — főleg se hossza se vége a saracénok ellen vívott csata rajzának — kemény próbára teszi a modern olvasó türelmét. A munkának csak néhány részlete, pl. Lohengrin bucsúja nejétől, sikerültebb; mint

* Ezeknek rajzában Eike von Repgau krónikája a költő forrása. A költeménynek egy toldaléka egészen II. Henrik koráig folytatja a német történelem áttekintését.

korkép mindenesetre érdekes ; a szerzőnek nemzeti érzülete elismerést érdemel. A monda mythikus jelentőségéről¹ nincs már a középkori költőknek tudomásuk.

Wolfram iskolájához tartoznak még első sorban Reinbot vom Turn, Hadamar von Laber és Berthold von Holle.

Reinbot vom Turn bajor ember, a ki Otto bajor herczegnek (+ 1253) és nejének fölszólítására, valószínűen egy francia forrás alapján és mindenesetre Wolfram mintájára, írta *Szent György* tetteiről szóló költeményét.² Hőse, Georis, a ki nagyon kitüntette magát a pogányok elleni háborúkban, éppen akkor kerül Dacian udvarába, midőn ez a bálványok imádságát megújítja és a keresztyének kínzását elrendeli. Dacian meg akarja téríteni Georist; de sikertelen minden fáradozása: „könnyebben vezethetné a chientót a Jettenhegyre”. Erre Dacian elfogatja és tömlöczbe vetteti az ifjút, kit azonban Krisztus oly lelkesedéssel tölt el, hogy minden kínzást nyugodtan eltűr. Végre Dacian megnégyleteti, de a cherubim és Mihály arkangyal újból föllevenítik, hogy szebb lesz, mint valaha volt. Erre számos csodát mivel, melyekkel Daciant annyira földühíti, hogy ez lefejezteti Georist. Most végre elviszi Mihály arkangyal a vértanú lelkét a mennyek országába. — A költemény nem szűkölködik egyes szépségekben; főleg sikerültek az elbeszélésbe szőtt imádságok és az olvasóhoz intézett intések. De baj, hogy a költő ízlése nem fejlettebb; akkor nem mesélte és rajzolta volna a hősnék kínzását oly undorító részletességgel, és nem találná kedvét képtelen túlzásokban. Reinbot különben kellemesen

¹ P. CASSEL, *Der Schwan in Sage und Leben*, Berlin 1861, és GRIMM, *D. Mythologie*, 306⁴.

² Kiadta F. H. v. d. HAGEN, *Gedichte des Mittelalters* I. — A mondáról l. *Germania* IX, 471.

tud mesélni és elbeszélése még sikerültebb volna, ha nem utánozná a 'Titurel' titokzatos homályosságát s ha egy kis bepillantást engedne személyeinek belsejébe.

Hadamar von Laber is bajor ember; Bajor Lajos császárnak volt híve. A család vára a fekete Laber partján, magas sziklán állt, a felső Pfalzban; a költő maga már egy 1317-iki oklevélben szerepel. Egyetlen költői művét, *Die Jagd* (A vadászat) 1340 körül írta.¹ Csak ezután kezdődik történeti szereplése a császár szolgálatában, kinek egészen haláláig (1360 körül) bizalmas vazallusa volt. Hadamar mintái Wolfram és Albrecht, az 'Ifjabb Titurel' szerzői voltak; műve ez utóbbinak versszakában van írva. Hadamar 'Vadászata', mely nagy tetszésben részesült és melyet sokan utánoltak,² allegorikus költemény: a vadász a költő, a vad a szeretett nő; kutyái: szíve, mely őt a vad helyes nyomára vezeti, a hűség, állhatatosság, kegy, törekvés stb. A 'Vadászat' a lovagi, főleg a lovagi szerelmi életnek teljes képe; ennek rajzába a költő gyakran sző panaszokat, reflexiókat és tanokat, melyek nagyrészt találó igazságokat és pedig igen szép alakban tartalmazznak. Éppen e subjectív részletek a költemény legszebb szakaszai, igazi költőnek főleg itt bizonyul Hadamar, mert az allegoria maga se nem elég világos, se nagyon találó. Kedvezően hat a modern olvasóra is a szerző férfias gondolkodása, a nők iránt érzett igaz tisztelete és a természet költői fölfogása. A munka a XIV. és XV. század számos allegóriái közt a legjobb; a kortársak igen nagyra becsülték és számtalanszor utánolták. Később egyéb

¹ Kiadták J. A. SCHMELLER, Stuttgart 1850, és K. STEJKAL, Wien 1880.

² Lásd pl. a STEJSKAL által (*Zeitschrift* XXIV.) kiadott költeményt.

allegorikus költeményeket is Hadamarnak tulajdonított a hagyomány.

Figyelemre méltó költői tehetség Berthold von Holle * is, a ki Hildesheim vidékéről származott, és 1251 és 1270 közt oklevelekben szerepel. Nem kiváló költői tehetség és nem is ismeri a korabeli irodalomnak fontosabb termékeit. Wolfram az egyedüli költő, kire hivatkozik és a kinek hatása alatt írja műveit, melyeknek tárgyait a szóhagyományból meríti. Két teljes és egy töredékes epikai költeménye maradt reánk; mind a háromban a régi jó lovagi világ szépségét rajzolja, melyet egyszersmind a hanyatló kornak utánzásra méltó példányul állít oda. Első műve a *Demantin*, a költő leggyengébb elbeszélése, mely Demantin lovagnak hosszas és bonyodalmas kalandjait tartalmazza, melyek azzal végződnek, hogy a hős nőül nyeri Sirgamot-ot, miután ennek atyját, a görög királyt, és vőlegényét, Antiochia fejedelmét, barátjainak segítségével legyőzte. Második költeményében Dassir magyar (!) király fiának, Gayolnak történetét tárgyalja Berthold. E Gayol idegen földön Krane (azaz: daru, ma „Kranich“) lovagnak nevezi magát. Innen a költemény címe: *Krane*. E műve tárgyát az ifjú János braunschweigi herczeg († 1277) mesélte a költőnek; írott forrása itt sem volt. Harmadik műve, *Darifant*, csak töredékekben maradt fenn. Darifant egy tündérhölgy kíséretében kalandokra indul és megküzd Offiart lovaggal, kit nagy nehezen legyőznie sikerül.

Berthold legérdekesebb és legértékesebb műve a *Krane*, már csak azért is, mert föltűnően emlékeztet a „Rudolf gróf“ cz. XII. századi szép költeményre. A „Krane“ tárgya két

* Műveit kiadta K. BARTSCH, Nürnberg 1858, külön a „Demantin“-t ugyanaz, Tübingen 1875.

félre oszlik: Krane tettei esküvőjeig, és kalandos harcrai esküvője után. Az ifjú Gayol titokban elhagyja országát, melyet Assundin marsallra bíz, és két társával, Osztrák Agorlinnal és Bajor Agorlottal, a császár udvarába megy, a kinek szolgálatába mind a hárman, de álnevek alatt — Krane, Valke, Star, azaz: daru, sólyom, seregély — szegődnek. A császár leánya, Acheloyde, szenvedélyesen megszereti Gayolt, a ki vonzalmát viszonzozza. Egy háború alkalmával elterjed Gayol halálának álhíre, mely Acheloydét majd megöli. Erre kijelenti a császár, hogy kész leányát Gayolhoz nőül adni, ha egy lovagi ünnepélyen jeles vitéznek bizonyul. Gayol e tornán nagyszerű tetteket végez és nőül nyeri Acheloyde kezét. Az esküvőn megjelen (talán a 'Wigalois' mintájára) Sekurie hajadon, a ki Gayolt segítségül hívja sógora ellen. A hős természetesen rögtön megfelel az üldözött hölgy kérésének és hosszas harczok után legyőzi ellenségeit. Sekurie Gayol barátjának, Agorlin-Valkének lesz neje.

E költemény azért igen érdekes, mert, mint említettem, nagyon emlékeztet a 'Rudolf grófra', melyet Berthold alkalmasint ismert. Gayol is mint Rudolf, egy idegen fejedelem udvarát keresi föl és itt nő fel. Mind a ketten megnyerik új urok leányának szerelmét. Mint Rudolf mellett bizalmas híve Bonifait, úgy áll Gayol mellett Assundin. Acheloydénak van egy bizalmas barátnője, Achut, a Rudolf kedvese mellett is szerepel hű bizalmasa Beatrice. Assundin Magyarországra kíséri Acheloydét, mint Bonifait Konstantinápolyba Rudolf mátkáját. De e feltűnő hasonlatosság daczára Berthold egészen önálló; önálló ő a szóhagyományyal szemben is. Találékony, gazdag képzelettel megáldott költő, kit mindig határozott tendentia: a régi fényes lovagi világnak új életre ébresztése, lelkesít.

Berthold példája után mások is dolgoztak föl csekély

történeti vagy mondai alaphoz kapcsolt költött lovagi történeteket epikai költeményekben; de a későbbiek csak kisebb részben Wolfram tanítványai, a legtöbbre már Gottfried is volt befolyással. Ide tartozik Ulrich von Eschenbach, bajor lovag, Wolframnak talán rokona, de mindenesetre hű követője, ki II. Frigyes salzburgi érsek (1270—1284) és II. Venczel cseh király (+ 1305) udvaránál élt. Ottokart és fiát, II. Venczelt, sokat dicsőíti költeményeiben. Két műve maradt reánk: *Sándor-dala*¹ tizenegy könyvben, melyet Gualterus de Castellione latin költeménye² alapján 1284 körül írt, de rengeteg epizódok fölvétele, minden adandó alkalommal beleszótt tudományos kitérések és számos allegoriák által roppant terjedelmessé (vagy 30.000 vers!) és sokszor felette untatóvá tett; — és az 1290. után befejezett *Wilhelm von Venden*,³ melyben Ulrik, eddig föl nem kutatott forrás alapján, talán Chrestiennek, Guillaume d'Angleterre cz. művének fölhasználásával, közel 9000 versben meséli, hogy hőse egyszer véletlenül zárandokoktól hallja Krisztus nevét, mire nejét elhagyja, hogy Krisztust fölkeresse; számos kaland után visszatér országába és kikeresztelkedik nejével együtt. Ulrich költői tehetsége csekély, még csekélyebb az ízlése. Főtörekvése: lehető sok anyagot halmozni föl, a mivel természetesen elbeszéléseinek művészi egységét eleve tönkre teszi. Leírásai sablonszerűek, verselése nehézkes. Az ókor világról leghalványabb sejtelme sincsen.

Ulrich azt hiszi, hogy történetet beszél el, pedig költe-

¹ Kiadta W. MÜLDENER, Leipzig 1863.

² Még nincs kiadva. V. ö. W. TOISCHER, *Über die Alexandreis Ulrichs v. E.* Wien 1881.

³ Kiadta W. TOISCHER, Prag 1876.

ményei telvék a legregényesebb és legvalótlanabbszínű kalandokkal. Közelebb állnak a történethez a következő költemények, melyeket elég lesz felsorolnom: *Der Wirtemberger* vagy *Des Wirtemberk puch*, a XIV. század elejéről, egy ismeretlen szerzőnek műve; ¹ — *Der Ritter von Stauffenberg* a XIV. századból, ² kinek története a mythikus tündérországba vezet és már korán sokat olvasott népkönyvvé lett; — *Wilhelm von Oesterreich*, würzburgi Jánosnak 1314 körül írt költeménye, melyben költészet és monda tarkán összekevervék. Osztrák Lipót herczeg Ephezusba zárandokol, hogy Szent Jánostól gyermeket könyörögjön. A szent meghallgatja imáját; fia lesz, Vilmos, ki utóbb a zyzjai királynak, Agrantnak, vele egy időben született leányát, Agliét, nőül veszi, mire Agrant maga is a keresztyén hitre tér. Ez elbeszélés is korán (1481) lett népkönyvvé; — *Heinrich der Löwe* a XIV. századból. ³ Szerzője, Wissenhere Mihály, egy régibb műre hivatkozik, mely elveszett. Nagyon emlékeztet Ernő herczegre. A braunschweigi herczeg, Oroszlán Henrik, a keletre megy. Útközben a tengeren csodás kalandjai vannak, részben ugyanazok, melyeket a régi hagyomány Ernőről mesél. Otthon holt híre támad, mire neje újra férjhez akar menni; de Henriket egy szellem egy éjszakán haza hozza, hol neje örömmel fogadja. A hősnek nevét onnan magyarázza a költő, hogy Henrik megvédett egy oroszánt egy kigyó ellenében, mire a hálás állat hű kísérője és segítője lett. Midőn Henrik meghal, az oroszán sírján éhen hal. Híres népkönyvvé lett, tárgyát népdá-

¹ Kiadta A. v. KELLER, 1845. — V. ö. UHLAND, *Schriften* I, 504. Tartalmát elmeséli a GRIMM testvérek, *Deutsche Sagen* II, 262.

² Kiadta CH. M. ENGELHARDT, 1823. — GRIMM, *Des Sagen* II, 249.

³ Kiadta H. F. MASSMANN, *Denkmäler*, 1828, I. 122.

lokban is találjuk földolgozva; * — *Friedrich von Schwaben*, egy ismeretlen, talán még XIII. századi tehetséges költő műve, ki Wolfram és Hartmann munkáit és a német hősmondát jól ismeri. Frigyes megszabadít egy szarvasba átvárársolt hölgyet, kinek segítségével Angelburg királyleányt megnyeri. Három fürdőző galambnak elveszi fátylaikat, mire ezek azt a hölgyet ígérik neki feleségül, a kit nőül kíván. A galambok természetesen hattyús szüzek, a melyeknek a Wieland-mondában szerepelnek, és jellemző, hogy Frigyes Wieland álnév alatt kalandoz.

Hogy Wolfram emléke mily eleven volt még ezen időben is, bizonyítja, a közvetett hatáson kívül, melyet tehetségekre és tehetségtelenekre gyakorolt, egy ismeretlen közép-német költőnek óriási verselménye a *Trójai háborúról*, mely nem egyéb, mint túlzott és valótlanszínű kalandok élvezhetetlen keveréke, s melyet a szerző mégis Wolfram műve gyanánt közöl. (És 1336-ban összeállott két 'költő': Wisse Kolos és Colin Fülöp (ez utóbbi ötvösmester volt Strassburgban) és írtak egy új 'Parzivalt'. Pine Samson zsidó volt tolmácsuk, Rapoldstein Ulrik térítette meg a költséget. Alapúl a Wolfram époszát vették, de bővítették és kiszélesítették az eredetit, mintha minden versért egy aranyat kaptak volna; sőt, hogy munkájokat még terjedelmesebbé tehessék, 'Maneschier könyvét', t. i. Chrestien művének Manessier által eszközölt folytatását is kizsákmányolták. Wolfram befolyását föl fogjuk ismerni még a XIII. és XIV. századbeli tanító és legenda-költészet terén; sőt még a XV. század végén is akad Wolframnak tanítványa és utánzója, Fuetrer Ulrik, kiről az utolsó fejezetben szólunk. Csak a

* Rokon vele a *Reinfried von Braunschweig*, mely csak töredékesen (de több mint 27,000 vers!) maradt fenn.

reformatió, mely új nyelvet, és a renaissance, mely új izlést teremtett, sülyesztette az eschenbachi lovagot is feledésbe. A múlt században az öreg Bodmer volt az első, ki nemzetének figyelmét e régi nagy költőjére fordította; de törekvései nem vezettek sikerre, — természetesen, Bodmer 1753-ban a „Parzivalt” és 1774-ben a „Willehalmot” modernizálta, mind a kettőt hexameterekben! Ily módon sehogy sem nyerhetett az újkor helyes képet a középkori lovagi költészetnek e mély gondolkozású, eszmékben gazdag, szabad világnézete által is kitünő mesteréről. Igazán csak LACHMANN KÁROLY támasztotta föl Wolframot halottaiból, midőn műveit 1833-ban mintaszerűen kiadta s utóbb is beható tanulmányok tárgyává tette. Wolfram ezóta a német philologiai kutatásoknak és a német művelt közönség érdekének egyik kedvelt, nagyra becsült alakja.

4. Gottfried von Strassburg. Tristan-monda.

Hartmann tanítványa, mint Wolfram, Gottfried von Strassburg is, ki azonban, a közös mester és minta ellenére, stíl és előadás, világnézet és életbölcseiség tekintetében Wolframnak határozott, éles ellentétjévé, ellenfelévé lett. Gottfried kiváló ember és nagy művész, — hogyan fejlődött ilyenekké? Sajnos, mint a legtöbb középkori költőnél, úgy nála is csak merész föltevésekkel felelhetnénk e kérdésre, mert a költő életéről jóformán semmit sem tudunk. Gottfriednek se származása, se állása, se személyisége nem állapítható meg biztosan; hiszen még nevét sem találjuk fölemlítve sem Tristan-époszában magában, sem valamely régi kéziratban; ha a nagy költemény folytatói és befejezői nem neveznék meg a töredéknek maradt remekmű szerzőjét, nevérol sem ismernők az epika egyik legkiválóbb mesterét.

Nevét tudjuk, — de egyebet igen, igen keveset; pedig kevés író egyénisége kelti föl annyira az olvasó és kutató érdekét, mint épen a Gottfriedé, ki azért régtől fogva egyik kedvelt témája az életrajzi kísérleteknek és lélektani okoskodásoknak. Mind e törekvéseknek biztos tudományos eredménye az, hogy Gottfried remek munkáját 1210 körül írta, és hogy más műve, ha ugyan írt ilyet, nem maradt az utókorra, mert az a szép *Mária-hymnus*,¹ melyet sokáig neki tulajdonítottak és melyre némelyek vérmes képzelettel egész életrajzi regényt mertek alapítani,² bizonyosan nem Gottfried műve. Ez az összes biztos életrajzi anyag, a többi mind hypothesis. Strassburgból származott-e vagy csak később telepedett le e nagy hírű rajnai városban; lovag volt-e vagy polgári származású;³ csakugyan jegyzője volt-e a strassburgi városi tanácsnak, mint sokáig hitték,⁴ vagy csak tévedésen alapszik-e ez adat, mint újabban állítják⁵ stb. stb., mind e kérdések teljességgel el nem dönthetők. Csak annyi bizonyos még, hogy tudós nevelésben részesült, hogy jól tudott francziául és latinul, és behatóan ismerte az antik mythológiát. Egyetlen műve maradt reánk, Tristan-éposza, és ez a műve is töredék.⁶

¹ *Lobgesang auf Maria und Christus*, kiadta M. HAUPT, 'Zeitschrift'-jében III.

² J. M. WATTERICH, *Gottfr. v. Str., Ein Sänger der Gottesminne*, Leipzig 1858. Alaposan megezáfolta FR. PFEIFFER, *Freie Forschung*, Wien 1867, 111—148. l.

³ Ez utóbbira következtethetni abból, hogy összes kortársai mesternek, nem úrnak nevezik.

⁴ HERM. KURZ, *Zum Leben Gottfrieds v. Str.*, Germania XV.

⁵ C. SCHMIDT, *Ist Gottfried Strassburger Stadtschreiber gewesen?* Strassburg 1876.

⁶ Legjobb kiadása: R. BECHSTEIN, Leipzig 1869, 1873², két kötet. — Legjobb fordítói K. SIMROCK (egészen hű), Leipzig 1855,

De ha valóságos tudás volna is, a mit némelyek irigylésre méltó vérmességgel eddig annak tartottak, vajjon nyertünk-e valamit e tudással? Bizony vajmi keveset! Mert a legfontosabb dolgokra nézve nem nyújt fölvilágosítást. Gottfried hatalmas, nagy költő; mélyen és teljesen ismeri az emberi szívet és annak szenvedélyeit; műveltsége sokoldalú, humanistikusan alapon nyugvó; korának álhitében, korlátolt fölfogásában, vallásos és társadalmi előítéleteiben nem osztozik; valóságos modern magaslaton áll; életbölcseisége, világnézete hatalmasan kiemelkedik lovag kortársainak ködös phantasiái fölött; — honnan vette a költő e széles körű fölfogást, e magas álláspontot, e megragadó egyéniséget? E kérdésekre nem felelnek amaz életrajzi adatok. Gottfried nagy költőnek mutatkozik műve minden sorában; jellemzése plastikus; a szenvedélyek keletkezésének és fejlődésének rajza bámulatos mélységű és szépségű; compositiója (a mennyire erről a mű töredékes volta mellett ítélhetni) tudatos ízlésről tanúskodik; irálya átlátszó és könnyed, veresése kifogástalan, nyelve mintaszerű; — honnan vette a költő e ragyogó tulajdonokat, melyek őt minden kortársa fölé helyezik? E kérdésre sem felelnek az eddigi életrajzi hypothesisek. Pedig e kérdésekre annál inkább szeretnők a költő egyéniségében, jellemében, fejlődésében fölkeresni a válaszokat, mert műve egyéb tekintetekben sem nyújtja a szükséges fölvilágosítást. Más nagy költők életéből sem tudunk sokat, de sikerül némely jellemző fővonást műveikből merítenünk, és ezek alapján költői egyéniségöket megalkotnunk. Gottfriedra vonatkozólag műve is néma. A mit eddig róla mondtunk, igaz, mind munkájából van merítve;

1875²; HERM. KURZ (szabadabb), Stuttgart 1843, 1877³; W. HERTZ (egészen szabad), Stuttgart 1877.

de világnézetére, etikájára, életbölcseiségére nézve alig állíthatunk pontosat, biztosat, mert a gyönyörű mű nincsen befejezve, és így nem tudjuk, hogy Gottfried miképen szolgált igazságot, mint állítja helyre a hősei által merészen lábbal taposott társadalmi rendet és morált. Pedig ez épen a Tristan-mondánál volna főértékű, mivel itt a tárgy maga első pillantásra igen kétes erkölcsi értékben tűnik föl. Gottfried ellenei nem is késtek az erkölcstelenség, a léhaság, az atheismus vádjával, melylyel a XIII. századi epikust a leg-erélyesebben illették. Gottfriedra nézve nem indokolt e vád, mert műve befejezetlen; csak ha a munka teljesen megvolna, és ha Tristan és Isolde, kik az erkölcsi törvényt oly sokszor és oly mélyen megsértették, tetteikért nem bűnhödnének, csak akkor volna e vádnak legalább alapja; most csak elfogúlnak tekinthetni az oly ítéletet, mely a költőnek a szenvedélyek megragadó, színgazdag rajzát, az emberek indulatainak költői ecsetelését bűnül rója föl azért, mert ama szenvedélyek és ez indulatok oly tettekre vezetnek, melyek az erkölcsi törvénnyel ellenkeznek. Meg volna mentve az erkölcsösség, ha a költő kisebb tehetség volna? kibékíthetné a költő ügyetlensége vagy alsóbb rangú hivatottsága a megsértett morált? A középkor nem tekintette Tristant és Isoldét aljas jellemeknek, sem viszonyukat bűnösnek, épp oly kevésbé, mint az ókor Pyramus és Thisbeét vagy Hero és Leanderét, vagy az újabb kor Romeo és Juliáét. Hogy a kortársak fölfogása mennyire különbözött az ily dolgok fölfogásában a későbbi századoknak vagy akár még a jelenkornak véleményétől, legjobban mutatja az az egy, fölötte tanulságos adat, hogy Thomasin von Zerklære, a középkornak egyik legszigorúbb világnézetű tanító költője, a ki korának erkölceit mély etikával bírálja, ifjúsági olvasmányul ajánlja a „Tristant“. És midőn később megvál-

tozik a nép erkölcsi mértéke, nem Gottfried ellen fordul a gáncsoló kritika, hanem az elbeszélés főalakjai ellen.

Gottfried nem az első német költő, a ki Tristan történetét elbeszéli.* Már Veldekének egy kortársa, Eilhart von Oberge, írt Tristan-époszt. De Eilhart műve csak töredékekben jutott reánk, és, mint már érintettük, nem volt hatással korára. Azért legegyszerűbb, a monda keretét Gottfried műve alapján vázolnunk, és csak azután röviden összefoglalnunk, mit Eilhart munkájáról tudunk.

A Tristan-monda eredetileg kétségtelenül mythosz volt, melynek jelentőségét, értelmét illetőleg azonban eddigelé teljesen sötétben tapogatódzik a tudomány. Nagyon meg van nehezítve a mythosz értelmezése főleg az által, hogy Tristan történetének már legrégibb följegyzései is lovagoktól, illetőleg műköltőktől származnak, kik a mythoszt már nem értették, nem szerették, sőt kik bizonyára azon voltak, hogy az elbeszélésnek e nehezebben magyarázható, a kalandok világából egy egészen más világba utaló elemeit lehetőleg eltávolítsák. A lovagi költészet nivelláló, egyformásító volt; a mi a XII. és XIII. század légkörével ellenkezik, azt kiirtja vagy legalább telhetőleg kivetközteti eredeti jelleméből. Elég e tekintetben a Nibelung-monda német földolgozásaira utalnunk, melyekből bizonyára sohasem értenők meg a régi nibelung-mythoszt; mennyivel nehezebb e föladat megoldása oly elbeszélésnél, mely kezdettől fogva okoskodó, a régi iránt kegyelettel nem viseltető, a mondának sejtelmes és szent elemeit nem igen szívelő, legfőlebb

* HEINRICH GUSZTÁV, *A Tristan-monda Németországban*, négy czikk. „Budapesti Szemle” XII—XIV. kötet, 1876—77. — A mondanak csak újabbkori földolgozásait tárgyalja R. BECHSTEIN, *Tristan und Isolt in deutschen Dichtungen der Neuzeit*, Leipzig 1876.

csak ironizáló költők kezében volt! Pedig a Tristan-monda eredeti mythoszi jellegéről tanúskodik nem egy elem vagy motivum még a (némelyek szerint) „istentagadó” vagy legalább föltűnően fölvilágosodott Gottfried költeményében is. Ott vannak Isolt királynőnek (a bájos Isolde anyjának) varázsló mesterművei, melyekkel az emberek sorsába fatumképen befoly; ott a bájjital, mely a szerelmes pár boldogságának és boldogtalanságának főforrása; ott a sárkány, melyet Tristan legyőz; ott az óriások és tündérek, melyek a fejedelmek és lovagok mellett szerepelnek: mind megannyi mythoszi elemek, melyek a lovagi költők és Gottfried költeményeiben oly helyet foglalnak el, mint a valkirják és nibelungok, a kincs és a tündérsapka a *Nibelung-ének*-ben. Gottfried nem merte ez ősrégi elemeket teljesen eltávolítani, mivel forrásaiban megvoltak, és a középkori költő valóságos rabja volt forrásának, főleg a mi a monda tényeit illeti; de oly fölültesen bánik el az elbeszélésnek e részeivel, oly ironikus megjegyzésekkel kíséri, annyiszor megkísérti e mythoszi töredékek rationalisticus magyarázatát, hogy az olvasó egy perczig sem kételkedhetik azon, hogy a tudós műveltségű, egészen deisticusan gondolkozó költő nem is sejtette, hogy itt „szent földön” áll, hanem hogy ő e motivumokat — mint ezt például a sekély fölvilágosodottságú múlt század az összes mythosz-világ maradványaival szemben tette — egyszerűen bolondságoknak vagy logikátlanságoknak tartotta, melyeket a forrása iránt magában époszában is több ízben hangoztatott hűségből teljesen mellőzni nem akart. Innen van azután, hogy a *Tristan-monda* mythikus jellemének és részleteinek magyarázására oly különböző kísérletekkel lépett elő a legújabb kor, melyek még a mythosz-tudomány terén is ritkáknek mondható ellentétekben mozognak. Azért nem is reflektálunk e kétes értékű hypothesisekre,

annál kevésbbé, mert a monda költői földolgozásainak megítélésére teljesen szükségtelenek.*

Tristan boldogtalan szerelem gyermeke; atyja Riwalin meghal, mielőtt fia megszületik, anyja saját életével ad neki életet. Atyja hívei megmentik az újdön szülött szép gyermeket, Riwalin lovászmestere, Rual saját fia gyanánt tartja és Kurnewallal kitünően nevelteti Tristant. A szülék szomorú sorsa némileg előkészíti Tristannak magának szomorú sorsát, mit a (kétségtelenül későbbi) népetymologia úgy fejezett ki, hogy a hős, szüleinek boldogtalansága miatt nyerte a Tristan nevet, melyet a tudákos kor a 'triste' (szomorú) szóból magyarázott.

A költő Tristant a középkori lovag valóságos példányává nevelteti, — hiszen tudjuk már, hogy szigorú erkölcsű tanító költők e szempontból ifjúsági olvasmányul is ajánlották a Tristan-époszt. Az ifjú hős tehát szép, daliás, vitéz; lángol minden szépért és jóért; egyenlő mesteriséggel forgatja a kardot és pengeti a lantot; tud nyelveket, látta a világot, ért mindenféle dologhoz; hű bajnoka urának és asszonyának. Csak a vallásos nevelésről nem igen beszél a rationalista Gottfried.

Érdekes kaland ragadja őt ki nevelője karjaiból; norvég hajósok elrabolják az ifjút. De midőn a tengeren vad szélvész támad, mely végenyészettel fenyegeti a rablókat, ezek az istenség büntetését látják e veszélyben és kiteszik Tristant a legközelebbi parton. E part Kurnewal, ismeretlen nagybátyjának, Markénak királysága. Tristan meghódítja a királyt és népét szépségével, számos ügyességével, személyes szeretetreméltóságával. Kitünő vadász, dalnok, vívó, — való-

* Lásd pl. SCHOTT ALB. chaotikus értekezését MASSMANN Tristan-kiadása (1843) előtt.

ságos ezermester. A királyt megmagyarázhatatlan rokonszenv vonzza az ifjúhoz; előbb lovázmesterévé fogadja, utóbb barátságával tiszteli meg. Azalatt keresi Rual fogadott fiát. Mindenféle szerencsétlen kaland után, melyben a hű vazallust kifosztják, megsebesítik, majdnem megölik, elérkezik Kurnewalba, — szegényen, rongyosan, mint alamizsnáért esdeklő koldus. Tristan fölismeri és büszkén mutatja be szeretett apját a királynak. E szép vonást a büszke ifjú jellemében modern költő igen kiaknáztatta volna; Gottfried csak a király és az udvar meghatottságát írja le és ebből enged következtetéseket Tristan tiszta érzésére. Rual most megérkezettnek tekinti az időt, hogy Tristant származásáról fölvilágosítsa. Az itt következő elbeszélés rövid, de igen szép és megható. Tristan fájdalommal válik meg Rualtól, mint apjától; Marke azonban érti most már, hogy miért szerette annyira Tristant, és megígéri, hogy atyja lesz, sőt nem sokára elhatározza, hogy őt teszi utódjává.

Mindenekelőtt lovaggá avatja nővére fiát, — és itt következik Gottfried époszában az a ritka szépségű rész, mely éppen úgy tanúskodik a költő ízléséről, mint nagy alkotó erejéről. Gottfried egy pontban teljesen modern irányú költő: őt csak a kedély tere, a szenvedélyek tusája érdekli. A mi ennek megjelenítésére szolgál — leírások, rajzok, események — azt mind elkerülhetetlen, de mellékes dolognak tekinti, melyen gyorsan túlesik. Ily irány és ily tehetség inkább a regény, mint az éposz terére utalja a költőt, és talán ennek is tulajdoníthatni, hogy Gottfried oly közel áll hozzánk, hogy költeményéből modern szellem szólal meg. Elbeszélő kortársai nagyrészt éppen ellenkező irányúak voltak: a külvilág kötötte le teljes figyelmöket. A ruházat és fegyverzet, az ünnepélyek és harcjátékok kedvelt tárgyai voltak leíró tehetségöknek, melynek nem egy fényes és

művészi rajzot köszönünk, de mely egyszersmind, a kisebb íróknál, hosszadalmas és élvezhetetlen leírásokra vezetett. Gottfried nem szerette a külsőségeket; a harcztjátékokat pedig, melyek Tristannak lovaggá avatásával jártak, annál kevésbbé volt kedve leírni, mivel épp az ilyeket számos és részben kitünő költők műveiből jól ismerte a közönség. Így tehát e leírás helyett adja kiválóbb elődeinek és kortársainak gyönyörű és szellemes jellemzését, mely természetesen az egész éposznak igen mellékes részlete, de azért mégis egyik legszebb gyöngye, irodalomtörténeti szempontból pedig adatoknak és ítéleteknek megbecsülhetetlen forrása.

Tristan nem hiába nyerte fegyvereit. Azonnal útnak indul hazájába, hogy atyja siralmas sorsát és kora halálát megbosszulja. Gottfried tehát Riwalin és Blanscheflur történetét e lánczczal is bensőbben kapcsolta a Tristan-mondához. Midőn Kurnewalba visszatér, nagy izgatottságban találja az országot. Marke ugyanis adófizető vazallusa Irország királyának, Gurmunnak. Évenként átküld az ir király Kurnewalba az adóért; most Gurmun sógora, az óriás erejű Morold, érkezett Marke udvarába és harmincz nemes ifjút követel adó fejében. Csak párbaj, melyben Morold legyőzik, vagy nyílt harc, melyben Marke diadalmaskodik, mentheti meg az országot a szégyenletes adótól. De ez utóbbira nem elég erős Kurnewal, az elsőre meg nem mer senki vállalkozni ily félelmes ellennel szemben. Ekkor érkezik meg Tristan és azonnal kész a párbajra. A két lovag átevez, kiki a maga csolnakában, egy kies szigetre; ott akarják halálos munkájokat végezni. Midőn kikötnek, Tristan visszalöki sajkáját a tengerbe: a győztesnek csak egy ladikra van szüksége. A harc heves; Tristan ketté hasítja ellene fejét, úgy hogy kardjának egy kis darabja Morold sebébe akad; de ő maga is megsebesül, még pedig,

mint Morold maga gúnyosan mondja, mérges fegyverrel vert sebben, melyet csak Irország királynője, Morold nővére, a bűvös varázsszerekben jártas Isolde képes meggyógyítani. Tristan eltitkolja vérző sebét, midőn átevez Kurnewalba, hol a király és népe ujjongva fogadják az ország megmen-tőjét. Az irek haza mennek vezérok holttestével. Gurmun és Isolde, valamint leányuk, a csoda-szépségű fiatal Isolde is, megrémülve hallják a történeteket. A király halált mond mindenkire, a ki Kurnewalból országa partjára kiköt; a királyasszony és királyleány megtalálják Morold sebében a kardszálkát, melyet félretesznek, gyűlöletet és bosszút esküdve a gyilkosnak fejére.

Kurnewalban azalatt megünneplik Tristan diadalát és megkísértik sebe gyógyítását. Hiába minden kísérlet. A hős belátja végre, hogy Morold igazat mondott; azért el van tö-kélve átmenni Irországba, Isolde királynéhez, mert egyedül ettől várhatja meggyógyulását. Elhíresztelik, hogy Salernóba ment, melyet a beteg Aue lovag is fölkeresett, hol a közép-kornak leghíresebb orvosai tanítottak és gyógyítottak, hogy az irek éber gyanúját félrevezessék. Tristan pedig, szegény vándordalnoknak öltözve, átmegy kis sajkán Irországba, hol költött kalandjaival és szép dalaival megnyeri a nép könyörületét és rokonszenvét. Gyógyítják sebét, de siker nélkül. Ekkor a királyné egyik udvari papja, a fiatal Isolde tanítója, látja és hallja Tristant, el van ragadtatva énekének szépségétől és lelkesedéssel beszél úrnőinek az idegen dalnok művészetéről és meggyógyíthatatlan sebérol. A királyné azonnal magához hivatja a dalnokot — Tantris a neve, — megvizsgálja a sebét és megígéri neki, hogy meggyógyítja, ha leányát a zenében és nyelvekben oktatja. Húsz nap múlva behegedt a dalnok sebe, és Tristan-Tantris, gazdagon meg-ajándékozva a királynétól és leányától, visszatér Kurnewalba.

Itt nem mindnyájan fogadják őt őszinte örömmel. Az ifjú ritka tulajdonságai, kiváló tettei és bámulatos szerencséje fölébresztették a nagynak és kitünőnek örök ellenségét, az irigységet. Ellenei azt remélték, hogy a merész kalandor nem jön többé vissza az oroszlán barlangjából, — és ime, az ir királyné maga ápolta és gyógyította meg, maga halmozta el kegyekkel és ajándékokkal háza legnagyobb ellenségét, a ki ellen halálos gyűlöletet és bosszút esküdött volt. Nem emberi erővel örvend Tristan ennyi szerencsének, így híresztelik irigyei, és minthogy a hős ifjút magát nem merik megtámadni vagy a jó király előtt, ki jeles rokonát forrón szereti, gyanúsítani, más úton törekszenek határtalan befolyását aláásni. A koronának nincsen örököse, a királynak nincsen neje. Nősülj meg! E követeléssel lépnek Marke elé, ki nyugodtan Tristanra utal, mint örökösére. A királynak ez elszántsága még növeli az agyarkodók ellenszenvét, úgy hogy végre Tristan, helyesen ismerve föl a helyzetet, kész az udvart elhagyni, de előbb maga is azt ajánlja a királynak, hogy kövesse hívei tanácsát. Marke tanácskozik embereivel, és ezek egyike a szép Isoldét, kit Tristan is sokat dicsóít, ajánlja a királynak nőül, Tristan pedig, kit irigyei e szerepre kiválóan alkalmasnak mondanak, azonnal késznek nyilatkozik, kérőül átmenni Irországba.

Ez összefüggés kétségtelenül nem a legszilárdabb. Miért éppen Isoldét, miért ne vegye Marke más király leányát nőül, kinek házával barátságos viszonyban áll, ki hozzá korban is illőbb? A költő érzi e motiváció gyöngeségét, — de nem mer lényegesebben eltérni forrásától. Hogy ő a hagyománynak más alakját is ismerte, főleg e helyből is látható; mert Gottfried polemizál itt egy monda ellen, mely, úgy látszik, észszerű, már a modern mélyebb motiválás felé hajló fölfogásának nem felelt meg teljesen, de a mely

A fene

határozottan költői szépségű s azért a Tristan-mondának több régibb és újabb földolgozásában található. Gottfried első sorban azért nem vette föl, sőt azért támadja meg, mivel ellenkezik az általa választott elbeszéléssel. E monda szerint t. i., mely a későbbi népkönyvbe is átment, egyszer két fecske viaskodik egy hosszú, gyönyörű nőhajszáért; az aranyszínű hajsza földre hull, éppen a király lába elé. Marke örömmel fölveszi, és, hogy unszólásaikkal alkalmatlankodó tanácsosaitól megszabaduljon, félig tréfásan, félig komolyan kijelenti, hogy csak ezen hajsza birtokosát kész nőül venni. Tristan erre azonnal hajóra száll és útnak indul, hogy a gyönyörű fürtű nőt megjelje és királya számára megkérje. Ez elbeszélés ellen (melyet más népkölteményekben, más nemzeteknél is megtalálhatni) kikel Gottfried, részben egy kissé prózai okokkal. Minek ment a fecske, fészket építendő, Kurnewalból Irországba építő anyagért? Nem talált ilyet otthon is eleget? És micsoda gondolat az, hogy a király és bölcs tanácsosai megengedik, hogy Tristan terv és cél nélkül útnak induljon? Ez okok, a mily prózaiak, oly józanok; de aligha ezek vezették egyedül Gottfriedet. Látszik, hogy a lovag költő motiválni akarta a cselekvény e föltűnő fordulát, és e törekvés becsületére válik ízlésének, ha nem is sikerült neki teljesen. A fecskékről szóló költői szépségű monda nem motivált semmit, nem magyarázta meg, a mi valóban magyarázatra szorult. Gottfried azért visszautasította e költői vonást, melyet később a Tristan-mondának legkiválóbb modern epikusa, Immermann Károly, szépen beleszótt költeményébe.

Tristan tehát másodszor is elindul halálos ellenségei körébe. De merészsége és kalandos hajlamai regényes tervekre viszik. Nagy kísérettel érkezik Gurmun országába; de a hős nemes apródjait és lovagjait hajón hagyja és maga

egyedül száll partra. A sors kedvez terveinek. Irország nagy károkat szenved egy sárkánytól, melynek már ezren estek áldozatul. A király végveszély örvényén látja országát és azért egyetlen gyönyörű leányának kezét igéri annak, ki a szörnyeteget megsemmisíti. Az ifjú Isolde szépsége, a korona varázsa ismét ezreket visz a halálba.

Tristan szintén megkísérti a harczot, — teljes diadallal. Lova tönkre megy, de a sárkány is kimúlik. A győztes hős, diadala bizonyítékául, kivágja a sárkány nyelvét, azután útnak indul; de a harcz fáradalmai és a sárkány nyelvének kábító ereje annyira ellankasztják, hogy egy patak szélén leülve eszméletét veszti. Ezalatt a király asztalnoka, ki már régen keresi a királyleány szeretetét, de eddig csak gyűlöletében és megvetésében részesült, a fenhéjázó, de gyáva lovag, ki a sárkány elől éppen akkor menekült, midőn Tristan megérkezett a harcz színhelyére, megleli a holt sárkányt, levágja a fejét és győzelme bizonyítéka gyanánt beviteti a városba. Isolde magánkívül van és inkább a halálba kész menni, semhogy a gyűlölt ember neje legyen. De anyja, ki varázsszerei segítségével többet tud, mint halandó ember, vigasztalja leányát: nem az asztalnok, idegen kéz verte le a sárkányt. A nők másnap egy hajadon rokonuk, Brangäne, és egy apród kíséretében kilovagolnak az erdőbe, a sárkányharcz színhelyére. A patak mellett meglelik az alvó hőst. A királyné megszabadítja a sárkány bódító nyelvétől és új életre ébreszti Tristant. Az ifjú fölébred és a nők rá ismernek a dalnok Tantrisra, ki azonnal velök megy és késznek nyilatkozik a gyáva asztalnokot párbajban meghazudtolni. Ily párbajra azonban nem is kerül a dolog; az asztalnok gyáva, és a valódi győztes előmutatja a sárkány nyelvét, mire amaz megvetés és gúny, emez dicsőítés és szeretet tárgya lesz.

De mielőtt még e mellékes ügy (legalább Gottfried époszában és a Tristanmondában az, bár valószínű, hogy az eredeti mythosznak éppen e sárkányharcz volt középpontja) befejezését leli, hatalmas vészfellegek tornyosúlnak a merész Tristan ragyogó szerencséjének egén. Az ifjú Isolde észreveszi, hogy a dalnok kardjából egy szálka hiányzik: azonnal észébe jut a nagybátyja sebében talált karddarab, és most veszi észre azt is, hogy 'Tan-tris' és 'Tris-tan' csak egy és ugyanazon névnek változatai. Oly erős a fiatal királyleányban szeretete nagybátyja, oly mély a gyűlölet és bosszúérzete gyilkosa irányában, hogy azonnal megtámadja a védtelent és meg akarja ölni. A belépő királyné visszatartja leányát; az asztalnok megsemmisítése oly fontos előtte, hogy egyelőre nem akarja bántani Tristant. Ez kijelenti, hogy igen örvendetes hírrel lepi meg őket, ha életét biztosítják. A nők békét kötnek vele és Tristan előadja Marke kívánságát, mely őt Irországba hozta. Gurmun király elfogadja ez ajánlatot. Most Tristan még csak a gyáva és álnok asztalnokot bünteti meg, mire minden felé, minden tekintetben diadalmaskodva haza készül Marke székvárosába. Ezalatt a királyné is meggondolja leánya sorsát az öreg Marke mellett. Fogja-e szeretni? fogja-e szerethetni? és ha nem, nem lesz-e e házasság vészes viszályok forrásává? Az öreg Isolde fölhasználja most varázstudományát; bájitalt készít és átadja Brangænenek, ki az ifjú királynét új hazájába kíséri és folyton vele marad, azon intéssel, hogy Markének és fiatal nejének adja ez italt bor helyett, de óvja jól, nehogy más is igyék belőle, mert a kik ez italból isznak, határtalan, szenvedélyes szerelemmel lánczolvák egymáshoz.

Isolde nehéz szívvel távozik hazájából, bús sejtelmekkel bucsúzik szüleitől. Tristan meg akarja őt vigasztalni, de a királyeány visszautasítja őt, ki annyi fájdalmat okozott neki,

ki előbb szeretett nagybátyját ölte meg, most pedig bizonytalan sorsra viszi el a távolba. Később kiköt a hajó útközben, és a nép a partra megy. Tristan meglátogatja a magára hagyatott királynét, és megszomjúhozván a nyári idő tikkasztó melegében, italt kér. Egy kis leány, ki éppen kéznél van, átadja neki a bájitalos serleget. Tristan előbb Isoldénak nyújtja, ki belőle iszik, azután iszik maga is. E perczben belép Brangæne és azonnal megerti a megtörténtekeket. Ijedtében a tengerbe hajítja a serleget és siralmas jajokra kel. Tristan és Isolde szívében pedig mindinkább fogy és apad az ellenszenv és az idegenség, és nőttön nő a legörültebb szerelem, mely előbb meg sem nyugszik, míg kívánságai serlegét fenékig ki nem ürítette.

Ez a két ének, mely Tristan és Isolde szerelmének keletkeztét és fejlődését leírja, a költészet legnagyobb remekei közé tartozik. Ellenszenv és vonzódás, ész és szív, félelem és remény, keserv és boldogság, — a legellentétesebb és legtarkább szenvedélyek düljék a szívök mélyében és enjök teljességében megindult embereket, míg végre a szerelem diadalt ül és egyes-egyedül foglal helyet a boldogságtól ragyogó pár szívében, — egészen máskép nyilatkozva a férfi, mint a nő részéről. És most átalakítja a szerelem, mint ezt a költő művének további részeiben mély lélektani belátással rajzolja, az embereket és a viszonyokat. A gyöngéd, ártatlan Isolde cselszövő, szenvedélyes gyilkossá, Tristan halálos ellenségéből határtalan szerelemmel érte lángoló kedvesévé lesz. És a hős maga? Hol maradnak nagy tettei? a sárkány-harczok és az óriások leverése? A szerelem lehetetlenné teszi mind e daliás tetteket. És mi lett szeretetéből, halájából, vazallusi hűségéből, melyekkel nagybátyján csüggött? Ez érzéseket is kiirtotta a szerelem, mely maga mellett nem tűr meg más érzést, mely eltompítja az emberek

erejét és akaratát, megsemmisíti a jó és rossz ellentéeteinek tudatát, érzéketlenekké teszi őket a világ és saját lelkiismeretők vádjai ellen. Tristan és Isolde élete, gondolatai és tettei nem az erkölcsi törvényre vannak alapítva, hanem egy szenvedélyre, a szerelem szenvedélyére, és ez okozza vesztőket. Gottfried nem fejezi ki sehol tanító modorban vagy hosszadalmas reflexiókban e fölfogását, — de művének szelleme kétségtelenné teszi, hogy helyesen magyarázzuk, ha Tristan és Isolde bűnét és tragikumát nemcsak szerelmökben keressük (hiszen e tekintetben a bájital menti őket), hanem azon szenvedélyes túlzásban, melylyel magokat és mindenöket ez érzésnek rendelik alá, és saját tetteiket, valamint a világ sorát is e szenvedélyök szempontjából tekintik és ítélik meg. Ez okból rajzolta a költő a szenvedélyes pár szerelmi életét oly bőven, oly ragyogó színekkel, oly megragadó plastikával. Nem reflexiókból, saját tetteikből kell hogy lássa az olvasó, hogy a szenvedély nem boldogítja az embert, s hogy a szenvedély embere fölforgatja a társadalom és az erkölcsi világ alaptörvényeit, — azaz fölforgatná, ha e törvények nem volnának hatalmasabbak és nem semmisítenének meg mindenkit, a legszebbet, legbátrabbat, legokosabbat is, a ki ellenök sikra szállni mer.

A boldog király nagy ünnepélyességgel fogadja menyasszonyát, a szépségben és boldogságban ragyogó Isoldét. A legnagyobb veszélyen, a nászéjen, Brangæne önfeláldozása segíti túl a szerelmeseket, kiket Marke személye és udvara nem gátol örült szenvedélyökben. A király nem gyanít semmit; ő is, népe is szeretik, imádják a bájos királynét. De ez nem lel nyugtot. Bűnének tudata folyton kíséri őt és Brangæne személyében minden nap, minden órában szemrehányólag, fenyegetőzve lép szeme elé. Ekkor elhatározza Isolde a bűnrészes leány halálát. Gyilkosokat bérel és meg

akarja öletni Brangænét. De ez megnyeri a gyilkosokat és kiengeszteli a királynét, ki őt ismét régi őszinteséggel és hévvel szereti. A szerelmes pár teljes boldogságban folytatja bűnös életét.

E részletet sokszor megtámadták a bírálók. Mire való a királyné gyilkos szándéka, midőn úgy sem válik tetté, s midőn mint terv sem változtat semmit a cselekvény fejlődésén? Ez igen felületes ellenvetés. A költőnek ez epizód kidolgozásánál kétségtelenül főczélja volt, a királynét teljes szenvedélyességében és főleg bűnének eleven tudatában tüntetni föl. E célra okoskodó reflexiók és önvádaskodó kifakadások nem látszottak neki elegendőknek; tettben kellett, úgy akarta helyes belátása, hogy Isolde lelkiismerete nyilatkozzék. És ez annál fontosabb, mert e vonás is tisztábban tünteti föl Gottfried sokat gáncsolt alapfölfogását. Ő nemcsak bűnösnek tartotta a szerelmes párt, mit fölszínes bírálók tagadnak, hanem arról is gondoskodott, hogy Tristan és Isolde magok is bírjanak e bűnük tudatával. Gottfriedot azért nem érheti az erkölestelenség vádjá. Bár költeményének vége hiányzik, és folytatónak műveiből nem következtethetünk arra, hogy a költő maga miképen szolgáltatott volna igazságot: az ilyen részletek, mint Isolde gyilkos terve, mint később Marke jellemzése, mint számos kisebb-nagyobb jelentőségű vonás, megjegyzés és reflexió kétségtelenné teszik, hogy ez igazságszolgáltatás nem ellenkezett volna az erkölcsi törvénnyel.

Tristan a királyné kamarása s így hivatalos kötelessége, hogy folyton vele vagy közelében legyen. Brangæne segíti a bűnös párt, és a költő gazdag képzelete új meg új alkalmat juttat nekik boldogságuk élvezetére. De végre újra fölbrednek Tristan régi irigyei, meglesik minden lépését és kitudják édes titkát. Azonnal Marke király lelkébe is becsö-

pögtetik a gyanú és féltékenység mérgét. De a király nem hisz nekik és midőn kézzelfoghatólag meggyőződik neje és öcsce bűnéről, még akkor is bízik az elsőnek hűségében, a másodiknak rokoni szeretetében. Mintha a költő Tristan és Isolde bűnét jobban motiválni, illetőleg megmagyarázni és némileg igazolni akarná, oly gyengének, bizalomteljesnek és az elhatározás percében is ingadozónak rajzolja a királyt! Nem volt neki szeme, nem volt neki esze? Midőn a szépségtől és ifjúságtól ragyogó Isolde az ideális ifjú Tristan kezén a hajóról országának partjára szállott: nem vette észre, hogy e két ember mintha csak egymás számára született volna? És midőn a fiatalság elragadó bájában virágzó Isoldét nézte, hogy merhette őt saját ősz hajához, meglett korához kapcsolni? És midőn elsőben figyelmeztették a gyalázatra, mely házát sújtja, nem kellett azt nem lehetségesnek vagy valószínűnek, hanem valóban természetesnek, azaz az ember természetében gyökerezőnek találnia és rögtön intézkednie, hogy a bajt csirájában elfojtsa? Marke nem szenvedélyes; nejét szereti, de szereti öcscsét is, és a féltékenység tüze nem vet lángot keblében. Kétségtelen, hogy Gottfried, ki oly mély emberismerettel írta körül a király jellemét, éposza végén az ő vállaira rakta volna le az ifjú pár bűnének jó részét. Nagy művének befejezői nem értették meg mély lélektani és ethikai intentióit, és egészen figyelmen kívül hagyták ezt a momentumot, mely az egész költeménynek egyik sarkpontja. Újabb költők helyesebben ismerték föl a király jellemében azon oszlopok egyikét, melyeken a költemény erkölcsi értéke nyugszik.

Nem vázolhatjuk, még fölületesen sem, azt a számos vonást, momentumot, jelenetet, melyekben a költő kifogyhatatlan találékonysága veszélynek teszi ki hőseit, de a szerelem számtalan cseleinek egyikével ismét megmenti, — a

királyban gyanút támaszt és e gyanút ismét eloszlatja, sőt Markével a bűnt teljesen fölismerteti és a bűnösöket száműzeti, hogy aztán, újra megcsalatra, újra kibéküljön velök. Oly bámulatos ismerete az emberi szívnek és a szenvedélyek tusájának nyilatkozik e részekben, Gottfried oly gazdag motívumokban és jellemvonásokban, hogy az egyformasággal fenyegető viszony folyton teljesen leköti érdekünket. Az olvasó bámulja a költő művészetét, és e bámulat fűzi figyelmét és majdnem rokonszenvét oly eseményekhez, melyek különben csak ellenszenvet, fölindulást gerjeszthetnek. E jelenetek gyöngyei Tristan és Isolde találkozása a patak mellett, hol a lesben hallgatódzó királyt megcsalják, és főleg a szerelem barlangja kint a vadonban, hol Tristan és Isolde egészen csak magoknak és szerelmöknek élnek és a köztök heverő karddal újra elámítják a királyt, kit neje szerelme és öcsébe vetett bizalma azon szánandó lelki állapotba juttatott, hogy maga is ámtatni kíván.

Kulturtörténetileg és a költő műveltségének és világnézetének megismerése szempontjából legérdekesebb e szerelmi harcok közül az istenítélet, melyet Gottfried bámulatos merészséggel gúny tárgyává tesz. Marke a sok gyanakodás közepett végre békét és nyugtot óhajt. Azért nagy zsinatot hív össze Lunders városába, s itt az istenre akarja bízni, hogy neje hűségét vagy hűtlenségét eldöntse. Tristan zarándoknak öltözve, senkitől föl nem ismerve, követi Isoldét, ki, midőn a hajóról a partra akarják vinni, a jámbor zarándok által kíván átvitetni. Kívánsága teljesül; útközben megsúgja Tristannak, hogy botolják és essék el vele a parton. Ez megtörténik, és csak Isolde könyörgése menti meg az ügyetlen barátot a büntetéstől. Most megesküszik a királyné az élő istenre, hogy soha senki más nem feküdt oldala mellett, mint Marke király és az a szegény zarándok. Ez

esküre fogja kezébe a tüzes vasat, és ez nem égeti meg kezét. Itt kitünt, mondja a költő, hogy az erényekben dús Krisztussal könnyű bánni, és hogy az mindenre alkalmas! . . . E hely nem a költő atheismusát, hanem korában páratlanul szabad és előítéletektől ment gondolkodását bizonyítja. Ez az egész elbeszélés, főleg pedig a belőle vont tanulság oly merész satira a hierarchiára, melyet az egész középkorban igen keveset találhatni.

Végre, az istenítélet daczára is, még Marke sem kételkedhetik többé Tristan és Isolde bűnös szerelmében. De büntetésre, erélyes föllépésre most sincs ereje, és így végre is Tristan vet véget a király fájdalmának és elhagyja Kurnewalt. Tristan előbb terv és cél nélkül bolyong, azután hallja, hogy Arundel heczegségben háború van. Lelke tetekre vágyódik, hogy szívének keservét elaltassa, azért elmegy Arundelbe. Jovelin herczegnek, Arundel fejedelmének, ki nagy örömmel fogadja a vitéz, nagy hírű hőst, két gyermeke van; egy fia, Kaedin, kivel Tristan azonnal benső barátságra lép, és egy leánya, a „fényes kezű” Isolde, ki őt folyton hő szerelmére emlékezteti és lassanként új szerelmet kelt lelkében. A háború diadalmas bevégezte után Tristan az udvarnál él, szeretve és tisztelve mindenkitől, Isoldétól is. Az ifjú majd elhiteti önmagával, hogy ezt az új Isoldét szereti, majd belátja, hogy e hite csak önámítás; de másrészt kénytelen bevallani, hogy ez az Isolde is igen szép, kellemben és bájban gazdag, és hogy ő egészen ok és cél nélkül szereti Marke nejét. Ha Isolde nevét sohajtja, ő tulajdonképen első kedvesére gondol, de Arundelben mindenki Jovelin leányára magyarázza. Két szerelem tusája foly szívében; a régi, elhatalmasodott, bűvös szerekekkel keltett és nevelt szerelem harczot ví az új, eleven, a jelennek hatalmával küzködő szerelem ellen; e harcz nem sokára már csak a

szerelem és a hűség harcza. És vajjon mit használ neki a hűség? Nem hozott-e az folyton bajt és fájdalmat reá? És most, benső meghasonlottsággal, maga fordul imádott Isoldéja ellen. Vágyódik-e ő utána? Dehogy vágyódik! Miért nem küld utána? hiszen könnyen megtudhatná, hogy hol tartózkodik! De neki ott van barátja, Marke, — mit törődik ő a szegény Tristannal, ki ő miatta nem gondol más nővel és így minden öröm nélkül halad végig az életen!

Itt kiragadta a halál a tollat Gottfried kezéből. Az itt körvonalzott monologgal, mely ritka szépségű lélektani rajz, végződik az éposz, melyet a költő a mondának éppen azon pontjáig folytatott, a hol az újra és fokozott mértékben köti le az olvasó érdekét. Hogyan fogja a költő ez új, éppen keletkező összeütközést tovább szőni? hogy fogja azt kielégítő és kibékítő eredményre juttatni? Gottfried nem folytathatta tovább művét, és folytatói, mivel nem rendelkeztek a mester bámulatos emberismeretével, genialis alkotó erejével, alaki bájával, — kétségtelenül nem is fogták föl intencióinak mélységét, nem értették meg azokat a csirákat, melyeket, mint új cselekvények és fordulatok kiinduló pontjait, éposza első részében elhintett, — megelégedtek azzal, hogy a cselekvényt magát az egyik vagy másik traditio értelmében befejezzék. Munkájokkal csak az olvasó közönség kíváncsiságának kielégítését célozták. E befejezést, mely a két folytatásban és a későbbi népkönyvben is, a lényeges momentumokban, azonos és csak mellékes dolgokban tűntet föl eltérő vonásokat, csak rövid vázlatban foglaljuk össze.

Tristan hosszas lelki küzdelmek után nőül veszi az új Isoldét. De ez csak külsőleg lesz és marad neje; Tristan megtartja hűségét az irországi Isolde irányában, mi nejének mély bánatot okoz. Fivére Kaedin végre eltalálja e bánat okát és kérdőre vonja sógorát. Tristan kijelenti egész őszinteség-

befejezés

gel, hogy ő az irországi Isolde után nem képes más nőt szeretni és meg van győződve arról, hogy Kaedin, ha ismerné szerelme királynéját, igazoltnak tekintené magatartását. Kaedin meg akarja ismerni a szőke Isoldét és ráveszi Tristant, hogy vele Irországba menjen. Itt annyira elbájolja Kaedint a királyné szépsége és kelleme, hogy teljesen érti Tristant. Ez viszontlátja Isoldét és bosszút áll ellenségein, kik neki annyi bűt okoztak. Azonban öröme csak rövid ideig tart; végre fölismerik, és Tristan kénytelen menekülni; visszatér Arundelbe, törvényes nejéhez. Itt végre szerencsétlen kalandba keveredik, melyben vesztét leli. Kaedin ugyanis szereti Nampotenis nejét és Tristan segítségével sikerül neki, Nampotenis távollétében kedvesével találkozhatni. De az alatt visszatér Nampotenis és üzőbe veszi a menekülő ifjakat. Kaedin elesik; Tristan mérges lándzsától találva halálosan megsebesül. Betegágyán, ily közel a halálhoz, újra szeretett Isoldejére gondol, ki szívének és testének sebeit egyedül képes meggyógyítani. hiszen anyja varázstudása reá is átszállott. Tristan utána küld és elrendeli, hogy a hajó, ha elhozza a királynét, fehér, ellenkező esetben fekete vitorlával térjen vissza. Isolde jön, de Tristan neje, részben féltékenységből részben bosszúból, feketének mondja a hajó hófehér vitorláját. E hírre Tristan meghal. * Isolde halva

* Tristan halála feltűnően emlékeztet a Paris haláláról szóló ó-görög mondára. Paris még az Ida hegyén megszerette Oionét, Kebren istennek szép leányát, ki minden sebet meg tudott gyógyítani. Midőn a trójai hős utóbb Helenával megismerkedik, elhagyja nejét. Trója ostrománál Philoktetes mérgezett nyíllal megsebesíti Párist, ki, jól tudván, hogy csak Oinone képes őt meggyógyítani, első nejeért küld. A megsértett Oinone megtagadja előbb segélyét, de aztán mégis Trójába siet, azonban későn érkezik. *Germania* XII, 25.

rogy a szeretett ifjú holt testére. Marke király azalatt követte nejét és megérkezik Brangænével és egész udvarával. Csak most hall a varázsitalról, mire a boldogtalanoknak, kik neki annyi bánatot okoztak, megbocsát és megszánja őket. Magával viszi a holtakat hazájába és ott egy sírba temetteti el őket. Sírdombjokra rózsát és szőlőt ültet és ezeknek ágai kibonthatatlanul fonódnak egymásba.

A folytatók műve mélyen alatta áll Gottfried lélektani és mesteri rajzának. A cselekvény elszélesedik, minden kellő középpont, minden alapvonás nélkül. A hősnek viszonya az új Isoldéhez, melyre Gottfried kétségtelenül Tristan és az ír Isolde jellemeinek továbbfejlesztését és sorsuknak befejezését építette volna, se Ulrich von Türrheimnak, ki gyenge tehetséggel Wolfram „Willehalmjának” befejezését is megkísérlette, * se a tehetséges és sok tekintetben Gottfriedra emlékeztető Heinrich von Freibergnek költeményében nem nyer érdekfeszítő alakot. Az olvasó nem érti, hogy mire való az egész, hiszen Tristan jellemére nincsen befolyással, sorsát nem változtatja meg, a költemény alapeszméjét nem tünteti föl, Tristán végével pedig csak igen külső összefüggésben áll. Legkevésbé vonzó az éposz ez utolsó részében a hős végső kalandja. Ha magasztos eszméért küzdve, nagy harcban vész el, kibékít bennünket bűnével; de egy közönséges verekezésben, oly tett elősegítésében és védelmében, mely az erkölcsi törvénnyel ellenkezik: csoda-e, ha e folytatásokat olvasva, növekedő kellemetlenséggel követjük sorsát a hősnek, ki minden új tetteivel veszít rokonszenyvünkől? Valószínű, hogy a monda maga így vagy legalább hasonló módon beszélte el Tristan és

* Gottfried „Tristan”-ját Winterstetten Konrád pohárnok (meglalt 1242 v. 43.) fölszólítására fejezte be.

Isolde történetének végét; különben alig volna érthető, hogy Ulrich is Henrik is és a későbbi annyira elterjedt népkönyv is a fővonásokban egyező elbeszélést tartalmaznak. Kétségtelen, hogy Gottfried a mondának e kevésbbé érdekes és kevésbbé sikerült részéből is tudott volna remekművet alkotni, ha halála meg nem szakasztja munkájában. A mit ő nem tehetett, másnak sem sikerült sem a közép- sem az új korban; nincs befejezett Tristan-munka, mely egészében a Gottfried époszáinak magaslatán állna.

Gottfried egy francia munka alapján dolgozta föl a mondát.¹ E munka — szerzője valószínűen Thomas de Bretagne XII. századi trouvère — eredeti alakja elveszett; de fönmaradtak annak rövidebb francia átdolgozásai,² valamint skandináv és ó-angol fordításai,³ melyekből szabad következtetnünk, hogy a német költő a cselekvénynek adott anyagában, középkori szokás szerint, nagyrészt ragaszkodott forrásához — de csak is a nyers anyagban és ehhez is csak annyiban, a mennyiben az neki lélektani festéseihez alapot szolgáltatott. Mert ez a költő főcélja és valódi tárgya. Őt a kaland mint ilyen nem vonzza, az események magok alig érdeklik. Főtörekvése: a szenvedélyek rajza, és e téren Gottfried első rangú művész, ki a modern költők közt főleg Goethére emlékeztet. Széles emberismerete, gazdag képze-

¹ AUG. BOSSERT, *Tristan et Iseult, poème de Gotfrid de Str., comparé à d'autres poèmes sur le même sujet*. Paris 1865. — R. HEINZEL, *Gottfrieds Tristan und seine Quelle*, Zeitschrift XIV, 272. — BEHAGHEL, *Gottfrieds Tristan und seine Quelle*, Germania XXIII, 223.

² Kiadta FR. MICHEL, *Tristan. Recueil de ce qui reste de poëms relatifs à ses aventures, composés en français, en anglonormand et en grec dans les XII. et XIII. siècles*. Londres 1835—39, 3 kötet.

³ Kiadta E. KÖLBING, *Die nordische und die englische Version der Tristansage*, Heilbronn 1878, 1883, két kötet.

lete, ragyogó verselése, virtuozitással kezelt nyelve: mind oly tulajdonságai, melyek őt a középkor legnagyobb művészévé teszik, melyekben összes kortársait, a középkori nagy francia költőket is messze fölülmúlja. Főleg feltűnő ellentétes állása Wolframmal szemben: Wolframnak munka és küzdés az élet, Gottfriednek élvezet és boldogság; amaz magasztos ideálokban, a valóval ellentétes eszmékben látja az élet célját, ez csak a földre irányozza figyelmét és szeretetreméltó optimismussal e földi lét szépségét és gyönyöreit dicsőíti; Wolfram küzd a nyelvvel és a verssel, mert eszméinek mennyiségét és súlyát nem tudja megfékezni, megalkotni; Gottfried bámulatos művészettel játszik a stíllel és rímmel, folyton megnehezíti magának a munkát, hogy annál nagyszerűbben győzzön le minden nehézséget. Wolfram roppant mondai anyagot vesz föl művébe, hogy számos eszméinek kifejtésére alkalma legyen; Gottfriednél csak Tristan és Isolde szerelme képezi a munka tárgyát, mely mellett az epizódikus természetű események egészen mellékeseknek tűnnek föl. De azért Gottfried teljesebb és fényesebb korképet fest, mint Wolfram. A lovagi világ ragyogó színeiben van föltüntetve a 'Tristanban', mely a középkori lovagiságnak legfényesebb, legideálisabb rajza. Wolfram és Gottfried oly ellentétek, mint a modern német irodalomban Klopstock és Wieland, Schiller és Goethe; amabban túlsúlyban van a philosophus, előtérben áll az eszme, alárendeltebb a művészi szempont; emez első sorban és majd kizárólag művész, föladata és célja az élet idealizáló rajza, melyet semmiféle idegen eszmének vagy szempontnak alá nem rendel. A kortársak nagyra becsülték Gottfriedet, egyik tanítványa, Rudolf von Ems, pedig valóságos himnuszban dicsőíti utolérhetetlen nagy mesterét.

Gottfried ismerte a Tristan-mondának legrégebb német feldolgozását is, és ismételve czéloz reá, mert a hol a munkának helytelen vagy hamis hagyományát említi és visszautasítja, a megtámadott fel alatt mindig e mű értendő, melyet a strassburgi mester remeke annyira elhomályosított, hogy már korán feledésbe ment. E mű költője, Eilhart von Oberge, kit Büsching és von der Hagen századunk elején még francia költőnek tartottak, 1189 és 1207 közt szerepel oklevelekben, mint Oroszlán Henrik vazallusa. Nyelvének számos alnémet eleme is bizonyítja Eilhart szász származását, a neve elé tett *her* (úr) pedig nemességét igazolja. Tristan éposza * kétségtelenül a XII. század hetvenes éveiben készült, hiszen Heinrich von Veldeke már ismerte és talán éppen Eilhart 'Tristrant'-jának befolyása alatt írta saját 'Eneit'-jét.

Eilhart eredeti műve igen rongált állapotban, csak két XII. századi töredékben, felnémet nyelvre átírva, maradt reánk; a munka nagyobb részét csak XV. századi modernizáló átdolgozásokban és ezeket is csupán töredékekben bírjuk. Kétségtelen, hogy Eilhart francia források alapján dolgozott; ő maga egy könyvre hivatkozik, melyben Tristrant történetét olvasta, azonkívül ismételve appellál olvasóira, kik a történetet ismerik. Valószínű, hogy a monda már Eilhart előtt föl volt dolgozva német versekben; az pedig kétségtelen, hogy nagyon el volt terjedve, még pedig különböző változatokban, Németországban. Eilhart forrásai nem maradtak reánk. Némely részletekben pontosan hasonlít elbeszélése Berox, másokban Thomas töredékes Tristan-műveihez; egyes vonásokban a francia próza-regénynyel

* Kiadta FRANZ LICHTENSTEIN, *Eilhart von Oberge*, Strassburg 1878. Lásd ismertetésemet *Közlöny* VII, 83.

egyez. De műveke egyike sem lehetette egyedül vagy egyenesen Eilhart forrása; más szóval: Eilhart igen önállóan dolgozta föl forrásait, melyeknek a megokolásban és az epizódokban eltérő részleteit kerek egészszé összeolvasztani törekedett, a mi azonban nem igen sikerült neki. Költeményének egyes részei, még pedig olyanok, melyek Eilhart tulajdonának tekintendők, kiválóan szépek. Így pl. a Karahes kapui előtt vívott csata rajzát a régibb nemzeti költészet erőteljes szellemével hatja át; másutt is nagy kedvvel fest harczi jelenségeket, veszi a vitézi élet köréből képeit és hasonlatait. Eilhart általában közel áll a régibb lovagi költészethez, melyre a nemzeti eposz még befolyást gyakorolt. E népies irányánál fogva kedveli a tárgyhöz forrt népmesei elemeket, melyeket a későbbi, modernebb műveltségű lovagi költők, mint túlságosan naivokat mellőztek. De azért a legrégebb német Tristan-éposz is már a lovagi költészet terméke, — hiszen francia költeményeken alapszik, melyek a lovagi szellem főforrásai; csak hogy az idegen izlés Eilhartnál még nem némitotta el teljesen a régi hősköltészetben gyökerező nemzeti szellemet. Műve e szempontból történeti jelentőségű munka, mert egy régi és egy új költészet mesgyénjén áll: tárgyánál és forrásainál fogva a XIII. század uralkodó irányát indítja meg, a költő egyéniségénél és izlésénél fogva pedig kapcsolatban van a XI. század nemzeti epikájával.

A középkor nagy költői közé nem sorolható Eilhart, ki sem elég önálló sem elég kiváló alkotó tehetség; reflexiókban ugyan nem szegény, csak hogy e reflexiói sohasem vonatkoznak a nagy szerelmi tragédiának mélyebb erkölcsi tartalmára. Kora szempontjából azonban kimagasló alak, hisz a lovagi költészetet és szellemet ő honosította meg Németországban, bár a kortársak és utódok ez érdemet Veldekének tulajdonították, ki a műepikát főleg alaki szempontból

hathatósan fejlesztette. De még Tristan-époszával is nagy hatást gyakorolt korára, a minek legföltünőbb bizonyítéka, hogy a XV. századbeli, roppant népszerű Tristan-regény* nem Gottfried, hanem Eilhart művének prózai földolgozása. A regény szerzője pontosan követi Eilhart époszát, sokszor mondatról-mondatra, szóról-szóra, csak a szórendet a közbeszéd gyakorlata szerint átídomítva, a számos francia szót és szólamot németekkel helyettesítve és itt ott a XV. század szellemi irányának megfelelően morális megjegyzéseket szöve közébe. E regényen alapszik Hans Sachsnek 1553-iki Tristan-drámája is. A XVII. századon innen feledésbe megy a Tristan-monda, még népkönyvvé sem dolgoztatott föl.)

Eilhart főleg Gottfried mellett halványul el. A strassburgi mester mindenkép a költőibb erő, az alkotó képzelettel megáldottabb, a nyelv és vers nagyobb mestere, az emberi szív mélyebb kutatója és ismerője. Ezt mutatja már az éposz prologusa, mert ilyennek tekinthető a Tristan szüleinek története, melyet Eilhart röviden, szárazon mesél, Gottfried pedig mély fájdalomtól áthatott, szívhez szóló tragédiává alakított. Hasonlókép igen röviden adja elő Eilhart a hősnek ifjúságát is, mely Gottfried keze alatt érdekes, színgazdag kultúrképpé lesz. Ez utóbbi általában mindig gazdagabb: reflexiókban, motivumokban, alakokban; mindig mélyebb, fölfogásában épp úgy, mint megokolásában. A régibb epikusnál nagyszerepe van még a véletlennek és a csodának; Gottfried csak lélektani indító okot ismer, nem tűr ugrást,

* Első kiadása Augsburg 1484; legújabban kiadta FR. PFAFF, Tübingen 1881. — V. ö. FR. LICHTENSTEIN, *Zur Kritik des Prosa-romans von Tristrant und Isolde*, Breslau 1877, és ismertetésemet *Közlöny* VII, 87.

ügyesen szövi az elbeszélést és finom fonállal kapcsolja össze a mesének Eilhartnál többször még összefüggéstelen mozzanatait. Eilhart még egészen naiv regélő, Gottfried modern szellemű művész, ki mindig tudatosan változtat a monda régibb alakján, a hol az mélyebb fölfogásának meg nem felel.¹

Gottfried művének jeles folytatója, Heinrich von Freiberg,² egyszersmind a strassburgi mester legjelesebb tanítványa. Henrik Tristanja a XIII. század végéről vagy a XIV-diknek elejéről származik; a költő tehát körülbelül egy századdal Gottfried után írta szép művét. Henrik életének jó részét Csehországban töltötte, hol a német költészet a XIII. és XIV. században az udvar és a nemesség kiváló pártolásában részesült, és cseh főurak megbízásából írta műveit, így 'Tristanját' Leuchtenburg Reimund fölszólítására, ki 1317 előtt meghalt. De ő maga nem volt cseh ember, hanem a cseh határhoz közel fekvő Freiberg városából származott, hol valószínűen cseh nemesek birtokain lakó és dolgozó bányászoktól származott. Nemes ember, lovag aligha volt; a kéziratok is 'mester'-nek nevezik. Széles műveltségéről tanúskodik minden műve, latinul is jól tudott. Sem az egyik, sem a másik, de a költészet ápolása sem tartozott már a XIV. században a nemesség köréhez.

Freibergi Henrik Gottfriednak méltó tanítványa. Nyelvezet, stílus, verselés, költői fölfogás tekintetében teljesen beleélté magát nagy mestere művébe és oly híven tükrözteti vissza

¹ F. COMPART, *Die Sagenüberlieferung in den Tristan-Epen Eilharts und Gottfrieds*, Güstrow 1876, és *Közlöny* I, 443. — FR. WIEGANDT, *Heinr. v. Fr. und sein Verhältniss zu Eilhard und Ulrich*, Rostock 1879.

² Kiadta REINH. BECHSTEIN, Leipzig 1877. (Első kiadását Chr. H. Myller eszközölte 1785-ben.)

„Tristanjában“ Gottfried költészetének jellemzőbb sajátosságait, a mennyire ez utánzó epigonnak egyáltalában sikerülhet. Sajátságos azonban és nem egészen érthető, hogy Henrik sem választotta Gottfried mondai hagyományát, hanem a Tristan-történetek azon alakját követi, melyet Eilhart époszából és a próza-regényből ismerünk. Hogy mégis ugyanazt a Britanniai Tamást nevezi forrásának (6842—46. v.) kit Gottfried követett, könnyen érthető palástolása épp annak, hogy nem mestere útján járt. Hogy Henrik, a Gottfried nagy bámulója és folytatója, hogy Türrheimi Ulrik és a próza-regény is Eilhart hagyományát követik: ebből szabad következtetnünk, hogy a Gottfried forrása, eddigelé teljesen ismeretlen okokból, hozzáférhetetlen volt.¹ Henrik kiváló helyet foglal el az epigonok közt. A kortársak alig becsülték ily nagyra: nevét sohasem említik, Tristan-műve is csak két kéziratban maradt reánk. És mégis, hogy egy előkelő főúr fölszólította a Gottfried művének befejezésére, ez már maga is bizonyítja, hogy tekintélyesb költőnek tartatott; és más oldalról nem is kételkedhetni azon, hogy Tristanja előtt már más műveket is irt, mert előadás és alak tekintében ily sikerült művet nem írhat gyakorlatlan, kezdő költő. Csakugyan neki kell tulajdonítanunk a *Michelsbergi János lovag francia útjáról*² és *A szent keresztől*³ cz.

¹ Gottfried művének egyetlen folytatása, a negyedik, mely prágai töredékekben maradt fenn, követi a mester hagyományát, de ez sem pontosan ragaszkodva Thomas szövegéhez. Kiadta H. LAMBEL, *Germania* XXVI, 356.

² Kiadta v. d. HAGEN, *Germania*-jában, 1837, II. 83. GRIMM V., *Zur Geschichte des Reims*, 19. l., már Freibergi Henriknek tulajdonítja e művet. Michelsbergi János 1283—94 szerepel oklevelekben; 1306-ban már nem élt.

³ Kiadta FR. PFEIFFER, *Altdeutsches Übungsbuch*, Wien 1866.

költeményeket, mely utóbbit egy latin monda alapján irt, míg *A lidércz és a jeges medve* * cz. csinos elbeszélés, mely ugyan Henrik modorában van írva, sőt verselés és nyelvezet szempontjából még fejlettebb művészetről tanúskodik, valószínűen más Freibergi Henriknek műve.

De még egy harmadik, névtelen folytatója akadt Gottfried művének. Ennek munkája ott kezdődik, a hol Kaedin és Nampotenis nejének szerelmi viszonya más mederbe vezeti Tristan sorsát (de nem adja az elbeszélés teljes végét).

E folytatás szerint Artus király fényes ünnepre hívja meg korának jeles lovagjait, mindegyiket legkedvesebb barátnéjával, köztök Tristant is, ki akkor már a második Isolde férje. A hős nem akarja nejét magával vinni, nehogy ez által az ir Isolde kegyét elveszítse. De végre mégis elviszi nejét, azonkívül sógorát Kaedint és lovászmesterét Kurvenalt is. Midőn Karidolba érnek, Artus és Ginevra nagy tisztelettel fogadják Tristant, ki a kerek asztalnál foglal helyet. Következő éjjel aggasztó álom bántja a hőst: Tintajolban, Marke székhelyén találja magát és imádott Isoldéja szemrehányásokkal és vádakkal illeti őt. Ez álom a valóság eleveenségével hat reá. Midőn fölébred, nincs többé maradása Artus víg udvarában; búcsú nélkül távozik. Kurvenal, ki urátfigyelemmel kíséri, fölszólítás nélkül követi Tristant. Az erdőben egy halott lovagra találnek. Tristan hangosan és keservesen siratja, de csak színleg, a halottat; valósággal Isolde haragja és kegyetlensége töltik el szívét

126. — V. ö. A. FIETZ, *Gedicht vom heil. Kreuz*, Cilli 1881. — E munkát E. KRAUS (*Germania XXX.*) más Freibergi Henriknek tulajdonítja. — A mondáról l. W. MEYER, a müncheni akadémia irataiban, 1881.

* Kiadta W. WACKERNAGEL, *Zeitschrift VI*, 174: *Der Schrätel und der Wasserbär*.

kínos fájdalmakkal. Kurvenal kérdésére elmeséli Tristan szomorú álmát, mire elhatározza, hogy próbára teszi Isolde szerelmét. Kurvenal a szomszéd kolostorba viszi a halott lovagot és urát, Tristant, siratja benne. Még a holttest megérkezte előtt Tristan maga is megjelen a kolostorban és bevallja az apátnak, hogy ő ölte meg Tristant, egyszersmind a barátok sorába kíván lépni. Az apát teljesíti kérelmét. Most Kurvenal Artus udvarába siet és ott is elbeszéli Tristan halálát. A fényes és kedvelt lovag szomorú vége általános szánalmat kelt. Neje, Isolde, oly boldogtalannak érzi magát, hogy teljesen vissza akar vonulni a világtól. Mivel Kurvenal, urának utolsó kívánata gyanánt kijelenti, hogy Tristan Marke országában kíván eltemettetni, Tintajolba viszik a holttestet, melyet az apát és az új barát is, ki ezalatt az apát káplánja lett, elkísérnek. Itt is hangosan siratják a lovagot, csak Isolde játszsza az egykedvűt, a nyugodtat, míg végre ő is keserves jajokra fakad és száján csókolja a halottat. Végre a templomba viszik a holttestet, melynél az új barát visszamarad. Kurvenal most tudatja Isoldéval Tristannak életben maradását és jelenlétét, mire a szerelmesek a palota kútjánál találkoznak. Másnap Isolde beteg és Marke a káplánt, ki jeles orvos hírében áll, hivatja szenvedő nejéhez. Ezalatt nagy fénynyel temetik el a halott lovagot, Tristan pedig a királynénál marad, míg az teljesen fölgögyul. Ezután Tristan elbúcsúzik Isoldétól és vissza akar menni a kolostorba, de nem talál vissza. Azért saját tartományába, Parméniába megy, és megvárja, hogy kolostorba lépése alkalmával lenyírt haja ismét megnőjön.)

Ez elbeszélés alig alapszik a Tristan-monda valamely régibb hagyományán; valóbbszínű, hogy a költő egy tréfás fabliau tartalmát vette át és szötte bele Tristan kalandjainak elbeszélésébe. Az epizód főmotívuma — a férj halott-

nak tetteti vagy hirdetteti magát, hogy neje szerelmét és hűségét próbára tegye — igen népszerű a középkorban ¹ és már a hűtelen özvegyről szóló mondának némely keleti alakjában is megvan; ² a Tristan-mondában azonban semmi-kép sincs helyén és nem is áll belső összefüggésben a cselekvény folyamával vagy főmotivumaival.

Gottfriednak, folytatóin kívül is sok utánzója akadt, kik örvendetesebb egyéniségek, mint Wolfram tanítványai. Gottfried utánzói rendesen jó forrást keresnek és választanak, melyhez a cselekvény menetére nézve többé-kevésbbé ragaszkodnak. Wolfram tanítványai nem igen törődnek se forrással, se hagyománynyal, önkényesen módosítják a mondai anyagot, sőt egészen új cselekvényeket költenek is; Gottfried inkább Alemanniában talált utánzókra, Wolfram Bajorországban; amazok mesterök sima és elegans stíljére, kifogástalan verselésére törekszenek, a mi kisebb tehetségeknél nem ritkán üres fecsegésre vezetett; Wolfram hívei gondolatokban gazdagok, mély elméjük szeretnének lenni, de többnyire csak dagályosak, érthetetlenek lesznek; Gottfried tanítványai közül némelyek bizonyos önállóságra jutnak, mint főleg Rudolf von Ems és Konrad von Würzburg; Wolfram hívei eleve lemondanak minden önállóságról, hisz rendszerint mesterök művei gyanánt adják ki gyenge verseléseiket. Mégis, Gottfried ment előbb feledésbe, mint Wolfram, mert a lovagi élet, melyet amaz rajzolt, később már nem igen vonzotta a kort, míg Wolfram mélysége még tanítványainak dagályában is imponált az újabb nemzedékeknek.

¹ I. DUNLOP, *Geschichte der Prosadichtungen*, deutsch v. F. Liebrecht, Berlin 1851, 495. l.

² ED. GRISEBACH, *Die treulose Wittve und ihre Wanderung durch die Weltliteratur*, 1877³, és ismertetésem *Közlöny* I, 136.

Gottfried egyik legtehetségesebb tanítványa Fleck Konrad lovagi származású költő a bodeni tó vidékéről. A XIII. század első harmadában élt; tehát mesterének ifjabb kortársa volt. Életéről különben semmit sem tudunk, nevét is csak Emsi Rudolf műveiből ismerjük. Első és egyedül fönmaradt műve,¹ *Flore und Blanscheflur*,² a középkornak egyik legkedveltebb mondáját tárgyalja. A költő forrása Orbent (?) Ruprecht ó-francia költeménye volt, mely az eredetileg tisztán regeszerű történetet már a Károly-mondához kapcsolta. E történetet, mely középső vagy északi Franciaországból származik és a melyre a provençei troubadourok már a XII. század közepén sokszor céloznak, már a XII. század hetvenes éveiben is földolgozta egy névtelen alsó-rajnai német költő, kinek *Floyris*³ című művéből azonban csak töredékek maradtak fön. Az elbeszélés, mint említém, eredetileg valóságos népmese. A tavasznak egy derűs napján, midőn a virágok hajtanak, egyazon órában születik két gyermek, kiket virágoktól neveznek el Flore- és Blanche-florenak. Roppantúl hasonlítanak egymásra s már a bölcsőben is szeretettel mosolyognak egymásra. Tizedik életévökig folyton együtt vannak, játszanak egymással s együtt tanulnak. Flore atyja hatalmas király, ki nem nagy örömmel nézi a gyermekek mind jobban fejlődő hajlamát. Attól tart, hogy fia szenvedélyesen megszerethetné s utóbb még nőül is venné az idegen leánygyermeket, ki, mint egy hadifogoly asszonynak leánya, nem méltó arája a trónörökös-

¹ Irt Konrad egy 'Clies' cz. elbeszélést is, mely nem maradt reánk. Meglehet, hogy Türrheimi Ulriknak azonos című, szintén elveszett műve a Fleck költeményének folytatása és befejezése volt.

² Kiadta E. SOMMER, Quedlinburg 1846.

³ Kiadta E. STEINMEYER, *Zeitschrift* XXI, 307. V. ö. *Germania* XXVI, 64.

nek. A király azért eladja Blancheflorét, kit a keletre visznek. Erre a gyermek ifjú útnak indul, hogy kedvesét fölkeresse és véletlenségből mindig akkor érkezik Blancheflore tartózkodó helyére, midőn ez éppen elhagyta. Mindenütt feltűnik az ifjú hasonlatossága a távozott leánynyal, és az emberek mindenütt kedveséről mesélnek a királyfinak. Babylonban végre egy bölcs emberre akad Flore, ki neki a jövendőket pontosan megjósolja s csakugyan úgy esik minden, mint a keleti bölcs előre mondta. Az ifjú követve a leány nyomát, egy hatalmas toronyhoz ér, melyben Blancheflorét fogva tartják. De Flore megnyeri a torony őrét, a ki megengedi, hogy az ifjút rózsákkal tele kosárban föl vigyék a fogoly leányhoz. Az ifjú most boldogan él gyermekkori játszótársánál, míg egyszer, a szerelmes pár vigyázatlansága folytán, meglelik Florét. Van egy varázs-gyűrűjök, melylyel egyikök megmenekülhetne; de ők nem akarnak megválni egymástól, azért eldobják a gyűrűt. Szerelmöknek tisztasága és mélysége meghatja a népet és még az 'admiralt' is, a leány zsarnok urát, ki gazdagon megajándékozza és szabadon bocsátja a szép párt. Flore hazatér arájával Spanyolországba, hol zavartalan boldogságban élnek és uralkodnak. Száz éves korukban egyazon órában hálnak meg. A későbbi hagyomány Nagy Károlyhoz fűzte e regét is, mint sok más néphagyományt: Flore és Blancheflore Berthának, Nagy Károly anyjának szülei; a hatalmas frank császár tehát a szép pár unokája.

Konrád forrása 'Fleur et Blanchefleur' fönmaradt, ¹ úgy hogy a német és a francia költő viszonya pontosan megállapítható. ² A legfeltűnőbb különbség a két mű közt

¹ Kiadta ED. DU MÉRIL, Paris 1856, más ó-francia földolgozásokkal együtt.

² H. SUNDMACHER, *Die altfranzösische und mittelhochdeutsche*

az, hogy Konrád költeménye több mint kétszerte terjedelmesebb. E külső különbség egy fontos belső különbség következménye: Konrád nem hiába Gottfried tanítványa; őt is első sorban hőseinek lelki állapota, érzéseik és szenvedélyeik érdeklik, melyeket terjedelmesen, sok lélektani tapintattal, igaz költőiséggel fest, míg a külső világot, melyre a franczia költő fősúlyt fektet, csak röviden vázolja. Ha a német költő már e tekintetben sokkal magasabban áll, mint franczia elődje, és forrásánál sokkal értékesebb művet írt, fokozza munkája becsét, hogy az egész cselekvényt és számos epizódjait egyetlen alapeszmével hatotta át és egy szép erkölcsi tétel hordozójává tette: a hűség minden akadályt legyőz és a legnagyobb boldogságra juttat. És e szép gondolatot gyöngéd fölfogástól, gyermeki tisztaságtól és ártatlanságtól áthatott, kellemesen folyó, mindig vonzó, sokszor megható elbeszélésben viszi a költő keresztül. A történet eredeti naiv és regeszerű jellege nem vész el Konrád tárgyalásában, mely a nagy népszerűségnek örvendő és sokat földolgozott mesének kétségtelenül legszebb megalakítása. Mert a szerelmes gyermekek története megvan föl- és alnémet, angol és norvég, svéd, dán és izlandi, ó-franczia és olasz, * újjörög és spanyol földolgozásokban, s a hol ily földolgozások nem jöttek létre, pl. a provençaloknál és portugalloknál, ott a lyrai költők ismételt czélzásai tanuskodnak a mondának elterjedéséről. A mese byzanci ere-

Bearbeitung der Sage von Flore und Blancheflur, Götting. 1872, és főleg H. HERZOG, *Germania* XXIX, 137—228.

* Boccaccio *Il Filocopo* cz. művében, mely először 1472-ben jelent meg nyomtatásban. Jellemzését l. HEINRICH G., *Boccaccio élete és művei*, 2. fejezet. — Boccaccio elbeszélésén alapszik a német népkönyv, Metz 1499, és ez utóbbin HANS SACHS Floriódramája 1551.

detű és a keresztes hadjáratok útján került nyugati Európába, melynek, Tristan és Isolde története mellett, századokon keresztül legkedvesebb szerelmi historiája volt.

Gottfried tanítványai Der Stricker, Rudolf von Ems és Konrád von Würzburg is, kikkel alább, a novellaköltőknél újra találkozunk. Itt csak nagyobb epikai műveikről szólunk.

A Stricker (vagy Der Strichaere)¹ a XIII. század harminczas és negyvenes éveinek egyik legtermékenyebb versezője. A költő részben Ausztriában, részben Bajorországban élt, de mint nyelve mutatja, bizonyosan osztrák ember volt; 1225 és 1250 közt írta műveit. Polgári származású ember volt, de jól ismerte a lovagi költészetet és egészen ennek modorában és szellemében írt. Nem kiváló költői tehetség, de vonzó mesélő és ügyes stilista, ki nem hiába tanulmányozta strassburgi mesterének remek verseit. A kisebb elbeszélésben jóval értékesebb műveket alkotott, de két nagyobb éposza is az epigonok sikerültebb termékei közé tartozik. Elsőbb *Karl der Grosse*² czímmel átdolgozta és modernizálta Konrád pap „Rolanddalát”, melyet a Strickernek kora nyelvben és verselésben elavultnak talált. Az átdolgozó azonban nem elégedett meg azzal, hogy a régibb költő nyelvét modernizálja és verseit folyékonyabbakká s csengőbbekké tegye, hanem a cselekvényt is bővítette, kiegészítette, még pedig részben más források fölhasználásával, mint a melyeken a Konrád-féle „Rolanddal” alapszik. Műve

¹ A név, úgy látszik, tulajdonnév. BARTSCH „meseszerzőre”, GOEDEKE „vándordalnokra” (*vagus, strichaere*) magyarázta. A kfn-ben *stricker* a. m. Seiler, kötélverő. — Egy Heinricus Strichære szerepel egy 1190-iki felső-ausztriai oklevélben.

² Kiadta K. BARTSCH, Quedlinburg 1857. — V. ö. *Germania* XXII, 129.

kellemes olvasmány, de egy kissé üres költemény, mely éppen csak az olvasó könnyű szórakozását czélozza.

Önállóbb a Stricker *Daniel von Blumenthal* * czímű époszában, annyira önálló, hogy e műve egyáltalában se forráson se hagyományon nem alapszik. A cselekvény teljesen a költő műve, ki az Artus-regények motivumait egészen önkényesen kombinálja. (Hogy elbeszélése mégis hiteltre találjon, Alberich de Besançon-t nevezi forrásának; de ez állítása csak a közönség megnyugtatóását, jobban félrevezetését czélozza. Az elbeszélés czéltalan kalandok czéltalan sorozata. Dániel lovag, egy hatalmas király fia, Artus udvarába érkezik, hol a legjelesebb vitézeket, köztök Gawaint, Iweint és Parzivalt, lovagi játékokban legyőzi, mire Artus seregével Matur óriás király ellen indul, ki Artus királyt hódolásra hívta föl. Matur országa telised-teli a legmesésebb csodákkal. Iszonyú állatok, varázserejű vizek, láthatatlan hálók, sirenák éneke, gyilkoló hatású Meduza-fej s egyéb hallatlan dolgok foglalkoztatják a páratlan lovagot, ki majd vitézséggel, majd cséllal, de minden helyzetben győz. Végül elesik Matur, és neje Dániel feleségévé lesz. Most nagyszerű ünnepélyek következnek, melyeket a költő terjedelmesen leír. De Dániel esküvőjével még nem szakad meg az elbeszélés; a költő még a hősnek nőtelen társait is kiházasítja; sőt egy életben maradt óriás még Dánielt és nejét is nagy bajba hozza, míg végre ez is kézre kerül (egy csodálatos hálóban) és a hallatlan kalandokban dúsgazdag história boldog véget ér.) Az egész munka Artus-regénynek elég mulatságos, jól is van elbeszélve; mégis nem lett soha igazán népszerűvé, minek oka valószínűleg a szerelmi történetek hiányában keresendő.

* Nincs kiadva; tartalmát (mutatványokkal) közli BARTSCH a költő Károly-époszának kiadásában, p. VIII—XXXIV

Még termékenyebb író Rudolf von Ems (Hohenems) thurgau-i lovag, ki magát „montforti vazallusnak“ (*ein dienst-man ze Montfort*) mondja. Életéből csak annyit tudunk, hogy olasz földön halt meg: valószínűen Olaszországba kísérte IV. Konrád császárt (1250—1254). Rudolf, a középkori nagy költők kortársa és személyes ismerőse, tanult, sőt tudós ember volt: jól tudott francziául s latinul és tájékozva volt theologiai dolgokban. Soha nem követett szolgailag egyetlen forrást, hanem fölkutatott minden munkát, mely tárgyára vonatkozó anyagot tartalmazott és ez anyag kiválasztásában és összekapcsolásában is gondolkodó főnek bizonyul. A lovagi költészet tárgyait e költészet modorában, de igen ellentétes fölfogással és világnézettel dolgozza föl: prózai, józan, polgári szellemű ember volt. Ifjúkorában egészen az udvari költészet szellemében írt; de e művei, melyekről a költő maga csak szánakozással és megbánással emlékszik meg, mind elvesztek.¹ Legtöbb fönmaradt elbeszélése nem is esik a lovagi költészet körébe, és éppen e polgári tárgyú művei legjobb, legörvendetesebb alkotásai. Gondolkodó, eszméktől vezérelt, erkölcsi tekintetben szigorú költő; inkább egy új korszak megindítója, mint a réginek híve. Sokat írt és minden dolgozatát alaki csín, kellemes előadás, tiszta lélek jellemzik. E helyen „Wilhelm von Orlens“ és „Alexander der Grosse“ című műveit tárgyaljuk; többi munkáival a novella-költők sorába tartozik a szerző.

Vilmos- és Sándor-éposza a költő leggyengébb művei. *Wilhelm von Orlens*² tartalmát Hódító Vilmosnak önké-

¹ „Eustachius“ cz. legendája és a „Trójai háború“-ról írt műve is elvesztek.

² Nincs kiadva. Töredékek: *Zeitschrift* XVIII, 89. és *Germania* XXI, 192. — E művét Rudolf ugyanazon Winterstetten Konrád pohárnok († 1243) fölszólítására írta, ki Türrheimi Ulrikot a Gott-

nyesen fölczifrázott története teszi. (A tizennégy éves Vilmos szerelmet vall a kilenczéves Amalyének, Rainher angol király leányának, kivel együtt nevelkedett Lundersben. A kis leány nem sokba veszi rajongását, mire Vilmos veszedelmesen megbetegszik, de Amalye vigasztaló szózatára szerencsésen fölépül. Most Brabantba megy, hogy lovaggá avattassék és a lovagi játékokban kitűnjék. Ekkor megüzeni neki Amalye, hogy atyja őt Avenir spanyol királyhoz akarja nőül kényszeríteni. Vilmos egy kis csapattal rögtön Angliába indul és megszökteti kedvesét. Midőn azonban az erdőben eltéved, utoléri Rainher lovasai, megsebesítik és elfogják. A király megkegyelmez neki azon hármas föltétel alatt, hogy lemond örökségéről, hogy testében hordja a beletört lándzsa-darabot, míg azt egy királyné ki nem húzza, és hogy egy szót sem szól, míg Amalyétól erre engedélyt nem kap. A hős megtartja adott szavát, s végül, miután Norvégiában csodatettekkel híressé tette nevét, Amalye férje, Brabant hercege és Anglia királya lesz.) Sok a kaland ez elbeszélésben, mely 1231 körül készült; Rudolf mégis nem ezekre, hanem a gyermekek szerelmére és e szerelmi viszony fejlődésére fekteti a fősúlyt. Főleg ennek tulajdoníthatni, hogy az üres, de csinosan elmesélt költemény oly népszerű volt, hogy még a XIV. és XV. században is átdolgozták.

Még gyengébb a költőnek (1240—1245 közt készült) Sándor-műve, melynek anyagát mindenféle forrásokból kereste össze. (Főforrásai azonban a Leo-féle *Historia de proeliis**, a középkornak egyik legolvasottabb könyve, és

fried Tristanjának folytatásával megbízta. A költemény forrását Ravensburgi János hozta Franciaországból. — Rudolf 'Sándor-dala' sincs még kiadva.

* Kiadta G. LANDGRAF, Erlangen, 1885. — V. ö. K. KINZEL, *Zwei Recensionen der vita Alexandri M. interprete Leone*, Berlin 1884.

Curtius Rufus műve N. Sándorról.* Lamprecht Sándor-daláról kicsinylőleg szól Rudolf; pedig a régi költemény minden tekintetben értékesebb, mint az ő műve. Mind a Vilmos- mind a Sándor-regényben, Gottfried mintájára, régibb írókról és nevezetesebb kortársairól is szól Rudolf, mind a két helyen hangsúlyozva, hogy most sokkal több a költő, de az igazi művészet, a mint azt a régi mesterek ápolták, már letűnt.

Rudolf fiatalabb kortársa, Konrad von Würzburg, szintén polgári származású volt és nem sokkal 1220 után született Würzburgban. Konrád is tudós költő; kezdetben valószínűen vándordalnok volt, utóbb azonban, úgy látszik, gazdag urak pártolása folytán, hosszabb ideig Strassburgban és Baselben élt. Basel lett második hazája: itt éltek számos pártfogói, itt írta legtöbb és legterjedelmesebb műveit, itt halt meg (nejével és két leányával) 1287. augusztus 31. Hamvai a nagy templomnak Magdolna-kápolnájában nyugszanak. Konrád korának legkiválóbb költője. Nyelve és előadása az udvari epika legjobb korára emlékeztetnek, melynek jeles termékeit az ideális irányú költő folyton szem előtt tartotta. A költészet hanyatlása, az erkölcsök elvadulása, a 'rég jó idő' letűnése mélyen bántották őt, ki teljes erejével a költők és költészet fölvirágzásán fáradozott. De ez ereje az ily óriási föladat megoldására nem volt elégséges. Konrad is Gottfriednak tanítványa és főleg a költői nyelv és a vers kezelésében valóban méltó tanítványa. Szóbősége, fordulatának gazdagsága, verseinek szép hangzása, rímeinek kifogástalansága, periodusainak művészi kerekdedsége elevenen emlékeztetnek a strassburgi nagy mesterre. Minden alaki és technikai dologban, mindenben, a mi eltanulható,

* A. AUSFELD, *Die Quellen zu Rudolfs Alexander*, 1883.

egy színvonalon áll a század legjobb költőivel. Még képeinek gazdagsága és mesélő ügyessége is osztatlan dicséretet érdemelnek. De már a szerkezet művészetében és az anyagnak önálló megalkotásában jóval alatta áll a nagy költőknek, kiket oly szorgalmasan és annyi sikerrel tanulmányozott. Tárgyait nem költői jelleme sugallatából választja, hanem rendesen külső okok szerint, főleg valamely jó-akarójának kívánságára; innen van, hogy oly roppant különböző tárgyú és irányú műveket írt; aztán nem igen tud kellő erővel uralkodni tárgyán; helyesen mondják, hogy inkább a tárgy uralkodik ő rajta. Azért nem is árulják el művei az ő szerzőségét: szellemének bélyegét nem tudta rányomni munkáira. Különben sem önálló: Gottfried a mestere, de inkább csak alaki tekintetben; tőle tanult mesélni, verselni, rímelni; — világnézetét inkább Wolframtól merítette, bár nem tudja mélyebb, komolyabb fölfogását következetesen vagy erőlesebben érvényesíteni. Konrád sem szereti a tisztán lovagi tárgyakat; ő is, mint idősebb kortársa, a montforti grófok embere, inkább polgári irányú, józan, becsületes, egyszerű. Legjobbak verses novellái és legendái, melyekben kevesebb művészetre volt szüksége. Nagyobb föladatokkal ritkán boldogul, mert nem tudja alakjait egyedien jellemezni, nem tudja a szenvedélyeket rajzolni; látóköre egy kissé szűk és szeme nem hatol az emberek és dolgok mélyére.

Nagyobb művei azonfelül iszonyú terjengősek: a költő a szónak és versnek mestere, de sokszor visszaél ez erejével; néha se hossza se vége leírásainak és elmélkedéseinek. Ez elmélkedései nem egyszer valóságos prédikációkká nővik ki magokat: egyáltalában hajlik a vallásos világnézethez. A kor hanyatlását ő is fájlalja és panaszozza: az udvaroknál illetlen szavak jobban tetszenek, mint jó dalok; de ő

nem törődik ezzel; ha kevesen hallgatják is, mint a magányos csalogány akar énekelni.¹ E fejezetbe tartoznak Lohengrin-műve, „Partonopier és Meliur” című lovagi története és a „Trójai háborúról” írt befejezetlen nagy költeménye.

A *Hattyúslovag*² tárgyát Lohengrin története teszi, melyet már a Wolfram Parzival-époszából ismerünk. Konrád egyszerű, de vonzó módon meséli el a szép mondát és főleg az érzelgősebb részleteket tárgyalja meleg bensőséggel. A költő forrása a „Le chevalier de cygne” cz. ó-francia költemény volt, melynek második részével Konrád műve, a a mi a monda anyagát illeti, megegyez.

Kevésbé ismeretes, de mondai magvát tekintve egyéb híres hagyományokra emlékeztető történetet dolgozott föl Konrád *Partonopier und Meliur*³ cz. epikus művében, melyet a költő Baselben, Schaler Péter patricius fölszólítására, 1270 és 1277 közt, egy francia forrás („Partonopeus de Blois”) alapján írt. (Partonopier, a kárlingi király unokaöccse, véletlenül Meliur sellőhöz kerül, ki az ifjút egy esztendeig magánál tartja, a nélkül, hogy a hős csak egyszer is láthatná arczát. Ha három esztendeig nála maradna, a nélkül hogy látná, a bűvöléstől megszabadúlna a sellő és nejevé lenne. Partonopier tudja ezt; mégis már egy év múlva annyira beteggé teszi a honvágy, hogy haza siet övéihez. Itt elbeszéli kalandját, mire társai rábeszélük, hogy

¹ K. J. PETELENTZ, *Konrads v. W. Leben und Bedeutung*, 1881.

² Kiadta FR. ROTH, Frankfurt a. M. 1861. — V. ö. *Germania* XXI, 419.

³ Kiadta K. BARTSCH, Wien 1871; a francia eredetit G. L. CRAPELET, Paris 1834, két kötet. — H. van LOOK, *Der Partonopier Konrads v. W. und der P. de Blois*, Strassburg 1881. — E. KÖLBING, *Die verschiedenen Gestaltungen der Partonopeus-Sage* (Germanistische Studien II, 55).

nézzen a sellő arczába. A hős úgy tesz, mire Meliur száműzi magától. Partonopier igen boldogtalan és elzárkózik az emberektől. Egy alkalommal az erdőben Irlkelre akad, Meliur nővérére, kinek eljajgatja szíve mély fájdalmát. Ez megszánja a szép ifjút és elhatározza, hogy Meliurral kibékíti. Pompás ruhát és fegyverzetet szerez és megígéri neki, hogy a következő tornajátékban kiküzdheti magának Meliurt, kit az ország ura házasságra kényszerít és a ki kijelentette, hogy a legközelebbi torna győzteséhez kész nőül menni. Partonopier győz és megnyeri Meliur kezét. A cselekvény vége, mely a francia eredetiből hiányzik, Konrád művében csak röviden van összefoglalva. — Konrád elég híven ragaszkodott forrásához, melyet csak polgári gondolkodása és józan világnézete szempontjából módosított. A monda, mely a Sváb Frigyes történetére (l. fönt 470. l.) is emlékeztet, kétségtelenül az Amor és Psyche szerelméről szóló gyönyörű regének romantikus átalakítása.¹ Megemlítésre méltó, hogy Konrád, a ki nem tudott francziául, tolmács segítségével dolgozta művét.

A költő utolsó és legterjedelmesebb költeménye a *Trójai háború*,² melynek befejezésében a halál megakadályozta. Egy ifjabb kortársa befejezte a 60,000 versre terjedő nagy művet, melynek főforrása Benoit de St. More, de Ovidius (Heroidák s Átváltozások), Statius (Achilleis) és egyéb írók is. A munka Paris születésével, Hecuba álmával és Achilles

¹ GRASSE, *Die grossen Sagenkreise des Mittelalters*, p. 382 szerint a Partonopeus név Partenay várára vonatkozik, melynek birtokosai a Lusignan-családdal rokonsági viszonyban álltak. Ez alapon nem túlságosan merész az a következtetés, hogy a Partonopeus története és a Melusine regéje egyazon monda változatai.

² Kiadta AD. V. KELLER, Stuttgart 1858. — K. BARTSCH, *Anmerkungen zu Konrad's Trojanerkrieg*, Tübing. 1877.

ifjúsági történetével kezdődik; azután következik az argonauták hadjáratának terjedelmes elbeszélése, és csak végül a trójai háború maga, melyben a keresztyén királyok és hadak (köztök első sorban a németek) a görögök pártján, a pogányok és mohamedánusok a trójaiak mellett harcolnak. Kor- vagy néprajzról ily fölfogás mellett szó sem lehet. Az egész munka értéktelen és unalmas verses krónika, minden költői érdem nélkül.

Közvetve Gottfried, közvetlenül Konrád tanítványa a *Reinfried von Braunschweig*¹ című érdekes, de befejezetlen (27,627 versből álló!) költeménynek ismeretlen szerzője, ki művét déli Németországban 1291 körül írta. Reinfried története az Oroszlán Henrikről szóló mondának átalakítása, vagy mind a két monda egyazon szász néphagyománynak csak a mellékes vonásokban eltérő két változata. Reinfried keletre indul a szent sír fölszabadítására. Távozása előtt gyűrűjének felét átadja nejének azon kijelentéssel, hogy csak akkor tekintse őt halottnak, ha valaki neki e gyűrű másik felét elhozza. Most következnek a hősnék keleti élményei, melyeket a szerző terjedelmesen elmesél. Még bővebben írja le a kelet csodáit a költő kortársa Heinrich von der Neustadt bécsi orvos, 1300 körül, *Apollonius von Tyrlant*² című, vagy 20,000 versre terjedő költeményében, melynek alapját a Tyrusi Apolloniusról szóló középkori latin elbeszélés teszi. E regényes kalandokban gazdag, igen népszerű történet eredetije egy harmadik századbéli görög regény, mely azonban elveszett. Legrégibb fönmaradt alakja egy hatodik századbéli latin átdol-

¹ Kiadta K. BARTSCH, Stuttgart 1871.

² Kivonatosan kiadta JOSEF STROBL, Wien 1875. — V. H. HAGEN, *Der Roman vom König Apollonius v. Tyrus*, Berlin 1876.

gozás,¹ melyből számos modern Apollonius-munka származik Európa minden nemzeténél. Az érdekes mese átment a „Gesta Romanorum”-ba is. Legjelesebb földolgozása a SHAKESPEARE-fele „Perikles”.² A XIV. századbéli bécsi orvos Apollonius-regényének verselésén is fölismerhető Gottfried és talán Konrád hatása.

Gottfried tanítványait tehát csak a nyelv, stílus és verselés módja teszi iskolává. Fölfogás és világnézet tekintetében éppen oly feltűnően különböznek egymástól, mint a mily különböző tárgyakat dolgoztak föl igen különböző értékű műveikben, míg Wolfram, a mint saját műveire rányomta hatalmas szellemének bélyegét, úgy tanítványait is e szellem szolgálatába kényszerítette, ha legtöbbje nem is sajátíthatott el az eschenbachi lovag mély világnézetéből egyebet, mint egy bizonyos látszólagos mélységet vagy jobban: homályos és zavaros reflexiókat.

5. Az udvari éposz elfajulása. A novella.

Vagy három évtized fekszik az „Eneit” és a „Parzival”, az udvari epikának első és annak legkitűnőbb terméke közt; a középkori műéposz gyorsan fejlődött, hamar érte el virágzásának tetőpontját, de gyorsan hanyatlott is. Emelkedését két körülmény siettette: egy oldalról e költészet önállótlanága, mely kisebb vagy nagyobb mértékben, de éppen értékesebb termékeiben mindig franczia mintákon alapszik, és másodszor a XII. és XIII. század mesgyéjén több kiváló

¹ Első nyomtatása 1471 körül jelent meg. Legújabban kiadta ALEX. RIESE, Lipcse 1871. — Az első német Apollonius: Augsburg 1471; fordítója STEINHÖWEL HENRIK.

² PUDMENZKY, *Shakespeare's Perikles und der Apollonius des H. v. Neustadt*, Detmold 1884.

költői erő szereplése, kik még a nyugatról vett minták alapján is aránylag önálló, de mindenesetre egyedi szellemtől áthatott műalkotásokat teremteni képesek voltak. Az udvari epika e virágzása nem tartott sokáig: még a nagy mesterek életében, már közvetlen tanítványaiknál is mutatkoznak a hanyatlás jelei, melyek utóbb mind nagyobb számmal és mind nagyobb súlylyal jelentkeznek. Az udvari epika végre teljesen elfajult: a lovagi époszból Artus-regény lett.

Mi az Artus-regény? Talán oly epikai mű, mely tárgyát az Artus király alakja körül alakult mondakörből veszi? Dehogy! Hiszen akkor a ‚Parzival‘ is, a ‚Tristan‘ is Artus-regények volnának, mert mind a két műremeknek hősei és mellékalakjai megfordulnak Artus udvarában. Nem! Az Artus-regény nincs az Artus-mondához kötve; sőt a legjellemzőbb (francia) Artus-regények a Károly-mondából veszik tárgyukat, de azért mégis Artus-regények. Az Artus-regény a lovagi költészetnek épp oly típusa, mint néhány századdal később a prózai elbeszélés terén az Amadis-regény, mely szintén (tágabb értelemben) nem azt jelenti, hogy hőse Amadis de Gaula. E két típus voltaképen egyazon faj sarjai: a verses Artus-regényből fejlődött a prózai Amadis-regény; mind a két típus korának bálványa volt, mind a kettő megbukott, mint minden hamis isten: Cervantesnek világhódító humorja megsemmisítette őket örök időkre.

Mi az Artus-regény? Czéltalan kalandok czéltalan sorozata a realitás minden alapja nélkül. Az Artus-regény főelemei megvannak Hartmann, Wolfram és Gottfried műveiben is, de nem fajultak még el. Az Artus-lovag át van hatva földadatának magasztosságától, a lovagi köteleességek szentségétől. Világgá megy, hogy a szegényeket védelmezze, az üldözötteken segítsen, a jog vagy igazság ellenére bán-

tottakat kiszabadítsa; hogy a gonoszokat, embereket vagy állatokat, megbüntesse vagy megsemmisítse; hogy a nők tiszteletére és dicsőségére vitéz tetteket vigyen véghez; hogy az igaz vallást, Krisztus szent nevét és hitét megtartalmazza és terjeszsze a pogányok közt. E föladatok teljesítésében nem ismer önérdeket, soha a maga hasznát nem tekinti; nem riad vissza semmi veszélytől vagy akadálytól, ha első pillanatra vagy józan fölfogással kikerülhetetleneknek vagy legyőzhetetleneknek tetszenek is; jelleme szilárd és hajthatatlan, szíve lágy és jósággal tele, gondolkodása nemes és önzetlen. Nem utasítja vissza a kivíott jutalmat: nőül veszi a páratlan szépségű és rendkívüli kincsekkel megáldott királyleányt, kiért életét kockáztatta; köszönettel fogadja a vadállatnak is segélyét, melyet egy erősebb és mérgesebb ellenfelétől megszabadított; — de e jutalom nem teszi fáradozásai igazi célját; főcélja: magasztos lovagi kötelességeinek hű és önzetlen teljesítése. Ez önzetlen fáradozást érvényesítik az Artus-lovagok egymással szemben is: segítik, pártolják egymást; saját közvetlen érdekek mellőzésével sietnek veszélyben forgó társaik segítségére; kiszabadítják a fogságba esetteket, fölkeresik a világ végén is az eltévedteket vagy eltűnteket; nem tudnak egymással szemben irigységről, csak nemes vetélkedésről ugyanazon nagyszerű eszmék és ideálok szolgálatában.

E vonások nem teszik még az Artus-regényt. Ilyenné csak a véghezvitt tettek céltalansága által lesz. Ha az Artus-lovag kalandot kalandra halmoz, minden fölismerhető mélyebb gondolat vagy magasabb cél nélkül; ha a költő teljesen elhagyja a valóság talaját és annyira fokozza a cselekvény hihetlenségét, hogy hősenek tettei még jelképi igazságra sem tarthatnak igényt; ha alakjai megszűnnek élő jellemek lenni, kikkel együtt érezhetünk: akkor,

csak akkor lesz a lovagi éposz Artus-regénynyé. Francia- és Németországban igen hamar állott be az udvari epikának ez átalakulása, mely értéktelen és élvezhetetlen termékeket létesített és a lovagi elbeszélő költészetnek gyors hanyatlását és teljes megsemmisülését eredményezte.

Az Artus-regény színhelye nem a mi földünk, hanem egy képzelt, helyesebben egy képzelhetetlen világ, melyben más törvények és szokások uralkodnak, mint e földön, melyben az emberek máskép gondolkodnak és máskép éreznek, mint földi emberek gondolkodnak és éreznek. A rege világa ez, de azzal a lényeges különbséggel, hogy a realitás igényeivel lép föl s azért a képtelenség és hazugság hatását teszi reánk. Képtelenek és hazugok e regények hősei is. Az Artus-regény lovagja félisten, sőt félistennél is több. Semmitől sem fél, semmi akadályt föl nem vesz, mindig győz, komoly baj sohasem éri. Hogyan érezzünk rokon-szenvet vagy csak érdeket is ily alakok iránt? A nőkkel szemben ellenállhatatlan az Artus-lovag. Veni, vidi, vici mondhatja minden kalandban. Jelleme nem lévén, cselekedetei soha előre nem láthatók, és a motivatio teljesen a költőnek határtalan önkényétől függ. A nők épp oly ideális, de épp oly igaztalan alakok. Az Artus-regény nőalakjai páratlan szépségűek és nemességűek. A lovagok határtalan hódolattal vannak irányukban. De az a nemesség és ez a hódolat egyaránt hazug. A hölgyeknek sem eszök, sem erkölcsük nincsen: cél-talan, hóbortos föladatok megoldására küldik engedelmes udvarlóikat és a legkisebb lelki furdalás nélkül járnak kézről-kézre, egy szerelmi kalandból a másikba. És ez a szerelem maga tisztán érzeki: ha a szerelmes pár egy kéjes órát eltöltött, összes kívánságainak célján találja magát. Az Artus-regény nemcsak hazug és üres, hanem frivol és erkölestelen is.

És ez a hazug világ még nem is gazdag világ. A hősök és hölgyek, a kalandok és motívumok, a szerkezet és keret, — mindenütt és mindenben szegényes egyformaság. A rajzolt világ phantastikus, de a költőknek nincsen phantasiájok. Minden új munka elolvasásánál az az érzésünk, mintha ezt a historiát már olvastuk volna.* A cselekvény rendesen nagy ünnepélylyel indul meg; a hősök együtt vannak Artus vagy Nagy Károly udvarában. Ekkor megjelen egy szép hölgy követe, ki megtámadott úrnője számára segílyt kér, és egy lovag fölkerelkedik, hogy az üldözött ártatlanságot megmentse, a mi, önkényesen szaporítható kalandok után, sikerül is; vagy megjelen egy pogány fejedelem hírnöke, ki ura nevében élet-halál-harczra hívja ki a keresztyénség nemes képviselőit, mire iszonyú háború támad, mely, önkényesen szaporítható kalandok után, az igaz hitű lovagok teljes győzelmével végződik. Egy harmadik keret: egy ifjú apród beleszeret urának szép leányába és megvallja neki kínos szerelmét; a leány visszautasítja az alacsony származású kérőt, mire ez veszélyesen megbetegszik. Most fölébred a szánalom révén a szerelem a leányban: oda igéri kezét az ifjúnak, ha ez vitéz tettekkel méltóvá teszi magát ily magasztos jutalomra. A fiatal lovag világgá megy és önkényesen szaporítható kalandok után oltár elé vezeti imádottját. Még egy typus: egy ifjú nemes az erdő magányában nő fel; nem ismeri a világot, melybe egy gyermek tapasztalatlanságával belép. Kinevetik, mert hóbortosan viseli magát; de csakhamar fölébred és öntuda-

* Az Artus-regények e tekintetben feltűnően emlékeztetnek az ó-görög regényekre, melyek szintén kevés számú motívumoknak hasonló keverékéből állnak.

tossá lesz nemes ereje, hódít mindenfelé és végül váratlan és páratlan czélokot ér el.*

De a kisebb motívumok is folyton ismétlődnek. Iwein egy kúthoz ér; ha vizet önt a köré, meg kell vívnia a kút urával; épp úgy Lancelot, csakhogy a kő helyett harang szerepel. Lancelotot egy sellő neveli föl, Wigamurt is. Tristan és Isolde erdei életök föléled a „Guillaume de Palerme”-ben, az „Aiol”-ban. Iwein megőrül s ime, számtalan hős elveszti az eszét. Iweint a hű oroszlán követi, más lovagok mellett nem kevésbé hű kutya, ló, bak szerepel. A szerelmi viszonyok, találkozók, véletlenségek folyton ismétlődnek. Az Artus-regény valóságos sakkjáték: kevés az alak és mindegyiknek megvan a maga szerepe; szűk a mozgás tere és az irányok vagy kombinációk száma nagyon csekély.

Főleg elfajult az Artus-regény, midőn a költők felszabadultak a hagyomány járma alól. Járom volt az, mely a nagyobb tehetségeket sokszor túlságosan korlátozta és nem egyszer oly motívumok vagy epizódok elfogadására kényszerítette, melyeket határozottan helytelenítettek; de volt az korlát is, mely a kisebb tehetségeket az elvadulástól megóvta. Már korán kezdtek, pedig a legkiválóbb erők, e korláton tágitani: előbb önkényesen módosították a hagyományt, majd különböző hagyományokat próbáltak összefűzni, végre teljesen félredobtak minden hagyományt és önkényesen alkottak meg költeményeik cselekvényét, — a közönség megnyugtatóására és önmagoknak védelmére önkényesen hazudva hagyományokat és forrásokat. Most a szerzők eljárását semmi sem korlátozta többé: bátran keverhettek és kapcsolhattak össze motívumokat, akadálytalanul halmozhattak

* Így Parzival, Lancelot, Wigamur, Fergus, Morvan.

kalandot kalandra, tetszésök szerint hordhatták össze az Artus-világnak összes csodáit és képtelenségeit. A közönség izlése mindent elfogadott.

Ilyen már a Stricker „Daniel”-je, ilyen Neustadti Henrik „Apollonius von Tyrlant”-ja. Nem jobb Heinrich von dem Türlinnek *Der Abenteur Krone* című terjedelmes és zavaros műve,¹ melyet a polgári származású költő 1220 körül, állítólag Chrestien de Troyes valamely munkája alapján, de tényleg minden forrás nélkül írt. Henrik karinthiai származású író;² Sanct Veitban, Karinthia régi fővárosában, birtokos család volt a Türlinieké. A költő tudós ember, ki a francia és német lovagi költészetet jól ismeri. Már teljesen fönmaradt nagy műve előtt írt egy nagy Lanzelet-regényt, melynek azonban csak egy töredéke, *Der Mantel* (A köpeny), maradt reánk az ambrasi kéziratban.³ E művében még forráshoz ragaszkodott a költő; ez a „Fabliau du mantel mautaillé”, mely több változatban maradt fön, de egyikök sem egyezik a német költeménnyel, mely régibb, mint a fabliaunak fönmaradt kéziratai. Lanzelet-regénye alig talált nagy tetszésre; annál népszerűbb és híresebb volt „A kalandok koronája” című műve, melynek találóbb czíme „A kalandok halmaza” volna. Egységes tervről szó sem lehet: a költő alig tudta, mit akar, midőn e művének megírásába belefogott; még világos keretet sem adott a tarka meséknek, melyek egészen önkényesen vannak összekapcsolva. Még legtöbb egység van azon kalandokban, melyeknek középpontjában Gawein áll;

¹ Kiadta J. SCHOLL, Stuttgart 1852. — K. REISSENBERGER, *Zur Krone Heinrich's v. d. T.*, Graz 1879.

² Egy Henricus apud Portulam szerepel egy 1240-iki regensburgi oklevélben.

³ Kiadta O. WARNATSCH, Breslau 1883.

de ezek is untatók, mert czéltalanok és üresek. A meséléshez azonban ért a karinthiai író; előadása vonzó és alaki tekintetben dicséretes.

Szintén hagyomány nélkül alkotta meg a *Wigamur*¹ névtelen szerzője regényének tarka cselekvényét. A munka az „Iwein“ és „Wigalois“ félreismerhetetlen utánzása: valamint az első az „oroszlán lovagja“, a második a „kerék lovagja“, úgy *Wigamur* a „sas lovagja“: a keselyű karmaiból kimentett sas megmentőjének hű kísérője, de még annyi szerepe sincs, mint az Iwein oroszlánjának. Az elbeszélés cselekvénye különben üres kalandok czéltalan lánczolata. *Wigamur*t egy sellő neveli föl, aztán Artus udvarába kerül, a pogányok ellen küzd, párviadalokban győz, hajadonokat szabadít ki zsarnokok kezéből stb. Az elbeszélés bárhol szakadhatna meg, de folytatható is volna még annyi versen keresztül. A szerző valószínűleg hegedős volt, ki az udvari költészetnek csak külső vonásait sajátította el; stílusban és előadásban inkább a népköltészettől és a hegedősök izlésétől függ. Tehetsége és műveltsége egyaránt nagyon szerény.

A „*Wigamur*“ párja a *Gauriel von Muntabel*,² melynek hőseit egy hatalmas bak kíséri! A költemény szerzője valószínűen Stoffel Konrád mester, az 1282-ben oklevelekben szereplő strassburgi kanonok. A költemény tartalma nagyon érdektelen és együgyű; forrása a szerző képzelete, bár Konrád el akarja hitetni az olvasóval, hogy egy jeles, Spanyolországból hozott munkából vette tárgyát. *Gauriel* egy istennő férje; ez titok, melyet nem szabad elárulnia. Egyszer félig kifecsegi e viszonyát, mire neje megharagszik és

¹ Kiadták HAGEN és BÜSCHING, *Deutsche Gedichte des Mittelalters*, 1808, I. — V. ö. G. SARRAZIN tanulmányát: *Wigamur*, Strassburg 1879.

² Kivonatossan kiadta AD. JEITTELES, *Germania* VI, 385.

megparancsolja neki, hogy győzzön le három Artus-lovagot. Gauriel ezt megteszi, de harczol sárkányokkal és óriásokkal is, mire az istennőt végül kiengeszteli. Kár, hogy a szerző ily élvezhetetlen kalandokat halmozott föl, mert tehetséges ember, ki vonzón tud mesélni. Az epigonok hosszadalmas-ságának és bőbeszédűségének nála semmi nyoma. De műve azért mégis Artus-regény, üres és képtelen kalandok czél-talan sorozata.

A ‚Wigamur‘ és ‚Gauriel‘ szerzőinek kortársa ‚Der Pleier‘¹ nevű osztrák költő, ki 1260 és 1290 közt három Artus-regényt írt, melyek mindegyikénél forrásra hivatkozik, de kétségtelen, hogy források nélkül, egészen önkényesen alkotta össze műveinek cselekvényét. Első regénye *Garel vom blühenden Thal* (vagy 20,000 vers), mely már címével is a Stricker-féle ‚Daniel von Blumenthal‘-ra utal; ² a második *Tandareis und Flordibel* (majd 18,000 vers); az utolsó *Meleranz* (12,840 vers);³ mind a három igazi Artus-regény, melyekben a hős kalandból kalandba rohan, minden fölismerhető ok vagy czél nélkül. Az alakok jellemzéséről nem lehet e művekben szó: az egyik hős olyan mint a másik, az egyik hölgy olyan mint a másik; Tandareis csak annyiban különbözik a többiektől, hogy sanyarú helyzetekbe

¹ Meglehet, hogy Pleien grófságból (a Chiemto és Salzburg közt) származott és hazájától nevezte magát így. *Zeitschrift* XII, 470. — A költő pártfogója, Wimar Frumesel von Scherding (ez utóbbi grófság Pleientől néhány mértföldnyire van) 1262 és 1296 közt szerepel oklevelekben.

² Kivonatossan kiadta Jos. ZINGERLE, *Germania* III, 23. — V. ö. M. WALZ, *Garel von dem blühenden tal*, Wien 1881. — A runkelsteini várnak (Tirolban) 1400 körül készült híres falfestményei GOTTFRIED ‚Tristan‘-jából és a PLEIER ‚Garel‘-jéből tüntetnek föl jeleneteket.

³ Kiadta K. BARTSCH, Stuttgart 1861.

is kerül és majd a halál áldozatává lesz. A Pleier költeményei abban is igazi Artus-regények, hogy telve vannak lovagi játékokkal és ünnepélyekkel, melyeket a szerző iszonyú hosszsadalmassággal rajzol. Műveinek e sok gyengéjeért nem nyújthat kárpótlást a szerzőnek könnyedén folyó előadása, sem a költői fölfogásnak vagy hangulatnak itt-ott tévedező nyoma.

A Pleier az összes lovagi költészetből hordja össze műveinek egyes részleteit. Főmintái Hartmann és Wolfram; de Gottfried és a Stricker, Bligger és az epigonok művei is szolgáltattak neki motivumokat és alakokat. Még tovább ment e tekintetben, a mint látszik, Albrecht von Scharffenberg, ki *Seifried von Ardemont* cz. elveszett, de FÜTERER kivonatából¹ legalább tartalmilag ismeretes Artus-regényében nemcsak a 'Parzival' és 'Lohengrin', a 'Gauriel' és 'Mele-ranz' tartalmából merített, hanem már a német hősmonda köréből is vett anyagot, különösen az 'Ernö herczeg' és 'Rózsáskert' különböző földolgozásaiból, sőt a népmese területébe is behatolt, honnan a Csipkerózsza (Dornröschen) gyönyörű regéjét ültette át zavaros munkájába. Így teljesen jellem- és stil-nélkülivé lett az Artus-regény, míg végre a költők beleúntak a régi motivumok és alakok új kombinációjába és végkép elejtették az egész fajtát, mely már minden tekintetben túlélte volt magát.

Helyét a novella foglalta el, mely főleg a XIII. század közepe óta a középkori elbeszélő költészetnek legvirágzóbb és legkedveltebb faja, — számra, tartalomra és irányra nézve egyaránt határtalan.² E kisebb elbeszélések, mesék s

¹ 'Buch der Abenteuer', IV. Albert bajor herczegnek († 1508) ajánlva. Albrechtnek elveszett 'Merlin'-jét is kivonatolta FÜTERER.

² Legnagyobb gyűjtemények: F. H. v. d. HAGEN, *Gesammt-*

mondák majd komolyak és meghatók, majd derültek és tréfások, mások humorosak vagy szatirikus irányúak, ismét mások triviálisok vagy ledérek. Némelyek a romantikus mondák egyes főalakjaihoz fűződnek, és ennyiben némileg a lovagi költészet köréhez tartoznak; mások a szent mondával kapcsolatosak, félig novellák félig legendák;* ismét mások a mindennapi életből veszik tárgyaikat, félig anekdoták félig tanító költemények. Eredetre is igen különböznek egymástól. Nagy részök keletről került Európába: keresztes vitézek, byzanczi kereskedők, kóborló zsidók hozták a csodák világából. A Buddha (+ 543 Kr. e.) iskolája bámulatos mennyiségben teremtette az ily elbeszéléseket, melyek a X. század óta, midőn az Iszlám Indiáig jutott, Arabián és Perzsián keresztül kettős úton kerültek nyugatra: egy oldalról az Iszlám országain át Byzanczba, s innen Olasz- és Spanyolországba, a hol főleg zsidók vitték a közvetítő szerepét; más oldalról a buddhismus maga előrehatolt Chinába és Tibetbe, honnan a mongolok Európába hozták. Ily úton került nyugatra a népmesék és népregék egy jó része, melyeket még GRIMM J. egytől-egyig az ősmýthoszból fejlett eredeti nemzeti termékeknek tekintett.

2 A novellák és elbeszélések egy másik tetemes része a kelta nép költői kincséből származik és franczia közvetítéssel

3 jutott Németországba. A harmadik csoport tárgyai a közvetlen életből származnak.

A keleti történetek (l. fönt 305. l.) első sorban latin gyűj-

abenteuer, hundert altdeutsche Erzählungen, Stuttgart 1850, három kötet. — J. N. MAILÁTH und J. P. KÖFFINGER, *Koloczaer Codex altdeutscher Gedichte*, Pesth 1817. — J. V. LASSBERG, *Liedersaal*, St. Gallen 1846, három kötet.

* Azért ez összefüggésben a novellák mellett a legendákról is megemlékszem.

teményes munkákban dolgoztattak föl, melyek azután, a latin nyelvnek nemzetközi szerepénél fogva, minden európai népnél elterjedtek. Legfontosabb a következő négy:

1. *Disciplina clericalis*, melyről mára 306. lapon szoltunk. —
2. *Gesta Romanorum* (A rómaiak tettei), a keresztyén középkornak egyik legkedvesebb és legelterjedtebb mese- és legenda-könyve.¹ Neve onnan van, mert az egyes történetek rendesen egy római császár nevéhez vannak fűzve. Utóbb hosszas erkölcsi fejtegetéseket csatoltak a mesékhez (innen másik neve: *Historia moralisata*). Az elbeszélések gyűjteménye valószínűen Angliában keletkezett a XIII. és XIV. század mesgyéjén; de az erkölcsi magyarázatok későbbi keletűek; a mű mai alakja talán csak a XV. században jött létre. A munka, eredeti céljánál fogva, anyaggyűjtemény prédikátorok számára; innen a sok vallásos, legendaszerű, nem valószínű, sőt képtelen elbeszélés, melyeknek egy nagy része csak a terjedelmes erkölcsi fejtegetés kedvéért van. —
3. *Liber facetiarum*, melynek szerzője, Gervasius de Tilbury (a Themse mellett), sokat tartózkodott Olasz- és Franciaországban. E mese-gyűjteményét II. Henrik (+ 1189) fia, Henrik király (+ 1183) számára írta, ki akkor Franciaországban élt. Gervasiusnak e műve elveszett; de fönmaradt *Otia imperialia* (fejedelmi időtöltés) cz. nagy munkája, melyet IV. Ottó (+ 1218) német király számára szerkesztett. Ez is mulattató és tarka mesék, novellák, babonák gyűjteménye.² —
4. *Dialogus miraculorum*, Caesarius

¹ Kiadta H. OESTERLEY, Berlin 1872; németre fordította J. G. Th. GRASSE, 1842. — Első latin kiadása Köln 1472, első német kiadása Augsburg 1498. Egy XIV. századi német fordítását (*Der Römer tat*) kiadta A. KELLER, 1841. Magyarúl HALLER, *Hármas Istóriájában*, 1695.

² Kivonatban kiadta F. LIEBRECHT, Hannover 1856.

heisterbachi barátinak műve, ki 1198-ban lépett be a kolostorba és 1244 körül halt meg. E leghíresebb munkáját, mely 1746 fejezetből áll, Cæsarius 1222-ben fejezte be; maga mondja, hogy a kispapoknak tartott vallás-erkölcsi előadásaiából keletkezett. A munka tele van csodás történetekkel (innen és az itt-ott közbe szőtt párbeszédektől a czíme), melyeket mind, bár honnan származzanak is, Németország egyes helységeihez, főleg a rajnavidékiekhez, kapcsol.* — E gyűjtemények mind vallás-erkölcsi, tanító irányúak; de a tanítás nem egyszerűen vagy első sorban elméleti; a szerzők és gyűjtők egyes történetekben, majd más forrásokból vagy a hagyományból kölcsönöztekben, majd önkényesen költöttekben, tüntetik föl intéseik jogosultságát és igazságát, és e történetek tették e műveket a középkornak kedves olvasmányává és az európai költőknek sokat kiaknázott kincses bányájává.

A keltáknál kiválóan virágzott a költészet és zene: Wales, Irland és a Bretagne hegedősei voltak a középkor leghíresebb dalnokai; Tristant is walesi és bretagnei művészek oktatták a lant pengetésére; a violina és violoncell szintén kelta hangszerek. A kelta epikai dal neve: *lais*; a dallal a név is eljutott a francziákhoz. De a franczia *lai* nem volt a kelta *lais* fordítása, nem is lehetett az, hisz a kelta *lais* dal volt, melyet elénekelték, a franczia *lai* pedig költemény, melyet olvastak. A kelta népdal valóságos ballada volt: az epikai tartalom rövid, hézagokban gazdag, inkább vázoló mint festő előadásban, eleven drámai dialogban nyert alakot; a refrain egyik főismertető jele; — a franczia *lai* verses novella; elolvasásra szánt, udvari stilben írt elbeszélő köl-

* Kiadta JOSEF STRANGE, Köln 1851, két kötet. — ALEXANDER KAUFMANN, C. v. Heisterbach, Köln 1862².

temény, mely kelta forrásából tisztán csak az anyagot vette, még ezt is sokszor lényeges átalakításban. A XII. század közepén tűnnek föl a francia irodalomban e kelta tárgyú verses novellák; virágzásukat e század második felében érték el; legkitünőbb képviselőjük egy Angolországban élő nemes hölgy, Marie de France, tudós és eszes asszony, de egyszersmind igazi, szeretetreméltó, kellemben gazdag költői tehetség.¹ Marie rendesen megnevezi forrását; innen tudjuk, hogy kelta, latin és angol könyvekből, egyszer-másszor talán a szóhagyományból is vette tárgyait. E francia novellák egész Európában igen híresek voltak, még a félreeső skandináv tartományokban is népszerűekké lettek, hisz pl. Haakon norvég király (+ 1263) lefordíttatott egy egész gyűjteményt óskandináv prózában és e gyűjtemény jó része reánk maradt.² A ,lai‘ mellett keletkezik a XIII. században a ,fableau‘, mely a szóhagyományból merít és a néphez fordul, míg a ,lai‘ a lovagi körök számára készül; — és a ,dit‘, morális irányú elbeszélés, mely sokszor a legendába megy át. De a ,lai‘, ,fableau‘ és ,dit‘ végre is egyazon faj változatai, melyek sokszor nem választhatók el pontosan egymástól.

Németországba is jutottak e kelta forrásból származó francia novellák, de egyéb verses elbeszélések is, melyeknek tárgyai latin, angol, keleti forrásokból származtak. A német földön is merítettek a költők latin és keleti forrásokból, valamint a szóhagyományból, de földolgoztak való történeteket is, főleg tréfás irányúakat, melyek többnyire a házas-

¹ Műveit kiadta K. WARNKE, 1885. — W. HERTZ, *Spielmannsbuch. Novellen in Versen aus dem XII. und XIII. Jht.*, 1886. (Öt novellát tartalmaz MARIE DE FRANCE-től.)

² REYSER og UNGER, *Strengleikar*, Christiania 1850.

feleknek néha elég ledéren fölfogott viszonyán alapúltak. Az ily tréfás verses elbeszélés német neve *Schwank*; ilyenek főleg a XIII. század vége óta keletkeznek nagy számmal, midőn a nemzet ízlése mind inkább elfordúl a lovagi költészettől és részben a reális élet találó rajzai, részben a tanító és szatirizáló költészet iránt kezd érdeklődni.

A középelnémet korszak legelső értékes novellája az 'Armer Heinrich', Hartmann gyönyörű elbeszélése, mely szóhagyományon alapszik. A nagy költők kiváló tanítványai közül Rudolf von Ems és Konrad von Würzburg a verses novella legjobb képviselői.

Rudolf művei közül ide tartoznak: *Der gute Gerhard** és *Barlaam und Josaphat*, az első verses novella, a második novellistikus legenda. Jó Gerhard történetét a költő Steinach Rudolf fölszólítására egy latin könyv alapján 1230 után írta. Vörös Otto császár, neje buzdítására megalapította a magdeburgi püspökséget és azon kéréssel fordul istenhez, juttassa neki már mostan érdemének jutalmát. Erre azt a választ nyeri, hogy az ő érdeme sokkal kisebb, mint Gerhardé, a kölni kereskedőé. A császár nyomban Kölnbe indul, hogy Gerharddal megismerkedjék és érdemeit megtudja. De a szerény kölni kereskedő nem tud semmiféle érdeméről és csak hosszas faggatások után meséli, hogy fiát gazdag emberré akarván tenni, sok fáradsággal nagy vagyont gyűjtött, melyet azonban szívesen odaadott, hogy angol lovagokat és egy norvég királyleányt pogány rabszolgaságból kiváltson. A királyleány arája volt Vilmos angol királynak, a ki azonban egy tengeri vihar alkalmával eltűnt. Midőn évek

* Kiadta M. HAUPT, Leipzig 1840; fordította SIMROCK K., Bonn 1856, ez utóbbi merész mythológiai fejtegetésekkel, melyek nem bírnak alappal.

múlva a királyleányt, ki hiába várt Kölnben vőlegényére, el akarta jegyezni a fiának, az elveszett király mint szegény koldus lépett be házába. Gerhard most reábirta fiát, hogy mondjon le arája kezéről, és haza kíserte Vilmost Angliába. Itt a főurak őt akarták királylyá tenni, de Gerhard visszatartotta ez ajánlatot, valamint minden egyéb jutalmat és mint egyszerű kereskedő tért vissza Kölnbe. Otto belátja, hogy a kölni polgár mennyivel nemesebb és érdemesebb mint ő maga, és megbánja elbizakodottságát. Ez elbeszélést a költő tiszta kedélye, nemes világnézete és szép, kellemes előadása a novella-irodalom egyik legszebb termékévé teszik. Rudolf művei közt kétségtelenül a legértékesebb. A hősnek alakja biztos vonásokkal van rajzolva, a cselekvény művészen fokozódik. Különösen emeli az elbeszélés megható szépségét, hogy az egyszerű, nemes, önzetlen Gerhard maga meséli el történetét. A monda forrása eddigelé ismeretlen; valószínű, hogy keletről került Németországba. Egy érdekes héber változata a XI. század első feléből származik.¹

*Barlaam és Josaphat*² buddhistikus legenda, mely azonban Európában keresztyén-szellemben átalakult. Avenier indus király egy palotába záratja fiát *Josaphatot*, hogy mit se halljon a keresztyénségről. De az örök minden vigyázata ellenére is hall a keresztyén istenről, a kinek akarata kormányozza a világot. Az ifjú most több szabadságot kér atyjától, mire sétáin az élet derűjén kívül megismeri az inséget is, és megtudja a betegektől és aggoktól, hogy a sors csapásainak mindenki ki van téve. Arra a kérdésére, hogy a halál véget vet-e minden életnek, a lelki életnek is, nem tudnak tanítói felelni; de az isten elküldi hozzá a bölcs

¹ M. GASTER, *Der gute Gerhard*, Germania XXV, 274.

² Kiadta FR. PFEIFFER, Leipzig 1843.

Barlaamot, a ki eddig buzgó könyörgéssel szolgálta istent Sennaar szigetén, és most, kereskedőnek öltözve, jut a királyfi közelébe. Barlaam elmeséli Josaphatnak a szent történeteket, megmagyarázza neki a keresztséget és a lélek halhatatlanságát, szóval megismerteti véle a keresztyén vallás főtanait; egyszersmind figyelmezteti, hogy atyjának lehetne atyjává, ha őt reábirná az igaz hitre; végre megkereszteli és fölveteti véle az úrvacsorát. Barlaam távoztával megtudja a király a történeteket és mindenkép arra törekszik, hogy fiát visszatérítse a pogányságra, de siker nélkül. Végre elhátározza, hogy tudós vitát rendez és ettől teszi függővé, melyik tant fogadja el igaznak. A hitvitában Josaphat lesz a győztes. A király ekkor nagyjainak tanácsára megfelel fiával a birodalmát. Josaphat most, a meddig hatalma ér, szabadon terjeszti a keresztyénséget és boldogan él, mint akár Dávid király, míg atyjától elfordul a szerencse, mint Saultól. Végre atyját is meggyőzi a keresztyén vallás igazságáról és csodaerejéről, mire a király egész birodalmát reá hagyja és életének utolsó napjait remeteségben tölti. Atyja halála után Josaphat is lemond a koronáról s a pusztába vonul, a hol két évi keresés után rátalál Barlaamra, a kinek haláláig bőjtben és imádságban vele együtt él. Harminczötévi magányos élet után hatvan éves korában Josaphat maga is meghal. Holttestét a Barlaaméval együtt visszaviszik Indiába. — E legenda, mely a középkor legelterjedtebb történeteinek egyike, eredetileg magának Buddhának életrajza, melyet valamely keleti keresztyén író (nem Damaszi János) a XII. század elején görög nyelven átdolgozott és keresztyén szellemben átalakított.* E görög elbeszélés

* A görög szöveget kiadta ED. BOISSONADE, *Anecdota* IV, németre fordította FELIX LIEBRECHT, 1847.

latin fordításai még a XII. században terjedtek el Európában, és ezekből lett az indus hagyomány oly népszerűvé a francziáknál és németeknél. Rudolf is egy latin szöveg alapján dolgozott, melyet Guido kappeli apáttól (+ 1223) kapott volt. Művét világos és kellemes előadás, szép nyelv és ügyes verselés jellemzik. Az alapgondolatot, melyet megtestesíteni kívánt, maga hangsúlyozza: a keresztyén vallás diadala a pogány tévhit fölött. A legendát még kétszer dolgozták föl a XIII. században német versekben.

Rudolf még egy másik legendát írt, melynek hőse Placidus (a keresztségben Eustachius), a ki Hadrianus császár alatt (130 körül) vértanúi halállal múlt ki. De ez a műve elveszett. Würzburgi Konradtól három költemény maradt fenn, melyekben a szerző, gazdag baseli polgárok fölszólítására, legendai tárgyakat verses novellákká dolgozott föl: *Alexius*,¹ melynek hőse a gazdagságot megveti és szép aráját elhagyja, hogy aljas szegénységben és szűz öngyötrelmekben sanyarú életet éljen; *Sylvester*,² ki Nagy Konstantint meggyógyítja és azután a zsidó vallás híveit szavával és csodáival legyőzi; *Pantaleon*,³ a keresztyén orvos, ki a szent igével gyógyít, mire Maximinus császár őt, mivel nem akar a bálványoknak áldozni, lefejezteti. Konrad ez elbeszéléseiben is jeles mesélő, ki szép nyelvével, folyékony verselésével és vonzó hangjával leköti az olvasó érdekét. E művei azonban még sem örvendeteseek, mivel a földolgozott legendák csak hihetetlen és képtelen események halmazai és a szükséges lélektani indokolás híjával vannak.

¹ Kiadta, a legendának más hét földolgozásával, F. H. MASSMANN, Quedlinburg 1843. — Alexiusát 1277 előtt írta Konrad.

² Az 1280 körül írt művet kiadta W. GRIMM, 1841.

³ Kiadta M. HAUPT, *Zeitschrift* VI, 193

Sokkal sikerültebbek Konradnak világi tárgyú verses novellái. Ide tartoznak: *Otto császár*,¹ melynek tárgyról már a 105. lapon szoltunk. E kedves elbeszélésnél nem kevésbé vonzó *A szerelemről* (Märe von der Minne) szoló novellája,² melyben a középkornak egyik legkedveltebb meséjét tárgyalta. Couci várnagya szenvedélyesen megszeret egy előkelő hölgyet, kinek azonban még be sem vallhatja szerelmét. Azért a szent földre megy, hol bánatában meghal, miután apródjának megparancsolta volt, hogy szívét kivágja és úrnőjének elvigye. Az apród teljesíti ura kívánságát, de otthon a szép hölgynek féltékeny férje elveszi tőle a szívet, megsütteti és föltálaltatja nejének, ki ily nemes étel után nem akar soha többé más ételhez nyúlni. — E novelláknál terjedelmesebb *Engelhard*,³ melyben Konrad a középkornak egyik legelterjedtebb meséjét, Amicus és Amelius történetét, dolgozta föl. *Engelhard*, egy burgundi lovag fia, Dán Frute udvarába megy, hogy ott kitüntesse magát. Útközben megismerkedik Brabanti Dieterichchel, ki ugyanoda indul, s a két ifjú, kik csodálatosan hasonlítanak egymáshoz, oly hű barátokká lesznek, hogy folyton együtt vannak. De Dieterich atyja meghal és az ifjú visszatér Brabantba, miután Engelhardot újra biztosította határtalan, semmi áldozattól vissza nem riadó barátságáról. Most Engelhard megszereti Frute király leányát, Engeltrutot, ki hajlandó az ifjú szerelmét visszazonozni, ha jeles tettek által érdemessé teszi magát hajlamára. Engelhard teljesíti e követelést és Engeltrut tárt karokkal fogadja a hírneves

¹ Kiadta H. LAMBEL, *Erzählungen und Schwänke*, 1872. A költeményt Konrad 1260 körül latin forrás alapján írta.

² LAMBEL gyűjteményében. A tárgyat földolgozta UHLAND is.

³ Kiadta M. HAUPT, 1844. A mondáról l. W. GRIMM, *Kleine Schriften* III, 265. és PAUL-BRAUNE, *Beiträge* IV, 271.

lovagot. De Ritschier herczeg, ki Engelhardnak régóta irígye, megleste a szerelmes párt és elárulja viszonyukat a királynak. Frute kérdőre vonja a lovagot, ki mindent hazugságnak bélyegez, úgy hogy végre istenítéletnek kell döntenie közte és vádlója közt. De Engelhard nem mer, bűne tudatában, Rietschierrel szembe szállni. Azért Brabantba siet és fölkéri Dieterichet, hogy helyettesítse őt a párbaiban. Ez örömmel teljesíti barátja kérését, Engelhardra bízva országát s nejét és Dániába siet. Sem itt sem ott nem veszi észre senki a cserét, annyira hasonlítanak az ifjak egymáshoz. Dieterich legyőzi Rietschier, mire Brabantba visszatér, Engelhard pedig siet arája karjaiba. — Évek múltán Dieterichet iszonyú csapás sújtja: bélpoklos lesz, mint Szegény Henrik, és az emberek irtóznak tőle, kit eddig annyira szerettek. Egy éjjel megjelen előtte az Úr angyala s tudatja vele, hogy Engelhard gyermekeinek vére meggyógyíthatná őt. Dieterich nem mer ily borzasztó kéréssel barátja elé lépni, de végre nyomorúsága oly tűrhetetlenné lesz, hogy Dániába megy, hol barátja a leggyöngédebb szeretettel fogadja. Egy alkalommal megtudja Engelhard, hogy társát mily gyógyszer mentheti meg. Rövid megfontolás után megöli gyermekeit és meggyógyítja Dieterichet, ki nem akar hinni fülének, midőn a történetkről értesül. De Isten megjutalmazza az önfeláldozó barátot: midőn Engelhard várába visszatér, vidáman játszva találja gyermekeit. A hű barátok dicsőítik Isten irgalmasságát, a meggyógyult Dieterich pedig visszatér övéihez.

Konrádtól még két elbeszélést kell említenünk, melyek félig novellák, félig allegoriák, részben epikai, részben tanító művek. Egyik leghíresebb kis elbeszélése *A világ jutalma**

* Kiadta FR. ROTH, Frankfurt 1843. — *Zeitschrift* VI, 151.

czímű, melyet a modern olvasó is érdekléssel olvashat. A kis cselekvény hőse Wirnt von Grafenberg lovag és költő, a 'Wigalois' szerzője, ki egy alkalommal szerelmi kalandokról olvas. Ekkor belép hozzá egy gyönyörű nő, a kinél soha senki szebbet nem látott; Venus és Junó melléje se állhatnának. Minden megvolt rajta, a mi csak szép asszonyon kívánatos, és pompás ruhában állott a lovag előtt. A költő megijed, fölugrik és fogadja, mint lovaghoz illik: 'Légy üdvöz, asszonyom. A mit női szépségről valaha hallottam, te mindennél feljebb való vagy'. A nő erre bemutatja magát: ő az, kinek kedvéért Wirnt lelkét és testét ismételve kockára tette, kit hű vazallus gyanánt reggel és este szolgált, kinek dicsőségét annyi lelkesedéssel hirdette. Azért jött most hozzá, hogy Wirnt őt színről színre láthassa. A költő habozva áll a szép nő előtt, mert soha sem látta, és a hölgy mégis azt állítja, hogy már szolgált is. Végre megszakítja a csendet és kijelenti, hogy eddig nem ismerte a szép nőt, de kész őt holtáig szolgálni, csak mondja meg hazáját és nevét. A hölgy megnyugtatja: Bizony vazallusa volt, hiszen vazallusa minden jó és szép e földön, császárok és császárok sarjai; grófok és hercegek hódolnak neki; csak Isten áll magasabban mint ő. 'Világ' az ő neve, ime híveinek jutalma! E szavakkal megfordul és Wirnt iszonyattal és undorral lépett vissza: háta telve undok férgekkel és fekélyekkel. A hölgy szótlanul elhagyta a szobát, Wirnt pedig elhatározta, hogy nem szolgálja többé a világot; nyomban a szent földre indul, hol lelke üdvösségét megmenti. — 'Világ asszony' a középkori világnézetnek egyik legismertebb alakja, a föld összes ideáljainak megtestesítése, melyért a lovagi osztály lelkesedett, melyet a papság hevesen megtámadott. A képzőművészet is megragadta ez alakot: a baseli és wormsi dómok homlokzatán ott áll a hölgy, a mint Konrad leírja,

a földi javak élvezetére csábítva, a lelki üdvösség veszélyeire intve a hívőket.

Teljesen allegorikus Konradnak közvetlenül az „Engelhard” előtt írt, 32 versszakra terjedő költeménye¹ „A művészet panasza”. A költő egy szép napon kimegy az erdőbe, hol hűs patak partján egy kellemes tisztásra ér. Itt sátor alatt „Igazságosság asszonyt” találja, kit Irgalmasság, Hűség, Állandóság, Jóság és egyéb Erények környeznek. E törvényszék elé lép Művészet asszony panaszával: vádolja Bőkezűség (Milde) asszonyt, hogy tudatlan fecsegőkre pazarolja kincseit, az igazi művészeket pedig mellőzi. Bőkezűség védekezik, de Művészet megczáfolja érveit. Az ítélet szerelemre és örömré méltatlannak mondja azt, ki az igazi művészetet nem szereti és nem pártolja. — Konrad át van hatva a művészet magasztosságától, és mély fájdalommal látja, hogy az elfajuló kornak kedvezése inkább a tolakodó fecsegők felé fordul, kik az igazi költőket háttérbe szorítják. Epigón jelleménél fogva mindenütt egy elmúlt korszak ideáljaihoz ragaszkodik, melyeknek a reális jelenben nincsen többé alapjuk. Így lelkesedik „A szerelemtől” írt novellájában azon szerelemért, „mely már elfordult a világtól”, „Engelhard”-jában azon hűségért, „mely ritka vendéggé lett a földön”, „A művészet panaszában” a régi jó időkért, midőn csak az igaz költő és művész volt a közönség kedveltje. Mindenütt lelkesíteni akar a régi udvari erényekért, melyek mind ritkábbak lettek az anyagi érdekekért küzdő korban.

Pedig igazi költő még elég volt e korszakban. Ilyen az az osztrák vagy bajor származású író is, ki a „Mai és Beafior”² szerelméről és hűségéről szóló szép történetet el-

¹ Kiadta EUGEN JOSEPH, Strassburg 1885.

² Kiadta FR. PFFIFFER, Leipzig 1848. Ugyanezen mondán

mesélte. Beafloor elmenekül Rómából, atyja gyűlölete elől, hű ápolójának Roboalnak segítségével, egy kis csónakon, mely isten kegyelméből, rövid időn, Mai fejedelem országába vetődik. A király szánalommal telik el az üldözött árva iránt, menedéket nyújt neki, és midőn erényes és igaz voltát megismeri, kezét ajánlja föl a szép leánynak, noha ez senkinek sem említé királyi származását. Beafloor hosszabb vonakodás után Mai nejévé lesz, a miért az anyakirályné Eliacha módfölött megharagszik. Míg a lakodalmat ünneplik, az anya visszavonul Klaremunt kastélyába. Egy év sem múlik el és Mai már kénytelen magára hagyni nejét, mert háborúba indul Spanyolországba a pogányok ellen. Férje távollétében Beafloornak fia születik, és a boldog anya e hírrel követet küld férjéhez. A követ szerencsétlenségre Klaremunt felé veszi útját, hol Eliacha furfangos csellel kicseréli a levelet egy másikkal, mely Beafloor hűtlenségével volt telve. Ez a levél szörnyen földühíti Mait, ki azonnal ír titkos tanácsosainak, hogy visszatérteig őrizet alatt tartsák feleségét és gyermekét. A hazatérő követ, a mint Eliacha kívánta, ismét betér Klaremuntba, úgy hogy az álnok asszony ezt a levelet is kicserélheti egy másikkal, mely azt parancsolja, hogy Beafloort rögtön öljék meg gyermekével együtt. A szegény királyné kész meghalni, csak fiát hagyják életben. A megrémült tanácsosok abba a csolnakba teszik Beafloort és gyermekét, mely a királynét Mai országába hozta, és a hullámokra bízják a könnyű sajkát, a városban pedig elhíresztelik, hogy mind a kettőt megölték. Mikor Mai hazatér, a püspök kideríti a szegény királynénak teljes ártatlanságát,

alapszik a türelmes Helenáról szóló népkönyv és Hans von Bühelernek 1400-ban írt költeménye 'Von eines Königes Tochter von Frankreich' (első nyomt. 1508-ban).

mire a király annyira földühödik anyja ellen, hogy saját kezével üti agyon. Majd mély bánatba merül, mely idővel valóságos búskomor elmezavarrá fejlődik. Közben a csolnak isten kegyelméből Róma partjaihoz ér. A parton sétáló Roboal leírhatatlan öröme megismeri Beafloret, ki aztán csodás történetét elmeséli. A hű ápoló házába veszi a szegény asszonyt, fiát a magáénak mondja és gondosan megóvja mind a kettőt a haragos király leseitől nyolcz éven át, mialatt a fiú viruló ifjává fejlődik Mai azonban nem tudott erőt venni mély bánatán és szigorú vezeklést folytatott; végre tanácsosai reábírták, hogy zarándokoljon el Rómába, mit Mai megtesz. Udvarmesterei előbb érkeznek ide s Roboal házában fogadnak számára szállást. Roboal azonnal értesíti a dologról Beafloret, magához veszi a szép fiút és elibe megy a fejedelemnek, kit nagy tisztességgel kísér lakására. Az asztalnál a hitves pár szembe ül egymással, a mikor is lassankint ráismernek egymásra, és így végre a hosszas ártatlan szenvedést mindketten igaz boldogsággal cserélik föl. A házasság hűségének e vonzó dicsőítése a XIII. század végéről származik, de tehetséges szerzője ismeretlen; azt sem tudjuk róla, lovag volt-e vagy polgári származású. A monda hazája Görögország, honnan valószínűen keresztes vitézek vagy zarándokok közvetítésével került Franciaországba s innen a németekhez. Költőnk egy lovagtól hallotta e szép történetet, a ki maga ismét egy prózai krónikában olvasta volt.

Szintén Franciaországból került *A jó asszony** ez. vonzó történet, melyet Gottfriednak egy hivatott, de szintén ismeretlen tanítványa, egy határőrgróf megbízásából, 1230 és 1240 közt csinos novellává földolgozott. Egy gróf leánya

* Kiadta E. SOMMER, *Zeitschrift* II, 385.

és egy vazallus fia megszeretik egymást. A szülők halála után az ifjú előbb a leánynak számos veszélyben oltalmazója, utóbb férje lesz. Boldogságuk közepette egyszerre csak elhatározzák, hogy mint koldusok bejárják a világot. De az emberek nem akarnak nekik alamizsnát adni, azért a férj két fontért eladja feleségét, hogy két fiok éhen ne haljon. A nő egy gazdag asszony szolgálatába kerül, a férj pedig tova vonúl fiaival. Egy folyó partján elveszti az apa fiait, kiknek egyikét egy gróf, másikat egy püspök megmenti; pénzét pedig egy keselyű rabolja el és viszi nejéhez, úgy hogy ez azt hiszi, hogy férje meghalt és hogy a keselyűk fölfalták. Most Bleis grófja ismerkedik meg a szegény nővel, megszánja szomorú sorsát és megajándékozza egy várral és fekvő földekkel, kincsekkel és vazallusokkal. A gróf halála után a francia király veszi nőül az asszonyt, a ki a király halála után csodálatos módon megtalálja férjét, a ki mint koldus a városba jött, és két fiát, kiket az ország nagyjai a korona jogos örököseinek elismernek. A férj neve Karlmann, a fiúké Károly és Pipin, — így fűzi a hagyomány e kalandos történetet Nagy Károly mondaköréhez. Hiszen a francia könyvet, melyből szerzőnk merített, szintén Nagy Károly iratta! A szerelmes pár aligha nem azonos Flore és Blancheflurral, kiknek történeteit a monda szintén Nagy Károly alakjához fűzi.*

Az eddig tárgyalt novellák még mind az udvarok légkörébe vezetik az olvasót: szerzőik legnagyobbbrészt a nemesi osztály tagjai; tárgyaik a nagy mesterek által képviselt lovagi költészettel állnak kapcsolatban; a világ, melyet rajzolnak vagy föltételeznek, ugyanaz a képzelt, többékevésbé phantastikus világ, mely az Artus-regényben egyenes ellen-

* GRIMM, *Deutsche Mythologie*,³ 400. l.

tétbejuta a valóval. E novellák nyelve, stílje és verselése is az udvari epika hatására vall; hiszen szerzőik nagy része írt lovagi elbeszéléseket is, melyek csak a költők gyengébb tehetségénél fogva különböznek az udvari éposz legjobb alkotásaitól.

A XIII. század vége felé feltűnően módosul a kor ízlése. A közönség bele kezd únni a lovagi történetekbe, melyek különben is mind egyhangúabbakká, unalmasabbakká lettek; kezdte únni a kalandok hosszadalmasságát, de talán igaztalanságát is. Hallgatók és olvasók rövidebb, egyszerűbb történeteket kívántak. Már a STRICKER panaszkodik, hogy a közönség csak új historiákat akar hallani; a mit egyszer vagy éppen kétszer hallottak már, azt elavúltnak, elcsépeltnek tekintik. A lovagi történetek annál kevésbbé elégíthették ki a közönséget, mert, motivumaik csekély számát tekintve, könnyen egyazon historia ismétléseinek tetszettek. De nemcsak rövid, reális történeteket is kívánt a hallgatóság. Az Artus-regény képzelt világa nem keltett többé érdeket; a közönség saját élményeiről, saját életéből kívánt meséket. Az ízlés e módosulása összefügg az egész élet módosulásával. A lovagi osztály mind jobban hanyatlott, a polgári rend mind nagyobb hatalomra és tekintélyre emelkedett. A költészet is mind inkább átment a polgárek kezébe. Eddig kivételek voltak a polgári származású költők, a XIII. század vége óta megfordul a viszony: a lovagi költők mind ritkábbak lesznek. A polgári költők polgári észjárással pengették a lantot. Mit érdekelte őket Artus és a grál? mit törődtek ők lovagi játékokkal és ideális nőtisztelettel? mit keressenek ők Konstantinápolyban és Jeruzsálemben? A polgári rend emelkedése nagy öntudatot ébresztett minden egyes polgár lelkében. Miért ne legyenek a polgárok élményei és kalandjai a költészet tárgyai? Nem sokára különben is annyira át voltak

hatva a polgárok saját fontosságuktól s értéköktől, hogy bizony máris lenézték a lovagot, a ki szolgálni kényszerült, míg a gazdag kereskedő és mesterember nagy úr volt a maga házában. A polgárok merészen álltak a lovagok mellé és bátran vetették föl a kérdést, hogy melyikök ér többet? A felelet e kérdésre befoglaltatik a polgári szerzőktől származó elbeszélésekben, melyeknek éle jó részben a kiváltságos osztályok, a nemesség és papság ellen fordul. Mert a papság sem állt a polgári renddel jó viszonyban. A keresztes hadak korának fölcsigázott vallásos lelkesedését ellentétes szellemi áramlat követte: fölvilágosodás, indifferentismus, reformátori viszketeg. Új meg új felekezetek alakúlnak, az egyház tekintélye rohamosan süllyed, és az új kolduló szerzetek valóban nem voltak alkalmasak arra, hogy a nép vallásosságát növeljék vagy az egyház tiszteletét megóvják. Legio lesz most az oly elbeszélések száma, melyekben a polgárnak becsületessége és eszélyessége diadalmaskodik a nemesek butasága és önhittsége vagy a papok erkölcstelensége és kapzsisága fölött.

A novellák e második csoportjának fő jellemző vonásai a mondottak alapján könnyen foglalhatók össze. A szerzők polgárok, kik tárgyaikat a polgári életből, azaz: a való jelenből veszik; a földolgozás iránya vagy tanító vagy szatirikus, szelleme határozottan polgári. A szerzők szatirizáló hajlamánál fogva, most nagy szerepet kezd játszani a komikai elem, mely eddig csak szerény arabeszk gyanánt jelentkezett néha-néha, alárendelt epizódokban. Hisz a hangos nevetés, az egészséges kacaj udvariatlan, művelt lovaghoz nem illő dolog volt. De a nép szeret mulatni és szeret kacagni, a jó nevelés vagy ízlés rovására is. Ez elbeszélések nagy része azért tréfás novellák (*Schwänke*), melyekben a népnek jókedve sokszor féktelen szabadsággal nyilat-

kozik. A képzelt alakok és viszonyok helyébe a reális életnek elemei lépnek. „Realistikus novellák”-nak nevezhetnők ez elbeszéléseket, melyekben a német nép ismét, hosszú álmodozás után, önismeretre és öntudatra ébred, saját magát teszi a költészet hőségé, saját életét a költészet tárgyává.

A phantastikus lovagi és a realistikus polgári költészet közt némileg átmenetet képez a középkori irodalomnak egyik legérdekesebb és legtanulságosabb terméke, Ulrich von Liechtensteinnek *Frauendienst* (A nők szolgálata) című verses regénye.* Szerzője lovag, tárgya és szelleme az Artus-regény köréből való; — de egy lényeges pontban éles ellentétben áll e munka a lovagi költészet termékeivel: szerzője saját életét meséli el, híven és pontosan írja le, a mit tapasztalt: terveit és tetteit. E munka azért némileg középhelyet foglal el a lovagi éposz és a realistikus novella közt, s ennyiben indokolt, ha e helyen emlékszünk meg róla.

Ulrik, a gazdag és tekintélyes stájer Liechtenstein-család sarja, 1200 körül született és Henrik isztriai határőrgróf udvarában nőtt föl. Jeles nevelésben részesült, t. i. lovagi nevelésben, mert pl. írni és olvasni nem tanult, nem is tudott soha. Vagy húsz éves volt, midőn atyja Dietmar meghalt. Ulrik ekkor átvette birtokait, és nem sokára a stájer nemesség vezérférfiai közt szerepel. 1226-ban Rómában járt, 1227-ben már Stájerország asztalnoka. Harczos Frigyes herczeg nagyra becsülte s több ízben fontos megbízásokkal tüntette ki; sőt 1245-ben Ulrik helyettesítette a herczeget, mint országbíró. A Lajta mellett vívott nagy csatában, mely

* Kiadta K. LACHMANN, Berlin 1841, rövidítve megújította LUDW. TIECK, 1812. — K. KNORR, *Über U. v. Liechtenstein* Strassburg 1875; *Germania* XXI, 434; *Zeitschrift* XXVI, 307; *Allg. Deutsche Biographie* XVIII, 620. — O. LORENZ, *Deutsche Geschichte im XIII. und XIV. Jahrhundert* I, 76.

Frigyesnek életébe került, Ulrik is részt vett, mire a stájer nemesség élére állott és erélyesen védte az országot IV. Béla magyar király ellenében. Ottokár alatt (kinek esküvőjén osztrák Margittal 1252-ben jelen volt) újra fontos szerepet játszott — bár a cseh király egyszer 26 hétig fogva tartotta Klingenbergben, Csehországban, — sőt Ottokár 1272-ben Stájerország helytartójává és országbirájává nevezte ki. Mégis, úgy látszik, nem igen tudott megbarátkozni a cseh uralommal Ausztriában, azért 1274-ben Ottokár elleneinek sorába lépett. De a Rudolf és Ottokár közt kitört harcokban már nem vehetett részt, mert 1276. januárban meghalt. Két fia és két leánya élték túl.

Ime, egy komoly korban komoly szerepet vitt államférfiú és harcos, kitől egészen más munkákat várnánk, mint a milyeneket írt. És megfordítva: műveiből senki sem következtethetne azon nagy jelentőségű politikai tevékenységre, melyet Ulrik kifejtett. Kevés példa van az egész világirodalomban, hogy valamely szerzőnek egyénisége és főműve oly éles ellentétben álljanak, pedig — és ez a csoda legbámulatosabb oldala — e terjedelmes főműve önéletrajz! * De lássuk az 1255-ben írt ‚Frauendienst‘ tarka és érdekes tartalmát közelebbről.

Henrik örgrófnál töltött ifjúságát csak röviden vázolja Ulrik; de megtudjuk, hogy a lovagi regényeket és szerelmi költeményeket már ekkor szenvedélyesen szerette, és hogy már mint tizenkét éves apród egy szép hölgynek szentelte életét. Egyelőre egyebet nem tudván ‚szolgálatában‘ tenni, titokban elvitte és megitta a vizet, melyben ‚úrnője‘ szép kacsóit megmosta volt. Ugyanez időben fogadást tett, hogy mint lovag a lovagiságnak valódi tükre és virága lesz. Azután

* Ha itt-ott ‚való és költészet‘ is. L. *Zeitschrift* XXVI, 307.

elbeszéli Ulrik „a szerelem szolgálatában“ teljesített lovagi vállalatait és egyéb kalandjait, néhol meglepő, reá nézve éppen nem kedvező nyíltsággal. Három évig járta mint apród a tornákat Stiriában és Ausztriában, mire 1222-ben Bécsben lovaggá lett és ettől fogva, mint „hölgyek lovagja“ szerteszét megfordult, a hol csak lándzsát lehetett összemérni, hogy hirneve eljusson ahhoz az előkelő hölgyhöz (egy Pfannberg grófnőhöz?), kit ideáljául választott volt. Huga által, ki a grófi udvarhoz tartozott, tudtára adta a grófnőnek, hogy ő a szíve választottja, a kire harcaiban gondol; személyesen akkor még nem ajánlhatta föl neki szolgálatát. Egyszer hűgától arról értesül, hogy vastag ajka nem a legkellemesebben hat választott hölgyére; azonnal Gráczbá indul, a hol egy sebészszel levágatja ajka felét; csak hogy hat hétig feküdte az ágyat, mert az orvosló „mester“ fölötébb erőszakosan végezte a műtétet! A mint fölgyógyult, dalokat költ és elküldi hölgyének; majd maga is megkeresi, de nincs bátorsága vele társalogni, a miért is a grófné félénknek nyilvánítja és a faképnél hagyja. Bánatában ekkor szeretett volna meghalni, de erőt vett gyengeségén és másnap avval a kérdéssel fordul hölgyéhez, hogy szabad-e őt tovább is szolgálnia. Minthogy nem kap határozott választ, fölteszi magában, hogy lovagi tettekkel fogja megnyerni úrnője kegyét, és még azon nyáron ugyancsak sok lándzsát tör tiszteletére.

Szabad óráit énekekkel és költéssel tölti. A következő tavasszal (1224) megjelen, Május királynak öltözve, a friesachi híres tornán. Ulrik nagy pontosan sorolja elő mind ama nemeseket, a kik oda gyültek, főleg azokat, a kikkel ő maga is versenyzett. Ez év telén azután Ausztriába lovagol, hölgyeket látni; majd Karinthián és Krajnán át Triestbe megy, a hol éppen torna folyt. Tavaszra szerencsétlenség

éri. Brixenben ugyanis egy lovag úgy döfte markába lándzsáját, hogy egy újja súlyosan megsebesült. A brixeni ügyetlen orvos elmérgesítette a sebet, úgy, hogy újja görbe maradt. Ezért, legnagyobb fájdalomra, nem vehet részt a friesachi tornán. Majd Ausztriába lovagol, hölgye közelébe, a kinek ismét dalokat küld és újra fölajánlja szolgálatát. Tél utóján Rómába utazik és csak húsvétra, hatvan napi ott tartózkodás után, tér meg 1226-ban. Stiriából megküldi hölgyének a római útján kelt dalokat, melyek tetszést arattak ugyan, de nem nagy örömet okoztak neki; hölgye legalább úgy nyilatkozott, hogy nem nagy dicsőségét halotta, és hogy az újja bizonynyal nem ő miatta sebesült és görbült meg. Ez rendkívül bántja a lovagot; keservében elhatározza, hogy szerelmének ritka bizonyosságát fogja adni. Megkéri egy barátját, hogy csapja le görbe újját; ő maga tartja a kést, társa rácsap és újja lepattan. Új dalokkal együtt küldi meg levágott újját imádott úrnőjének. Ezért aztán „szerelmes köszöntést” kap tőle, minek annyira megörül, hogy egy fölötte kalandos vállalatra szánja el magát.

Követe által tudatja hölgyével, hogy, ha nincs ellenére, legközelebbi tavaszon az ő tiszteletére Mestréből (Velence mellől) Friaulon, Karinthián, Krajnán és Ausztrián át egészen a cseh határig ellovagol, Venus istenasszonynak öltözve. Erre azt izeni a grófnő, hogy ez az út a lovagnak magának aligha fog ártani, de hozzá való viszonyában nem fogja hasznát látni. A szerelmes lovag most fölszólítást intéz a friauli és osztrák lovagokhoz, hogy „a becsület és szerelem szolgálatában” szálljanak ki majd harcra Venussal, mikor ez tavasszal az országon átlovagol. Ulrik valósággal el is indul 1227. április 25-én Mestréből, Venusnak öltözve. A költő terjedelmesen beszéli el ez útjának részleteit. A vállalat mely május 30-án Klosterneuburgban, fényes tornában

nyerte befejezését, kitünően sikerült; a természetes, ügyes Ulrikot egyszer sem dobták ki nyergéből, pedig 307-szer mérte össze lándzsáját. Csak kétszer esett egy kis bosszúsága; Tarvisban a podesta nem akarta neki megengedni a tornát, Karinthiában pedig megréfálta egy énekéről messze híres hegedűs, barátnak öltözve. A neuenburgi torna előtt azonban nagy szerencsétlenség érte: hölgye tudatta véle, hogy többé nem szeretheti, mert fölötte nagy az ő állhatatlansága, sőt gyűrűjét is visszakövetelte. Ekkor sírva fakad, mint a gyermek, és mikor kérdi sógora, hogy mi lelte, orrán száján kibuggyan a vére; rokona csak a legkeményebb szavakkal bírhatta rá, hogy mindazáltal vegyen részt a tornában. De az idő és egy vigasztaló hír e nagy fájdalmat is megenyhíti. Egész őszinteséggel meséli Ulrik, hogy aztán hazatért feleségéhez, kit nagyon szeretett, ámbár, lovagi szokás szerint, más hölgyet választott is úrnőjeül.

De azért Ulrik nyugodtan folytatja kalandos életét, mely még komolyabb irányt sem vesz. Különösen nevetséges és nem valószínű (de nincs okunk a szerző hitelességét kétségbe vonnunk) a következő kalandja, mely hölgyének várában történt. Egyszer ugyanis egy nap 38 mértföldet lovagolt, hogy hölgyét fölkeresse. A grófi vár árka előtt aztán belpoklosokkal tanyázott s a szántóföldön hált meg, a hol majd tönkre tette a hideg és az eső, de azért nem tágitott, mert úrnője azt izente neki, hogy este láthatja. Este csakugyan elbújt a vár árkában, és várta, míg kívánsága teljesedésbe mehet. Midőn besötétedett, észrevette, hogy a vár egy kivilágított ablakából összekötött lepedőket bocsátottak alá; Ulrik megfogta a lepedők végét és „gyöngéd kezek” fölhúzták őt. Fönt úrnője kegyesen fogadta, mire vacsórához ültek. Ulrik félremagyarázhatatlan őszinteséggel nyilvánította hő kívánságait; de a grófné visszautasította merészségét. Ekkor

megfélemlíteni próbálta a szép hölgyet és kijelentett, hogy reggelig nem távozik szobájából. A becsületeért aggódó nő erre megígérte neki szerelmét, ha a lepedőkön csak félig leereszkedik. Ulrik megteszi, a hölgy pedig leejti a vár árkába, mire a boldogtalan lovag kétségbeesésében el akarja magát fúlasztani.

E reá nézve szomorú események után azt kívánta tőle úrnője, hogy menjen a szent földre. Ulrik azonnal késznek nyilatkozik, noha hű követe e tengeri útát igen merésznek és fölöslegesnek is tartotta. Egyelőre azonban tovább versenyzett a lovag Ausztria tornáin. Már ez a körülmény is bizonyítja, hogy Ulrik úrnak a hosszas, czéltalan, szerelmeskedés többé nem igen szolgált gyönyörűségére, és valóban csakhamar meg is szakítja a viszonyt. Erre úrnője bánatalma is sarkallta a lovagot; de hogy hölgye mivel sértette meg, arról nem szól. Dalaiban ugyan előre inti hölgyét; de mind hiában. Végre is megválnak e nő szolgálatából, melyet tizenhárom évig türelemmel viselt, és ismét szabad emberré lett. Kezdetben tetszik neki e szabadság; de annyira beleélte már magát a ,szerelem szolgálatába', hogy szíve újból belé vágyott. Végig tekint tehát az ismerős hölgyeken (Gondoltam erre, gondoltam arra, Gondoltam ide, gondoltam oda'), míg szerencséjére csakugyan talál egy magához illőt. A nőnek nem volt semmi kifogása az ő szolgálata ellen, sőt szerelme jutalmáról is biztosította, s így csakhamar megegyeztek. Ettől fogva ez új ideáljához írja dalait, de e későbbi költeményei feszesek, erőszakoltak, sablonszerűek, úgy hogy alig fakadtak, mint a régebbek, reális szerelmi viszonyból. Mint korábban Venus asszonynak, úgy most Artus királynak öltözve lovagolja át Ulrik Ausztriát, új úrnőjének tiszteletére. Ez útja is sikerül, csakhogy Frigyes herczeg hamar félbeszakíttatja vele. Ulrik aztán sok

dalt ír és sokat gondolkozik a szerelemről; a tornáról ekkor hallgat. Nagy bánat érte 1246. június 15-én: ura, Frigyes herczeg elesett a Lajta melletti csatában, melyben ő is vitézül forgatta kardját a magyarok ellen. A hatalmas fejedelem szomorú halálát, melyet Stiriában nagy zavarok követtek, élénk fájdalommal beszéli el.

A következő évben már új baj sújtja. Két hűbérese Frauenburgban (Stiriában) ravasz csellel fogságba ejtik, és 1249-iki szeptemberig egy toronyba zárva bilincsben tartják. Ekkor végre a görzi gróf nagy váltságon kiszabadítja a lovagot. Ez időben kevés kedve lehetett úrnőjére gondolni; de azért mégis készít néhány szerelmi dalt. A „Frauendienst” utolsó szakaszai hosszas monologokat és általános reflexiókat tartalmaznak a szerelemnek és a nőknek mivoltáról; 1249 után nincs mit elbeszélnie. Végül bocsánatot kér, hogy oly sokat beszélt önnönmagáról; maga jószántából sohasem tette volna, de úrnője parancsolta: „ha mertem volna, végzi, a parancsnak ellenszegülni, bizonynyal egy szót sem szóltam volna. E könyvben sok szépet mondtam jó hölgyekről. Bár az én szavaim is öregbítenék dicséretöket, bár sok örömet merítenének e könyvemből!”

Ime, a lovagi élet Don Quijoteja, ki csakúgy nem sejtí magatartásának nevetséges voltát, mint la manchai utódja. Az egész műből világos, hogy Ulrik nem volt szerelmes sem első sem második úrnőjébe; de mivel a divat úgy akarta, hogy minden loagnak legyen hölgye, kit imád s kinek szolgálatában lándzsákat törjön, azért ő is úgy tesz, a ki pedig igazán szereti nejét és gyermekeit. Conservatív ember volt, de meggyőződése soha sem gyökerezett mélyen. Mivel atyja bizonyos viszonyok közt valahogyan viselkedett, azért tesz Ulrik is atyja példájára. A nagy politikában a pápával tartott; kijelentette, hogy csak oly német királyt fog elismerni,

kinek megválasztását a pápa helyesli; de cselekedeteiben sokkal óvatosabb volt, mint szavaiban, és ha pl. a salzburgi érsek pártjára állt, ezt nem vallásosságból vagy magas politikai eszmékért tette, hanem mivel az érsek jól kiházasította leányait. Sőt ultromontán pártállása ellenére elismeri, hogy a terjedő bigotteria megsemmisíti a régi jó lovagi életet, mely, különben, az ő fölfogása szerint, öt dologból állt; ezek: szép asszonyok, jó étel és ital, nemes lovak, jó öltözet és kitűnő fényes fegyverzet. No, ezek nem nagy eszmék. Ulrik, mint látni, majdnem polgári gondolkodású, gyakorlati életbölcseiségű ember, ki a mindennapi létnek közönséges kellemetességei iránt élénk érzékkel bírt, de magasabb idealokkal nem sokat törte a fejét. S ime, ez a férfiú öltözik Május királynak és Venus asszonynak és Artus királynak, levágatja ajkát és újját a lovagi szerelem szolgálatában! Bejárja az összes osztrák tartományokat az Adriai tengertől a morva határig, hogy jeles tetteket végezzen egy hölgy szolgálatában, ki kezdettől fogva játszott vele és egy perczig sem vette komolyan! Ifjúsági benyomások is voltak e tekintetben nagy befolyással reá. Már gyermek-éveiben jól ismerte a lovagi költészet legtöbb termékét és már akkor égett a vágytól, hogy majdan ő maga is úgy szeressen és oly kalandokkal dicsekedhessen, mint Artus lovagjai. Tetteinek főrugója mégis a hiúság volt és az a korlátoltság, mely nem tudja magát a divat zsarnoksága alól fölmenteni. Azért nem is szól e művében politikai tevékenységéről, feleségéről és gyermekeiről, mert mind ez nem a lovagi világba való. Liechtenstein érdeme, hogy a lovagiságot gyakorlatilag, életben és főművében, nevetségessé tette és a szellemtelen formává vált lovagi életnek teljes fölbomlását siettetette; a „Frauendienst” főérdeme (a közbeszótt szép dalokon kívül, melyekről alább lesz szó) nem költői értékeben rejlik, mely

mindössze is nem nagy, hanem művelődéstörténeti jellegében, a mennyiben a kornak igen eleven, érdekes, tanulságos képét adja.

A kornak nem kevésbé hű, de egészen más távlatból és lényegesen elütő világítással rajzolt képét adja a „*Meier Helmbrecht*“ (Helmbrecht gazda) cz. költői elbeszélés, a középkori irodalomnak egyik legbecsesebb emléke, a kereszttyén irodalomnak első társadalmi novellája.* E mű 1250 körül (Neidhart halála után és II. Frigyes halála előtt) keletkezett; szerzője, WERNHER, egy bajor kolostornak (Ranshofen?) világi tagja és kertésze volt (innen mellékneve: *der Gartenacre*). A történetnek, melynek valódiságát a költő ismételve hangsúlyozza s mely különben is az igazságnak megkapó erejével hat az olvasóra, színhelye Wanghausen falu, felső Bajorországban. Némely író, így kezdi a szerző érdekfeszítő elbeszélését, szerelemről énekel, másik nagy szerencséről; van, ki a gazdagságot dicsőíti; van, ki a bátor lelket magasztatja; ő maga csak arról akar szólni, a mi rajta megesett, a mit a maga két szemével látott.

Helmbrechtnek, egy gazdag parasztnak hasonló nevű fia lovagok körébe jut és korlátoltságában annyira beleéli magát a látszólag előkelő társaságba, hogy a parasztok iránt a legnagyobb megvetéssel viseltetik. Anyja, kit túlságos szeretete elvakít, és nagyralátó hűga csak növelik benne a gögöt, midőn a becsületes és józan gondolkodású, de kissé gyenge apa ellenében a fiúnak fogják pártját. Ez nyíltan ki is jelenti, hogy megunt a paraszt életet, mely csak

* LAMBEL gyűjteményében; fordította K. SCHRÖDER, Wien 1865. FR. PFEIFFER, *Forschung und Kritik* I, 19. — Két alakban maradt fenn; a régibb az ambrási kéziraté; a későbbi, berlini kéziratban Ausztria a történet színhelye.

munkával és szégyennel jár. ,Apám (szól a fiú), udvarba, lovagok közé vonz a szívem; kérlek, segíts te is e vágyamban, a mint már édes anyám és kedves húgom megtettek mindent érettem'. Az apa boszankodik, de mégis megigéri, hogy vesz neki ruhát és paripát, mely árkot-bokrot átszőkik; menjen vele a széles világba. Azonban kéri még egyszer, térjen eszére s fékezze vágyát; az udvari élet nem oly könnyű annak, a ki nem gyermek korától fogva növekedett lovagok közt. ,Maradj az eke mellett, azt tanácslom; majd együtt hajtjuk mezőre a barmot, együtt szántjuk és vetjük be a földet; s ha egykor elér a vénség: tisztelet, becsület környez majd téged is, mint engem'. Közbevág a fiú: ,Nem tűri már nyakam a zsákot, a két kezem megunt a lapátot; üssön belém az isten nyila, ha csak egy barázdát is szántok vagy csak egy rendet is kaszálok'. De a jó apa még folyton marasztja: ,Lásd, fiam, Ruprecht szomszéd első gazda, leánya is jó szemmel néz reád; szívesen hozzád adják, ha megkéred; s bizony juhot, disznót, barmot szép számmal hozna a házhoz. Ki tudja, az udvarnál nem vár-e reád éhség, baj és egyéb inség. Tudod, fiam, nem pártolja azt a szerencse, a ki a maga sorsa ellen föltámad; néked pedig, lásd, kapa-kasza volna a sorsod. Ne vesd meg, ne gúnyold ez állapotod, mert úgy vetnek meg és gúnyolnak ki majd téged a lovagok'.

De a megbódult legény sem a kérő szóra, sem az okos tanácsra nem hallgat; odahagyja a paraszt kunyhót és egy hirhedt vár felé tart. A várúrbán vad természet lakott; szerette a harczt, a viadalt, a zsákmányt. Mindenki előtt tárva volt kapuja, ki meg tudta ülni a lovat és nem rettent vissza az ellenségtől. Az ifjú paraszt is bejut a várba, és a várúr szolgálatába fogadja. A rablást ugyancsak hamar megtanulja; ha mit más ott talált feledni, azt ő nem restellte

zsebre dugni; zsákjába belefért mindenféle zsákmány. Rövid egy év alatt Helmbrecht olyan rablólovag lett, hogy ritkította párját; kegyetlen és gyalázatos tettekben a legtöbb társán is túltett.

Egyszer eszébe jut, hogy meglátogatja szülőföldjét és egy pár társával együtt megkeresi a Helmbrecht-majort. A faluba érve adja az előkelő lovagot. Legelőször is atyja béresével találkozik, kit inggel és nadrággal megajándékoz; de aztán reá is parancsol, hogy ne köszöntse többé: „Isten hozott, Helmbrecht!“ hanem: „Legyen üdvöz kegyelmed, ifjúr!“ Ő maga pedig flamandul * viszonozza a köszöntést, mert rablókalandjain minden nyelvből eltanult valamicskét. Ahogy szembe jó rá hűga és megöleli, ennek így szól: „Gratia vester!“ A falunak öregje, ifja összecsendül; atyja is előjön; neki már francziául köszön: „Dêu sal!“ (Isten tartson meg!), anyjának pedig csehül: „Dobraytrá!“ (Jó napot!) Az öregek egymásra néznek, ámúl bāmúl mind a kettő; végre megszólal az anya: „Férjem uram, mi bizonyára tévedünk; azt hittük, fiunk jött meg, de ez valami cseh vagy vend“. Az apa sem akarja a jövevényt Helmbrechtnek elismerni, mind a mellett is, hogy úgy hasonlít hozzá; sőt hűga is papnak nézi, hiszen latinul köszöntötte. „Csak egyetlen egy német szót halljak tőled, mondja az apa, azonnal fiamnak ismerlek, vendégemül fogadlak, magadnak, lovadnak jó gondját viselem“. De az arcátlan fiú még ekkor sem felel tiszteségesen, hanem alnémet nyelven szól hozzájuk: „Mit mond az a vén paraszt és ez az ostoba vén asszony? Az én paripámhoz ne nyúljon egy buta paraszt se az eblábával“. Végre az apa is megúnja a tréfát és fölszólítja a legényt, ha ide-

* Finom műveltség jelének vették, ha valaki alnémet vagy flamand szokat és fordulatokat kevert felnémet beszédjébe. L. 298. l.

gen, hát menjen isten hírével, ha pedig fia, hát kösse be lovát az istállóba, maga pedig üljön asztalhoz, van hús, van hal, kerül még sör és akad még bor. Ekkor a fiú is jobbnak látja abba hagyni a játékot; kezd anyanyelvén beszélni és elmondja, hogy ő valóban Helmbrecht, a parasztfiú. De most már az apa nem hisz neki, míg a négy ökrét nevén nem tudja szólítani. Erre aztán befogadja a házba és megvendégeli. Lakoma közben az öreg kérdezősködik a várbeli élet jelen folyásáról; ha vajjon úgy van-e minden, a mint ő gyermek korában nagyatyjától hallotta. És itt lefesti az öreg a régi lovagi életet régi romlatlanságában, régi fényében. Akkor tudták és tanulták a lovagok a módját, hogyan kell a hölgyek kegyét megnyerni. Zajongva és ujjongva ugrattak ugyan elő lovagi versenyre, de azért mindig csak dicséretőket lehetett hallani. Összegyűltek, hogy egyik a másikat nyergéből kivesse; torna végeztével tánczhoz fogtak és vidám énekkel üzték el az unalmat. Előállott a hegedős s a mint megszólalt a zene, oda gyűltek a hölgyek. A lovag pedig hölgyéhez lépett, illendően kézen fogta és tánczra kérte. Mily gyönyörűsége volt szívnek szemnek, látni úrfiaknak és kisasszonyoknak vidám, de illő tánczát, és még hozzá azt, hogy gazdag és szegény közt semmi különbség. Majd énekes lépett elő s éneket mondott, Ernő herczegről egy szép mesét. Aztán mindenkinek mulatgatott kedvére; egyik célba lőtt nyíllal, másik vadra lesett az erdön. Szóval, a régiek közül a leghitványabb is fölérne a jelen legjobbjával, mert még az is tudta és ápolta a hűséget és becsületet. E rajzzal most az ifjú Helmbrecht szembeállítja az elvadult újabb erkölcsök képét, a mikor a régi ábrándos szerelmet a bor és feslett kicsapongás gyönyöre váltotta föl, és boldognak mondja magát, hogy ő ez újabb lovagságnak szentelheti életét.

Másnap ajándékokat osztogat az ifjú Helmbrecht; természetesen rablás zsákmánya mind, még a balta és sarló is, a melyeket apjának szánt. Nyolcz napot tölt otthon evéssel-ivással és alvással, de már sokallja a paraszt életet; vágyik vissza a várba, mert még sok nemesnek és parasztnak maradt adója, a kik egyszer-másszor megbántották; e tetteiről bizonyára hallani is fognak nem sokára. E nyilatkozatából sejthetni, hogy mit forral elméjében; maga is mondja, hogy a mely paraszt az ő várok szomszédságába jut, annak soha sincs nyugta; házában nem marad egy falat kenyér, egy ital bor. Ha jó kedvében van Helmbrecht úr, akkor nem áll meg a rablásnál: egyiket kékre veri, másiknak szakállát czibálja ki; van olyan, a kinek feje bőrét húzza le vagy a kinek szemét szúrja ki. S ha valaki merne ellenállni, azt lábánál fogva köti föl.

Midőn a szülei házat elhagyja, magával viszi hűgát is, kinek most teljestül merész álma, mert egy lovaghoz megy férjhez, bátyjának rablóczimborájához. A férj pompás úri étellel kecsegteti: lovagi várban fog lakni, szolgák és szolgálók fogják parancsát lesni. A két bajtárs most ismét rabláshoz fog, hogy a lakodalomra legyen mit enni és inni. Csapnak is nagy lakomát; de az ifjú asszony mégis kezd már kiábrándulni; nem tud örülni a rablott bőségnek és gonosz sejtelem háborgatja. Nem is alaptalanul. Mert még áll a lakoma, mikor hirtelen poroszlók rohannak elő, a rablókat elfogják, nagyobb részöket felakasztják, Helmbrechtet pedig megvakítják; fél kezére, fél lábára megcsonkítják. Így büntette az isten nemcsak gonosz tetteiért, hanem mert öreg atyját és anyját megvetette, kigúnyolta. Mint vak koldus kerül vissza falujába, szüleihez. Most az apán van a sor, hogy fiát így köszöntse: „Dieu vous salue, Helmbrecht úrfi!“ Most süket marad fiának minden kö-

nyörgésére és becsukja előtte az ajtót. Csak anyja ad titkon neki egy darabka kenyeret. Egy évig tengődik így nyomorúságban. míg végre egy csapat parasztnak jut kezébe, a kiket egykor kirabolt és megkínzott volt. Ekkor ütött utolsó órája; a parasztok felkötik a legközelebbi fára.

A legelső német falusi történetnek nevezték el e remek verses novellát; de világos, hogy az jóval több: megragadó, élettelijs korkép az, melyet nemcsak a rajz hűsége, hanem költői jelessége is kiválóan érdekessé tesz. Nincs a középkori irodalomból más munka, mely a német népnek életét és eszejárását ily friss, eleven és megkapó rajzokban tüntetné föl. A parasztok dőre nagyzására, a lovagok aljas elvadulására más korabeli források is szolgáltatnak jellemző adatokat; de a Helmbrecht-novella nélkülözhetővé tesz minden egyéb bizonyítékot, — kivéve talán Neidhart dalait, melyek ugyanazokat a viszonyokat föltételezik s a parasztok életét annyi humorral tárgyalják, — annyira hű és élettelijs benne e szomorú kor rajza.* E mű szerzője azért nem is lehetett a kolostor négy fala közé zárkózott barát, hanem csak oly férfiú, ki az életet és népet jól ismerte, ki parasztokkal és lovagokkal sokat érintkezett, ki a kor jellemző vonásai iránt érzékkel bírt. E kedvező körülményekhez járult még kiváló alkotó ereje, mely főleg a szereplők kitűnő jellemzésében nyilvánul. Igaza van PFEIFFERnek, midőn fölkiált: „Mily egészen más volna a német irodalom, mily tetteket jegyezhetne föl története, ha e fényes példány a nemzet műveltjeinél tetszést aratott és utánzásra talált volna!” Tetszésben bizonyára részesült a Helmbrecht-novella, olvasóinak száma is nagy volt, hiszen mindenfelé, nemcsak a németeknél, még a cseheknél is találunk célzásokat egyes

* G. FREYTAG, *Bilder aus der deutschen Vergangenheit* II, 46—73.

alakjaira vagy a cselekvény egyes mozzanataira; — de a hivatott utánczók, kik ugyanily szellemben dolgoztak volna, elmaradtak, bár különben elég nagy azon költők száma, kik költeményeik tárgyait a reális életből, még pedig előszeretettel nem a lovagi osztály életéből merítették.

E költők közül a legtermékenyebb és legtehetségesebb az osztrák STRICKER, kinek csekélyebb értékű lovagi elbeszéléseiről már megemlékeztünk. A költő maga érezhette, hogy sem tehetsége, sem a közönség hajlama nem kedveznek a lovagi éposznak, s így a novella felé fordult, mely a kornak mind népszerűbb fajává vált.* Főleg a kis novella, a tréfás elbeszélés, a verses anekdota (*Schwank* vagy *Märe*). Főjellemző vonásai: a cselekvény realismusa és az előadás jó kedvű humorja. De az első nem úgy értendő, mintha a költő mindig tényleg megtörtént, való eseményt mesélne; éppen nem, hiszen e történetek nagy, igen nagy része, mint már említettem, idegen származású, jó része Indiából, mások a kelta vagy román költészetből valók; — de a költő saját népe szokásai és észjárása szerint átalakítja és német viszonyokhoz és helyekhez kapcsolja az idegen hagyományt, úgy hogy az teljesen nemzeti és korabeli színezetet nyer, és, keleti vagy román eredete ellenére, a XIII. és XIV. századi német világnak művelődéstörténeti szempontból hű és tanulságos tükrévé válik. A közönség nem eredeti, csak mulattató históriákat kívánt; a STRICKER csakúgy elégitette ki e kívánságát, mint BOCCACCIO az olasz közönségét. Mind a ketten jeles mesélők, csak hogy az olasz novellista jóval nagyobb művész, — nagyobb művész már azért is, mert a költői célnál egyebet nem ismert, míg a STRICKER és kortársai félig-meddig már tanító költők. Egy

* K. A. HAHN, *Kleinere Gedichte von dem Stricker*, Quedl. 1839.

bizonyos tanútság kedvéért választják tárgyakat, e tanútság czéljából írják meg elbeszéléseiket. A tanútság néha terjedelmes epilógusban nyer kifejezést, de mindig benne lap-pang a jó ízű novellában.

E mære-költők közt kiváló egyéniség a STRICKER, kiben az osztrák fajnak még e szomorúbb évtizedekben is szere-tetre méltó jó kedve, könnyű vére és optimisticus világ-nézete kitűnő képviselőt találnak. Elbeszélései nagyszámúak s többnyire igen mulattatók. Így a *„Szent Márton éjjele“*, melyben egy gazdag paraszt Szent Márton tiszteletére vig lakomát ad és erélyesen eszik és iszik meghívott vendégei-vel. Ekkor egy tolvajra bukkannak, ki a majorba lopódzott. Az egész társaság fölkerelkedik, de a tolvaj föltalálja magát s kijelenti, hogy ő Szent Márton, ki jeles tisztelőjét szemé-lyes látogatásával meg akarta örvendeztetni. A paraszt igen megtisztelve érzi magát és nem alkalmatlankodik to-vább a szentnek; a társaság folytatja lakomáját, a tolvaj pedig gazdag zsákmánynyal áll tovább. Néha túl is hajt a költő jó kedvében, így *„Az eltemetett férj“*-ben. Egy ügyes és ravasz asszony annyira hatalmába keríti gyámoltalan férjét, hogy ez mindent elhisz, a mit felesége állít; elhiszi, hogy délben sötét van, hogy a hideg fürdő meleg, hogy neje hú hozzá. Végre elhiteti vele, egy szerelmi kaland alkalmá-val, hogy meghalt és hogy el kell temettetnie. Ezt még sem akarja az öreg elhinni, de az asszony elhívja a papot, ki a parasztot örültnek nézi és eltemeti. Egy kissé valóbb-színű *„A tör“* (Das bloch) című elbeszélése. Egy paraszt minden ok nélkül gyűlöli és kínozza a feleségét. A szom-szédasszony ügyes csellel segít a szegény asszonyon; rá-beszéli, hogy tetesse magát betegnek, mire a parasztnak elmondja, hogy felesége két nap múlva meg fog halni. A férj roppantúl örül és nagy pompával temettet el egy

bábut, melyet a szomszédasszony a magánál rejtőző nő helyett a koporsóba tett. A paraszt megigérte a szomszédasszonynak, hogy csak az ő kezéből veszi második nejét. Midőn aztán nemsokára újra meg akar nősülni, saját nejét kapja feleségül, ki nyugalmas napjaiban igen megszépült. Utóbb megtudja a cselt, melylyel kigyógyították, és bele-nyugszik. Nagyon ügyes *„Az okos szolgál“* (Der kundige knecht) is, a ki megtudja, hogy úrnője, férje távollétében, szeretője, a pap, számára süt és főz. A szolgál haza hívja a gazdáját, ki a készített ételeket s utóbb a papot is megtalálja. Szintén igen mulatságos történet *„A bíró és az ördög“*. Egy gonosz bíró az ördöggel találkozik, ki a vásárra megy, mert ma minden az övé, a mit neki komolyan adnak. A bíró elkiséri. A vásáron egy asszony az ördöghöz kívánja makranczos disznóját, hasonlóképp egy másik asszony rívó gyermekét. De az ördög egyikhez sem nyúl, mert a kívánság nem komoly. Midőn azonban egy szegény asszony ugyanezt kívánja a bírónak, ki utolsó tehenét elvette, az ördög rögtön nyakon csipi gonosz kísérlőjét, mert ez már igaz kívánság. — De mutatványul elég lesz ennyi e kisebb történetekből, melyek mind a STRICKERnek vonzó és mulattató előadásáról tanúskodnak.

Legismertebb a STRICKERnek *„Amis pap“* (Der pfaffe Amis) című novella-gyűjteménye,* melyben régi és új, hazai és idegen tizenkét történetet és tréfát Amis pap alakjához fűz. A püspök megharagszik Amisra bőkezűsége miatt és hivatalvesztéssel fenyegeti, ha nem tud minden kérdésre felelni. Itt következnek azután azok a kérdések és feleletek, melyek *„A császár és az apát“* című angol (BÜRGER átdol-

* LAMBEL gyűjteményében; fordította A. OHORN, Leipzig 1883. *Germania* XXVIII, 190; *Zeitschr. f. deutsch. Philologie* VIII, 214.

gozásában Németországban is igen népszerűvé lett) költői elbeszélésből ismeretesek: hogy mennyi víz van a tengerben, mennyi nap telt el Ádám óta, hol van a föld közép-pontja, mennyire van az ég a földtől. Azután megköveteli a püspök, hogy tanítson egy szamarat olvasni, mire Amis gabonaszemeket hint egy könyv lapjai közé és rászoktatja a szamarat, hogy egyenkint szedje ki a szemeteket. Mikor a püspök látogatóba jön, tapasztalja, hogy a szamár már lapozni tud. Amis végre megúnja főnökének zaklatásait és világgá megy. Ügyessége és ravaszsága mindenütt hasznára van. Így kijelenti, hogy Szent Brandán parancsára egy új monostor fölépítésére pénzt gyűjt, de csak oly nőktől fogadhat el adományokat, kik férjükhöz mindig hívek voltak. Természetesen sietnek az asszonyok mind, hogy pénzüket elfogadja. Azután képet fest, melyet csak apjának a fia láthat: természetesen mindenki látja, mert senki sem akar fattyú lenni. Később orvosnak lép föl és kijelenti, hogy a legbetegebbet megöli, mivel ennek vérével kell a kevésbé betegeket meggyógyítani; természetes, hogy minden beteg egészségesnek mondja magát. Más alkalommal kijátszsza a népnek hiszékenységet és babonáját. Egyszer száz rőf posztót csal ki egy lovagnak együgyű feleségétől. Midőn a férj hazajön és megtudja a dolgot, üldözőbe veszi Amist és visszaköveteli tőle a posztót. Amis visszaadja, de előbb égő paraszt tett bele. Alig hogy a lovas észreveszi, hogy a posztó égni kezd, isten büntetésének tekinti a csodát, házába viszi és fényesen megjutalmazza a ravasz papot. De a papokat is rászedi; laikusnak adja ki magát, kinek az isten angyala egyszerre megparancsolja, hogy misét olvasson, s ime, a laikus kifogástalanul végzi szent tisztét, mit a papok és hívők nagy csodának vesznek. Természetesen mindenütt a vége az, hogy Amist kitünően tartják és bőkezűen meg-

jutalmazták. Végül megbánja sok csalását, kolostorba vonúl s oly szent életet él, hogy végre apáttá teszik. — Az egyes kalandok többnyire idegenek és régiek, melyekkel az egész világirodalomban mindenfelé találkozunk; a STRICKER érdeme, hogy e történeteket kitünően elmesélte, és egy életteljesen jellemzett egyéniséghez fűzte, kit a józan észnek, a gyakorlati életbölcseiségnek képviselője gyanánt tüntet föl. A mulatságos költemény nagy népszerűségnek örvendett és Amis tréfás tetteinek egy jó része később Eulenspiegelre ment át.

A mesélés e módja főleg Ausztriában divott, hisz ENENKEL JÁNOS, a ki a XIII. század közepe táján halt meg, két nagy rimes krónikáját is tele tömte mindenféle tréfás és humoros történettel, hogy e műveit a közönségnek vonzóbbakká tegye. El is érte célját, mert e krónikák igen népszerű és sokat olvasott munkákká lettek. A STRICKER is ENENKEL is polgári származású költők; bizonyosan polgári származású íróktól származik az a számos verses elbeszelés is, melyek névtelenül jutottak reánk. Egyetlen egy lovagi származású költőről tudunk, a ki e téren működött, ez is osztrák ember, HERRANT VON WILDONIE,* Ulrich von Liechtenstein barátja és veje, ki 1248 és 1278 közt szerepel oklevelekben. A kor zavaraiiban ennek is nagy szerepe volt. Herrant is, mint apósa, Ottokár fogságába esett, ő is a Habsburgi Rudolf pártjára állt s visszanyerte utóbb a csehektől elfoglalt birtokait. Négy elbeszélése maradt reánk. „*A hü feleség*“ hőse egy szép asszony, kinek kis termetű és csúf, de becsületes és vitéz férje van. Ez egy csatában

* Kiadta F. KUMMER, 1880. U. a., *Das Ministerialengeschlecht von Wildonie*, Bécsi Akadémia 1879. A család várának romjai még ma is láthatók Gratz mellett.

elveszíti fél szemét, mire azt izeni nejének, hogy nem fog többé haza jönni, mert szégyenli fokozott csúfságát. Ekkor az asszony ollót ragad és kiszúrja vele egyik szemét, hogy férjével szemben előnyben ne legyen. A férj e hírré hazatér, hálálkodik nejének hűségéért és boldogan él vele. A második elbeszélés, melynek tárgyát apósa mesélte neki, az elsőnek némileg ellenképe. *„A rászédett férj”* ugyanis nemcsak eltűri, bár bizonyosan tudja, hogy felesége őt megcsalta, de, hogy az asszonyt, ki a megsértett ártatlanságot adja, kibékítse, még gazdag ajándékokat is ígér neki. E történet keleti eredetű; már a mongol Siddi-kürben és Somadeva mesegyűjteményében is megvan, olvasható a *Pantsatantrában* is. Keletről került Franciaországba, honnan valószínűen a németek ismerték. Megvan a *„Száz novellában”* is és Boccacciónak egy elbeszélése (VII. 7) szintén e forrásra megy, ha nem is közvetlenül, vissza.¹ Egy német krónikából vette a szerző a harmadik novella (*„A meztelen császár”*) tárgyát, bizonyára szintén legkevésbé sem sejtve, hogy ős indus történetet² dolgoz föl. Gorneus római császár igen gazdag és elbízott, annyira, hogy midőn papja egyszer az evangéliom e szavait: *„a ki fölmagasztalja magát, megaláztatik”* fejtegeti, a császár dühös lesz és e mondást értelmetlen hazugságnak mondja. Ezért megalázza őt az isten. Midőn ugyanis egyszer fürdőben ül, egy angyal több napra fölveszi alakját, Gorneust pedig, ki magát császárnak mondja, örültnek tartják és üldözik, úgy, hogy végre szolgának kénytelen beállani. Midőn így belátja,

¹ L. BENFEY, *Pantsatantra* I, 140; *Orient und Occident* I, 138.

² H. VARNHAGEN, *Ein indisches Märchen auf seiner Wanderung durch die asiatischen und europäischen Literaturen*, Berlin 1882. — E történetet később HANS ROSENPLÜT is földolgozta, HANS SACHS pedig dramatizálta.

hogy hatalma hiú és teljesen isten kegyétől függ, visszanyeri koronáját és sokkal jobb és szerényebb uralkodó lesz. Igen mulattató az utolsó elbeszélés *'A kandúrról'*, ki igen hatalmas feleséget keres.¹ Előbb megkéri a napot, de ez a ködhöz utasítja, mint a ki őt elhomályosítani képes; a köd a szélhez küldi, mely őt megsemmisítheti; a szél egy elhagyatott épülethez utasítja, mely hatalmának ellenáll; az épület kijelenti, hogy falai csak addig állanak, a míg az egerek alá nem ássák; az egerek bevallják, hogy urok a macska, s így a kandúr belátja, hogy ok nélkül keresett mindenféle feleséget, hisz a macska a természet-adta párja.

Még csak három névtelenül fönmaradt történetet akarunk fölemlíteni, mivel e kornak legjobban elmesélt novellái közé tartoznak. Az első *'A bécsiek tengeri útja'* (Der Wiener Meerfahrt), melynek tárgyát szerzője a szóhagyományból vette.² Egyszer egy este, magas erkélyen ünnepi lakománál ült Bécsnek néhány gazdag polgára. Mikor már eleget ettek, iváshoz fogtak. Nagyon édes volt a bor, de hamar lábokba szállt; csakhamar úgy tetszett nekik, mintha golyókon járkálnának, s a mellett szomjok is újra meg újra jelentkezett, akárhogy csillapítgatták is. Vigadásuk is mind hangosabbá vált; kiáltozva beszéltek titkos tervekről, Spanyolországba, Rómába és a pogány poroszok ellen tervezett merész vállalatokról; és mentől kevésbbé értették meg egymást, annál nagyobb lett a lárma. Végre egy kis csend áll be és akkor az egyik polgár tengeri utat indítványoz. Örvendő helyeslés fogadja a pompás ötletet; el is határozzák, hogy mindenenek előtt ellátják magokat mindennel, a mi ily hosszú útra szükséges. Először is ételt és italt

¹ E történetet a STRICKER is földolgozta.

² Kiadták K. SCHÄDEL, 1842., és LAMBEL, id. gyűjteményében.

szereznek; mire nagyokat isznak a kedvező szél és a gyors hajózás kedvéért és odahagyják a partot — természetesen csak gondolatban. S most matrózi újjongás és láрма kezdődik, és rövid időn a sík tengeren hiszik magokat; a hajó is mintha inogna. Meg vannak győződve arról, hogy zarándokok, kik a Megváltó hazája felé közelednek; azért rá is kezdenek arra a szép zarándok-énekekre, Isten nevében keltünk útra, mely csodatisztán hangzott ki a sötét éjbe, a szomszédok nagy bámulására. Végre mintha vihar zúgását hallanák, bort kiáltoznak tehát, hogy a veszélyhez bátorságot és erőt szerezzenek. De mikor elteltek itallal, a vihar még borzasztóbban kezd dühöngeni; alig egy-kettő bír egyenest állani; a legtöbb imádkozni kezd és meggyónja bűneit; sokan megemlékeznek otthon hagyott kedveseikről is, és legalább lélekben búcsúznak feleségöktől, gyermeköktől; senki sem hiszi, hogy épen menekül a szörnyű égi háborúból. De im, egyikökben mentő gondolat támad: az egyik polgár ugyanis a földön hevert és aludt, midőn a másik ezt észreveszi, halottnak nézi, kit isten haragjában lesújtott. Bizonyosan ez minden szerencsétlenségünk okozója; dobjuk a vad tengerbe! Ez indítványt örömmel fogadják mind és az ablakon kidobják a szegény, zarándokot, ki hiába tiltakozik e bánásmód ellen. Erre mintha lassanként csakugyan csillapulna a vihar. Mindnyájan örvendenek, hogy ily könnyű szerrel megmenekültek, és kérik istent, hadd kössenek ki szerencsésen Acreban, mert hajójok e város közelében járhat már. Ledobott, vérében fetrengő társuk kiáltását és jajgatását teljesen elnyomják a szent zarándok- és hála-énekek, melyek az erkélyről lehangzottak. A mily kellemes volt útjok utolsó része, oly bosszantó volt a reggel: az odagyúlt szomszédok teljes határozottsággal adták tudtokra, hogy mindannyian Bécsben vannak, és hogy

hajónak se híre se hamva, hiszen tengert se látnak, a meddig el tudnak látni. Még gonoszabbra fordult a dolog, mikor reáakadtak félholt társokra, és majd hogy verekedésre nem került a sor, mert a jámbor zarándokok nem akarták túrni a gúnyt, mikor ők már annyi bajt és fáradságot kiállottak. Végre mindnyájukat hazavezetik, de három napjokba is került, míg teljesen kijózanodtak és tengeri útjokat megértették. Volt most szégyen és gúny elég; az a bor pedig melyet a hajón ittak, nagyon sokjokba került: kétszáz font ezüstöt kellett szegény ledobott társuk részére fájdalom fejében fizetniök.

A szóhagyományból, Dewin Hermann várgróf elbeszéléséből vette a szerző, kétségtelenül egy vándor hegedős a XIII. század második felében, a ki magát „Örömtelennek“ (der Freudeleere) nevezi, e tárgyat, mely pedig már az ókorban is ismeretes volt. Már Timaios (Tauromenionból, 352—256. Kr. e.) beszéli, hogy Agrigentben volt egy ház, melyet a nép „hajónak“ nevezett, mert ebben fiatal emberek egyszer annyira lerészegedtek, hogy azt hitték, hogy iszonyú viharban a tengeren jártak; ezért kidobták az összes butorokat az ablakon, hogy hajójokat megmentseék, s midőn a rendőrség megjelent, ennek embereit tengeri isteneknek nézték, kiknek, ha szerencsésen partra jutnak, szobrokat fogadtak.

A szerző Bécshez fűzi e történetet, és nagyon megdicséri a fényes osztrák város jó kedvét, gazdagságát és szép asszonyait. Hogy a történet maga hogyan került Németországba, arról nincsen tudomásunk; de bizonyos, hogy a mi novellánkból igen népszerű lett; megtaláljuk 1300 körül Trimbergi Hugó „Rennerjében“, a XVII. században Moscherosch „Látományaiban“, a XVIII. században Abraham a Sancta Claránál, csakhogy a későbbiek más

meg más városhoz fűzik és különböző kapcsolatba hozzák egyéb történetekkel.

Nem kevésbbé jeles novella *„A rossz asszonyról“* (Von dem übeln Weibe) szóló elbeszélés,* melynek szerzője jól ismeri a nemzeti mondát és a lovagi költészetet, és sokszor céloz mind a kettőre. De nemcsak művelt ember ez elbeszélés szerzője, hanem szerencsétlen férj is. A házasság dícséretével kezdi elbeszélését, pedig arra legkisebb oka sincsen. Hiszen öröme feleségének bánata, ennek fájdalma pedig neki gyönyörűség. Mily szép házaselet ez! Mindjárt az első napon, melyet együtt töltöttek, kitört a vita, viszály és veszekedés. Isten bizonyára minden igyekezetét arra fordította, hogy őket egyetértésre bírja; de ha a költő feketét mond, neje fehérről beszél; ha amaz fehérről szól, emez feketét említ. Hát nem rendes egy házaselet ez! A mi a férjnek jól esik, az bántja az asszonyt; a mi ennek fáj, az megörvendezteti a férjet. Ha még tovább is feleségénél kell maradnia, a halált is megkívánja! Így folytonos gyűlölség emészti őket, a férjet a felesége ellen, az asszonyt az ura ellen. Nem csoda, ha a költő ily szomorú tapasztalatok alapján a szerencsétlen férjeket pajzánul a szent mártirokhoz hasonlítja. Epedő fájdalommal tekint a boldog házassokra és találóan kiszinezi életök örömeit, hogy a rajzot e sóhajjal végezze: „Mind erről én, fájdalom, mit sem tudok! Forgandó a szerencse, úgy forog mint a kerék. Bár buzgón könyörögtem hozzá, hogy adjon nékem feleséget szívem szerint; ő nem hallgatott meg, de adott olyat, a kiről az egész világ példát vehetne“. Majd körültekint a monda és költészet terén, hogy sorsához hasonló történeteket találjon. Sokat mesélnek Detre és Wittig szörnyű harczárol: ezek úgy

* Kiadta M. HAUPT, 1841. — V. ö. *Germania* XVII, 41.

küzdöttek, hogy paizsuk darabokban hullott a földre, a szikrák csak úgy szökdöstek ki sisakjokból, magok is térdre estek, de sebet egyik sem kapott; — engem pedig, úgy mond, negyvenötször vert véresre a feleségem, hogy a sok rúgást ne is említsem, és hogy hányszor tépte ki a hajamat. Olyan kalandok, a milyeneket én átszenvedek, Walthert és Hildegundét sem érték, mikor országokon át menekültek. Thisbe és Pyramus kölesönösen átszúrták egymást és nem tudták, miért; ilyesmit ma már, hál’ istennek, senki sem cselekszik; szerelem és epedés senkit sem visz többé sírba. Egyszer azt hittem, hogy mint férfiúnak oltalmaznom kell magamat, és egy hasábfát fogtam föl; de ő hosszabbat fogott reám, és így víttunk párbajt, minőt bizonyára Erek és Enit sem vívtak; végre is megragadott hajamnál fogva és oly szerelmi boldogságban részesített, melyről Aeneas és Dido bizonyára nem is álmodtak. Mászor meg a guzsalylyal ütött úgy fejbe, hogy a falnak röpültem; Isoldénak fehér kacsói aligha vetették ily gyöngéden az orsót Tristanra. Egyszer pedig, hogy egy gyertyatartót kapott föl, elfelejtettem a nevetést; egy széket tartottam magam elé paizs gyanánt, és csak az mentett meg, hogy Szászországban valaha vívni is tanultam: a csapások mind a széket érték. Ha az öreg Hildebrand mester így elbánt volna a székkal, mint a feleségem, e csapásait máig emlegetnék; három lábát törte le nőm és mind a hármát fejéhez vágta. Ilyen szerelemben nem volt része Gahmuretnak, Belakane férjének! Így küzdöttünk mi végig vitézül harczolva számos csatát, míg egy ízben végre súlyosan megsebesültem; ekkor egy inasom mentett meg, ki hideg vizes ruhával borogatott. „Mi bajod van velem?” kértem feleségemtől. De ő azt mondta, hogy fogjam be a számat, mire én hallgattam. Hátha ezentúl békében hagy? ... E kétkedő

sóhajjal végződik e pompás humorral írt költemény, mely művelődéstörténeti szempontból is igen érdekes.

Végre valóságos kis remekmű a bornak és az ivásnak az a humoros dicsőítése, mely *„Az ivó“* (Der Weinschwelg) cz., 1260 után írt elbeszélés* voltaképi tárgyát teszi. A költő azzal kezdi, hogy már sok embert látott inni, de ez mind gyerek dolog azon ivóhoz képest, kiről szólni akar. E magános ivó egyedül ül nagy kelyhe előtt; mosolyogva tekint a pohár mélyébe és biztosítja a bort hűségéről: míg a hordóban bor van, el nem távozik. Erre egy nagyot iszik és hozzáfog a bor dicsőítéséhez: „Te jobb már nem is lehetnél, kedves borom! Szép is vagy, jó is vagy, minket pedig jó kedvűekké teszel. Te bátorrá teszed a gyávát, okossá és bölcsesé, ügyessé és erőssé minden hívedet. Te megörvendezteted a szomorú szívet; fiatal kedvet öntesz az öregbe, gazdaggá teszed a szegényt, pirosra fested az orcákat; — szép vagy, tiszta vagy, fényes vagy s ilyenné teszed hívedet is!“ Erre ismét iszik és újra kezdi a bor dicsőítését: „jobban szereti a bort mint a csatát, a győzelmet és a tánczot, jobban mint a dicsőség koronáját és koszorúját, mint bársonyt, selymet és prémet, jobban mint a világnak minden fényét és ragyogását!“ Erre újra iszik és folytatja: Mily bolond az, a ki vadászatra indul; ő csak a bort akarja vadászni! Mire újra iszik, és így folytatja erélyes ivását és a bornak lelkes dicsőítését, míg végre megérzi az ital hatását. Erre pánczélt adat magára, melyet erősen összeszorítat: most nem tart többé attól, hogy a bor őt legyőzhethné, és tovább folytatja az ivást. — A költemény főértéke humor-

* Kiadták (fordítással) K. J. SCHRÖER, Jena 1876, és K. LUCAR, 1886. Gyengébb párja *Der Weinschlund*, kiadta FR. PFEIFFER, *Zeitschrift* VII, 405.

jában van: az ivás aljas szenvedélyét megáramozzák és megneemesítik az ivónak határtalan jó kedve, kifogyhatatlan derült ötletei. Az ivás, melynek a németek már Tacitus korában mesterei voltak, e műben mesterség, művészet, philosophia, valóságos életbölcse ség, mely a lelkes ivót a mindennapiság fölé emeli és keblét igazi áhítattal dagasztja. Falstaff szelleme uralkodik e pompás rajzban, mely a maga nemében valódi remekműnek mondható.

Ily sokoldalúvá és gazdaggá lett a verses novella, mely eleinte csak a lovagi epika mellékes hajtása volt. Az egész világ tarka anyagából vette tárgyait, melyeket majd tárgylagosan s komolyan, majd tanító s gúnyolódó irányzattal, majd tréfás és humoros jó kedvvel földolgozott. Az ily fajta művek roppant száma mutatja az aránylag fiatal novella nagy népszerűségét, mely egészen a reformatió koráig tart, midőn az új nyelv érthetlenné teszi a régibb irodalmat. Ekkor a század nyelvére írják át a régi elbeszéléseket, de, a kor gyarló ízléséhez és szerény művészi igényeihez képest, egyszerű, kényelmes prózában. Így keletkeznek a XVI. századnak számos mesegyűjteményei, melyek novellákat, elbeszéléseket, anekdotákat, tréfákat tartalmaznak, és egész jellegöknél fogva már egy egészen más korszak termékei.

NÉVMUTATÓ AZ I. KÖTETHEZ.

- Aachen 107. 109.
 Ablaut 87.
 Adso 175.
 Aesopus 154.
 Ágoston, Szt. 141.
 Alarich 31.
 Akadémia Aachenben 107.
 Alberich de Besançon 222.
 Alberus 182.
 Albrecht von Halberstadt 350.
 — — Kemenaten 316.
 — — Scharfenberg 367. 459. 525.
 Alex. de Pernay 353.
 Alexius-legenda 533.
 Alfred, Nagy, 36.
 Alkuin 83. 96. 107. 141. 152.
 Állatmonda 150—151.
 Alliteratio 23. 87.
 Alnémet nyelv 61.
 Alphart's Tod 323.
 Alveradæ asina 158.
 Amadis-regény 517.
 Amelungok 38. 310.
 Amicus és Amelius 288. 357. 392.
 Amis pap 559.
 Ammianus Marcellinus 24.
 Ammonius l. Tatianus.
 Angilbert 83. 107.
 Annodal 188.
 Anshelm de Canterbury 175.
 Anskar 133.
 Antikrisztus 175, — dráma 231.
 Apollonius, Tyrus királya, 515.
 Archipoeta 146. 148.
 Arimathiai József l. Grál.
 Arius 54.
 Árják 3—11.
 Armer Heinrich 387. 530.
 Arminius 21. 25.
 Artus-monda 221. 365, — regény 517.
 Asmundar-saga 72.
 Athanasius 54.
 Atharva-véda 27.
 Athis és Prophlias 288. 353.
 Attila 32. 43. 52. 124.
 Autharis 204.
 Ava asszony 175.
 Aventiure 235.
 Babenbergiek 239.
 Bæda 35. 36. 80. 92. 96.
 Balder isten 40.
 Barditus, bárdok 12. 22.
 Barlaam és Josaphat 531.
 Bécsiek tengeri útja 563.
 Benoit de Ste More 339. 347.
 Beovulf 71. 73—76. 94.
 Bertha istennő 16. 214.

- Berthold von Herbolzheim 349.
 — — Holle 466.
 Biterolf költő 350.
 Biterolf és Dietleib 291. 321.
 Bligger von Steinach 351.
 Boccaccio 227. 348. 357. 506. 562.
 Bodmer 264. 471.
 Bonifacius 80. 90.
 Brandanus 183.
 Brun érsek 112.
 Brunhilda 11. 17. 44.
 — frank királyné 64. 79. 261.
 Buchstabe 24.
 Cæsarius von Heisterbach 148.
 527.
 Carmina Burana 144. 145.
 Celtes Konrád 127.
 Chamisso Adalb. 390.
 Chanson de Roland 217.
 Chaucer 227. 348.
 Chlodowech 34. 63.
 Chrestien de Troyes 378. 437.
 459. 522.
 Clerici 144.
 Colin Fülöp 470.
 Columbanus 79. 81.
 Conlach és Cuchullin 72.
 Corvey 92. 133.
 Crescentia 191. 288.
 Császárok krónikája 190. 198.
 Dante 183.
 Dassel Reinald 148.
 Dares Phrygius 347.
 Deutsch 13.
 Dialogus miraculorum 527.
 Disciplina clericalis 355. 527.
 Dictys Cretensis 346.
 Dienstag 15.
 Dietrich von Bern, I. Theodorich.
 Dioskorides 18. 58.
 Djaus 7. 15.
 Donar isten 5. 15. 40. 74. 80. 207.
 Dornröschen 17. 292. 525.
 Dráma 23.
 Ecbasis captivi 156.
 Ecke-dal 138. 315.
 Edda 37. 45. 71. 249. 277.
 Egbert Angliában 36.
 Eigil 334.
 Eike von Repgau 463.
 Eilhard von Oberge 337. 496.
 Einhard 83. 107.
 Ekkehardok 100. 112—114.
 Emmeram Szt. 79.
 Eneit 339.
 Enenkel János 561.
 Engelhart 357.
 Epikai hosszú sor 70.
 Ereke 380.
 Erich, Upsalai, 36.
 Ermanarich 31. 41. 319.
 Ermanrich halála 325.
 Ernő herceg 105. 200.
 Eru isten 15.
 Etzel I. Attila.
 Evangéliom-harmónia 84.
 Exodus német 173.
 Ezzo dala 197.
 Faustinianus 186.
 Flos és Blancflos 337. 504.
 Franczia befolyás 165. 336.
 Frank jog I. Lex salica.
 Frankok macedoniai származása
 97.
 Fredegar 152. 153.
 Fredegunda 64.
 Freyr isten 74.
 Fridolin Szt. 79.

- Friedrich I. 197. 221.
 — II. 197. 221. 231.
 — II. porosz király 267.
 — von Schwaben költemény 470.
 Frigga istennő 16.
 Froumund 140.
 Fulda l. Hrabanus.
 Füterer Ulrik 367. 459. 470.
 Galand l. Wieland.
 Galfred de Monmouth 366.
 Gallus St. 79. — Casus Sti Galli 114.
 Gandersheim 125—27.
 Gelimer 52.
 Genesis, angolszász 93., német 173.
 Genovefa 288.
 Georg heil., költemény 80. 100.
 Gerberga 111. 126.
 Gerbert reimsi érsek 110.
 Gergely Nagy pápa 21. 75. 80.
 Germánok neve 12.
 Gervasius de Tilbury 527.
 Gesta Romanorum 227. 516. 527.
 Goldemar 315.
 Golias, Goliardok 144—48.
 Gorm, Öreg, 36.
 Gótok 31; — gót írás 56; — gót monda l. Theodorich.
 Gottfried von Strassburg 342. 471—496.
 Gottsched Kr., 131.
 Graf Rudolf költemény 209.
 Grál-monda 410.
 Gregor von Tours 65. 74. 154.
 Gregorius-legenda 385
 Gudrun l. Kudrun.
 Guido de Columna 317.
 Guillaume le Clerc 448.
 Guiot de Provins 438.
 Gundicar-Gunther 32. 42.
 Gunther bambergi püspök 193.
 Gunzo 111.
 Guter Gerhard költemény 530.
 Hadamar von Laber 465.
 Hadawig (Hedwig) hercegnő 111. 113. 127.
 Haimdal isten 51.
 Haller, Hármás Istória 527.
 Hangsúly német 19.
 Hangváltás 59. 61.
 Hans von Bühel 538.
 Harald, Széphajú, 36.
 Hartmann von Aue 359—392.
 — Szegény 177.
 Hatto érsek 103.
 Hegedősök 50. 102. 141. 199. 237.
 Hegelinge 46. 293.
 Heinrich I. 103. 110.
 — II. 110—111. 138.
 — III. 164. 193.
 — IV. 164. 194.
 — VI. 233. 234.
 — der Glíchesære 162.
 — — Löwe 221. Költemény 469.
 — von Freiberg 493. 499.
 — — Melk 178.
 — — der Neustadt 515.
 — — Ofterdingen 279.
 — — Türlin 362. 522.
 — — Veldeke 337—45.
 Heliand 61. 90—94. 95.
 Hengist és Horsa 36.
 Herbort von Fritzlar 345.
 Hercules Németországban 20.
 Hermann von Thüringen 238. 339. 350. 402.
 Herrant von Wildonie 561.

- Hét mester története 228.
 Hexameter leoninus 137.
 Hilde-monda 46.
 Hildegund-monda 49. 121.
 Hildebrand-monda s — dal 11.
 51. 66—73. 86. 277. 313.
 Hitopadesa 228.
 Hohenstaufok 233.
 Holda istennő 80.
 Honorius d'Autun 174.
 Hörnen Siegfried 291.
 Hrabanus Maurus 83. 89. 92. 94.
 96.
 Hrotsuit 112. 125—133. 137.
 Hucbald 101.
 Hugdietrich 327.
 Hugo de St. Victor 174.
 Húnok 32, hún monda 43.
 Hveni krónika 252.
 Ildico I. Attila.
 Ilja Murometz 72.
 Indogermánok I. Árják.
 Ingvæonok 21.
 Irás 23.
 Irek 79.
 Irminonok 20.
 Isengrimus 159.
 Isengrines nôt 162.
 Istvæonok 21.
 Ivó (Weinschelg) 569.
 Iwein 382.
 Izland 37.
 János pap mondája 460.
 Jeromos Szt. 55.
 Jó asszony költ. 539.
 Jó Gerhard 530.
 Jordanes 23. 29. 31. 52. 109. 335.
 Judith 173.
 Jüdel 181. 398.
 Julius Cæsar 2.
 — Valerius 222.
 Kaiserchronik 190. 198.
 Kallisthenes 222.
 Karlmeinet 220. 353.
 Károly, Kopasz, 98.
 — Nagy 82—84.
 — Vastag 214.
 Károly-monda 82. 213—216.
 Keleti történetek 305. 526.
 Kelták 11, kelta népmesék 370.
 413.
 Keresztes hadjáratok 194. 226.
 Kilian Szt. 79.
 Kiot de Provence 437.
 Klage 123. 279. 290.
 Klerikusok 144.
 Klinzor 279. 290.
 Klopstock 22.
 Konrad Celtes I. Celtes.
 — Flecke 504
 — pap 218. 336.
 — von Fussesbrunnen 396.
 — — Heimesfurt 397.
 — — Stoffeln 439. 523.
 — — Würzburg 105. 279. 392.
 395. 511. 533.
 Kriemhild 21.
 Krist I. Otfried.
 Krisztus és a szamaritanő 95—99.
 Kudrun 22. 43. 45. 288. 293—310.
 Kurzbild 104.
 Kürenberg 280.
 Kyot I. Kiot.
 Lai és lais 528.
 Lajos, Gyermekek 103.
 — Hebegő 101.
 — Jámbor 89. 133.
 — Német 84, 95.

- Lajos III., frank király, 100. 126.
 Lajos-dal 22. 100—102.
 Lamprecht pap 222. 336.
 Lancelot 393.
 Langobardok 29, nyelvök 58.
 Lautverschiebung l. hangváltás.
 Leich 100.
 Lex salica 98.
 Lied 100.
 Lohengrin 462.
 Lombard mondakör 329.
 Longfellow 390.
 Lovagiség 134. 166—171. 236.
 Luarín 318.
 Lucretia 192.
 Ludolf sváb herczeg 106.
 Luther 57.
 Mabinogion 370. 413.
 Mai és Beaflo 537.
 Malbergi glossa 98.
 Manessier francia költő 470.
 Mannus első ember 21.
 Marie de France 529.
 Mária-tisztelet 180.
 Meier Helmbrecht 321. 551.
 Merigarto 173.
 Merlin 367.
 Merovingek 63.
 Merseburgi ráolvasások 25. 66.
 Morant és Galie 352.
 Moritz von Craon 358.
 Muspilli 18. 84—87. 95—175.
 Mythosz 8.
 Nerthus istennő 15.
 Népvándorlás 29.
 Nestorius 461.
 Nibelungok: éposz 76. 275—290.
 — monda 52. 249. 253.
 — mythosz 43.
 Nibelungok, latin 123.
 — kéziratok 270. 283.
 — versszak 280.
 Niflunga-saga 251.
 Nithart történetíró 98.
 Nivardus 159.
 Normannok 166.
 Nornagest-saga 252.
 Notker Labeo 100. 114. 124.
 Novella-irodalom 525.
 Nők tisztelete 240.
 Nyelv: ősgermán 18, germán
 nyelvek 51, frank 96, kereszt-
 tyén 87, középfelnémet 242.
 Odin l. Wodan.
 Odovakar 33. 41.
 Opitz Márton 189. 345.
 Orendel 39. 206. 212.
 Ortnit 325.
 Osangtrix 204.
 Ostrogotha 31. 42.
 Oswald Szt. 208.
 Osztrák herczegek, l. Baben-
 bergiek.
 Otfried 84. 88. 90. 94—97.
 Otia imperialia 527.
 Otte 358. 398.
 Otto I. 103. 108—111. 127. 133.
 141.
 — II. 110. 133. 141.
 — III. 110.
 — mit dem Bart 105. 534.
 Ördög 20.
 Pantaleon-legenda 533.
 Pantsatantra 153. 228. 562.
 Parzival 424—437.
 Paulus Diaconus 29. 83. 107.
 152. 157. 204.
 Peredur 413.

- Péter és a hegedős 142.
 Petrus-dal 95. 99.
 Petrus Alphonsus 355.
 Physiologus 154.
 Pilgrim püspök 123.
 Pipin 65.
 Pirmin Szt. 79.
 Pleier 351. 439. 524.
 Plinius 21.
 Ponciánus históriája I. Hét mes-
 ter története.
 Predrag és Nenad 72.
 Prokopius 34.
 Pytheas 1.
 Rabenschlacht 320.
 Radagais 31.
 Reinardus Vulpes 159.
 Reinbot von Turn 464.
 Reineke Fuchs 61.
 Reinhart Fuchs 162.
 Reinfriet von Braunschweig 351.
 470. 515.
 Renaissance, középkori, 76. 108.
 Ried János 294.
 Rigis isten 51.
 Rím 87.
 Ritter von Stauffenberg 469.
 Robert de Boron 415.
 Róbert francia király 138.
 Roland 82. 124. — dal 216. 336.
 Roman népek 37.
 Rosengarten 317.
 Roswitha I. Hrotsuit.
 Rossz asszonyról 566.
 Rotharis 204.
 Rother király 40. 203. 212.
 Rudolf gróf 209.
 — von Ems 362. 509. 530.
 — — Habsburg 235.
 Rúnák 23. 56.
 Ruodlieb 134—140. 199.
 Rustem és Sohrab 72.
 Ruteboenf 197.
 Sæmundr 250.
 Sachs Hans 291. 357. 506. 562.
 Sachsenspiegel 141.
 Sabsnot isten 35.
 Salamon s Morolf 211.
 Sallustius 3. 134.
 Sándor-dal 222. 336. -monda
 222.
 Saraczenok 168.
 Saxo Grammaticus 24. 48. 334.
 Schiller, A kezesség 357.
 Schwabenspiegel 141.
 Schwank 530.
 Shakespeare 132. 516.
 Siegfried 11. 17. 44. -dal 291.
 Sigenot 315.
 Sigurd I. Siegfried.
 Skandinávok 60.
 Snorri Sturlason 251.
 Sörla-thattr 48.
 Stauffenberg lovag 469.
 Strassburgi eskü 98.
 Stricker 220. 439. 507. 541. 557.
 Sturmí apát 84. 89.
 Sylvester-legenda 533.
 Szegedi Veres Gáspár 357.
 Tacitus 2. 12. 13—25. 38. 134.
 287. 569.
 Tatianus 83. 90.
 Tegernsee 140.
 Tell 334.
 Terentius 108. 125.
 Theganus 89.
 Theodebert 35.
 Theodo 153.

- Theodomer 33.
 Theodorich 33. 38. 108. 152.
 Theophano 110—111.
 Theophilus 128. 184.
 Thidreks-saga 115. 122. 138. 204.
 311.
 Thietmar von Merseburg 156.
 Thomas de Bretagne 494. 500.
 Thor l. Donar.
 Thusnelda 21.
 Titurel 449, — Ifjabb 450. 459.
 Tius isten 15.
 Tnugdalus 182.
 Traugemund 209. 227.
 Tristan-monda 475.
 Tuisto isten 20. 25.
 Turpin érsek 124. 217.
 Tyr isten 15.
 Ulfilas 53—57.
 Ulrich von Eschenbach 468.
 — — Liechtenstein 543—551.
 — — Türheim 458. 504.
 — — dem Türlin 458.
 — — Zazikhoven 393.
 Vagánsok l. goliárdok.
 Vandálok 32.
 Venantius Fortunatus 100.
 Verduni szerződés 98.
 Vers : árja 9, ősgermán 23, közép-
 felnémet 272.
 Vilmos, Hódító, 61.
 Völsunga-saga 251.
 Völund l. Wieland.
 Vulgata 55.
 Wace 377.
 Waltharius 49. 113—123. 137.
 139. 199.
 Walther Mapes 146.
 — von Aquitanien l. Waltha-
 rius.
 — — Lille 146.
 — — der Vogelweide 403.
 Weinschwelg 568.
 Wernher der Gartenære 551.
 — von Themar 130.
 Wessobrunni imádság 77.
 Wickram 350.
 Widukind 133.
 Wieland-monda 331.
 Wigalois 394.
 Wigamur 523.
 Wilhelm von Oesterreich költ.
 469.
 Willehalm 451.
 Williram 172.
 Willo 197.
 Winfried l. Bonifacius.
 Winileod 100.
 Wirnt von Gravenberg 394. 400.
 536.
 Der Wirtemberger 469.
 Wisse Kolos 470.
 Wodan 15. 23. 43. 51. 82. 208.
 221.
 Wolfdietrich 40. 206. 288. 325.
 Wolfram von Eschenbach 360.
 400—471.
 Ziu isten 15.
 Zsidógyermekről legendal. Jüdel.
 Zsoltárok ónémetül 99.